

Selin M. Bölme • İNCİRLİK ÜSSÜ

Selin M. Bölme

İncirlik Üssü

ABD'nin Üs Politikası
ve Türkiye

AIR FORCE

iletişim

SELİN M. BÖLME • **İncirlik Üssü**

SELİN M. BÖLME Hacettepe Üniversitesi IIBF Kamu Yönetimi Bölümü'nden 1998'de mezun oldu. Aynı üniversitenin Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde "Israel Foreign Policy Under Netanyahu (1996-1999)" başlıklı tezi ile yüksek lisansını 2001'de tamamladı. Doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 2010 yılında bitirdi. 1999-2001 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. Yüksek lisans eğitimi sırasında Milli Eğitim Bakanlığı'na tahsisli İsrail Hükümeti Araştırma Bursu ile Kudüs İbrani Üniversitesi'nde dil eğitimi aldı. Doktora araştırmaları kapsamında Sasakawa Vakfı Genç Liderler Bursu ile ABD Ulusal Arşivleri'nde çalışmalar yürüttü. 2005 yılından bu yana SETA'da araştırmacı olarak çalışmaktadır.

İletişim Yayınları 1700 • Araştırma-İnceleme Dizisi 284

ISBN-13: 978-975-05-0994-0

© 2012 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2012, İstanbul

EDİTÖR Levent Cantek

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ulaş Dayı - Tayfun Mater

DİZİN Ekrem Buğra Büte

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SELİN M. BÖLME

İncirlik Üssü

ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye

Anneme ve Babama

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	11
ÖNSÖZ	15
GİRİŞ	19
BİRİNCİ BÖLÜM	
ÜS KAVRAMI VE ASKERİ ÜSLERİN ORTAYA ÇIKIŞI	25
İKİNCİ BÖLÜM	
ABD’NİN ÜS POLİTİKASI	41
ABD’nin üs politikasına kuramsal bir yaklaşım	41
<i>Cox ve hegemonya</i>	45
<i>Cox’ın çerçevesinden ABD’nin üs politikası</i>	57
Tarihsel süreç içinde Amerikan üsleri	67
<i>ABD’nin kuruluşu: Ticari çıkarların korunması</i>	67
<i>Soğuk Savaş: Üsler kuşatmasında yeni dünya</i>	85
<i>İmparatorluğun kaleleri: Soğuk Savaş sonrası</i>	
<i>Amerikan üsleri</i>	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNCİRLİK ÜSSÜ	149
İncirlik Üssü'nün kuruluşu	149
<i>Kuruluşa giden yol</i>	149
İkinci Dünya Savaşı: Gizli üs Adana.....	149
Savaş sonrası: Türkiye kendine yer arıyor.....	156
NATO pazarlıkları.....	166
<i>İncirlik Üssü'nün hukuki statüsü: Kuruluş belgeleri</i>	195
ABD'nin Ortadoğu'da yeni yıldızı: Adana Üssü	205
<i>U-2 uçuşları başlıyor</i>	207
<i>Lübnan İç Savaşı</i>	211
<i>F-100'lerin İncirlik Üssü'nde konuşlandırılması</i>	219
Sorunların merkezinde İncirlik	226
<i>U-2 kazası ve istihbarat uçuşları</i>	226
<i>Anlaşmazlıklar baş gösteriyor</i>	233
Yükselen Amerikan karşıtlığı.....	236
Yaşanan hukuki sorunlar.....	245
Gizli antlaşmalar, gizli uygulamalar.....	245
Görev belgesi sorunu.....	251
<i>1967 Arap-İsrail Savaşı: Hükümetin İncirlik sınavı</i>	261
Ortak savunma tesisi	265
<i>İncirlik Üssü'nün hukuki statüsü: OSİA</i>	265
<i>Ortadoğu krizlerinin vazgeçilmez üssü</i>	271
Libya'da devrim sonrası yeni görev.....	271
Kara Eylül'de İncirlik'in rolü.....	276
İncirlik'in kapasitesi azaltılıyor.....	283
1973 Arap-İsrail Savaşı: İncirlik'ten destek talebi.....	289
Kıbrıs Harekâtı ve OSİA'nın feshi.....	292
İran Devrimi ve rehine krizi.....	295

SEIA çatısında İncirlik'te yeni dönem	301
<i>İncirlik Üssü'nün hukuki statüsü: SEIA</i>	301
SEIA'da İncirlik Üssü.....	301
İncirlik Üssü'nün kapatılmasına ilişkin düzenlemeler.....	307
<i>Yeniden yakınlaşma dönemi: 1980'ler</i>	309
1983 Lübnan: Çok uluslu güce İncirlik desteği.....	316
Nükleer dengeler ve İncirlik.....	319
Soğuk Savaş'ın ardından	331
<i>Körfez Savaşı: Yeni dünya düzeninde eski bir üs</i>	332
Huzur Harekâtı - I.....	343
Huzur Harekâtı - II ve Çekiç Güç.....	345
Kuzeyden Keşif Harekâtı.....	351
<i>11 Eylül ve Afganistan Savaşı: Yeni görev terörle mücadele</i>	356
<i>2003 Irak Savaşı ve İncirlik</i>	363
Ankara-Washington pazarlıkları.....	363
Irak Savaşı.....	382
Savaş sonrası: Yine yeni yeniden İncirlik.....	384
<i>İncirlik ABD'nin lojistik üssü oluyor</i>	384
<i>İncirlik-Guantanamo hattı</i>	392
<i>Hukuki bir tartışma</i>	395
SONUÇ	
ABD'NİN ÜS POLİTİKASI VE İNCİRLİK	401
KAYNAKÇA	411
DİZİN	427

KISALTMALAR LİSTESİ

AACS	Ordu Havayolları Haberleşme Birimi (<i>Army Airways Communications Service</i>)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFHRA	ABD Hava Kuvvetleri Tarih Araştırmaları Ajansı (<i>Air Force Historical Research Agency</i>)
AFRICOM	ABD Afrika Komutanlığı
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.b.	adı geçen belge
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
ATC	Amerika Hava Ulaştırma Komutanlığı (<i>America Air Transport Command</i>)
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM	Birleşmiş Milletler
CENTCOM	ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı (<i>US Central Command</i>)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (<i>Central Intelligence Agency</i>)
CINCSPECOMME	ABD Ortadoğu Özel Başkomutanlığı (<i>Commander in Chief, Specified Command, Middle East</i>)

ECA	Ekonomik İşbirliği İdaresi (<i>Economic Cooperation Administration</i>)
EUCOM	ABD Avrupa Kuvvetler Komutanlığı (<i>US European Command</i>)
FHKC	Filistin Halk Kurtuluş Cephesi
FRUS	ABD Dış Politikası Resmi Belgeler Serisi (<i>Foreign Relations of United States Series</i>)
ICBM	Kıtalararası balistik füze (<i>Intercontinental ballistic missile</i>)
INF Antlaşması	Orta Menzilli ve Kısa Menzilli Nükleer Silahların Sınırlandırılması Antlaşması
IRBM	Orta menzilli balistik füze (<i>Intermediate-range ballistic missile</i>)
ISAF	Uluslararası Güvenlik Destek Kuvveti (<i>International Security Assistance Force-ISAF</i>)
JAMMAT	Amerikan Askerî Yardım Kurulu (<i>Joint American Military Mission for Aid to Turkey</i>)
JUSMMAT	ABD Askerî Yardım Kurulu (<i>Joint United States Military Mission for Aid to Turkey</i>)
KKH	Kuzeyden Keşif Harekâtı
KDP	Kürdistan Demokratik Partisi
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
MAC	Askerî Hava İkmal Komutanlığı (<i>Military Airlift Command</i>)
MDAP	Karşılıklı Savunma Yardımı Programı (<i>Mutual Defense Assistance Program</i>)
MUNSS	Mühimmat Destek Filosu (<i>Munitions Support Squadron</i>)
NARA	ABD Ulusal Arşivi (<i>National Archives and Records Administration</i>)
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (<i>North Atlantic Treaty Organization</i>)
NIE	Ulusal İstihbarat Değerlendirmesi (<i>National Intelligence Estimate</i>)
NSC	Ulusal Güvenlik Konseyi (<i>National Security Council</i>)
OSIA	Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması
OSS	Stratejik Hizmet Ofisi (<i>Office of Strategic Service</i>)

PKK	Kürdistan İşçi Partisi (<i>Partiya Karkerên Kurdistan</i>)
SAC	Stratejik Hava Komutanlığı (<i>Strategic Air Command</i>)
SALT I	Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması I (<i>Strategic Arms Limitations Treaty I</i>)
SALT II	Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması II (<i>Strategic Arms Limitations Treaty II</i>)
SANACC	Dışişleri-Ordu-Donanma-Hava Kuvvetleri Koordinasyon Komitesi (<i>The State-Army-Navy-Air Force Coordinating Committee</i>)
SEIA	Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması
SHAPE	Avrupa Müttelik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı (<i>Supreme Headquarters Allied Powers Europe</i>)
SLBM	Denizaltı balistik füzesi (<i>Submarine-launched ballistic missile</i>)
SOFA	NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi (<i>Status of Forces Agreement</i>)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TIP	Türkiye İşçi Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TUSAFG	ABD Hava Kuvvetleri Grubu (<i>The United States Air Force Group</i>)
TUSAG	ABD Ordu Grubu (<i>The United States Army Group</i>)
TUSANG	ABD Donanma Grubu (<i>The United States Navy Group</i>)
TUSEG	ABD Mühendislik Grubu (<i>The US Engineer Group</i>)
USAFE	ABD Avrupa Hava Kuvvetleri (<i>The US Air Force in Europe</i>)
USAFIME	ABD Ortadoğu Kara Kuvvetleri (<i>US Army Forces in Middle East</i>)
USCINCEUR	ABD Avrupa Başkomutanlığı (<i>United States Command- in-Chief, Europe</i>)
USRO	Amerikan'ın NATO ve Avrupa Bölgesel Kuruluşları nezdindeki Misyonu (<i>United States Mission to the North Atlantic Treaty Organization and European Regional Organizations</i>)
WS3	Silah Depolama Güvenlik Sistemi (<i>Weapons Storage Security System</i>)

ÖNSÖZ

Doktora sürecinin en zorlu aşaması tez yazacağınız konuyu ve tez danışmanınızı seçmektir. Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Prof. Dr. Çağrı Erhan'ın kapısını çaldığımda ben de aynı zorlu aşamanın eşiğindeydim. Kendisine Türk-Amerikan askerî ilişkileri üzerine bir tez yazmak isteğimi söylediğimde, konuyu daraltmamı tavsiye eden de, Incirlik Üssü'nü seçmemi öneren de kendisi oldu. Konuyu ele alma şeklimde beni olabildiğince özgür bırakırken, tavsiyeleri ile yön göstermeyi de hiçbir zaman ihmal etmedi. Arşiv çalışmalarının önemine ve inceliklerine yönelik konuşmaları, sorduğum sorulara bıkmadan verdiği cevapları ve titiz eleştirileri ile bir an olsun desteğini ve sabrını benden esirgemedi. Çalışmanın bu günlere gelmesinde en büyük katkı hiç şüphesiz Prof. Dr. Çağrı Erhan'a aittir. Duyulan minneti ifade etmede yetersiz de kalırsa, kendisine en içten teşekkürlerimi sunarım.

Açıkçası Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'ndeki lisansımın ilk günlerinde bir gün akademisyen olma hayalleri kurmuyordum. İçimdeki bitmeyen öğrenme merakını gören, buna kıymet veren, beni sadece cesaretlendirmekle kalmayıp, her güçlükte yanımda olan hocalarım oldu. Bu isimlerin başında Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya geliyor. Kendisinden lisansta al-

diğim ilk dersten itibaren, olmak için çabaladığım akademisyen oldu. Eşsiz hocalığından ve insanlığından çok şey öğrendim. Dile getirmediğim anlarda dahi sıkıntılarımı gören, her desteğini büyük bir mütevazılık ve sukünet içine gizleyen tavır karşında kendisine ne kadar teşekkür etsem borçlu kalacağımı biliyorum.

Borçlu kalacağım bir başka isim daha var. Üniversitenin kapısından ilk girdiğim günden beri bana en çok inanan, destek olan, yol gösteren hocam, meslektaşım ve arkadaşım Doç. Dr. Mitat Çelikpala... Her an yanımda olduğu için, dostluğu için, gösterdiği sabır ve hoşgörü için kendisine ne kadar teşekkür etsem az kalacak. Analitik düşünebilmeyi, olayları yorumlayabilmeyi, disiplini, kısacası akademisyenliğe dair ne varsa ondan öğrendim. Sadece bu çalışmada değil, yapabildiğim ve yapacağım her doğru düzgün işte, büyük pay her zaman kendisine aittir.

Bir siyasi tarih araştırması yapabilmenin önünde duran güçlüklerden biri birincil kaynaklara erişmenin her zaman kolay olmamasıdır. Özellikle Türk dış politikası ve yakın tarih için içine girdiğinde Türkiye'deki arşivlerin kapalı olması, hâlâ akademisyenlerin önündeki en ciddi sorunlardan biri olarak durmaktadır. Bu çalışmanın hayata geçmesini mümkün kılan, Sasakawa Vakfı Genç Liderler Yurtdışı Araştırma Bursu ile Amerikan arşivlerinde yürütmüş olduğum araştırmadır. Bu çerçevede Sasakawa Vakfı'na destekleri için teşekkürlerimi sunarım.

Uzun süren bir akademik araştırmanın en zorlu tarafı, üniversitede bir göreviniz yoksa, aynı zamanda çalışmak zorunda olmaktır. Bu zorluğu benim için şansa çeviren yer Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı olmuştur. İşlerimi aksatmama göz yumarak, akademik çalışmalarına destek veren SETA nezdinde Genel Koordinatör Taha Özhan'a, Dış Politika Koordinatörü Prof. Dr. Talip Küçükcan'a, Siyaset Araştırmaları Koordinatörü Dr. Hatem Ete'ye ve eski Genel Koordinatör Doç. Dr. İbrahim Kalın'a gösterdikleri anlayış için teşekkür ederim. Bütün bu süreç boyunca benden dostluklarını esirgemeyen, isimlerini tek tek sayamadığım SETA'daki bütün çalış-

ma arkadaşlarıma minnet duyuyorum. Ayrıca doktora öğrencisi olmanın sıkıntılarını beraber paylaştığım Dr. Talha Köse ve Dr. Jülide Karakoç 'a yükümü hafiflettikleri her an için şükran borçluyum.

Akademik yardımların yanında minnet duyduğum çok geniş bir arkadaş grubu var. Yatılı okullarda büyümüş biri olarak hayatımdaki en büyük zenginlik, kocaman bir aileye sahip olmamdır. Bu anlamda, maddi ve manevi desteklerini bir gün bile esirgemeyen kardeşlerim Serap Birdane, Özgül Çalık ve Gülay Kaplan'a ve bu aileyi üniversite yıllarında büyütmemi sağlayan Dilek Altunay, Gökçe Güçer, Zuhâl Ok, Dr. Barış Demirkan ve bu ailenin son üyesi Müjge Küçükkeleş'e kalpten teşekkürlerimi sunuyorum. Tek bildiğim; onlar yanımda olmadan hiçbir şey başaramayacağım.

Sanırım bütün teşekkürlerin en anlamsız kaldığı an, aileye duyulan minnetin anlatılmaya çalışıldığı zamandır. Akademik hayata ara verdikten sonra dönmek istediğimde bana evlerini açan ve beni cesaretlendiren iki isim oldu: Kahramanım dediğim abim Anıl B. Bölme ve eşi, biricik arkadaşım Suzan Bölme. Bütün destekleri bir yana, moralimi hep yüksek tuttıkları sıcacık sevgileri için sonsuz teşekkürler. Küçük bir çocukken bütün arkadaşlarımdan daha fazla kitabım olmasını sağlayan annem Fulya Bölme'ye ve "Size okumanızdan başka bırakacağım bir miras yok," diyen babam Saffet Bölme'ye şükranlarımı anlatacak doğru sözcükleri bulamıyorum. Bana duydukları inançları, verdikleri destekleri ve sevgileri ile hep hayattaki en büyük şansım oldular.

21 Aralık 2011, Çankaya

GİRİŞ

Bütün uygarlık tarihi boyunca başka topraklarda üs edinmek yayılmanın, hâkimiyet alanını genişletmenin, ticaret yollarını korumanın ve yeni pazarlar edinmenin bir aracı olmuştur. Bununla birlikte hiçbir imparatorluk döneminde üsler, ABD'nin kurduğu kadar komplike bir sistemin parçaları olmamışlardır. Dünya tarihinde görülmemiş kadar kısa bir süre içinde geniş bir üs zincirine sahip olan ABD, üsleri sadece askerî amaçlarla değil, aynı zamanda bir ülkeyi kendi hegemonyasının bir parçası haline getirmek için kullanmaktadır. ABD tarafından bu üslerin elde edilmesi sürecinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında inşa edilen uluslararası sistemin bütün kurumlarından, bu kurumların sağladığı zeminden ve askerî ittifaklardan yararlanmış ve yararlanılmaya devam edilmektedir. Denizaşırı Amerikan üsleri, belli noktalardaki askerî kuvvetlere lojistik destek vermekten ve kuvvetlerin yeni bölgelere erişiminde yardımcı olmaktan öte roller üstlenmekte, siyasi sonuçları ile birlikte bir ülkedeki dönüşümün garantörleri olmaktadır. Ortak çıkarlar üreten bu sürece karşın, buldukları ülke ile ABD'nin ayrılığa düştüğü durumlarda açıkça evsahibi hükümetlere baskı araçlarına dönüşmekte veya bu ülkenin zararı pahasına Amerikan çıkarlarına hizmet etmektedirler. Başlarda çok sorgulan-

mayan bu durum, özellikle 1960'ların sonlarına doğru savaş sonrasının "kurtarıcı" imajını kaybetmeye başlayan ABD'ye yönelik eleştirilerin yükselmesi ile tüm dünyada tepkiler doğurmaya başlamıştır.

Türkiye'de de aynı dönem, ABD ile ilişkilerin sorgulanmaya başladığı dönemdir. Bu tartışmaların merkezinde ise tek bir üsün adı geçmektedir: İncirlik. O dönemden bugüne kadar Türk-Amerikan ilişkilerine dair her krizde, bölgede patlak veren her olayda İncirlik Üssü'nün statüsü, varlığı, amacı tartışma konusu olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerin durumuna ilişkin yorumlar, pek çok olayda İncirlik üzerinden yapılmıştır. Bununla birlikte, İncirlik Hava Üssü'ne ilişkin detaylı bir çalışma yapılmamış, konu Türkiye gündemini sıklıkla meşgul etmesine rağmen sınırlı bilgiler içeren yazılardan öteye geçilmemiştir.

Bu çerçevede elinizdeki çalışma, kuruluşundan bugüne İncirlik Hava Üssü'nün tarihine ışık tutmak, hukuki statüsünden, Türk-Amerikan ilişkilerindeki rolüne kadar pek çok tartışmalı konuyu aydınlatmak ve ABD'nin üs politikası çerçevesinde İncirlik'in kuruluş amacını, varlık sebebini ve fonksiyonunu ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Kitabın odak noktasını İncirlik Üssü oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışmanın orijinalinde ABD'nin üs politikasını açıklamak için geniş şekilde yer verilen kavramsal çerçeve, teori ve tarihsel süreç içinde ABD'nin üs politikasının gelişimini sınırlandırmak tercih edilmiştir. Bu bölümlere ilişkin, geniş bir literatürün olması da çalışmayı bu noktada zenginleştirmiştir. Sadece kitap ve akademik makalelerden değil, Beyaz Saray, ABD Savunma Bakanlığı, ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD Hava Kuvvetleri başta olmak üzere konuya ilişkin pek çok kurumun raporlarından, araştırmalarından, süreli yayınlarından, internet sitelerinden ve basın açıklamalarından yararlanılmıştır.

İncirlik Üssü, bu çalışmanın en zorlukla yazılan kısmı olmuştur. Yaşanan sıkıntıların temel kaynağı, konunun daha önce araştırılmamış olması nedeniyle literatürdeki yetersizlik ve İncirlik Üssü'nün hâlâ faal olarak kullanılan bir üs olmasının ve askerî bir mevzunun getirdiği olağanüstü gizlilik olarak

özetlenebilir. Türkiye'deki arşivlerin açık olmaması nedeniyle, çalışmanın temelini oluşturan arşiv belgeleri Washington DC, Maryland'de bulunan Amerikan Ulusal Arşivinden (*The U.S. National Archives and Records Administration*) temin edilmiştir. Çalışmada yaklaşık 3500 sayfa arşiv belgesi kullanılmıştır. Yukarıda sıralanan güçlükler arşiv araştırması sırasında da sorunlar yaratmıştır.

Amerikan arşivlerinde bu konuda ulaşılan belgeler 1945 yılından başlayıp en son 1973 yılına kadar uzanmaktadır. Ancak bütün periyotlarda aynı yoğunlukta ve açıklayıcılıkta belgeye ulaşmak mümkün değildir. Gizliliği kaldırılmış belge sayısı dönem yaklaştıkça azalmaktadır. Incirlik'le ilişkili bazı belgeler 2001 ve 2002 yıllarında arşivden çıkarılmıştır. Askerî bir konu olması nedeniyle bazı belgelerin ise önemli bölümleri sansürlenmiştir. Amerikan arşivlerinin kategorilendirme sisteminin dönemselsel olarak değişiklik göstermesi, Incirlik Hava Üssü'nün anahtar kelime olarak tanımlanmamış olması başka bir zorluk yaratmıştır. ABD'nin Almanya, Japonya gibi ülkelerde bulunan büyük üslerine dair arşiv araştırmasının çok yapılması nedeniyle bu konuda arşiv görevlilerin uzmanlığı daha yönlendiricidir ve buralarda kapatılan üsler nedeniyle daha çok belgeye erişim mümkündür.

Arşiv görevlilerince verilen bilgi, üssün hâlâ açık bir üs olması nedeniyle bu konuda kaynakların sınırlı olduğu ve hava kuvvetleri ilgili bazı belgelerin de Alabama'da Maxwell Hava Üssü'ndeki ABD Hava Kuvvetleri Arşivinde (*The Air Force Historical Research Agency*) bulunduğu şeklindedir. Ancak yetkililerce buradaki kayıtların da daha çok 1955 yılı öncesine ait olduğu belirtilmiştir. Bu arşiv ziyaret edilmemiştir, fakat yapılan yazışmalarla bazı belgeler posta yoluyla temin edilmiştir. Bunun yanı sıra Amerikan dış politikasındaki önemli gelişmelere ve kararlara ilişkin gizliliği kaldırılmış resmi belgelerin toplu halde bulunduğu *The Foreign Relations of the United States (FRUS)* serisinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın asıl sıkıntılı aşaması Türkiye'deki kaynaklara erişim noktasında yaşanmıştır. Cumhuriyet dönemine ait Dı-

şişleri Bakanlığı belgeleri araştırmacıların kullanımına açık olmadığı için gelişmeler, Meclis Kütüphanesi'nden erişimi mümkün olan Türkiye Büyük Millet Meclisi oturum tutanaklarından takip edilmiştir. Bunun yanı sıra Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan önemli açıklamaları, basın toplantılarını ve o ayın olaylarını içeren Dışişleri Bakanlığı Belleteni'nden yararlanılmıştır.

Araştırmanın temelini yukarıda detayları verilen belgeler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra ilgili dönemleri anlatan kitap, anı, makale ve belgesellerden yararlanılmıştır. Ayrıca gazete ve dergilerde çıkan haberler, Incirlik Üssü'ne dair kamuoyundaki tartışmaları görmek ve özellikle 1975 sonrası gelişmeleri takip etmek için kullanılmıştır.

Incirlik Üssü üzerine yapılan bir araştırmanın eksik kalmaması için üssün ziyareti planlanmıştır. Bu amaçla 2009 yılı Mart ayında Türk Hava Kuvvetleri 10. Tanker Üs Komutanlığı ve ABD Hava Kuvvetleri 39. Kanat Komutanlığına *e-mail* yazılarak ziyaret talebi iletilmiştir. Sadece 10. Tanker Üs Komutanlığından cevap gelmiş ve gelen cevap üzerine komutanlığın halkla ilişkiler birimi ile irtibata geçilmiştir. İlk önce ziyaretin mümkün olduğu ifade edilmiş ancak daha sonra gelen telefonda Hava Kuvvetleri Komutanlığına bir dilekçe yazılarak izin istenmesi ve ziyaretin "turistik amaçlı" olarak kalacağını özellikle belirtilmesi söylenmiştir. 21 Nisan 2009'da Hava Kuvvetleri Komutanlığına gönderilen dilekçeye 22 Mayıs 2009'da verilen cevapta, askerî birliklere sivil şahısların ziyaretlerine ilişkin izinlerin Genelkurmay Başkanlığı tarafından verildiği belirtilerek başvurunun oraya yapılması istenmiştir. 10 Haziran 2009'da Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen dilekçeye, yazılı bir cevap verilmemiş, bir ay sonra halkla ilişkiler biriminden gelen telefonda bu ziyaretin mümkün olmadığı, güvenlik nedeniyle Incirlik Üssü'nün sivil ziyaretlere açık olmadığı belirtilmiştir. Üssün halkla ilişkiler çalışmaları kapsamında gazeteci ziyaretlerine açıldığını, hatta en son Mayıs ayında Incirlik Üssü'ne ilişkin haber yapan Le Monde muhabiri Nicolas Bourcier'in Incirlik Üssü'nde üssün Amerikalı komutanı ile mülakat

yaptığını¹ hatırlatınama karşın, telefondaki Genelkurmay yetkilisi talebimin yeniden ele alınmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bu nedenle üs ziyaret edilmemiştir.

Bütün bu zorluklara ve eksiklere karşın, elinizdeki çalışma Incirlik Üssü'nün tarihine, hukuki statüsüne ve pek çok uluslararası olaydaki rolüne kadar karanlıkta kalmış birçok noktayı aydınlatmaktadır. Ancak daha önemlisi bu çalışma, Amerikan üslerinin, buldukları ülkelerin askeri, ekonomik ve siyasi anlamda Amerikan hegemonyasına entegrasyonunda nasıl önemli bir işlev üstlendikleri ile ilgilidir. Başından beri Türkiye'deki en önemli üs olması nedeniyle, bu işlevi iki ülke arasındaki ilişkileri doğrudan yansıtan Incirlik üzerinden okumak mümkündür. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı ardından Amerikan hegemonyasının kurumlar, fikirler ve ekonomik sistem üzerinden dünyayı şekillendirme, kontrol altında tutma ve çıkarlarını koruma çabasıyla kurduğu üslerin, bir ülkenin siyasetinde, dış politikasında, askerî ve ekonomik kararlarında nasıl bir yönlendirme ve baskı aracına dönüştüğünü Türkiye örneğinde Incirlik Üssü'nün tarihi gözler önüne sermektedir.

---

1 Nicolas Bourcier, "La base turque d'Incirlik, enjeu stratégique américain", *Le Monde*, 5 Mayıs 2009.

ÜS KAVRAMI VE ASKERİ ÜSLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

*"Bir zamanlar emperyalizmin yayılımını kolonilerini sayarak takip ederdiniz. Koloninin Amerikan versiyonu askerî üslerdir."*¹

Devletlerin kendi sınırları dışında belli bir bölgede hâkimiyet sağlamak için hayati konumdaki yerleri ele geçirmeleri ve buralarda kuvvetlerini konuşlandırarak çıkarlarını koruma çabaları çok eskiye dayanmaktadır. Devletler tarih boyunca topraklarını genişletmek, egemenliklerini yaymak ve refahlarını artırmak için üsleri kullanmışlardır. İkmal noktaları olarak ordunun ilerlemesinde önemli bir işlev gören üsler, aynı zamanda ticaret yollarını ve sınır boylarını korumuşlardır. Bununla birlikte, günümüzde var oldukları şekliyle denizaşırı üslerin ortaya çıkışı uzun bir tarihsel gelişimin sonucunda gerçekleşmiştir.

Bu tarihsel gelişim, kronolojik olarak kolaylıkla takip edilebilen basit bir çizgisel süreç değildir. Savaş yöntemlerinden strateji ve teknolojinin gelişmesine; deniz ticaretinin ortaya çıkmasından sömürgelerin kurulmasına; güç ve rekabetten imparatorluklara uzanan karmaşık bir yol izlemek gerekmektedir. Bu nedenle, öncelikle varılan noktaya bakmak, yani bugün kullanılan anlamıyla askerî üssün tanımını yaparak yo-

1 Chalmers Johnson, "America's Empire of Bases", *TomDispatch*, January 15, 2004; http://www.tomdispatch.com/post/1181/chalmers_johnson_on_garrisoning_the_planet erişim tarihi:10.09.2007.

la çıkmak doğru olacaktır. Askerî üs, bir ordunun sahip olduğu ve/veya onun tarafından yönetilen, askerî mühimmat ve personelin bulunduğu tesislere veya tesislerden oluşan yapıya verilen genel addır. Üste bulunan askerî kuvvetin büyüklüğüne göre birlik, garnizon, filo, kanat şeklinde adlandırıldığı gibi, ordu sınıfına göre hava, kara veya deniz üssü şeklinde de tanımlanmaktadırlar. Bir askerî üste bir veya birden fazla ordu birimi görev yapabilir. İhtiyaca göre operasyonel görevler alabilirler ve ayrıca yönetim merkezi, ikmal noktası, istihbarat merkezi, talim alanı, tatbikat sahası ve depo olarak kullanılabilirler. Üsler savaşlar, askerî operasyonlar sırasında kullanım amacıyla inşa edilip geçici olarak kullanılan askerî yerleşkeler olabileceği gibi, barış zamanında da varlığını sürdüren sürekli asker konuşlandırılan askerî üsler de mevcuttur. Devletin askerî yapılanması doğrultusunda ülke içinde çeşitli noktalarda kurulan askerî üslerin yanı sıra bir devletin ülke dışında da askerî üsleri bulunabilir. Ticari, askerî ve stratejik gerekçelerle fethedilen yeni yerlerde askerî üsler inşa edilebilir ve/veya antlaşmalar yoluyla başka bir devletin sınırları içindeki mevcutların kullanım hakkı elde edilebilir.

Blaker, askerî üsleri (*military bases*) askerî kuvvetler tarafından rutin olarak kullanılan yerleşkeler (*installations*) olarak tanımlar.² Üsler söz konusu olduğunda kullanılan üç kavramla sık sık karşı karşıya kalırız: Üs (*base*), tesis (*facility*), ve yerleşke (*installation*). Yerleşke kavramını, tek bir fonksiyonu olan sınırlı fiziki yapıları anlatmak için kullanılan, ideolojik veya politik herhangi bir pozisyon içermeyen teknik bir terim olarak açıklayan Harkavy, değişik güvenlik fonksiyonları yüklenmiş olan 10 tip yerleşke olduğunu söyler. Bunlar, havaalanları, donanma limanları, ordu üsleri, füze mevzileri, uzay çalışmalarıyla ilgili alanlar, iletişim ve kontrol tesisleri, istihbarat ve komuta merkezleri, çevre izleme istasyonları, araştırma ve test alanları ve lojistik merkezlerdir. Harkavy üs ile tesis arasındaki ayrımı kullanım hakları üzerinden yapmaktadır. Buna göre üs,

2 James, R. Blaker, *United States Overseas Basing: An Anatomy of the Dilemma*, New York, Praeger, 1990, s. 4.

genellikle kullanıcı ülkenin erişiminde sınırlama olmadığını ve operasyon serbestliğine sahip olduğunu ifade etmek için kullanılır. Tesis kavramı ise ev sahibi ülkenin tam egemenliğinin sözkonusu olduğunu ve kullanıcı ülkenin erişiminin koşullarla sınırlandırıldığını ve kullanılmak istenilen duruma ilişkin ev sahibi ülkenin vereceği karara göre erişim haklarının belirlenebileceğini göstermek için tercih edilir. Harkavy bu tanımlamaya göre, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ABD'nin sahip olduğu haklar açısından üsleri varken, bugün tesisleri olduğunu ifade eder.³

Benzer şekilde Lutz, ABD tarafından "üs" teriminin üzerinde tam kontrol olan askerî alanlar için kullandığını söyler. Lutz'a göre farklı kavramların yaratılmasının nedeni, üssün bu klasik anlamının sahip olduğu "tam kontrol" çağrışımından uzaklaşmaktır. ABD'nin denizaşırı üsleri üzerinde tam kontrol olmadığını, yetkinin ev sahibi ülke ile paylaşıldığını göstermek için üs yerine geçen yeni kavramlar kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra tesis (*facility*), istasyon (*station*), ileri karakol (*outpost*) gibi kavramların daha küçük veya daha dar işlev yüklenen üsleri tanımlamak için kullanıldığını söyler.⁴

Cooley ise üsler için kullanılan bu kavramların başka bir yönüne dikkat çeker. Denizaşırı üsler için askerî yerleşke (*installation*) terimini kullanmak bir aldatmaca amacı taşımaktadır. Askerî yerleşke olarak adlandırılan yer, küçük bir meteoroloji istasyonu olabileceği gibi kalıcı devasa bir hava üssü de olabilir. Bu kavramlaştırma Amerika'nın sahip olduğu üs ağının çapını tahmin etmeyi zorlaştırmaktadır.⁵

2005 yılından itibaren ABD, üsleri sınıflandırmada ve tanımlamakta yeni kavramlar kullanmaya başlamıştır. Yeni sınıflandırma "ana harekât üssü" (*main operation base*) "ileri harekât

3 Robert E. Harkavy, *Bases Abroad: The Global Foreign Military Presence*, New York, Oxford University Press, 1989, s. 7-8 ve 17.

4 Catherine Lutz, "Introduction: Bases, Empire and Global Response", Catherine Lutz (der.), *The Bases of Empire: The Global Struggle against U.S. Military Posts*, New York, New York University Press, 2009, s. 19.

5 Alexander Cooley, *Base Politics: Democratic Change and the U.S. Military Overseas*, New York, Cornell University Press, 2008, s. 35.

mevkii" (*forward operating site*) ve "müşterek güvenlik alanı" (*cooperative security location*) şeklindedir.⁶ Tüm bu kavramlar üslerin ABD açısından kullanım özelliklerine göre yapılmaktadır. Bütün bu kavramlaştırma çabasının ardında yatan neden, hem üs kavramının kazanmış olduğu olumsuz anlamdan ve bunun doğurduğu politik tepkilerden kurtulmak hem de ABD'nin dünyanın dört bir köşesine ulaşan askerî varlığının gerçek boyutunu gizlemektir.

ABD tarafından, üsleri tanımlamak için dünyaya ihraç edilen bu kadar kavram varken, yapı olarak üs işlevini yerine getirdikleri halde hiçbir şekilde bu kategoriye sokulmayan oluşumlar söz konusudur. Bunların başında uçak gemileri gelmektedir. Amerikan donanması uçak gemilerini, "Amerikan egemenliği altındaki 4,5 acrelik (18.210 m²) topraklar" olarak tanımlamaktadır. Dünyanın dört bir yanındaki denizlere yayılmış bu yüzen üsler ABD'nin üs ağının görünmez parçalarıdır.⁷ Hiçbir resmi kayıta bunlar üs kategorisinde kabul edilmedikleri halde, işlevleri bir hava üssünün işlevinden farksızdır. Benzer şekilde uzay istasyonları ve uyduların konumu da tartışılabilir.

Tarihsel süreç içinde baktığımızda koloniler, koloni limanları, lejyon kampları, kaleler, sınır kaleleri ve köprübaşları, yapıları ve yerine getirdikleri fonksiyonlar itibari ile bugünkü üs fikrine oldukça yakındırlar. Koloniler, yayılma sürecinin bir parçası olarak fethedilen topraklara anavatandan yerleşimcilerin getirilmesi ve buradaki idari sistemin genel idareye bağlanması ile oluşturulmuştur. Bu yapılanma, gemiler ve seferdeki ordu için verdiği lojistik destek, barındırdığı askerî kuvvet, belli bir ticaret yolu üzerinde ve ülke sınırında kontrolü sağlama işlevi ile üslerle benzerlik taşır. Bununla birlikte koloniler, şehir şeklindeki yapılardır ve doğrudan bir askerî yapılanma değildirler. Askerî koloniler bile yapısal olarak tam anlamıyla bugünkü askerî üslere karşılık gelmezler. Buralarda kendi kendine yeten bir ekonomi içinde beslenen, barınan askerler söz konusudur, savaş zamanı dışında kolonide yaşayan çiftçiler ile

6 Bkz. aş. s. 141.

7 Lutz, "Introduction: Bases, Empire...", s. 4.

birlikte çalışırlar. Bununla birlikte, sözgelimi İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japonya'da Okinawa Adası'nda kurulan ve bütün bir adayı kaplayan Okinawa Üssü'nün bir askerî koloniden temelde çok farkının olmadığını görürüz. Koloniler ile bugünkü askerî üsler arasında benzerlik kuran isimlerden biri olan Chalmers Johnson, "Bir zamanlar emperyalizmin yayılımını kolonilerini sayarak takip ederdiniz. Koloninin Amerikan versiyonu askerî üslerdir" tespitini yapmaktadır.⁸

Kimi zaman bir şehri de içine almakla birlikte, çoğu zaman belirli sayıda askeri barındıran, etrafı çevirili yapılar olan kalelerin işlevleri ile askerî üsler arasında benzerlikler çok fazladır. Belli bir güzergâh üzerinde inşa edilen kaleler, sefer halindeki askerlere barınak, yiyecek ve mühimmat temin etmenin yanı sıra, barış zamanında o yol üstündeki ticaretin kontrolünü sağlamaktadırlar. En ilkel savaşların dışında kalan tüm savaşlar yer değiştirmeyi gerektirdiğinden, bu durum ordunun belli bir güzergâh üzerinde uygun erzağın depolanması zorunluluğunu doğurmuştur. Bu nedenle ordunun ilerlemeye geçmeden önce belli noktaların ele geçirilip, buralarda depo ve destek noktaları oluşturması önemli hale gelmiştir.⁹

Sınırlarda inşa edilen kaleler (uçlar) ise daha farklı bir fonksiyon üstlenmişlerdir. Savunmada üstlendikleri önemli görevin yanı sıra bunlar aynı zamanda sınır kolonileri gibi fethedilecek yeni topraklara açılmanın da aracıdırlar. Benzer bir yapılanma olmakla birlikte köprübaşları, daha geçici niteliktedirler. Bu yönleri ile Roma döneminin geçici lejyon yerleşkelerine benzerler. Düşman toprakları içinde elde edilen son mevkiye, gerektiğinde ordunun gelip yerleşebileceği ve bir sonraki manevra için bekleyebileceği geniş arazilerdir. Buraya konuşlandırılan askerler belli bir güzergâh üzerinde kontrol sağlarlar.

Üslerin varlığı her dönem emperyal bir tutkunun göstergesi olmuştur. Askerî üsler, belli bir bölge üzerinde doğrudan hâki-

8 Chalmers Johnson, "America's Empire of Bases", *TomDispatch*, January 15, 2004; http://www.tomdispatch.com/post/1181/chalmers_johnson_on_garrisoning_the_planet erişim tarihi: 10.09.2007.

9 Geoffrey Parker, *Askerî Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler*, İstanbul, Küre Yayınları, 2006, s. 120.

miyet kurmanın veya başka bir devletin ekonomisi, siyasi yapısı, dış politikası üzerine etki ederek egemenlik sahasını genişletmenin en etkili araçlarıdır.¹⁰ Eski Mısır'da ülkenin dış politikasının değiştiği ve emperyalist bir politika izlendiği Yeni Krallık Dönemi boyunca (MÖ 1570-973) sınırları korumak ve yeni yerler fethetmek için Suriye'de, Filistin'de, Nubia'da, Libya ve Nil Vadisi boyunca kilit noktalarda kaleler inşa edilmiştir. Bu kaleler nehir kıyılarına, altın madenlerine yakın noktalara, ana ticaret yolu üzerine veya istikrarsız sınır bölgelerinde konuşlandırılmışlardır. Nil Vadisi girişinde etkin şekilde gözetim ve kontrol sağlamak için bu ilkel üslerden yararlanılmıştır. Tek fonksiyonları askerî de değildir. Aynı zamanda imparatorluk temsilcileri ile yerel halk arasında iletişim hattı görevi görmüşlerdir. Zaman zaman kalelerin dağılımı değiştirilmiş ve Mısır'ın emperyal önceliklerindeki değişmeye göre yeni yerlere kaydırılmışlardır.¹¹

Deniz ticaretinin ortaya çıkması ile birlikte Fenikeliler döneminde (MÖ 2000-300) denizaşırı bir yapılanmanın temeli atılmış, "koloniler" kurulmuştur. Akdeniz deniz gücü olan Fenikelilerin yeni pazar ve kaynak arayışları, onları Antik dönemin en büyük kolonici devletlerinden biri yapmıştır. Kıyılardaki ticaret istasyonlarının ve Akdeniz adalarında kurdukları kolonilerin yeni medeniyetlerin merkezi haline geldiği bilinmektedir. Deniz ticaretinin gelişmesine paralel ortaya çıkan korsanlığa ve rakipler arası çatışmalara karşı askerî önlem arayışları, bu dönemde başlar.¹²

Başka bir denizci uygarlık olan Antik Yunan döneminde (MÖ 756-146), ticaret istasyonları ve kolonilere dayanan bu sistem gelişmiştir.¹³ Anakara dışına taşan pazar, kaynak ve güç arayışının bir sonucu olarak kurulan kolonilere dayalı bu sis-

10 Lutz, "Introduction: Bases, Empire...", s. 7.

11 Ellen Fowles Morris, *The Architecture of Imperialism: Military Bases and the Evolution of Foreign Policy in Egypt's New Kingdom*, Leiden&Boston, Brill, 2005, s. 1-3.

12 E.D. Potter, (der.), *Sea Power: Naval History*, 2. Baskı, Maryland, United States Naval Institute, 1986, s. 1.

13 *A.g.e.*, s. 2.

tem, üsler aracılığı ile egemenliği yayma fikrinin temelini teşkil etmektedir. Thucydides MÖ 431-404 yılları arasında Sparta ile Atina arasında gerçekleşen Peloponez Savaşı sırasında ortaya çıkan üs edinme konularında yazmıştır.¹⁴ Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu fethi kuvvetlerinin disiplini ve taktik kadar, Doğu yolu üzerinde kurduğu destek lojistik merkezlerinin katkısının bir sonucudur.¹⁵ Bununla birlikte, üsleri askerî stratejinin ayrılmaz bir parçası haline getiren Romalılar olmuştur.

İlk askerî amaçlı koloniler Romalılar tarafından MÖ 6. yüzyılın sonlarında Kral Tarquin döneminde kurulmuştur. Ancak koloni sisteminin asıl gelişimi Cumhuriyet Döneminde (MÖ 510-27) gerçekleşir. Bu kolonilerin, hem bir kısım Romalı'ya yeni hayat sunan yerleşim yerlerine, hem de askerî araçlara dönüştüklerini görürüz. Askerî ve kültürel bakımdan Roma sisteminin dayandığı direkler olan ülke geneline yayılmış bu koloniler şebekesi, fethedilen yerlerin güvenliğini sağlamakta kullanılan en etkin mekanizmalar haline gelecektir.¹⁶

Romalıların lejyonlara dayalı askerî sistemi günümüzdeki bütün askerî yapılanmaları etkilemiştir. Özellikle lejyon yerleşkeleri bugünkü askerî üslerin temelini oluşturmaktadır. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte genişleyen topraklar nedeniyle savaş meydanlarının Roma'dan oldukça uzakta kalması, uzun yürüyüşlerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu durum süratle kurulabilen, fakat aynı zamanda emniyetli karargâh ihtiyacını doğurmuştur.¹⁷ Bu ihtiyaçtan doğan her bir yerleşke, ihtiyaç sona erdiğinde yıkılacak tahkim edilmiş bir kente benzemektedir. Askerî yerleşkeleri ülke geneline yayılmış halde bulmak müm-

14 Kent E. Calder, *Embattled Garrisons: Comparative Base Politics and American Globalism*, Princeton, Princeton University Press, 2007, s. 7'den Thucydides, *The Peloponnesian War*, Trans. R. Warner, Baltimore, Penguin Books, 1954, s. 447.

15 Blaker, *a.g.e.*, s. 59.

16 Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi: Menşelerden Akdeniz Havzasında, Hâkimiyet Kurulmasına Kadar*, cilt I, I. kısım, 2. baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1987, s. 128.

17 *A.g.e.*, s. 181-182.

kün olsa da, bunlar hem güvenlik, hem de yeni fetihler için genellikle uç bölgelerde, barbar ülke sınırlarında konuşlandırılmışlardır.¹⁸ Bu yerleşkeler, kuruldukları konumlar itibariyle, mühimmat depolarının, kilit bölgelerin ve suyollarının kontrol noktasındadırlar ve yakın bölgenin güvenliği için hızla müdahale imkânı sağlayan, mobil güçlerin barındığı müstahkem mevkiilerdir.¹⁹ Hayati stratejik mevkilere erişim sağlayan yolların kontrolü açısından bu üsler son derece önemlidir.²⁰

Başka bir ülkenin toprakları içine barış zamanında anlaşma yolu ile askerlerini konuşlandırma fikrine de ilk kez Roma İmparatorluğu'nda rastlarız. Düşman ülkelerin baskısı altında olan güçsüz komşu devletlere güvenlik garantisi sunan Roma, bunu sağlamak için lejyon kaleleri kurması gerektiğini ileri sürerek, o ülke geneline yayılmış belli büyükte toprak parçaları talep etmiş ve inşa ettiği kalelere askerlerini yerleştirmiştir. Böylelikle egemenliklerini sürdürmelerine izin verilen komşu devletlerin Roma için yaratabilecekleri tehlikeler ortadan kalkarken, başka güçlerin de bu topraklara hâkim olması engellenmektedir. Roma, bu yolla imparatorluk çevresinde bir üs ağı kurmayı başarmıştır.²¹ Uçsuz bucaksız topraklara, muazzam miktarda paraya ve sayısız köleye sahip olduğu dönemde Roma İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde egemenliği sürdürmesinde ve kontrolü sağlamasında üsler önemli görevler üstlenmişlerdir. Roma'nın kurduğu bu sistem ve askerlik alanında geliştirdiği teknik ve stratejiler kendinden sonraki tüm uygarlıkları etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yayılma döneminde uçlarda kurulan kaleler askerî üsler olarak görülebilir. Osmanlı akıncı-

18 Richard Alston, *Aspects of Roman History AD 14-117*, Londra, Routledge, 1998, s. 272; Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, cilt I, (çev.) Asım Baltacıgil, Tuba Matbaacılık, 1988. s. 34-36.

19 Brian Campbell, "The Roman Empire", Kurt A. Raaflaub; Nathan Rosenstein, (der), *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds*, Washington DC, Harvard University Press, 1999, s. 276.

20 Robert Harkavy, *Great Power Competition for Overseas Bases: The Geopolitics of Access Diplomacy*, New York, Pergamon Press, 1982, s. 105-106.

21 Arnold Toynbee, *America and the World Revolution*, Oxford, Oxford University Press, 1962, s. 105-106.

ları aldıkları küçük ya da yakın kaleleri yıkmakta, önemli bir üs olarak gördüklerini bırakarak teşkilatlandırmakta ve buradan etraftaki yerleşim yerlerine güneybirlik saldırılar düzenleyerek sonra bu kalelere geri dönmektedirler. Aşıkpaşazade tarihinde bunun örneklerini okumak mümkündür: “*Hacı İlbeği, Meriç kenarında bir küçük burgus [kale] aldı. Gündüz hisara girerdi. Gece sabaha kadar etrafın kâfirlerine rahat vermezdi.*”²²

Osman Gazi Bursa kalesini ve civarını zapt etmek için iki hisar yaptırmış ve bu iki hisar üs gibi kullanılmış, Bursa kalesinin çevresi bunlar sayesinde zapt edilmiş ve o kalenin dışarıyla irtibatı bu iki üs sayesinde kesilmiştir.²³ Erken dönem Osmanlı Devleti için yazılanlar bu bakış açısından okunduğunda, Roma’dakine benzer şekilde fethedilen ve uç haline gelen her kalenin bir sonraki kaleye kadar olan toprakların alınması için bir üs olarak kullanıldığını görürüz. Buna başka bir örnek Rumeli yakasında Osmanlıların ilk ele geçirdikleri Çimpe Kalesi’dir. Önce kaleyi ele geçiren askerler, daha sonra burayı Rumeli’de yayılmak için bir üs olarak kullanmışlardır.²⁴ Hisarları uç edinererek ilerleyen Osmanlı, hazır olduğunda fetihlerle genişlemiştir. İstanbul’un fethinden önce karşılıklı olarak yapılan Anadolu ve Rumeli hisarları buna iyi bir örnektir.

Osmanlı’da kaleler, aynı zamanda sefere çıkan ordu için lojistik destek veren üslerdir. Osmanlı ordusu cephanesini yolu üzerindeki bazı kalelerden temin ederek ilerlemektedir. Murphy, cephane ve askerî teçhizatın emin bir şekilde saklanması ve stoklanmasına imkân veren bu kalelerden “iç bölgelerdeki Osmanlı ikmal üsleri” (*Ottoman supply bases in the interior*) olarak bahsetmektedir.²⁵

Osmanlı’nın Akdeniz’de hâkimiyet kurmak çabasında yine üs inşa sürecinin önemli yer teşkil ettiğini görürüz. Bu üs edinme süreci 1460’ların sonlarında başlamış 1566’da Sakız’ın düş-

22 Nihal Atsız (haz.), *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 56.

23 Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I. Cilt, Ankara, TTK, 1949, s. 119.

24 A.g.e., s. 177.

25 Rhoads Murphy, *Ottoman Warfare 1500-1700*, New Jersey, Rutgers, 1999, s. 18-19.

mesine kadar devam etmiştir.²⁶ Venedik ile 1463-79 arasında yapılan savaş sırasında kilit konumdaki adaların ve üslerin ele geçirilmesi Türklere Ege'de baskın bir pozisyon kazandırmıştır.²⁷ Özellikle 1522'de Rodos'un fethini izleyen dönem içinde Osmanlı, Akdeniz'in ortasında filo harekâtlarına destek verebilecek seviyeye gelebilmek için öncelikle Ege'de, sabırla ve tedricen ikmal üslerini kurmuştur. Kazanılan bu üsler ve adalar aynı zamanda deniz yollarının kontrolünü sağlamak için kullanılmışlardır.²⁸

16. yüzyılın ilk yarısında Kızıldeniz'e egemen olan Osmanlılar, Süveyş'te inşa edilen kadirgalarla bu denizin Arabistan yakasındaki limanlarında hâkimiyet sağlamışlardır. Yemen'de okyanus kıyısındaki Aden alınınca, Portekizlilere karşı önemli bir üs ele geçiren Osmanlı, deniz kıyılarında üsler elde etmeye devam ederek Arabistan'ın içlerine nüfuz etmek için bunları kullanmıştır. Bu şekilde Yemen, Lahsa ve Basra bölgeleri fethedilmiştir.²⁹

Çin'de barutun bulunması ardından yaşanan gelişmeler askerî alanda köklü değişimlere neden olmuş ve üsler de buna paralel olarak bugünkü niteliklerini kazanmaya başlamışlardır. 15. yüzyıldan itibaren top güllerinin ateşleyicisi olarak kullanılan barut, tüm dünya tarihini etkilemiş; haritacılık, yön bulma ve gemi yapımında yaşanan gelişmelerle birleşince coğrafi keşiflere uzanan bir sürecin başlangıcı olmuştur. Yeni yelkenli tekniklerinin bulunması ile daha uzun mesafeler gidebilen gemilerin yapılması bu süreçteki en önemli gelişmelerden biridir. Artık haritalarla, tüm dünya ve ülke toprakları hakkında doğru fikirlere sahip olunması ve ağır topların monte edilebildiği okyanus aşan gemiler sayesinde yeni toprakları fethetmek mümkün hale gelmiştir.

Bu gelişmelerin neticesinde 16. yüzyıldan itibaren büyük

26 A.g.e., s. 219, dn.40.

27 Jeremy Black, *Savaş ve Dünya: Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*, Ankara, Dost Kitabevi, 1998, s. 41.

28 Murphy, a.g.e., s. 22.

29 Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004, s. 153-161.

güçlerin arasındaki savaşlar Avrupa kıtasından, denizlere ve okyanuslara taşınmıştır.³⁰ Ticaret yollarını kontrol etmek isteyen ülkeler uzak kıyılarda donanma üsleri kurarken, bu üsler aynı zamanda donanmaya lojistik destek sağlama amacı taşımaktadırlar. Gemilerin tedariklerinin yeteceği uzaklıkta bir mesafeye kurulan her üs, bir sonraki üs noktasına erişimi de sağlamaktadır. Böylelikle gemiler buralarda ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yollarına devam edebilmekte ve ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamaktadırlar.³¹

Bu dönemde Portekizliler, Hindistan'a kadar uzanan güzergâh boyunca kârlı limanları ele geçirmişler, kurdukları kaleler, donanma devriyeleri ile baharat ticareti üstünde yarı-tekel oluşturmuşlardır.³² Portekiz'in denizlerdeki en büyük rakibi olan İspanya benzer şekilde kendi üs ağını kurmuştur. 16. yüzyılın sonunda İspanya ve Portekiz'in inşa ettikleri üsler hâkimiyetlerini bütün denizlere yaydıklarını göstermektedir. Dünyanın tüm okyanus sahillerinde inşa ettikleri topraklarla donatılmış kaleler, bundan sonraki üç yüzyıl içinde yükselecek imparatorlukların sahip çıkmak için savaşacakları yerler haline gelmişlerdir.³³

İspanya ve Portekiz ile başlayan sömürgecilik dönemi, Hollanda, İngiltere ve Fransa ile devam etmiştir. 1650'den itibaren Avrupa'da cereyan eden hemen her savaş, denizler ve deniz aşırı ülkeler üzerinde bir iktidar ve nüfuz mücadelesine dönüşmüştür.³⁴ 17. yüzyılda Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar bölgedeki ticaretin kontrolünü sağlamak için Hindistan ve civarındaki adalarda köprübaşları kurmuşlar, kıyılarda ise ticaret merkezlerini koruyan kaleler inşa ederek durumlarını güçlendirmişlerdir.³⁵

Geniş coğrafyalara yayılan imparatorlukların sahip oldukla-

30 Parker, *a.g.e.*, s. 128.

31 Lutz, *a.g.e.*, s. 9.

32 *A.g.e.*, s. 8.

33 John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, İstanbul, Doruk Yayınları, 2007, s. 419.

34 Parker, *a.g.e.*, s. 128.

35 Keegan, *2500 Yıllık Savaş Tarihi*, s. 16.

rı toprakları koruma çabaları, pratik ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Büyük güçler arasında sömürge mücadelelerinin zirvede olduğu dönemde; anavatan sularında konuşlanan donanmanın sömürge sularındaki savaş alanına gitmesi için uzun bir mesafe kat etmesi gerekmekte ve bu durum ciddi sorunlara neden olmaktadır. İngilizler, 1740'lardan itibaren Karayipler'de deniz üsleri inşa ederek, lojistik ve destek problemlerini çözmeye yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Jamaika'da Antonia Limanı (*Port Antonia*) ve Kraliyet Limanı (*Royal Port*) ve Antigua Adası'nda İngiliz Limanı (*English Harbour*) bu dönemde inşa edilmiştir. Böylelikle İngiltere, yerel krizlere ve zorluklara acil müdahalede bulunabilme, aynı zamanda Fransız ve İspanyol tehditlerine hızla karşılık verebilme imkânına kavuşmuş ve limanlarda kalıcı deniz mevcudiyetini elde etmiştir.³⁶ Bununla birlikte sömürge topraklarındaki limanlarda oluşturulan bu kalıcı askerî yapılanma sınırlı boyutta kalmıştır.

1763'teki Yedi Yıl Savaşlarından önce, Avrupalı güçlerle girilen çatışmaların dışında İngiliz yetkililer, denizaşırı sömürgelerde denetimi ve kontrolü sağlamak için güçlü ve kalıcı bir askerî varlığa gerçekten ihtiyaç olduğunu düşünmemektedirler. Kuzey Amerika'da bulunan düzenli birliklerin sadece New York, Newfoundland ve Nova Scotia'da inşa edilen küçük garnizonları bulunmaktadır.³⁷ İngiltere'nin 1754 gibi geç bir tarihte bile Büyük ve Küçük Antiller ve Kuzey Amerika'da sadece dört bin askeri vardır.³⁸ Bu da, İngiltere'nin sömürgelerinin kontrolünü topyekün bir askerî varlık yerine, yerel kuvvetleri kullanarak ve belli noktalardaki üslerindeki küçük askerî birlikler ile sağladığını göstermektedir.

Ancak Endüstri Devrimi sonrası yelkenli gemilerin yerini buharlı gemilerin alması ile yeni bir ihtiyaç ortaya çıkacaktır. Bu da buharlı gemilerin uzun yolculuklar yapabilmesi için yol boyunca ihtiyaç duyulan kömürün sağlanmasıdır. Bu gelişme-

36 H.V. Bowen, *Enterprise and the Making of the British Overseas Empire 1688-1775*, Londra, Macmillian Press, 1996, s. 25.

37 A.g.e., s. 24-25.

38 Brunt, a.g.e., s. 267.

ye paralel olarak büyük bir donanmaya sahip olan İngiltere'nin deniz üzerindeki hâkimiyeti genişlerken, üs ağı da genişlemeye başlamıştır. Ancak üslerin sadece lojistik işlevleri yoktur. İngiltere'nin erken dönem sömürgecilik faaliyetlerinde amaç olarak ticaret, kaynak ve yeni yerleşim yerleri edinme fikri ön planda olsa da, özellikle 19. yüzyıl ile birlikte artık imparatorluğun güvenliğini sağlamak için stratejik önemi olan toprakları ele geçirme ve buralarda askerî mevcudiyet gösterme önem kazanmıştır.³⁹ İngiliz İmparatorluğu, Napolyon Savaşları'ndan Birinci Dünya Savaşı'na kadar, bütün bir yüzyıl boyunca denizleri, kurduğu üs ağı sayesinde kontrol etmiştir. İngiltere'nin bu dönemde denizaşırı üsleri Cebelitarık'tan, Ümit Burnu'ndaki Simonstown'a, Süveyş, Aden, Singapur, Heligoland ve Hong Kong'a kadar ulaşmaktadır.⁴⁰ Kalkınma için denizlerin kontrolünü elde tutmak gerektiğinin idrakinde olan İngiltere, egemenlik kurmaktan söz etmeden, gerçek anlamda dünya çapında askerî bir üs ağını elinde tutan ilk devlettir.⁴¹

Askerî üslerin ortaya çıkış kronolojisine baktığımızda, hava araçları ve uçakların yakın dönem icatları olmasının bir sonucu olarak, en son hava üslerinin kurulduklarını görürüz. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda ve Fransız İhtilali'nde gözlem amacıyla kullanılan balonlar askerî alanda kullanılan ilk hava araçlarıdır. 1900'lerde icat edilen zepline esin kaynağı olmuşlardır. Wright Kardeşler 1903'te ilk uçuşlarını yaptıklarında, bu yeni icat pek ilgi göremese de; 1909'da Amerika Savaş Bakanlığı'na ilk uçaklarını satmayı başarmışlardır.⁴²

Önceleri uçaklardan askerî alanda da yalnızca yolcu taşımak ve gözlem amacıyla yararlanılmıştır. İtalyanların 1911'deki Trablusgarp Savaşı'nda, uçaktan el ile 2 kiloluk bombalar atmaları ve ardından Almanların, 1913 yılı ortasında bazı uçaklarına 5 ve 10 kiloluk bombalar yüklemeleri, uçakların askerî açı-

39 A.g.e., s. 267.

40 Calder, a.g.e., s. 7.

41 A.g.e., s. 10.

42 Fred G. Kelly, *The Wright Brothers*, New York, W.W. Norton & Co, 1989, s. 236 ve 266.

dan değerini artırmıştır.⁴³ 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi hava araçlarının kullanımını ve gelişimini hızlandırır. Bombaların atıldığı zeplinler, makineli tüfeklerin monte edildiği uçaklar çok geçmeden savaşların vazgeçilmez silahlarına dönüşeceklerdir. Savaşın başında Fransa'da dört filosu bulunan İngiltere'nin filo sayısı savaşın son senesinde 100'e çıkmıştır. Almanya'nın 200 filosu varken, Fransa'nın sadece batı cephesinde sahip olduğu filo sayısı 260'a ulaşmıştır.⁴⁴

Birinci Dünya Savaşı, Avrupa kıtasındaki askerî havacılık için başlıca bir dönüm noktası olmuştur. Dört yıl içinde askerî havacılık benimsenme aşamasını geçerek bir gereksinime dönüşmüştür.⁴⁵ Hava kuvvetlerinin yönetimine ilişkin yapı hâlâ oturmamasına karşın, 1917 yılında İngiltere tarafından dünyanın ilk hava kuvvetleri kurulur. 1921 gibi erken bir tarihte İtalyan general ve strateji uzmanı Giulio Douhet, hava araçları ile savaşın yeni bir formunun ortaya çıktığını ve kim havada kontrol sağlarsa geleceğin savaşlarını onun kazanacağını söyleyerek, havacılığa önem verilmesi üzerinde durmuştur. Douhet'in fikirleri özellikle Amerikan Ordu Havacılık Birimi'ndeki subayların fikirlerini yakında etkilemiş ve kitapları geleceğin hava kuvvetleri generallerini yetiştiren okullarda okutulmuştur.⁴⁶

Tüm dünyada hava kuvvetlerinin esas gelişimi iki savaş arası döneme rastlar. Bu gelişim İkinci Dünya Savaşı'nın sadece kara ve denizde değil, havada da sürdürülen bir savaş olmasına yol açmış, uçakların bu etkin rolleri savaş sonrası dünyada askerî stratejileri bire bir etkilemiştir. İki kutba bölünen Soğuk Savaş dünyasında, hava üsleri her iki taraf için de kurdukları

43 Edward Homze, "Kıtasa Tecrübeler", Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (der.), Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu, Ankara, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979, s. 44.

44 Robin Higham, *100 Years of Air & Aviation*, Texas, A&M University Press, 2003, s. 35.

45 Homze, a.g.e., s. 44.

46 Clayton K.S. Chun, *Aerospace Power in the Twenty-First Century*, Colorado&Alabama: United States Air Force Academy Air University Press, 2001, s. 39

sistemi yaymanın ve korumanın vazgeçilmez anahtarları haline gelmişlerdir.

Yüzyıllar içinde, denizaşırı üsler değişen bir dizi stratejik ve jeopolitik fonksiyon üstlenmişlerdir. Başlarda sadece fetihler için yollar açıp, lojistik destek sağlarken, denizlerde var olabilmek için gerekli hale gelmeleri, onları vazgeçilmez kılmıştır. Havacılık alanındaki teknolojik gelişmeler, komşu olunmayan, kıyılarına gidilmeyen ülkelerin en iç noktalarında üslerin kurulup, kullanılmasına imkân vererek, bu bölgelerde kontrol kurmayı taktik bir oyuna çevirmiş ve bu yönüyle bambaşka bir hâkimiyet türü yaratmıştır.

ABD'İN ÜS POLİTİKASI

*"Bir üs yapısı askerî düşüncenin ötesinde anlam taşır. Her şeyden önce ikili, uluslararası, kültürel ve ekonomik sonuçları olan siyasi bir düzenlemedir."*¹

ABD'nin üs politikasına kuramsal bir yaklaşım

Soğuk Savaş döneminde politikaya yön veren Realist perspektifin etkisiyle Amerika'nın üs politikasını "ulusal çıkar", "güvenlik", "güç dengesi" kavramları çerçevesinde açıklamak yerleşik hale gelmiştir. Uluslararası ilişkilerde devleti temel aktör olarak alan Realizm, devletin davranışlarını, doğası gereği bençil olarak tasvir ettiği insanla özdeşleştirerek çıkar maksimizasyonu çerçevesinde açıklar. Bu perspektiften bakıldığında askerî üsler, anarşik bir sistem içinde güvenliğini temin etme çabasındaki devletlerin askerî güçlerinin ayrılmaz parçalarıdır.² Realizmde, güç çerçevesinde tanımlanmış ulusal çıkar peşinde koşan devlet gerçekliğin kendisi olarak sunulurken, devletlerin davranışları arkasında yatan asıl gerçekler dışlanmaktadır. Bu

1 *Base Realignment and Closure Report*, Commission on Review of Overseas Military Facility Structure of the United States, May 2005.

2 Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Second Edition, New York, MacMillian Publishing Company, 1993, s. 35-186; Scott Burchill, Andrew Linklater, vd. *Theories of International Relations*, New York, St. Martin's Press, 1996, 67-93; Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kritiği, Kapsamı", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt 1, sayı 1, Bahar 2004, s. 33-61.

yaklaşımında güç, meşruiyetin temeli haline gelmektedir. ABD kendi toprakları dışında bir üs elde edebilir ve buna sahip olma sebebini, tanımını her an yeniden yapılabilen, “ulusal çıkar” kapsamında açıklayabilir. Ancak bu Realist bakış açısı var olanı sebep olarak sunarken, arkasında yatan nedenleri görmemize engel olmaktadır.³

19. yüzyıl sonuna doğru dünya üzerinde sömürge edinme ve hâkimiyet kurma yarışı, yeni yerler kazanmak için coğrafi açıdan kilit noktaları önemli hale getirmiştir. Bu durum, alanda yeni teorilerin doğmasına, üs edinmeyi temel alan stratejilerin geliştirilmesine yol açmıştır. Bu sürecin sonucunda doğan jeopolitik teori, bir ülkenin sahip olduğu coğrafi konumu, güvenlik politikasını oluşturmada ön plana taşımaktadır. Savaş ve çatışmayı devletlerarasındaki mücadelenin bazen bir aracı, bazen de doğal bir sonucu olarak gören bu teorik yaklaşım, Realist teorinin devlet anlayışı, askerî güç, ulusal çıkar, hâkimiyet kavramları üzerine oturmaktadır. Burada da Realizme benzer şekilde politika oluşturma sürecinin tek boyutuna ağırlık verilmekte ve bu asıl neden olarak sunulmaktadır.

Friedrich Ratzel'in 1897'de yayınlanan *Politische Geographie* (Siyasi Coğrafya) adlı kitabı jeopolitik üzerine yazılmış ilk bilimsel eser kabul edilir. Jeopolitiğin kurucularından sayılan Ratzel, devlet ve onun kapladığı toprakları yakın ilişki içinde olan organizmalar olarak görür. Toprak, devlete büyüme ve gelişme için fırsatlar sunar, devletin yapması gereken bu fırsatları kavrayarak değerlendirmektir. Bu yaklaşımda, coğrafya devletin gelişimi için bir hayat sahasıdır. Eğer nüfus artışı, kaynakların azalması gibi nedenlerden dolayı devletin ayakta kalması tehlikeye girerse, canlı bir organizma gibi yaşam alanını (*Lebensraum*) genişletmelidir. Devletin yayılmacı politikası, ilkel ve küçük devletleri dışarıdan istilası ile gerçekleşir. Ratzel, devletin gelişmesi, hayatını daha iyi sürdürmesi için toprak kazanımını haklı göstermektedir. Devleti canlı bir organizma olarak ele alan bu teori Adolf Hitler tarafından benimsen-

3 İlhan Uzgel, *Uluslararası Çıkar ve Dış Politika*, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 16-18.

miş ve Nazi Almanya'sının politikalarını açıklamak için kullanılmıştır.⁴

Dünya egemenliği elde etmenin belli bölgelere hâkim olmaktan geçtiği formülü üzerine kurulu olan bu teoriler, kendi dönemlerinde alınan askerî ve stratejik kararları etkilemişlerdir. Bu yönleri ile denizaşırı üslere ilişkin planlarda, özellikle hangi üslerin, hangi bölgelerde elde edilmesi gerektiği konusunda, karar vericilerin ellerinde rehber niteliği taşımışlardır. Tam da bu özellikleri nedeniyle davranışın kendisini tarif etmekte, ancak nedenini açıklamamaktadırlar. Güvenlik ve güç, kaba askerî güç tanımına sıkışırken, devletlerarası ilişkiler askerî stratejilere indirgenmekte, bu yolla kurulan hâkimiyet ise sorgulanmamaktadır.

Denizaşırı bölgelerde elde edilen üslerin, askerî bir stratejinin parçaları olduğu açık bir gerçektir. Ancak bu, üslerin varlık sebebini açıklamak için yetersiz bir bakış açısıdır. Her şeyden önce var olan uluslararası sistemin veri olarak alınması ve sorgulanmaması, yaklaşımdaki sorunun temelini oluşturmaktadır. Soğuk Savaş dönemi boyunca Amerikan devlet adamlarına rehberlik eden Realist perspektif, kavramsal araçları ile Amerika'nın istediği düzeni kurmasında ideolojik temel oluşturmuş; ancak 1970'lerle birlikte iki kutuplu dünya sistemi değişmeye, daha karmaşık bir hal almaya başlarken Realizm'in sunduğu açıklamalar da sorgulanmaya başlanmıştır.

Bu ortamda doğan Eleştirel Kuram, kökenini 1930'da Max Horkheimer'in yöneticiliğine getirildiği Frankfurt'taki Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü çatısı altında yapılan çalışma-

4 Amerikalı Amiral Alfred Thayer Mahan'ın "deniz hâkimiyeti teorisi", İngiliz Halford Mackinder'in "kara hâkimiyeti teorisi", Nicholas J. Spykman'ın "kenar kuşak teorisi", ve Alexander P. De Seversky'nin "hava hâkimiyet teorisi", jeopolitik alanında öne çıkan teorilerdir. Özellikle Mahan'ın deniz hâkimiyeti teorisi İspanyol-Amerikan Savaşı ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşı'na uzanan dönemde Amerika'nın askerî stratejilerini etkilerken, Mackinder'in kara hâkimiyeti teorisinin İkinci Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında etkili olduğunu görürüz. Jeopolitiğin coğrafyaya bağlı unsurlarını bir kenara bırakarak, jeopolitiği pratik amaçlar için ve özellikle ABD'nin güvenliğini sağlamak için ele alan Spykman'ın kenar hâkimiyet teorisi de bu dönemde stratejileri etkilemiştir. Martin Jones, Rhys Jones, Michael Woods, *An Introduction to Political Geography: Space, Place and Politics*, London, Routledge, 2004, s. 4-7.

lardan almaktadır. İlk kuşakta Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm gibi düşünürlerin isimleri ön plana çıkarırken, Jürgen Habermas ikinci kuşağın en önemli temsilcisi sayılmaktadır. Frankfurt Okulu, pozitivist bilginin yöntemine, araçlarına ve bilgi üretme sürecine karşı çıkar. Teorik düzeyde gerekli olan, tamamen eleştirel bir bakış açıdır, pozitivism ise bunu sağlamaktan uzaktır.⁵ Pozitivizmde bilimsel teori, sadece gözlem yoluyla algılanan evrensel olgulara tekabül eder. Başka bir ifade ile bilgi, öznenin değer yargılarından arındırılırsa objektif ve dolayısıyla da bilimsel bilgidir. Eğer teori/dünya ilişkisi önsel değer yargılarından veya tikel bir bağlamdan arındırılmazsa, sonuç bilimsel değil ideolojiktir.⁶ Bu görüşe göre, ister toplumsal ister doğal olsun, bilimin temel amacı ampirik gözlemle kanıtlanabilir nitelikte olan genellemelere ulaşmak veya bilimsel yasalar üretmektir.⁷ Ancak, pozitivistlerin doğa bilimlerinde yöntemlerin sosyal bilimlerde kullanılabilmesi öngörüsü, toplumsal hayatın doğru bir şekilde kavramsallaştırılmasını ve anlaşılmasını engellemektedir. Eleştirel Kuram pozitivismi yalnızca var olanı veri olarak ele alıp, var olana katılmakla mevcut siyasal düzeni kutsallaştırdığı, radikal herhangi bir değişikliği engelleyerek ve siyasal bir dinciliğe sürüklediği gerekçesi ile eleştirmektedir.⁸ Bu eleştirel yaklaşımı onun kendini özgürleştirici kuram olarak sunmasını kolaylaştırmaktadır. Eleştirel Kuram, toplum üzerine bilgimiz özgürleştirici bir amaç taşıyorsa bunun eksik olacağını varsayar. Başka bir deyişle, bir kuram var olan düzene ilişkin bir eleştiri getirmiyorsa, onu destekliyor ve meşrulaştırma işlevine hizmet ediyor demektir.⁹ Eleştirel Kuramın bakış açısını uluslararası ilişkiler teorisine taşıyan önemli isimlerden biri de Robert W. Cox'tur.

5 Phil Slater, *Frankfurt Okulu*, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 1998.

6 İlkay Sunar, *Düşün ve Toplum*, Ankara, Doruk Yayınları, 1999, s. 23.

7 A.g.c., s. 25.

8 Tom Bottomore, *Frankfurt Okulu*, Ankara, Vadi Yayınları, 1997, s. 28-29.

9 Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, s. 39.

Cox ve hegemonya

ABD'nin dünyadaki düşünce sistemini sınırladığı Realist söylem, 1970 sonrası dönemde krizlerin yaşandığı, ekonominin küreselleştiği ve buna bağlı güç kavramının değişime uğradığı bir ortamda sert şekilde sorgulanmaya başlamıştır. Bu ortamda Cox, uluslararası ilişkilerin güç, düzen, yapı gibi klasik kavramlarına farklı bir yorumla yaklaşarak, dünyanın karmaşıklaşan ilişkilerini ve dinamiklerini analiz eden bir yaklaşım geliştirmiştir. Cox, Realizmin her türlü toplumsal etkiden soyutlanmış, kendi kuralları içinde devletlerin birinin kazanması karşısında ötekini kaybettiği “sıfır toplamlı oyun” şeklinde gördüğü dünya politikasını, üretim süreçlerini, ideolojileri, kurumları ve hatta bizzat teorinin kendisini katarak, bunlar arasındaki etkileşimi ulusaşırı boyuta taşıyarak açıklamaya çalışmıştır.¹⁰

Cox'ın amacı var olan yapıların nasıl ortaya çıktığını, nasıl bir etkileşim içinde olduklarını, bu etkileşimin sonuçlarının yapılar üzerindeki etkisini anlamaktır. Ancak bunu yaparken amacı Realizmdeki gibi insanların asla değiştirmeyeceği kanunları ortaya çıkarmak değildir, fakat bu yapılar altında ezilenleri, kendilerini ilgilendirmeyen savaşlara giden askerleri, ihtiyaçlarına önem vermeyen bürokratik kurumlara vergilerini akıtan vatandaşları özgürlüklerine kavuşturmak, başka bir deyişle alternatif bir sistem yaratmaktır.¹¹

Cox'ın kuramında Antonio Gramsci'den¹² aldığı “hegemonya” kavramı önemli bir yer tutar. Eski Yunancada *hēgemōn* “lider” ve *hēgeisthai* “yönetmek” kelimelerinden türetilmiş hegemonya, Yunan tarihinde bir şehir devletinin öteki üzerinde kurduğu hâkimiyeti tanımlamak için kullanılmıştır. Genel olarak, bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü

10 Burcu Bostanoğlu, Mehmet Akif Okur, *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2008, s. 37 ve 40.

11 Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, SBF Dergisi, cilt 51, sayı 1, 1996, s. 71.

12 Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri* [1947], 5. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 2007.

ve baskısını veya bir grubun diğer grup üzerinde oluşturduğu sosyal, kültürel, ideolojik veya ekonomik anlamdaki etkiyi ifade etmektedir.¹³ Cox'ın kullandığı hegemonya kavramı bu genel tanımdan ayrılmaktadır. Cox, Gramşici hegemonyayı “yönetilenin otoriteyi, güç kullanılmasına gerek kalmadan, kabul ettiği veya rıza gösterdiği durum” olarak açıklamaktadır. Kuvvet her zaman arka planda saklı durmakla birlikte, hegemonya baskıdan daha çok liderlik anlamına gelmektedir.¹⁴ Gramsci'nin İtalya ile ilgili analizlerinde, buradaki burjuvazinin konumu ile ilgili geliştirdiği hegemonya kavramını Cox, uluslararası ilişkileri ve bu ilişkilerin oluşturduğu dünya düzenini anlamak için uyarlamıştır.¹⁵ Bu şekliyle hegemonya, maddi güç konfigürasyonu, normlar dâhil hâkim kolektif imajlar (fikirler) ve düzeni idare eden evrensel görünümlü kurumlar arasındaki uyumdur.¹⁶

Cox'a göre bir yapının temelinde maddi güç ilişkileri varsa, bir zorlama potansiyeli de vardır. Burada güçlü olan eğer gerekli olduğunu düşünürse, zayıfa iradesini kuvvet kullanarak diretebilmektedir. Ancak zayıf olan, var olan güç ilişkilerini meşru kabul ederse, o durumda güçlünün kuvvete başvurmasına gerek kalmaz. Güçlüler misyonlarını “baskın olmak” ya da “dik-tatorya kurmak” olarak görmez, “hegemonya oluşturmak” olarak görürlerse bunu başarabilirler. Başka bir deyişle, zayıfların kendi liderliklerine gösterdikleri rızayı korumak için tavizler vermeye hazırlarsa ve eğer liderliklerini kendi özel çıkarlarından çok evrensel ve genel çıkarlara hizmet ediyor olarak sunabilirlerse, baskınlıklarını kanıtlamak için kuvvete başvurmak zorunda kalmayabilirler. Bu şekilde hegemonik ve hegemonik

13 Merriam-Webster Dictionary <http://www.merriam-webster.com/>; Online Etymology Dictionary, www.etymonline.com.

14 Robert W. Cox, “Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order”, *New Political Economy*, vol. 9, no. 3, September 2004, s. 311.

15 Atilla Eralp, “Hegemonya”, Atilla Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul, İletisim, 2005, s. 172.

16 Robert W. Cox, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, (eds.) Richard Little, Michael Smith, *Perspectives on World Politics*, London, Routledge, 1991, s. 454.

olmayan yapılar arasında farkı görebilmek mümkündür. Hegemonik yapılarda güç daha arka planda iken, hegemonik olmayan yapılarda güç ilişkileri her zaman ön plandadır.¹⁷ Hegemonya kurulurken kaba kuvvet ve güç kullanılır, ancak düzen kurulduktan sonra ikna etme ve rıza sağlama ağırlık kazanırken, güç arka planda kalır. Cox, gücün tanımını “çok genel bir anlamda, dünya siyasi ekonomisindeki farklı aktörlerin davranışlarında kasıtlı olarak bir değişim yaratabilen her türlü kuvvet” olarak yapmaktadır. Devletleri dünya sistemindeki aktörlerin arasında sayarken, askerî güç ve ekonomik zorlama mekanizmalarını da kuvvetler arasında dile getiren Cox, aktörler ve kuvvetlerin bunlarla sınırlı olmadığını da altını çizmektedir.¹⁸

Cox'ın hegemonya tanımında “rıza” faktörü öne çıkmaktadır. Realizmin de etkisi ile hegemonya kavramı sıklıkla güçlü bir devletin, daha az güçlü devletler üzerinde hâkimiyet kurması olarak kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda hegemonya kavramı sadece devletlerarası ilişkileri açıklamaya yaramakta, uluslararası ilişkilerin öteki boyutları ihmal edilmektedir. Aynı zamanda buradaki kullanımı ile hegemonya, gücün zor kullanma, baskı oluşturma yönleri ile eş anlamlı hale gelmektedir.¹⁹

Oysa Cox, devlet dışı öğeleri (sosyal kuvvetleri)²⁰ ve uluslararası boyutta bunlar arası etkileşimi, analizin içine katmakta ve hegemonya için tek başına baskın gücün yeterli olmadığını dü-

---

17 A.g.e., 450-451.

18 Robert W. Cox, “Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order”, *New Political Economy*, vol. 9, no. 3, September 2004, s. 308.

19 Eralp, a.g.e., s. 173.

20 Sosyal kuvvetler, Cox'ın kuramında anahtar role sahiptir. Sosyal kuvvetlerin kategorilerini oluşturan maddi imkanlar, fikirler ve kurumlar belli bir kombinasyon ile tarihi bir yapı ortaya koyarlar ve bu yapı üretimin örgütlenmesinde, devlet biçimlerinde ve dünya düzeninin oluşumunda hareketin çerçevesini meydana getirir. Tarihsel bir yapı formuna sahip olan bu çerçeve, fikirlerin, maddi koşulların ve kurumların belirli bir kombinasyonudur. Bu kombinasyon, hareketleri doğrudan, mekanik yolla belirlemez fakat baskı ve zorlamalar yolu ile etki eder. Bireyler ve gruplar, baskılara göre hareket edebilirler ya da onlara direnirler, ama onları görmezden gelemezler. Bu baskıya direndikleri oranda alternatif bir hareket çerçevesi yaratabilirler. Cox, “Social Forces, States and World Orders”, Bostanoğlu, Okur, a.g.e., s. 12-22.

şünmektedir. Bununla birlikte Cox'ın hegemonya kuramı yine de devlet merkezlidir. Cox'ta hegemonya, hâkim iktidarın devlet mi, bir devletler grubu mu veya devlet ve özel iktidarın bir bileşmesi olduğu sorusunu açıkta bırakan, bir ideolojinin kabul edilmesi ile geniş tabanlı bir uzlaşmaya dayanan ve bu yapıyla tutarlı kurumlarla varlığını devam ettiren hâkimiyet yapısına verilen isimdir.²¹ Hegemonik dünya düzeninde sermayenin birikimi de hegemon devletin ülkesinde olacaktır. Hegemon devlet, uluslararası sistemde sermayenin kendisi ve ikincil devletler arasında paylaşımını düzenleyerek siyasal gücü sürekli elinde tutan merkezi bir aktördür. Dünya ticaretini ve finans işleyişini koyduğu kurallar, kurduğu kurumlar ile sürekli denetler ve bu yolla kazançların dağıtımını da yönetir. Bu dağıtım fonksiyonu diğer devletler tarafından kabul gördüğü sürece, hegemonyasına meşruiyet temeli sağlamış olur ve kurduğu düzeni sürdürebilir.²²

Cox'ın hegemonyasında meşruiyet sağlama önem kazanmaktadır. Gramsci öncesi Marksistler, meşruluğu, burjuvanın uydurduğu bir mit olarak akademik dikkatin dışında görmüşlerdir. Ama Gramsci, kapitalizmin "siyasi destek temin etme yeteneği" sayesinde meşruluk ürettiğini tespit etmiştir. Gramsci'den sonra, Jürgen Habermas ve Claus Offe gibi neo-Marksistler, kapitalizmin meşruiyet sağlamak için kültürel, siyasi ve hatta ekonomik yönler (demokratik süreç, partiler arası rekabet, refah ve toplumsal reformlar) üzerine dikkat çekmek zorunda olduğunu ifade etmişlerdir.²³

21 Robert W. Cox, "Sosyal kuvvetler, devletler ve dünya düzenleri: Uluslararası İlişkiler Teorisinin Ötesinde", (Millenium, 10:2, 1981,126-155), Howard Williams, Moorhead Wright, Tony Evans (der.) Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme, çev. Asena Günalp Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, s. 432, dipnot 27.

22 Robert W. Cox, Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History, New York, Columbia University Press, 1987, s. 143-147; Çınar Özen, "Neogramşiyen Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica'daki Büyük Dönüşüm", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt 2, sayı 8, Kış 2005-2006, s. 14.

23 Andrew Heywood, *Siyaset*, (çev.) Atilla Yayla, M. Bahattin Seçilmişoğlu, Bekir B. Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Ankara, Liberte Yayınları, 2006, s. 310-311.

Dolayısıyla kurumlar da bu anlamda önemlidir. Kurumlaşma belli bir düzenin devamının aracıdır ve var olan güç ilişkilerini yansıtır. Kurumlar, devletlerarası çatışmaları kuvvet kullanımını en aza indirerek çözmeye olanak sağlamakta; farklı çıkarların temsiline ve politikaların evrenselleşmesine imkân vererek, hegemonik stratejiler için de uygun ortam yaratmaktadır. Ancak hegemonya kurumsal bir boyuta indirgenemez. Hegemonyanın bir ifadesi olabilirler, ancak aynı şey değildirler.²⁴

Cox, neo-Realistlerin “hegemonik istikrar” kavramını da eleştirmektedir. Teoriyi geliştiren Robert Keohane’a göre tek bir ülkenin baskın olduğu hegemonik yapılar, güçlü uluslararası rejimlerin gelişmesi için en uygun ortamlardır. Keohane, buna örnek olarak da 19. yüzyılın ortasında *Pax Britannica* ve İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda *Pax Americana*’yı vermektedir. Uluslararası istikrarın bozulmasının nedeni, 20. yüzyılın başlarında İngiltere’nin, 1970 sonrasında ise Amerika’nın hegemonik gücünün azalmasıdır.²⁵ Robert Cox’a göre bu teori ABD’nin iki savaş arasındaki dönemde güçlü olmasına rağmen neden istikrarın sağlanmadığını açıklayamamaktadır. Cox, burada hegemonyanın kısıtlı bir bağlamda, bir devletin hâkimiyeti olarak kullanıldığını söyler. Güçlü bir devletin hâkimiyetinin varlığı hegemonya için gerekli, fakat yeterli değildir. Başka bir deyişle sistem içinde güçlü ve hâkim bir devlet olabilir ama bu istikrar için yeterli olmayacaktır. Cox, *Pax Britannica* ve *Pax Americana* dönemlerinde yaşanan istikrarı, güç, fikirler ve kurumlar arasındaki uyum ile oluşan hegemonyanın bir sonucu olarak açıklar.²⁶

Cox, *Pax Americana* dönemindeki güç konfigürasyonunun öncekilerden daha katı olduğunu belirtmektedir. Amerika’nın Sovyetler’i çevrelemeye yönelik ittifaklar sistemi ile yarattığı güç konfigürasyonu, kendisinin merkezi bir rol oynadığı küre-

24 Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s. 450-451.

25 Robert E. Keohane. “The Theory of Hegemonic Stability and Changes in International Economic Regimes, 1966-77”, Ole Holsti, Randolph Siverson ve Alexander George (der.), *Change in the International System*, Boulder Colorado, Westview Press, 1981, s. 131-163.

26 Cox, “Social Forces, States and World Orders”, s. 453-454.

sel ekonomiyi yaymak için gerekli koşulları yaratmıştır. Amerika çok nadir olarak ulusal ekonomik çıkarları için doğrudan müdahalede bulunmaya gerek duymuştur. Uluslararası ekonomik düzeni Bretton Woods'un yeni liberalizmine göre devam ettirmek için Amerikan şirketleri işin içine dâhil edilmiş ve onlar aracılığı ile ulusal güç korunmuştur. Bu karmaşık sistemi ayakta tutabilmek için ABD, çok sayıda uluslararası kurum oluşturur.²⁷ Cox, iki savaş arası dönemde ABD'nin ekonomik büyüme gücüne karşın, hegemonyanın kurulmamış olmasını, Amerikan liderlerinin kendilerini henüz yeni bir dünya düzeninin ideolojik anlamda gerekli teminatçıları olarak görmemelerine bağlar.²⁸

Cox'ın bu yaklaşımı, özellikle 1970 sonrası dönemde gündeme gelen Amerikan hegemonyasının çöküşte olduğu yönündeki Realist yorumlara da cevap vermektedir. Cox'ta hegemonya salt bir dünya gücünün egemenliği anlamından sıyrılarak, uzlaşmaya dayalı ast konumdaki devlet ve sınıfların da belli bir tatmin buldukları bir tür ideolojik egemenliğe dayanan bir sisteme dönüşmektedir.²⁹ Bunda gücün yanında, ideoloji ve kurumlar rol oynar. Dolayısıyla, Realist kuramdaki şekli ile hegemonyayı bir devletin, diğer devletler üzerinde hâkimiyeti olarak almadığımızda, bu konfigürasyonun ortaya koyduğu yapının devam ettiğini görürüz. 1970 sonrası dönemde, dünya politikası üzerinde etkinliği azalmakla birlikte, ABD hâlâ uluslararası sonuçları en çok etkileyecek konumdadır.³⁰ Realistlerin hegemonyanın çöküşü olarak adlandırdıkları sorgulanma süreci, yine hegemonun kurduğu sistem içinde yaşanmakta ve çözüme kavuşmaktadır. Hegemon, sistemden yararlandıkça ve daha iyi bir alternatifini üretmedikçe onu devam ettirecektir. Rekabeti yine sistem içinde var olan uzlaşma çerçevesinde etkisiz hale getirebilecek güce sahip olmak zorundadır. Eğer bu

---

27 A. g. e., s. 455.

28 A. g. e., s. 455-456.

29 Bostanoğlu, Okur, a. g. e., s. 33.

30 Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, Imge Kitabevi, 1999, s. 222 ve 225.

kontrol elinden çıkarsa, o durumda çözülme başlamış ve yeni bir yapılanma süreci içine girilmiş demektir.³¹

Atila Eralp, Wallerstein gibi Cox'ın da hegemonya dönemlerinin sınırlı olduğunu söylemekte olduğunu ve yerlerini hegemonik olmayan dönemlere bıraktığını ve örnek olarak 1875-1945 ile 1965'ten günümüze olan dönemleri verdiğini bu dönemlerde İngiliz ve ABD hâkimiyetlerinin sorgulandığını aktarmaktadır.³² Bu bilgi nispeten doğru olmakla birlikte, Cox'ın yaklaşımının eksik bir yorumudur. Cox'ın 1965 sonrası Amerikan hâkimiyetinin sorgulandığını söylemesi, hegemonyanın yerini hegemonik olmayan (*non-hegemonic*) bir döneme bıraktığı anlamına gelmez. Düzenin sarsılması, krizler yaşanması, mevcut hegemonyayı ancak ya alternatif bir düzen ortaya koyabildikleri ya da yeni bir hegemonya yapılanması doğduğu takdirde sona erdirir. Hegemonyanın ana özelliği kendini yeniden üretebilmesi, yani krizler karşısında ortaya koyduğu konfigürasyonda değişiklik yapıp, kendini yenileyerek devam edebilmesidir.

Bu noktada teoriye katkıda bulunan önemli başka bir isim olan Louis Althusser, kapitalizmin kendini yeniden üretme süreci üzerinde durarak, bunun sadece ekonomik anlamda ele alınamayacağını söyler. Althusser'e göre kapitalist toplumun kendini yeniden üretmesinde ekonomi dışı etmenlerin rolü büyüktür. Ekonominin kendini yeniden üretebilmesi için, ege-men gücün, hem üretim süreci içinde, hem de dışında bazı denetim mekanizmalarına ihtiyacı vardır. En son aşamada, üretim ilişkileri ile belirlenen hukuki siyasal ve ideolojik ilişkilerden bağımsız olarak kapitalizm devam edemez. Althusser de Cox gibi üretim sisteminin ancak ideoloji ve kurumsal sistemle sürekli kılınacağını savunur. Ekonomi kendi yaşam koşullarını yaratmakta, bu koşullardan bir tanesi olan ideoloji, ekonominin varlığını sürdürmesine yardım etmektedir.³³ Hegemonik

31 A.g.e., s. 236.

32 Eralp, a.g.e., s. 174.

33 Louis Althusser, *Essays in Self Criticism*, Translated by Grahame Lock, London, New Left Books, 1976, s. 85-86.

sistem içinde merkezde güç kaybı yaşansa bile, sistem güçlü bir yapısal temele sahip olduğu için kendini ayakta tutabilir. Kısacası, hegemonyanın 1970'lerde yaşanan türden krizleri aşabilmesi onun temel özelliğinden gelir.³⁴ Dolayısıyla Amerika'nın dünya ekonomisindeki konumunun gerilemesine bakarak, politik alandaki konumunu görmezden gelmek ve hegemonyanın çöktüğünü söylemek doğru olamayacaktır.

Bununla birlikte, Amerikan hegemonyasında asıl dönüşüm süreci Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından yaşanmaktadır. Hegemonik olmayan bir düzene tam olarak geçildiği veya yeni bir hegemonun doğduğu söylenemez. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından önemli bir evreye girilmiştir. ABD'nin Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile bir dönem için eriştiği hegemonik güç zirvesi ile ilan edilen Amerikan zaferi ya da "tarihin sonu" söylemi çok uzun ömürlü olmamıştır. Bunda hem küreselleşmenin yıllar içinde yarattığı dönüşüm, hem de 11 Eylül sonrası Amerika'nın politikalarında uzlaşma arayışından vazgeçmesi etkindir. Bu arayıştan vazgeçmesi ABD'nin rızaya dayalı hegemonik sisteminin imparatorluğa dönüşme eğilimini güçlendirirken, Amerikan gücünün daha çok sorgulandığı bir döneme girilmiştir.

1990 sonrası yaşanan dönemdeki gelişmeleri ve bunun yarattığı dünyayı anlamak için Cox yeni bir ontolojiye³⁵ ihtiyaç duyulduğunu söylemektedir. Bu süreçte, Sovyetler Birliği'yle

34 Nitekim Burcu Bostanoğlu da, 1970'ten sonra bir süre için iç ekonomik ve politik nedenlerle dünya politikası üzerinde etkinliği azalan Amerika'nın, Gramsci-Cox çizgisi ile tanımlanan hegemon niteliğini ve yapısal gücünü yitirmediğini söylemektedir. Bostanoğlu, ABD'nin bu dönemde dünya düzenini, en azından hayati konularda, kendi isteği dışına çıkılmasını kontrol edebilecek ölçüde yönlendirecek etkinliğe sahip olduğunu, teorik ve ampirik olarak rahatlıkla önerilebileceğini savunmaktadır. Bostanoğlu, a.g.e., s. 225.

35 Cox, ontolojinin iki anlamı olduğunu söyler. İlk anlamı; evrenin nihai gerçeğinin tasdikidir. Muhtemelen bu anlayışın kökleri tek tanrılı dindedir ve Avrupa Aydınlanması seküler versiyonunu almıştır. Ontolojinin ikinci anlamı, belirli bir tarihsel konjonktürü etkileyen ve onu anlamaya yardımcı olan faktörleri tarif etme girişimidir. Başka bir deyişle bir dönemi karakterize eden tarihsel yapıları kavrama işidir. Cox, ontolojiyi bu ikinci anlamı ile kullanır. Robert W. Cox, Michael G. Schechter, *The Political Economy of Plural World*, London, Routledge, 2002, s. 77-78.

birlikte iki kutuplu dünya düzeni çökmüş ve Amerika bir hi-
pergüç olarak doğmuştur.³⁶ Cox, günümüz dünyasında gücün
tek elde toplanmadığını ve üç türlü konfigürasyon arasında da-
ğılmakta olduğunu söyler. Bunlar, *İmparatorluk*, *Vestefelyan*
devletler sistemi ve *sivil toplumdur*. Coğrafi olarak baktığımız-
da, her yerde aralarındaki rekabet devam eden bu güç yapıla-
rının, pek çok yerde de üst üste bindiğini görürüz. Coğrafi an-
lamda yoğunlaştıkları yerler vardır; ancak sınırlarını çizmek yi-
ne de mümkün değildir.³⁷

Cox, bu güç konfigürasyonlarından ilkinin “Amerikan İmpa-
ratorluğu” ya da sadece *İmparatorluk* olarak adlandırır. İmpa-
ratorluk kavramı ilk defa Cox tarafından kullanılmamakla bir-
likte Cox’ı farklı kılan, genel kullanımda bütün dünya siste-
mini tanımlamak için kullanılan bu kavramı, sistem içinde-
ki üç güç konfigürasyonundan birisi için kullanmasıdır. Cox,
bu kullanımda imparatorluk, denizaşırı topraklardaki siyasi ve
idari kontrolün Avrupalı güçlerde ve ABD’de olduğu 19. yüz-
yıl ve 20. yüzyıl başlarındaki emperyalizmden farklıdır.³⁸ Har-
dt ve Negri, *İmparatorluk* isimli kitaplarında bu farkı şu cüm-
lelerle açıklarlar:³⁹

“Emperyalizm gerçekte Avrupalı ulus-devletlerin, egemenlik-
lerini kendi sınırlarının ötesine yaymasıydı. Dünyanın nere-
deyse bütün toprakları parsellenebilir ve dünya haritasının ta-
mamı Avrupa renklerine boyanabilirdi. (...) Emperyalizm ak-
sine imparatorluk toprak temelli bir iktidar yaratmadığı gi-
bi, sabit sınırlara ya da engellere dayanmaz. İmparatorluk, gi-
derek bütün yerküreyi kendi açık ve genişleyen hudutları içi-
ne katan merkezsiz ve yersizyurtsuzlaşmış bir yönetim aygı-
tıdır. (...) Emperyalist dünya haritasındaki ayrı ulusal renk-
ler, İmparatorluğun küresel gökkuşağı içinde eriyip kaybol-
maktadırlar.”

36 A.g.e., s. 76-79; Cox, “Beyond Empire and Terror”, s. 307-308.

37 Cox, “Beyond Empire and Terror”, s. 311.

38 A.g.e., s. 311.

39 Michael Hardt, Antonio Negri, *İmparatorluk*, (çev.) Abdullah Yılmaz, İstan-
bul, Ayrıntı Yayınları, 2008, s. 18-19.

Yeni "İmparatorluk" devletlerin sınırlarını aşarak içlerine nüfuz etmekte, egemen devletlerin içinde hem kamusal hem özel alanda yer alan itaatkâr elitler aracılığı ile o devletin eylemlerini kontrol etmektedir.⁴⁰ Todd'un da belirttiği gibi ABD, Roma'nın askerî gücüne sahip değildir ve merkeze uzak ülkelerin yöneticileriyle anlaşmaya varmadan dünyaya egemen olamaz.⁴¹ Amerika bu ikna gücünü öncelikle müttefikleri üzerinde kullanır, ancak müttefikli olmamakla birlikte çıkarlarının bulunduğu bazı ülkeler ile ilişkilerini de bu şekilde kurduğu görülmektedir.

İmparatorluğun elindeki önemli araçlardan biri ulusaşırı şirketlerdir. Bunlar, buldukları ülkelerdeki yerel iş çevrelerini ekonomik bağlar ile yönlendirirken, iç politika üzerinde de etkili olabilmektedirler. Benzer şekilde müttefikler arasındaki askerî işbirlikleri, "İmparatorluğun" merkezini, yani ABD'nin liderliği altındaki, askerî kuvvetlerin bütünleşmesini kolaylaştırmaktadır. Bütün istihbarat servisleri de İmparatorluk için çalışır. Aralarında kurulan işbirliğine bakıldığında buradaki önceliğin İmparatorluğun güvenlik kaygıları olduğu görülür. Medyanın görevi ise İmparatorluğun değerlerinin propagandasını yapmak ve İmparatorluğun genişlemesinin tüm dünyanın yararına olduğunu savunan ideolojiyi yayarak, meşruluk zeminini yaratmaktır. Bunların sayesinde İmparatorluk sistemine dâhil topraklardaki ekonomik düzen, sermaye, mallar ve hizmetler için büyük bir pazar olarak yeniden yapılandırılmaktadır.⁴² Cox'a göre, İmparatorluğun izlediği tüm politik, ekonomik ve sosyal uygulamalar, dünyadaki toplumların temel kültürel davranışlarını gittikçe birbirine yaklaştırmaktadır. İmparatorluğun amacı, yarattığı bu hareket ile bütün dünyayı tek bir medeniyet, yani kendi medeniyeti altında eritmektir.⁴³

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ilk dönem içinde Amerikan etkisinin yumuşak bir niteliği olduğunu ve genellikle dışarıda iyi

40 Cox, "Beyond Empire and Terror", s. 311.

41 Todd, *a.g.e.*, s. 97.

42 Cox, "Beyond Empire and Terror", s. 308-309.

43 *A.g.e.*, s. 308-309.

karşılandığını söyleyen Cox, şimdi ise bu etkiye büyük bir şüp-
he ile yaklaşıldığına, daha önce öyle olmuşsa bile artık Ameri-
kan değerlerinin, sosyal ve siyasi hayatın temeli olarak evrensel
onay görmediğine dikkat çekmektedir.⁴⁴ Başka bir deyişle, “*Bu
tek süper güç İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturduğu kimli-
ğin aksine artık babacan ve olgun değildir.*”⁴⁵ Bugün demokrasi
ve özgürlük kelimelerinin anlamları açık pazar ve askerî işga-
le dönüşmüştür. Cox’a göre Amerika, askerî ve ekonomik zor-
lamanın sert gücüne, yumuşak gücüne oranla daha az başvursa
da, sert gücün son yıllarda agresifçe uygulanması İkinci Dünya
Savaşı’ndan sonraki dönemde oluşturulan Amerikan yumuşak
gücünün kazanımlarını da israf etmiştir.⁴⁶

Cox, Soğuk Savaş döneminde küresel hâkimiyet kavgasının,
her ikisinin kökleri de Avrupa’da olan, iki evrenselcilik iddia-
sı arasında yaşandığını söyler. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile
ABD, askerî güçte, küresel ekonominin kaynaklarına erişimde
ve popüler kültürü yaymada tek hâkim olarak kalmıştır. Çekir-
değinde Amerika’nın yer aldığı, evrenselciliğin bu Batı formu-
nun görünen zaferi, ikincil kültürlerin ve medeniyetlerin mey-
dan okuması ile karşı karşıya gelmiştir.⁴⁷

Bu noktada İmparatorluk dışındaki diğer güç konfigürasyon-
ları önem kazanmaktadır. Cox, dünya düzenindeki güç konfi-
gürasyonlarından ikincisi olarak 17. yüzyılda Avrupa’da oluş-
turulan ve Avrupa’nın hâkimiyeti boyunca tüm dünyaya yayı-
lan *Vestefelyan devletlerarası sistemi* tanımlar. Cox’a göre, Ves-
tefelyan sistem ile İmparatorluk çatışma halindedir. Bugün ege-
men devlet zayıflamakla birlikte hâlâ güçlü bir yapıdır. Ege-
menliğin iki boyutu vardır. Birincisi milletler topluluğunda her
egemen devletin özerkliğidir. İkincisi ise her devletin kendi
toprakları ve topraklardaki nüfus üzerindeki otoritesidir. Her
iki boyut da diğer devletin iç işlerine karışmama saygı ilkesi ile
korunmaktadır. Hem dış ve hem iç egemenlik, İmparatorluk

44 A.g.e., s. 311.

45 Todd, a.g.e., s. 15.

46 Cox, “Beyond Empire and Terror”, s. 312.

47 A.g.e., s. 219.

tarafından yutulmaya karşı bir savunma sistemi olarak varlığını devam ettirmektedir. Vestefelyan dünya, yarattığı devletlerarası sistem, bunun yarattığı uluslararası hukuk ve Birleşmiş Milletlerin savunulmasında ve ayrıca vatandaş ile siyasi otoriteler arasındaki bağların güçlendirilmesinde, İmparatorluk ile çatışma halindedir. Vestefelyan sistem yarattıkları ile ekonomik ve sosyal örgütler içinde ulusal özerkliği korumakta ve kültürlerin ve medeniyetlerin beraber var olabildiği çoğulcu bir dünyayı güçlendirmektedir. Cox, Vestefelyan dünyanın yönetim ilkesini çoğulculuk ve devam eden konsensüs arayışı olarak özetlemektedir.⁴⁸

Cox'ın tanımladığı üçüncü güç konfigürasyonu *sivil toplum* ya da kimi zaman adlandırıldığı şekli ile sosyal harekettir. Bu hem devletlerde, hem de ulusaşırı olarak bulunur. Son yıllarda daha göz önüne çıkan sivil toplum, hem İmparatorluktan hem de Vestefelyan devlet sisteminden farklıdır. Disiplinli hiyerarşik bir yapı arz etmemekte, daha çok merkezi bulunmayan bir ağ örgütlenmesi içinde hareket etmektedir. İnternet, cep telefonu gibi modern bilgi teknolojisi, örgütlenmesini ve eylem için harekete geçmesini kolaylaştırmıştır. Sivil toplumun sahip olduğu bu gevşek ve esnek yapı, belli bir konu etrafında çok çeşitli grupları bir araya getirebildiği için, bir güçtür. Fakat aynı zamanda bu yapı, çeşitlilik, grupların net bir eylem programının uygulanmasını zorlaştırması ve provokatörlere açık olması nedeniyle, bir zayıflıktır. Bu zayıflığına rağmen Cox, sivil toplumun çeşitliliği ve genel prensibi ile İmparatorluğun merkezileştirme ve homojenleştirme güçlerine tamamen karşı olduğunu söyler.⁴⁹

Cox, son dönemdeki çalışmalarında özellikle Amerika'nın dünyadaki politikalarına daha fazla eğilmiş ve bu analizlerinde hegemonya ve rıza kavramı yerine imparatorluğa ve meşruiyete yer vermiştir. Bugün Amerikan İmparatorluğu dünyadaki en büyük askerî ve ekonomik kuvvet olarak gözükebilir. Ancak Cox, bu İmparatorluğun ilk ortaya çıktığından daha az is-

48 A.g.e., s. 309.

49 A.g.e., s. 309-310.

tikrarlı ve daha az sağlam olduğuna dikkat çekmektedir. İmparatorluk, meşruluk temelini kaybetmektedir. ABD'nin tek yanlılık politikası ve devletlerin ve halkların çoğunun muhalefetine rağmen Irak'ta uyguladığı politikalara devam etmesi, Amerikan hegemonyasını evrensel rızanın getirdiği meşruluktan koparmaktadır. Ayrıca Amerika'nın askerî müdahalelerine kendi halk desteğinin devam edeceği de, Amerikan kuvvetlerinin işgal ettikleri topraklarda ayakta durabilecek bir yönetim kurabilecekleri de son derece şüphelidir.⁵⁰

Cox, ABD'nin İmparatorluk içindeki özel konumunu destekleyen ekonomik süreçlerin de kırılabilirliğine işaret etmektedir. Ancak ABD'nin finans alanındaki yapısal gücü, Amerikan dolarının değerine ve Amerikan ekonomisinin gücüne olan güvene dayanmaktadır. Büyük bir güven krizinin ABD'nin yapısal gücünü hayati derecede tahrip edebileceğini söyleyen Cox, Amerika'nın zaten siyasi ve askerî tek taraflılığından kaynaklanan istikrarsız davranışlarının ciddi bir güven bunalımı yarattığını eklemektedir.⁵¹

Cox'ın yeni ontoloji arayışı, daha önceki yaklaşımlarını tamamen reddettiği anlamına gelmemektedir. Kimi zaman kendi kendini sorgulamaya gitmekle birlikte, neticede hegemonya kavramına dayanan sistem açıklamasını terk etmemiştir. Ancak George W. Bush iktidarı ile birlikte, özellikle 11 Eylül sonrası süreçte Amerika'nın politik kararlarında müttefiklerinin rızasını daha az önemser hale gelmesi, yeni çözümlenmeleri gerekli kılmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, ilk bakışta ABD'nin ve kapitalizmin zaferi olarak görülse de bu aynı zamanda Amerikan gücünün en çok sorgulandığı dönemdir.

Cox'ın çerçevesinden ABD'nin üs politikası

Antik çağlardan bu yana sınır koloniler, sınır kaleler, uç beylikler ve son aldıkları şekil ile denizaşırı askerî üsler askerî stratejilerin uygulanmasında, yeni toprakların fethinde ve fethe-

50 Cox, "Beyond Empire and Terror", s. 312.

51 A.g.e., s. 312-314.

dilen toprakların kontrolünde önemli roller üstlenmişlerdir. Dünya sisteminde, üretim süreçlerinde ve devlet biçimlerinde yaşanan değişimler, bu askerî yapıları ortadan kaldırmak yerine, onlara yeni görevler biçerek varlık sebeplerini zenginleştirmiştir. Üslerin yerine getirdikleri fonksiyonlar, üstendikleri görevler sadece askerî bir perspektiften açıklanamayacak kadar geniştir. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı'nda yaygın bir ağ haline gelen Amerikan üslerini, muhtemel bir Sovyet saldırısını önlemeye yönelik savunma hatları olarak görmek, çok yüzeysel bir yaklaşımdır.

İkinci Dünya Savaşı sona erdiği günlerde bile Amerika'nın teknolojik olarak ulaştığı seviye, bize bu üslere zannedildiği kadar ABD'nin mahkûm olmadığını göstermektedir. Savaş sırasında, Amerika'nın elindeki en önemli silahlardan biri olan B-29 bombardıman uçaklarının menzilin bin beş yüz mil olması sorun yaratmaktadır. Diğer bombardıman uçaklarına göre bu menzil yüksek olsa da, Sovyetler'le girilecek bir mücadelede ABD'yi fazlası ile Sovyet ordusu tarafından her an işgal edilebilecek üslere bağımlı kılmıştır.⁵² Bu nedenle Hava Kuvvetleri dört bin milin üstüne çıkabilen kıtalararası bombardıman uçağının geliştirilmesi çalışmalarını bu dönemde hızlandırır. Kıtalararası ilk bombardıman uçağı olan B-36, 8 Ağustos 1946'da ilk uçuşunu gerçekleştirirken, 1948 gibi erken bir tarihte, ABD Ordusu ilk kıtalararası uçaklarını teslim almıştır. Havada yakıt ikmalinin de başarılı olmasıyla, B-36'lar ordunun ve donanmanın denizaşırı üslerin değeri konusundaki ısrarını temelsiz bırakmışlardır.⁵³

Bununla birlikte bu uçaklar, maliyetlerinin yüksek olması ve yeterli düzeyde bir bombardımanı gerçekleştirmede zayıf kalacakları yönünde eleştirilerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu eleştiriler ışığında çalışmalar yıllar boyunca devam ederken, teknolojik gelişmeye paralel olarak kıtalararası bombardıman uçakları da gelişmiş, aynı dönemde uçak gemileri kendi başlarına

52 Sovyetler-ABD arası uzaklık 5.612 mil; Japonya-ABD arası uzaklık 6.247 mil; Çin-ABD arası uzaklık 7.215 mil; Türkiye-ABD arası uzaklık 6.321 mil'dir.

53 Russell F. Weigley, *The American Way of War: A History of United States Military Strategy and Policy*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1977, s. 372.

yetebilen yüzen adalara dönüşmüştür. Öte yandan, aslında başından beri NATO savunması açısından Amerikan askerlerinin müttefik ülkelerde bulundurulmasına ihtiyaç yoktur. İlk başlarda zaten nükleer bir savaş planlanmışken, 1967'de benimsenen esnek karşılık stratejisinden itibaren kanat ülkelerin konvansiyonel açıdan güçlü olması önemli hale gelmiştir. Başka bir deyişle Avrupa'nın öncelikle bir saldırıya kendi gücüyle karşı koyması hedeflenmiştir; yüz binlerce Amerikan askerinin kıta dışında konuşlandırılması için gerçekçi bir neden bulmak imkânsızdır.

Kısmi gerekçeler ise 1980'lerin başından itibaren tamamen ortadan kalkmıştır. Soğuk Savaş'ın yeniden tırmandığı bu dönemde, Amerikan Savunma Bakanlığı tarafından kıtadaki üslerden kalkarak, Sovyetler Birliği'nin içlerine erişebilecek ve ağır hasar verebilecek bir nükleer saldırı kapasitesi geliştirme kararı alınmıştır. Bunun üzerine, güçlü ve uzun menzilli bombardıman uçakları geliştirilmiş ve bunlar Amerikan topraklarındaki üslerde konuşlandırılmışlardır. Böylelikle kıta dışındaki üslere askerî anlamda bağımlılık azaltılmıştır. 2005 itibari ile Amerikan Hava Kuvvetleri, uzun menzilli seksen iki adet B-52 H, seksen sekiz adet B-1B ve yirmi bir adet B-2A (hayalet) uçağa sahiptir. Bu uçakların her biri yakıt almadan 6.900 ile 8.800 mil arasında bomba taşıyabilmektedirler.⁵⁴

Bugün teknolojinin ulaştığı nokta göz önüne alındığında, ABD'nin pek çok bölgedeki üssü savaş planları ve operasyonlar açısından vazgeçilmez değillerdir. Okinawa ya da Almanya'daki gibi büyük üsler İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gerçek bir savaşın içinde doğrudan kullanılmamışlardır.⁵⁵ Üsler daha çok mobilizasyon ve eşgüdüm sağlamakta kullanılmakta, depo olarak görev görmekte veya doğrudan kıtadan yürütülecek bir operasyona göre savaşın maliyetini düşürmektedirler. Bu anlamda kritik konumda olan üsler mevcuttur. Ancak bu avan-

54 "Factsheet: B-2 Spirit", The United States Air Force Official Web Site, <http://www.af.mil/information/factsheets/factsheet.asp?id=82>, erişim tarihi: 03.07.2007; Calder, a.g.e., s. 212.

55 Chalmers Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, İstanbul, Küre Yayınları, 2005, s. 25.

tajları bile her üs için saymak mümkün değildir. Özellikle aynı bölge içinde, yakın mesafede bulunan üsler birbirlerinin fonksiyonlarını eliminize etmektedirler. Üslerin askerî açıdan stratejik faydaları inkâr edilmez ancak bu gerçek, üslerin varlık sebebi için görüneni tekrar etmekten öteye anlam taşımazken, bu bakış açısı savaş olmadığı durumlarda denizaşırı üslerin yüklendikleri diğer rollerini görmemizi engellemekte ve varlık sebeplerinin arkasında yatan nedenler için sınırlı bir açıklama getirebilmektedir. Böylesine devasa bir askerî yapılanınayı gerekli kılan nedir? Dünyaya yayılan bu üsleri dev bir garnizon mantığı ile yönetenlerin, bu yüksek maliyete katlanmaları hangi beklentiler ile açıklanabilir?

Başka bir ülkenin toprakları içinde belirli bir toprak parçasının her türlü kullanım hakkına sahip olmak (üs edinmek) her şeyden önce basit bir toprak edinme fikrine dayanır. Amerika, üs edinirken egemen bir devletin topraklarındaki belli bir bölümün mülkiyetini veya kullanım hakkını rızaya dayalı bir anlaşma yolu veya savaş yoluyla almaktadır. Kendisi istemedikçe geri çekilmeme konusunda sonuna kadar direnmekte, çoğu zaman ev sahibi hükümetin taleplerini dahi dinlememektedir. Bu üslerin çoğu Amerikan askerlerince komuta edilmekte, Amerikan makamlarının kararları ile kullanılmakta, tesislerde Amerikan bayrağı dalgalanmakta, görevliler için Amerikan kanunları uygulanmakta, mağazalarında Amerikan malları satılmakta, Amerikan vergi kanunları geçerli olmakta ve çoğu kez yerel otoritelerin yetkileri bu topraklarda geçmemektedir. Amerikan yayılmacılığının komuta merkezleri ve en önemli kanıtı olan üsler, ABD tarafından kıta dışına taşan topraklar (*overseas territories*) olarak tanımlanmaktadırlar. Her bir üssün etki sahası kapladığı alanın çok üstündedir. Amerikan politikasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olan denizaşırı üsler, sadece Amerikalı askerî strateji uzmanları için değil, aynı zamanda politika planlamacıları ve karar vericiler için de vazgeçilmez konumdadırlar. Bir üssün varlığı, ev sahibi ülkenin askerî ve ekonomik kararlarından, dış politikada alacağı tutuma kadar pek çok siyasi pozisyonun üzerinde etki yaratabilmektedir.

Üslerin varlık sebebini açıklamak için çok boyutlu bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Bu noktada Robert W. Cox'ın uluslararası ilişkiler teorisi ve Gramsci'den alarak uluslararası ilişkilere taşıdığı hegemonya kavramı, ABD'nin denizaşırı üs edinme politikasını değerlendirebilmek için ihtiyaç duyduğumuz perspektifi sağlamaktadır. Bununla birlikte, bütün tarihsel süreci tek bir kavramsal çerçeve ile açıklamak mümkün değildir.

ABD'nin ilk elde ettiği üsler klasik imparatorluk anlayışı çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu dönemde kurulan üsler toprak genişletme politikasının bir parçasıdır. Hatta bu dönemki yayılmacı yaklaşımı işaret ederek, bundan sonra ABD'nin topraklarının genişlemediği gerekçesi ile Amerika'nın imparatorluk macerasını 1898'den 1912'ye kadar kısa bir dönemle sınırlı tutan görüşler de buna dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ise Amerika, klasik anlamda bir imparatorluk olmaktan çok daha işlevsel olabilecek bir yol seçmiştir. Eski imparatorluklar gibi yeni ele geçirilen yerleri kendi topraklarına bağlamak yerine, bu bölgelerin içlerinde askerî üsler kurmayı, kimi zaman kiralamayı tercih etmiştir.⁵⁶ Bu kendisini klasik anlamda 'sömürgecilik' suçlaması ile karşı karşıya kalmaktan kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda böyle bir politikanın açıkça yürütülmesi halinde kendisine karşı doğabilecek muhalefeti de yumuşatmıştır.

Böylesine bir üs sistemine ihtiyacı ortaya çıkaran ise, Amerikan çıkarlarının küresel bir hal almasıdır. ABD'nin Sovyetler'i çevrelemeye yönelik ittifaklar sistemi ile yarattığı güç konfigürasyonu, kendisinin merkezi bir rol oynadığı küresel ekonomiyi yaymak için gerekli koşulları yaratmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaratılan iki kutuplu dünya ve komünizm tehdidi, Batı bloğu içinde binlerce askerî üssün ev sahibi ülkelerin rızası ve hatta isteği ile kurulmasına olanak vermiştir. Buralarda görev yapan askerler, buldukları toprakların sermaye, mallar ve hizmetler için devasa bir pazara dönüşmesinde rol oynamakla kalmamışlar, Amerikan askerî gücünün gölge-

sini hissettirerek kapitalist ekonominin sağlıklı bir şekilde işle-
mesinde etkili olmuşlardır.

Üslerin askerî fonksiyonları sadece savaş planlarında yer bul-
malarından değil, aynı zamanda Amerikan gücünü somutlaş-
tıran yapılar olmalarından kaynaklanmaktadır. Başka bir ifa-
de ile Amerikan politikasında, etkin ve hazır bir askerî gücün
varlığı her zaman için önemli bir araç ama aynı zamanda he-
def olmuştur.⁵⁷ Hegemonik düzende, hegemon kurduğu siste-
min devamını sağlarken, doğrudan güç kullanımından kaçınsa
da gücün arka planda varlığı gereklidir. Rıza ilişkisi ile kurulan
bir hegemonik sistem içinde bile gücün gerekliliği yadsınamaz.

Kurduğu karmaşık sistemi ayakta tutabilmek için çok sayıda
uluslararası kurum oluşturan ve ittifaklar sistemi yaratan ABD,
bu sistemi askerî bir üs ağının üzerine oturtmuştur. Hegemon-
yayı ayakta tutan, merkezde güç kaybı yaşansa bile, güçlü, yay-
gın bir yapısal temele sahip olmasıdır. Bu yapısal temel küre-
sel kapitalist ekonomi ve bunu çevreleyen askerî üsler ile tesis
edilmiştir.

Hegemonya içinde güçlü kurumsal bir rol üstlenen üsler,
belli bir kaynaktan ideolojinin bir anda ve çok yönlü yayılma-
sını sağlarlar. Hegemonyada kurumlar stabilizasyonun ve bel-
li bir düzenin devamının araçlarıdır. Güç ilişkilerini yansıtırlar
ve bu güç ilişkileri ile tutarlı olan kolektif imajları yani fikirle-
ri güçlendirirler. Mevcut güç ilişkilerin meşruluğuna inandır-
maktan, var olan düzenin ortak iyilik için çalıştığına kadar uza-
nan, hegemonyanın varlığını sağlamlaştıracak çeşitli fikirlerin
kabulünde rol oynarlar. Hegemonyanın var olabilmesi için bir
ideolojinin kabulüne dair geniş tabanlı bir konsensüs gerek-
mektedir, bu konsensüsü sağlamada ve sürdürmede kurumlara
önemli işlevleri vardır. Ayrıca ortaya çıkabilecek çatışmalar
da kontrol altında tutarak, çatışmanın yönetilmesinde ve çö-
zülmesinde etkilidirler.

Amerikan üslerinin kurumsal rolleri, çoğu zaman meşrulu-
ğu daha sağlam bir yapıya dayanan NATO gibi uluslararası ku-
rumların içine gizlenmiştir. İttifak bünyesindeki her bir üs, bir

57 Bostanoğlu, a.g.e., s. 238.

NATO şubesi gibi çalışır. Teknolojinin sağladığı olanaklar, gün geçtikçe daha mükemmel şekilde, dünyanın dört bir yanına dağılmış askerî üs ve tesislerin iletişim ve koordinasyon sorunlarını çözümlenerek, aralarındaki binlerce kilometre mesafeye rağmen, “tek bir ordu” çatısı altında birleşmelerine ve Pentagon’un komutasında hareket edebilmelerine imkân sağlamaktadır.

Aynı zamanda, askerî ittifakların parçası haline getirilen bu üsler, ittifaka dâhil tüm ülke ordularını dönüştürmede ve tek tipleştirmekte önemli rol oynamaktadırlar. ABD tarafından inşa edilen ve Amerikan askerî sistemini doğrudan yansıtan üslerin, NATO askerî planlarında yer almaları ve bazılarının bir süre sonra buldukları ülkelerin ordularına devredilmeleri bu dönüştürme işlevlerini kolaylaştırmaktadır. Böylelikle tüm bu ülkelerin askerî kapasiteleri hakkında maksimum bilgiye sahip olan ABD’nin diğer orduların işleyişi üzerinde kurduğu hâkimiyet, hegemonya içinde çıkabilecek krizleri çözmesine yardımcı olmaktadır.

Bu üsler, özellikle Soğuk Savaş’ın hemen ardından yeniden kurgulanan dünyada fikirleri ve değerleri yaymak, ideolojik bir altyapı oluşturmak ve bunu korumak anlamında da kurumsal bir işlev görmüşlerdir. Burada İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde ABD’nin kıta dışında on milyon askeri ve iki binden fazla askerî üssü bulunduğu gerçeğini hatırlamak gerekir.⁵⁸ Bu askerler ve aileleri, Amerikan değerlerinin yerel halk ile buluşmasında ve kültürel dönüşümde önemli roller üstlenmişlerdir.

Üsler askerî personele Amerika’daki hayatın tam bir kopyasını sunmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş’ın ilk döneminde üslerin içindeki yaşantı, askerlerin alışveriş yapması için açılan PX mağazaları, personelin Amerika’dan getirdiği gümrüksüz malların satıldığı Amerikan pazarları ile yerel halkın yaşantısının içine girmiştir. Üsler, etraflarındaki yerleşimleri dönüştürmüş ve bu yerlerde ekonominin bel kemiği haline gelmişlerdir. Buldukları yerlerde mağazalarda, marketlerde satılanlar değişmiş, Amerikan zevkine uygun barlar, kafeler açılmıştır. Bu iç içe geçen yaşam tarzları pek çok örnekte, zamanla ciddi sorun-

58 Calder, *a.g.e.*, s. 14-15; Blaker, *a.g.e.*, s. 9.

ların yaşanmasına da sebep olmuştur. Amerikan askerlerinin aşırılıkları, kanunlara uymamaları nedeni ile yaşananlar sonucunda varlıkları halk tarafından protesto edilerek, gitmeleri istenmiştir. Ancak tüm tepkilerine karşın yerel halk, bu kültürel dönüşümün dışında kalamadığı gibi bunu kendi bölgelerinin de dışına taşımışlardır.

Tüm bu dönüştürme süreci askerî antlaşmalar, yardımlar üzerinden yürütülürken nihayetinde amaç, kapitalist sistemin devamının sağlanması, pazarın korunması, Amerikan şirketlerine fırsatlar sağlanması, hegemonyanın sürdürülmesini sağlayacak değerlerin ve fikirlerin yayılmasıdır. Uluslararası para sisteminin kurallarını belirleyen Bretton Woods Antlaşması ve peşinden kurulan Dünya Bankası ve IMF, mali anlamda ülkelerin düşünce sınırlarını belirleyip, ekonomik uygulamalarına nasıl yön verdiyse, askerî ittifaklar içinde kurulan üsler hem paralel bir dönüşüm yaratmış, hem de ortaya çıkan sistemin ayakta kalmasını sağlayan güç olmuştur.

Bu yönleri ile denizaşırı üsler, askerî ittifakların oyuncularını olarak değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasi bir düzenin devamını sağlayan garantörler olarak görülmelidir. Hatta tam bu özelliğinden dolayı üsleri, hegemonik istikrar yaklaşımında olduğu gibi, küresel sistem içinde istikrarı sağlayan unsurlar olarak değerlendiren ve varlıklarını istikrarı sağlamada, barışı tesiste gerekli bulan yaklaşımlar da vardır.⁵⁹ Bu görüşler, hegemonya içinde ikincil konumda olan, bu üslere topraklarını açmak durumunda bırakılan ülkelerin durumlarını, hegemonun gücünü kutsamak adına göz ardı etmektedirler.

Üslerin, “hegemonik sistemin üzerine inşa edildiği kırılganlar” olduğunu gösteren başka bir delil, üslerin sorgulanma süreci ile hegemonik sistemin sorgulanmasında görülen paralelliktir. 1965 sonrası ABD’nin hegemon konumuna karşı tepkiler, Amerikan üsleri üzerinde somutlaşmıştır. Bu sürecin sonucunda Amerika’nın üs ağında değişimler meydana gelmiş ancak bu ağ temel yapısını korumuştur. ABD, ekonomik sorunların da etkisiyle bir kısmını kapatmasına karşın, üslerinin bü-

59 Bu yaklaşımın bir örneği için bakınız Calder, *a.g.e.*, s. 2

yük kısmını ve yapının yaygınlığını korumuştur. Ev sahibi ülkelerle yeni antlaşmalar yapmış, üs tanımlamalarını değiştirmiş ve sorunları mevcut hegemonik sistemin temel anlayışını sarsmadan çözmüştür. Üstelik bunu yaparken, ihtiyaç duyduğu konsensüsü sağlamıştır. Mevcut hegemonya içinde ABD'nin bir üsten kolay kolay vazgeçmesi düşünülemez; bu nedenle üsler için yeni fonksiyonlar, misyonlar belirlenerek sistemin devam etmesine çalışılmıştır.

Bununla birlikte Soğuk Savaş'ın sona ermesinin, özellikle 11 Eylül'ün ertesinde yaşanan süreçte ABD, rıza arayan bir hegemon olmaktan uzaklaşmıştır. Bu da Amerikan değerlerinin ve daha önceki dönemlerde onay gören dünya kurgusunun, müttefiklerince daha çok sorgulanmasına yol açmıştır. Artık ABD Başkanlarının ağzından çıkan "demokrasi" ve "özgürlük" kelimeleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında yarattığı coşkuyu yaratmaktan uzak olduğu gibi, askerî işgallerle özdeş hale gelmişlerdir.

Bir imparatorluğa dönen hegemonyanın en çok sorgulandığı bu dönem, mevcut denizaşırı üsleri kullanmayı pek çok ülkede daha güç hale getirmiştir. Özellikle demokrasileri güçlenen ve belirli bir siyasi ve ekonomik istikrar yakalamış ülkelerde Amerika, üsler konusunda eskisi kadar rahat değildir. Bununla birlikte, siyasi, ekonomik ve askerî işbirlikleri ile kurgulanmış karmaşık ilişkiler ağının varlığı, ev sahibi ülkeler için üsleri kapatmayı güçleştirirken, ABD için ise üs ağının korumayı kolaylaştırmaktadır. Buna karşın, Amerikan üs yapısı Soğuk Savaş'ın bitiminin ardından yavaş, ancak belirgin bir değişim içine girmiştir. Rekabet alanının Avrupa'dan, Ortadoğu ve Orta Asya'ya kaymasının da bir sonucu olarak, buralarda içlerine nüfuz etmenin daha kolay olduğu, demokrasinin gelişmediği, otoriter yönetimlerin hâkim olduğu nispeten istikrarsız ülkelerde, yeni üsler kurma gayreti içine girmiştir. Çünkü askerî bir üssün kalıcı olabildiği her ülke, hegemonyaya dâhil olmuş demektir.

Hegemonya, merkezdeki gücün sadece ekonomik, siyasi ve askerî güç mekanizmaları üzerinde kontrol kurmasına dayanan bir sistem değildir. Sistemin devamını sağlayan ve kendini yeni-

lemesine olanak veren en önemli unsur, hegemonun lider konumuna ve politikalarına diğer devletlerin gösterdikleri rızadır. Mütteliklerin ellerindeki sınırlı pazarlık imkânları kullanmaları aslında, sistemin krize girmeden işleyebilmesinde önemli rol üstlenirler. Çünkü bu aynı zamanda hegemonun dayandığı en önemli meşruiyet kaynağıdır. Bu nedenle ABD'nin, Soğuk Savaş'ın ardından pek çok konuda izlediği tek yanlı politikalar ile diğer devletleri dışlaması, hegemonyanın en büyük dayanağı olan meşruluk zeminini derinden sarsmıştır. Ekonomik krizin de eklenmesi ile doğan bu ciddi güven bunalımı içinde askerî üslerin geleceği daha tartışmalı bir hal almıştır. Bu tartışmaların yükselmesinde sivil toplumun gelişmesi önemli rol oynamıştır. Tüm dünyada sağlamlaşan demokrasiler, sivil toplumu güçlendirmiş, bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bu yapıların güçlerini artırmıştır. Sivil toplumun çalışmaları sayesinde Amerika'nın üslerini, buralardaki faaliyetlerini gizlemesi zorlaşmakta, geniş kitlelerin bilgi sahibi olması ile birlikte ev sahibi hükümetler üzerinde baskı kurulabilmektedir.

ABD'nin bütün tarihsel süreç içindeki üs politikasını tek bir kavramsal çerçeveye sıkıştırmak mümkün değildir. Bununla birlikte, Cox'ın sunduğu perspektif İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeleri açıklamada eşsiz bir çerçeve sunmaktadır. Üsler daha önce başka imparatorluklar ve uygarlıklar tarafından da kurulmuş olmakla birlikte bu örneklerde daha çok sınır güvenliği, fetih ve ticaretin korunması ön plana çıkmıştır. Oysa Amerikan hegemonyası altındaki üs ağı, daha önceki benzerlerinden farklı olarak, sadece güvenlik sağlamanın ötesine geçmişler ve bir sistemin ayakta kalmasını sağlayan kurumsal yapılara dönüşmüşlerdir. Son dönemde yaşanan tüm bu gelişmelere karşın ABD, bugün hâlâ muazzam bir üs imparatorluğunu elinde tutmaktadır. Böyle bir üs ağı dünya tarihindeki hiçbir devlet tarafından oluşturulamadığı gibi, bu şekilde çok yönlü ve etkin şekilde kullanılmamıştır. Bu nedenle, Amerika'nın sahip olduğu üs sisteminin kurgusu anlamak için bunun nasıl oluşturulduğuna ve ilk üsten bugüne yapının geçirdiği dönüşüme bakmak gerekmektedir.

Tarihsel süreç içinde Amerikan üsleri

ABD'nin kuruluşu: Ticari çıkarların korunması

Hindistan'a ulaşma ümidi ile yola çıkan Kristof Kolomb'un yolculuğu 12 Ekim 1492'de Hindistan sandığı Bahama Adaları'na ulaşması ile son buldu. Buradan Küba ve Hispaniola'ya (bugün Haiti ile Dominik Cumhuriyeti'nin bulunduğu) geçen Kolomb, Hispaniola'da Batı yarımküresindeki ilk Avrupa askerî üssü olacak olan bir kale inşa ettirdi. Kaleye *Navidad* (Noel) ismi verildi ve otuz dokuz tayfa, altın bulup stoklamaları için kalede bırakıldı. Kolomb ve ekibi, buradaki ganimetleri Avrupa'ya taşıyacak yeni gemiler ve insan gücü getirmek için geri döndüler.⁶⁰ Döndüklerinde kıtada kurdukları ilk askerî üsleri yıkılmış ve askerleri ölmüştü. Ancak sömürge kuvvetleri daha fazla askerle ve insanla kıtaya gelmeye devam ettiler. Kıta, kısa süre içinde Avrupalı güçler arasında koloniler halinde paylaşıldı.

Bu koloniler, iki yüz yıllık bir sürecin sonucunda, zenci kölelerin sağladığı ucuz işgücü, geniş araziler, tarım ve ticaretle zenginleşerek kendi yönetici sınıfını yarattı. Zenginler sadece bütün kârı değil, bu sayede bütün politik gücü de ellerinde bulduruyorlardı. Sömürgeler ticari açıdan giderek kârlı hale gelmişlerdi. Amerikan liderliği İngiliz yönetimine giderek daha az; İngilizler ise sömürgelerin servetine giderek daha çok ihtiyaç duymaktaydı.⁶¹ On üç İngiliz kolonisinde yaşayan liderler, kârlarını artık paylaşmak istemiyorlardı ve yasal bir birlik çatısı altında toplandıkları takdirde mücadele için gerekli güçte olabileceklerini gördüler. Kolonileri, İngiltere'ye karşı bir araya getiren güdü tamamen ekonomikti. Topraklarda hâkimiyeti ele geçireceklerini, iktidarlarını kurmak ve böylece İngilizlere vergi ödemekten kurtulmak istiyorlardı. 1775'te İngiltere'ye karşı bağımsızlık savaşını başlattılar. 10 Mayıs 1776'da Amerika Birleşik Devletleri bağımsızlığını ilan etti. Savaşın 1783'te Paris Antlaşması ile so-

60 Howard Zinn, *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 8-9.

61 A.g.e., s. 66.

na ermesi ile kıtada kurulan bu yeni devlet hem topraklarını genişletti hem de İngiltere tarafından resmen tanındı.

Eşit haklar, demokrasi ve özgürlük söylemleri ile ortaya çıkan ABD'nin çatısı altında, kurulduğu ilk andan itibaren, pek çok sınıfın (zencilerin, beyaz kölelerin, kadınların ve Kızılderililerin) hiçbir hakkı olmadığı gibi, yönetimin zengin sınıfın elinde olması nedeniyle ekonomik ve siyasi açıdan da herhangi bir eşitlik söz konusu değildi.⁶² Birliği bir arada tutan şey, yönetimdeki grubun ayrıcalıklarını koruma, ticaretlerini sürdürme ve kârlarını artırma güdüsüydü. Bu ticari bakış açısı, Amerika'nın kuruluşundan itibaren, dış dünya algısına yön verdi; halkı daha geniş pazarlara ulaşma gayesi etrafında birleştirdi ve uzun bir süre Avrupalı devletlerle siyasi bir güç mücadelesine girmekten de alıkoymdu.

ABD tüm dünya ile ticaret yapmak istese de, en azından ülkenin kurulduğu ilk yıllarda, yayılmacı bir söylem söz konusu değildi. Bu dönemde askerî yapılanma üzerine yükselen bir devlet haline gelmek bir yana, bir ordunun gerekli olup olmadığı bile tartışma konusuydu. Gerekliyse bile, bunun devamlı bir ordu olmaması fikri yaygın şekilde kabul görmekteydi.⁶³ Barış zamanı bir ordu gereksiz görülüyordu. Bağımsızlık Savaşı'nın ardından askerler terhis edildi ve donanma dağıtıldı.

Oysa ülkenin geleceğini garanti altına almak ve ekonominin temel direği olan deniz ticaretini sürdürebilmek için güçlü bir donanmaya ihtiyaç vardı. Üstelik Amerikan ticaret gemileri artık İngiliz bayrağının sağladığı güvenlikten de yoksundular. Çok geçmeden açık denizlerde korsanların hedefi haline geldiler. Özellikle Fransız Devrimi'nin ardından 1794'te İngiltere ile Fransa arasında patlak veren savaşın Güney Afrika'da korsanlara fırsat vermesi nedeniyle Amerikan ticareti ciddi şekilde zarar görmeye başlamıştı. Bunun üzerine Başkan George Washington yeniden donanmanın kurulmasına karar verdi.

Savunmasının yeterince güçlü olmadığını farkında olan ABD, mümkün olduğunca kendini hedef haline getirmek iste-

62 A.g.e., s. 78-94.

63 Weigley, a.g.e., s. 40.

miyordu. Bu nedenle dış dünyadaki meselelerden uzak kalmayı, siyasi anlamda içe kapanmayı ve içeride güçlenmeyi seçti. Ancak, bu kendini dış dünyadan soyutladığı anlamına gelmemektir. Ticari ilişkilerin ulaşılabilen tüm ülkelerle geliştirilmesi ve Amerikan mallarının mümkün olduğunca geniş pazarlara taşınması hedeflenmekteydi. ABD'nin kurucu söylemi ile çelişen ilk gelişmeler de bu noktada yaşandı. Bütün yayılma karşıtı söylemlere rağmen, kıta içerisindeki tehlikeleri bertaraf etmek, yeni pazarlar ve kaynaklar yaratmak için kimi zaman savaşla, kimi zaman toprak satın alarak genişleme süreci başladı.

Batıda yerlilere, güneyde İspanyollara karşı mücadeleye girilirken, çok geçmeden Latin Amerika ABD'nin nüfuz alanı olarak ilan edildi. 1803 yılında, Fransızlardan Louisiana'nın satın alınması ile ABD toprakları, İngilizlere karşı verilen Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra ilk defa genişledi. Bu genişleme, pek çok kişi tarafından emperyal bir genişleme olarak görüldü ve Amerikan yönetimini "imparatorluk" olma eleştirileri ile karşı karşıya bıraktı. Amerika tarihinde daha sonra defalarca göreceğimiz şekilde, ABD yönetimi politikasını değiştirmek yerine, söylemini politikasına uygun hale getirdi. Başkan Thomas Jefferson, ABD'yi istisnai bir oluşum olarak sundu ve tarihte alışıla gelen şekilde egemenlik haklarını gasp eden değil, onun yerine özgürlük saçan bir imparatorluk olacaklarını söyleyerek, Amerika'nın yeni politik rotasını çizdi.⁶⁴ Genişleme karşıtı görüşlere ve endişelere rağmen, genişlemeyi savunanlar galip gelmişlerdi. Ancak bu tedbirsizce, savaşlarla toprakların genişletilmesi olarak hayat bulmadı. ABD, daha kurulduğu ilk dönemde, farkını ortaya koydu. Basit sömürge ilişkileri içine girmeyecek, daha karmaşık ilişkiler aracılığı ile kıta toprakları dışına taşıyacak bir etki yaratılacaktı.

Başkan Thomas Jefferson dönemi ABD'nin askerî bakış açısının değişmeye başladığı bir dönem oldu. West Point'te askerî akademinin açılmasını sağlayan Jefferson, ideolojik olmaktan

64 C. Akça Ataç, "Bağımsızlık Savaşçılığında Dünya Hükümdarlığına: Amerikan İmparatorluk Anlayışının Tarihsel Gelişimi", Doğu-Batı, Bir Zamanlar Amerika II, vol. 10, sayı 42 (Ağustos, Eylül, Ekim, 2007), s. 115-117.

çok dünyada meydana gelen gelişmelerin zorunlu bir sonucu olarak orduyu büyüttü ve daha esnek bir donanma politikası benimsedi. ABD'nin kıta içinde nüfuz alanını genişletmesi ve uzak denizlerde korsanlara karşı mücadele vermesi gerekiyordu. 1801'de iktidara gelen Jefferson birkaç yıl öncesine kadar varlığı tartışılan donanmayı, Amerikan ticaret gemilerini korsan saldırılarından kurtarmak için Akdeniz'e gönderdi.⁶⁵ İlk başta Trablusgarb ile bir anlaşma sağlandıysa da bu anlaşmanın ihlal edilerek ABD'ye savaş açılması üzerine, 1801'de bir filo bölgeye gönderildi. Bunu ek filolar izledi.⁶⁶ ABD, 1805'te ülke topraklarından çok uzakta, denizaşırı ilk savaşını kazanırken, geride ticareti korumak için küçük bir filo bırakıldı.⁶⁷

ABD'nin ilk denizaşırı daimi filosu 1815-16 Cezayir Savaşı'nın ardından Akdeniz'de resmen göreve başladı. Filo, ABD'nin dünyanın her yerindeki ticari çıkarlarını gerektiğinde askerî güç kullanarak koruyacağını simgesiydi.⁶⁸ Napoli, İstanbul, Iskenderiye limanlarına uğrayarak Amerikan bayrağını dalgalandıran Akdeniz filosu, izleyen dönemde sadece küçük çatışmalara girdi. Daha çok varlığı ile korsanlara karşı ticaret gemilerini korumakla ve anlaşmazlıkların çözümünden, Amerikan vatandaşlarının haklarının korunmasına kadar çeşitli diplomatik işlevleri yerine getirmekle görevliydi.⁶⁹ Akdeniz filosunu, 1821'de Batı Hindistan, Afrika ve Pasifik filoları, 1826'da Brezilya filosu, 1835'te Doğu Hindistan filosunun kuruluşları izledi.⁷⁰

Filolar ile birlikte bu uzak denizlerde başka ülkelerin topraklarında, Amerikan gemileri için üsler oluşturuldu. Filolar bu

65 Smith, Gene Allen, *a.g.e.*, s. 41-42.

66 Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 37-42 ve 55-61.

67 Smith, Gene Allen, *a.g.e.*, s. 42.

68 Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, s. 68.

69 Smith, Gene Allen, *a.g.e.*, s. 41-42; Craig L. Symonds, *The Naval Institute Historical Atlas of the U.S. Navy*, Annapolis, MD, Naval Institute Press, 1995, s. 64; Nathan Miller, *The US Navy: A History*, Washington DC, US Naval Institute Press, 1997, s. 81-82, 84, 91.

70 Symonds, *a.g.e.*, s. 64.

ana üslerden hareket edip, limanlar ve kendi bölgelerindeki sularda seyir edip yeniden ana üsse dönüyorlardı. Bu dönemde, Akdeniz filosu için İspanyol idaresi altındaki Mayorka adasında kurulan Port Mahon limanı, Brezilya filosu için Rio de Janeiro'da, Afrika filosu için Portekiz yönetimindeki Madeira Adası ve Cape Verde (Yeşil Burun) Adaları'nda kurulan üsler bunlara örnektir.⁷¹

1814 gibi erken bir tarihte ilk buharlı gemiyi üreten ABD'yi, İngiltere ve diğer Avrupalı devletler izlemişti. Bununla birlikte bu yeni icat, donanmalarda hemen kabul görmedi. İlk yirmi yıl ağır, hantal ve yelkenli gemilere göre hem yapımı hem de seyri daha pahalı olan bu gemileri mükemmelleştirmekle geçti. Çeliğin ve yeni motor teknolojilerinin kullanılmaya başlanması bu gemileri cazip hale getirmeye başladıysa da 1860'lara kadar yelkenli gemilerin yerlerini almadılar.⁷² ABD'nin bu gemilerin kullanımı ile ilgili sıkıntıları sadece teknolojik sorunlardan kaynaklanmıyordu. Avrupalı güçlerin aksine, elinde bu gemilerin uzun seyahatler yapabilmesi için gerekli olan kömürü alabileceği üsleri yoktu. ABD, 1857-58'de Pasifik'teki Jarvis, Baker ve Howland adaları ve 1867'de Midway adasını işgal ederek, kömür istasyonları kurup,⁷³ aynı yıl Alaska'yı Ruslardan alıp Pasifik'te ticari alanda önemli bir güç haline geldiyse de, artık Avrupalı güçlerle rekabete girmeden daha fazla üs edinmesi mümkün gözüküyordu.

Aslında 1861'de patlak veren İç Savaş sırasında ABD askerî anlamda güçlenmiş, özellikle donanma ciddi bir büyüme geçirmişti. 1860'ta kırk iki olan donanmadaki gemi sayısı 1864'te altıyüzün üzerine çıkmıştı. Yeni teknolojiyi yansıtan bu gemilerin çoğunu çelikten yapılmış buharlı gemiler oluşturuyordu.⁷⁴ Ancak bu kalıcı olmadı. İçeride barışın sağlanmasının ardından

71 Miller, *a.g.e.*, s. 90; Symonds, *a.g.e.*, s. 64-65.

72 William Hovgaard, *Modern History of Warships*, London, Conway Maritime Press, 1971, s. 1-4; Symonds, *a.g.e.*, s. 57-59.

73 Calder, *a.g.e.*, s. 12.

74 Kurt H. Hackemer "The US Navy, 1860-1920", *A Companion to American Military History*, vol. I, James C. Bradford (der), West Sussex, Wiley-Blackwell, 2010, s. 388.

ABD’de bir kez daha askerî kalıcı bir kuvvetin gerekli olduğunu savunanlar ve buna itiraz edenler karşı karşıya geldi. Bu dönemde yeni üslerin elde edilmesi gündeme geldi. Akdeniz filosunun ana üssü olan Mayorka adasındaki Port Mahon limanının kullanımından İspanya gittikçe daha fazla rahatsız olmaktaydı. Donanma ihtiyaçları için daha büyük bir üsse duyulan ihtiyaç nedeniyle bu dönemde Osmanlı’dan Girit’in isteneceği yolunda haberler ortaya çıktıysa da bu söylentiden öteye geçmedi.⁷⁵ Bu dönemde elde edilen tek üs Pasifik’teki Midway oldu. ABD Avrupa’nın nüfuz alanında rekabete girmek istemediği gibi kalıcı bir askerî yapılanmaya karşı tavrını da sürdürüyordu. Kuruluşundan itibaren izlemekte olduğu politikadan vazgeçmediğini göstererek, başarı ile kazanılmış bir savaşın ardından bir kez daha ordu ve donanmasını dağıttı. 1868’de Kongre’nin asker ve gemi sayında büyük bir düşüşe neden olacak indirimi onaylaması ile donanma “karanlık döneme” girdi.⁷⁶

Kongre’nin kalıcı güçlü bir orduyu gereksiz görmesinin ardında yatan önemli nedenlerden biri Pasifik ve Atlantik okyanuslarının kendilerini dış saldırılardan koruduğu düşüncesiydi. Gerçekten de, özellikle buharlı gemilerin icadı ve 1860’ların sonunda bu gemilerin Avrupalı güçlerin donanmalarında yelkenli gemilerin yerini alması, Amerika kıtasını daha da dokunulmaz bir hale getirmişti. Çünkü bu gemiler inanılmaz şekilde yakıt tüketmekteydiler ve kömüre bağımlılıkları menzillerini fazlasıyla sınırlı tutmaktaydı. Bu durum, denizlerde sahip olunan üslerin önemini artırıp, üs sahibi ülkeleri güçlendirdiyse de Kanada ve Batı Hint Adaları’nda üsleri bulunan İngiltere için bile Amerika’yı abluka altına almayı imkânsız hale getirdi.⁷⁷ Sadece bir alay askeri bile böyle uzun bir mesafeye taşımak için en az iki buharlı gemi gerekmekteydi. İngiltere ve muhtemelen Fransa’dan başka hiçbir ülkenin elli bin askeri taşıyıp okyanusu geçirecek kadar gemisi yoktu. Teorik olarak İngiltere beş yüz bin askeri taşıyabilse de bunun için neredeyse bü-

75 Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, s. 269.

76 Hackemer, *a.g.e.*, s. 390.

77 Weigley, *a.g.e.*, s. 64.

tün gemilerini kullanması gerekiyordu ki bunu ekonomik olarak karşılaması imkânsızdı. Dolayısıyla, buharlı gemilerle birlikte, Amerika'nın bir Avrupa gücü tarafından istilası tamamen olanaksız hale gelmişti.⁷⁸

ABD için donanmanın geleneksel rolünü yerine getirmesi kıyı güvenliği sağlayıp, ticaret gemilerini koruması yeterliydi. Pasifikte yeni pazarla ticari olarak güçlenip, kıtasında nüfuzunu ispat etmişken, Avrupalı devletlerle rekabete girmek istemiyordu. Ayrıca kömür istasyonları olmadığı için uzak denizlerdeki filoları hâlâ yelkenli gemilerden oluşuyordu ki bu da ABD'nin gücünü fazlasıyla sınırlandırmaktaydı.⁷⁹

Iç Savaş'ın ardından içeride birliğini sağlayan ve sorunlarını çözen ABD, büyük bir ticari hamle gerçekleştirdi. Ancak bu durum sadece içeride istikrarın sağlanmasının bir sonucu olarak görülmemeli. İspanyol-Amerikan savaşına kadar geçen dönemde, insan gücünün yerini buhar ve elektrik gücü alırken, ahşap malzemenin yerini demir ve demirin yerini de çelik aldı. 1900'lere gelindiğinde 193.000 mil uzunluğunda demiryolu ülkeyi bir baştan bir başa geçiyordu. Bugün bilgisayar, internet ve uydu teknolojisinin ticaret üzerinde yarattığı etkiye benzer bir etkiyi telefon, daktilo ve hesap makinesinin iş yaşamında kullanımı yarattı.⁸⁰ Tüm bu gelişmelerin bir sonucu olarak ticari büyüme muazzam boyutlara ulaştı.

Amerika içinde yapılan üretimin ve biriken sermayenin Amerikan pazarını aştığı bu dönemde, birliğin getirdiği ulusal gururun da etkisi ile deniz aşırı sularda rekabet etme ve Kuzey Amerika kıtası dışına yayılma isteği sadece yönetici sınıfta değil, halk arasında da yükseldi.⁸¹ Bu arzuya karşın bu dönemde ABD, Avrupalı güçlerle doğrudan rekabete ve koloni elde etme yarışına girme konusunda isteksizdi. Ticaret, politika üzerinde belirleyiciliğini koruyordu. Askerî yapılanmada ve si-

78 A.g.e., s. 168-169.

79 Dennis L. Noble (der.), *Gunboat on the Yangtze: The Diary of Captain Gleen F. Howell of USS Palos, 1920-1921*, North Carolina, McFarland, 2002, s. 16-17

80 Zinn, a.g.e., s. 269.

81 Weigley, a.g.e., s. 170.

lahlanmada yenilenmelerin olmasına rağmen, tüm yapılanlar Amerika'nın geleneksel çıkarlarına hizmet etme ve kıtanın korunması amacını taşıyordu. Her ne kadar ülke içinde, çıkarları dışarılarda gören ve Amerika'nın denizaşırı ticari çıkarları ve faaliyetlerinin korunması için ülkenin uluslararası sistemdeki yarışa ve askerî rekabete dâhil olmasını dile getirenler olsa da bunlar etkin değildi.⁸²

Ancak bu askerî strateji tamamen pasifist bir yaklaşım olarak değerlendirilmemeli; bu politika daha çok kıtanın uzağında-ki ülkeler için geçerliydi. Amerika Avrupa tarzı sömürge edinmeye karşıydı, ancak serbest ticaret yapabilmek istiyordu. İşadamları, entelektüeller ve politikacılardan oluşan koalisyon geleneksel sömürgeciliğe karşı çıkmakla birlikte, bunun yerine Amerika'nın büyük ekonomik gücü sayesinde dünyanın bütün az gelişmiş bölgelerine egemen olabileceği bir açık kapı politikasını destekliyordu ve barış ile olmazsa gerekirse bunun önündeki engelleri askerî yollarla kaldırmaktan çekinmiyordu.⁸³ ABD, bu dönemde Avrupa devletlerinin meselelerinden kendini uzakta tutma çabasına karşın 1798-1895 yılları arasında diğer ülkelerin iç işlerine yüz üç kez müdahalede bulundu.⁸⁴

19. yüzyılın sonlarına doğru ABD, dünyanın en güçlü ekonomisine sahip olmanın ötesinde muazzam bir hammadde üreticisi, dış ticaret fazlası olan ve kendine yeten dünyanın tek ülkesiydi.⁸⁵ Ticaret hacmi büyüdükçe, rekabetin olduğu sularda, denizleri kontrol altında tutmak da önemli hale geldi. Amerika'nın küçük ticari-savaş gemilerinden oluşan donanması, bunu gerçekleştirmek için yetersiz kalıyordu. 1882'de Kongre donanmanın modernizasyonu için küçük çaplı bir plan kabul et-

82 Weigley, a.g.e., s. 169.

83 William Appleman, *The Tragedy of American Diplomacy*'den aktaran Zinn, a.g.e., s. 320.

84 Bu sayı, 1962 yılında Dışişleri Bakanı Dean Rusk'un bir Senato Komisyonu'na sunduğu Küba'ya karşı kullanılacak silahlı güçlerin hangi teamüllere göre seçildiğini gösteren "1798-1945 yılları arasında Birleşik Devletler Silahlı Kuvvetleri'nin Yurtdışında Kullanıldığı Durumlar" başlıklı belgede yer alan bilgiye dayanmaktadır. Zinn, a.g.e., s. 316.

85 Emmanuel Todd, *İmparatorluktan Sonra: Amerikan Sisteminin Çöküşü*, çev. Gülseren Çetin, Ankara, Dost Kitabevi, 2004, a.g.e., s. 22.

tiyse de, donanmanın misyonunu hemen değiştirmek mümkün olmadı.⁸⁶

Ancak gittikçe artan üretim karşısında mevcut bakış açısı ile daha fazla ilerlemenin mümkün olmayacağı daha fazla kabul görmeye başlamıştı. Buharlı ticaret gemileri nedeniyle, ABD en güçlü olduğu Pasifik'te bile artık zorlanıyordu. Pasifik Okyanusu'nda birkaç üsten fazlasına sahip olmayan ABD'nin rekabet gücü zayıflıyordu. Bu bölgedeki kömür istasyonları sömürge güçleri arasında paylaşılmıştı ve ABD'ye avantaj sağlayacak kendi kömür istasyonları üzerindeki bireysel kontrolü paylaşmak istemiyorlardı. Amerika'nın bu pazarlarda söz sahibi olabilmesi için kendine ait üslere sahip olması artık bir zorunluluk haline gelmişti.⁸⁷ Massachusettsli senatör Henry Cabot Lodge bir dergiye yazdığı makalede, bu ihtiyacı şu satırlarla dile getirmektedir:

"Ticari çıkarlarımız (...) Nikaragua Kanalı'nı inşa etmemizi gerektirmektedir ve bu kanalı koruyabilmek ve Pasifik'teki ticari üstünlüğümüzü sürdürürebilmek için de Hawaii Adaları'nı denetlememiz ve Samoa'daki nüfuzumuzu sürdürmemiz gerekmektedir (...) ve Nikaragua Kanalı inşa edildiğinde, Küba Adası'nı almak zorunluluk olacaktır. (...) Büyük uluslar, gelecekteki yayılmalarını ve şu andaki savunmalarını sağlamak için dünyanın bütün uzak köşelerini tutmuş bulunuyorlar. Bu hareket, uygarlığı yaymak ve ırkın gelişmesini sağlamak için gerekli bir harekettir. Dünyanın büyük uluslarından biri olarak Birleşik Devletler bu yürüyüş hattının dışına düşmemelidir."⁸⁸

1880'lerin sonuna doğru donanmanın durumu yeniden ele alındı. Yeni uluslararası, ulusal ve teknolojik gelişmeler ABD'nin geleneksel donanma stratejisi üzerinde düşünmesini ve yeni modern bir donanmanın yaratılmasını zorunlu kılmıştı. Yeni dönem Avrupa emperyalizmi, daha önce Amerika'ya açık

86 Baker, *a.g.e.*, s. 8.

87 Joseph Gerson, "U.S. Foreign Military Bases & Military Colonialism", Zspace, December 05, 2003, <https://www.zcommunications.org/zsustainers/signup>, erişim tarihi: 19.06. 2008.

88 Zinn, *a.g.e.*, s. 317.

olan yakın pazarları tehdit ediyordu. 1890'ların sonlarına doğru Almanya ile İngiltere donanma yarışı içine girmişti.⁸⁹ Donanmasını yeniden kurmaya başlayan ABD, bir yandan da ihtiyaç duyduğu üsleri elde etme çabası içine girdi. Önce 1887 yılında Hawaii Krallığı'ndan Pearl Harbor'ı kullanma ve burada kömür ve tamir istasyonları kurma hakkını elde etti.⁹⁰ Bunu, 1889 yılında Almanya ve İngiltere ile imzalanan Berlin Antlaşması izledi. Antlaşına, Güney Pasifik'te önemli bir nokta olan Samoa Adaları üzerinde ABD'ye ortak vesayet hakkı tanımaktaydı.⁹¹

Tarımsal üretimdeki fazlalığını, 1893 yılında ciddi bir ekonomik krize neden olması Amerikan yönetimini, bu krizi sona erdirecek acil adımların atılması ile karşı karşıya bıraktı.⁹² Bu ortamda, Amerikan Donanması kaptanlarından Alfred T. Mahan'ın düşünceleri büyük ses getirdi. *Deniz Gücünün Tarih Üzerinde Etkisi, 1660-1783*⁹³ isimli kitabında Mahan, güvenlik içinde olmak isteyen bir ülkenin savaş zamanında olduğu gibi bir güçlü bir donanmayı barış zamanında elinde tutması gerektiğini ileri sürüyordu. Ticaretin desteklenmesi için ABD donanmasının dünya çapında kömür istasyonlarına ihtiyacı vardı. Yeni pazarların fethedilmesi, sadece Amerikan endüstrisine muazzam bir kâr sağlamayacak, fakat aynı zamanda milyonlarca kişinin işsiz kalmasına yol açan ve politik istikrarsızlık ve karmaşaya neden olan büyük ekonomik bunalımın da aşılmasına yardımcı olacaktı. Mahan, güçlü bir donanmanın, sadece denizlerin kontrolünü ele geçirecek ve dünya kaynaklarına erişim yollarını açık tutarak, ekonomik kalkınmayı sağlamayacağını, fakat aynı zamanda düşmanın bu kaynaklara ulaşımını engelleyerek onun ekonomisini de bozabileceğini söylüyordu. Mahan'a göre, ABD tıpkı İngiltere'nin

89 Schroeder, *a.g.e.*, s. 529.

90 Weigley, *a.g.e.*, s. 170.

91 Selçuk Çobanoğlu, "Asya-Pasifik'te Amerika: ABD'nin 'Batı'ya Açılma Macerası", *Doğu-Batı*, yıl 8, sayı 32 (Mayıs, Haziran, Temmuz 2005), s. 186.

92 Zinn, s. 315, 317 ve 320.

93 Mahan'ın kitabındaki görüşler 1886'dan 1888'e kadar Deniz Harp Akademisinde verdiği derslere dayanmaktadır. Kitabın kısaltılmış hali için bakınız; Alfred Thayer Mahan, *Deniz Gücünün Tarih Üzerinde Etkisi*, (çev.) Kerem Fındık, Melahat Fındık, İstanbul, Q-Matris, Eylül 2003.

18. yüzyılda olduğu gibi bir deniz gücü haline gelmeliydi ve ancak güçlü bir donanmanın kurulması bu hedefi gerçekleştirebilirdi. Bu görüşlerine ve savaşa karşı çıkanlara Mahan "savaş dövmüşmek değil, ticarettir." sözleri ile cevap veriyordu.⁹⁴

Donanma Bakanı Benjamin F. Tracy tarafından Mahan'ın fikirlerinin desteklenmesi ile donanma, karşı çıkmalara rağmen yavaş da olsa bir yapılanma süreci içine girdi. 19. yüzyılın sonuna doğru önemli bir dönüşüm geçiren donanma dünya çapında bir güç haline gelmişti. Artık yeni pazarlara ulaşmak isteyen, denizlerde hâkimiyetini kurmak için üslere ihtiyaç duyan Amerika'nın önünde bir engel kalmamıştı.

Karayipler'de ve Pasifik'te üsler kazanmak isteyen ABD, İspanyol-Amerikan Savaşı'nı icat etti. Savaşın sonunda 10 Aralık 1898'de imzalanan Paris Antlaşması ile Porto Rico, Guam ve Filipinler Amerikan sömürgesi haline getirildi. ABD, Hawaii ve Panama Kanalı bölgesindeki Wake Adası ve Samoa'yı ise, daha sonra Güney Pasifik'teki filolarına üs kurmak için, ilhak etti.⁹⁵ İspanyol-Amerikan Savaşı Küba'ya bağımsızlığını kazandırmış olsa da 1901'de Amerikan Kongresi'nde kabul edilen Platt Yasası'nı Anayasa'sına eklemesi için Küba zorlandı. Bu yasa, 1934'e kadar Guantanamo'da ABD'ye bir üs verilmesini de içeren ek bir maddeyle birlikte, Küba Anayasası'nda yerini aldı. ABD'nin Panama Kanalı'nı savunması için hayati önemde gördüğü ve askerî bir üs kurmak istediği Guantanamo her iki taraf da isteyene kadar Amerikalılarda kalacaktı.⁹⁶ Teknik olarak Guantanamo Üssü "kiralanmış" olmakla birlikte, aslında ABD, Küba hükümetini ve halkının görüşlerini dikkate almadan bu ayrıcalığa sahip olmuştu.⁹⁷

94 Weigley, *a.g.e.*, s. 175.

95 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 211; Baker, *a.g.e.*, s. 8; Calder, *a.g.e.*, s. 12.

96 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 44.

97 1959 Küba Devrimi'nden sonra hükümet Amerikan askerlerinin adayı boşaltmalarını istediyse de üs halen varlığını korumaktadır. Kira ödemesi olarak Amerika tarafından düzenlenen çekler devrimden sonra Küba Hükümeti tarafından sadece bir kez nakde çevrilmiştir. Bütün çekler, Amerika'nın topraklarından çekilmesi talebine uygun olarak, Küba Hükümeti tarafından bozduktan elde tutulmaya devam edilmektedir. Harry Magdoff, John Bellamy

Kuzey Amerika kıtası dışında toprakların kazanımı Amerikan yayılmasında da yeni bir dönemin başlangıcı oldu. 9 Ocak 1900'de, ülkenin egemen ekonomik ve siyasal çevreleri adına Senato'da bir konuşma yapan Albert Beveridge bu yeni dönemi şu sözlerle anlatmaktaydı:

"(...) Filipin adaları sonsuza dek bizim olmuştur. Filipin adalarının hemen gerisi ise Çin'in sınırsız pazarlarıdır (...) Pasifik bizim okyanusumuzdur. (...) Üretim fazlamızın tüketicilerini bulmak için başka nereye dönebiliriz ki? Önümüzdeki coğrafya sorunun doğal cevabını veriyor: Çin doğal müşterimizdir (...) Filipinler, bize bütün Doğu'yu açan kapıda kurduğumuz bir üs olacaktır."⁹⁸

İspanya'ya karşı kazanılan zaferden sonra 1901'de başkanlığa seçilen Theodore Roosevelt, Amerika'nın alışlageldik imparatorluk karşıtı duruşunu bir yana bıraktı ve açık bir dille Avrupa tarzı emperyalizmi savundu. Alışla geldik medeniyetçi söylemi kullanan Roosevelt; "Barbarlık koşullarında yaşayan insanlara karşı görevimiz, onların zincirlerinden kurtulduğunu görmektir," diyordu.⁹⁹ Amerika'nın imparatorluk arayışı entelektüel olarak Alfred Mahan, siyasi olarak Theodore Roosevelt'in öncülüğünde daha açık ve stratejik olarak sürdürülebilir hale gelmişti.¹⁰⁰

Mahan'ın deniz gücüne ilişkin teorisi Roosevelt döneminde uygulanmaya kondu ve bu dönemde ABD, Batı yarımküredeki suları kontrol edebilecek kapasitede bir donanma oluşturdu.¹⁰¹ İspanyol-Amerikan Savaşı sonunda elde edilen topraklar, Amerikan Donanmasını ileri üsler ele geçirmek ve korumak konusunda cesaretlendirmişti. Üslerde tatbikat için geçici bir deniz Piyadesi Okulu, 1901'de Newport'ta kuruldu ve 1902-1903 kış

Foster, Robert W. McChesney, Paul Sweezy (Monthly Review Editors), "U.S. Military Bases and Empire", Monthly Review, vol. 53, no.10, 2002, <http://www.monthlyreview.org/0302editr.htm>, erişim tarihi: 01.02.2007.

a.g.e., <http://www.monthlyreview.org/0302editr.htm>; Calder, a.g.e., s. 12.

98 Zinn, a.g.e., s. 332.

99 Hardt, Negri, a.g.e., s. 191.

100 Calder, a.g.e., s. 12.

101 Weigley, a.g.e., s. 188.

döneminde bir deniz taburu Culebra Adası açıklarında bir üssü savunarak Porto Rico sularında tatbikat gerçekleştirdi. Amerikan askerî planlaması içine ilk kez üslerin de dâhil olduğu bu tatbikatlarda amaç, yeni üsler ele geçirmekten ziyade ABD'nin elindeki üslerini korumasına yönelikti.¹⁰²

Savaş sonrası askerî alandaki gelişmeler bununla sınırlı kalmadı. 14 Şubat 1903'te Kongre bugünkü Genelkurmay'ın alt yapısını oluşturan yasayı onayladı ve bir hafta sonra Kara Harp Okulu Washington DC'de kuruldu.¹⁰³ Bu yasa ile ilk defa ordu birimleri arasında eşgüdümü sağlamak ve planlamayı yürütmek üzere Ortak Ordu-Donanma Kurulu (*Joint Army and Navy Board*) oluşturuldu. Kurulun amacı, ABD'nin ülkesini ve ülke dışı topraklarını (*overseas territories*) ve Batı yarımküreyi savunmak; çeşitli üslerin kurulmasını, o an ihtiyaç duyulan askerî gücü, gerekli olan eylemleri önermek ve savaşılmaları muhtemel düşmanlarla girilebilecek çatışmalara ilişkin savaş planlarını hazırlamaya başlamak olarak tanımlandı.¹⁰⁴

Yeni yönetimin çatısı altında ABD, yayılma macerasını daha ileri safhaya taşıyacak askerî bir yapılanma içine girdi. Başkan Roosevelt, yeni alınan yerlerde bir deniz üsleri sisteminin inşa edilmesi konusunda ısrar ediyordu. Aralık 1903'te Panama Kanalı'nın inşası hakkı, kanalı korumak için etrafında üsler kurma hakkı ile birlikte elde edildi. Kısa sürede burada önemli bir üs varlığı teşkil edildi.¹⁰⁵ Çin sahilinin doğusunda stratejik konumu ile Filipinler, Roosevelt'in üs inşası konusunda ısrarlı olduğu bir başka bölge idi. 1903'te, daha sonra ABD'nin en büyük hava üssü haline gelecek olan Clark Field inşa edildi. Amerikan savaş gemileri için iyi bir duraklama noktası olan Subic Bay'de donanma üssü kuruldu.

102 A.g.e., s. 255.

103 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 48.

104 Weigley, a.g.e., s. 200

105 Üs sayısı, 134 askerî tesis ile 1943'te zirveye ulaşmıştır. Askerî tesislerin çoğu Nasır'ın Mısır'daki Süveyş Kanalının millileştirmesinin etkisi ile buraya ulaşan ulusalcı dalganın baskısı neticesinde 1977'de kapatıldı. Kalan 11 askerî tesis ise 1999 sonunda Panama Kanalı'nı Panamaya bırakan antlaşmanın imzalanması ile terk edilmiştir. Calder, a.g.e., s. 12.

Ancak, Roosevelt'in bu emperyal tutkuları, her kesimden destek bulmuyordu. Ülkenin genişleyen toprakları, beraberinde savunma sorunlarını da getirmişti. İngiltere gibi denizlerde bir güç olmaktan çok, ticaret yapabilme amacıyla olan Kongre üyeleri, Rusya ve Japonya'nın doğrudan tepkisini çekmeyi istememekteydi. Rusya'ya karşı 1904-1905 yıllarında gerçekleşen savaşı kazanan Japonya, denizlerde gücünü artırmıştı. Amerikan Ordu Komutanları, Japonya'ya karşı savunulamaz konumda olduğu gerekçesi ile Subic Bay'de donanma için merkez üs teklifine itiraz ettiler. Amerikan sularını korumak öncelikli vazifesi olan donanma, kıtadan 7.000 mil uzaktaki takımadalarda ani bir Japon saldırısına karşı durabilmeyi garanti edemiyordu. Silâh altındaki asker sayısı yüz binden az olan ordu ise, bir filo Filipinlere ulaşana kadar burayı koruyacak güçte bir garnizonu bölgeye tahsis edemezdi. 1909'da donanma, zorunlu olarak planlardaki Pasifik üssünün merkezini Pearl Harbor'a çekti. Başkan Roosevelt, ABD'nin buradaki savunma zafiyetine vurgu yaparak, Filipinler için Amerikan savunmasının "Aşıl topuğu" benzetmesini kullanmaktaydı.¹⁰⁶

İspanyol-Amerikan Savaşı ile başlayan Amerikan emperyalizmi çağı beraberinde, gittikçe artan şekilde, askerî yapılanmayı da getirdi. Geleneksel Amerikan siyasi düşüncesinde kalıcı büyük ordular gereksiz görülürken, 20. yüzyılın başında Amerika'nın büyük bir donanması ve askerî koordinasyonu sağlayacak bir kurulu ve muhtemel savaşlar için planları vardı. 1910'da New London'da üslere ve üslerin korunmasına ilişkin stratejik çalışmaları yürütmek üzere bir okul kuruldu.¹⁰⁷ ABD, 1898 ve 1934 arasında, Monroe Doktrini'ne ve 1904 Roosevelt Gerekçesi'ne¹⁰⁸ dayanarak Küba'ya dört, Honduras'a yedi, Dominik Cumhuriyeti'ne dört, Haiti'ye iki, Guatemala'ya bir, Panama'ya iki, Meksika'ya üç, Kolombiya'ya dört, Nikaragua'ya

106 Weigley, *a.g.e.*, s. 188-189.

107 *A.g.e.*, s. 255.

108 ABD'nin Latin Amerika ülkelerinin borçlarını ödemesini engelleyen siyasi hareketleri bastırmak için bu ülkelere müdahale hakkı. Roosevelt gerekçesi 1934'te kaldırıldı.

beş defa asker gönderdi. Bu operasyonların sonucunda, bu ülkelerde üsler kurdu ve sadece 1925'teki kısa bir kesinti hariçinde izleyen yirmi yıllık dönemde bu üsleri kullandı.¹⁰⁹ Amerika'nın bu imparatorluk macerasının topraklarını son kez genişlettiği 1912 yılı ile sona erdiğini savunan görüşler olsa da, bu dönemden sonra aslında Amerika sadece hâkimiyet kurma biçimini değiştirdi.

1914'te Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, ABD bunun dışında kalmak istedi. Bu konuda geleneksel tavrını koruyarak, 1917 yılına kadar gelen yardım çağrılarına fazla kulak asmadı. Avrupa savaşlarına dâhil olmak istememekteydi. Bunun arkasında hem askeri, hem ticari nedenler yatmaktaydı. ABD'nin askerî yapısı, ticari çıkarlarına paralel bir gelişme göstermiş ve buna uygun olarak güçlü bir donanma üzerine inşa edilmişti. Amerikan donanmasına bağlı askerlerin sayısı 1899'da on altı bin iken 1916'da altmış bine ulaşmıştı. Yetmiş yedi savaş gemisine ve on dört dretnota (zırhlı savaş gemisi) sahip olan donanması ile ABD, savaş çıktığında Anglo-Alman silah yarışının içindeydi.¹¹⁰ Donanma, sahip olduğu üsler ile dünya denizlerinde devriye geziyor, Amerikan ticaretini koruyor ve Uzakdoğu pazarlarında etkinliğini sürdürüyordu. Bununla birlikte, Amerika'nın bunu dengeleyen güçlü bir kara ordusu yoktu. Hava gücünden ise söz etmek bile mümkün değildi. 1914'te ABD askerî havacılıkta dünyada on dördüncü sıradaydı. Meksika bile Amerika'dan daha çok uçağa sahipti.¹¹¹

Savaşın dışında kalmak, 1914'te ciddi bir ekonomik durgunluk yaşayan Amerika için ticari anlamda da büyük bir avantaj sağladı. 1915 yılına geldiğinde Müttefiklerden (özellikle İngiltere'den) alınan savaş siparişleriyle ekonomi canlanmıştı. Amerikan şirketleri, ülkelerinin savaşa katıldığı 1917 yılına dek, Avrupa'ya iki milyar doların üzerinde mal sattılar.¹¹²

109 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 211.

110 Baker, a.g.e., s. 17

111 Ira C. Eaker "Hava Gücü Hakkında Bazı Gözlemler", Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (ed.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979, s. 369.

112 Zinn, s. 382.

ABD, ancak Almanlar Amerikan ticaret gemilerini batırarak, ticaret yapmayı imkânsız hale getirdiklerinde bu savaşa dâhil oldu. Ancak Avrupa topraklarındaki bu macera uzun sürmedi.

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde ABD, Avrupa meselelerinden hızla geri çekildi. Savaş sırasında inşa edilen üslerin çoğu, ateşkes ilan edildikten kısa bir süre sonra boşaltıldı. Sadece, on binden az askerin görev yaptığı Koblenz bölgesindeki küçük bir garnizon, Şubat 1923'e kadar Almanya'daki Amerikan Kuvvetleri (*American Forces in Germany*) adı altında görevini sürdürdü. 19 Şubat 1923'te bu askerlerin de tamamen çekilmesi ile Avrupa topraklarındaki ilk Amerikan mevcudiyeti de son bulmuş oldu.¹¹³

Savaşın Amerika açısından en etkileyici sonuçlarından biri, uçakların savaşlarda yararlı olabileceğinin ispatlanması oldu. Bununla birlikte uçaklar, halen bir kuvvet olarak ciddiye alınmıyordu ve Amerikan askerî stratejisi donanma üzerinde yükselmeye devam etti. 1916'da, Woodrow Wilson döneminde, kabul edilen kanunla Amerikan donanmasını dünyada birinci sıraya taşıyacak bir yapılanma süreci içine girmişti.¹¹⁴ Ancak donanmanın gücüne karşı, gemilerin uçaklar tarafından imha edilebilme ihtimalinin doğması, Amerika'nın kıta dışı topraklarının korunmasını da tehlikeye sokmuştu. 1919-1929 yılları arasında Amerikan Havacılık Birimi'nin başında bulunan General Billy Mitchell, Ekim 1924'te Savaş Bakanlığı'na sunduğu raporda bu duruma dikkat çekmekteydi.¹¹⁵ Uçaklar, yabancı donanmaların Amerikan kıyılarına taarruz gücünü etkisiz hale getirmişti; fakat aynı durum Amerikan gemileri için de geçerliydi. Bu nedenle, donanma bundan sonra Amerika'nın kıta dışı topraklarının ve buradaki üslerin korunmasında ana aktör olarak görev alamazdı.

Bu dönemde pek çok kişi, Birinci Dünya Savaşı'ndan son-

113 Baker, *a.g.e.*, s. 9,10, 21 ve 24.

114 Weigley, *a.g.e.*, s. 243.

115 Weigley, *a.g.e.*, s. 229-230'dan "Report of Inspection of US Possessions in the Pacific and Java, Singapore, India, Siam, China and Japan" Oct. 24, 1924, in Mitchell's personal military file (201 file), US Army Records Administration Center, St. Louis, Mo., and at US Air Force Academy.

ra ABD'nin savaşa girme ihtimalinin en yüksek olduğu ülke olarak Japonya'yı göstermekteydi. Japonya karşısında, Amerikan deniz gücünün hava saldırıları ile vurulabilir hale gelmesi, ABD'nin Pasifik Okyanusu'ndaki stratejik pozisyonunu ciddi şekilde zayıflatmaktaydı. Filipinler, Guam ve hatta bir derece Hawaii, Japon donanmasının saldırısına zaten açıktı. Uçakların ortaya çıkması ile kıtadan en uzak ama Japonya'ya yakın topraklar olan Filipinler ve Guam daha da vurulabilir hale gelmişler, Hawaii'yi savunmak bile zorlaşmıştı. Bundan sonra Pasifik'teki Amerikan donanması, Japonya Hava Kuvvetleri'nin baskısı altındaydı.

Mitchell'a göre, Amerika'nın Pasifik'teki kıta dışı topraklarının ve çıkarlarının korunması için en büyük umut Alaska'da yatıyordu. Eğer Alaska'da hava üsleri kurulursa, Alaska'dan havalandırılan uzun menzilli bombardıman uçakları Japonya'nın Pasifik'teki donanmasını ve daha önemlisi Japonya'nın ülke topraklarını tehdit edebilirdi. Mitchell bu tehdidin, Pasifik'teki üstünlük için ABD ile savaşa gireceğini tahmin ettiği Japonya'yı, muhtemel hedefler olan Filipinler, Guam ve Hawaii'ye saldırılmaktan alıkoyabileceğini söylüyordu. Mitchell raporunda, tehlikenin ciddiyetine dikkat çekmek için "bir sabah aniden Japon uçak gemilerinin taşıdığı bombardıman uçaklarının Pearl Harbor'a saldıracaklarını," yazmıştı.¹¹⁶ Ancak Mitchell'in hazırladığı rapor, Amerikan ordusu içindeki rekabetin bir uzantısı olarak donanmanın, hava kuvvetlerinin güç kazanmasını istemesinin de etkisiyle bir kenara itildi.¹¹⁷

1930'larda Amerikan denizası üs sistemi hiçbir bölgede, Japonya, İngiltere, Fransa, Hollanda, İtalya, Portekiz veya Danimarka'nın sahip olduğu kadar geniş değildi. İkinci Dünya Sa-

116 Weigley, *a.g.e.*, s. 229-230'dan "Report of Inspection of US Possessions in the Pacific and Java, Singapore, India, Siam, China and Japan" Oct. 24, 1924, in Mitchell's personal military file (201 file), US Army Records Administration Center, St. Louis, Mo., and at US Air Force Academy.

117 1925 Eylül'ünde Mitchell halka bir açıklama yaparak Savaş ve Donanma Bakanlıklarının ülkenin güvenliğini tehlikeye atıklarını dile getirdi. Tutuklanarak askerî mahkemeye çıkarılan Mitchell kendi isteği ile emekliye ayrıldı. Weigley, *a.g.e.*, s. 232-233.

vaşı öncesinde ABD, İspanyol-Amerikan Savaşı sonunda işgal ettiği Panama, Küba, Porto Rico ve Virgin Adaları'ndaki üsleri elinde tutuyordu. Filipinler, Midway, Wake ve Guam'daki tesislerin dâhil olduğu Pasifik hattında, donanma harekâtlarının merkezi Hawaii'de bulunuyordu. Bu üs ağına, Aleut Adaları'ndaki Dutch Harbor, Amerikan Samoası, Johnston Adaları ve 1929'da Antartika'da inşa edilen askerî tesisler de dâhildi. Üslerde ve tesislerde daimi kuvvet konuşlandırılmış olmakla birlikte, bunlar ciddi sayıda asker barındırmıyordu. Bu dönemde Amerikan ordusu için denizaşırı üs, daha çok donanma üssü anlamına geliyordu ve pazarların Amerikan ticaretine açık kalmasına hizmet ediyordu.¹¹⁸

Pasifik'teki üslerin elde tutulması ABD'nin bu bölgedeki hâkimiyetinin devam etmesi açısından son derece önemliydi. Çünkü Amerikan donanması ne kadar güçlü olursa olsun, buharla çalışan gemilerin menzilleri sınırlıydı. Bu üsleri Japonlar ele geçirdikleri takdirde, Amerikan donanmasını daha yola çıkarmadan alt etmiş olacaktı. Pasifik'teki üstünlük, uçakların da savaşa dâhil olduğu bu dönemde hangi adaların hangi ülke tarafından elde tutulduğuna bağlı olmuştu. Amerika, Japonya ile gireceği muhtemel bir savaşta kesinlikle Pasifik'te üslere ihtiyaç duymaktaydı.

Üsler sadece savaş durumunda değil, aynı zamanda barış döneminde de sağladıkları abluka avantajları ile ticari yollar üzerinde kontrolü mümkün kılıyorlardı. Amerika'nın klasik savaş planı bu üslerin donanma gücü ile korunması üzerine inşa edilmişti. Ancak 1921-1922 Washington Konferansı'nda İngiltere, Japonya, Fransa, İtalya ve Amerika büyük gemilerin inşasına ve toplam tonaja on yıllık sınırlandırma getirdikleri için, savaş gemilerinin inşasını durduran ABD'nin savaş planları da bozulmuştu.¹¹⁹ Japon donanması Amerikan donanması karşısında güçsüz olsa da, Amerikan üslerine daha yakın olmasının sağladığı avantaja sahipti. Japonya'nın, 31 Aralık 1936'da Washington Antlaşma'sını feshettiğini duyurması ve savaş gemisi üreti-

118 Blaker, *a.g.e.*, s. 10

119 Weigley, *a.g.e.*, s. 244-245.

mine geçmesi ile Avrupa'da yaklaşan savaşın gerilimi Pasifik'te ilk kıvılcımları ateşlemiştir.¹²⁰

Soğuk Savaş: Üsler kuşatmasında yeni dünya

Hitler'in 1939'da Polonya'ya saldırması, Avrupa'daki rekabet ile birleşince dünya ikinci kez bir küresel savaş ile karşı karşıya kaldı. Washington ilk başta savaşta tarafsız kalacağını açıkladı. Bununla birlikte, Avrupa'da savaşın patlak vermesinden, Pearl Harbor saldırısına kadar geçen süre zarfında Amerika'nın yaptığı hazırlıklara bakıldığında, uzun süre savaşın dışında kalmak gibi bir niyetinin olmadığı açıktır. ABD, özellikle 1929 Ekonomik Buhranı'nın izlerini taşıdığı bir dönemde, savaş topraklarına taşıyacak bir acelecilik içinde hareket etmek istemedi. Ancak, gittikçe büyüyen ekonomik hacmi ve artan nüfusu ile ticari hedeflerine ulaşmak için, siyasi anlamda daha fazla dış dünyaya kapalı kalmasının mümkün olmadığını da görmüştü. Savaşa dâhil olduğu Aralık 1941'e kadar geçen süre, Amerika'ya hem ekonomik olarak toparlanmak hem askerî olarak yeniden yapılanmak, hem de savaşın gidişatını görebilmek için ihtiyacı olan zamanı sağladı. Fransa'nın Almanya'ya teslim olmasının ardından, Washington'ın savaşın sonucuna ilişkin endişeleri de arttı. İngiltere'nin yenilmesi halinde, Amerikan ticaret gemileri İngiliz donanmasının sağladığı Atlantik'teki güvenlikten mahrum kalacaklardı. Başkan Roosevelt, Almanların Atlantik'in bu yakasına ulaşmasından ve zayıf bir ihtimal olmakla birlikte, Güney Amerika'nın güney ucunun Nazi saldırılarına hedef olmasından korkuyordu. 1940 Kasım'ında ABD, Karayip Denizi'nde, Jamaika, Trinidat ve İngiliz Guyanası'nın da dâhil olduğu sekiz İngiliz sömürgesinde Amerikan üslerinin kurulması karşılığında, İngiltere'ye elli destroyer verdi ve zorunlu askerlik yasasını çıkararak silahlanmaya başladı.¹²¹

Amerikan yönetimi, iki savaş tecrübesi ile Avrupa'da yaşananların etkisinin dışında kalamayacağını görmüştü. Bu ne-

120 A.g.e., s. 247-248.

121 Calder, a.g.e., s. 13; Sander, a.g.c., s. 161.

denle hiç değilse bu etkiyi yönlendirebilecek güce sahip olmak istiyordu. Müttefiklerin savaşı kaybetmesi Amerikan ticaretine büyük bir darbe demektir. ABD'yi savaş sonrası dünyaya hazırlayacak esas büyük değişiklik, 11 Mart 1941'de Senato'nun kabul ettiği Ödünç Verme ve Kiralama (*Lend and Lease*) Yasası ile birlikte geldi. Yasaya göre ABD, güvenliğini güvence altına almak isteyen her ülkeye yiyecek ve savaş malzemesi dâhil her türlü yardımı yapacak ve bunun geriye nasıl ödeneceği konusu üzerinde savaştan sonra durulacaktı.¹²² Bu yasa ile ABD, savaş sonrasında geriye ödenip, ödenmeyeceği kestirilemeyen büyük bir ekonomik yardım sorumluluğu altına giriyordu. Ancak yönetimin beklentisi bu paranın geri ödenmesinden çok, borcu olan devletler üzerinde kurulabilecek hâkimiyetti. Nitekim ödünç verme ve kiralama antlaşmaları imzalanmaya başladıkları andan itibaren, ABD ödediği paranın karşılığını almaya başladı.

1940'ta dünyadaki en geniş üs ağına sahip olan ülke İngiltere'ydi; bunu Fransa izliyordu.¹²³ Fransa'nın Almanya'ya teslim olduğu, İngiltere'nin ise iyice güç kaybettiği bir ortamda ABD, ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmaya ve bu üslere yerleşmeye başladı. Her ne kadar üslerin kullanımı, savaşta verilen desteğin bir parçası olarak sunulsa da, İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra Amerikan askerlerinin kalıcı hale gelmesi, bunun uzun vadeli bir politikanın parçası olduğunu göstermektedir. 1941'de İngiltere ile imzalanan Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması, ABD'yi Karayipler'deki İngiliz askerî tesislerine taşıdığı gibi, başka üs erişim antlaşmalarının da kapısını açtı. Amerikan askerleri Bermuda, Bahamalar, Jamaika, Antik, St. Lucia, Trinidad, İngiliz Guyanası ve Newfoundland'e yerleşerek İngiliz üslerini kullanmaya başladılar.¹²⁴ ABD, İngiliz donanmasının hâkimiyetinin zayıfladığı bir dönemde Atlantik savunmasını desteklemek için, Kuzey Atlantik'in bir yakasından, öteki yakasına ulaşacak üslerden bir köprü oluşturmaya girişti. Bu köp-

122 Sander, *a.g.e.*, s. 162.

123 Calder, *a.g.e.*, s. 40-41.

124 Blaker, *a.g.e.*, s. 10-11.

rü, Kuzeydoğu Amerika'dan başlıyor, oradan St. John'a, Newfoundland'e ve sonra Baffin Adaları'na uzanıyordu. Bu zincire, 1941 baharında ana ülke Danimarka'nın Almanlar tarafından işgalinin ardından, Grönland eklendi. Nisan 1941'de, Amerikan ordusu İngilizlerden İzlanda'yı alıp, İngiliz işgali altındaki Faröer Adaları'nı kullanmaya başlayınca köprü tamamlanmış oldu.¹²⁵

ABD, savaş boyunca üs zinciri oluştururken İngiltere'nin ayak izlerini takip etti. İngiltere'nin sağladığı altyapı ABD'nin kısa sürede güçlü bir üs sistemi kurmasında önemli bir etken oldu. Gücünü kaybeden İngiltere, Amerika'nın desteğine duyduğu ihtiyaçtan dolayı, bu yöndeki talepleri geri çevirebilecek konumda değildi. Ancak daha önemlisi İngiltere, buralardaki hâkimiyetini daha uzun süre devam ettirememesi halinde, aynı Anglo-Sakson gelenekten gelen, benzer ekonomik düzeni savunan ABD'yi, İngiliz çıkarlarını korumak adına iyi bir hâlef olarak görüyordu. ABD'nin Atlantik'te hâkimiyet kurması başka bir gücün kontrolünden çok daha fazla İngiltere'nin ticari çıkarlarına hizmet edecekti. İngiliz yetkililer, ABD'nin uluslararası ilişkilerdeki tecrübesizliğinin İngiliz çıkarlarını Amerikan dış politikası içine gizlemeye izin vereceğini düşünüyorlardı.¹²⁶ İngiltere, savaş sonrası bozulan ekonomisi nedeniyle, Ortadoğu'dan vazgeçerken ve Yunanistan ile Türkiye'ye yardım için ABD'yi göreve çağırırken benzer politik gayelerle hareket edecektir.

ABD savaşa girmesine kadar geçen üç yıllık süre zarfını denizlerde hâkimiyetini artırmak için çok iyi şekilde kullandı. Bununla birlikte Atlantik, Karayipler ve Güney Amerika'da kurulan üs ağına kıyasla, Pasifik'teki üs sayısında nispeten küçük bir artış oldu. 1941'de Ekvator'u antlaşma imzalamaya zorlayarak, Panama Kanalı'na Pasifik'ten girişleri kontrol etmekte son derece önemli gördüğü Galapagos Adaları'nda asker konuşlandırma hakkı elde etti. Aynı dönemde, Hawaii'nin güneyinde,

125 A.g.e., s. 12; Calder, a.g.e., s. 13.

126 Ekavi Athanassopoulou, *Turkey: Anglo-American Security Interests 1945-1952*, Londra, Frank Cass Publishers, 1999, s. 54.

Palmyra'da askerî tesisler inşa edildi ve Hawaii'de, Filipinler'de ve Pasifik'te bulunan Amerikan garnizonları büyütüldü. Ancak Japonlarla bir savaş ihtimalinin güçlenmesine karşın ABD, bu dönemde Pasifik'te üslerini artırma çabası içine girmediği gibi Midway ve Guam'daki savunmasını güçlendirmeye de çalışmadı.¹²⁷ Amerika'nın Pasifik'i böyle ikinci planda tutmasının arkasında öncelikle, Atlantik'e olan ilgisinin yoğunlaşması yatmaktaydı. Pasifik'te belirli bir askerî yapıya sahip olan ABD, savaşa dâhil olduğu takdirde bunu mümkün mertebe tek cephede yürütmeyi tercih ettiğinden Pasifik'teki durumunu yeterli görüyordu. Tercihini Atlantik'ten yana kullanarak, savaşın merkezi olarak gördüğü Avrupa hattında askerî gücünü artırmaya, burada Müttefiklerin savaşı kazanmalarına destek vermeye yöneldi. Bu sırada, Pasifik'te Japonları kendi üstüne çekecek herhangi bir girişimden de kaçındı. Pearl Harbor saldırısından bir ay önce ABD Donanma Komutanı'na, Guam'ın daha güçlü bir savunma için hazır olmasının gerekip, gerekmediği sorulduğunda kendisi, adayı güçlendirmeye Japonya'yı provoke edeceği için karşı olduğunu söyleyecekti.¹²⁸

Japonya'nın, ABD'ye kalay, lastik ve pek çok hammadde sağlayan Güneydoğu Asya'daki pazarlara yönelmesi, Hindişin'de stratejik üsler elde etmesi aslında Washington'da ciddi şekilde rahatsızlık yaratmaktaydı. Bölgenin Amerika açısından yadsınamaz bir ekonomik önemi vardı. ABD, Japon yayılmasına, uyguladığı petrol ambargosunu ağırlaştırarak karşılık verdi.¹²⁹ Ağırlaştırılan ekonomik yaptırımlar, Japonya'yı ekonomik ve askerî anlamda oldukça zor bir durumun içine sokmuştu. Artık savaş kapıdaydı. 7 Aralık 1941'de Japonya, ABD'nin Hawaii'de bulunan Pearl Harbor Deniz Üssü'ne ani bir hava saldırısı başlattı. Bu beklenmedik ve yıkıcı saldırı sırasında beş tanesi savaş gemisi olmak üzere on dokuz gemi batırıldı; yaklaşık yüz elli Amerikan savaş uçağı imha edildi; 2.300'den fazla denizci, asker ve sivil öldürüldü. Bunu Hawaii, Midway, Wake ve Gu-

127 Blaker, *a.g.e.*, s. 12.

128 *A.g.e.*, s. 12.

129 Zinn, *a.g.e.*, s. 434; Sander, *a.g.e.*, s. 164.

am'a yapılan Japon baskınları izledi.¹³⁰ General Billy Mitchell 1924'te bir köşeye itilen raporunda haklı çıkmıştı.

Saldırıdan birkaç gün sonra Almanya'nın savaş ilan etmesi ile ABD kendini, beklemediği şekilde iki cepheli bir savaşın içinde buldu. Ülkede büyük bir hızla insan ve endüstriyel kaynak seferberliği başlatıldı. "Demokrasinin büyük silah deposu olmalıyız," diyen Başkan Roosevelt, 6 Ocak 1942'de yeni üretim hedefleri açıkladı: Bir yıl içinde 60 bin uçak, 45 bin tank, 20 bin uçaksavar topu ve toplam 18 milyon ton kapasiteli ticaret gemisi üretimi tamamlanacaktı.¹³¹ ABD öncelikle savaşı kazanmak istiyordu, ancak hedefleri bununla sınırlı değildi. Artık ABD, bu küresel mücadelenin dışında kalamayacağını görüyordu. Kitanın uzaklığının sağladığı avantajla elinde tuttuğu pazarlar artık rekabetin merkezidi. Savaş sonrasında ticari anlamda varlığını korumak ve güçlendirmek istiyorsa, bunun pazarlara erişim üzerinde askerî hâkimiyet kurmakla mümkün olacağını anlamıştı. 1942 boyunca, yeni yerleri koruyacak kuvvet yokluğu ve üslere gereken malzemeyi taşıyacak gemi sayısındaki sıkıntı, Amerika'nın savaşın ilk yılında denizasıra yeni üsler edinmesini dizginlemişti.¹³² Ama hedefleri değiştirmemişti. 1942 Aralık'ı gibi erken bir tarihte Roosevelt, Genelkurmay'a kapsamlı bir küresel üs ağına ilişkin bir öneri hazırlanması için baskı yapmaya başladı. Savaşın sonucunun belirsiz olduğu bu dönemde gerçekçi olmayan bu planları uygulamak için ABD aradığı fırsatı, Rusların 1943 Şubat'ında *Stalingrad Savunması* ile Almanları püskürtmesinin ardından yakaladı. Savaşın yön değiştirmesi ile birlikte, cephe savaşının ötesine geçmenin ve küresel hedefler için yeni planlar üzerinde düşünmenin vakti gelmişti.¹³³

130 "Amerikan Tarihinin Anahatları", ABD Ankara Büyükelçiliği, [http://turkey.usembassy.gov/uploads/images/pkMD9H-FtBW5y\[GN3x7c1\]w/amerikan_tarih_anahatlar.pdf](http://turkey.usembassy.gov/uploads/images/pkMD9H-FtBW5y[GN3x7c1]w/amerikan_tarih_anahatlar.pdf)

131 "Amerikan Tarihinin Anahatları", s. 89.

132 Blaker, a.g.e., s. 12.

133 Calder, a.g.e., s. 13'ten Elliott Vanveltner Converse, III, *United States Plans for a Postwar Overseas Military Base System, 1942-1948*, Unpublished Princeton University Ph.D. dissertation, 1984.

Savaş döneminde, ana komutanlık bölgelerine paralel olarak ABD'nin sahip olduğu altı ana üs ağı ortaya çıktı. Bunlardan ilki, savaş öncesinde de Pasifik'te Amerikan donanmasına merkezlik yapmış olan Hawaii'nin merkezde bulunduğu *Pasifik Üs Ağı*'ydi. Bir diğeri ise, ABD savaşa girmeden önce ABD ile İngiltere arasında savaş malzemesi ve insan taşıma güzergâhı olarak da kullanılmış olan *Kuzey Atlantik Üs Ağı*'ydi. Diğer üs ağları ABD savaşa girdikten sonra kuruldu. Filipinler'den Avustralya'nın güney yakasına uzanan bölgede *Güneybatı Pasifik Üs Ağı* oluşturuldu. Amerika ile Kuzey Afrika arasında lojistik köprü görevi gören *Latin Amerika Üs Ağı*, Karayipler'den başlayıp Güney Amerika'nın kuzey kıyısı boyunca uzanmaktaydı ve Brezilya sahili boyunca yer alan yirmi beş ana liman, havaalanı ve bunlara bağlı elli kadar tesisi içine almaktaydı. *Kuzey Afrika Üs Ağı* ise, önce Fas ve Cezayir bölgesine kurulan, sonra Pedula, Safi ve Dakar'a taşınan bir dizi depo ve hava transfer noktalarını içermekteydi. Japonya'ya açılan arka kapı olarak görülen *Çin-Burma-Hindistan Üs Ağı*, Hindistan'dan başlayıp Burma üstünden Güneybatı Çin'e ulaşıyordu.¹³⁴

Başkan Roosevelt, savaş sırasında kurulan bu üs ağını, Amerika'nın savaştan sonra küresel hâkimiyeti için son derece önemli görüyordu. Bu üs ağı, Amerika'nın Avrupa ve Asya'da ekonomik ve siyasi durumun dengelenmesinde bir istikrar unsuru olacağı gibi, aynı zamanda kapitalist bir ekonomik düzenin de garantörüydü.¹³⁵ Savaş boyunca Amerikalı personel ve askerler Kuzeybatı Kanada, İzlanda, Grönland, Panama, Brezilya, Karayipler, Güney Pasifik'teki adalar, Avustralya, Yeni Gine, Hindistan, Burma, Kuzey Afrika, Kenya, Ortadoğu ve İngiltere'ye kadar dünyanın dört bir yanına yayıldılar.¹³⁶ 1943 ve 1944 yılları arasında Amerikan güçleri Pasifik'te adeta ada ada ilerleyerek Japonya'ya yaklaştı ve buralarda Japon kentlerinin ağır şekilde bombalanmasını mümkün kılacak üsleri kurdular.¹³⁷

134 Blaker, *a.g.e.*, s. 13-16.

135 Calder, *a.g.e.*, s. 13-14.

136 Baker, *a.g.e.*, s. 30.

137 Zinn, *a.g.e.*, s. 437.

İkinci Dünya Savaşı, Amerikan silahlı kuvvetlerini tam anlamıyla küresel bir askerî varlığa dönüştürdü. ABD savaştan yalnızca çok sayıda üsle değil, yepyeni bir üs anlayışı yaratarak çıktı. İkinci Dünya Savaşı'na kadar askerî üsler neredeyse tamamen eski imparatorluklar konsepti çerçevesinde, sömürge-lerde var olmuşlardı. Savaştan önce, müttefik bir ülkenin topraklarında, deniz veya hava üsünde büyük devletlerin askerlerinin uzun süreli konuşlandırılmasının örnekleri varsa bile, bu çok rastlanan bir durum değildi. 1930'ların sonlarında ve 1940'ların başlarında Almanların, İspanyol ve İtalyan üslerini kullanması ve Japonların Tayland'daki askerî tesisleri bu nadir örneklerdendi.¹³⁸

İkinci Dünya Savaşı'na girdiğinde sahip olduğu üs sayısı yaklaşık yüz iken, savaş sona erdiğinde, ABD'nin Atlantik'te ve Pasifik'te, yüz ülkeye dağılmış, iki binden fazla üste kurulu, otuz binin üzerinde askerî tesis bulunuyordu.¹³⁹ Savaş sonrası küresel hâkimiyetin ancak Avrupa ve Asya'da aynı anda hâkimiyet ile gerçekleşebileceği gerçeği, iki cephede savaş yürütmenin zaruretleri ile birleşince ABD, Atlantik ile Pasifik arasında gücünü eşit oranda dağıtmayı tercih etmişti. 10 Ağustos 1945'te Pasifik'te savaş sona erdiğinde, ABD'nin yaklaşık 8,3 milyon karacı, 3,3 milyon denizci askerinin yanı sıra, yaklaşık beş yüz bin deniz piyadesi denizaşırı bölgelerde konuşlandırılmıştı. Denizaşırı askerî tesislerinin %44'ten fazlası Pasifik'te bulunuyordu; geri kalanlar ise Atlantik'teydi.¹⁴⁰ Amerikan askerlerinin bu kadar geniş bir alanda görev almasına karşın ABD, kıta topraklarına tek bir bomba düşmeden bu savaştan çıkmayı başarmıştı.

Dünya tarihinde daha önce geniş üs ağları kurmayı başaran devletler olmuştu. Roma, Portekiz, İspanya, Osmanlı ve İngiliz İmparatorlukları yıllar, hatta yüzyıllar içinde etkileyici askerî üs sistemleri kurmuşlardı. Ama hiçbiri ABD'nin savaş sonunda sahip olduğu üs sistemi kadar büyük ve geniş bir coğrafya üzerine dağılmış değildi. Asıl etkileyici yanı ise ABD'nin bunu sa-

138 Calder, *a.g.e.*, s. 8.

139 Blaker, *a.g.e.*, s. 9 ve 21.

140 Calder, *a.g.e.*, s. 13-14.

dece beş yıl gibi görülmemiş kadar kısa bir süre içinde gerçekleştirmiş olmasıydı.¹⁴¹ Üstelik bu üsler sömürgelere değil, sadece barış imzalanan mağlup devletlerin topraklarına değil, müttefik ülkelerin de topraklarına yayılmışlardı.

1945 yılında Amerika'nın gayri safi milli hâsılası dünya toplamının yarısından fazlaydı.¹⁴² Ancak bu güçlü ekonomi, büyük ölçüde askerî üretime dayanıyordu. Yılda yüz bin uçak, iki yüz elli bin uçak motoru imal edebilen havacılık endüstrisi ülkenin en büyük endüstrisi haline gelmişti.¹⁴³ Amerikan yönetimi, savaşın sona ermesinin ardından, bir kez daha ekonomik bir krizle karşı karşıya kalmak istemiyordu. Yeni kurulacak dünyada ekonomik anlamda söz sahibi olmak isteniyorsa, bunu askerî ve siyasi olarak da desteklemek gerektiği gerçeği daha savaş başlamadan idrak edilmiş ve bu öngörü sayesinde cephe savaşı sürerken, yeni kurulacak düzene ilişkin çalışmalar başlatılmıştı. ABD, kendi ideolojisine uygun bir biçimde, siyasi ve askerî kontrolü altında bulunan bölgeleri birleştirmenin tek yolu olan ticari ve mali oyunu ve bu oyunun kurallarını aşama aşama benimsetmeye yöneldi.¹⁴⁴ 1944'te ABD'nin Bretton Woods kasabasında yeni ekonomik düzenin temelleri atıldı. Amerika'nın hedefi serbest ticaret yapabilmektir. Sistemde güvenliğin ve istikrarın sağlanması için Asya ve Avrupa'da savaşlara neden olan sömürge rekabetinin önüne geçilmesi gerekiyordu. Daha savaşın başında 1940'ta Roosevelt ve Churchill arasında gerçekleşen görüşme neticesinde karara bağlanan *Atlantik Demeci*'nde yer alan maddeler, Birleşmiş Milletler Antlaşması'na girerek savaş sonrası yeni düzenin çerçevesini çizdiler.

Burada yer alan maddelerin bir kısmı ütopyik bir dünya resmi çiziyor gibi görünse de, savaşın yasaklanması ve yeni topraklar edinilmemesi, self determinasyon gibi ilkelerin tamamı "kardeşçe bir dünyada yaşamak için atılan adımlar" olmaktan çok, Amerika'nın bütün dünyayı açık bir pazar haline getirme sü-

141 Blaker, *a.g.e.*, s. 9 ve 21; Calder, *a.g.e.*, s. 14-15.

142 Todd, *a.g.e.*, s. 23.

143 Eaker, *a.g.e.*, s. 373 ve 400.

144 Todd, *a.g.e.*, s. 69.

recinin bir parçasıydı. Ayrıca, ABD'nin sisteme ilk dâhil olduğu andan itibaren yıkıcı bir etkisi olduğu da söylenemez. Amerika'nın öncülüğünü ettiği sistem, sömürge yarışları ve toprak kavgalarına son verirken, savaş sonrası harabeyi andıran dünyada barışın tesisi açısından etkili oldu. Marshall planı ise Avrupa'nın yeniden yapılanması ve ekonomik olarak kalkınması için gereken mali olanakları ve desteği sağladı. Ama tüm bunlarda, elbette asıl hedeflenen ABD'nin tekrar bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmasının önlenmesiydi. Avrupa, Amerikan mallarının en büyük pazarına dönüşürken, klasik anlamda sömürgeciliğin sona erdirilmesi, ABD'ye kendi ekonomik sisteminin parçası haline getirebileceği yeni pazarlar ve hammadde kaynakları yarattı.

ABD'nin hâkimi olduğu ekonomik sistem, kurulan hegemonek dünya düzeninin en temel taşıını oluşturmaktaydı. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve IMF gibi kurumlar, hem mevcut ideolojiyi ve ekonomik sistemi yayacak, hem de çatışmaları kontrol altında tutacak yapılar olarak sistemin kurumsal çatısını oluşturdular. Bununla birlikte, tüm bu yapının dünya üzerinde sağlıklı işleyebilmesi için Amerikan gücünün her yerde kendini hissettirmesi ve gerektiğinde müdahale imkânlarının hazır olması gerekmektedir. ABD'nin dünyanın dört bir yanına yayılmış olan askerlerinin buldukları yerlerde kalmaya devam etmeleri, sistemin düzenli işlemesi için hayati bir zorunluluktur. 7 Ağustos 1945'te Potsdam Konferansı'nda konuşan Başkan Harry Truman Amerika'nın bu üsleri elinde tutmaya devam edeceğini açıkça söylemekteydi:

“ABD bu savaş sonuncunda bir kâr veya kişisel bir fayda elde etmek istememektedir. Buna karşın çıkarlarımızı ve dünya barışını korumak için gerekli olan askerî üsleri elimizde tutmaya devam edeceğiz. Askerî uzmanlarımızın savunmamız için hayati gördüğü üsleri elde edeceğiz. Bunu Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne uygun düzenlemelerle yapacağız.”¹⁴⁵

145 Calder, *a.g.e.*, s. 15'ten (Public Papers of the President of the United States, Harry S. Truman, 1945. Washington D.C.: Office of the Federal Registrar, National Archives Record Service, 1961, 203).

Daha eşitlikçi, kendi ülkeleri yararına bir sistem oluşturduğuna diğer devletleri ikna ederek onların rızasını kazanan ABD, üslerin uzun süre bu ülkelerde varlıklarını garanti edebilmek için de yine aynı argümanları kullandı. Amerikan askerlerinin ülkelerinde varlıklarını, dış tehdide karşı müttefik desteği olarak kabul eden devletlerle imzalanan antlaşmalar ile İkinci Dünya savaşında kurulan üs sistemi barış döneminin meşru yapısı haline geldi. Denizaşırı üslere ilişkin düzenlemeler ABD'ye, hem savaşmadan ve ev sahibi ülkelerin topraklarını işgal etmeden buralarda hâkimiyet kurma imkânı sağladı, hem de bunu yeni dönemde kuvvet kullanımını, sömürgeciliği yasaklayan BM Antlaşması'na uygun şekilde yapabilmesini mümkün kıldı. İttifaklar ve ikili güvenlik antlaşmalarıyla muğlak bir şekilde meşru görülen askerî üsler, yeni emperyalizmin kurumsal yüzünü temsil etmeye başladılar.¹⁴⁶

İkinci Dünya Savaşı, ABD'nin eline dünya tarihinde hiçbir devletin karşısına çıkmamış bir fırsat verdi. Bununla birlikte Amerika'nın bu üs ağını elinde tutması yine de çok kolay olmadı. Savaşın sona ermesi ile birlikte üsler de birer birer kapanmaya başladılar. 1945'te sahip olunan üslerin yarısı, savaş sonrası ilk yıllarda terk edildi. Bu dönemde, Avustralya ile Filipinler arasında yer alan üslerin çoğu bırakıldı ve Latin Amerika'daki pek çok askerî tesis kapatıldı. Çin-Burma-Hindistan hattı 1948'de neredeyse tamamen boşaltılmıştı.¹⁴⁷

ABD, bu üslerin bir kısmını, askerlerini terhis ettiği ve bütçede yarattıkları ağır yük nedeniyle kendi isteği ile kapattı. Ancak asıl sorun ABD'nin elinde tutmak istediği halde kapatmak zorunda kaldığı üslerden kaynaklanıyordu. Savaşın sona ermesi ile birlikte pek çok ülke, Amerikan askerlerinin topraklarından çekilmesi için talepte bulunmaya başladılar. Washington için kimilerini ikna etmek kolay olduysa da bunun mümkün olmadığı durumlarla da karşı karşıya kalındı. 1944 Canberra Antlaşması ile Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar, İngiltere'nin ABD'ye bıraktığı üsler üzerinde egemenliklerini ilan ettiler ve

146 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 212.

147 Blaker, *a.g.e.*, s. 30.

savaş sona erdiğinde Amerikalıları devir teslimi için zorladılar. Panama Meclisi, ABD tarafından sunulan Kanal bölgesindeki üslerin kullanım hakkının devam etmesine yönelik antlaşmayı reddetti. Danimarka ve İzlanda, Amerikan kuvvetlerini ülkele-
rindeki üsleri terk etmesi için zorladı.

Savaş sonrası İşçi Partisi'nin iktidara geldiği İngiltere de, bu dönemde ABD'nin beklediği desteği sağlamadı. ABD'nin faz-
lasıyla askerî bir hâkimiyet kurduğu düşünülüyordu. Amerika'nın denizaşırı üslerini azaltması, özellikle eski İngiliz veya Fransız sömürgelerinde bulunanlardan çekilmesi yönünde en güçlü baskı İngiltere ve Fransa'dan geldi. Bazı bölgelerde bu sorun, ortak kullanım antlaşmalarının kabulü ile çözüldü. Ancak ABD yine de Fas ve Cezayir'deki üslerini Fransa'ya; Mısır, Libya, Suudi Arabistan, İran, Hindistan ve Burma'dakileri İngiltere'ye bırakmak zorunda kaldı. Kuzey Afrika'daki Amerikan üslerinin sayısı 1945 ile 1947 arasında %30 azaldı.¹⁴⁸

ABD'yi tek endişelendiren, bu ülkelerdeki halkın ve değişen yönetimlerin Amerikan askerlerine gösterecekleri muhalefet değildi; aynı zamanda kendi halkının da bütçeye ağır bir yük getiren bu askerî maceraya karşı çıkarak, geleneksel politikalara geri dönmeyi talep etmesi ihtimali varlığını koruyordu. Bu nedenle Washington mümkün olduğunca temkinli hareket etme gayreti içindeydi. Sovyetler Birliği'nin güç kazanması ve ABD'nin kurmaya çalıştığı sisteme gösterdiği muhalefet, ilk anda savaş sonrası dünyaya ilişkin Washington'ın planlarını bozmuş gibi görünse de, bu durum aynı zamanda zora giren Amerikan askerî varlığını güçlendirmek için fırsat yaratmış oldu. Soğuk Savaş, tüm dünyadaki Amerikan üslerinin temellerini güçlendirdi ve yenilerinin kurulmasına olanak sağladı. İki kutuplu dünyanın gergin söylemi içinde Amerikan üsleri, varlıkları sorgulanan değil arzulanan yapılar haline geldiler ve özgür dünyanın savunucuları olarak görüldüler. Amerika'nın hayati çıkarları kendisine rakip bir sistemle ortaya çıkan Sovyetler Birliği'nin kuşatılmasını ve Amerikan hâkimiyet alanına doğru yayılmasını engellemeyi gerektiriyordu. ABD,

müttefiklerinin de yardımı ile SSCB'yi ve uydularını çevreleyen geniş ve pahalı bir üsler sistemi kurdu. Soğuk Savaş'ın başlaması ile birlikte bazı bölgelerde İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılan ancak kapatılan üsler yeniden açıldı; bazı yerlerde ise tamamen yeni üsler inşa edilerek sisteme dâhil edildi.¹⁴⁹ Böylece ABD, yeryüzünün bütün köşelerinde yüzlerce üs inşa ederek, bir barış döneminde sahip olunan en büyük askerî varlığı oluşturmaya başladı.¹⁵⁰

İkinci Dünya Savaşı daha sona ermeden önce Amerikan yönetimi geleceğin potansiyel düşmanının Sovyetler Birliği olacağını tahmin ediyordu. Savaşın sonunda SSCB'yi sisteme dâhil etme çabaları göstermiş olsa da bunun gerçekleşmemesi ihtimali düşünülmüştü. İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa cephesinde kara harekâtının gerçek galibi Rusya'ydı. Liddell Hart'ın saptadığı gibi savaşın bütün aşamalarında Amerikan birliklerinin sayısı, ayrıca cephede ve cephe arkasında yüklenen masrafların ve gönderilen insan gücünün büyüklüğü göz önüne alındığında, Amerikan ordusu fazla bürokratik ve hantal yapısıyla etkinlik sağlayamamıştı.¹⁵¹ Öte yandan ABD'nin hava üstünlüğü tartışmasızdı. Bu nedenle askerî strateji uzmanları, SSCB ile muhtemel savaş durumunda hava gücüne dayanan bir taktik geliştirdi. Ocak 1945 gibi erken bir tarihte Amerikan Hava Kuvvetleri planlama ve istihbarat subayları tarafından hazırlanan raporda, geleceğin muhtemel düşmanı olarak sadece Sovyetler Birliği ele alınarak, Sovyet topraklarındaki endüstri bölgelerini, fabrikaları gösteren ayrıntılı bir hedef listesi oluşturulmuştu.¹⁵² Hava kuvvetleri komutanları, hava birliklerinin savaş sonrası üslenme ve stratejik yerleşim için hazır olmaları-

149 Baker, *a.g.e.*, s. 47.

150 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 2.

151 Lidell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, (çev.) Kerim Bağrıaçık, İstanbul, YKY, 1998; Todd, *a.g.e.*, s. 81.

152 John T. Greenwood, "Harp Sonrası Stratejik Hava Kuvveti'nin Doğuşu (1945-1953)", Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (ed.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979, s. 243'ten Tuğgeneral J. L. Loutzenheiser, Tümgeneral L.S. Kuter, AC/AS, "Plan'a muhtıra", 13 Aralık 1944, R and RS, Öneri I.

nı istemekteydiler ve muhtemel düşmana, Sovyetler'e, anında karşılık verebilmek için Almanya ve Japonya'da üslenmeyi talep ediyorlardı.¹⁵³

ABD'nin hedefi, İzlanda'dan Japonya'ya, SSCB ve Çin'i sara-cak bir üs zinciri oluşturmaktı. Kıtalararası uçuşun henüz ger-çekleştirilemediği ve bir savaş durumunda Amerikan kuvvet-lerini sevk etmek için donanmanın üslere ihtiyaç duyduğu bir dönemde, Amerika açısından Avrupa ve Uzakdoğu'daki üs var-lığı askerî açıdan son derece önemliydi. Japonya ve Alman-ya'da kurulan üsler, Amerika için en büyük savaş ganimeti ol-dular. Ancak değerleri, gerçek bir Sovyet-Amerikan savaşında oynayacakları rolden çok, komünizmi sınırları içine hapsede-rek, Amerikan emperyalizmini yaymada oynadıkları role daya-nıyordu. Nitekim Okinawa ya da Almanya'daki gibi büyük üs-ler hiçbir zaman gerçek bir savaşın içinde kullanılmadılar ve ABD'nin savaş kabiliyetine gerçek bir katkı sağlamadılar.¹⁵⁴ Bu-nunla birlikte savaşın iki büyük tehdidini, Almanya ve Japon-ya'yı, kontrol altında tutmakta son derece etkili oldular.

Avrupa'da savaşın sona ermesi ile ABD, Almanya'da Bavaria ve bugünkü Baden-Württemberg'in bir kısmını ve Hesse gibi güney ve orta Alman eyaletlerini aldı. Amerikan kuvvetleri elle-rinde tuttukları 800 askerî tesis ve 285 bin askerle Almanya'nın ortasının güney kısmına yerleştiler.¹⁵⁵ Almanya için planlanan üs sistemi, Batı Almanya Başbakanı Konrad Adenauer, komü-nizme karşı güçlü bir savunma geliştirilmesini ve ABD ile ya-kın ilişkiler kurulmasını desteklediği için kolaylıkla hayata ge-çirildi. 1957'ye kadar Batı Alman Hükümeti, üslerin inşaatı da dâhil olmak üzere bütün kurulum giderlerini karşıladı. Mülki-yet Almanya'da kalmakla birlikte, Amerikalılar tesisleri kullan-ma hakkını süresiz olarak elde ettiler.¹⁵⁶ İkinci adımda hedef-te Japonya vardı. Atom bombasının ardından Japonya'nın tes-lim olması ile birlikte, yeni Amerikan üsleri burada da hızla in-

153 A.g.e., s. 243'ten Norstad'dan General Arnold'a muhtıra, 17 Ağustos 1945.

154 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 25 ve 212.

155 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 213.

156 Baker, a.g.e., s. 50.

şa edildi. Sadece Okinawa Adası'nda, adanın %20'sini kaplayan on sekiz ayrı üs kuruldu.¹⁵⁷

1946 Şubat ve Mart aylarında, İngiltere ve ABD Genelkurmaylarını bir araya getiren Ortak Savaş Planları Komitesi (*Joint War Plans Committee*), stratejik bir savaş için ciddi şekilde planlamalarına başladı. Sovyetler Birliği ile yapılacak bir çatışma senaryosuna ilişkin ilk savaş planları 1946 baharında hazırды. Bu planlar atom bombasının avantajlarından azami şekilde yararlanmaya dayanıyordu. Atom bombaları ve konvansiyonel bombalarla stratejik bir hava taarruzu düzenlenerek, düşmanın savaş kapasitesi savaşın başında tahrip edilecekti.¹⁵⁸ Bu görevi yürütmesi amacıyla Stratejik Hava Komutanlığı (SAC) aynı sene içinde kuruldu.¹⁵⁹ Bu plan, bombardıman uçaklarının havalanacağı üslerin önemini artırmaktaydı. Avrupa'da patlak verecek bir savaş durumunda, İkinci Dünya Savaşı sırasında kullanılmış bombardıman üslerinin ABD'ye devri konusunda İngiltere ile anlaşmaya varıldı.¹⁶⁰ Ancak Başkan Truman'ın atom enerjisinin uluslararası kontrolü ve bütün nükleer silahların sınırlandırılması için çalıştığı bir ortamda bu savaş planı uzun süre geçerliliğini koruyamadı. Aralık 1946'da yapılan çalışmalarda, atom bombasının politik nedenlerle kullanılamayacağı kabul edilerek, bu planlar bir kenara itildi.¹⁶¹ Mart 1947'de su-

157 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 6-7.

158 Greenwood, *a.g.e.*, s. 246.

159 Amerikan Hava Kuvvetleri'nin en önemli komutanlıklarından biri olan Stratejik Hava Komutanlığı (*Strategic Air Command*) 1946 yılında kurulmuştur. Kuruluş amacı, Sovyetler'in artan nükleer gücüne karşılık verecek operasyonlar düzenlemektir. Operasyonel temelli kurulan bu komutanlık, 1946-1992 döneminde bütün stratejik bombardıman uçakları, uzun ve orta menzilli füzeler, nükleer silahların kullanıldığı operasyonlardan sorumlu olmuştur. 1992'de Soğuk Savaşın sona ermesi ile yeniden yapılanan Hava Kuvvetleri'nde SAC feshedilmiştir. Stratejik Hava Komutanlığı, Taktik Hava Komutanlığı ve Hava İkmal Komutanlıklarının görevleri yeni kurulan Hava Hareket Komutanlığı (*Air Mobility Command*) ve Hava Harp Komutanlığı (*Air Combat Command*) arasında paylaşılmıştır. Detaylı bilgi için; <http://www.strategic-air-command.com/>.

160 Greenwood, *a.g.e.*, s. 245'ten Albert Wohstetter, F.S.Hoffman, R.J. Lutz ve H.S. Rowen, *Selection and Use of Strategic Bases*, RAND, Report 266, Cambridge, Harvard University Press, 1966, s. 195-240.

161 Greenwood, *a.g.e.*, s. 247.

nulan yeni plan ile eskisi arasında aslında çok az bir fark vardı. Plan, Sovyetler'in şehir merkezleri, endüstriyel bölgeleri ve petrol kaynaklarına İngiltere, Almanya, Ortadoğu, Japon Ryukyu Adaları ve Alaska'daki üslerden yapılacak klasik hava hareketi-
na dayanmaktaydı. Kahire, Süveyş, Filistin bölgelerindeki havaalanlarının durumları ve kullanılabilirlikleri kesin olmadığından birlikler Almanya ve İngiltere'de konuşlanacaktı.¹⁶²

Bu dönemde Ortadoğu da Amerikan planlarında önemli hale gelmeye başlamıştı. Ancak bulunduğu stratejik noktadan çok sahip olduğu kaynaklarla dikkat çekiyordu. 1947-1948 yılları arasında, Avrupalı devletleri toparlamak için yapılan ağır petrol ithalatı nedeniyle içeride enerji kıtlığı ortaya çıkınca, ABD'nin Ortadoğu petrolüne verdiği önem hızlı şekilde arttı. Aslında Ortadoğu petrol kaynaklarına duyulan bu ilgi çok da yeni değildi. Amerikan petrol şirketleri Bahreyn, Suudi Arabistan ve Kuveyt ve Irak'ta 1930'ların başından itibaren aktiftiler ve Amerikan hükümeti etkin şekilde bunları destekliyordu.¹⁶³ Özellikle Suudi petrol kaynaklarının başka bir gücün eline geçmesinden çekinen ABD, 1945 Ağustos ayında Dahran'daki Suudi-Amerikan ortak petrol arıtma şirketi olan ARAMCO'nun merkezine bitişik bir askerî havaalanı inşaatı başlatmıştı. Daha sonra Savunma Bakanı olacak olan, zamanın Donanma Bakanı James Forrestal, sadece savaş zamanında değil, barış zamanında da Ortadoğu petrolünün önemli olduğuna, buna göre politika geliştirmek gerektiğine inanıyordu. Forrestal, Marshall Planı'nın Ortadoğu petrolü olmadan başarılamayacağını söylüyordu. ABD, Ortadoğu petrolü üzerinde kontrol kurmak istiyorsa, bölgede daha aktif olmak zorundaydı. Bu gelişmelerin ışığında bölgede ilk donanma üssü 1947'de Bahreyn'de kuruldu.¹⁶⁴

Bölge ülkeleri aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne yakın konumları ile de stratejik değer taşıyorlardı. Havaalanlarından kalkan uçaklar, Sovyetler'in içlerine kadar rahatlıkla erişebi-

162 A.g.e., s. 249-250 ve 259.

163 Calder, a.g.e., s. 26.

164 A.g.e., s. 29.

lirdi. Ortadoğu'nun bu stratejik yönü, özellikle 1950 sonrası önem kazandı. 1952'den, 1963'te Kral Faysal ülkeyi terk etmelerini isteyene kadar, Dahran'daki havaalanına nükleer silahla donatılan bombardıman uçaklarından oluşan bir SAC Filosu yerleştirildi.¹⁶⁵ Bu dönemde bölgede İncirlik Üssü'nün de aralarında bulunduğu bombardıman ve istihbarat üsleri kuruldu. Özellikle Türkiye, stratejik bir hava bombardımanında Sovyetler'in hayati petrol bölgelerine, Urallar'daki sanayi komplekslerine eşsiz bir erişim olanağı sağlıyordu.

ABD'nin tüm askerî planları, ister stratejik bombardımanı içersin, ister atom bombası kullanılsın, ister Ortadoğu'daki üsler, ister Avrupa'dakiler tercih edilsin Sovyetler Birliği ile yapılacak bir savaşın ilk aylarını kapsamaktaydı. Uzun sürecek bir savaşa ilişkin plan geliştirilmemişti. Stratejik hava taarruzu, kara gücü ve savunma kapasitesi daima olağanüstü olarak düşünülen Sovyetler Birliği'ne karşı tek bir darbe silahı olarak görülmekteydi. Oysa pek çok strateji uzmanı, bu tür bir hava saldırısının hem görüldüğü kadar kolay olmadığını düşünüyor hem de sonuca ulaşmayacağı kanaatini taşıyordu. Almanya'ya savaş boyunca beş yüz atom bombasına eşit olduğu tahmin edilen büyüklükte bir hasar verilmesine karşın, Alman kuvvetleri karada mağlup edilinceye kadar savaş devam etmişti.¹⁶⁶

Yapılan eleştiriler üzerine Savunma Bakanı James Forrestal, Ekim 1948'de hava harekâtının muhtemel sonuçları üzerine bir rapor hazırlanmasını istedi. Hava Korgeneral Hubert R. Harmon'un başkanlığında özel bir komite tarafından hazırlanan rapor, Mayıs 1949'da tamamladı. Rapor, bütün bombardıman uçakları tahsis edilen hedefleri başarı ile vursalar bile, tek başına hava harekâtıyla Sovyetler Birliği'nin savaş imkân ve kabiliyetinin kırlamayacağı ve Batı Avrupa'yı ele geçirmesinin önle-

165 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 239-240.

166 David Alan Rosenberg, "Savaş Sonrası Amerikan Hava Doktrini ve Teşkilatı: Deniz Kuvvetleri Tecrübesi", Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (der.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979, s. 282'den Gallery'den DC-NC) (Hava), 17 Ocak 1949, MLC-AEC Klasörü, Göz 8, Ralph OFstie evrakları NIIA

nemeyeceği sonucuna varmaktaydı. ABD'nin mevcut stratejisini tamamen değiştirmesi gerektiğini gösteren bu raporun varlığı sonuç dikkat çekiciydi. Ama Sovyetler Birliği etrafına kurulmakta olan çok sayıda hava üssünü anlamsız hale getirecek bu rapor hiçbir zaman dağıtılmadı ve içindeki bilgiler gizli tutuldu.¹⁶⁷

ABD, bu dönemde üs konusunda müttefik devletleri ikna etmeyi kolaylaştıran stratejik hava saldırısı planına dayanarak, dünyanın pek çok yerinde varlığını sağlamlaştırmayı bildi. "Saldırgan Sovyet emellerini" sınırlandırmak ve Sovyet yayılmasını durdurmak için Sovyetler'i hava, deniz ve kara gücü ile çevreleme söylemi sürdürüldü. Oysa hava gücü açıkça yetersiz kalıyordu. Avrupa'da konvansiyonel güç ise ABD'ye değil, müttefik ordularına dayanıyordu. Deniz gücüne gelince, o dönemde donanmadaki gemilerden kalkan atom bombası taşıma yeteneğine sahip uçaklar yoktu. Donanmanın en yakın mevzilenmediği noktalardan bile Sovyetler'in hayati noktalarına zarar vermesi mümkün gözüküyordu. Deniz Kuvvetleri, Midway sınıfı uçak gemilerinden üçünü atom silahlarını taşıyacak ve kullanabilecek biçimde tadil etmişti, ama 1948 yılında buradan kalabilecek nitelikteki uçaklarla henüz bir deneme yapılmamıştı.¹⁶⁸ O halde bu kadar üs, askerî açıdan daha başından beri işlevsizdi. İlk ciddi kriz olan 1948'de Berlin ablukası sırasında, Başkan Truman Sovyetler'e B-29'ları İngiltere'ye gönderdiğini söyleyerek nükleer saldırı imasında bulunurken, aslında İngiltere'de bulunan uçakların hiçbiri atom bombası taşıma olanağına sahip değildi.¹⁶⁹ ABD'nin bu dönemde atom bombası taşıyabilen 30 adet B-29 bombardıman uçağı bulunuyordu ancak bu uçakların Sovyet menzilineki üslerde konuşlanması tehlikeli bulunduğu için hepsi New Mexico'da üstlenmişlerdi.¹⁷⁰

Büyük ölçüde üs gerekliliğini meşrulaştıran bu planlarda

---

167 A.g.e., s. 264.

168 Rosenberg, a.g.e., s. 277.

169 Greenwood, a.g.e., s. 260.

170 Ali L. Karaosmanoğlu, "Nükleer Stratejinin İlk On Yılı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, cilt 51, sayı 1, 1996, s. 332.

çarpıcı olan bir diğer nokta ise, Sovyetler'in aynı anda İskandinavya, Batı Avrupa, Güney ve Güneydoğu Avrupa, Ortadoğu, Hindistan ve Uzakdoğu'ya saldırıda bulunacak olduğunun var sayılmasıydı. Sovyetler Birliği'nin en iyi zamanında bile bu kapasitede bir harekâtı gerçekleştirebilecek olmasının gerçek dışılığı bir yana, bu dönemde elinde atom bombası bulunmayan, gücü konvansiyonel savaş yeteneğine dayanan Sovyetler, İkinci Dünya Savaşı'ndan en ağır zararı gören ülkelerden biriydi. Sovyet ordusu bu çapta bir savaşı yürütebilecek güçte değildi.¹⁷¹ Nitekim Kore Savaşı'na kadar Amerikalı yetkililer de Sovyetler'in gerçekten askerî güce başvuracağına pek ihtimal vermiyorlardı.

ABD'nin Sovyetler'i çevreleme stratejisinde üsler, gerçek bir askerî potansiyelin içinde yer almaktan çok, komünizm tehdidine karşı oluşturulan bir korku duvarının parçalarıydılar. Sovyetler Birliği ile rekabet gerçektir. Doğu Avrupa'da askerî üsleri ve güçlü nüfuzu olan bir emperyal devletle, Batı Avrupa'da askerî üsleri ve güçlü nüfuzu olan başka bir emperyal devlet arasında ekonomik bir rekabet söz konusuydu. Komünist sistemin iktidara geldiği her yer, kapitalizm için pazar kaybı anlamını taşıyordu. Ancak Truman yönetimi Sovyetler Birliği'ni yalnızca bir rakip değil, acil bir tehdit olarak gösterdi. Oysa Sovyetler Birliği'nin izlediği politika, Amerikan politikalarından daha tehditkâr değildi. Ama yurtiçinde ve dışında bir korku atmosferi, komünizm histerisi yaratılması, askerî bütçenin inanılmaz rakamlara tırmanmasını, dünyanın dört bir yanına üslerin kurulmasını ve savaşa dönük bir ekonominin harekete geçirilmesini sağladı.¹⁷²

Askerî strateji uzmanları başından beri üslere sahip olmanın gerekliliğine inanıyor, ancak planları bu üslere bağımlı kılmak da istemiyorlardı. ABD'nin Sovyetler'e ulaşabildiği noktalarda, Sovyetler de Amerikan kuvvetlerine ulaşabiliyordu. Sovyet bombardıman mevziisinde gördüğü alanlarda, uçaklarını tama-

171 Greenwood, *a.g.e.*, s. 251'den MAKEFAST ve EARSHOT Hava Planı, NA RG 341, DSC/O, TS P and O, PO 381, (10 Eylül 1946) Göz-380.

172 Zinn, *a.g.e.*, dipnot 450.

men mevzilendirmek istemeyen ABD, kıtalararası uçuş için çalışmalarını başlattı. İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin elindeki en önemli silahlardan biri olan B-29 bombardıman uçaklarının menzilinin 1.500 mil olması sorun yaratmaktaydı. Diğer bombardıman uçaklarına göre bu menzil yüksek olsa da, Sovyetler'le girilecek bir savaşta Amerikan uçaklarını fazlasıyla Sovyet menzilineki üslere bağımlı kılmaktaydı. Bu nedenle Hava Kuvvetleri, 4 bin milin üstüne çıkabilen kıtalararası bombardıman uçağının geliştirilmesi çalışmalarını hızlandırdı.¹⁷³ Kıtalararası ilk bombardıman uçağı olan B-36, 8 Ağustos 1946'da ilk uçuşunu gerçekleştirdi. 1948 gibi erken bir tarihte, ABD ordusu ilk kıtalararası uçaklarını teslim aldı. Aynı yıl kıtalararası menzile sahip jet motorlu bir uçak projesi (B-52) üzerinde çalışmalar netice verdi.¹⁷⁴ Havada yakıt ikmalinin de başarılı olmasıyla, hantal yapıları ve yüksek maliyetleri eleştirilse de B-36'lar, denizaşırı üslerin askerî değeri konusundaki ısrarların dayanağını zayıflatmış oldular.¹⁷⁵

Her şeye rağmen, Sovyetler Birliği'nin özgür dünyayı ele geçirmeye çalıştığı söylemi tek başına ABD'nin kurduğu askerî yapıyı devam ettirmesini mümkün kılmadı. Marshall Planı ile kendilerini ekonomik olarak toparlamaya başlamalarına ve ABD ile ticari ilişkilerine karşın Avrupa ülkelerinin hepsi, Amerikan üslerine beklenen desteği vermemekteydi. Bir kısmını kendi kararı ile terk etmekle birlikte, savaştan sonraki iki yıl içinde üslerin yarısını kapatan ABD'nin, 1949'a geldiğinde elindeki üslerin öbür yarısı da gitmiş ve denizaşırı üs sayısı 582'ye inmişti.

1949 Ağustos ayında önemli bir gelişme yaşandı. Sovyetler Birliği'nin ilk atom bombasını başarı ile patlatması Amerika'nın atom bombası tekeline son verirken, askerî planlamalarını da alt üst etmişti.¹⁷⁶ Aynı sene içinde komünistlerin Çin'de

173 Sovyetler-ABD arası uzaklık 5.612 mil; Japonya-ABD arası uzaklık 6.247 mil; Çin ABD arası uzaklık 7.215 mil; Türkiye ABD arası uzaklık 6.321 mil'dir.

174 Weigley, *a.g.e.*, s. 378.

175 *A.g.e.*, s. 372.

176 Haluk Ülman, "NATO ve Türkiye", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt XXII, no. 4 (1967), s. 147.

iktidara gelmesi ile birlikte, Başkan Truman Amerika'nın güvenlik politikalarının yeniden gözden geçirilmesini talep etti.¹⁷⁷ 14 Nisan 1950'de yayınlanan Amerika'nın bundan sonraki dönem içinde politikasına yön verecek olan Ulusal Güvenlik Konseyi 68 numaralı raporu (NSC 68)¹⁷⁸ bu talebin sonucunda hazırlandı.

Savunma harcamalarında önemli bir artış ve ciddi bir askerî yapılanma öneren rapor, Kennan'ın çevreleme politikasını fazlasıyla askerileştirmekteydi. NSC 68 ile ABD dünya liderliğine soyunuyor ve Sovyetler'e karşı başlattığı ideolojik, ekonomik ve askerî savaşı ülke sınırları dışına çıkararak, küresel boyuta taşıyordu. Askerî anlamda gerçekten güçlenilmediği müddetçe çevreleme politikasının bir blöf olarak kalacağından hareketle, Sovyetler ile diplomatik sıkışmışlık içinden çıkmanın yolu askerî yapılanmada görülüyordu. Oysa Kennan'ın geliştirdiği çevreleme politikası, özellikle ilk kez kullanıldığı ve Sovyetler üzerinde savaşın yıkımının sürdüğü 1946 yılında, askerî olmaktan çok politik ve ideolojik bir karakter taşımaktaydı.¹⁷⁹ NSC 68 ile askerî temele oturtulan bu politika, ideolojik, politik ve ekonomik anlamda Amerikan sisteminin yaşayıp gelişebileceği bir dünya yaratmanın anahtarı olarak kullanılacaktı.

Dönemin Dışişleri Bakanı Paul Nitze öncülüğünde kaleme alınan NSC 68'in temel varsayımı, Sovyetler'in 1950 yılında en fazla yirmi olarak tahmin edilen atom bombası kapasitesini 1954 yılında on kat artırarak iki yüze çıkaracağıydı. Raporda, Sovyetler'in artık atom bombasını Amerikan kıtasına taşıyacak uçaklarının olduğu tespitine yer vermekte ve iki yüz bombanın yüz tanesinin bile ABD'deki kritik hedefleri vurması halinde, ülkeyi yıkıma uğratacağı ileri sürülmekteydi. Rapora göre, ABD o an için dünyadaki en büyük askerî potansiyele sahip olmakla birlikte, Sovyetler karşısında piyade ve toplam insan gücü bakı-

177 Athanassopoulou, *a.g.e.*, s. 174.

178 FRUS, April 14, 1950, vol. I, s. 235.

179 George F. Kennan, "Containment: 40 Years Later: Containment Then And Now", *Foreign Affairs*, vol. 65, no. 4, (Spring 1987), <http://www.foreignaffairs.com/articles/42034/george-f-kennan/containment-40-years-later-containment-then-and-now>, erişim tarihi: 21.12.2007.

mından zayıftı. Bu tespite dayanılarak, ABD'nin ve müttefiklerinin askerî güçlerini, Sovyetler'i bir saldırıdan caydıracak veya saldırı halinde durduracak seviyeye getirmesi önerilmekteydi. Batı yarımkürenin, Batı Pasifik'teki üslerin ve önemli askerî haberleşme hatlarının ve İngiltere ve Ortadoğu'daki hayati üslerin korunması gerekmekteydi. Ayrıca Sovyetler'in savaş kapasitesinin can damarlarını yok etmek için, güçlü hava taarruzları düzenleyecek kapasiteye erişmek önem kazanıyordu. Bu hazırlığın mevcut barış durumundan yararlanarak 2-3 senelik bir süre zarfında tamamlanması öngörülmüştü.

NSC-68'de, nükleer silahların kullanılması tehdidi ile caydırma taktiğine dönülmesi ve Amerikan nükleer gücünün ciddi şekilde yayılması tavsiye edilmekteydi. Raporda öngörülen çevreleme stratejisinin uygulanması pek çok unsuru içeriyordu. İlki, SAC çatısı altında Sovyetler'i çevreleyecek bir hava üssü zinciri kurulmasıydı. Bu üslerden hareket eden uçaklar, ana Sovyet şehirlerini ve üslerini vuracaklardı. Stratejinin ikinci parçası, Pasifik Okyanusu'nda görev yapan donanmanın kullanılmasıydı. Sahil şeridi boyunca yer değiştirebilen uçak gemileri, savaş uçaklarını da mobilize hale getireceklerdi. Stratejinin üçüncü unsuru, daha çok Sovyetler'in kara istilasını ile karşı karşıya kalabilecek, Avrupa ve Güney Kore'de bulunan Amerikan Ordusu Kara Kuvvetleri'nin güçlendirilmesine dayanıyordu. Bu ana unsurlara ilaveten, elektronik istihbarat toplayan, dünya çapında kuvvetlerin ihtiyacı olan teçhizat ve malzemeyi sağlayan binlerce küçük tesiste, yüz binlerce personelin görev yapması planlanıyordu. 1950'lerin başında çevreleme stratejisinin, üç milyar dolar değerinde, toplam yüz elli yeni hava, deniz ve kara üssü ile hayata geçirilmesi planlanıyordu.¹⁸⁰

Amerikan hükümetinin, halka ve Kongre'ye o dönemde ekonomiye ağır bir yük bindiren bu boyutta askerî harcamaları açıklaması kolay değildi. Bu nedenle plan hemen uygulanmaya konmadı. 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı'nın patlak vermesi her şeyi değiştirdi. NSC 68 kapsamında yapılan öneriler hızla uygulanmaya başladı. Kore Savaşı, ABD'nin üs politikasını

180 Baker, a.g.e., s. 49.

birkaç açıdan etkiledi. Öncelikle Truman Yönetimi'ne, Kongre üyelerinin ve kamuoyunun desteği sağlayarak, NSC 68'i uygulamaya koymada yaşadığı sıkıntıyı aşması için yardımcı oldu. Amerikan yönetiminin, çevreleme stratejisi uygulamaya koyabilmek için, müttefik devletleri de buna dâhil etmesi gerekiyordu. Savaş güçlü bir ikna gerekçesi oldu. Stratejik Hava Komutanlığı'na ait üsler, Avrupa'dan Kuzey Kutup bölgesine, Pasifik'ten ve Ortadoğu'ya kadar SSCB'nin çevresinde inşa edilmeye başlandı. 1950'de, Amerikan kuvvetleri için çok hayati olan ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında geniş bir Amerikan askerî varlığı bulunmayan Fransa ve Fas gibi bazı bölgelerde, biraz da aceleyle yeni birer üs sistemi kuruldu.¹⁸¹ 1951'de Danimarka, NATO'ya Grönland'ı askerî üs olarak kullanmak üzere izin verdi. Aynı yıl Libya ve Suudi Arabistan'da, 1951-1953 arasında ise Türkiye, İspanya, Yunanistan ve Norveç'te yeni üsler inşa edildi. Bunları İtalya izledi. Danimarka gibi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan askerlerinin ülkeyi terk etmesini isteyen İzlanda da 1956'da üslerin açılmasına izin verdi. Almanya ve İngiltere'de ise mevcut sistem güçlendirildi ve Avrupa'daki pek çok yerde İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılmış ancak sonra kapatılmış üsler tadil edildi. Kore Savaşı sonunda ABD'nin mevcut üs sayısı %40 artmıştı.¹⁸² Asıl çarpıcı olan ise Uzakdoğu'da gerçekleşen bu savaşın, en çok Avrupa'da yeni üslerin kurulmasına yol açmış olmasıdır. Sovyetler'i çevreleyen askerî ittifaklar ağı, savaşı izleyen dönem içinde kısa sürede tamamlandı.¹⁸³

Kore Savaşı, ABD'ye dünyanın bu bölgesinde istediği düzenlemeleri yapabilmesi için de olanak yarattı. Amerika için Japonya'daki askerî varlığını garanti altına almak hayati önemdeydi. ABD, kendini işgalci olma statüsünden kurtaracak ama

181 *A.g.e.*, s. 50-52.

182 *Blaker, a.g.e.*, s. 32; *Calder, a.g.e.*, s. 25.

183 1947 Rio Antlaşması (Latin Amerika), 1949 NATO (Avrupa), 1951 Filipinler ile Savunma Antlaşması, 1952 Avustralya ve Yeni Zelanda ile Anzus Antlaşması, 1952 (1960) Japonya ile Savunma ve İşbirliği Antlaşması, 1953 Güney Kore ile Savunma Antlaşması, 1954 SEATO (Güneydoğu Asya), 1954 Tayvan ile Savunma Antlaşması, 1959 CENTO (Ortadoğu).

ülkede kalmasını sağlayacak şartlara, 8 Eylül 1951'de Japonya ile bir güvenlik antlaşması imzalayarak kavuştu. Buna göre, Japonya, "Uzakdoğu'da milletlerarası barış ve güvenliğin korunması için" ABD'ye topraklarında kara, deniz ve hava kuvvetleri bulundurma hakkını tanıyordu.¹⁸⁴ Bunu, Filipinler, Avustralya ve Yeni Zelanda ile imzalanan benzer güvenlik antlaşmaları izledi. 1953'te Güney Kore, 1954'te Tayvan ABD ile güvenlik ittifaklarına dâhil oldular.

Kore Savaşı devam ederken, 1952 yılında yapılan seçimleri Cumhuriyetçi Parti adayı Dwight Eisenhower kazandı. ABD'nin yeni başkanı olarak göreve başladığında, dört yüzden fazla stratejik orta menzilli bombardıman uçağı, depolardaki nükleer bombaları Sovyetler'in hayati mevkilerine atmak için dünyanın dört bir yanındaki güvenli üslerde bekliyorlardı.¹⁸⁵ Nükleer silahlarla desteklenmiş üs ağı, komünizm tehdidini bertaraf etmek için kurulacak caydırıcı bir duvar olarak gösterilmekteydi. Oysa bu dönemde güvenilir kaynaklar tarafından Amerikan yönetimine, SSCB'nin sahip olduğu nükleer silah kapasitesinin çok küçük; bu kapasiteyi kullanma ihtimalinin ise çok düşük olduğunu rapor edilmişti. ABD, Sovyetler karşısında atom bombası tekeline sahip olduğu dönemdeki kadar askerî açıdan üstündü. Ancak bu gerçek göz ardı edildi ve Washington, komünizmi durdurmak için daha fazla üsse ihtiyaç duyduğu argümanını müttefikleri ikna etmek için kullanmaya devam etti.¹⁸⁶

Çünkü Amerika'nın Avrupa'daki askerî varlığı sadece Sovyet tehdidini dışarıda tutup, Almanları kontrol altına almıyordu, aynı zamanda siyasi ve ekonomik bir boyutu da vardı.¹⁸⁷ Askerî üsler, kapitalist ekonominin yaşaması için gerekli olan ortamın güvenliğini sağlayarak hem küresel yatırımcıları çekiyor, hem de Amerika için yeni pazarlar yaratıyorlardı. Avrupa'da bu yapılanma başarısını hissettirirken, Kore Savaşı ile sis-

184 Antlaşmanın tam metni, San Francisco Peace Treaty, Ministry of Foreign Affairs of Japan, <http://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/edition92/period4.html>, erişim tarihi: 25.05.2008.

185 Weigley, *a.g.e.*, s. 400.

186 Weigley, *a.g.e.*, s. 400.

187 Calder, *a.g.e.*, s. 23.

temin Uzakdoğu ayağı da inşa edilmiş oldu. Amerikan pazarları Uzakdoğu ürünlerine açılıp, bu topraklar Amerika için yeni pazarlar haline getirildi ve Asya'daki müttefikler Avrupa'dakiler gibi Washington'un piyasa ekonomisine bağlandılar. NSC-68'in çevreleme stratejisi, Sovyet komünizmini sınırları içine hapsetmek kadar dışarıda kalan dünyayı ABD'nin hegemonyası altında şekillendirme amacını taşımaktaydı. Sistemi asıl ayakta tutan, askerî ittifaklar ve bunların çerçevesinde kurulan Amerikan üslerinden kalkacak uçakların Sovyetler'i bombalayacak olması değildi; Amerikan askerleri aynı zamanda buldukları ülkelerde liberal kurumları korumakla, bunlara aykırı gelişebilecek politikaları önlemekle mükelleftiler. Üslerin caydırıcılığı Sovyetler için geçerli olduğu kadar, buldukları ülkelerdeki hükümetler için de geçerliydi.

Kore Savaşı'nı izleyen yıllarda, denizaşırı üslerde konuşlanan asker sayısında bir düşme yaşandı. Bu durum, ABD'nin izlemekte olduğu politikaya tersmiş izlenimi verse de aslında uygun bir gelişmeydi. Öncelikle bu dönemde asker sayısındaki azalmaya karşın, üs sayısında bir azalma olmadı, hatta artış devam etti. Yüksek sayıda asker bulundurmanın pratik bir faydası olmadığı gibi maliyeti bütçenin üzerinde ciddi bir yük oluşturmaya başlamıştı. Eisenhower yönetimi de Truman yönetimi gibi ABD'nin askerî üstünlüğü devam ettirme taraftarıydı. Ancak aşırı askerî harcamalara karşıydılar.¹⁸⁸

30 Ekim 1953'te yayınlanan NSC-162/2 bu görüşler doğrultusunda kaleme alındı. Daha pahalı olan konvansiyonel gücün yerini, göreceli olarak ucuz nükleer silahlar alacaktı. Eisenhower yönetiminin "Yeni Bakış" politikası olarak adlandırılan bu yaklaşımı, NATO stratejisini de doğrudan etkiledi. Buna göre Sovyetler Birliği Avrupa'yı konvansiyonel silahlarla işgal etmeye kalkışsa dahi, NATO nükleer gücünü kullanacaktı.¹⁸⁹ "Kitlesele karşılık" adı verilen bu savaş planında yeni geliştiri-

188 Weigley, *a.g.e.*, s. 400.

189 Nejat Doğan, "NATO'nun Örgütsel Değişimi, 1949-1999: Kuzey-Atlantik İttifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütüne", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt 60, sayı 3, 2005, s. 75.

len, uzun menzilli taktik nükleer silahların yaygın olarak kullanılması da söz konusu idi. Böylelikle büyük sayılarda piyade kuvvetine ihtiyaç kalmayacaktı.¹⁹⁰ Stratejik hava kuvvetleri hâlâ önemini koruyordu. Amerikan kuvvetlerine bağlı askerî personelin sayısı azaltılırken, 1957 yılına gelindiğinde Avrupa'daki Amerikan Hava Kuvvetleri, bünyesinde bulundurduğu her türden iki bin uçak ve İngiltere'den Suudi Arabistan'a kadar uzanan otuz iki ana üssü ile görülmemiş bir büyüklükteydi. 1961 Berlin Krizi sırasında komutanlık küçüldüyse de sahip olduğu taktik uçak sayısı İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana en yüksek seviyeye ulaşmıştı.¹⁹¹

1950'ler boyunca askerî endüstride, silah ve iletişim teknolojisinde pek çok önemli gelişmenin yaşanması savaş stratejisinde de değişikliği zorunlu kıldı. Sovyetler'in 1953-1954 yılları arasında hidrojen bombası testi, 1954-1956'da orta menzilli füzeleri (IRBM) geliştirmeleri, 1956-1960 arasında ilk kıtalararası balistik füzeyi (ICBM) test etmeleri ve 1957'de Sputnik uydusunun uzaya fırlatılması Amerika'nın nükleer silahlara dayalı kitlesel karşılık taktiğinin sorgulanmasına neden oldu.¹⁹² ABD artık doğrudan saldırının merkezi haline gelmişti. Nükleer caydırıcılık ve beraberinde stratejik nükleer bombardıman anlamını yitirmişti. Amerika'nın Sovyetler'e yakın bölgedeki üslerinin stratejik bombardıman açısından fonksiyonu azalmaya başladı.¹⁹³ Daha önce hayati görülen Suudi Arabistan ve Fas gibi yerlerdeki stratejik bombardıman üsleri, B-52 gibi uzun menzilli nükleer bombardıman uçaklarının, denizaltı balistik füzelerin (SLBM) ve ICBM'lerin ortaya çıkması ile önemini kaybetti.¹⁹⁴ Stratejik bombardımanın önemli hale gelmesi ile 1957'de otuza yükselen üs sayısı, ICBM'lerin ortaya çıkması ile azalmaya başladı ve 1960'ta yirmiye düştü.¹⁹⁵

190 Weigley, *a.g.e.*, s. 402.

191 McFarland, *a.g.e.*, 58.

192 Harkavy, *Great Powers...*, s. 116-117.

193 Calder, *a.g.e.*, s. 27.

194 *A.g.e.*, s. 31.

195 *A.g.e.*, s. 25.

ABD öncelikle teknolojik olarak Sovyetler'le eşit seviyeye gelmek için yoğun bir çalışma içine girdi. Sputnik füzelerinin fırlatılmasını izleyen birkaç yıl içinde Thor ve Jüpiter IRBM'lerini; Atlas ve Titan ICBM'lerini, Polaris nükleer denizaltı füzelerini geliştirmek için çalıştı. Bu uzun menzilli nükleer füzeler, 1960'larda ABD'nin stratejik nükleer gücünün belkemiği haline geldiler. Buna göre yeniden belirlenen nükleer savaş stratejisinde amaç, muhtemel bir nükleer savaşı Amerikan kıtasından uzakta ve Avrupa'da sınırlı tutmaya dayanıyordu. Hızla yaşanan değişimler karşısında dünyadaki üslerini kaybetmek istemeyen ABD, bu dönemde özel bir doktrin geliştirdi. "Stratejik İnkâr" adı verilen bu doktrine göre hiçbir üsten geri çekilme olmayacaktı; çünkü kendilerinin ardından o üs Sovyetler Birliği'nin eline geçebilirdi.¹⁹⁶ Bu nedenle, yaşanan siyasi ve teknolojik gelişmelere uygun şekilde üslere yeni fonksiyonlar kazandırıldı. Stratejik bombardıman üsleri, balistik füze üslerine çevrildi. Sovyet ICBM'lerinin saldırı hedefi haline gelen B-52 ve B-4 bombardıman uçaklarına ait üsleri korumak için, kısa menzilli Thor ve Jüpiter IRBM'leri, Sovyetler'in büyük şehirlerine erişebilecekleri İngiltere, İtalya ve Türkiye'ye yerleştirildi.¹⁹⁷ Hemen arkasından üç Polaris denizaltısı ile Titan ve Atlas füzelerinin Amerika'daki üslerde konuşlandırılması ile sistem tamamlanmış oldu.¹⁹⁸

Üslerin karakterinde teknolojinin getirdiği değişim, bununla sınırlı kalmadı. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler büyük oranda göze çarpmadan dinleme ve izleme yapabilmeyi mümkün hale getirmişti. Dünya uzay çağına girerken, insansız çalışabilen yeni donanımlı istasyonlar faaliyete girmeye başladılar.¹⁹⁹ Teknoloji genel anlamda üs sistemini bir ağ olarak yönetmeyi de kolaylaştırdı. Üsler arasında esnek geçişler, fonksiyonların pek çok tesis arasında dağıtılması ve üslerin birbirleri ile ikamesi mümkün hale geldi. Bu sayede üsler, tek bir me-

196 Magdoff, vd., a.g.e., <http://www.monthlyreview.org/0302editr.htm>.

197 1964 Küba Krizi'nden sonra bunlar kaldırılacaktır.

198 Harkavy, *Great Powers...*, s. 117-118.

199 Calder, a.g.e., s. 31.

kanizmanın parçalarına dönüştüler ve sistem içinde tek bir üsün önemi azaldı, bununla birlikte üs ağının bütününde kalite arttı.²⁰⁰

Teknolojinin ve yeni silahların üslerin fiziksel yapısını güçlendirdiği bu dönem, ironik bir şekilde bu askerî yapının ekonomik sorunlarla boğuştuğu, üslerin buldukları ülkelerde varlıklarının daha çok sorgulanarak, temellerinin zayıflamaya başladığı döneme tekabül etmektedir. 1950'lerin başlarında ABD, üsler için yapılan aşırı harcamalar ve ithalat ihracat dengesizliği nedeniyle küçük bir ödemeler dengesi açığı ile karşı karşıya kaldı. Amerika'da daha ucuz ithal malların tüketilmesine karşın, ABD diğer ülkelere yeterli ürün ihraç edemiyordu.²⁰¹ Bu durum, Avrupa ülkelerinin ekonomik olarak kalkındırırken, ABD'nin sorunlar yaşamaya başlamasına neden oldu. Başlarda dikkate alınmayan bu açık, 1950'lerin sonunda patlamaya hazır bir balona dönmüştü. Askerî harcamalar daha çok göze batır hale gelmişti.

Eisenhower hükümeti öncelikle, Avrupa'dan askerî üslerle desteklerini artırmalarını istedi. ABD'nin üs ağının en büyük iki köşe taşı olan Almanya ve Japonya, savaşın sona ermesini izleyen yıllar içinde ülkelerindeki Amerikan üslerinin neredeyse bütün masraflarını karşıladılar. Ülkelerinin "komünizm tehdidinden korunması karşılığında" bu iki yenilmiş ülke, 1950'ler boyunca yeni üslerin inşa edilmesinden, eskilerin tadil edilmesine, üslerdeki ailelerin hizmetçilerinin maaşları da dâhil, yerel çalışanların maaşlarının ödenmesine kadar her türlü ekonomik yükün altına girdiler.²⁰² Ancak, Eisenhower yönetiminin istediği gibi daha fazla destek vermeleri mümkün değildi. ABD, bu olumsuz yanıtlar karşısında, başka bir ekonomik destek çaresine başvurdu ve Batı Almanya örneğinde olduğu gibi bazı ülkelere askerî mühimmatın kendisinden alınması şartını kabul ettirdi. Böylelikle üslerin finansmanı için kaynak yaratılmış olacaktı. Ayrıca Pentagon bu dönemde, deniza-

---

200 A.g.e., s. 31.

201 Baker, a.g.e., s. 67.

202 A.g.e., s. 68.

sırı bölgelerde bulunan askerî topluluklara, tasarruf yapmaları için baskı yapmaya başladı ve üslerdeki tüketim de incelemeye alındı.²⁰³ Öte yandan, mevcut strateji içinde öngörülen üs ağının gerçekleştirilmenin ve tüm bu üsleri, gerekli altyapıyla birlikte inşa ederek ayakta tutmanın, mali açıdan hem ABD hem de müttefikler için imkânsız olduğu ortaya çıkmıştı. ABD üs yapısını revize ederken, Avrupa'da ve Afrika'da görev yapan Amerikan askerlerinin bir kısmı kıtaya geri döndüler.²⁰⁴

Eisenhower'dan görevi devralan John F. Kennedy, Dışişleri Bakanı Dean Rusk ve Savunma Bakanı Robert McNamara'nın da etkisiyle, yeni bir stratejik planı uygulamaya koydu. 1962'de yaşanan Küba Krizi sırasında Moskova'nın ödün vermez tutumu, nükleer silahlardaki üstünlüğün, muhtemel bir Sovyet saldırısını önlemek için yeterli olmadığını göstermişti. Ayrıca Savunma Bakanı olan Robert McNamara'nın talimatı ile yapılan çeşitli nükleer savaş denemeleri Avrupa "sahne"sinde gerçekleşecek bir nükleer savaşın her iki taraf için de büyük yıkım olacağını gösteriyordu. Bu yıkıma rağmen, taraflardan hiçbiri mutlak bir üstünlük sağlayamayacaktı.²⁰⁵ Bu nedenle, konvansiyonel silahları yeniden önemli hale getiren, yaşamsal çıkarlar söz konusu olduğunda nükleer silahlara başvurmayı seçen yeni bir politika benimsendi. Bu aynı zamanda müttefiklere yüksek miktarda konvansiyonel silah satışı demekti ki Amerikan ekonomisinin ihtiyaç duyduğu canlılığı yaratacaktı.

NATO üyelerine ilk kez 1962 Mayıs ayında gerçekleştirilen NATO toplantısında ABD Savunma Bakanı McNamara tarafından açıklanan "esnek karşılık" stratejisi²⁰⁶ savaşı mümkün ol-

203 A.g.e., s. 64 ve 67.

204 Donald E. Lewis, Bruce W. Don, Robert M. Paulson, Willis H. Ware, *A Perspective on the USAFE Collocated Operating Base System*, RAND, report no. N-2366-AF, July 1986, s. 2.

205 Serhan Ada, "Nötron Bombası: Askeri ve Politik Sorunlar" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 34, sayı 1, 1979, s. 323.

206 14 Aralık 1967'de yapılan NATO Konseyi toplantısında ittifakın yeni strateji olarak kabul edilen esnek karşılık stratejisinde ilk kademedeki üye ülkelerden biri saldırıya uğrarsa aynen karşılık verecek; saldırı defedilemezse ikinci kademedeki üyelere danışılarak taktik nükleer silahlar kullanılacak; yine başarı sağlanamazsa o durumda, stratejik nükleer silahlara başvurulacaktır.

duğunca Sovyet topraklarında tutmaya dayanıyor, yeni nükleer silahlar ve konuşlandırılacak uzun menzilli füzeler ile savaşın alanının, Avrupa'dan Varşova Paktı'nın içlerine doğru kaydırılması amaçlanıyordu.²⁰⁷ ABD için hem güvenlik hem de ekonomi açısından ideal olan bu çözüm, özellikle Türkiye ve Norveç gibi savaşın ilk yaşanacağı kanat ülkeleri üzerindeki baskıyı artırıyordu. Yeni stratejide, hem konvansiyonel savaşta orduya destek verecek hem de gerektiğinde nükleer bombaları taşıyacak hava kuvvetlerine daha fazla görev düşüyordu.²⁰⁸ Bu nedenle Avrupa merkezli bu stratejik kurguda, bölgedeki üsler önemli rol oynuyordu. Ayrıca yeni üsler, müttefiklere yapılacak ek askerî satışları da beraberinde getirecekti. ABD'nin Avrupa'daki üs sayısını artırmak için beklediği fırsatı, 1965 yılında kıtadan kilometrelerce uzakta patlak veren bir savaş, Vietnam Savaşı yarattı.

Vietnam Savaşı sırasında ABD, üs sayısını %20 oranında artırdı. Bu dönemde, savaş nedeniyle Avrupa'daki askerlerin Uzakdoğu'ya kaydırılması söz konusu olmakla birlikte, yeni açılan üsler Uzakdoğu'da değil, Avrupa'daydı.²⁰⁹ Savaşın sona ermesi ile birlikte üslerin bir kısmı kapatılmaya başlandı. Ancak Avrupa'daki üs sayısında bir düşüş değil, artış yaşandı. Çünkü Vietnam Savaşı sırasında daha çok Avrupa'da üs açılmasına karşın, savaş sonrası kapatılan üsler çoğunlukla, Avrupa dışındaydı. ABD'nin büyük ölçüde Asya'dan çekilmesine başka bir açıdan yaklaşan Pulitzer ödüllü köşe yazarı Jack Anderson'a göre Başkan Nixon üsleri sadece ekonomik gerekçelerle kapatmamaktaydı. 24 Kasım 1969 tarihinde kaleme aldığı yazısında Anderson, Başkan Johnson'ın ikinci bir Vietnam yaşanmasından kaçındığı için Amerikan askerlerini Asya'nın sorunlu alan-

---

207 Carter döneminde kabul edilen ve Haziran 1980'de onaylanan (Presidential Directive 59) ve bunun bir uzantısı olarak 20-21 Ekim 1986'da İskoçya'da düzenlenen NATO toplantısında nükleer silahların kullanımı ile ilgili benimsenen politika. *Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) Staff, SIPRI Yearbook 1988: World Armaments and Disarmament*, London: Oxford University Press, 1988, s. 30.

208 McFarland, a.g.e., s. 58-59.

209 Calder, a.g.e., s. 31.

larından uzaklaştırmaya ve ABD'nin bu bölgedeki taahhütleri azaltmaya çalıştığını yazıyordu. Anderson'ın verdiği rakamlara göre 1969 senesinde ABD'nin denizaşırı bölgelerde 429 büyük, 2.927 küçük askerî tesisi bulunmaktaydı ve bu üslerin yarısından çoğu generaller, bürokratlar ve müteahhitlere fayda sağlamaktan başka hiçbir amaca hizmet etmiyorlardı.²¹⁰

Ancak ABD için Avrupa'daki üsleri de elinde tutması kolay gözüküyordu. Vietnam Savaşı, üs sayısını artırdıysa da, savaşın çok uzun sürmesi beklenmedik bir ekonomik yük ve aynı zamanda Amerikan karşıtlığı yaratmıştı. Hem ekonomik hem siyasi baskılar ile karşı karşıya olan ABD, çok geçmeden üs yapısını revize etme zorunluluğu ile karşı karşıya kalacağıнын farkındaydı. Bunun üzerine 1966 yılında Hava Kuvvetleri'ne bir çalışma hazırlatıldı. 31 Ekim 1966'da yayınlanan USAF Üslenme Çalışması (*USAF Basing Study*) başlıklı raporda, yeni opsiyonlar geliştirilirken "bağlantılı operasyonel üs" (*Collocated Operational Base*) kavramı ortaya atıldı. Bağlantılı operasyonel üs, ev sahibi devlete ait olmakla birlikte, ana üslerdeki Amerikan kuvvetleri tarafından bu üsler ev sahibi devletle birlikte ortak olarak kullanılacaktı. Bağlantılı üsler büyük ölçüde ana üssün kaynaklarından yararlanacaktı. 1970'te Savunma Bakanı, Bakanlığına ana operasyonel üsleri destekleyecek, bağlantılı üsler için görüşülmesi konusunda yetki verdi. Seferberlik halinde Avrupa'ya gönderilmesi planlanan kuvvetlerin %60'ına ev sahipliği yapabilecek sayıda üs elde etmek hedeflenmişti. 1970'lerin başında üslerin ortak kullanımına ilişkin NATO ülkeleri ile prensipte anlaşmaya varıldıktan sonra ABD bu ülkelerle karşılıklı mutabakatlar imzalamaya başladı.²¹¹ Böylelikle ABD, ortak kullanım hakları elde ederek, hem siyasi tepkileri azaltınayı hem de mali yükü hafifletmeyi başarmıştı.

Bu dönemde üslerin kapatılmasında 1960'lar ile başlayan

210 Jack Anderson, "Special Report from Washington", Special for Weekly Papers, November 24, 1969, Courtesy of American University Library, Special Collections, Washington, DC.

211 Lewis, Don, Paulson, Ware, *a.g.e.*, s. 3; Harkev, *Bases Abroad*, s. 83.

ve Vietnam Savaşı sırasında zirveye çıkan Amerikan karşıtlığının yükselmesi de rol oynadı. Amerikan askerleri sosyal hayatın içine girmeleri ile birlikte buldukları ülkelerde pek çok soruna neden olmaya, yerel halk ile problemler yaşamaya başladılar. 1950'lerin sonunda yaklaşık bir milyon Amerikan askeri ve bunların aileleri, dünyanın her yerine dağılmış üslerde, kendileri için kurulmuş olan, alışveriş merkezlerinden, okula, hastaneden, kiliseye kadar her şeyin bulunduğu "küçük Amerika"larda yaşamlarını sürdürüyorlardı.²¹² Kültür farkları, Amerikalıların karıştıkları adli vakalar, Amerikan askerlerinin buldukları ülkenin adli sistemi çerçevesinde yargılanamaması sorunlara neden olmaya başlamıştı. ABD'nin deniz aşırı üslerde bulunan askerlerinin gittikçe disiplinsizlik göstermeye başlamaları, yerel halka karşı işledikleri suçlar, bu suçların cezasız kalması, bitmek bilmeyen kazalar, cinsel tacizler, yaralama veya ölümlerle sonuçlanan kavgalar ve uyuşturucu suçları üslerin bulunduğu her yerde yerel halkın tahammülünü zorluyordu. Üslerde yaşayanların yüksek refah düzeyi ve yaşam standartları da yerel halk ile aralarındaki gerilime neden olan unsurlardan biriydi.²¹³ Üslerin kapatılmasına yönelik talepler daha çok dile getirilir hale gelmeye başlamıştı. Bazı ülkelerde bu sadece kamuoyunun talebi olarak kalmıyor, hükümetler tarafından da destekleniyordu. 1954 yılında Norveç ve Danimarka parlamentolarında, yabancı kuvvetlerin topraklarında sürekli olarak konuşlanmasını yasaklayan kanunlar kabul edildi.²¹⁴ 1958'de Fas, Hindistan tarafından başı çekilen Bağlantısızlar İttifakı'na dâhil oldu ve tüm yabancı askerlerin ülkeyi terk etmelerini istedi.²¹⁵ Bununla birlikte, Amerikan karşıtlığının ve halk baskısının üslerin kapatılması konusunda sınırlı bir etkisi oldu. Nitekim ekonomik olarak güçlü, Amerikan karşıtlığının yaygın ve kamuoyunun baskın bir güç olmasına karşın, bu dönemde en az Amerikan üssü Avrupa'da ka-

212 Baker, *a.g.e.*, s. 53.

213 *A.g.e.*, s. 54.

214 Lewis, Don, Paulson, Ware, *a.g.e.*, s. 2.

215 Baker, *a.g.e.*, s. 70-71.

pandı. Ancak başka etkenlerin de devreye girdiği bazı durumlarda, ABD hükümeti mevcut antlaşmalarında değişiklik yapmaya yöneldi.

Nükleer silahlanma yarışı ve bitmek bilmeyen Vietnam Savaşı, Soğuk Savaşın iki süper gücünü de ekonomik sorunlarla karşı karşıya getirmişti. Gerek ABD, gerekse Sovyetler yeni bölgelerde çatışmaya girmekten çekinmeye başlamışlardı. Bu gelişmeler, Sovyetler Birliği'nin de girişimleri ile iki süper güç arasında stratejik silahların sınırlandırılmasına ilişkin görüşmelerin başlaması için ortam hazırladı. 1969 yılında başlayan görüşmeler sonucunda Mayıs 1972'de SALT I Antlaşması imzalandı. 1970'li yıllarda ABD'nin izlediği dış politika Soğuk Savaşın geneline hâkim olan çizgiden uzaktı. Bunda, Başkan Richard Nixon kadar, o tarihe kadar ulusal güvenlik danışmanlığı yapan ve 22 Eylül 1973'te Dışişleri Bakanlığı görevini William P. Rogers'dan devralan Henry Kissinger'in etkisi büyüktü. Nixon-Kissinger ikilisinin, Moskova'nın tüm komünist bloğun sözcülüğünü üstlenmesini önlemek için Çin'le ilişki kurma girişimleri beklendiği gibi Sovyetler tarafından tepki ile karşılanmayıp, Moskova'nın üçlü diplomasi içinde yer alması ile birlikte ilişkilerde yumuşama başladı.²¹⁶ Nixon tarafından planlanan ve ağırlıklı olarak Kissinger tarafından yürütülen bu yakınlaşma politikasında, Soğuk Savaşın ideolojik yönü mümkün olduğunca en aza indirgenmeye çalışılarak bir dış politika çizgisi oluşturuldu.²¹⁷

Yumuşama dönemi, Amerika'nın üslere duyduğu ihtiyacı azaltmadı. ICBM ve SLBM kullanımını donduran SALT I Antlaşması, ABD'nin muhtemel savaş stratejisinde, Sovyetler karşısında üstün olduğu uzun menzilli bombardıman uçaklarını, uçak gemilerinden ve müttefik ülkelerden kalkacak kısa menzilli bombardıman uçaklarını ve dolayısıyla bunların konuşlandırılacağı üsleri daha hayati hale getirmişti.²¹⁸ Ancak gerilimin

216 Sümer, a.g.e. s. 128-130.

217 A.g.e. s. 134.

218 John Lewis Gaddis, *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, (çev.) Dilek Cenkçiler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 175.

azalması, çevrede yer alan üslerin bulunduğu ülkeler üzerindeki tehdidin azalmasını sağlamış ve ABD ile müttefikler arasında tehdit algısında farklılaşmaya yol açmıştı. Vietnam yenilgisi, 1973 petrol krizi, güçlenen Avrupa karşısında ABD'nin yaşadığı ekonomik sorunlar Amerikan imajını zayıflatırken, üslere ev sahipliği yapan ülkelere Washington ile daha sıkı pazarlıklara girme cesareti kazandırmıştı.²¹⁹

Filipin hükümeti, ABD'nin Vietnam'da yenilmesi ile Güneydoğu Asya'da içine düştüğü güvenlik boşluğunu bir fırsat olarak kullanmayı bildi ve 1947'de imzalanan mevcut üs antlaşmasının yenilenmesini talep etti. Antlaşma 1975'te üslerin kullanımıyla ilgili Filipinlerin hâkimiyetine daha fazla vurgu yapacak şekilde revize edildi.²²⁰ 1970 yılında, güvenlik sanayinin modernleştirilmesi ve hava savunma sisteminin NATO ile uyumlu hale getirilmesini isteyen İspanya, Zaragoza ve Moron Hava Üsleri'nin kullanımını durdurdu. Yeni bir anlaşma konusunda masaya oturmak zorunda kalan ABD, İspanya'nın isteklerini kabul ederken, üslerin kullanımı için 5 senelik bir antlaşma imzaladı.²²¹ Başka bir örnekte, cunta hükümetinin devrilmesinden sonra 1974'te Yunanistan'da başa geçen Karamanlis Hükümeti ile kapatılan üsleri yeniden açmak için anlaşmaya oturan ABD, Yunanistan'ın ikna edemeyerek, eski şartlarda bir anlaşmayı kabul ettiremedi. ABD üslerin sadece kullanım hakkını ancak dört yıllık 700 milyon dolarlık bir yardım paketi karşılığında elde edebildi.²²² 1960'lardan 1980'lerin ortalarına kadar üs sayısı giderek düştü ve %25'lik bir düşüşle 1949'dan beri en düşük düzeyine geldi.²²³

SALT I Antlaşması ile başlayan Soğuk Savaş'ta yumuşama dönemi 1979'da Sovyetler'in Afganistan'ı işgali ile son buldu. ABD ile SSCB arasında sertleşen yeni politikaların sahası, petrol kavgasının merkezi olan Ortadoğu'ydu. Amerikan çıkarla-

219 Sandars, *a.g.e.*, s. 16-17.

220 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 231.

221 Sandars, *a.g.e.*, s. 252-253.

222 *A.g.e.*, s. 263-264.

223 Blaker, *a.g.e.*, s. 32 ve 69.

rı açısından Ortadoğu'nun hayati öneme haiz olduğu düşüncesi yeni değildi. Bu gerçek, ilk defa İngilizlerle yapılan görüşmeler sonucunda 24 Kasım 1947'de resmi politika olarak tanımlanmış²²⁴ ve daha sonra yayınlanan pek çok ulusal güvenlik stratejisi belgesinde Ortadoğu'nun Amerikan çıkarları açısından önemine yer verilmişti. Nitekim bu konuda temel belgelerden biri olan, İsrail'in kuruluşunu takiben 1949 yılında kaleme alınan NSC 47/2 belgesinde, Doğu Akdeniz'in ve Ortadoğu'nun güvenliğinin ABD'nin güvenliği için kritik önemde olduğu belirtilmekte ve Sovyetler'in bölgeye nüfuz etmesini engellemek için, bölgenin Batı ile bağlarının güçlendirilmesi tavsiye edilmekteydi.²²⁵ Süveyş Krizi ve ardından gelen Eisenhower Doktrini ile ABD, Ortadoğu'da kendi onaylamayacağı bir oluşuma veya oluşacak bir boşluğun Sovyetler tarafından doldurulmasına izin vermeyeceğini daha önce göstermişti.

1970'lerde yaşanan gelişmeler ise Ortadoğu'yu sadece Soğuk Savaş kapsamında değerlendirilen, komünizmin tehdidi çerçevesinde algılanan bir bölge olmaktan çıkardı. Özellikle bölgedeki ülkelerin petrol şirketlerini millileştirmeye başlamaları ve petrol fiyatlarındaki artış ve 1973 krizi, Ortadoğu kaynaklarının önemini Amerikan çıkarları açısından ön plana çıkardı. ABD'nin Sovyetler'le rekabetinde galibiyet artık sadece Avrupa'nın güvenliğini sağlamaktan geçmiyordu.

1979, arka arkaya bölgede iki önemli mevki kaybeden ABD'nin Ortadoğu politikası açısından için zor bir yıl oldu. 1979 yılının Aralık ayında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi büyük bir şok etkisi yarattı. Avrupa ülkelerinin petrole duydukları ihtiyaç göz önüne alındığında, Afganistan'ı işgal eden Sovyetler'in, Ortadoğu petrollerine giden yol üzerindeki hâkimiyeti ciddi bir sorun teşkil ediyordu. Fakat Washington için asıl büyük yıkım, aynı yıl gerçekleşen İran Devrimi ile yaşandı. İran'da Humeyni liderliğinde Amerikan karşıtı bir

224 "The Pentagon Talks of 1947 between the United States and the United Kingdom concerning the Middle East and the Eastern Mediterranean", FRUS, volume V, 1947, s. 485.

225 NSC 47/2 "United States Policy Toward Israel and the Arab States", October 17, 1949, FRUS, volume VI, 1949, s. 1436-1437.

İslam cumhuriyetinin kurulması Washington'un çift sütun²²⁶ politikasının sonu anlamına geliyordu. İran, sadece ABD'nin bölge politikasını dayandırdığı önemli ayaklardan biri değil, aynı zamanda önemli bir petrol sağlayıcısıydı; o dönemde dünyaya ham petrol ihracatında ikinci, dünya petrol rezervlerinde ise üçüncü sırada bulunuyordu. ABD hem stratejik bir müttefikini, hem de önemli bir petrol kaynağını kaybetmişti.²²⁷

Ortadoğu'nun petrol kaynaklarına erişimi tehlikeye giren ve Sovyetler'in Akdeniz'de artan etkinliğinden rahatsız olan Carter Yönetimi, bir dizi önlem almaya yöneldi. Carter'in vurgusu Körfez Bölgesi'nde Sovyetler'in yarattığı komünist tehdit üstüneydi. Bununla birlikte Savunma Bakanı Harold Brown, petrol nedeniyle uluslararası ekonomide yaşanan kargaşayı, Sovyetler'in askerî tehdidi kadar ciddi olarak tanımlıyordu.²²⁸

Bunun üzerine, bölgede üssü bulunmayan ABD, 1979 yılının Ekim ayında Basra Körfezi'ndeki Amerikan çıkarlarını korumak amacıyla "Çevik Kuvvet" (*Rapid Deployment Joint Task Force*) adı verilen bir askerî birlik oluşturma kararı aldı. Carter-Brown ikilisinin bölgeye anında müdahale yaklaşımı ile hayata geçirmek istedikleri bu proje, Senato içinde itirazlara ve tartışmalara neden oldu. Aynı dönemde Pentagon'dan sızan Basra Körfezi'ndeki askerî kapasite durumuna ilişkin gizli bir rapor, ABD'nin ve SSCB'nin bölgeye sevk edebilecekleri kuvvet dengesi göz önüne alındığında Çevik Kuvvet'in başarısı ile ilgili iyimser bir tablo çizildiğini gösteriyordu. Böyle bir kuvvetin varlık gerekçesi aslında bölgede çıkabilecek iç krizlere yön

226 Çift Sütun (*Twin pillar*) politikası, Nixon'ın başkanlığı döneminde Ortadoğu'daki Amerikan çıkarlarını korumak için geliştirilen yaklaşım. Bu dönemde ABD, Sovyetler'in Ortadoğu'ya yayılması konusunda ortak endişeleri paylaşan Suudi Arabistan ve İran yönetimlerini destekleyerek Amerika'nın bölgesel çıkarlarını korumayı benimsemiştir. Söz konusu politika, Suudi Arabistan'ın petrole dayalı güçlü finans kaynakları ile İran'ın büyüyen askerî gücü birleştirilerek Körfez'de Amerikan politikalarını uygulayacak bir araç tesis etme fikrine dayanmaktadır.

227 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 240; Harkavy, *Bases Abroad*, s. 19.

228 Joe Stork, "The Carter Doctrine and the US Bases in the Middle East", *MERIP Reports*, no. 90, *The Vietnam Syndrome* (September 1980), s. 4.

verecek şekilde öncülük elde etme fikrine dayanıyordu. Çevik Kuvvet Komutanı Korgeneral Paul Kelley basına yaptığı açıklamada önleyici saldırının (*preemptive strike*) yararı konusunda ikna olduğunu şu sözlerle özetliyordu:

“(…) başka birisi tarafından işgal edilmemiş bir bölgeye bir ke-re kuvvetinizi yerleştirdiniz mi daha sonra krizin bütün denklemini değiştirebilirsiniz.”²²⁹

Bu amaçla hayata geçirilen Çevik Kuvvet’in merkezi Florida eyaletinin Tampa şehrinde bulunan McDill Hava Kuvvetleri Üssü olarak belirlendi. Başkan Jimmy Carter 23 Ocak 1980’de görevden ayrılmadan önce yaptığı konuşması ile yeni kurulan birliğin görev tanımını da netlik kazandı:

“Körfez Bölgesi’nin kontrolünü ele geçirmeye yönelik dışarıdan gelebilecek her türlü çaba, Birleşik Devletler’in hayati çıkarlarına yönelik bir saldırı olarak kabul edilecek ve askerî seçenek de dâhil her türlü yolla püskürtülecektir.”²³⁰

Carter Doktrini ile Washington, Körfez ülkelerini istikrar-sızlaştıracak ya da petrol akışını olumsuz yönde etkileyebilecek herhangi bir müdahaleye karşı askerî güçle cevap vereceğini açıkça ilan etmiş oluyordu. Böylelikle Nixon Doktrini ile bölge ülkelerine devredilmiş olan bölgesel savaflara müdahale görevi, Carter Doktrini ile ABD tarafından bizzat yüklenilmiş oldu. Ortadoğu’nun Amerika’nın askerî yapılanmasında yeni bir merkeze dönüşme süreci böylelikle başlamış oldu. Çevik Kuvvet, bu yeni stratejinin somut haliydi. Ancak ABD’nin elinde artık bu kuvvete destek verecek ne Libya’daki Wheelus Üssü, ne de İran gibi bir müttefik vardı. Avrupa ülkeleri ise kışkırtıcı buldukları Carter doktrinine destek vermek istemiyorlardı; Çevik Kuvvet’in acil ihtiyaçlarını karşılamak için, topraklarında mühimmat depolanmasına ve üslerin kullanılmasına izin vermediler.²³¹

229 A.g.e., s. 5.

230 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 244.

231 Stork, a.g.e., s. 5.

Bu durum Ortadoğu bölgesinde üs ihtiyacını daha önemli hale getirdi. Umman, Mısır, Kenya, Somali, Fas ve Türkiye'de yeni üs kullanım antlaşmaları için arayış içine girildi. Mısır Ras Banas'ta bir sevkiyat alanı inşa edildi.²³² Bununla birlikte Amerika, 1991 Körfez Savaşı'na kadar Ortadoğu'da yeni üsler kurmadı.²³³ Bu dönemde, Ortadoğu ve Kafkasya'ya yakın bir bölgede yeni üs inşasından çok, teçhizat depolama ve lojistik destek sağlayacak tesislerin kurulması ve mevcutların geliştirilmesi öncelikli olarak amaçlanmıştı. Yeni üs kurmanın yüksek maliyeti ve bölgede Amerikan varlığının yol açacağı tepkiler nedeniyle bu yolun daha uygun olduğuna karar verilmişti.²³⁴

Ortadoğu'da bir anda geniş bir askerî yapılanmaya başvurulmamasında ABD'nin yaşadığı ekonomik sorunlar da etkili oldu. Vietnam Savaşı'nın maliyeti, Bretton Woods para sisteminin çöküşü, petrol şoku ve Japonya ile girilen rekabetin etkisiyle ABD ekonomisi 1970'lerin ikinci yarısından itibaren kapitalizme özgü bir durgunluk içine girmişti. 1980'e gelindiğinde bu ekonomik sorunlara ek olarak SSCB karşısında yaşanan gerileme, bazı müttefik devletlerin desteğinin kaybedilmesi ve genel anlamda ABD'nin nüfuzunun azalması Amerikan kamuoyunda tepkiye yol açtı. Bu tepki, Ronald Reagan'a Jimmy Carter karşısında seçimleri kazandırdı.²³⁵

1981'de Başkanlık koltuğuna oturan Reagan, ABD'ye eski konumunu kazandırma vaadi ile yoğun bir askerî yapılanmaya yöneldi. Reagan'ın, uygulamaya koyduğu askerî plan, sadece savunmaya yönelik bir savaşı hedeflemiyordu. Yeni askerî strateji doğrudan Sovyetler'e karşı savaşabilecek bir deniz gücünün ve Varşova Paktı topraklarının içine kadar karşı saldırı düzenleyebilecek hava ve kara kuvvetlerinin oluşturulmasına dayanıyordu.²³⁶ Öte yandan nükleer caydırıcılığın da artırılması

232 Harkavy, *Bases Abroad*, s. 1; Blaker, a.g.e., s. 90.

233 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 243.

234 İlhan Uzgel, Çevik Kuvvet kutusu, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt 11, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 46.

235 Uzgel, "ABD ve NATO...", s. 35.

236 Tom Donnelly "NATO Üzerine Düşünceler", NATO Dergisi, sayı 2, Yaz 2003,

hedefleniyordu. Ekim 1981'de yeni yönetim, stratejik modernizasyon programını ilan etti. Buna göre, bütün nükleer kapasite artırılacak, üretilen ICBM'ler Avrupa'daki üslere yerleştirilecekti. Ayrıca SLBM ve havadan atılan Cruise füzelerinin üretimine hız verilecek ve nükleer bir harekâtı yürütmek için gerekli olan komuta, kontrol, haberleşme ve istihbarat kapasiteleri iyileştirilecekti.²³⁷ Planın uygulamaya konması ile birlikte Türkiye'nin de içlerinde bulunduğu Avrupa ülkelerindeki üslere depolar inşa edilerek, yeni nükleer silahların konuşlandırılmasına başlandı.²³⁸

İkinci adım Sovyetler karşısında güç kaybedilen Ortadoğu'da atıldı. Ortadoğu'da İran'a alternatif olacak daha güçlü bir yapılanmaya ihtiyaç duyan Reagan yönetimi, 1 Ocak 1983'te merkezi Florida'da bulunan Çevik Kuvvet'i, ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı (CENTCOM) haline getirdi. CENTCOM, son otuz beş yılda kurulan ilk bölgesel komutanlıktı.²³⁹ Başkan Reagan, ABD Savunma Bakanlığı tarafından geçici olarak kurulan ortak bir görev gücü ile Ortadoğu'da bulunmayı yetersiz bulmuştu. CENTCOM ile Ortadoğu, ABD ordusunun sürekli görev alanı haline geldi.²⁴⁰

Reagan iktidarı döneminde, "Yıldız Savaşları" olarak bilinen Stratejik Savunma Girişimi'ne paralel Washington'ın benimsediği politika, Soğuk Savaş'ı bir kez daha silahlanma yarışı haline dönüştürdü. Bu dönemde ABD, dünyanın dört bir yanında askerî üsler, tesisler ve nükleer silahlar için trilyonlarca dolar harcadı.²⁴¹ Üçüncü dünya ülkeleri üzerinde Sovyet etkisini kırmak isteyen Reagan'ın "ABD'nin anti-komünist devrim ve

---

http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/art2_pr.html, erişim tarihi:12.12.2007.

237 Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York, Palgrave MacMillan, 2003, s. 387.

238 Bkz. a.ş. s. 360-361.

239 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 243-244.

240 Gökçe Dalgıç, "Soğuk Savaştan Bugüne ABD ve 'Petrolcü' Müttefikler", *Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel*, Kış 2002, cilt 8, sayı 4, s. 279; CENTCOM ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.<http://www.centcom.mil/>

241 *Zinn, a.g.e.*, s. 621.

ayaklanmalara destek vereceğini” açıklaması ile Amerikan üsleri bu bölgelere düzenlenen harekâtlarda yeni bir misyon yüklenmiş oldular.²⁴²

1980’lerin sonunda aslında sadece Sovyet ekonomisi değil, aynı zamanda Amerikan ekonomisi de daha fazla bu askerî maliyetin altından kalkamayacak duruma gelmişti. Dönemin sonunda yumuşamayı sağlayan ve her iki tarafı da silah kontrol antlaşmaları için masaya çeken şey, bu ekonomik baskı oldu.²⁴³ ABD, üslerinin pek çoğunu bu dönemde kapatmak zorunda kaldı. 1967’de 1.054 olan üs sayısı, 1988’de 794’e inmişti. Üslerin sadece askerî fonksiyonları olmadığı düşünülürken bu durum, uzun menzilli füzelerin çağında bile ABD gibi askerî ve ekonomik bir güç, küresel bir hegemon için problemlili bir durumdu.²⁴⁴ 1991’de Sovyetler’in yıkılması ve komünist bloğun dağılması, Amerikan üs politikası açısından bir sorun olmaktan çok, komünist tehdidi artık ciddiye almayan dünyada, tepki çeken ve sorunlarla karşılaşan politikası için yeni bir soluk oldu; Amerika’ya üs ağını yeniden kurgulayıp, güçlendirmesi için eşsiz bir fırsat sağladı.

Bugün ABD sahip olduğu üslerin üçte ikisini İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı sonrasında elde etmiştir. Soğuk Savaş boyunca izlenen politika ve yaşanan sıcak çatışmalar, silah sanayini ayakta tutarak, Amerikan ekonomisine canlılık kazandırdı. Bununla birlikte dönemin politikası, sadece askeri-endüstriyel kompleks çerçevesinde açıklanmayacak kadar çok unsurun etkisi altında şekillenmiştir. Soğuk Savaş boyunca ABD, kendi hegemonik sistemini kurarken, tüm dünyaya yayılan askerî üsler, bu sistemin hem yerleşmesinde hem de korunmasında rol oynamıştır.

Soğuk Savaş sırasında geçerli olan askerî doktrine göre, ülke dışındaki askerî üslerin dört işlevi bulunmaktaydı. Bun-

---

242 Reagan Doktrini hakkında detaylı bilgi için bakınız *Reagan Doctrine*, 1985, Department of State Office of the Historians, <http://history.state.gov/milestones/1981-1989/ReaganDoctrine>, erişim tarihi: 12.8.2008.

243 Harkavy, *Bases Abroad*, s. 11.

244 Magdoff, v.d., a.g.e., <http://www.monthlyreview.org/0302editr.htm>;

lar, ABD açısından önemli görülen bölgelerde konvansiyonel askerî gücün gösterilmesi; gerekirse nükleer savaş için hazır olunmasının sağlanması (özellikle Almanya ve Güney Kore gibi bölünmüş sıcak bölgelerde); herhangi bir saldırıya karşı ABD'nin karşılık vereceğinin garanti edilmesi ve son olarak Amerikan gücünün temsil edilmesi idi.²⁴⁵ Aslında bu işlevlerin hepsi, ABD'nin gücünü ve savaş kapasitesini sadece Sovyetler'e değil, tüm dünyaya göstermeye hizmet etmekteydiler. Washington, dönem boyunca, askerî ittifaklar, ekonomik işbirlikleri, ikili antlaşmalar ve küresel şirketlerinin bağlantıları ile iç içe geçen ilişkilerden bir ağ oluşturdu. Diğer devletler için bu ilişkiler ağında yer almak Sovyet tehdidine karşı korunmayı garanti etse de, bu her zaman bu ülkelerin özgür tercihleri ile hareket edebildikleri bir ittifak içinde oldukları anlamına gelmiyordu. ABD hayati gördüğü yerlere müdahale etmekten, buradaki devletleri antlaşmalara zorlamaktan ve devletlerin iç işlerine karışarak, darbelerin arka planında yer almaktan çekinmedi.

Askerî üsler pek çok kere bu müdahalelerde hem istihbarat sağlayıcısı, hem de harekât noktası olarak kullanıldılar. Görevleri sadece Sovyetler Birliği'ni izlemek değildi. Soğuk Savaş boyunca üsler, yüz gözlü *Argus* gibi aynı anda pek çok ülkeyi, en çok da buldukları ülkeleri izleyip, gözetlediler. ABD'nin bu dönemdeki asker sayısına ve teşkilatlanmasına baktığımızda bu, ulusal güvenliğini sağlamak için fazlasıyla büyük, buna karşın gerçek bir rakiple karşı karşıya kaldığında bunun üstesinden gelmek içinse yetersizdi.²⁴⁶ Soğuk Savaş dönemindeki güçlü askerî konumuna ve müttefik desteğine rağmen ABD ne Kore'de, ne de Vietnam'da savaş meydanından zaferle ayrılabilirdi. Hatta 1961 Domuzlar Körfezi, 1979'da İran rehineler krizinde olduğu gibi başarısız operasyonlarda bulundu. Buna rağmen, ABD'nin askerî gücü, yüklendiği siyasi ve ekonomik görevlerde büyük ölçüde başarı elde etti. 1980'li yılların ortalarında Savunma Bakanlığı için araştırmalar yapan RAND kuruluşundan bir analist, kendisiyle yapılan söyleşide askerî açıdan

245 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 167.

246 Todd, *a.g.e.*, s. 80.

çok büyük sayıda silah bulundurmanın gereksiz olduğunu itiraf etmekteydi. Ancak yine aynı kişiye göre gerek içeride, gerekse dışarıda belli bir imaj yaratmak için bu askerî yapılanma gerekliydi.²⁴⁷

Elli yıl süren Soğuk Savaş boyunca ABD, askerî çabalarının yeni bir emperyalizm türü olmadığında sürekli ısrar etti. Yapılan, SSCB adındaki şer imparatorluğu ve onun uydularının tehditlerine karşı, haklı önlemler almaktan başka bir şey değildi.²⁴⁸ Soğuk Savaş'ın paranoyası hem ABD'de hem de SSCB'de fazlası ile etkisini gösterdi. Bunun sonucunda iki ülke de karşılıklı olarak üsler kurdular, silahlar geliştirdiler ve her iki ülkede de askerî-endüstriyel kompleks devasa bir hale geldi.²⁴⁹

Bu dönemde savaşlar Uzakdoğu'da yaşandığı halde, süreç etkisini aslında Avrupa üzerinde gösterdi. Muhtemel çatışma alanı olarak hedef haline gelen kıta, Amerikan askerî gücünün merkezine dönüştü. Oysa Sovyetler'in Batı Avrupa'yı işgal edeceğine dair hiçbir zaman ABD'nin elinde güvenilir bir bilgi olmamıştı. Sovyetler Birliği'nde daha önce büyükelçi olarak bulunmuş olan, Soğuk Savaş'ın en büyük teorisyenlerinden biri kabul edilen George Kennan bile bu korkunun gerçekte bir dayanağı olmadığını düşünmekteydi ve NSC 68'in ağır askerî yapılanma hamlesine karşı çıkmıştı.²⁵⁰ Başka bir isim, CIA için yirmi beş yıl çalışmış ve Sovyetler Birliği'ne karşı CIA casusluk operasyonlarını yönetmiş biri olan Harry Rositzke de 1980'lerde kaleme aldığı kitabında "Devlet için çalıştığım yıllar boyunca Batı Avrupa'yı işgal etmenin ya da Birleşik Devletler'e saldırmanın Sovyet çıkarlarına herhangi bir biçimde hizmet edeceği konusunda tek bir duyum bile almadım" satırlarına yer veriyordu.²⁵¹

Sovyet işgali ile yaratılan korkunun yanında, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında böylesine güçlü bir yapı kurabilme-

---

247 Zinn, *a.g.e.*, s. 612.

248 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 2-3.

249 *A.g.e.*, s. 34.

250 Zinn, *a.g.e.*, s. 612.

251 Zinn, *a.g.e.*, s. 612.

sini sağlayan en büyük etkenlerden bir diğeri, yıkılmış Avrupa'nın ona duyduğu ihtiyaçtı. ABD'nin öngördüğü program bu yüzden işledi. Birleşmiş Milletlerle birlikte kuvvet kullanmak yasaklanmış, sömürgecilik bitmiş, savaşın sonunda yeni topraklar elde edilmesinin önüne geçilmişti. Ekonomik yardımlar Avrupa'yı ayağa kaldırdı. Dünya yeni örgütlenmeler altında birleşirken ABD, elindeki tüm güce karşın kendini "eşit" bir ortak olarak konumlandırmıştı. Bu yaklaşım, ABD'nin kurduğu sisteme diğer devletlerin rıza göstermesini sağladı. Demokrasi ve özgürlük söylemine dayanan değerler, açık pazar anlayışı ve Amerikan kültürünün bir araya gelmesi ile güçlü bir ideolojik taban inşa edildi ve bunun bir parçası olarak tasarlanan askerî üsler kolaylıkla müttefik devletlerde kendilerine sağlam yerler buldular.

Özellikle, ABD'nin, Avrupa ve Kuzeydoğu Asya'daki endüstrileşmiş devletler ile yaptığı ticaret, yatırımla kurulan bağlar ve geniş ölçekli işbirliği savaş sonrası dünyada denizaşırı üslerin uzun süre var olabildesini sağladı.²⁵² üsler sayesinde Washington'ın etkisi altında bulunan ülkelerde uygulanan liberal ekonomi ilkeleri sınırlarını açıp bütün dünyayı etkiledi, Amerika için Atlantik'ten Pasifik'e uzanan güvenli bir serbest ticaret alanı inşa edildi ve enerji kaynaklarının akış güvenliği sağlandı.

Bununla birlikte, Soğuk Savaş döneminde Amerikan hegemonyası sadece iktisadi gaye peşinde hareket etmemiştir. Bu aynı zamanda siyasi bir gç mücadelesiydi. Hâkimiyet güçlendikçe Amerikan politikasında var olan Roma sendromu güçlendi ve ilahi bir şekilde dünyaya hükmetmek vazifesi ile mükellef kılındığı düşüncesi kararları etkiledi.²⁵³ Sovyetler Birli-

252 Todd, *a.g.e.*, s. 23.

253 Amerikan dış politikasında "Manifest Destiny" (Aşıkr Alın Yazısı/nlenez Kader) olarak adlandırılan bu inancın kökleri daha da eskiye gitmekle birlikte kavram 1845'te gazeteci John O'Sullivan tarafından New York gazetesindeki bir makalede kullanılması ile popüler hale geldi. Bu inanca göre; sınırlarını Kuzey Amerika kıtası boyunca genişletmesi ve buralardaki insanlara Hristiyanlık öğretilerini ve demokrasiyi götürmesi Amerika'ya Tanrı tarafından verilmiş bir hak ve görevdi. Amerikan Başkanlarının çoğu konuşmalarında bu vurguyu kullanmışlardır. J.T. Moriarty, *Manifest Destiny: A Primary*

ğinin yıkılması ile ABD'nin militarist politikalarını açıklamakta kullandığı "komünist tehdide karşı koruyuculuk" gerekçesi geçerliliğini yitirince, yeni dönemde Amerikan yönetimleri tarafından bu ilahi misyona yapılan vurgu daha da artmıştır.²⁵⁴

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Amerikan üsleri açısından da bir dönemin sonu anlamına gelmekteydi. Komünist tehdidin sona ermesi ile dünyanın dört bir yanına yayılmış bu devasa askeri yapılanma da teknik olarak işlevini yitirmişti. Ama üsler kapatılmadılar. ABD, elde ettiği üsleri terk etmekte, bu kendi gerekçelerinden kaynaklanmadıkça, her zaman isteksiz olmuştur. Çoğu zaman Amerika'yı üsleri azaltmak zorunda bırakan, karşı karşıya kalınan ekonomik sorunların veya yaşanan teknolojik gelişmelerin bir üssü, maliyetine katlanılmayacak kadar atıl bırakmasıdır. Nadir olarak yerel halkın baskı ve itirazları nedeniyle üslerin kapatılması söz konusudur. Bununla birlikte, bir üsten vazgeçilmesinde, teknolojik gelişmeler ve ev sahibi ülkenin itirazından ziyade, Amerika'nın stratejik hesapları önemlidir. Mesela teknolojiye yaşanan gelişmeler, üssün kullanımına yapılan tüm itirazlar Guantanamo'daki donanma üssünün kapatılmasına yetmemektedir. ABD Senato Dışişleri Komitesi'nin, Yabancı Ülkelerle Güvenlik Antlaşmaları ve Taahhütler alt komitesi tarafından 21 Aralık 1970 tarihinde yayınlanan raporda geçen ifadeler, Amerika'nın bu konudaki politikasını özetler niteliktedir:

"Amerika bir kez denizaşırı bir üs kurduğunda, o üssün artık canlı bir organizma gibi kendi yaşam süresi vardır. Orijinal kuruluş amacı geçersiz hale gelebilir, fakat sadece bu üs-

---

Source History of America's Territorila Expansion in the 19th Century, New York, Rosen Publishing, 2005, s. 4-5 ve 8.

Aynı inanç Roma hükümdarları tarafından da savunulmuştur. Bakınız, Demircioğlu, a.g.e., s. 116-117;

254 President George W. Bush: Address to a Joint Session of Congress and the American People, White House News Release, September 20, 2001, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>; erişim tarihi: 08.08.2008; "Bush: God told me to invade Iraq", The Independent, October 7, 2005; "Palin: Amerikan birliklerini Irak'a Tanrı gönderdi", Sabah, 04 Eylül 2008.

sün devamını sağlamak için değil, aynı zamanda onu genişletip büyötmek için yeni amaçlar geliştirilebilir. Doğrudan bu konuyla ilgili olan hükümet birimlerinin, Dışışleri ve Savunma Bakanlıklarının, denizaşırı üslerin sayısını azaltma veya bunlardan herhangi birini kapatma yönünde çok küçük bir girişimi olduğu kanaatindeyiz.”²⁵⁵

Soğuk Savaş'ın ardından ABD sistem üzerinde hâkimiyeti sayesinde kendine yeni meşruiyet temelleri inşa etmekte gecikmedi. Yeni dönemde ideolojik söylem yeniden yorumlanırken, hegemonyanın bütün kurumlarına yeni misyonlar yüklendi. Askerî üsler de bu yapı içinde hegemonyanın devamını sağlamaya yönelik asli görevlerini korurlarken, varlıklarına meşruiyet sağlayacak yeni gerekçeler çok geçmeden yaratıldı.

İmparatorluğun kaleleri:

Soğuk Savaş sonrası Amerikan üsleri

Sovyetler Birliğı'nin dağılması ve komünizmin çöküşü, ABD'nin Soğuk Savaş merkezli dış politika söyleminin ve buna dayanarak oluşturduğu askerî yapılanmasının meşruiyetinin sonu anlamına gelmekteydi. Amerika'nın dünyanın dört bir yanına dağılan ordusunu, komünizme karşı savunma stratejisinin bir parçası olarak görenler için bile 1990'lar, gerçekler üstündeki perdenin kalktığı dönem oldu. Çünkü Amerikan askerleri kıtaya geri dönmeyip, buldukları bölgelerde “yeni görevlerini” beklemeye başladılar. Aslında yeni bir görev değil, varoluş nedenlerinin yeni yapıya uyumlandırılması söz konusuydu.

Dünyada bölgesel güç boşluklarının ortaya çıktığı ilk dönemde ABD, buralardaki istikrarsızlıklar üzerine yoğunlaştı. Küresel bir tehdidin yerini, bölgesel krizlerin küresel istikrarı etkilemesi almıştı. ABD kendisi ekonomik ve stratejik çıkarları için ihtiyaç duyduğu istikrarı, bu istikrardan sorumlu olduğu yargısı ile güçlendirdi. Amerika'nın kendi kendine ilan etti-

255 Magdoff, v.d., a.g.e., <http://www.monthlyreview.org/0302editr.htm>.

gi bu sorumluluk “uluslararası istikrar” ile eş anlamlı hale getirildi.²⁵⁶ Bu süreç içinde ABD hegemonyasının ideolojik ve kurumsal yapısı “yeni tehditlere” göre revize edildi ve bu revizyona uygun şekilde yapılandırma sürecinden geçen Amerikan kuvvetleri, yeni bölgelerde konuşlandırıldı.

Soğuk Savaş sona erdiğinde ABD, İkinci Dünya Savaşı sonunda sahip olduğu “kurtarıcı” imajına sahip olmadığı gibi, ekonomik güce de sahip değildi. Geçen bu süre içinde ABD, sistem üzerinde kontrolü sürdürmesine rağmen, Avrupa ülkeleri ve Japonya başta olmak üzere dünyanın pek çok ülkesi ekonomik olarak toparlanmıştı. ABD'nin diğer ülkelere bağımlılığı artarken Amerika, halkının yaşam standardını koruyabilmek ve dünya üzerindeki egemenliğini devam ettirebilmek için gerekli ekonomi politikaları artık yetersiz kalmaya başlamıştı. Bu, ABD'yi bütün politikalarında askerî gücünü daha çok kullanmaya yöneltti.²⁵⁷ Kaybedilen ekonomik etkiyi, askerî güçle dengelemeye yönelen Amerikan yönetimi için, kapitalizmin küresel işleyişi için hayati öneme sahip temel kaynakların doğrudan kontrolü öncelikli hale geldi. Bu kaynaklarının akışını elinde tutmak, ABD'nin hem diğer devletlere karşı bağımlılık kısılcacını zayıflatacak, hem de küresel ekonomiye hâkimiyetini artıracaktı.

1991'de yayınlanan ulusal güvenlik stratejisi ile yeni düşmanı tanımlamak için ilk adım atılmış oldu. Burada, tek ve somut bir düşman yerine çeşitlenen ve biçim değiştiren tehdit unsurlarından bahsedilerek, yeni düşmanların Amerikan çıkarlarına zarar verebileceği vurgulanıyordu. Avrupa'ya bir saldırının veya küresel bir savaş ihtimalinin eskiye göre uzak olduğu yenedünyada, beklenmedik bölgesel sorunlarla başa çıkabilmek için, daha küçük fakat hâlâ hayati olan bir askerî varlığın ülke dışında konuşlandırılması gerektiğinin altı çiziliyordu. Bu nedenle, bölgesel çatışmalarla ve sorunlarla başa çıkacak şekilde ordunun ve NATO'nun yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Aynı zamanda her an ortaya çıkabilecek bir küresel tehdit

256 Naseer Aruri, “Amerika'nın Irak'a Karşı Savaşı: 1990-1992”, Anthony Arno ve (der.), Amerika'nın Irak Savaşı, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2003, s. 55.

257 Todd, a.g.e., s. 24.

karşısında, kuvvetleri ihtiyaç halinde yeniden organize edecek yeteneğe sahip olunması önemliydi. Yeni geliştirilen savunma stratejisinde, üsler için biçilen rol, caydırıcılığı sağlamak, kilit bölgelerde bulunan askerlerin eğitim almasını temin etmek, krizlere hızlı ve etkin şekilde müdahale edebilmek ve ihtiyaç duyulduğu an kuvvetleri yeniden organize edebilecek şekilde mevcut kapasiteyi korumaktı. Bu dönemde bölgesel sorunlara hızla müdahale gerekçesi Amerikan güçlerinin yeniden organize edilmesi için kullanıldı.²⁵⁸ Çünkü ABD, öncelikle bölgesel çatışmaların yaratacağı güç boşlukları neticesinde ortaya çıkacak istikrarsızlığın kendi çıkarlarına ters bir şekilde doldurulmasını önlemek istiyordu. Her ne kadar Soğuk Savaş sona ermiş bile olsa, stratejide de belirtildiği gibi, finansal rekabet devam etmekteydi. Doğu Bloku'ndan kopan bu ülkelerin hızla piyasa ekonomisine geçişlerinin sağlanması gerekiyordu ve İkinci Dünya Savaşı sonunda etkinliği kanıtlanmış metot, burada da devreye girdi ve ABD askerlerini yeni bölgelerde konuşlandırmak için yollar aramaya başladı.

1991'de Kuveyt'i işgal eden Irak'a savaş açan George Bush yönetimi, gerekçe olarak sunulan hiçbir demokratik veya insani gayeyi gütmemekteydi. Suudi Arabistan'dan sonra dünyadaki ikinci büyük petrol rezervine sahip olan ve bu rezervin dünya petrolünün %11'ini oluşturduğu Irak, ABD için kontrol altına alınması gereken bir ülkeydi.²⁵⁹ ABD petrol ihtiyacının sadece %5'ini Ortadoğu bölgesinden karşılamasına karşın, Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın en büyük alıcılar arasında yer alması nedeniyle bölge petrolünün güvenliğinin Amerika'nın elinde olması, Avrupa'nın ve Doğu Asya'nın gelişmiş ekonomilerinin de idare edilmesi anlamına geliyordu.

Körfez Savaşı, Amerikan hegemonyasının yeni kurgusunun ne şekilde işleyeceğini tüm dünyaya duyurdu. Savaş sırasında Amerikan kuvvetleri, hava üsleri, limanlar ve askerî tesislerden

258 *The National Security Strategy of the United States of America*, August 1991, <http://www.fas.org/man/docs/918015-nss.htm>, erişim tarihi: 28.04.2008.

259 Anthony Arnove, "Amerika'nın Irak Savaşı", Anthony Arnove (der.), *Amerika'nın Irak Savaşı*, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2003, s. 35 ve 37.

oluşan ve bütün Körfezi kaplayan bir ağ oluşturdular. Suudi Arabistan'daki Dahran Hava Üssü, Irak'a karşı Amerikan saldırısında en etkin kullanılan üslerden biriydi. Kuveyt'teki Doha Üssü, Körfez Savaşı'nda diğer bir önemli askerî harekât noktası olarak yer aldı.²⁶⁰ Savaş sonunda Arap müttefiklerine verdiği çekileceğine dair sözlere karşın, ABD'nin kurduğu askerî yapılanma bölgede varlığını sürdürmeye devam etti. Suudi Arabistan ve Kuveyt'te büyük askerî üsler bulunuyordu. Ayrıca ABD, Bahreyn, Katar, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde elde ettiği üs erişim haklarını korumaya devam etti. Türkiye'deki üsler ise bu dönemde yenilenerek geliştirildiler. Petrol akışını koruyan bu üslerin varlık nedeni Saddam Hüseyin iktidarını kontrol altında tutmak ve bombardımanı sürdürebilmek olarak açıklansa da, bu üsler aynı zamanda petrol zengini monarşilerde ABD'nin bölgesel varlığına karşı doğabilecek potansiyel muhalefeti bastırmakla görevliydi.²⁶¹ Amerika'nın Körfez Savaşı sırasında oluşturduğu bu üs zinciri, 2003'te Irak Savaşı'nı gerçekleştirmesini mümkün kıldı.

Bu dönemde gerçekleşen askerî müdahaleler için farklı gerekçeler bulunsa da sonuçta her biri, Amerika tarafından yeni askerî tesisler kurmak ve bölgedeki üslere yeni erişim antlaşmaları imzalamak için bahane olarak kullanıldı. Ancak bu dönemin esas dikkat çekici özelliği, kimi zaman üslerin hangi düşmana karşı oluşturulduklarına veya ne şartlarda kullanılacaklarına ilişkin bahaneler üretilmesine dahi gerek duyulmamış olmasıydı. Amerikan finans sistemine eklenmenin bir göstergesi de o ülkede iktisadi düzenin devamını sağlayacak bu askerî tesislerin inşa edilmesiydi. Nitekim bu dönemde ilk defa ABD, somut bir düşman tanımlaması yapmadan, bir savaş ile doğrudan ilişkilendirmeden, tamamen barış zamanında, masa başında üsler elde etmeyi ve hâkimiyetini bu yolla eski Sovyet topraklarına yaymayı başardı. Sovyetler Birliği'nin dağılma-

260 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 163 ve 239-240.

261 Zoltan Grossman "New US Military Bases: Side Effects Or Causes Of War?", Znet, February 05, 2002, <http://www.zcommunications.org/new-us-military-bases-side-effects-or-causes-of-war-by-zoltan-grossman>, erişim tarihi: 12.12.2007.

sının ardından bölgedeki doğalgaz ve petrol kaynaklarını kontrol etme yarışı başlamıştı. Amerikan petrol şirketlerinin bu yarışa dâhil olması ile Amerikan ordusu için yeni bir görev alanı doğmuş oldu.²⁶² Hazar'a komşu beş ülkeden, Rusya ve İran bizzat ABD'ye rakiptiler. Bu nedenle Washington, geriye kalan ülkelerle, yani Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ile askerî antlaşmalar imzalamak için görüşmelere başladı. 1994'te Kırgızistan, 1995'te Özbekistan, 1997 Kazakistan ABD ile askerî eğitim ve işbirliği antlaşmaları imzaladılar. Amerika, bölgede esas ağırlığını ise 11 Eylül sonrası süreçte inşa edecekti.

Doğu Bloku'nun yıkılması ile güç boşluğunun doğduğu bölgelerden biri olan Balkanlar, yeni dönemin kurallarını oluşturmakta test alanı oldu. Balkanlar, ekonomik açıdan Amerika için çok büyük değer taşımamakla birlikte, stratejik bir noktada yer alıyordu. Ortadoğu ile Avrupa arasındaki erişim yolu üzerinde yer alan bölge, yeni dönemde tekrar ayağa kalkabilecek Rusya'nın denetimi altına girme tehlikesi taşıyordu. Ancak daha önemlisi oluşabilecek herhangi bir boşluğun başka bir güç tarafından doldurulması, Washington'un planlarını zora sokabilirdi. Arnavutluk, ABD'nin bölgede edindiği ilk stratejik müttefik oldu. İki ülke arasında, 1991 gibi erken bir tarihte başlayan ilişkiler neticesinde, Ekim 1993'te askerî işbirliği antlaşması imzalandı. Arnavutluk, ABD'ye stratejik amaçlarla topraklarını kullanma izni verirken, Arnavutluk'un kuzeyine, Bosna ve Sırbistan'daki askerî birliklerin hareketlerini izleyebilmek için iki gözetleme uçağı yerleştirildi.²⁶³ Bosna ve Kosova Savaşları, Amerikan ordusuna istediği şekilde askerlerini burada konuşlandırmak için gerekli olan fırsatı yarattı. Arnavutluk'tan sonra 1995'te Macaristan, Bosna ve Makedonya'da yeni Amerikan üsleri inşa edildi.²⁶⁴ 1999'da Sırbistan'a karşı hava

262 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 185.

263 İlhan Uzgel, "Doksanlarda Türkiye için İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar", Gencer Özcan, Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998, s. 414-415.

264 Grossman, *a.g.e.*, <http://www.zcommunications.org/new-us-military-bases-side-effects-or-causes-of-war-by-zoltan-grossman>.

saldırısından önce, Kosova'nın Makedonya sınırındaki binlerce dönümlük araziye, Vietnam Savaşı'ndan bu yana inşa edilen en pahalı askerî üs olan Camp Bondstell Üssü kuruldu.²⁶⁵ Macaristan, Hırvatistan, Bosna ve Makedonya'da yeni kurulan üslere 1998 yılında toplam 13.774 asker yerleştirildi.²⁶⁶

Dönem boyunca ABD üs ağı, Amerikan hegemonyasının yeni kurgusuna uygun şekilde yeniden yapılanma süreci içine girdi. ABD'nin yeni açtığı üslar Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar ile sınırlı kalmadı. NATO'nun görev tanımının stratejik konsept belgeleri ile genişletilmesi ve örgüte yeni üyelerin dâhil edilmesi Amerika'nın askerî varlığını yaymada elini kolaylaştırdı. Aday ülkeler, NATO üyelik süreçlerine paralel olarak Amerikan üslarına de ev sahipliği yapmaya başladılar. Bulgar Parlamentosu önce, 14 Kasım 2001'de, Afganistan'daki savaşa giden ABD uçaklarının uçuşlarına ve Amerikan askerî personeli için Sarafovo garnizonunun inşasına izin verdi. Daha sonra, 2003 yılının Şubat ayında ABD, Bulgaristan'ın Burgaz şehrinde iki yeni askerî üs kurmak için çalışmalara başladı. Aynı dönemde, Romanya Konstanta'da, Amerikan Hava Kuvvetleri için bir üs kurulması için hazırlıklar tamamlanmıştı.²⁶⁷ Mart 2004'te Bulgaristan ve Romanya'nın yanında Estonya, Letonya, Litvanya, Slovakya ve Slovenya resmi olarak NATO'ya katıldılar. Hemen arkasından NATO bünyesinde bu bölgelerde asker ve mühimmat konuşlandırmaları başladı. Yeni dönemde Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın NATO üyeliği için cesaretlendirilmesi de bu politikanın bir parçası olarak düşünülmelidir.

ABD, bu dönemde sadece eski Doğu Bloku ülkelerinde değil, daha önce askerlerinin bulunduğu bölgelerde de yeni üslar açtı. Latin Amerika, bu anlamda öne çıkmaktadır. Bölgede güç kaybetmekle birlikte, Amerikan yönetiminin burayı tamamen terk etmek gibi bir niyeti yoktu. Panama Kanal bölgesindeki üslarını kapatan ABD, 1999'da Latin Amerika'daki böl-

265 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 159.

266 Todd, *a.g.e.*, s. 84

267 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 162-163.

gesel merkezini Porto Rico'ya taşıdı. Ancak Kolombiya'daki ve Ekvator'daki olaylar Washington'a yeni üsler kurması için ihtiyaç duyduğu fırsatı yarattı. "Plan Kolombiya"²⁶⁸ kapsamında Manta, Ekvator, Aruba, Curaçao, Comalpa ve El Salvador'da yeni askerî üsler inşa edildi. Bunun yanı sıra Kolombiya'nın kendisinde de yeni askerî tesisler kuruldu.²⁶⁹ Washington'ın bütün inkârlarına rağmen çıkan haberler, 2005 yılında Paraguay'da da yeni bir askerî üssün kurulduğunu yönünde güçlü iddiaların olduğunu göstermektedir.²⁷⁰

ABD'nin bu dönemde kurduğu askerî üsler, sınırlı bölgesel hedeflerin değil, Amerikan ordusunun geniş çaplı yeniden yapılanmasının bir uzantısıdır. Bu kapsamda Amerikan askerleri yeni bölgelere gönderilirken, bazı bölgelerde asker sayısını azaltına kararı alındı. Pentagon Avrupa'daki askerlerinin bir kısmını daha sorunlu olarak gördüğü bölgelere kaydırıldı. ABD Avrupa Komutanlığı'nın merkezi olan Almanya'da asker sayısı üçte iki oranında azaltıldı.²⁷¹ Bu askerler Balkanlar'da ve Basra Körfezi'nde inşa edilen yeni üslere transfer edildiler.²⁷² 2000 yılında yabancı üslerde görev alan asker sayısı 200 binin altına inmişti.²⁷³ Ancak üs sayısında buna paralel bir düşüş olmadı. 1995 yılı itibari ile kapatılan 952 üssün 878'i Avrupa'da bu-

---

268 Plan Kolombiya, 1998 yılında Kolombiya'dan ABD'ye sokulan uyuşturucuyu önlemek için dönemin Cumhurbaşkanı Pastrana'nın desteklenmesi ile devreye sokulan ve ülkedeki koka ve haşhaş üretimini denetim altına almayı amaçlayan bir plandır. İzinsiz ekilen koka ve haşhaş tarlaları kurutucu kimyasallarla ilaçlanmaktadır. Bu kapsamdaki çalışmaları için Kolombiya Askerî Yabancı Yardım programı ve ABD Savunma Bakanlığı narkotikle mücadele bütçesi kapsamında 2000-2005 yılları arasında toplam 4.5 milyar dolar yardım almıştır. Program, asıl amacın Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri'nin ve destekçilerinin direnişini kırmak ve Amerikan yanlısı hükümeti desteklemek olduğu yönünde eleştiriler almaktadır. Connie Veillette "Plan Colombia: A Progress Report," *CRS Report for Congress*, May 9, 2005.

269 Calder, *a.g.e.*, s. 56.

270 Kelly Hearn, "US military presence in Paraguay irks neighbors", *The Christian Science Monitor*, December 02, 2005.

271 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 217.

272 Stephen Schwalbe, "Overseas Military Base Closures", *Air & Space Power Journal*, January 04, 2005, <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/cc/schwalbe2.html>, erişim tarihi: 15.07.2008.

273 Calder, *a.g.e.*, s. 41.

lunuyordu.²⁷⁴ Savunma Bakanı William S. Cohen 1997'de yaptığı açıklamaya göre, bu dönemde faal hizmette olan askerî personel sayısının %32 azalmasına karşın, ülkedeki ve deniz aşırı bölgelerdeki üslerin sayısı sadece %26 azaldı.²⁷⁵

ABD, yabancı topraklarda görev alan askerlerin sayısındaki azalmayı savunma bütçesindeki Soğuk Savaş sonrası düşüş ile açıklamak yetersiz kalmaktadır.²⁷⁶ Amerika'nın asker sayısını azaltmaya gitmesi yeni dönemin gerekliliklerine uygun şekilde yeniden yapılanma çabasının bir sonucuydu. Dünyanın her bölgesinin kendisine açık bir hale geldiği bir dönemde ABD, gerektiğinde her bölgeye ulaşabilecek esnek bir yapı kurulamaya girişti ve askerî teknolojide geline seviye bunu gerçekleştirmeyi mümkün kıldı. Hava Kuvvetleri tarafından Şubat 1995'te yayınlanan "Küresel Varlık" (*Global Presence*) başlıklı resmi raporda, ABD'nin muhtemel krizlere cevap verecek kapasitede olması gerektiği üzerinde durularak, uzay ve bilgi teknolojisinde özellikle izleyen yıllarda yaşanacak gelişmelerin, askerî haber almayı geliştireceğinden bahsedilmekteydi. Bundan hareketle, bir kriz ortaya çıkar çıkmaz bundan haberdar olunacağı, Amerika'nın kıta topraklarında konuşlanan uçaklarının krize anında müdahale edebileceği, ihtiyaç duyulduğu müddetçe askerî birlikleri ve gerekli ekipmanı bölgeye ulaştırabileceği değerlendirilmesine yer verilmişti. Bu doğrultuda Hava Kuvvetleri'nin tavsiyesi, kriz olmadığı dönemlerde muharebe kuvvet-

---

274 Barry R. Posen, "Command of the Commons: The Military Foundation of U.S. Hegemony", *International Security*, vol. 28, no. 1 (Summer 2003), s. 6.; Additional U.S. Overseas Bases to End Operations, Department of Defense News Release, April 27, 1995.

275 Secretary of Defense William S. Cohen, *Quadrennial Defense Review: The Secretary's Message*, May 1997.; Posen, *a.g.e.*, s. 6.

276 1990 yılında 385 milyar dolar olan askerî bütçe; 1998 yılında 280 milyar dolara çekilmiş yani bütçede %28'lik bir kısıtlamaya gidilmiştir. Bununla birlikte, Reagan döneminde Sovyetler Birliği ile iyice tırmandırılan rekabetin aşın askerî harcamalara yol açmış olması nedeniyle, bu dönemi izleyen bütçe kısıtlaması geri adım atmak olarak değerlendirilemez. Clinton döneminde savunma harcamalarının yıllık ortalamasının 278 milyar dolar olduğu göz önüne alınırsa, bu hem yüksek bir bütçedir, hem de neredeyse Soğuk Savaş seviyesine yakındır. Todd, *a.g.e.*, s. 84; Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 60.

lerinin ülke topraklarında konuşlandırılması ve denizaşırı üslerin eğitim, müttefiklerle tatbikat ve ziyaret amacıyla kullanılması yönündeydi.²⁷⁷ Bu da mevcut üs yapısının yaygınlığının korunmasını, ancak buna yeni kriz bölgelerinde üsler eklenmesini ve büyük üsler yerine küçük üslerden oluşan ve daha geniş alana erişen bir üs ağının hayata geçirilmesini zaruri hale getiriyordu. Teknoloji, daha esnek bir yapı içinde üslerin dağılmasına imkân verirken, asker sayısındaki azalmayla birlikte askerî etkinliğin artırılması hedeflendi.

1990'lar ideolojik, kurumsal ve askerî anlamda bir altyapı oluşturma dönemi idi. Uygulama, 11 Eylül ile birlikte başladı. Aslında ABD daha önce de terörist saldırılarla karşı karşıya kalmıştı.²⁷⁸ Bununla birlikte ne bu olaylar, ne de dünyanın pek çok ülkesinde yaşanan terörist saldırılar, terörün küresel olarak değerlendirilmesine ve terörizme karşı Amerika'yı harekete geçirmeye yetmişti. Terörizme karşı savaş ilan etmek için doğru zamanı seçmek ABD'ye, hem yeni askerî stratejisini uygulamaya koymak, hem de işgal edilen topraklarda ve civar ülkelerde yeni üsler açmak için fırsatlar yarattı. Afganistan Savaşı ile birlikte Amerikan kuvvetleri, Afganistan ve çevre ülkelerde üslerin kurulması için harekete geçti. 2002 yılının başında ABD, Afganistan sınırları içindeki üç bölgeyi, en Kuzey'deki Mezarı Şerif Havaalanını, Kabil'in kenar bölgesinde yer alan Bagram Hava Üssü'nü ve Güneydeki Kandahar Uluslararası Havaalanını kontrol altına aldı. Pakistan Devlet Başkanı General Pervez Müşerrefle, Pakistan Hava Kuvvetleri'ne bağlı üç önemli üssün, Yakubabad, Pasni, Dalbandin'in devralınması konusunda anlaşıldı.²⁷⁹

277 Schwalbe, a.g.e., <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/cc/schwalbe2.html>.

278 Kasım 1979'da İran'daki Amerikan Elçiliği'nde 52 Amerikalı 444 gün boyunca rehin tutuldular. 1993'te CIA Merkezine yapılan saldırı ve Dünya Ticaret Merkezi'nin ilk bombalanması olaylarındaki el-Kaide bağlantısı o dönemde de ortaya konmuştu. Ekim 2000'de, 17 Amerikan askerinin hayatını kaybettiği Yemen'deki USS Cole gemisine gerçekleştirilen saldırının arkasında da Usame bin Ladin'in olduğu ortaya çıkmıştı. Schwalbe, a.g.e., <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/cc/schwalbe2.html>.

279 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 200.

11 Eylül saldırılarının üzerinden daha iki ay geçmeden, Kafkasya'da üs için müzakerelere başlayan ABD'nin Özbekistan'da Hanabad'da²⁸⁰ Kırgızistan Manas'ta kurduğu üsler²⁸¹ buna eklenince, Orta Asya'da geniş bir müdahale alanı elde edilmiş oldu. Ayrıca Özbekistan ile Karşı Üssü'nü yirmi beş yıllığına ABD'ye kiraya veren bir antlaşma imzalandı ve bu ana üslerin yanı sıra bölgenin diğer yerlerinde de daha küçük harekât tesisleri kuruldu.²⁸² Üslerin kuruluşunda yapılan antlaşmalar, bunların Afganistan Savaşı nedeniyle kurulduğu yönünde olsa da, bu üsler savaş boyunca hiç kullanılmadı. Savunma Bakanı yardımcısı Paul Wolfowitz'in bir mülakatında yer alan ifadesi ile "bu üslerin işlevi askerî olmaktan çok siyasi"ydi.²⁸³ Ayrıca, Rusya ve Çin sınırlarına yakın konumları ile Amerika'nın büyük rakiplerini izlemede de önemli görev üstlenmişlerdi.

Afganistan Savaşı, ABD için yeni üsler sağlamakla kalmadı, ABD'nin bu savaşa ilişkin gerekçelerini de bir doktrine dönüştürdü. 1 Haziran 2002'de *West Point Akademisi*'nde konuşan Başkan George W. Bush, yeni dönemde Amerikan hegemonyasını yaymakta kullanılacak askerî stratejinin dayanacağı bakiş açısına da netlik kazandırdı.²⁸⁴ Daha sonra Ulusal Güvenlik Stratejisi'ne dönüştürülen Bush Doktrini'ne göre ABD artık, altmıştan fazla ülkeyle bir terör savaşı yapabilecek derecede hazırlıklı olmak zorundaydı.²⁸⁵ 2002'de Savunma Bakanı Do-

280 Andican olayları sonrasında Özbek Yönetimi 29 Temmuz 2005 tarihinde yaptığı resmi bildirim ile üssün kullanımı için ABD'ne verdiği kullanım iznini sona erdirdi ve 6 ay içinde birliklerin tasliye edilmesini istedi. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin 2007 Aralık ayından itibaren düzelmeye başlamasının ardından, Mart 2008'de Özbekistan ABD ve diğer NATO üyelerine yeniden hava üssü kullanım izni verdi. Fikret Ertan, "Hanabad ve Amerika", *Zaman*, 2 Ağustos 2005; "NATO: Uzbekistan allows US, other members, to use air base to supply Afghanistan", *The International Herald Tribune*, March 5, 2008.

281 Kırgızistan Afganistan savaşı için izin verdiği üslerin kullanım süresini 2005'te yeni bir antlaşma ile uzattı. Barbara Slavin, "Kyrgyzstan will allow U.S. to keep using air base", *USA Today*, October, 12, 2008.

282 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 201-203; Calder, a.g.e., s. 54.

283 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 201-202.

284 *President Bush Delivers Graduation Speech at West Point*, The White House News Release, June 2002.

285 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 6.

nald Rumsfeld, yeni tehditler doğrultusunda hazırlanan savunma stratejisini açıkladı. "1-4-2-1 Savunma Stratejisi"²⁸⁶ Clinton döneminde Ortadoğu ve Kuzeydoğu Asya'da aynı anda iki savaşa girebilme kapasitesine dayanan planın yerini aldı. Yeni plan dört kritik bölgede, Avrupa, Kuzeydoğu Asya (Güney Kore ve Japonya), Doğu Asya (Tayvan Boğazı) ve Ortadoğu'da saldırıları savuşturmaya dayanmaktaydı. Bu plan, bölgelerin ikisinde aynı anda savaşı kazanacak ve seçilen birinde kesin olarak zafer elde edecek (rejim değişikliği ve işgal şeklinde) kapasitede olmayı gerektiriyordu.²⁸⁷

ABD, yeni askerî ihtiyaçları doğrultusunda NATO'nun yapısında da değişikliğe gidilmesini, 2002'de düzenlenen Prag Zirvesi'nde müttefiklere kabul ettirdi. Komuta yapısını modernleştirmek ve çevikleştirmek amacıyla yeni bir yapılanmaya gidilmesine karar verildi. Haziran 2003'te onaylanan bu yeni yapıya göre dokuz ana karargâhın dağıtılarak, NATO operasyonlarının kumanda ve denetiminin dünyanın herhangi bir yerinden gerçekleştirilmesi olanağı sağlanmış oldu.²⁸⁸ NATO Antlaşması'nın yeniden yazılması anlamını taşıyan konsept belgeleri ile birlikte bu yeni askerî yapı, ABD'nin daha geniş bir alanda hâkimiyet kurması için elini önemli ölçüde rahatlattı. NATO çatısı maddi yükü hafiflettiği gibi, Amerika'nın askerî müdahalelerine güvenli bir meşruiyet zemini sağlayarak, müttefik ülkelerin ikna edilmesine ve bu ülkelerdeki muhalefeti de yarıtırmaya yarıyordu.

286 Mart 2005 Ulusal Savunma Stratejisi Belgesinde "1-4-2-1 stratejisi" şu şekilde açıklanmaktadır: 1- Amerikan Anavatanını koru; 4- Dört ileri bölgede ve bu bölgelerden müttefiklere ve dostlara, güven ver, rakipleri yıldır ve karşı saldırıları ve tehditleri caydır. 2- Başkanın tek bir operasyonla daha kesin ve daimi bir sonuç için çağrıda bulunma seçeneğini saklı tutarak, eş zamanlı askeri harekâtlarla hızlıca düşmanları yen ve 1- Muhtemel sorun bölgelerinde daha sınırlı operasyon yürüt.

Base Realignment and Closure Report, Commission on Review of Overseas Military Facility Structure of the United States, May 2005, s. 13.

287 Chalmers Johnson, "737 U.S. Military Bases=Global Empire", Information Clearing House, February 02, 2007, <http://www.informationclearinghouse.info/article17123.htm>, erişim tarihi. 10.09.2007.

288 Ian Brzezinski, "NATO: Bir Dönüşüm İttifakı", ABD Dış Politika Gündemi, ABD&NATO: Bir Amaç İttifakı (Haziran 2004), s. 10.

Amerikan ordusunun dört farklı bölgede savaş için hazırlıklı hale gelebilmesi için seçilen yol, üslerdeki asker sayısını azaltarak, bunları ülke topraklarında konuşlandırmak ancak gerek duyulduğu takdirde hızlı bir şekilde sorunlu görülen bölgeye gemilerle ve uçaklarla aktarını sağlamaktı. Somut bir düşman tanımlamasının ortadan kalkması ile birlikte her yerde her an karşılaşılacak “düşman” için daha mobil daha esnek bir ordu yapısı planlandı. Başkan Bush 16 Ağustos 2004’te Cincinnati’de savaş gazilerine hitaben yaptığı konuşmasında, izleyen on yıl içinde Avrupa’da ve Asya’da bulunan 60-70 bin askerin ülkeye geri çağrılacaklarını açıklarken, daha çevik, daha esnek yapıda bir konuşlanma stratejisi çerçevesinde askerlerin bir kısmı yeni bölgelere kaydırılırken, ülkede konuşlandırılan birliklerin hızla sevkıyatına dayalı bir taktik izleneceğini söylüyordu.²⁸⁹

Bu stratejide yeni bölgelerde daha küçük üslere, acil durumlarda mobilize birliklerin ilerlemesini sağlayacak bazı ileri sevkıyat noktalarına gereksinim duyulmaktaydı.²⁹⁰ Bu arada uçak gemilerinin de stratejinin önemli bir parçası haline gelmesi donanma üslerinin önemini artırdı. Dönemin Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, aslında çok önceden beri planlanan ve 2003’ten itibaren ciddi şekilde uygulamaya konan bu değişimi “Amerika’nın küresel kuvvetlerinin 1945’ten bu yana geçirdiği en büyük yeniden yapılanma” olarak tanımlamaktaydı.²⁹¹ Rumsfeld, 23 Eylül 2004’te Senato’ya Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan Küresel Durum Değerlendirme (*Global Posture Review*)²⁹² raporunda yeni stratejiyi şu sözlerle açıklıyordu:

“Asya’da düşüncemiz, büyük mesafeleri kat etmek için mevcut kara, hava ve deniz erişimimizi arttırmak ve bölgeye ek de-

289 A Newshour with Jim Lehrer, “Troop Realignment”, PBS, August 16, 2004, http://www.pbs.org/newshour/bb/military/july-dec04/troops_8-16.html, erişim tarihi: 25.09.2008.

290 Schwalbe, a.g.e., <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/cc/schwalbe2.html>

291 Johnson, “737 U.S. Military Bases=Global Empire”, <http://www.information-learninghouse.info/article17123.htm>.

292 Rapor “Tümleşik Küresel Varlık ve Üs Stratejisi” (*Integrated Global Presence and Basing Strategy*) olarak da adlandırılmaktadır.

niz ve hava gücü kazandırmak. Japonya ve Kore'deki tesis ve karargâhlarımızı birleştirmeyi, özel harekât kuvvetleri için düğüm noktaları oluşturmayı ve beklenmedik operasyonlar için çoklu erişim alanları yaratmayı düşünüyoruz.

(..) Avrupa'da, daha hafif ve stratejik olarak mevzilendirilebilir, gerektiğinde diğer bölgelerde hızla konuşlanacak şekilde konumlandırılmış kara güçleri ve güçlendirilmiş özel harekât kuvvetleri ile gelişmiş eğitim tesisleri oluşturma arzusundayız.

(..) Geniş Ortadoğu'da ise [Afganistan] Sonsuz Özgürlük Operasyonu ve Irak'a Özgürlük Operasyonu sırasında ev sahibi ülkeler tarafından sağlanan erişim ve işbirliğini artırarak, rotasyonel kuvvetler ve ortaya çıkabilecek acil durumlar için 'sıcak' tesisler olarak adlandırdığımız oluşumu muhafaza etmeyi öneriyoruz.

(..) Afrika'da ve Batı yarımkürede, acil durumlarda erişim için çok çeşitli, fakat daha küçük işbirlikçi güvenlik alanları öngörüyoruz.²⁹³

2003 yılında Bush Yönetimi tarafından ABD'nin yurtdışındaki üslerini yeni dönemin ihtiyaçları doğrultusunda gözden geçirmek üzere kurulan Denizaşırı Üsler Komisyonu (*The Overseas Basing Commission*), Savunma Bakanlığı raporu ışığında kendi raporunu 2005'te tamamladı. 2005 Mayıs ayında yayınlanan Üs Kapatma ve Düzenleme (*Base Closure and Realignment*) başlıklı raporda²⁹⁴ önerilen yeni üs sistemi, Soğuk Savaş'ın bitimine paralel gerçekleştirilen üs kapatmalarını bir sonraki aşamaya taşıyordu. 1990'dan itibaren yaklaşık bin denizaşırı üstün askerler çekilmiş veya bu yerlerin kullanımı azaltılmıştı. Bunun neticesinde denizaşırı yapılanma %60 küçülmüştü.²⁹⁵ Ancak bu daha az etkin veya daha az yaygın olduğu anlamına gel-

---

293 Daniel Smith, "US military on the scent of oil", Global Policy Forum, November 19, 2004, <http://www.globalpolicy.org/component/content/article/153/26174.html>, erişim tarihi: 19.04.2008.

294 *Base Realignment and Closure Report*, May 2005.

295 *Base Realignment and Closure Report*, May 2005, s.04., *2004 Defense Installations Strategic Plan*, Office of the Deputy Undersecretary of Defense (Installations and Environment), September 2004, s. 4.

miyordu. Bu daha ekonomik ve yeni dönemin ihtiyaçlarına daha uygun bir yeniden yapılanmanın getirdiği aldatıcı bir küçülme idi. 2005 raporu, üs ağının yeniden şekillendirilmesini üçlü bir yapıya dayandırarak yapıyordu. Buna göre, Almanya, Japonya ve Güney Kore'deki üslerden yetmiş bin askerin çekilmesinden sonra, ana harekât üslerini (*main operation bases*) tamamlayacak, dünyadaki pek çok yeni bölgede 'ileri harekât mevki' (*forward operating site*) ve "müşterek güvenlik alanı" (*cooperative security location*) olarak adlandırılan yeni ikincil ve üçüncül düzeyde tesisin inşa edilmesi tavsiye ediliyordu. Daimi askerî gücün konuşlanmasına ve bu askerlerin ailelerinin barınmasına imkân verecek şekilde inşa edilen mevcut harekât üslerinin tersine, *ileri harekât mevki*leri sınırlı sayıda askerî personeli ve belki bir miktar teçhizatı barındırmak için kurulacaklardı. Bunlar arasında askerî personel rotasyona tabi olacak ve bu kuvvetler ikili ve bölgesel eğitime odaklı olacaklardı.

Müşterek güvenlik alanları ise Amerika tarafından sadece iskeleti kurulan, daimi Amerikalı askerî personelinin bulunmadığı ya da çok az sayıda olduğu, daha çok yükleniciler ya da ev sahibi ülke personeli tarafından işletilen tesisler şeklinde planlanmıştı. Bu yerler, acil durumlarda kıtadan ana kuvvetin erişimine yardım edecekler ya da bölgesel müdahaleler için merkez nokta işlevi göreceklerdi. Raporda tanımlanan *ileri harekât mevki*leri ve *müşterek güvenlik alanları*, rapordaki ifade ile "sudaki nilüfer yaprakları" gibi Amerikan kuvvetlerinin dünyanın çeşitli alanlarına taşınmasını sağlayarak, ana harekât üslerini tamamlayacaklardı.²⁹⁶ Raporda Almanya Ramstein Hava Üssü, Güney Kore Camp Humphreys ve Japonya- Okinawa Kadena Hava Üssü ana harekât üsleri çerçevesinde sayılırken, Singapur'daki Sembawang liman tesisleri ve Honduras'taki Soto Cano Hava Üssü *ileri harekât mevki*ine örnek veriliyordu. *Müşterek güvenlik alanları* arasında Dakar ve Senegal'deki hava üsleri bulunuyordu.²⁹⁷

Yapılan plana göre, asker sayısındaki ve askerî tesislerdeki

296 A.g.e., May 2005, s.o7-o10; Klaus, a.g.e., s. 2.

297 A.g.e., (sayfa numarası yok, Glossary of Terms)

en ciddi azalma Avrupa'da olacaktı. Kara birliklerinin %60'ı, hava kuvvetlerinin %20'den az bir kısmı, donanmanın %20'si geri çekilecek, buradaki tesislerin %40'tan fazlası kapatılacaktı. Bunun neticesinde toplamda Avrupa'daki kırk iki bin asker ABD'ye geri dönerken, iki yüz üs terk edilecekti. Bu bölgede geride kalan müşterek güvenlik alanları ve ileri harekât mevkileri yeni yerleri de kapsayacak şekilde kurgulanarak daha geniş bir alanda hâkimiyet sağlanacaktı.²⁹⁸ Komisyon, Japonya ve Kore'deki merkezleri güçlendirmenin yanı sıra, buralarda yeni kavşaklar ve bulvarlar yaratarak, Amerikan birliklerinin acil bölgesel müdahalelerine olanak sağlamayı öneriyordu. Bu da bölgede kurulan müşterek güvenlik alanları ve harekât mevkileri ile gerçekleştirilecekti.²⁹⁹

Raporda, Avrupa'daki askerî varlığın küresel istikrar açısından önemi vurgulandıktan sonra ABD'nin burada azalttığı gücünü başka bölgelerde etkinliğini artırmak üzere kullanması tavsiye ediliyordu. Bunların başında da Doğu Avrupa ve Afrika gelmekteydi. ABD'nin Afrika'da merkezi bir oyuncu haline gelmesini tavsiye eden rapor, Kuzey Afrika'da yeni tip üslerin kurulmasını ve bu şekilde hem Ortadoğu hem Orta Asya'ya destek verilebileceğini vurgulamaktaydı. Bu sırada benzer şekilde Latin Amerika, Orta Asya, Ortadoğu, Pasifik ve Doğu Avrupa için bölgesel planlarla buraların yeniden yapılanması planlanmıştı.

Rapordaki tavsiyeler büyük ölçüde uygulamaya konuldu. ABD'nin kapattığı üslerin çoğunluğu Avrupa'dayken, buralarda konuşlandırılan asker sayısındaki azalmaya da paralel olarak, özellikle kara üsleri kapatıldı. Hava üslerinin sayısındaki azalma buna karşın çok cüzi kaldı. Öte yandan yeni kavşaklar yaratma planına uygun olarak donanma ve deniz piyade üslerinin sayısında ciddi bir artış yaşandı. 2001 ve 2009 ABD Savunma Bakanlığı verilerine göre; Amerikan donanması üs ve tesislerinin İtalya'daki sayısı 6'dan 36'ya; Japonya'daki 12'den 42'ye; Güney Kore'deki 2'den 8'e yükseldi; tüm dünyada ise toplam

²⁹⁸ A.g.c., s.F12.

²⁹⁹ A.g.c., s.H4-H8; Klaus, a.g.e., s. 3

sayı 2001'de 45 iken 2009'da 136'ya çıktı. Benzer bir artış deniz piyade üslerinin sayısında yaşandı. 2001'de ABD'nin yabancı ülkelerde sadece 3 deniz piyade üssü bulunurken, bu sayı 2009 itibari ile çoğu Japonya'da olmak üzere 26'ya çıktı.³⁰⁰ Değişim bu artışlarla da sınırlı kalmadı. Ekim 2008'de pek çok Afrika ülkesinin itirazlarına rağmen ABD Afrika Komutanlığı (AFRICOM) faaliyete geçti.³⁰¹ AFRICOM'un kurulması ile ABD'nin askerî yayılması Soğuk Savaş döneminin dahi üstüne çıkarak beş kıtaya birden ulaştı.

TABLO 3
Yabancı Ülkelerdeki ABD Üs ve Tesislerinin Dağılımı

	Ordu		Hava		Donanma		Deniz piyade		Toplam	
	2001	2009	2001	2009	2001	2009	2001	2009	2001	2009
Avrupa	309	218	202	181	16	53	-	-	527	452
Asya/ Pasifik	97	75	69	69	21	63	3	25	190	232
Ortadoğu	-	-	3	4	4	14	-	-	7	18
Kanada/ Latin										
Amerika	1	-	8	7	4	4	-	-	13	11
Afrika	-	-	-	-	-	2	-	1	-	3
Toplam	406	293	281	261	45	136	3	26	737	716

Bu tablo hazırlanırken ABD Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan, yabancı ülkelerdeki üslere ilişkin 2001 ve 2009 verilerinden yararlanılmıştır. *Base Structure Report Fiscal Year 2001 Baseline*, Department of Defense, 2009; *Base Structure Report Fiscal Year 2007 Baseline*, Department of Defense, 2009.

ABD'nin yeni dönemdeki üs politikasında farklılaşma sadece sayısal ve yapısal bir farklılaşma değildir, bu aynı zamanda fonksiyonel bir dönüşümdür. Her zaman ABD'nin askerî kuvvetini hatırlatmanın en önemli araçları olsalar da Soğuk Savaş döneminde kendilerine bir ittifak ruhu içinde yer bulmuşlardır. Yeni dönemde ise üsler, daha saldırgan ve buyurgan bir bakış açısının parçalarıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başarılı bir hegemonik strateji uygulayan, yıkıma uğrayan devletlerin "hamisi" rolündeki Amerika Birleşik Devletleri, yeni dö-

300 *Base Structure Report Fiscal Year 2001 Baseline*, Department of Defense, 2001; *Base Structure Report Fiscal Year 2009 Baseline*, Department of Defense, 2009.

301 "ABD'nin tartışmalı Afrika Komutanlığı faaliyete başladı", Star Gazetesi, 2 Ekim 2008.

nemde diğ er devletlerin itirazlarına kulak tıkayan, rıza arayışına daha az başvuran, uluslararası hukuku açıkça ihlal ederek kuvvet kullanan bir imparatora dönüşmüştür. ABD'yi askerî gücü kullanmaya böylesine sevk eden, öncelikle Soğuk Savaş sonrası bambaşka bir düzen içinde, varlığına duyulan ihtiyacın azalmasıdır. 1990'lar boyunca Amerika'nın ticari açığı çığ gibi büyürken bu ekonomik kriz, 1999-2001 yılları arasında Amerika'nın yeniden silahlanma sürecinin tetikleyicisi olmuştur. Askerî bütçede %15'lik artış, 11 Eylül saldırıları öncesinde alınan kararların sonucudur. Ekonomik bağımlılığın artması ile kuvvet kullanımındaki yükseliş arasında neden sonuç ilişkisini görmek gerekir.³⁰²

ABD'nin zayıflayan ekonomik etkinliği karşısında, diğ er devletlerle bağımlılığı artarken, Amerika'nın ağırlıklı rolüne ihtiyaç azalmıştır. Bu durum Amerikan hegemonyasının tutunduğu temelleri yıpratmaktadır. 11 Eylül sonrası yaşanan süreç, Afganistan ve Irak Savaşları, ABD'ye karşı sorgulamayı ve muhalefeti derinleştirmiştir. Kaynakları ve pazarı kontrol edebilmesi için beklediği desteği bulamaması, Amerikan yönetimini askerî yöntemleri kullanmaya daha fazla sevk etmektedir. Meşruiyet kaybının yarattığı panik ile belirlenen bu politika, yeni temeller inşa etmekten uzak olduğu gibi, var olanları da zedelemektedir. Amerikan yönetimi açıkça bir tercih yaparak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendini kabul ettirmeye yönelik, müzakereci politikalarını büyük ölçüde terk ederek, askerî politikalarla konumunu sağlamlaştırma yolunu seçmiştir. Bu militarist politika dünyanın her yerine Amerikan ordusunun daha açıkça askerî müdahalelerde bulunması anlamına gelmekte ve askerî güç gösterisi politikanın ayrılmaz bir parçası olarak kullanılmaktadır. ABD sadece kendi değerleri, ekonomik düzeni, demokrasi ve siyaset anlayışı içinde bir güç olarak varlığını sürdürebileceğ inden kendisine yönelik sorgulama süreci karşısında daha saldırgan bir yol benimsemiştir. 11 Eylül sonrası yaşanan süreç, ABD'nin sistem içinde herhangi bir değı şime izin vermeyeceğini, kurduğı düzenin ekonomik, siyasi ve toplum-

302 Todd, *a.g.e.*, s. 86.

sal ayaklarının sorgulanması durumunda, kendi tek tip modeline uyulması için askerî güç de dâhil olmak üzere tüm gücünü herkesi hizaya sokmak için kullanacağını ve bunu demokrasi havariliği söylemi ile üstelik bütün “demokratik” tavırlarını bir yana bırakarak yapacağını göstermiştir.

Amerikan yönetimleri tarafından “demokrasi” ve dünyaya “istikrar” getirme arzusu değişmez şekilde izledikleri politikalara gerekçe olarak kullanılmış ve müttefik topraklarında Amerikan kuvvetleri ise “koruyuculuk” gerekçesine dayandırılmıştır. Buna göre, yapılan askerî antlaşmalar ve buralardaki üsler Washington’ın dost ülkelere verdiği güvencenin bir göstergesidir. Bu düşüncesinin bir yansıması olan 17 Eylül 2002 Ulusal Güvenlik Stratejisi’nde şu ifadelere yer verilmektedir:

“ABD’nin ülke dışındaki askerî mevcudiyeti Amerika’nın dost ve müttefiklerine olan sadakatının en güçlü ifadesidir. Kuvvetlerimizi hem kendi hem de başkalarının müdafaası için kullanmaya hazır olan Birleşik Devletler, özgürlükten yana güç dengesinin sürdürülmesi arzusunu göstermektedir. Belirsizlikle ve karşı karşıya olduğumuz güvenlik problemleriyle baş edebilmek için Birleşik Devletler’in Batı Avrupa, Kuzeydoğu Asya ve daha birçok bölgede, üslere ve istasyonlara, ayrıca Amerikan kuvvetlerinin uzun süreli konuşlandırılması için geçici erişim düzenlemelerine ihtiyacı bulunmaktadır.”³⁰³

Oysa ABD’nin üs ağı, ortak çıkar söylemi ardında yepyeni bir hâkimiyet biçimi yaratmıştır. Chalmers Johnson, üslerden oluştuğunu söylediği Amerikan İmparatorluğu için, “ABD’nin sahip olduğu üsler dünyayı öylesine baştanbaşa kuşatıyordu ki asırlar öncesine dayanan küresel hâkimiyet rüyasına rağmen hiç kimse daha önce böyle bir güce ulaşmamıştı.” tespitini yapmaktadır.³⁰⁴ Üsler tüm dünyada Amerikan hegemonyasının askerî kaleleri, sistemin koruyucularıdır. Amerika’nın kilit noktaları tutarak kara, deniz ve hava üzerinde kurduğu hâkimiyet sade-

303 *The National Security Strategy of the United States of America*, September, 2002, <http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2002.pdf>, erişim: 21.12.2008.

304 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 206.

ce kendi gücünü arttırmasını sağlamamakta, aynı zamanda erişim yollarını tıkararak rakipleri üzerinde ekonomik, askerî ve siyasi baskı oluşturabilmektedir. Bu askerî hâkimiyet hegemonik bir dış politika izlemesine de imkân vermektedir.³⁰⁵

Bugüne kadar yayınlanan bütün raporlara rağmen, Amerika'nın devasa üs ağının büyüklüğünü tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Yayınlanan üs raporları her şeyden önce, hazırlanmalarında kullanılan kriterler nedeniyle karışık, karşılaştırılması ve değerlendirilmesi güç raporlardır. Bu raporlarda yer alan yerlerin, hangilerinin üs veya tesis olduğunu tespit etmek bile uzmanlık gerektirmektedir. Kimi zaman tek bir üs gözükmesine rağmen bir üsler kompleksi söz konusu olabilmektedir. Üslerin büyük veya küçük olmasına ilişkin ABD Savunma Bakanlığı'nın kullandığı kriter ise mülk değeri üstündendir. Dolayısıyla orada ne kadar asker bulunduğunu göstermemektedir. İzlanda'da bulunan Keflavik Donanma Üssü 2.456 milyar dolarlık değeri ile en büyük 6. üs iken, sadece 478 personel burada görev yapmaktadır.³⁰⁶ Bir üssün kapatıldığını mı yoksa yeni bir isimle daha küçük bir üs haline mi getirildiğini anlamak ise neredeyse imkânsızdır.

Ancak daha ciddi bir sorun pek çok üssün ABD Savunma Bakanlığı'nın kamuoyuna açıkladığı Üs Altyapısı Raporlarında hiç yer almamasından kaynaklanmaktadır. 2005'te yayınlanan Üs Kapatma ve Düzenleme Raporunda açıkça isimleri geçen bazı üsler dahi, izleyen dönemde yayınlanan hiçbir Üs Altyapısı Raporu'nda yer almamaktadırlar. 30 Haziran 2009'da yayınlanan "Bölgelere ve Ülkelere göre Muvazzaf Askerî Personel Mevcudu"³⁰⁷ raporunda Amerikan askerlerinin bulunduğu 147

---

305 Posen, *a.g.e.*, s. 9.

306 Valerie Reed, "U.S. Military Bases in Foreign Nations: A Summary of the Pentagon's Data", Center for Defense Information Straus Military Reform Project, November 16, 2007, http://www.cdi.org/program/document.cfm?documentid=4140&programID=37&from_page=../friendlyversion/printversion.cfmdocumentid=4140&programID=37&from_page=../friendlyversion/printversion.cfm, erişim tarihi: 01.09.2008.

307 *Active Duty Military Personnel Strengths by Regional Area and by Country (309A)*, Department of Defense, June 30, 2009.

ülkenin adının geçmesine rağmen, 2009 Üs Raporu'nda sadece 38 ülkeye yer verilmektedir.³⁰⁸

Irak ve Afganistan'da devam etmekte olan operasyonlar, bu ülkelerin neden üs raporlarında bulunmadığına belki gerekçe olarak gösterilebilir.³⁰⁹ Ancak Balkanlar'daki üsler de bu raporlarda hiç yer almamıştır. Aynı şekilde eski Doğu Bloku ülkelerinde ya da yeni NATO üyelerindeki askerî varlığa ilişkin herhangi bir üs bilgisine de rastlanmamaktadır. Bunların yanı sıra her şekilde gizlenen, varlığı inkâr edilen, başka tesislerin içinde kamufle edilen ya da askerî antlaşmalarla ihtiyaç halinde kullanılması söz konusu olan üsler vardır. Bu kapsamda İsrail'deki üslerin hiç bahsi geçmediği gibi, Ortadoğu'da halkın tepkilerinden çekinen hükümetler tarafından pek çok antlaşma da gizli tutulmaktadır. Buna karşılık, bir üs veya tesis kapatıldığında rapordan hemen çıkartılmaktadır. Ayrıca bazı tesislerin tek bir üs çatısı altında birleştirilmeleri söz konusudur. Bu durumda sayı kâğıt üstünde azalmasına karşın, gerçekte bir değişiklik olmamaktadır. Bu da üslerin toplam sayısında aldatıcı bir azaltına yaratmaktadır.

Bütün bu unsurları göz ardı ederek, rapordaki yer alan tesis ve üslerin sayısına baktığımızda ABD'nin bugün dünya çapında 13 büyük, 19 orta, 620 küçük ve 64 daha küçük olmak üzere 716 askerî tesisi bulunmaktadır.³¹⁰ Raporda yer almamasına rağmen, bilinen üsleri bu rakama eklemek bile toplam sayıyı bine yaklaştırmaktadır. Gerçek sayının ise bunun da üstünde olduğu tahmin edilebilir.

ABD'nin böylesine geniş askerî üs ve tesisler zincirine ihtiyaç

308 *Base Structure Report Fiscal Year 2009 Baseline*, Department of Defense, 2009.

309 İşgal sonrasında ABD ordusu Irak'ta 110 üs inşa etmiş; 2006 baharında Pentagon üs sayılarını azaltma kararı alarak bu sayıyı 75'e indirmiştir. ABD yönetimi Irak'tan tamamen çekilmeden önce bu sayıyı 14'e indirmeyi hedeflemektedir. Bunlar Kuzey Irak, Bağdat, Sünni Fallujah, Ramadi ve Tikrit'i içine alan Anbar eyaletinde ve Şiilerin çoğunlukta olduğu Güney bölgesinin Bağdat'a yakın kısmında yer almaktadırlar. Joseph Gerson, "Enduring' U.S. Bases in Iraq: Monopolizing the Middle East Prize, *Common Dreams*, March 19, 2007, <http://www.commondreams.org/views07/0319-26.htm>; erişim tarihi: 28.04.2008.

310 *Base Structure Report Fiscal Year 2009 Baseline*, Department of Defense, 2009.

duymadığı ortadadır. Teknolojik gelişmeler Amerikan ordusuna düşmanları ile savaşmakta daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir kapasite sağlamaktadır. Kosova, Afganistan ve Irak savaşlarında, Amerikan Hava Kuvvetleri düşman radar mevzilerine, telekomünikasyon tesislerine ve diğer hassas hedeflere doğrudan kıtadan kalkan uçaklarla saldırmıştır. Missouri'deki Whiteman Hava Üssü'nde konuşlanan B-2 bombardıman uçakları, Amerika'dan kalkıp 44 saat gidiş dönüş uçuşla, Afganistan civarındaki herhangi bir üssü kullanmadan pek çok hedefi daha savaşın başında yok etmiştir.³¹¹ Amerikan Hava Kuvvetleri Komutanı General Michael Ryan, 2001'de ABD'nin uzayda yüz askeri, yüz elli ticari uydusu olduğunu açıklamıştır.³¹² Uzaydaki aktif uyduların yarısına tekabül eden bu rakam, güdümlü füzeler çağında çok önemli bir avantajdır. Bu uydular, Washington'ın bütün dünyayı izlemesini ve dinlemesini mümkün kılmaktadır. Mevcut askerî teknolojik kapasiteye karşın Amerika her zaman büyüyen üs yapısına yeni bahaneler üretmeye devam etmektedir. Terörizme karşı küresel savaş en kapsamlı gerekçe olmakla birlikte, bu kimi zaman Latin Amerika'da olduğu gibi uyuşturucu ile mücadele ya da yeni NATO ülkelerindeki gibi orduların eğitimi de olabilmektedir.³¹³ Üs Kapatma ve Düzenleme Raporu'nda yer alan ifade aslında bütün hikâyeyi bir anlamda özetlemektedir:

“Bir üs yapısı askerî düşüncenin ötesinde anlam taşır. Her şeyden önce ikili, uluslararası, kültürel ve ekonomik sonuçları olan siyasi bir düzenlemedir.”³¹⁴

311 Calder, *a.g.e.*, s. 211.

312 Posen, *a.g.e.*, s. 12.

313 Johnson, *Amerikan Emperyalizminin Sonbaharı*, s. 183-184.

314 *Base Realignment and Closure Report*, May 2005.

İNCİRLİK ÜSSÜ

"İncirlik, kullanmak istediğiniz sürece, sizin için orada."

– FATİN RÜŞTÜ ZORLU (Dışişleri Bakanı),
ABD Büyükelçisi'ne hitaben¹

İncirlik Üssü'nün kuruluşu

Kuruluşa giden yol

İkinci Dünya Savaşı: Gizli üs Adana

İncirlik Üssü, 1949 yılında Sovyetler Birliği'nin ilk atom bombasını başarı ile patlatmasının ardından ABD'nin değişen dünya politikasının bir sonucu olarak hayata geçirildi. Türkiye ile gerçekleştirilen diplomatik pazarlıkların neticesinde, üssün inşaatına 1951 baharında başlandı. Bununla birlikte, Adana bölgesinin Amerikalı strateji uzmanlarının dikkatini çekmesi daha önceki bir döneme İkinci Dünya Savaşı yıllarına dayanmaktadır.

1943 yılı İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye için en kritik yılıydı. Savaşta üstünlük Müttefiklere geçmiş ve onlar da Türkiye'yi savaşa girmesi için sonuna kadar zorlamaya başlamışlardı. Ancak yenilen Almanya hâlâ Türkiye'ye ağır bir darbe indirebilecek güce sahipti ve Ankara savaşa girmemek için elindeki bütün kozları sonuna kadar oynamakta kararlıydı.² ABD ve Sov-

1 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 13, 1958.

2 Selim Deringil, *Denge Oyunu: II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 187 ve 229.

yetler Birliği'nin savaştaki etkinliğinin artması ile bu tarihe kadar asker vermesi için baskı gören Türkiye'nin Mtdefiklere sadece s sağlayarak destek olması fikri ön plana çıktı.³ İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in Türkiye'nin ne pahasına olursa olsun savaşa girmesini ve elindeki mevcut askerî gçle savaşmasını istemesine karşın, 19 Ekim 1943'te Moskova Konferansında bir araya geldiği ABD Dışışleri Bakanı Cordell Hull, Türkiye'nin ihtiyaçı olan askerî donanımını sağlamanın zor olduğu kanaatindeydi. Hull'a göre Türkiye'nin asker değil, sadece s ve transit kolaylığı sağlaması yeterliydi.⁴

Amerikalı yetkililerin Türkiye'ye bakışı farklıydı. Onlar için Türkiye askerî istihbarat toplamak için kritik bir mevki ve çeşitli askerî operasyonlar için ideal bir s konumundaydı.⁵ ABD, Afrika-Ortadoğu-Avrupa güzergâhında transferi rahatlatacak Türkiye'de havaalanlarını kullanım hakkını elde etmeye bu nedenle önem veriyordu.⁶ Mihver devletlerinin Balkanlar'daki faaliyetlerine ilişkin istihbarat toplamak için Türkiye'nin konumundan faydalanma fikri gittikçe daha fazla taraftar bulmaya başlamıştı. Aynı zamanda ABD, hava tahminleri ve diğer istihbarat bilgilerine erişmek ve bunları iletmek için de Türkiye'de iletişim istasyonlarına ihtiyaçı duymaktaydı. ABD Ortadoğu Kara Kuvvetleri'nin (*US Army Forces in Middle East-USA-FIME*) merkez karargâhının bulunduğu Mısır ile Türkiye arasında karşılıklı seferler düzenlemek, hiç değilse insan ve kargo taşıyacak sivil nakliye uçakları için iniş izni elde etmek önemli hale gelmişti.⁷ Ancak Ankara, havaalanlarını Mtdefiklere açımanın savaşa doğrudan katılmaktan bir farkı olmadığını, bu-

3 A.g.e., s. 188.

4 FRUS, October 28,1943,The Conferences at Cairo and Tehran, s. 124.

5 Robert Cassaboom; Gary Leiser, "Adana Station 1943-45: Prelude to the Post-war American Military Presence in Turkey", Middle Eastern Studies, vol.34, Issue 1 (January 1998), s. 73.

6 Roosevelt Churchill'e gönderdiği mektupta Türkiye'de üslerin kullanımı konusunda baskı yapılması yönündeki İngiliz ve Sovyet politikalarının desteklediklerini açıklıyordu. FRUS,November 4,1943,The Conferences at Cairo and Tehran, s. 151.

7 Cassaboom; Leiser, a.g.e., s. 74.

nun ülkeyi Almanya'nın hedefi haline getireceğini düşündüğünden bu öneriye hiçbir zaman sıcak bakmadı.⁸ İngilizlerin bu konudaki tüm ikna çabalarına ve ABD ve Sovyetler'in taleplerine karşın Türkiye'nin hava üssü vermesinin savaşa girmesi anlamına geldiği fikri aslında gizli kapılar ardında Müttefiklerce de paylaşılıyordu.⁹ 31 Ağustos [1943] tarihli notada İngiliz Dışişleri yetkilileri tarafından, Türkiye'nin fiilen savaşa girmesi ile yalnızca havaalanlarını kullandırması arasında bir fark olmadığı, her iki durumda da Almanya'nın Türkiye'ye saldırıp İstanbul veya İzmir gibi savunmasız kentleri yok edeceği değerlendirilmesi yapılmaktaydı.¹⁰

Kahire'de, Kasım ayında İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile bir toplantı yapan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, görüşme sonrasında bu kez Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Lawrence A. Steinhardt ile bir araya geldi. Her iki toplantının gündeminde de Türkiye'deki havaalanları vardı. Amerikalı ve İngiliz yetkiler, Anadolu'da inşa olunacak radar tesisleri veya havaalanlarının Alman saldırılarına yol açmayacağını ileri sürerek, Türkiye'nin hiç değilse kendilerine bu şekilde destek olması yönündeki taleplerini tekrar ettiler.¹¹ Ancak Alman Büyükelçisi Franz Von Papen, daha önceki görüşmelerinde Menemencioğlu'na bunun tam tersini söylemiş ve Almanya'nın bu tür bir girişimi savaş ilanı olarak kabul edeceğini belirtmişti.¹² Türkiye, savaşa girmesine neden olacağı gerekçesi ile Müttefiklerin bu talebini bir kez daha geri çevirdi. Büyükelçi Steinhardt bu görüşme sonrası Washington'a yaptığı değerlendirmesinde Türkiye'nin salt hava üssü vermektense doğrudan savaşa girmeyi tercih ettiğini, çünkü Türklere göre üs vermekle savaşa girmenin aynı şey olduğunu yazıyordu.¹³

Amerikalı yetkililer, bu şartlar altında savaşın seyri açısından

8 FRUS, November 10, 1943, The Conferences at Cairo and Tehran, s. 174-175.

9 Deringil, *a.g.e.*, s. 212'den (FO 371/R 13071 / 55 / 44).

10 *A.g.e.*, s. 198'den (FO 371/R 8244 / 55 / 44).

11 FRUS, December 4, 1943, The Conferences at Cairo and Tehran, s. 690-698.

12 Deringil, *a.g.e.*, s. 224.

13 FRUS, November 14, 1943, The Conferences at Cairo and Tehran, s. 190-192.

önemli gördükleri operasyonların çoğunu gizli olarak yürütme yolunu seçtiler. 1943 yılında Adana'da kurulan haberleşme istasyonu bu anlamda Türkiye'de yürütülen operasyonlarda önemli bir yer teşkil etmektedir. Aslında Türkiye ile Müttefikler arasındaki istihbarat paylaşımı savaşın başından beri çeşitli seviyelerde devam etmekteydi. Mihver Avrupa'sında Türk elçiliklerinin hâlâ açık olması sayesinde Türk askerî ataşeleri Ankara'ya rapor göndermeyi sürdürüyorlardı ve bu raporların bir kısmı müttefiklere iletilmekteydi.¹⁴ Savaş boyunca işbirliği bu anlamda arttı.

Ankara'yı havaalanları konusunda ikna edemeyen Müttefikler için Türkiye'nin tarafsızlığından faydalanmayı sürdürmenin tek yolu bu toprakları istihbarat toplamak için gizli bir üs olarak kullanmak ve Avrupa'daki direnişi bu yolla desteklemektir.¹⁵ Türkiye'de kurulacak bir tesis, sağlıklı meteoroloji tahminleri göndererek, hava kuvvetlerinin işini kolaylaştırabilirdi. Kuzey Afrika'daki üsleri kullanan Amerikan uçakları, Balkanlar'da gerçekleştirecekleri bombardımanlar için bölgenin hava durumu bilgisine ihtiyaç duymaktaydılar. Ayrıca, gelecekte CIA adını alacak Amerikan Stratejik Hizmet Ofisi'nin (*Office of Strategic Service-OSS*) Balkanlar'daki birimlerinin, Mısır ile iletişim kurması için Türkiye'de bir istihbarat üssü önemli hale gelmişti.¹⁶ İlk OSS ajanı 9 Ocak 1942'de Türkiye'de göreve başladı.¹⁷ Yapılan çalışmaları başarılı bulan OSS Direktörü Bill Donovan'ın İstanbul'da bir OSS istasyonunun kurulmasını 1942 sonunda onaylaması ile istasyon baharda faaliyete geçti. 4 Mayıs 1943'te OSS İstanbul ilk telgrafını, 21 Ağustos'ta ise ilk istihbarat raporunu yollamıştı.¹⁸

---

14 Cassaboom; Leiser, *a.g.e.*, s. 74'ten AFHRA, File 533.611-2, Miscellaneous Intelligence-Turkey, Dec. 1942-Aug.1943.

15 Barry Rubin, *Istanbul Intrigues*, Boğaziçi University Press, İstanbul, 2002, s. 128.

16 AFHRA, "Historical Data: Adana Turkey", prepared by Walter M. Terry, Army Air Forces, Army Airways Communications Systems, 86th AAF Base Unit Sec L (Headquarters 57th Army Airways Communications System Group), 19 July 1945, s. 1.

17 Rubin, *a.g.e.*, s. 129.

18 *A.g.e.*, s. 152 ve 188.

ABD'nin savaş ilerledikçe Türkiye'ye yönelik ilgisi de arttı. 1939'da ABD'nin Ankara Elçiliği'nde ve İstanbul Konsoloslugu'nda toplam üç diplomat ve iki askerî ataşe bulunurken, iki sene sonra bu sayı on bir diplomat ve yirmi bir yazıcıya çıkmıştı. Ayrıca büyük bir müfreze ve savaş zamanı ihtiyaçlarından kurulan pek çok yeni kurumun temsilcileri de Türkiye'de görev yapmaya başlamıştı.¹⁹

Müttefikler Akdeniz bölgesindeki hâkimiyeti ele geçirince, Amerika Hava Ulaştırma Komutanlığı (*America Air Transport Command-ATC*) operasyonlarını bu bölgeye doğru genişletti. Amerikalı yetkiler başından beri Türkiye'yi rotalarına dâhil etmek için uğraşmaktaydılar. OSS Ortadoğu'yu yöneten Albay Gustave Guenther ve USAFIME Kurmay Başkanı Tuğgeneral Francis Cheves 1943 sonlarında Adana'da bir haberleşme istasyonu kurulmasının gerekli olduğuna karar verdiler. ATC uçakları zaten Adana'ya ara sıra uçuyorlardı. Adana, Mihver uçaklarının menzili dışında bulunması ve Mısır'a yakın bir mesafede olması nedeniyle mükemmel bir mevkideydi. Adana'dan, ATC kolaylıkla uçuşlarını Ankara'ya, İstanbul'a ve muhtemelen Rusya'ya kadar genişletebilirdi. Burada kurulacak bir OSS istasyonu gerekli olan hava durumu ve istihbarat bilgisini ATC'ye sağlayabilecek ve aynı zamanda Kahire'nin yedeği olarak hizmet verecekti.²⁰

1943 sonlarında OSS, Amerikan Elçisi'nin Adana'daki yazlık evini kendisine üs haline getirdi. OSS tarafından 1944 Ocak ayından itibaren faaliyete geçirilen bu bina havaalanına yaklaşık 4 km uzaklıktaydı ve Alman Konsoloslugu'na komşuydu. Amerikalı yetkililer, Türkiye'ye karşı herhangi bir yükümlülük altına girmek istemediklerinden ve daha önceki denemelerinden edindikleri kanaat nedeniyle gerekli onayı alamayacaklarını düşündüklerinden bu operasyonu gizlemeyi seçtiler. Ancak daha önemlisi Türkiye'de istihbarat peşinde olan Müttefiklerden de bunu gizleyerek avantajı elde tutmak istemişlerdi. Ne Türk yetkililere ne de görüldüğü kadarı ile İngilizle-

19 A.g.e., s. 134.

20 Cassaboom; Leiser, a.g.e., s. 75.

re bilgi verilmişti. Aslında operasyonun belirli yönleri Amerikan Büyükelçisi Steinhardt'a bile bildirilmemişti. Ocak 1944'te OSS Ortadoğu Komutanı Albay Guenther'in isteği ve USAFI-ME Komutanı Tümgeneral Ralph Royce'un sözlü onayı ile Ordu Havayolları Haberleşme Birimi (*Army Airways Communication Service-AACS*) haberleşme cihazlarını bu istasyona gizlice soktu. Steinhardt'ın bilgisi dışında OSS, Büyükelçiye teslim edilecek bir limuzini Kahire'de modifiye etti ve içine verici, alıcı ve diğer donanımları gizledi. Mısır'dan yola çıkan bu araba Filistin ve Suriye üstünden Türkiye sınırını geçerek Adana'ya vardı. Adana istasyonu AACS'de görevli Teğmen Carlos Molina ve Başçavuş William Macumber tarafından Büyükelçinin yazlık evinde kuruldu.²¹

Istasyonda faaliyet gösterecek ilk AACS personelinin Adana'ya gitmesi için emir Mart ayında yayınlandı. Adana istasyonunda üç kişi; güvenlik subayı olarak bir deniz piyade albay, bir kriptotelsiz operatörü ve bir telsiz-kule operatörü, görev yapmaktaydı. İlk andan itibaren güvenlik öncelikli önemdedi. Çalışanlar sivil giyiniyordu. Türk yetkililerin teftişini engellemek için, kritik yedek parçalar diplomatik pakette bir Amerikan kuryesi tarafından taşınıyordu. Genellikle istasyon Kahire'deki AACS merkezine bir günlük hava durumu raporu gönderiyordu. Ayrıca her gün Ankara'daki Amerikan Elçiliği ile iki kez görüşülüyordu. 1944'ün ilk yarısı boyunca, Adana aynı zamanda İstanbul'daki OSS istasyonu ile de bir kez görüşmeyi sürdürdü.²²

1943 sonlarında istasyonun inşa edildiği zamanla aynı günlerde, Büyükelçi Steinhardt, Amerikan Hava Kuvvetleri Komutanı General Henry Arnold'un bilgisi dâhilinde, Türk yetkililerle ATC'nin Kahire'den Adana'ya tek yönlü uçuş yapmasına izin verecek bir anlaşma için görüşmelere başladı. Sürdürülen gizli operasyona mümkün olduğunca yasal bir zemin kazandırmanın yolları aranıyordu. Antlaşmanın bir parçası olarak ATC, Adana'da bir müfreze kuracaktı. Ocak 1944'te Albay Turner

21 AFHRA, "Historical Data: Adana Turkey", 19 July 1945, s. 2-3.

22 A.g.e., s. 4-5 ve 7.

Austin Müfreze C'yi, Ordu Hava Kuvvetleri 1264. Üs Birimi'ni (İstasyon No 7 olarak da bilinir) kurmaya gönderildi. Ağustos ayında Austin ve beş kişi müfrezeyi kurdular. Sivil kıyafetler giyen müfreze mensupları resmi olarak Türkiye'de "Amerikan Nakliye Şirketi" çalışanları olarak bulunuyorlardı ve diğerleri gibi Büyükelçi'nin "yazlık evi"nde kalıyorlardı.²³

2 Ağustos 1944'te Mihver güçlerinin tamamen çekilmeye başlaması ile Ankara, Müttefiklerin uzun zamandır zorladığı adımı attı ve Berlin ile diplomatik ilişkileri kesti. Almanya'nın baskı ve etkisinin azalması ile Müttefikler Türkiye'nin savaşa katılacağı ya da en azından topraklarında açıkça operasyonlarına izin vereceğini düşünüyorlardı. ATC, Türkiye üzerinden Rusya'ya uçmak istiyordu. Özellikle uçuşlarını Adana'dan Ankara, İstanbul, Poltava ve Ukrayna'ya genişletmek amacındaydı. Amerikan Büyükelçisi, 25 Ağustos'ta ABD Savaş Bakanlığı'na gönderdiği notta "Başbakan, Ortadoğu-Sovyetler Birliği hattında ATC uçaklarının Türk toprakları üzerinden geçmesi konusunda Hükümetin mutabakatını sağlayabileceği kanaatinde," ifadesi ile iznin alınmak üzere olduğunu söylüyordu.²⁴

Başlangıçta Türk yetkililer uçuşların sadece Adana'dan Ankara'ya genişletilmesine izin verdiler. Uçuşlar başlamadan önce ATC'nin uygun haberleşme tesislerini ve operasyonel birliklerin altyapısını kurması gerekiyordu. 3 Ekim'de Ankara'da haberleşme tesislerinin kurulması Türkiye'den resmi olarak talep edildi. Aralık sonuna doğru Ankara istasyonu faaliyete geçti, Ankara'nın tam randımanla çalışmaya başlaması ile Adana'daki istasyona duyulan ihtiyaç da büyük ölçüde azaldı.²⁵ Zaten aldıkları bütün önlemlere rağmen Amerikalılar artık Türk yetkililerin dikkatini çektiklerini düşünüyorlardı. Adana İstasyo-

23 Cassaboom; Leiser, *a.g.e.*, s. 79'dan AFHRA. 1264th AAF Base Unit, North African Division, ATC to Commanding General, North African Division, ATC, Report subj: Final Report of Detachment C, 1264th AAF Base Unit, file 310.01, vol. 2, s. 103.

24 *A.g.e.*, s. 78'den AFHRA., Message, American Embassy Ankara to the War Department, no.1565, 25 August 1944, in file 145.81-185, "AC/AS Plans-Entry of Turkey into the War", vol. 1.

25 AFHRA, "Historical Data: Adana Turkey", 19 July 1945, s. 10-11.

nu Komutanı, Ekim 1944 itibari ile üst düzeydeki Türk yetkililerin istasyonun varlığını bildiğini, havaalanı yetkililerinin ve muhtemelen yerel polisin ise kendilerinin asker olduklarının farkında olduklarını düşünüyordu.²⁶

Savaşın sonuna doğru 23 Şubat 1945'te Türkiye sonunda Almanya'ya savaş ilan etti. Gizli Adana İstasyonu, Türkiye'de resmi olarak Amerikan hava taşımacılığı için gerekli izinler alındıktan ve telsiz haberleşme sistemi için gerekli altyapı kurulduktan sonra kapatıldı. ABD'nin savaşın sonunda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den taleplerde bulunmaya başladığı bir dönemde bu izinleri almış olması dikkat çekicidir. Savaş sonunda hava haberleşme tesislerinin Ankara'da resmen kurulması ile uçakların kalkış ve varış mesajları açıkça gönderilmeye başlandı. Ayrıca Nisan 1945'te Türkiye ile Adana'da yasal bir telsiz istasyonu kurulması için bir anlaşmaya varıldı. Gizli istasyon varlığını 18 Haziran'da kesin olarak kapanana dek bir süre daha devam ettirdi.²⁷

Adana istasyonu kuruluş amacını fazlası ile yerine getirmişti. İstasyon sadece Amerikalı yetkililere ihtiyaçları olan istihbaratı ulaştırmamış ve hava ulaşımını kolaylaştırmamış, aynı zamanda Amerikalı askerî planlamacıların Türkiye'nin stratejik konumuna ilişkin fikir edinmelerini de sağlamıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından dünyada yeni dengeler kurulurken, Adana bölgesi, sunduğu iklimsel ve stratejik avantajlarla Amerika'nın askerî planlarında kendine daha büyük bir yer bulacaktı.

Savaş sonrası: Türkiye kendine yer arıyor

İkinci Dünya Savaşı, 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olması ile sona erdi. Savaş sona ermeden Sovyetler Birliği'nin dünya sahnesinin iki büyük gücünden biri olarak ortaya çıkacağı belli olmuştu. Türkiye ile Sovyetler Birli-

26 A.g.e., s. 6-8'den "Information on Adana Station", Letter from Captain Lester B. McAllister, Jr., 22 October 1944.

27 A.g.e., s. 11.

ği arasında İkinci Dünya Savaşı'nın başına kadar iyi giden ilişkiler, savaşın taraflarının belli olmasıyla ve Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşmaları imzalamasıyla bozulmuştu. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından, Türkiye'nin savaşa girerek yeni bir cephe oluşturması beklentisi içinde olan Sovyetler, tüm baskılarına rağmen Türkiye'yi savaşa sokmayı başaramadı ve bu durum ilişkilerin daha da gerginleşmesine yol açtı.

Savaş sona erdiğinde Sovyetler Birliği, çok geniş bir hâkimiyet sahasına kavuşmuş ve yeni güç olarak ortaya çıkmıştı. Güneyinden gelecek bir tehditten daima kuşku duyan Sovyetler Birliği, kendisini güçlü hissettiği her seferde yaptığı gibi Boğazları kendisine tehdit yöneltilemeyecek bir statüye sokmak için Türkiye üzerinde baskı uygulamaya başladı.²⁸ Özellikle "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması"nın feshi kararı ve ardından gelen Boğazlarda üs ve toprak talepleri Ankara'da endişe yaratmıştı. Bu şartlar, Türkiye için kabul edilebilir nitelikte değillerdi. Sovyet talepleri karşısında kendi başına direnmekte zorlanacağı için Türkiye güvenlik arayışı ile ABD'ye daha fazla yaklaştı. Ancak Washington'ın bu destek talebine ilk başta yaklaşımı sıcak değildi. Amerika'nın bakış açısının değişmesi ve stratejik olarak Türkiye'ye önem atfetmesi hemen olmadı. ABD, Sovyetler'in tavrı karşısında sert bir tepki göstermemekle birlikte, konuya tamamen ilgisiz de kalmadı.²⁹

Amerika'nın bu dönemde Türkiye'ye beklediği desteği vermemesinin nedeni, Amerikalı yetkililerin Sovyetler'in Türkiye'ye karşı kuvvet kullanma eğilimi içinde olduğuna inanmalarıydı.³⁰ Ayrıca bu dönemde bölge, ABD tarafından hâlâ İngiltere'nin geleneksel hâkimiyet alanı içinde görülüyordu.³¹

28 Baskın Oran, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt XXV, no. 1 (Mart 1970), s. 47-55.

29 Melvyn P Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey and NATO, 1945-1952," *The Journal of American History*, cilt LXXI, no. 4 (Mart, 1985) s. 808.

30 A.g.e., s. 808.

31 Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile ilişkiler," s. 522.

1946 başlarına kadar ABD'nin, Sovyetler Birliği ile bir uzlaşmaya varabileceği düşüncesi de bu yaklaşımda etkili oldu. Ancak Aralık 1945'te düzenlenen Moskova Konferansı sonucunda ABD-Sovyetler Birliği uzlaşmasının olmayacağını kesinlik kazanması üzerine Amerika bölgesel politikalarını ve stratejilerini yeniden gözden geçirmeye başladı.

Amerika'nın 1946 yılı başlarında değişen Sovyet politikası, Türkiye'ye yönelik yaklaşımında değişimi de beraberinde getirdi. Amerika'nın tutum değiştirerek Sovyetler'e karşı daha sert bir tavır takınmasında, bir uzlaşının mümkün olmadığını görmesi kadar, Dışişleri Bakanlığındaki bazı isimlerin ısrarlı raporları da etkili oldu. Sovyetler'in Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'yu içine alacak şekilde yayılmacı bir politika izledikleri görüşünü savunan bu isimler arasında Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika Dairesi Başkanı Loy Henderson ve Amerika'nın Moskova Maslahatgüzarı George Kennan da yer alıyordu.³² 28 Şubat 1946'da Dışişleri Bakanı James Byrnes New York'ta yaptığı konuşmada "Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin amaçlarına ve prensiplerine ters düşecek şiddet ya da şiddet tehdidi kullanılmasına kayıtsız kalmayacağız ve kalamayız... Eğer büyük güç isek sadece kendi güvenliğimizi temin için değil, aynı zamanda tüm dünya barışını korumak için de büyük güç gibi davranmalıyız," sözleri ile Amerikan dış politikasındaki değişimin ilk sinyallerini verdi.³³

Bu açıklama bundan sonra ABD'nin Sovyet saldırılarına karşı dünyanın her yerinde cevap verebileceği anlamını taşıyordu ki bu Türkiye açısından son derece önemli bir gelişmeydi. Bununla birlikte, Türkiye'nin önemini ön plana çıkaran Mart 1946'da patlak veren İran Krizi oldu. Sovyetler'in İran'dan çekilmeyi reddetmesi üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, strateji uzmanlarından Türkiye'nin stratejik önemine ilişkin açık bir tanımlama istediler. Strateji uzmanlarınca yapılan tespit, Batı Avrupa'nın askerî güçsüzlüğü ve ABD birliklerinin hızlı şekilde terhis ediliyor olduğu göz önüne alındığında; Sovyet birlikleri-

³² Ayşeğül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958*, İstanbul, Boyut Yayınları, 1997, s. 38.

³³ *A.g.e.*, s. 40.

nin kolaylıkla bütün Batı Avrupa'ya girebileceği ve kalan Amerikan güçlerinin kıtadan çıkarılabileceği tahmin ediliyor ve bu durumun hava kuvvetlerini daha önce olmadığı kadar önemli hale getireceği ve Türkiye'nin hava kuvvetlerinin kullanılabilmesi için anahtar konumda olduğu tespiti yapılıyordu.³⁴

Türkiye'nin stratejik önemini vurgulayan raporlara rağmen, atom bombası üstünlüğüne güvenen ABD, hâlâ bölgeye ilişkin bir adım atmakta tereddütler taşıyordu. Ancak, artık Türkiye'yi tamamen kaybetmek de istememekteydi. Sovyet baskısı karşısında Türkiye'nin yanında olduğu mesajını 16 ay önce Washington'da ölen Büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesini 5 Nisan 1946'da Missouri Zırhlısı ile göndererek verdi.³⁵ Amerika'nın bu sembolik desteği Türkiye tarafından memnuniyetle karşılandı. Ancak Türkiye'nin beklentisi bunun çok ötesindeydi.

1946 sonunda yaşanan bir dizi gelişme, ABD'nin yıl boyunca izlediği Sovyet talepleri karşısında Türkiye'nin direnişini cesaretlendiren ancak duruma müdahil olmaktan kaçınan politikasındaki değişimlerin başlangıcı oldu. 15 Ağustos 1946'da Dışişleri ve Savaş, Donanma Bakanlıkları tarafından ortak hazırlanan raporda Başkan Truman'a sunulan memorandumda, Sovyetler'in asıl amacının Türkiye'nin kontrolünü ele geçirmek olduğu; Türk Boğazlarının Sovyet kontrolüne geçmesi ve Çanak-kale'de üs edinmesi durumunda Sovyetler'in bunu Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu'ya geçişte kullanabileceği aktarılıyordu. Ayrıca yapılan değerlendirmede Sovyetler'in, Ege ve Akdeniz'de yeni üs arayışlarına girebileceğine de değinilmekteydi. Rapor-daki tespitler ve varılan sonuç Başkan Truman'ı etkilemişti; artık Sovyet yayılmasına kayıtsız kalınmayacağını göstermek için yeni bir tavır benimsenmesi gerekiyordu.³⁶

Türkiye'ye yönelik politika değişikliğinin ilk ciddi sonucu, 19 Ağustos 1946 tarihinde Sovyet notasına verilen cevap ile

34 Leffler, *a.g.e.*, s. 814.

35 Erel Tellal, "SSCB ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (der.) Baskın Oran, cilt I, 7. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 508.

36 FRUS, August 15, 1946, vol. VII, s. 840-842.

kendini gösterdi. ABD, Sovyetler'le ters düşmeyi göze alarak, kendileri ile aynı fikri paylaşmadığını, Boğazlarda Sovyet üsleri kurulmasını ve Boğazların başka hiçbir gücün katılımı olmaksızın Türkiye ile birlikte savunulması önerilerini kabul edemeyeceklerini söyledi.³⁷

Washington'ın Türkiye'deki gelişmelere olan ilgisi artmıştı. ABD Genelkurmay Başkanlığı, Türk Boğazlarının uluslararası gündemi meşgul etmesi nedeniyle hazırladığı memorandumu, 23 Ağustos 1946'da Savaş ve Donanma Bakanlıklarına gönderdi. Burada Türkiye, "stratejik açıdan Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun en önemli askerî faktörü" olarak tanımlanıyordu. Genelkurmay'ın görüşüne göre, etkin bir hava gücü ve donanmanın eksikliğine rağmen, kara kuvvetleri ile bölgede Sovyet yayılması karşısında direnebilecek tek ülke Türkiye'ydi. Bununla birlikte, ordunun güçlendirilmesi gerekiyordu. Genelkurmay'ın ABD yönetimine tavsiyesi, Türkiye'nin ekonomik ve askerî pozisyonunu güçlendirmek için ABD'den silah, askerî uçak ve diğer askerî donanımları almasına izin verilmesi yönündeydi.³⁸ Üst düzey yetkililer stratejik açıdan Türkiye'nin önemini anlamış olmakla birlikte, Amerika'nın Batı Avrupa'daki politikaları konusunda bile tereddütler yaşayan kamuoyunun ve Kongre üyelerinin fikrini değiştirmek kolay değildi.

Ancak yaşanan gelişmeler, Washington için kamuoyu ve Kongre'yi ikna edebileceği sebepleri yarattı. Bunların başında, ekonomik sorunlar yaşayan İngiltere'nin, Türkiye'nin de içinde olduğu bölge ülkelerine verdiği desteği sona erdirmek zorunda kalması geliyordu. İngiltere çekilirken bir yandan da çıkarlarını etkin şekilde korumak arzusundaydı. Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'yu kendi çıkarları açısından hayati görüyor ve Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyet etkisine girmesi durumunda Rusya'nın hâkimiyetinin Mısır ve Filistin'e kadar yayılacağını düşünüyordu.³⁹ Bu açıdan, Türkiye ve Yunanistan'a mutlaka destek verilmesi gerekmekteydi. Bölgedeki İngiliz çıkarlarını savunmak

37 FRUS, August 19, 1946, vol. VII, s. 847-848.

38 FRUS, August 23, 1946, vol. VII. s. 857-858.

39 Sever, *a.g.e.*, s. 33.

için en iyi adayın ABD olduğunu düşünen Londra, Washington ile bölge üzerinde anlaşmaya varmayı seçti. İngiliz yetkililer, Amerika'nın dünya ilişkileri üzerindeki tecrübesizliğinin, İngiliz çıkarlarını Amerikan dış politikasına gizlemeye izin vereceğini düşünüyorlardı. Bu çerçevede İngiltere, ABD'ye Sovyet tehdidine karşı Türkiye ve Yunanistan'ı askerî bakımdan güçlendirme önerisi getirdi.⁴⁰ 21 Şubat 1947'de İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardım sağlayamayacağını ve ABD'nin bu yüklenimi yerine getireceğini umduğunu resmi olarak açıklaması üzerine, Washington bu ülkelere yardım konusunda acil bir adım atmak zorunda kaldı.⁴¹

Bu kararda bir tek İngiltere'nin zorlayıcı rolünün etkili olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Daha İngiltere bu açıklamayı yapmadan önce neredeyse Washington'daki tüm sivil ve askerî yetkililer Türkiye'ye askerî yardım sağlama konusunda hemfikirlerdi. Ocak 1947'de Savaş Bakanlığı'nca Başkan Truman'a yapılan bir sunumda eğer savaş çıkarsa Türkiye'nin, Sovyetler'in Süveyş ve Kuzey Afrika'ya ilerlemesini yavaşlatacağı, Sovyet petrol kaynaklarına saldırabileceği, Sovyet bombardımanını karşısında piyade kalkanı sağlayacağı, Sovyet denizaltılarını Karadeniz'de sıkıştıracağı, Sovyet gemilerini yok edeceği ve Sovyetler'in merkezine muhtemel bir kara taarruzu başlatabileceği ifade edilmekteydi.⁴² Türkiye'nin askerî bakımdan desteklenmesi gerekiyordu. İngiltere'nin çekilmesi ile birlikte, bu görev ABD'ye geçmiş oldu.

Harry Truman 12 Mart 1947'de Kongre'ye yaptığı daha sonra Truman Doktrini olarak anılacak olan konuşmasında, 30 Haziran 1948'de sona erecek bir dönem için Türkiye ve Yunanistan'a toplam dört yüz milyon dolarlık mali ve askerî yardımda bulunmak için yetki istedi.⁴³ Yunanistan'a verilen destek ko-

40 Athanassopoulou, *a.g.e.*, s. 41.

41 FRUS, 1947, vol. V, s. 42-45; 45-47.

42 Leffler, *a.g.e.*, s. 815'ten Records of the War Department General and Special Staff, Forrest P.Sherman "Presentation to President", Jan 14, 1947, box 2, Forrest P.Sherman Papers (Naval Historical Center).

43 FRUS, February 24 1947, vol. V, s. 45-47; FRUS, February 27 1947, vol. V, s. 60-63.

münizmi bertaraf etmek amaçlıydı, Türkiye'ye ise bu yardım ordusunu modernleştirmesi için veriliyordu. Güçlü bir Türk ordusu sadece muhtemel bir Sovyet saldırısı karşısında tampon görevi görmeyecek, aynı zamanda Sovyetler'in Türkiye'yi ve Boğazları kullanarak ticaret yollarını ele geçirmesini ve Ortadoğu'daki petrol kaynaklarına ulaşmasını engelleyebilecekti.⁴⁴ Türkiye ve Yunanistan'a yardım sağlayan 75. Kamu Yasası (75th Public Law) 22 Mayıs 1947'de Kongre'de onaylandı. Bu yasa uyarınca, "Amerikan Askerî Yardım Kurulu" (*Joint American Military Mission for Aid to Turkey-JAMMAT*) isimli Türkiye'ye yapılacak yardımı ulaştırmakla görevli bir kurul oluşturuldu. Bu çerçevede üç askerî misyon Türkiye'de göreve başladı: ABD Ordu Grubu (*The United States Army Group-TUSAG*), ABD Donanma Grubu (*The United States Navy Group-TUSANG*) ve ABD Hava Kuvvetleri Grubu (*The United States Air Force Group-TUSAFG*).⁴⁵ JAMMAT'ta görevli Amerikalı askerî danışmanlar, 1948 yılının ilk aylarından itibaren askerî donanımın gelmesi ile birlikte, bunların kullanımı hakkında Türk ordusunu eğitmeye başladılar.⁴⁶ Bu dönem boyunca Amerikalı strateji uzmanları, Türkiye'ye verilen yardımı Türkiye'nin askerî planlarını Amerikan istekleri çizgisine çekmek için bir manivela aracı olarak kullandılar.⁴⁷ ABD'nin askerî sistemi ile bütünleşmeyi başlatan bu süreç, 5 Haziran 1947'de açıklanan, Avrupa'nın kalkındırılmasına yönelik Marshall Planı'na Türkiye'nin de dâhil edilmesi ile bir adım öteye taşınmış oldu.

Amerika'nın yeni dönem politikalarında Türkiye'nin önemi gittikçe netlik kazanmakla birlikte, yardımın artırılması ve devam etmesi konusunda belirsizlikler devam etmekteydi. Zor-

44 Erhan, "ABD ve NATO...", s. 531.

45 Craig Livingston, "One Thousand Wings: The US Air Force Group and the American Mission for Aid to Turkey, 1947-1950", *Middle Eastern Studies*, vol. 30, (1994). no. 4, s. 789 ve 791.

46 7 Nisan 1949 tarihli ABD Genelkurmay Başkanlığı raporuna göre Türkiye'deki ABD Askerî Misyonu toplam 275 subay, er ve sivil personelden oluşmaktadır. Dağılımı, 133 Kara, 99 Hava Kuvvetleri ve 43 Deniz Kuvvetleri şeklindedir. NARA, RG 218, Records of the US Joint Chief of Staff (1948-1950), April 7, 1949.

47 Leffler, *a.g.e.*, s. 818.

luk özellikle Kongre üyelerinin ikna edilmesi konusunda yaşanıyordu. Bunun yanı sıra, Amerikalı yetkililer kapılarını yeni açtıkları Avrupa'da kendilerini güvende hissetmeden, daha geniş bir coğrafyada büyük taahhütler altına girerek başarısız olmaktan korkuyorlardı. Türkiye'ye ilişkin yaklaşımları da bu gerçeklerden hareketle şekillenmekteydi.

Bununla birlikte, Türkiye'nin coğrafi olarak sunduğu stratejik imkânlardan faydalanma fırsatını kullanmak isteyen Washington, herhangi bir garanti altına girmeden bu yolu zorlamaya başladı. Amerikalılar, Sovyetler Birliği'ne komşu bu toprakların özellikle haberleşme ve istihbarat tesisleri kurmak için mükemmel konumda olduğu kanaatindeydiler. 25 Mayıs 1948 tarihinde Politika Planlama Dairesi, Büyükelçi Edwin C. Wilson Türkiye'de askerî bir haberleşme merkezi kurulması konusunda Türk yetkililerle görüşmek üzere yetkilendirdi. Ancak bunun karşılığında Amerikan Hükümetini Türklere karşı herhangi bir taahhüt altına sokmaması konusunda Büyükelçi'yi uyarmanı da ihmal etmemişti.⁴⁸ ABD'nin bu tek taraflı talepleri karşısında Türkiye ise herhangi bir garanti almadan kendisini Sovyetler karşısında daha zor durumda bırakacak bir adım atmaya ikna edilecek gibi durmuyordu.

Türkiye öncelikle yardımın artırılmasını istiyordu. Bu yön-
deki talepler, beraberinde Türkiye'nin Amerikan çıkarları açı-
sından önemine ilişkin soruları doğurdu. ABD Dışişleri, 12
Ekim 1948'de Türkiye ve Yunanistan'a yapılan askerî yardımlar
çerçevesinde, bu ülkelere ilişkin uzun vadeli askerî çıkarların
tanımlanmasını Dışişleri-Ordu-Donanma-Hava Kuvvetleri Ko-
ordinasyon Komitesi'nden (SANACC)⁴⁹ acil olarak istedi. Ko-

48 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), May 25, 1948.

49 Dışişleri-Savaş-Donanma Koordinasyon Komitesi (*The State-War-Navy Coordinating Committee-SWNCC*) Dışişleri ile Pentagon arasında politika oluşturma çalışmalarını koordine etmek amacıyla kurulan ilk teşkilattır. 1944'te kurulan SWNCC, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir ulusal güvenlik politikası için diplomatik ve askerî çıkarları bütünleştirmeyi amaçlıyordu. 1947'de Hava Kuvvetleri kurulunca Dışişleri-Ordu-Donanma-Hava Kuvvetleri Koordinasyon Komitesi (*The State-Army-Navy-Air Force Coordinating Committee-SANACC*) adını aldı. Bundan sonra 1949 yılında bu kurumla bütünleşene kadar Ulusal Güvenlik Konseyi'ne danışmanlık hizmeti verdi. Detaylı bilgi için

miteden bu konuda Ulusal Güvenlik Konseyi'ne öneriler sunması talep edilmekteydi. Yapılacak yardımın türü, askerî donanım ve/veya danışman personel olarak mı sağlanması gerektiği, yardımın süresi gibi hususların yanı sıra bu yardımlara meşruiyet kazandıracak böyle bir çıkarın olup olmadığının belirlenmesi istenmekteydi.⁵⁰

Konuya ilişkin Genelkurmay görüşünde, SSCB yayılmacı politikalarını sürdürdüğü müddetçe, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun güvenliğinin ABD'nin gelecekteki güvenliği açısından kritik önemde olacağı tespiti yapılıyordu. Bu tespitten yola çıkarak, Sovyet yayılma yolunun üstünde bulunan Yunanistan ve Türkiye'nin, ulusal güvenlik çıkarları açısından, Sovyet kontrolüne ve hâkimiyetine geçmemesi gerektiği önemle vurgulanıyordu. Genelkurmay, her iki ülkenin de Sovyetler'e, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya yönelik harekâtlar başlatılabilecek üsler sunduğunu ve bu bölgelerde Sovyet haberleşmesini engelleyebileceklerini belirtmekteydi. Türkiye, Sovyetler'den Kahire-Süveyş bölgesine ve Ortadoğu petrol bölgesine kadar uzanan ana hava, kara ve deniz yollarına hâkim olması bakımından stratejik olarak Yunanistan'dan daha önemli görülüyordu. Ayrıca, Türkiye'nin askerî potansiyelinin, yüksek ulusal ruhu ve coğrafi konumu ile ikiye katlandığı ve bir saldırı karşısında Sovyetler'e karşı direnmesinin mümkün olduğu raporda dile getirilmişti. Bu nedenle Genelkurmay, Türkiye'nin Sovyet baskısına karşı devam eden direncini teminat altına almak için yeterli düzeyde ve etkin bir Türk ordu teşkilatı oluşturulmasını gerekli görmekteydi. Ayrıca Türk ordusu, muhtemel bir Sovyet saldırısı durumunda, Amerika'dan ve Müttefik kuvvetlerden yardım gelene kadar direnecek muharebe etkinliğine kavuşturulmalıydı.⁵¹

Aynı dönemde hava kuvvetleri strateji uzmanları, Türkiye'nin taktik bir hava sahası konumunda olduğunun farkın-

---

bakınız; Martin P. Claussen; Eveyln Bills Claussen (der.) *State-War-Navy Coordinating Committee and State-Army-Navy-Air Force Coordinating Committee Files, 1944-1949*, Scholarly Resources, Inc., Wilmington, 1978.

50 FRUS, October 12, 1948, vol. IV., s. 158.

51 FRUS, November 24, 1948, vol. IV, s. 191; Genel Kurmay'ın bu görüşleri 22 Mart 1949'da NSC 42/1 belgesinde yer alarak resmi politika haline gelmiştir.

daydılar. Amerikan Hava Kuvvetleri komutanları Genelkurmay'dan farklı şekilde, Anadolu'yu sadece Sovyet yayılması karşısında bir blok olarak değil Amerikan bombardımanını destekleyecek bir platform olarak potansiyel stratejik kapasitesi açısından da değerli buluyorlardı.⁵² ABD Avrupa Hava Kuvvetleri (*The US Air Force in Europe-USAFE*) Komutanı Curtis LeMay B-36 bombardıman uçaklarının Sovyetler Birliği'ndeki tüm hedefleri vurabilmesi için Türkiye'de bir üsse ihtiyaç olduğu düşünüyordu.⁵³ Bu nedenle gerek Türk Hava Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi, gerekse havaalanları inşası büyük önem taşıyordu. Bu görüş doğrultusunda Türk Hava Kuvvetleri'nin geliştirilmesi ön plana çıkarken, bu dönemde USAFE, Türkiye'ye önemli ölçüde uçak teslimatı yaptı, teknik servis sağladı ve uçuş desteği verdi.⁵⁴

Türkiye'de hava üssü inşa etme fikri bu dönemde ciddi olarak Amerikan Hava Kuvvetleri'nin gündemine girdi. Aslında havaalanlarının modernleştirilmesine ilişkin Türkiye çok önceden bir proje başlatmıştı. TUSAFG Türkiye'ye gelmeden önce Türk Genelkurmayı, on beş havaalanının modernizasyonu için Türk Hava Kuvvetleri ve Devlet Havayolları'na yetki vermişti. Ancak Türkiye'de böyle bir projeyi yürütecek kalifiye eleman ve havaalanı mühendislerinin eksikliği ve kısıtlı bütçe bu planın gerçekleşmesini mümkün kılmamıştı.⁵⁵ ABD ise bu eksikleri giderebilirdi. Sovyetler'e karşı girişilen bir savaşta kısa sürede başarılı olabilmek için, Amerikan güvenliğine katkı sağla-

52 Livingston, *a.g.e.*, s. 794.

53 *A.g.e.*, s. 794, dipnot 87'den The Importance of Airbases in the Middle East for World War III, submitted to the Faculty of the Air Command and Staff school of the Air University, Maxwell AFB, Alabama, May 1949 unclassified (doc. nr. 239.04349A; 252 at the USAF Historical Research Center, Maxwell AFB, Alabama [hereafter cited as 'Airbases for World War III'], 22; Pottinger, 19-20; and Royce E. Eckwright, Part I: The Political-Military Factors, 1947-1949, declassified (doc. nr. K-570.04P, 1947-1949, pt. 1 at the USAF Historical Research Center, Maxwell AFB, Alabama [hereafter cited as Eckwright, The Political-Military Factors]), p.2.

54 NARA"USAF Operations in Turkey 1947-1959 Part II: The US-NATO Buildup in Turkey" *Historical Service Directorate Office of Information Headquarters, United States Air Force in Europe*, s. 1.

55 Livingston, *a.g.e.*, s. 803.

yabilecek ve bunu yapmaya istekli ülkelerin ekonomik ve politik olarak güçlendirilmesi ve bunların askerî kapasitelerinin artırılması kararı Türkiye'nin durumunu da etkiledi.⁵⁶

Bunun bir neticesi olarak sadece dört ay önce, 9 Ağustos 1948 tarihinde, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan, "ABD Askerî Üs ve Üs Hakları İhtiyacı Hakkında Değerlendirmeye İlişkin Genelkurmay Başkanlığı Görüşü"⁵⁷ başlıklı raporda üs talep edilen ülkeler arasında Türkiye'nin adı geçmezken, 16 Aralık'ta gerçekleştirilen Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısı gündeminde Türkiye'deki üsler vardı. Bunda, toplantı öncesinde Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın, Türkiye'ye yapılan askerî yardımın bir kısmının orta ölçekte bombardıman üsleri inşa etmek için kullanılmasının gündeme alınması yönündeki talebi etkili oldu. Politika Planlama Dairesi konuya sıcak bakmakla birlikte toplantıda öncelikle bu üslerin inşasının değil, bunların ne kadar gerekli ve istenilir olduğunun konuşulması gerektiği şeklinde görüş bildirdi. Ayrıca Planlama Dairesi'nin tavsiyesi, bu görüşmeler öncesinde ABD savaşta, ama Türkiye savaşta değilken bu üslerin nasıl kullanılacağına ilişkin detaylı çalışma yapılması yönündeydi.⁵⁸ Hava Kuvvetleri'nin talebi anında karşılık bulmasa da Ulusal Güvenlik Konseyi'nin gündemine girmesi ile birlikte, ABD'nin Türkiye'de üs edinme çabaları hız kazandı.

NATO pazarlıkları

Amerikan yardımının gelmeye başlaması ile Sovyet baskısı yüzünden kendisini tehlikede hisseden Türkiye için de yeni bir dönem başlamış oldu. Ordunun modernizasyonu ve Amerikan desteği Türkiye'de memnuniyetle karşılanmakla birlikte, Tür-

56 NSC 20/4 "US Objectives with Respect to the USSR to Counter Soviet Threats to US Security" Nov, 23, 1948.

57 "Views of the Joint Chief of Staff of Over-All examination of US Requirements for Military Bases and Base Rights", NARA, RG 59, Records of the Policy Planning Staff (1947-1953), August 9, 1948.

58 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), December 15, 1948.

kiye'nin güvenlik endişelerini karşılamaktan uzaktı. Türkiye Amerika'nın içinde olduğu bir güvenlik antlaşmasına dâhil olmak istiyordu. Kurulmakta olan Kuzey Atlantik Teşkilatı Türkiye'nin beklentilerini fazlasıyla karşılamaktaydı.

Aralık 1948'de Dışişleri Bakan Vekili Tahsin Balta Büyükelçi Wadsworth'a Türkiye'nin NATO'ya katılma arzusunu ilet-ti. Ancak bu talep Türkiye'nin bu bölgesel grubun coğrafi bir parçası olmadığı gerekçesi ile geri çevrilecekti.⁵⁹ Washington, Türkiye'de üsler edinmek istemekle birlikte, bunun karşılığın-da bir güvenlik garantisi vermeye hazır değildi. Öncelikli plan herhangi bir yükümlülük altına girmeden, yapılan mevcut as-kerî yardım karşılığında bu hakların elde edilmesi için Türk Hükümeti'ni ikna etmekte. Bu aslında o dönemde sadece Tür-kiye'ye ilişkin bir politika değildi. Amerikan Dışişleri yaptığı askerî yardımların karşılığında yardım yapılan ülkelerde ne gi-bi üs hakları elde edebileceğinin planlaması içindeydi. 17 Ocak 1949'da Dışişleri Bakan Yardımcı Robert A. Lovett tarafından Savunma Bakanı James Forrestal'a "Yabancı Devletlere Yapılan Askerî Yardım Karşılığı ABD'nin Üs Hakları"na ilişkin bir ra-por gönderildi.⁶⁰

İzleyen aylarda Washington, Ankara ile anlaşma arayışını sürdürdü. ABD yeni stratejileri doğrultusunda Türkiye'yi çı-karları açısından nasıl konumlandıracağını netleştirmeye çalış-ıyordu. Türkiye'de havaalanlarının inşası ve yakıt depoları ön-celik verdiği bir konuydu. Bununla birlikte, bu konuda nasıl bir politika izleyeceğine henüz karar verememişti. 11 Mart'ta ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'nda gerçekleşen değerlen-dirme toplantısında "Türkiye ve Yunanistan'a ilişkin ABD poli-tikası" başlıklı taslak NSC 42⁶¹ ele alındı ve bu toplantıda Tür-kiye'de Amerikan havaalanlarının inşa edilmesine ilişkin bölü-mün çıkarılması ve konu üzerinde daha fazla çalışılmasına ka-

59 FRUS, December 15, 1948, vol. IV, s. 214.

60 Raporun tam metni arşivde bulunmamaktadır. NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), January 1, 1949.

61 NSC 42/1 "US Objectives with Respect to Greece and Turkey to Counter So-viet Threats to US Security", FRUS, March 22, 1949, vol. VI, s. 269.

rar verildi.⁶² 22 Mart 1949'da gerçekleştirilen NSC toplantısında konu bu nedenle gündeme alınmadı. Bununla birlikte Ulusal Güvenlik Konseyi, yapılan öneriyi dikkate alarak, Dışişleri'nden konuyu tekrar değerlendirmesini istedi.⁶³

Karar uyarınca, Nisan ayında Politika Planlama Dairesi, Türkiye'de havaalanlarının inşasına ilişkin Türk Hükümeti ile anlaşma sağlamanın kendileri için ne derece gerekli olduğunu inceleyen bir rapor hazırladı. Politika Planlama Dairesi, anlaşma yolu aranırken, Türkiye'yi NATO'ya dâhil etmenin mümkün olmadığı gerçeği ışığında hareket edilmesini istiyordu. Ayrıca böyle bir girişiminin Sovyet hükümeti tarafından tehdit olarak algılanacağı ve bu nedenle Türkiye ve muhtemelen İran üzerinde daha fazla Sovyet baskısına yol açacağı uyarısında bulunulmaktaydı.⁶⁴ Genelkurmay ise projeyi stratejik açıdan önemli görüyordu, ancak nihai karar Dışişleri'ne bırakılmıştı.⁶⁵

7 Nisan 1949'da konu bu kez Dışişleri'nde gündeme alındı. Toplantı "acaba ABD, Türk Hükümeti ile havaalanlarının inşası veya uçak yakıtı depolanmasına ilişkin anlaşma yapma çabasına girmeli mi?" sorusu etrafında şekillenmişti. Tartışmalar sonucunda ABD'nin muhtemel stratejik operasyonları için Türkiye'de havaalanları inşa etmesinin ve uçak yakıtı depolamasının önem taşıdığı sonucuna varıldı. Bu durumda cevaplandırılması gereken diğer soru Türkiye NATO'ya dâhil edilmeden, üstelik önerdiği Akdeniz Paketi da desteklenmeden bunun mümkün olup olamayacağı idi. ABD, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve savunmasına ilişkin herhangi bir taahhüt altına girmek istemiyordu. Türkiye'nin hayal kırıklığı da göz önüne alındığında, Politika Planlama Dairesi'nin görüşüne paralel bir şekilde, daha fazla Sovyet baskısına yol açacak bir öneri ile Türk Hükümeti'nin karşısına çıkmanın akıllıca olmayacağı sonucuna varıldı.⁶⁶ Dahası, Sovyetler Birliği NATO'nun savunmaya değil sal-

62 NARA RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), April 7, 1949.

63 A.g.b.

64 NARA RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), April 5, 1949.

65 NARA RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), April 7, 1949.

66 A.g.b.

dırıya yönelik olduğu tezini destekleyecek bir açık aramakta, her türlü gelişmeyi dikkatle izlemekteydi. Bu dönemde Türk topraklarında hava üslerinin inşası Sovyet Hükümeti'ni antlaşmanın sadece savunma karakterli olmadığı şeklinde “yanlış” bir sonuca götürecekti.⁶⁷

Ayrıca mevcut koşullar da Türkiye'nin ikna edilmesini güçleştirmekteydi. Özellikle 4 Nisan'da NATO Antlaşması'nın imzalanması ve Türkiye'nin ittifaka dâhil edilmemesinin ardından üslerin kullanımı konusunda hemen bir anlaşmaya varmak neredeyse imkânsız hale gelmişti. Antlaşmada bir Akdeniz ülkesi olan İtalya'nın yer alması daha önce ileri sürülen “coğrafi bir parça olma” şartının bir bahane olduğunu ortaya çıkarmıştı. Türkiye, ABD'nin kendi güvenliğine yönelik ilgisinin azaldığını düşünmekteydi.⁶⁸ Böyle bir ortamda Amerikalı yetkililer, Ankara'nın karşısına yeni taleplerle çıkmanın faydasız olacağını farkındaydılar. Bu nedenle, Türkiye ile konunun görüşülmesinden tamamen vazgeçilmemekle birlikte, daha lehte koşullar oluşana kadar ertelenmesine ve o ana kadar konunun tabibine karar verildi.⁶⁹

ABD, Türkiye'den vazgeçmek istemiyordu. Amerikan Genelkurmay Başkanlığı, 7 Nisan tarihinde yayınladığı “Yabancı Yardım Korelasyon Komitesi⁷⁰ Askerî Yardım Programı Önerisine ilişkin Temel Değerlendirmeler ve Gereçler” başlıklı raporunda⁷¹ Türkiye'nin ABD'nin bölgesel çıkarları açısından önemini açıkça dile getirmekteydi. Amerikalı askerî strateji uzmanla-

---

67 A.g.b.

68 Sever, a.g.e., s. 59.

69 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), April 7, 1949.

70 Yabancı Yardım Korelasyon Komitesi (*The Foreign Assistance Correlation Committee-FACC*) Aralık 1948'de ABD Dışişleri Bakanlığı, Savunma Bakanlığı ve Ekonomik İşbirliği İdaresi arasında imzalanan bir antlaşma ile kurulmuştur. Bu komite, her üç kurumunda temsilcilerinden oluşmakta ve resmi bir yetkisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, idari birimlerin planlamalarında, politikalarında ve yabancı askerî yardıma ilişkin mevzuat konusunda koordinasyon sağlamak amacıyla bakanlıklar arası danışma hizmeti vermiştir. FRUS, 1949, vol. I, s. 250.

71 NARA, RG 218, *Records of the US Joint Chief of Staff* (1948-1950), April 7, 1949.

rı, Sovyetler'in başlattığı bir savaşta, Müttefiklerin Uzakdoğu'da stratejik savunma ve Batı Avrasya'da ise stratejik taarruz halinde olması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu noktadan hareketle, ABD'nin savaşta uzun vadeli amacını, taarruz operasyonlarının yürütülmesi kolaylaştırmak için Sovyet enerji kaynaklarına doğal erişim yollarını ele geçirmek ve böylece Batı Avrupa ve Ortadoğu'nun kaybını veya yıkımını engellemek olarak tanımlamaktaydılar. Kısa vadeli askerî amaç ise, en kısa zamanda Batı Avrupa'nın askerî kapasitesini kendi savunmasını sağlayacak düzeye getirmek ve petrol bulunan alanlara yönelik, doğrudan Sovyet saldırılarını yavaşlatacak şekilde, Ortadoğu ülkelerinin askerî kapasitelerini artırmaktı.⁷²

Stratejik konumu açısından Türkiye, İspanya, Portekiz ve İtalya ile birlikte Sovyetler'in endüstriyel gücünün önemli bir bölümüne yönelik hava gücü saldırılarını mümkün kılacak, aynı zamanda bu alanlara deniz erişimi sağlayacak ülkeler arasında görülüyordu. Bu bölgede edinilecek üsler, bu nedenle planın kilit parçalarıydı. Ortadoğu'nun istikrarsız yapısı içinde göreceli olarak siyasi istikrara ve askerî güce sahip olan Türkiye, hem Avrupa ve Asya'da yer alması, hem de petrol zengini Arap topraklarına Sovyet yayılmasına karşı bariyer olması yönüyle de vazgeçilmez bir konumdaydı. Genelkurmay raporunda, Türkiye'ye yapılan yardımın devam etmesi istenmekte, bu yardımın kesilmesi halinde doğacak hayal kırıklığına ve bu durumun Amerikan çıkarları açısından doğuracağı olumsuz sonuçlara dikkat çekilmekteydi. Türkiye'nin askerî kabiliyetinin yükseltilmesi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin muharebe etkinliğinin artırılması tavsiye ediliyordu.⁷³

Türkiye'nin askerî açıdan güçlendirilmesi ve Türk ordusunun modernleştirilmesine yönelik konulan hedefe karşın, kurulması planlanan askerî tesislerden nasıl yararlanılabileceği hâlâ belirsizliğini koruyordu. 11 Nisan 1949'da Politika Planlama Dairesi havaalanlarının inşasına ilişkin kesin raporunu ta-

72 NARA, RG 218, *Records of the US Joint Chief of Staff* (1948-1950), April 7, 1949.

73 A.g.b.

mamlayarak Dışişleri'ne gönderdi. Daire Başkanı Butler, mevcut şartlar altında Türkiye ile anlaşma yapmanın zorluğunun farkındaydı. Bir garanti verilmesi ise mümkün değildi. Bu nedenle Türklere cazip gelebilecek öneriler sunulması gerektiğinden hareketle, uçak yakıtının Türkiye hesabına alınıp, Türkiye'de depolanmasına ilişkin Amerikan Hava Kuvvetleri ile Türk Hükümeti arasında bir anlaşma yapılması teklifinin Türklere iletilmesini önerdi. Belki bu öneri kısmen işe yarayabilirdi.⁷⁴

Genelkurmay'ın raporu ve Politika Planlama Dairesinin görüşleri doğrultusunda Türkiye'de havaalanları ve uçak yakıt depolarının inşası konusu 15 Nisan'da gerçekleştirilen Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında bir kez daha gündeme alındı. Genelkurmay'ın bu konudaki talebin iletilmesi yönündeki isteğine rağmen, Politika Planlama Dairesi ve Dışişleri'nin görüşleri benimsendi ve toplantıda Türkiye'nin herhangi bir güvenlik garantisi almadan üzerindeki Sovyet baskısını artıracak böyle bir girişimi kabul etmeyeceği ve dolayısıyla Türkiye NATO'ya alınmadan bir inşa sürecinin o an için mümkün olmayacağı sonucuna varıldı.⁷⁵

Türkiye'nin, Amerikan Güvenlik Konseyi toplantılarında gündemi meşgul ettiği bu günlerde, Ankara ise kendisine güvenlik sağlayacak yeni yolların arayışı içindeydi. 1949 Nisan'ında Washington'a bir ziyaret gerçekleştiren Dışişleri Bakanı Sadak, Dışişleri Bakanı Acheson ile yaptığı toplantıda Akdeniz Paktı fikrinden bir kez daha bahsetti ve Amerika'nın desteğine ilişkin talebi tekrarladı. Ancak cevap değişmemişti; ABD'nin onun için başka taahhütlere girmesi mümkün değildi.⁷⁶

Türkiye'ye "hayır" denilen bu günlerde, ABD Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan "Yabancı Topraklarda İhtiyaç Duyulan Askerî Haklar" başlıklı raporda⁷⁷ Türkiye hakkında sı-

74 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), April 11, 1949.

75 NSC 36/1 "Construction of Airfields and Stockpiling of Aviation Gasoline in Turkey", April 15, 1949, FRUS, 1949, Vol. I, s. 324.

76 FRUS, April 12, 1949, vol. VI, s. 1647-1653.

77 ABD Genel Kurmay Raporunun A ekinde "Yabancı Topraklardaki Haklara İlişkin Savunma Bakanlığının Pozisyonunun Özeti" başlıklı bir değerlendir-

ralanan taleplerin içinde ilk defa yer belirtilerek Iskenderun'da bir üs kurulması fikrinden bahsediliyordu. Iskenderun bölgesinde bir üs kurma, donatma ve yönetme konusunda mevcut yardım programı çerçevesinde "Türkiye'ye destek olmak için Ankara'dan onay alınması" isteniyordu. Ayrıca yardım programı sona erdikten sonra da Türkiye'de elde edilmiş olan hakların devamının yanı sıra İkinci Dünya Savaşı sırasında, Türkiye'nin tanıdığı hava aktarma, teknik duraklama ve donatma ziyaretlerine yönelik bir takım hakların da korunması isteniyordu.

Savunma Bakanlığı'nın sunduğu raporu gündemine alan ABD Genelkurmay Başkanlığı konu hakkında kapsamlı bir değerlendirme yayınladı.⁷⁸ Genelkurmay raporunda, Savunma Bakanlığı'nın yabancı topraklarda talep ettiği askerî haklar her ülke için "normal barış zamanı koşulları"; "savaş zamanı ihtiyaçları" ve "planların barış zamanı uygulanması" başlıklı üç kategori altında sınıflandırılmıştı. Talep edilen hakların aciliyetine göre ise ülkeler ve üsler, "acilen gerekli"; "gerekli"; "arzu edilen" olmak üzere üç gruba ayrılmıştı. Bu sınıflandırmada Türkiye, "gerekli askerî haklar" başlığı altında Yunanistan ile birlikte değerlendirilmekteydi. İhtiyaç duyulan askerî haklara ilişkin olarak, bunların acil olarak gerekmemekle birlikte, acil başlığı altında sayılan haklar ile eşit önemde olduğu ve yüksek öncelik taşıdıkları belirtiliyordu.

Türkiye'nin özel olarak ele alındığı maddede "Türkiye'nin Iskenderun-Adana bölgesinde askerî üs kurma çabalarını mevcut Türkiye'ye yardım programı aracılığı ile destekleme izni" cümlesine yer verilmekteydi. Savunma Bakanlığı taleplerinde de aynen yer alan bu dolaylı ifadenin sebebi bu talebin Türkiye'den geldiği yönünde yaratılmak istenen izlenimdi. "Üs Alanları ve Aktiviteler" başlığı taşıyan raporun ekinde yer alan bilgilere göre Türkiye'de öncelikle seçilen alanlarda uçak yakıtı depolanması düşünülüyordu. Uzun vadeli programda ise, mevcut Tür-

me tablosu yer almaktadır. NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), May 19, 1949.

78 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), May 19, 1949.

TABLO 5*
Yabancı Topraklarda Talep Edilen Askerî Haklar:
Türkiye

KATEGORİ I
Normal Barış Zamanı

Mevcut hakların uygunluğu	Uygun
Gerekli ek haklar	1-Yardıml programı süresince mevcut olan hakların devamı 2- Avrupa işgali sırasında sahip olunan hava aktarma, teknik duraklama (<i>technical stop</i>) ve donanma ziyareti haklarının devamı
Arzu edilen ek haklar	1-Mevcut hakları azaltmamak kaydıyla, hava aktarma, teknik duraklama ve donanma ziyareti haklarının standart hale getirilmesi. 2- Mevcut yardıml programının tamamlanmasından sonra ortak askerî misyonun kurulması

KATEGORİ II
Savaş Zamanı İhtiyaçları

Mevcut hakların uygunluğu	[mevcut hak] Yok
Gerekli ek haklar	Savaşın idamesi için gerekli olan tesisleri, limanları ve üsleri kullanım için serbest giriş hakkı
Arzu edilen ek haklar	Yok

KATEGORİ III
Planların Barış Zamanı Uygulanması

Mevcut hakların uygunluğu	Yetersiz
Gerekli ek haklar	1- Yakıt ve diğer tedariki seçilen üslerde depolama hakkı 2- Mevcut Türkiye'ye yardıml programı aracılığı ile Türkiye'nin Iskenderun bölgesinde bir üs geliştirme, idame etme, donatma çabalarına katkıda bulunmak
Arzu edilen ek haklar	Yok

(*) A.g.b.

kiye'ye yardıml programı çerçevesinde, Iskenderun-Adana bölgesinde bir hava üssü kurmak ve bir limanın da dâhil olduğu destek tesisleri inşa etmek planlanmaktaydı.⁷⁹

79 ABD Genel Kurmay Raporunun E Eki "Kategori 3 Kapsamında Düşünölen Tesisler - 'Gerekli'"; NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), May 19, 1949.

Genelkurmay raporunda, daha önceki tecrübelerden hareketle, bu hakları elde etmek için bölgesel savunma antlaşmalarının etkin olmadığını belirtmekte ve ikili antlaşmalar ile hakların elde edilmesini önermekteydi.⁸⁰ Başka bir ifade ile Genelkurmay, NATO veya herhangi bir ittifak bünyesinde bu hakları elde etmektense Türkiye ile ABD arasında yapılacak bir antlaşmayı üslerin kullanımı için daha uygun buluyordu.

19 Mayıs 1949'da Savunma Bakanı Louis Johnson tarafından Savunma ve Genelkurmay raporları Dışişleri Bakanlığı'na gönderildi ve "acil gerekli askerî haklar" için hemen harekete geçilmesi, istenilebilecek diğer haklar için ise çalışmalara başlanması istendi. Bakan Johnson, talep edilen hakların Savunma için olduğu kadar Dışişleri için de yararlı olacağını belirtmekteydi. ABD'nin kıtasal savunması için yabancı tesislerin gerekli olduğunu söyleyen Bakan, yazısında ayrıca, gelecekteki bir savaşta Amerikan stratejisinin vazgeçilmez parçalarından biri olacak olan misilleme kapasitesinin, önemli ölçüde yabancı üslere bağlı olduğunu vurguluyordu.⁸¹ Johnson'un mektubu üzerine, Politika Planlama Dairesi konunun aciliyetini göz önüne alarak çalışmaları bir an önce başlatma kararı aldı.⁸²

Çalışmalar sürerken yaşanan bir gelişme bir anda Türkiye'nin de içinde olduğu bölgedeki üsleri çok daha hayati bir konuma getirdi. 1949 Ağustosunda Sovyetler Birliği'nin ilk atom bombasını başarı ile patlatması, ABD'nin o ana kadar atom bombası tekeline dayandırdığı askerî stratejisinin iflası anlamına geliyordu. Yeni şartlara göre ABD'nin izleyeceği stratejiyi belirleyen NSC 68 Raporu, bu haberin üzerinden bir yıl geçmeden, 14 Nisan 1950'de yayınlandı.⁸³ NSC 68'de bir savaş durumunda Sovyetler'in stratejik noktalarının vurularak, savaş kabiliyetinin zayıflatılmasının tavsiye edilmesi, bir süredir gündemde olan Türkiye'de inşa edilecek havaalanlarının önemini artırmıştı. Amerikalı strateji uzmanları, Sovyetler'le savaş-

80 A.g.b.

81 A.g.b.

82 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), May 24, 1949.

83 Bkz. yuk. s. 91-93.

ta öncelikli olarak Kafkaslardaki petrol ve Urallardaki endüstri bölgelerinin bombalanması gereğini savunmaktaydılar.⁸⁴ Bu dönemde, Amerika'nın elinde kendi topraklarından ya da Avrupa'daki üslerden kalkıp bu bölgeye ulaşacak kadar uzun mesafeleri uçabilen bombardıman uçakları bulunmamaktaydı. Bu da Türkiye'de konuşlandırılacak üsleri olası bir hava saldırısında hayati önem arz eder duruma getirdi.⁸⁵ Ayrıca Türkiye'nin böyle bir savaşa ABD'nin müttefiki olarak girmesi, Amerika'ya sadece üs avantajı sağlamıyordu; aynı zamanda Türkiye'nin büyük ordusunun tampon görevi göreceği, Boğazlar yoluyla Sovyetler'in Karadeniz'de sıkıştırılabileceği ve Sovyet gemilerinin yok edilebileceği öngörülüyordu.⁸⁶

ABD'nin Türkiye'ye ilgisi aslında NSC 68'in ilanından önce, yeni strateji üzerine yapılan çalışmalar sırasında yoğunluk kazanmıştı. 21 Ekim 1949'da Amerikan Büyükelçisi Wadsworth ve Türkiye Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, ihtiyaç duyulan havaalanları ve tesislerin inşasında Türkiye'nin ve ABD'nin yapacağı katkılar konusunda, Amerikan yetkili makamlarının onayı saklı kalmak kaydıyla, prensipte anlaşmışlardı. Bunun üzerine Savunma Bakanlığı, Yabancı Yardım Korelasyon Komitesi'ne 3 Kasım 1949'da bir memorandum yollayarak, Türk Hava Kuvvetleri'ne ayrılan 1950 yılı yardım bütçesinin, söz konusu havaalanlarına kaynak sağlamak amacı ile yeniden düzenlenmesini istedi. Komite, "1950 Karşılıklı Savunma Yardımı Programı (*Mutual Defense Assistance Program-MDAP*) Fonları Kapsamında Türkiye'deki Askerî Havaalanlarının Yeniden İnşası" başlıklı raporunu 15 Kasım'da Savunma Bakanlığı'na sundu.⁸⁷

Ancak hazırlanan öneri, Dışişleri Bakanlığı cephesinde onay görmedi. 28 Şubat 1950'de Savunma Bakanlığı Askerî Yardım Ofisi Direktörü Lemnitzer'e bir memorandum gönderen MDAP Direktör Yardımcısı Ohly, önerilen programın Dışişleri Bakanlığı açısından ciddi endişeler taşıdığını belirtiyordu. Dışişleri'nin

84 Ülman, "Nato...", s. 149.

85 Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler..." s. 262.

86 Lefler, *a.g.e.*, s. 823.

87 FRUS, (FACC D12/9), February 28, 1950, Vol. V, s. 1234-1235

kaygısı özellikle projenin çekeceği tepkiler üzerinedir. Sovyetler Birliği'nin ve uydularının tepkisine yol açacak bir girişimde bulunulmasını Dışişleri doğru bulmamaktaydı. Dışişleri'nin tavsiyesi, projenin kâğıt üstünde Amerikan Hükümeti'nin açık ve doğrudan katkısı olmadan hayata geçirilmesi için Savunma Bakanlığı ile görüşülerek bir ara yol bulunması yönündeydi. Ancak bu süreçte yapılacak mali yardım nedeniyle, ABD'nin yapmak zorunda olduğu mali kontroller ve mühendislik kontrolleri tamamen dışarıda kalmayı da imkânsız hale getiriyordu. Durumun farkında olan Dışişleri Bakanlığı, bu nedenle projenin "Türkiye için ve Türk Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarına uygun biçimde" yapıldığının ve "ABD ve Amerikan Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaçları için olmadığını" mümkün olduğu kadar açık şekilde belirtilmesini kesin şekilde istemekteydi.⁸⁸

Bu doğrultuda, Türkiye'de inşa edilecek havaalanlarına ilişkin Ankara ile varılan anlaşma ilk etapta olabildiğince gizli tutuldu. Nitekim 6 Mart 1950'de açıklanan "ABD'nin Amerika Güvenliğine Yönelik Sovyet Tehdidi Karşında Türkiye ve Yunanistan'a İlişkin Amaçları" başlıklı NSC 42/1'ye ilişkin ilerleme raporunda, Türkiye'ye ilişkin politikayı değiştirecek bir gelişme yaşanmadığı dile getirilerek, sadece Türkiye'de askerî yardımın sonuçlarından bahsedildi ve konuya ilişkin herhangi bir değerlendirmeye yer verilmedi.⁸⁹

Anlaşmaya varılmasının akabinde Amerikan Savunma Bakanlığı ve Dışişleri'nin önüne Türkiye'nin hangi bölgelerinin stratejik açıdan önemli olduğu sorusu gelmişti. Bu Türkiye'den gizli cevaplanması gereken bir soruydu. 23 Şubat 1950'de Türkiye'nin fotografik haritalanması üzerine Doğu Avrupa ilişkileri Masasında bir toplantı düzenlendi. Fotografik haritalandırma işi aslında denenmiş, Marshall Planı'nın uygulanmasından sorumlu Ekonomik İşbirliği İdaresi (ECA)⁹⁰ ka-

88 FRUS, (FACC D12/9), February 28, 1950, Vol. V, s. 1234-1235

89 FRUS, 1950, Vol. V, s. 1236.

90 Ekonomik İşbirliği İdaresi (Economic Cooperation Administration-ECA) 1948 yılında Marshall Planı olarak bilinen Avrupa Kalkınma Programını (European Recovery Program) idare etmek için kuruldu.

nalı aracılığı ile İngilizler tarafından yürütülmüştü. Ancak bunun başarısız olduğu düşünülüyordu. Bu nedenle, Savunma Bakanlığı'nın inisiyatif alarak Türkiye ile bir ECA Antlaşması yapılması için çalışmaya başlamasına karar verildi. Bu antlaşma sayesinde hiç değilse ekonomik nedenlerle gerekli olduğu söylenebilecek bölgelerin haritası sorunsuzca çıkarılabilecekti. Eğer bu girişim başarılı olur ve Türkiye ile anlaşma sağlanırsa, Savunma Bakanlığı ile harita çıkarma işini üstlenen Amerikan firması arasındaki gizli bir anlaşma yapılarak Türkiye'nin sadece stratejik anlamda önemli alanlarının da haritası çıkarılması sağlanacaktı. İlk başta Avrupa İlişkileri Masası doğuracağı muhtemel siyasi sonuçlar nedeniyle bu fikre sıcak bakınadıysa da daha sonra öneriyi kabul ettiğini bildirdi.⁹¹

Amerikalı yetkililer Türkiye'de havaalanlarının iyileştirilmesi ve tesislerin inşası konusunda yol kat etmelerine karşın, bunların kendileri tarafından kullanımı hâlâ belirsizliğini korumaktaydı. Üstelik Türkiye'nin NATO üyeliği olmazsa bile Amerika'nın garantisini sağlayacak her türlü önerisi geri çevrilmeye devam ediliyordu. 15 Şubat 1950'de Büyükelçi Feridun C. Erkin tarafından iletilen Türkiye'nin üye olacağı ve ABD tarafından desteklenen bölgesel bir Yakın Doğu Paketi kurulması fikri de Amerika cephesinde kabul görmedi.⁹² Bu olumsuz yanıtın üstünden bir ay geçmeden, Türk Dışişleri bu sefer yeni bir proje ile ABD'nin kapısını çaldı. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'ye verilecek siyasi bir taahhüt konusunda karara varana kadar, iki ülkenin Genelkurmaylarının, aralarında ortak savunma ve yardım planı hazırlamaları önerisinde bulunuldu. Ancak bu öneri de resmi olarak güvenlik garantilerini genişletmeyi göze alamayacakları gerekçesi ile ABD Dışişleri tarafından reddedildi.⁹³

Türkiye'nin isteklerine karşı takınılan bu olumsuz tavra karşın Amerikalı yetkililer kendi isteklerini ısrarla dile getirmekten vazgeçmiyorlardı. 26 Mart 1950'de, Türkiye'nin savaş plan-

91 FRUS, 1950, Vol. V, s. 1233.

92 FRUS, February 15, 1950, Vol. V, s. 1232.

93 FRUS, March 20, 1950, vol. V, s. 1239-1241.

larına ilişkin Amerikan heyeti ile Ankara'da gerçekleştirilen toplantıda, muhtemel bir savaş sırasında Türkiye'deki üs ve tesislerin kullanımı konusu bir kez daha gündeme geldi.⁹⁴ ABD Kara Kuvvetleri Komutanı General J. Lawton Collins toplantı sırasında Türkiye'deki yakıt depolarının çoğunun vurulabilir mevkilerde olduğunu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye ilettili ve seçilen yeni yerlere askerî depoların yapılması gerektiğine değindi. Collins, göreceli olarak daha güvenli ve denizden takviyesi mümkün olan İskenderun bölgesini depolama için uygun bulduklarını Türk yetkililere açıkladı.

Toplantı sırasında dile getirilen bir diğeri konu, muhtemel bir savaşta Sovyetler'e karşı çok büyük bir stratejik hava taarruzu başlatmayı planlayan ABD'nin Türkiye'nin ve Batı Avrupa'daki ülkelerin katkısına ihtiyaç duyması idi.⁹⁵ Üstü kapalı olarak Türkiye'deki havaalanlarına ilişkin gereksinime vurgu yapan bu açıklama üzerine İnönü, Türkiye'nin Sovyet saldırısına uğraması durumunda aynı hava taarruzunun yapılıp yapılmayacağını öğrenmek istedi. İnönü'nün kaygısı, hiçbir taahhüt alamadığı ABD'nin Türkiye'deki havaalanlarını ve askerî depoları kullanması karşılığında, Türkiye'nin güvenliğini sağlayıp sağlamayacağı idi. Collins, ancak eğer Kongre savaş ilan ederse bunun mümkün olduğunu söyledi.⁹⁶ Bu açıklama Kongre'nin böyle bir durumda savaş ilanının zorluğunu gören Türk yetkililer için tatmin edici değildi.

Türkiye'nin garanti beklentilerini karşılamak kadar, Sovyetler'in muhtemel tepkisini önlemek de Amerikalı yetkililerin başını fazlası ile ağrıtiyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın uyarıları göz önüne alınarak, Türkiye'de ihtiyaç duyulan havaalanı tesislerinin yeniden inşasına ilişkin izleyen günlerdeki yazışmalarda, bu projenin Türkiye tarafından talep edildiği-

94 Toplantıya Türk heyetinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, Genel Kurmay Başkanı Abdurrahman Gürman, Genel Kurmay 2. Başkanı İzzet Aksalur, Amerika heyetinde ise Kara Kuvvetleri Komutanı General Lawton Collins, Büyükelçi Wadsworth, Tümgeneral Horace L. McBride ve Albay Douglas Johnson katıldılar.

95 FRUS, March 26, 1950, Vol. V, s. 1245-1246.

96 FRUS, April 10, 1950, Vol. V, s. 1248- 1250.

nin belirtilmesi konusunda hassasiyetle duruldu. Talebin Türkiye'den gelmesi gerekiyordu. Bu nedenle dolambaçlı bir nota trafiği planlandı. İçeriği daha önce ABD Dışişleri'nin talimatı ile belirlenmiş olan bir notayı Amerikan Elçiliği'nin tavsiyesi ile Türk Hükümeti ABD'ye yolladı. 18 Nisan tarihli bu notada, Diyarbakır, Kayseri, Eskişehir'deki uçak pistlerinin bozulduğu, bunun hava operasyonlarının güvenliğini tehlikeye soktuğu ve gerekli eğitim operasyonlarının yapılamadığı gerekçelerini sıralayan Türkiye, havaalanlarını iyileştirmek için yardım talep etmekteydi. Notadaki açıklamaya göre Türkiye'nin savunma planlarına göre bu pistlerin operasyonel olması gerekiyordu. Aynı zamanda Bandırma, Erzincan, Afyon ve Balıkesir'deki havaalanlarında konut eksikliği söz konusuydu ve Türk Hava Kuvvetleri personelinin planlara göre burada konuşlanması gerekmektedir. Hükümet bütçe yetersizliği nedeniyle uçak pistlerini iyileştirme, konut ve tesis inşaatını yüklenememekteydi. Bu nedenle Amerikan hükümetinden yardım talep ediliyordu. Bu kapsamda projeler için gerekli olan araziyi temin etmeyi taahhüt eden Türkiye, Amerikan askerî yardım programı kanalıyla kendisinin üstlenemeyeceği söz konusu havaalanlarının yeniden inşası ve geliştirilmesine ilişkin harcamaların karşılanıp karşılanamayacağını öğrenmek istiyordu.⁹⁷ Böylelikle Türkiye'deki havaalanlarının Amerikalılar tarafından iyileştirilmesi projesi, hiç değilse kâğıt üstünde ABD tarafından talep edilen değil, Türkiye tarafından arzulanan bir proje haline geldi.

Ankara'nın notasında Adana-İncirlik-İskenderun bölgesinde kurulacak bir üsten bahsedilmiyordu. Bununla birlikte, 1951 yılı yardım bütçesi taslağında Türk Hava Kuvvetleri'ne tahsis edilen pay içinde Türkiye'deki havaalanlarının iyileştirilmesi projesi kapsamında Adana ve Antalya'da yapılacak çalışmalar yer almaktaydı. Ayrılan fonlar Türkiye'nin batısında bulunan ve aktif üç üssün pistlerinin kaplanması ve Adana'da ve Antal-

97 Department's Telegram 98, Tomap, March 6, 1950, FRUS, vol. V, s. 1256; Enclosure 2 to despatch 320, April 20, from Ankara, 782.563/4-2050, FRUS, May 4, 1950, Vol V, s. 1256-1257.

ya'da iki üssün kurulması için kullanılacaktı. Özellikle bütün yıl uçuş için elverişli, eğitim üssü olmak için uygun bulunan Adana Üssü'ne büyük önem veriliyordu. Dışışleri, bu projenin 1951 bütçesinde mutlaka yer almasını istemekteydi.⁹⁸

Buna karşın notada bu üslerin isimlerinin zikredilmemesi büyük ihtimalle sürdürülmeye çalışılan gizliliğin bir uzantısıydı. Gizlilik o boyuttaydı ki Kongre'ye yapılacak açıklamalara dahi sınırlamalar getirilmişti. ABD Dışışleri Bakanlığı, Askerî Yardım Programı'ndan, Bütçe Ofisi ve Kongre'ye verilecek olan açıklamanın genel düzeyde kalmasını istedi. Kongre'ye yapılacak açıklamada bu fonların, Türk Hava Kuvvetleri'ne verilen askerî teçhizatın etkin kullanımını mümkün kılmak için, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gerilemiş olan belirli havaalanlarının iyileştirilmesi için kullanılacağına söylenmesini istedi. Dışışleri özellikle bu havaalanlarının büyüklüğü, gücü, konumu hakkında detaylı bilgi verilmemesini, verilmesinin şart olması durumunda ise bunun kapalı oturumda yapılmasını istiyordu.⁹⁹

Dışışleri yetkilileri, kendilerinden böyle bir talebin geldiği yönünde çıkabilecek söylentiler konusunda aşırı hassasiyet göstermekteydiler. Ancak havaalanları iyileştirme projesinin gizli tutulması sadece Washington'ın talebi değildi. Türk Hükümeti de konunun gizli kalmasını istiyordu. Projeye ilişkin basına sızan haberlerden endişe duyan Amerikalılara, Türkiye'nin cevabı bunun kendilerinden kaynaklanmadığı ve havaalanı inşaatlarının kamuoyunca bilinmesinin kendilerince istenilir bir durum olmadığı yönündeydi.¹⁰⁰

Amerikan Dışışleri, Türkiye'nin 18 Nisan tarihli notasında yer alan talebe ilişkin olumlu cevabını 4 Mayıs'ta yolladı. Türkiye'nin koşullarını kabul ettiğini belirten ABD Dışışleri, kendilerinin bu amaçla gerekli olan fonları tahsis edeceğini, projelerin kalan maliyetlerini, gerekli inşaat malzemesi ve danışmanlık, teknik hizmet ve personel hizmetlerini sağlayacak-

98 FRUS, April 26, 1950, vol. V, s. 1250.

99 FRUS, April 26, 1950, vol. V, s. 1250.

100 NARA, RG 531 Records of U.S. European Command (1950), May 31, 1950.

larını bildiriyordu.¹⁰¹ Gerekli mutabakat sağlandıktan sonra, 1950 baharında Türkiye'deki havaalanlarının inşası ve modernizasyonu için Amerikan Mühendislik Grubu (*The US Engineer Group-TUSEG*) adı altında yeni bir birim kuruldu. TUSEG çeşitli Amerikan firmaları ile ana teknik personel ve saha danışmanlarını sağlayacak şekilde anlaşmalar yaptı ve bu şekilde inşaa sürecinin başına geçti.¹⁰² Washington, Amerikan Ordusu Mühendislik Kolordu (*US Army Corps of Engineers*)¹⁰³ Komutanlığı üzerinden Türkiye'de havaalanları ve tesislerin inşaatı ve rehabilitasyonu için TUSEG'e ilk etapta yaklaşık 11,5 milyon dolar bütçe tahsisinde bulundu.¹⁰⁴

Amerikalı yetkililer, Türkiye'de havaalanlarının iyileştirilmesi ve yakıt depolanması projelerini askerî yardım programı içine dâhil etmeyi başarmışlar, üstelik bunu Sovyetler'i kışkırtmayacak bir şekilde Türkiye'nin talepleri doğrultusunda gerçekleşen bir proje olarak göstermişlerdi. Ancak tamamen Türk Hava Kuvvetleri için gerçekleştirilen bu iyileştirme çalışmaları bir savaş durumunda ABD'ye bu üsleri kullanma imkânı tanımamaktaydı. Üstelik tüm geri çevirmelere rağmen Türkiye'nin güvenlik garantisi ısrarları sürüyordu. Varılan anlaşmanın yarattığı ortamı kullanmak isteyen Türkiye, 11 Mayıs 1950'de, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının son günlerinde, NATO'ya üyelik için resmen başvuruda bulundu. Bu başvuru ABD'yi zor durumda bıraktı. Yetkililer, Amerika'nın Avrupa'daki hayati çıkarlarını korumak için kapasitesinin hâlâ yeterli olmamasından korkuyorlardı. Dolayısıyla, ancak Avrupa'da yeterli hale geldikten sonra yeni garantiler vermeyi düşünmekteydiler.¹⁰⁵ Washington, üs-

101 FRUS, May 4, 1950, Vol. V, s. 1256-1257.

102 Livingston, *a.g.e.*, s. 805.

103 Amerikan Ordusu Mühendislik Kolordusu (*US Army Corps of Engineers*) kuruluşu 1775 kadar eski bir tarihe dayanan, Amerikan ordusunun en eski birimlerindedir. 1941 yılında görev alanları sadece yurtiçinde değil yurtdışında da Amerikan ordusunu ve Hava Kuvvetleri'ni destekleyecek inşaat faaliyetlerini yürütmek olarak genişletilmiştir. Soğuk Savaş boyunca ordu mühendisleri, müttefiklerde yoğun inşaat faaliyetleri yürütmüşlerdir. <http://www.usace.army.mil/>.

104 NARA, RG 531 Records of U.S. European Command (1950), May 31, 1950.

105 Leffler, *a.g.e.*, s. 820-821.

lerin kullanımını konusunda ise inşaatlar tamamlanana kadar geçecek olan sürede Türkiye'yi ikna edebileceğini umuyordu. Bu şartlar altında Türkiye'nin NATO'ya kabulü imkânsızdı.

14 Mayıs 1950'de gerçekleşen genel seçimler, izleyen on yıl boyunca Türkiye'yi yönetecek Demokrat Parti'yi iktidara taşıırken, NATO'ya üyelik sürecini de etkiledi. Demokrat Parti iktidarında Türkiye'nin üyeliğe kabulü için Washington'a yapılan baskılar doruk noktaya ulaştı. Seçim kampanyası süresince yeni Başbakan Adnan Menderes'in sözünü ettiği en belirgin dış politika mevzusu Türkiye'nin NATO üyeliği meselesi idi.¹⁰⁶ İttifak, Batı değerlerini temsil eden bir "uygarlık düzeni" olarak yorumlanmaktaydı. Demokrat Partililer, bu ittifakı çok partili hayatın ve kendi iktidarlarının garantisini olarak görüyorlardı.¹⁰⁷ Bu nedenle Demokrat Parti iktidarı, Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında ABD ile ikili askerî antlaşmalar yaparak güvenliğini sağlamaktansa, kesinlikle ittifakın içinde yer almasını istiyordu.

Adnan Menderes'in Başbakanlığı'nın ilk günlerinde, Haziran ayında, Kore Savaşı patlak verdi. Savaş, ABD açısından, NSC 68'de vurgulanan tehlikelerin gerçekliğini ispatlar nitelikteydi. Başkan Truman, 30 Eylül 1950'den itibaren raporda yapılan tavsiyeler uyarınca yeni politikaları uygulamaya koymaya yöneldi.¹⁰⁸ Artık iki süper güçte de atom bombasının varlığı, karşılıklı kullanma tehdidi ile silahların kullanılmasını imkânsız hale getirmişti. Bu da dünyada yeniden atom bombası öncesi savaş kurallarına dönüleceği ve klasik stratejilerin yeniden hâkim olacağı anlamına geliyordu.¹⁰⁹ Kore Savaşı, nükleer çağda bile konvansiyonel savaşlar yaşanabileceğini göstermiş oldu.¹¹⁰ Sovyetler'in kara gücünün üstünlüğünü göz önüne alarak, Batı Avrupa'ya kadar yürümesinden korkan ABD, karşı önlemler almaya yöneldi. Bölgedeki üslerin kullanımını daha acil ve önemli

106 Sever, *a.g.e.*, s. 62-63.

107 Mehmet Gönülöbol; A. Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1943-1963", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt XXI, no. 1 (1966), s. 156-159.

108 Athanassopoulou, *a.g.e.*, s. 174.

109 Ülman, "Nato...", s. 146.

110 Sever, *a.g.e.*, s. 71.

hale gelmişti. Bu durum, Türkiye'nin önüne kaçırılmaması gereken bir fırsat sunuyordu.

Menderes Hükümeti, BM Güvenlik Konseyi'nin çağrısına cevap vererek, 18 Temmuz 1950'de Kore'ye 4.500 askerden oluşan bir birlik gönderme kararı aldı.¹¹¹ Batı dünyasının yanında yer alarak, NATO üyeliğinin garanti altına alınacağı düşüncesi bu kararda etkili oldu. Nitekim savaşa katılma kararının alınmasından kısa bir süre sonra, 1 Ağustos 1950'de, Türkiye NATO üyeliği için ikinci başvurusunu resmen yaptı. Başbakan Menderes, 15-18 Eylül 1950'de New York'ta yapılacak NATO toplantısında Türkiye'nin üyeliğe kabul edilmesini ummaktaydı.

Washington için artık Türkiye'nin NATO üyeliği içinden çıkılmaz bir sorun haline gelmişti. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin isteğini değerlendirmeye aldı. 29 Ağustos 1950'de Politika Planlama Dairesi "NATO Üyeliği için Türkiye'nin Talebi" başlıklı değerlendirmesini, Dışişleri'ne yolladı. Politika Planlama Dairesi, Sovyetler'in Türkiye sınırında herhangi bir askerî teşkilatlanma içinde olduğunu gösterir, hiçbir istihbaratın bulunmadığı bir ortamda, Türkiye'nin üyelik talebinin tamamen iç politikadan kaynaklandığını ve Kore'ye asker gönderdiği için ödül beklediğini söylüyordu. Raporunda, NATO'nun önceliğinin Batı Avrupa'da güçlenmek olduğu vurgulanıyordu. Sovyetler'in, Batı'nın saldırgan eğilimler içinde olduğu ve kendisini çevrelemeyi amaçladığı yönündeki savlarını destekleyecek davranışlardan kaçınılması gerektiği söyleniyordu. Rapor ayrıca Sovyetler karşısında savunmanın bu şekilde dağıtılmaması gerektiği görüşüne yer vermişti. Buna göre, ancak Sovyetler, Türkiye'ye veya bu bölgeye yönelik baskıcı eylemlerde bulunursa ABD, Türkiye'nin üyeliğini meşru gösterebilirdi. Bu nedenle, Türklere NATO'nun Sovyetler'i çevreleme amaçlı askerî bir ittifak olmadığı, Türkiye'nin herhangi bir saldırının hedefinde bulunmadığı söylenerek, Sovyetler'in Türkiye'nin üyeliğine sert tepki vereceği gerekçesi ile bu teklifin geri çevrilmesi önerilmekteydi.¹¹²

111 Sever, *a.g.e.*, s. 64.

112 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), August 29, 1950.

Türkiye'nin NATO'ya girmesi konusunda Dışişleri tarafından, Genelkurmay'ın ve Savunma Bakanlığı'nın da görüşleri istenmişti. Genelkurmay, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üyeliğinin dezavantajları yanında, avantajları olduğunu da düşünüyordu. Bu üyelikler Batı Avrupa'da hali hazırda sürdürülen yapılanma ile Akdeniz'de ve Yakın ve Ortadoğu'daki askerî planların eş güdümünü kolaylaştıracaktı. Genelkurmay'ın önerisi, dezavantajları ortadan kaldıracak ve askerî planlarında yer almalarını sağlayacak "ortak statü"nün bu ülkelere teklif edilmesiydi. Yeterli miktarda askerî yardım yapıldığı söylenerek, bunun herhangi bir saldırıya müsamaha gösterilmeyeceğinin kanıtı olarak sunulması isteniyordu. Genelkurmay da o an için herhangi bir taahhüt altına girilmesine karşıydı. Bununla birlikte, Türkiye'nin üyeliğine karşı eski sert tutum da terk edilmişti. NATO üyesi ülkelerin güvenliği sağlanır sağlanmaz Türkiye ve Yunanistan'ın üyeliklerinin gözden geçirilmesi tavsiye edilmekteydi.¹¹³ Savunma Bakanlığı görüşü ise Genelkurmay'inkini destekler nitelikteydi.¹¹⁴

Türkiye'nin üyeliğe kabul edilmemesine ilişkin bu mutabakata karşın, Yakın Doğu Masası Türkiye'ye verilecek olumsuz cevaptan dolayı endişeler taşıyordu. Tam üyelik başvurusunun reddedilmesinin yaratacağı hayal kırıklığını en aza indirmek için Türkiye'nin kesinlikle NATO planlarına dâhil edilmesi gerektiği görüşünü savunuyordu. Yakın Doğu Masası'na göre, Türkiye bir çeşit ortak katılımı kabul etse bile, bu ikinci sınıf statüyü aşmak için elinden geleni yapacaktı. Şu an için daha iyi bir çözüm olmadığını kabul etmekle birlikte Yakın Doğu Masası, ortak statü teklifinin aslında "Pandora'nın kutusunu" açmak anlamına geleceğini ve geri dönüşü olmayacağını söylüyordu.¹¹⁵

Eylül 1950'de New York'ta düzenlenen NATO toplantısında

113 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), September 9, 1950.

114 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), September 11, 1950.

115 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), September 13, 1950.

Türkiye'nin üyelik isteği reddedildi ve Türkiye ve Yunanistan'a askerî planlamalarını uygun NATO komutanları ile birlikte koordine etmeleri yönünde teklif yapıldı. Türkiye, Akdeniz savunmasına ilişkin bu teklif karşısında aslında hayal kırıklığına uğramıştı. Bununla birlikte, teklifi geri çevirmeyerek 19 Eylül 1950'de Washington tarafından sunulan notayı kabul etti.¹¹⁶

Türkiye'nin NATO üyeliği için uğraştığı dönemde, JAMMAT da havaalanlarının iyileştirilmesi ve yakıt depoları için gerekli yapılanmayı tamamlamıştı. USAF, Amerikan Mühendislik Grubu'na Ekim ayında ilk inşaat planını gönderdi. Planda, Diyarbakır, Balıkesir, Bandırma, Adana, Kayseri, Eskişehir, Afyon ve Balıkesir ile ilgili olarak öncelik sırasına göre yapılması gereken inşaat faaliyetleri ve öngörülen bitiş tarihleri yer alıyordu. Buna göre, Adana Havaalanı'nda inşaat faaliyetin 1 Ağustos 1952'de tamamlanması isteniyordu.¹¹⁷ Adana'da inşa edilecek binalar, teknik tesisler ve havaalanı için çıkartılan tahmini bedel yaklaşık dokuz milyon dolardı.¹¹⁸

Adana bölgesi başından beri Amerikalıların planlarında özel bir yer tutuyordu. Bütün iyileştirme ve inşaat projesinin en değerli parçasıydı. Her şeyden önce İkinci Dünya Savaşı sırasındaki kullanımından beri bölgenin uygun konumu Amerikalı askerî strateji uzmanlarının aklındaydı. Atom bombası tekelinin kırılmasından ve NSC 68'in ilanından çok önce bölgenin adı planlarda zikredilmeye başlamıştı. TUSAFG'da görevli komutanlarca da sivil havaalanı bulunan Türkiye'nin güneyindeki Adana'nın, Amerikan bombardıman üssü için ideal bir mevkide olduğu savaş zamanından beri kabul edilmekteydi. Adana bütün Ortadoğu'nun merkezinde olmasının yanı sıra, iklim tüm yıl uçuşa elverişliydi ve Sovyetler'den sadece 1.600 km uzaklıktaydı.¹¹⁹

Bu dönemde İncirlik veya Adana civarında Adana'daki sivil

116 Sever, *a.g.e.*, s. 68.

117 NARA, RG 531 *Records of U.S. European Command Joint Construction Agency* (1950), October 26, 1950.

118 NARA, RG 531 *Records of U.S. European Command Joint Construction Agency* (1950), October 27, 1950.

119 Livingston, *a.g.e.*, s. 805.

havaalanı dışında bir havaalanı bulunmuyordu. Bu nedenle yapılan bir iyileştirme çalışması değil, yeni bir üs inşaatıydı. Kurulacak üsse "Adana" adı merkez ilden çok, civarına atıfla verilmişti. Adana çevresinde uygun olabilecek üç yer; İncirlik, Kestelli Çiftliği'nin doğusu ve Yenice'nin güneydoğusu üzerinde duruluyordu. Her bir yer konum, arazi özellikleri, ulaşım, su kaynakları yönünden değerlendirmeye tâbi tutulduktan sonra "ana alan olmak için uygun" bulunmuştu. Ancak İncirlik, mevki olarak ön plana çıkmaktaydı.¹²⁰

USAF'tan gönderilen program üzerinde çalışan TUSEG cevabını 15 Kasım'da gönderdi. İzleyen otuz gün içinde gerekli teçhizatın alımı yapılır ve 1 Nisan 1951'den önce teslimat yapılırsa, söz konusu plana uygun şekilde projeyi tamamlayabileceklerini, ancak projelerin aynı anda sürmesi için üç milyon dolar değerinde ek teçhizata ihtiyaç olduğunu bildirdi.¹²¹ TUSEG, 1950 ve 1951 yılı bütçelerini kapsayan inşaat planı konusunda JAMMAT'ı da bilgilendirdi. Planda, Adana, Balıkesir, Diyarbakır ve Eskişehir'deki havaalanlarının jet operasyonlarının yapılmasına imkân verecek şekilde inşa edileceği bilgisi yer alıyordu. Balıkesir, Diyarbakır, Bandırma, Eskişehir avcı uçağı üssü haline getirilecek, Eskişehir'de ayrıca depo kurulacaktı. İkinci depo olan Kayseri'nin yanı sıra Afyon ve Adana aynı zamanda yardımcı avcı uçağı üssü olarak görev yapacaklardı. Adana'da bir de uçuş okulu kurulması planlanmaktaydı.¹²²

Amerikalıların inşaat planı hakkında kendi aralarında mutabakata vardıkları günlerde, Türkiye hâlâ istediği NATO üyeliğini elde edememişti. Bununla birlikte, ABD'nin Türkiye'nin üyeliğine ilişkin kanaati değişmekteydi. Kore Savaşı iki blok arasındaki gerilimi ve askerî yapılanmayı doruk noktasına taşımıştı. Eylül ayında Amerikan Genelkurmayı, Sovyet genişlemesinin önüne geçmek veya muhtemel saldırılara karşı koya-

120 NARA, RG 531 *Records of U.S. European Command Joint Construction Agency* (1950), October 27, 1950.

121 NARA, RG 531 *Records of U.S. European Command Joint Construction Agency* (1950), November 15, 1950.

122 NARA, RG 531 *Records of U.S. European Command Joint Construction Agency* (1950), December 26, 1950.

bilmek için askerî anlamda katkı sağlayabilecek veya sağlamak isteyen tüm ulusları bir birlik altında toplama önerisi getirmişti. Birleşmiş Milletlerin varlığına rağmen, üye komünist devletler nedeniyle böyle bir birliktelik ancak NATO çatısı altında gerçekleşebilirdi. Bu nedenle, “gerekirse NATO yeniden yapılanmalı ve özgür dünyanın ulusları Sovyetler’e karşı kaynaklarını birleştirmeliydiler”.¹²³ Ulusal Güvenlik Konseyi, bu yeni yaklaşım ışığında ABD’nin Türkiye politikasına ilişkin yeni bir rapor hazırlanmasını istedi.¹²⁴

Muhtemel bir savaşta Ortadoğu’nun da önemi artmıştı. 26 Ekim 1950’de bir araya gelen ABD ve İngiltere Genelkurmay Başkanlıkları toplantısı sonucunda Ortadoğu’nun savunma açısından önemli olduğu, Batı Avrupa’dan sonra, ikinci sırada yer aldığı kararına varıldı.¹²⁵ Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nın da yaklaşımı değişmişti. Artık bölgenin sadece petrol kaynakları bakımından önemli olmadığı, aynı zamanda askerî potansiyelinin göz önünde tutulması gerektiği, önemli deniz üsleri, stratejik ve taktik hava üsleri sunduğu düşünülüyordu.¹²⁶

Ocak 1951’de toplanan Ulusal Güvenlik Konseyi’nden, NSC 68 kararlarına uygun askerî bir yapılanmaya gidilmesi kararı çıktı. Batı Avrupa iyi organize olamadığı için bunun 1951 yazında bir Sovyet istilasına neden olabileceğinden korkuluyordu. 1951 veya 1952’de patlak verebilecek bir savaşta NATO’nun Amerika’nın savunma planlarındaki rolü sınırlıydı. Bu nedenle NATO’nun yapısında, özellikle ABD katkısı konusunda köklü bir değişiklik yapılması, bundan sonra Amerikan kara birliklerinin katkısı azalırken, stratejik hava, hava savunma ve taktik hava desteklerinin artması öngörülüyordu.

ABD’nin stratejik hava gücü kapasitesi eski olması, donanım eksikliği ve erken uyarı sisteminin yokluğu nedeniyle sınırlı-

123 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff (1947-1953)*, September 9, 1950.

124 Bu kararın sonucunda NSC 109 belgesi hazırlanmıştır. October 12, 1950, NSC Action No.366 (Lot 66 D 95: Records of Actions by the National Security Council, 1950), FRUS, 1951, vol. V, s. 1148.

125 FRUS, December 27, 1951, vol. V, s. 7.

126 FRUS, December 27, 1951, vol. V, s. 7.

di. Bu nedenle geliştirilmesi gerekiyordu. Ancak, hava kuvvetlerinin savunmadaki rolünün artması üsleri de daha önemli hale getirdi. Oysa üsler konusunda da Amerika'nın kaynakları sadece Batı yarımküre ve eğer elde tutmak için planlar şimdiden yapılırsa Afrika ve Pasifik'teki adalar ile sınırlıydı. Ulusal Güvenlik Konseyi'nde öngörülen savaş planında, böyle bir savaşın ilk ve aynı zamanda belirleyici evresinde İngiltere'nin, İngiliz adalarındaki üslerin ve eğer Amerika'nın savaş planlarına dâhil edilirse İspanya'nın ve muhtemelen Norveç ve Türkiye'nin belirleyici olacağı düşünülüyordu.¹²⁷

ABD, tüm Avrupa'da yeni askerî yapılanmasını uygulamaya koyarken, Amerikan Mühendislik Grubu da Adana'da yapacağı inşaat için programı, TUSAFG'tan gelen bilgiler doğrultusunda tamamlamıştı. TUSAFG, Balıkesir ve Diyarbakır'daki inşaatların yanı sıra Adana projesini öncelikli olarak görüyor ve bir an önce tamamlanmasını istiyordu. Bu nedenle, gerekli olan ek teçhizatın maliyetinin karşılanmasına ve inşaatların bir an önce tamamlanmasına karar verildi.¹²⁸

2 Şubat 1951'de Adana bölgesinde yer tahkikatı ve incelemesi tamamlandı. Raporda, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı tarafından mühendislik incelemesi beklenen Incirlik'in batısında yer alan bölgenin, Adana Hava Üssü için uygun olduğu konusunda mutabakata varıldığı belirtiliyordu. Türk Hava Kuvvetleri Komutanı, Incirlik bölgesine acil olarak bir inceleme ekibi göndereceğini söylemişti. Bu araştırma ekibi, tahsis edilecek arazinin sınırlarının belli olmasını ardından, arazi civarında ve üzerindeki yer alan mülkiyetleri belirleyecekti. Adana Hava Üssü için yaklaşık sekiz yüz hektar büyüklüğünde bir araziye ihtiyaç duyulacağı tahmin ediliyordu.¹²⁹

Amerikan Mühendislik Grubu projeyi tek başına yürütmekteydi. Türkiye'de havaalanı inşaatları Amerikalı Meltcalfe,

127 NSC 100 "Recommended Policies and Actions in the Light of the Grave World Situation", FRUS, January 11, 1951, Vol. 1, s. 7-18.

128 NARA, RG 531, *Records of US European Command Joint Construction Agency* (1951), January 26, 1951.

129 "Önerilen Alan İncelmesi-Adana Hava Üssü" NARA, RG 531, *Records of US European Command Joint Construction Agency* (1951), February 2, 1951.

Gordon Hamilton, Grove Shephard Wilson & Kruge ortaklığında tarafından üstlenilmişti. 15 Şubat itibari ile Amerikan Mühendislik Grubu 4 Subay, 45 Amerikan vatandaşı sivil, 16 yabancı çalışan olmak üzere 65 kişiden oluşurken, yüklenici firma bünyesinde 156 Amerikan vatandaşı, 2 İngiliz, 596 Türk görev yapmaktaydı. Bölgedeki çalışmalara Türk Hava Kuvvetleri tarafından gönderilen inceleme ekibi de eşlik etmekteydi. Cuma Ovası'nda büyük bir malzeme deposu oluşturulmuş ve depo ile inşaat alanları arasında malzeme aktarımı Türk Hava Kuvvetleri'nin düzenli haftalık uçuşlarıyla sağlanmaktaydı.¹³⁰

İncirlik projesi ilk etaptan itibaren revizyonlar geçiren ve büyüyen bir proje oldu. Yapılan değişikliklerin getirdiği ek maliyet ve tahmini değeri beş milyon dolar olan ilave tesislerin kurulacak olması projenin, Türkiye'deki diğer havaalanları inşaat projeleri gibi Karşılıklı Savunma Yardım Programı (MDAP) fonlarından sağlanmasını zora sokmuştu. Bu nedenle sadece MDAP gibi sivil fonların değil, askerî fonların da kullanılmasına karar verildi. Bu ilavelerle birlikte İncirlik üzerindeki gizlilik yükseltilmişti. Adana'da yapılacak "ek USAF çalışmaları"nın ayrıca raporlanmasına ve tüm raporların "GİZLİ" olarak sınıflandırılmasına karar verildi.¹³¹

Türkiye'de inşaat programı Amerikalıların öngördüğü gibi devam ediyordu. Ancak bu havaalanlarının kullanımlarına ilişkin hâlâ bir düzenleme yapılmamıştı. Oysa Washington, kendisi için 1951 yazının çok zor geçeceğini ve muhtemel bir savaş durumunda, Sovyetler'e karşı başarı elde etmek istiyorsa askerî yapılanmasının 1952 sonuna kadar tamamlanması gerektiğini düşünüyordu.¹³² Zaman hızlı geçmemektedir. ABD askerî harcamalarını artırsa bile, tüm dünyada etkin bir savunmanın maliyetini tek başına karşılayabilecek güçte değildi. Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu petrol bölgesinin korunmasında Türkiye'den faydalanılabildi. Amerikalılar kendileri hâlâ bir garanti ver-

130 "İnşaat Durum Raporu 1-15 Şubat 1951" NARA, RG 531, *Records of US European Command Joint Construction Agency* (1951), February 20, 1951.

131 A.g.b.

132 NSC 68, NSC 100.

mekten kaçınmakla birlikte Akdeniz bölgesinde Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan'ın dâhil olacağı bir Akdeniz Paketi'ni artık yararlı görmeye başlamışlardı.¹³³

Özellikle Genelkurmay ABD'nin askerî taahhütlerini bu bölgeye kadar genişletmesine kesinlikle karşı çıkmaya devam etmekteydi. Ancak, Politika Planlama Dairesi artık aynı fikirde değildi. Öncelikle, çok geniş çaplı taahhütler altına girmeden, sınırlı bir şekilde, donanma ve hava desteği ile Türklerin ikna olacağını düşünüyordu. Ayrıca Planlama'nın görüşü son üç yıldır ABD'den saldırı durumunda yardıma gelineceği sözünü bekleyen Türkiye'nin moralinin bozulduğu ve bu nedenle Amerika'nın planlarına karşı sıcak yaklaşmadığı yönündeydi. Eğer Akdeniz'in güvenliği için bir bölgesel anlaşma konusunda Türklerin ikna edilmesi isteniyorsa, bazı garantiler vermek gerekli görülüyordu. Aynı zamanda Amerikan Deniz Kuvvetleri'nin, Türk Boğazlarına mayın döşeme talebi ve Hava Kuvvetleri'nin Türk havaalanlarına ilişkin kendilerine verilen hakları genişletilmesi isteğini de göz önüne almak gerekmekteydi. Türk hükümetinin garanti almadan bu konuları ağırdan aldığı düşünülürken Planlama Dairesi artık, Türkiye NATO'ya katılırsa tamamen tatmin edilmiş olacağı görüşündeydi.¹³⁴

Kore'ye asker gönderen ve başarı gösteren Türkiye ise artık kendisine NATO'nun kapılarını açacağı düşüncesine kapılmıştı. Dışişleri Bakan Yardımcısı George C. McGhee ile Ankara'da bir araya gelen Cumhurbaşkanı Celal Bayar bu yöndeki beklentilerini kendisine iletmişti. Kore Savaşı'nda Türkiye'nin desteği hiçbir şekilde ABD'yi Türkiye'nin NATO'ya üyeliği konusunda ikna etmemişti. Türkiye'nin askerî desteği Washington'da minnettarlık yaratmıştı, ancak McGhee, Bayar'a Türkiye etrafında bir Doğu Akdeniz grubu oluşturmayı düşünmenin daha doğru olduğunu söylemekle yetindi.¹³⁵

133 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), February 5, 1951; FRUS, 1951, Vol. V, s. 1117-1119.

134 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), February 5, 1951; FRUS, 1951, Vol. V, s. 1117-1119.

135 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), March 2, 1951; FRUS, February 12, 1951, vol. III, s. 466-473.

Öte yandan McGhee, Bayar'ın hayal kırıklığının fazlası ile farkındaydı ve kişisel olarak Türkiye'ye bir garanti vermenin zamanının geldiğini düşünüyordu. Türkiye'ye gelmeden önce Genelkurmay Başkanı Bradley'in de katıldığı 6 Şubat'taki bir toplantıda, McGhee mevcut düzenlemeler altında Türklerin kendi güvenliklerini Amerikan çıkar alanında görmediklerini ve Ankara'ya bir umut vermek gerektiğini söylemişti. General Bradley, Genelkurmay olarak Türkiye'ye büyük önem vermekle birlikte, Türkiye'nin durumu ve ne yapılabileceği konusunun üzerinde halen düşünülmesini istemekteydi. McGhee'nin ısrarlarına rağmen toplantıdan Türklere "bekleyin" denmesi kararı çıktı.¹³⁶ O günlerde gerçekten de Amerikalı yetkililerin kafasında Türkiye ile ilgili ne yapılacağı konusu net değildi. Belirli güvenlik garantileri ile Türkiye'yi rahatlatma fikrine artık sıcak bakıyorlardı, bununla birlikte bunun hangi şekilde ve ne kapsamda olacağı konusu tartışmalıydı. Türkiye'den beklentiler artarken, ABD hâlâ kendi taahhütlerini genişletme konusunda tereddütlerini aşamıyordu.

Bu tavrı doğru bulmayan McGhee, Yunanistan, Türkiye ve İran ilişkileri Masası Direktörü William M. Rountree ile birlikte, katıldıkları Ortadoğu nezdinde görevli ABD Diplomatik Misyon Başkanları Konferansı'na Türkiye politikasına ilişkin endişelerini taşıdı. Konferansın sonunda Türkiye'yi yakından tanıyan bu Amerikalı diplomatlar, ABD'nin Ortadoğu'da siyasi ve askerî amaçlarına ulaşması için en kısa zamanda Türkiye ve Yunanistan ile karşılıklı güvenlik düzenlemeleri içine girmesi gerektiği kanaatinde olduklarını belirten bir bildiri kaleme aldılar.¹³⁷ Bildiride ayrıca Türkiye'nin direkt bir saldırıya maruz kalmaması halinde tarafsızlığı tercih edebileceğine ilişkin kaygılara da yer verilmişti:

"Eğer en kısa zamanda bir teklif yapılmazsa, Türkiye'nin her zaman güçlü bir çekiciliği olan tarafsızlık politikasına dönece-

136 NARA, RG 59, *Records of the Policy Planning Staff* (1947-1953), February 13, 1951.

137 FRUS, February 14-21, 1951, vol. V, s. 50-57; FRUS, March 24, 1951, vol. III, s. 502.

ğine inanmamız için sebebimiz var. Taahhütler Türkiye'ye genişleyene kadar Türkiye'nin kendisine saldırılmadıkça savaş ilan edeceğine dair hiçbir güvence yok. Türkiye ile ittifakı, kolektif bir harekâta Türkiye'deki askerî potansiyelden yararlanmayı ve Amerika'nın savaşta olduğu bir durumda Türkiye'deki üslerin Amerika ve müttefiklerce acil kullanımını temin için Amerika'nın bir taahhütte bulunması gerekmektedir.”¹³⁸

Bildiride, Türkiye'nin kendisinin dâhil olmadığı bir savaş durumunda tarafsızlığa yönelmesinin Amerika için taşıdığı bütün riskler özetlenmişti. 26 Şubat 1951'de açıklanan “Batı Doğu Mücadelesinde Türkiye'nin Konumu” başlıklı Ulusal İstihbarat Değerlendirmesi'nde¹³⁹ (*National Intelligence Estimate-NIE*) yapılan yorumlar da benzer doğrultuydu. Buradaki öngörüye göre, ABD eğer herhangi bir taahhüt altına girmez ve politikasını kendi yarınküresini savunma ile sınırlı tutarsa, Türkiye ABD yanlısı duruşunu terk edecek ve tarafsızlık politikasına geri dönmek durumunda kalacaktı ve genel bir savaş durumunda, saldırıya uğramadığı sürece tarafsızlık politikasını sürdürecekti.

Savaş durumunda, ABD Hava Kuvvetleri için ileri hava üsü olarak Türkiye'nin önemli bir mevkide olduğuna yer verilen değerlendirmede, ABD'nin, bundan faydalanmak istiyorsa bir an önce burada hava tesisleri inşa etmesi ve bunları Sovyetler'in hava ve kara saldırılarından koruyacak önlemleri alması tavsiye ediliyordu. Türkiye, hava saldırıları karşısında fazlasıyla korunmasızdı ve hava tesisleri orta bombardıman uçağı operasyonlarını destekleyebilecek veya avcı bombardıman uçağı ve hafif bombardıman uçağı operasyonlarını sürdürececek yetenekte değildi. Bununla birlikte, son bir sene içinde yürütülen, eski hava tesislerinin iyileştirilmesi ve yenilerinin yapılması programının iyi gittiğine değinilmekteydi. Ancak bu üsler nasıl kullanılabilirdi? Ulusal İstihbarat Değerlendirmesi'nde, “Türk birliklerinin taahhütte bulunması veya Türk üsle-

138 FRUS, February 14-21, 1951, vol. V, s. 50-57.

139 FRUS, February 26, 1951, vol. V, s. 1119-1126.

rinin elde edilmesi, Sovyet saldırısı durumunda ABD'nin silahlı destek konusunda vereceği sağlam bir güvenceye bağlıdır," tespiti ile Türkiye'nin kesin olarak savunmasına destek olunacağı yönünde garanti verilmediği müddetçe üs temin edilemeyeceği açıkça ifade edilmekteydi.

Başından beri üslerin kullanım hakkını askerî ve mali yardımlar karşılığında elde etmeyi arzulayan Amerikalı yetkililer, bu yardımların söz konusu güvenceler için yetersiz olduğunu artık anlamışlardı. Ulusal Güvenlik Konseyinde ele alınacak ABD'nin Türkiye'ye ilişkin revize edilen politikası¹⁴⁰ üzerinde 11 Mayıs 1951'de mutabakata varıldı. Yeni politikada, ABD'nin güvenlik çıkarları için Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya tam üyeliğinin gerekli olduğu kararna varılmıştı. 15 Mayıs'ta ABD, ilgili ülkelere gönderilen bir memorandum ile Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak kabul edilmeleri yönünde resmen öneride bulundu.¹⁴¹

23 Mayıs 1951'de gerçekleşen 92. Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısı sonucunda Türkiye ve Yunanistan'ın üye olarak NATO'ya kabul edilmelerinin ABD çıkarları için uygun olacağı karara bağlandı. Türkiye, SSCB'nin çevresinde yer alan en güçlü anti-komünist ülke ve Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde Sovyet saldırganlığına yeterince direnebilecek tek ülke olarak tanımlandıktan sonra, Türkiye'nin üsler de dâhil olmak üzere tüm askerî ve diğer kaynaklarının Sovyetler'le savaş durumunda ABD için büyük değer taşıdığı kanaatine yer verilmişti.¹⁴²

Ulusal Güvenlik Konseyi kararını resmen açıklamadan bir gün önce, 22 Mayıs 1951'de Adana'da havaalanı inşaatına başlanmıştı. Meltcalfe-Hamilton-Wilson&Kruge Ortaklığı tarafından ABD Mühendislik Grubu'na gönderilen inşaat planına göre, projenin 30 Ekim 1952'de tamamlanması planlanmıştı.¹⁴³

Türkiye 16-20 Eylül 1951'de düzenlenen NATO Konseyi

140 NSC 103/1'in revizyonu.

141 FRUS, 1951, vol. III, s. 519-524.

142 FRUS, 1951, vol. V, s. 1148-1162.

143 NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951), July 9, 1951.

toplantısı sonunda arzuladığı güvenlik garantisine ve Batı ittifakının bir parçası olma hedefine ulaştı. Toplantı sonunda, Türkiye ve Yunanistan'ın ittifaka çağrılmasına karar verildi.¹⁴⁴ Bu sırada Amerikan Mühendislik Grubu'nun sürdürdüğü inşaat faaliyetleri kısmen tamamlanmaya başlamıştı. Tamamlanan projeler, TUSAFG'nın onayından sonra, başka türlü bir devir prosedürünün izlenmesi istenmedikçe, belirlenen standart prosedürle Türk Hava Kuvvetleri'ne devredilmekteydi. Buna göre, Türk Hava Kuvvetleri, TUSAFG ve TUSEG temsilcilerinin ortaklaşa yaptığı inceleme ve denetim sonucunda hazırlanan rapor imzalanarak, tamamlanan işin devri yapılmaktaydı.¹⁴⁵ NATO'ya üyeliğin gerçekleştiği 1951 yılı sonu itibari ile Balıkesir'deki projenin %96'sı Diyarbakır'dakinin %77'si ve Bandırma'nın %87'si tamamlanmıştı ve 31 Aralık'a kadar teslim edilmeleri bekleniyordu.

Adana Projesi ise devam etmekteydi. Projenin büyüklüğü, Amerikalıların ayırdığı bütçede de sorunlar yaratmaktaydı. Bu nedenle orijinal planda yer alan Merzifon ve Erzincan programdan çıkarılarak, Adana'nın MDAP fonları içindeki payı böylece genişletildi. USAF tarafından, Adana Havaalanı'nın bir an önce operasyonel nitelik kazanması ve bunun için gereken inşaatların Ocak 1952 itibari tamamlanması isteniyordu. Ancak yakıt temininde yaşanan problem nedeniyle USAF'ın istediği tarihte Adana hâlâ operasyonel hale gelmemişti.

İncirlik'teki projeye ilavelerin yapılması ve Balıkesir, Diyarbakır, Eskişehir ve Bandırma'nın dâhil olduğu diğer inşaatlarda da ek maliyetlerin çıkması ile 2 Şubat ve 28 Mayıs 1951 tarihlerinde gönderilen talimatlarla projenin kapsamı iki kez genişletildi ve tüm projenin tahmini bedeli yaklaşık 28,9 milyon dolara, müteahhit firma bedeli ise 950 bin dolara yükseltildi. Türk Hava Kuvvetleri tarafından ücretsiz olarak sağlanan işçi, araç gereç ve malzeme bedelinin karşılığı olan 5,3 milyon dolar bu

144 Final Communiqué of the North Atlantic Council, NATO, Ottawa, 15-20 September 1951, <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c510920a.htm>, erişim tarihi: 28.03.2008.

145 NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951), October 19, 1951.

maliyete dâhil edilmemişti. Kısacası projelerin toplam tahmini bedeli 1951 sonu itibari ile 35 milyon doları geçmişti. Programda çalışan personel sayısı Ocak 1951'de 767 iken Ekim 1951'de 3.492'ye çıkmıştı.¹⁴⁶ Bütçeden aldığı 15 milyon dolarlık¹⁴⁷ pay ile programın en büyük projesi olan Adana Hava Üssü'nün ilk etabı, Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya resmen üye olduktan birkaç ay sonra, Ekim 1952'de tamamlandı.

İncirlik Üssü'nün hukuki statüsü: Kuruluş belgeleri

İncirlik Üssü de dâhil olmak üzere bu dönemde Türkiye'de inşa edilen hem NATO hem de Amerika üslerinin kuruluş ve tahsis gerekçelerinin kaynağı Türkiye'nin 18 Şubat 1952'de NATO'ya resmen üyeliği ile birlikte kabul ettiği NATO Antlaşması'dır. NATO Antlaşması'nın 3. maddesi "Antlaşmanın amaçlarına daha etkin biçimde ulaşabilmek için Tarafların, tek tek ve ortaklaşa olarak, sürekli ve etkin öz yardım ve karşılıklı yardımlarla, silahlı bir saldırıya karşı bireysel ve toplu direnme kapasitelerini korumalarını ve geliştirmelerini" karara bağlamıştır. Kurulan üsler ortak savunma kapasitelerini geliştirmenin bir parçası olarak tasarlanmışlardır. Buna göre, çok taraflı antlaşmalarla üsler kurulabileceği gibi ikili antlaşmalarla da bunu yapmak mümkündür. Ancak NATO antlaşmasının üyelerine tanıdığı bu hakkın kullanımı sınırsız değildir. NATO Antlaşması'nda belirlenmiş olan "amaç" ve "alan" kurulacak askeri tesisler için de sınırlayıcıdır.

NATO, BM Sözleşmesi'nin "ortaklaşa meşru-müdafaa doğal hakkını" düzenleyen 51. maddesine uygun olarak antlaşmanın 6. maddesinde tanımlanan "alanın"¹⁴⁸ yani üye ülkele-

146 NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951), December 6, 1951.

147 Livingston, *a.g.e.*, s. 805.

148 Madde 5 açısından, taraflardan bir ya da daha çoğuna karşı silahlı saldırı, aşağıdakileri de kapsar:

– Tarafların Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki topraklarına Fransa'nın Cezayir Bölgesine* Türkiye topraklarına veya taraflardan herhangi birinin ege-

rin topraklarının, “savunulması amacı” ile kurulmuş bir ittifaktır. Antlaşmanın hem girişinde hem de 1. maddesinde BM Sözleşmesi’ne bağlılık dile getirilmektedir. Antlaşmanın 5. maddesinde ise ortaklaşa meşru müdafaa hakkının ancak taraflardan birine veya birkaçına saldırı olması durumunda kullanılabileceği açıkça ifade edilmektedir. Dolayısıyla NATO Antlaşması’na dayanılarak tahsis edilen bir askerî üssün kullanımını asla saldırı amaçlı olamayacağı gibi, 6. maddede tanımlanan NATO alanı dışında gerçekleşen bir saldırıya karşı da kullanılamaz. Antlaşmanın 8. maddesinde yer alan “her bir taraf, kendisi ile diğer taraflar ya da üçüncü bir devlet arasında şu an yürürlükte olan uluslararası sözleşmelerin, bu antlaşmanın hükümleri ile çelişmediğini beyan eder ve antlaşma ile çelişen uluslararası sözleşmelere girmemeyi taahhüt eder” ifadesi ile NATO üyelerinin NATO Antlaşması maddeleri ile çelişen herhangi bir başka anlaşma yapamayacağı da garanti altına alınmıştır. Bu nedenle Türkiye ile ABD arasında izleyen dönemde imzalanan her türlü ikili askerî antlaşmada yukarıdaki ilkelere bağlılık esastır.

Türkiye’nin 18 Şubat 1952’de onaylanan NATO Antlaşması öncesinde, yani resmen NATO’ya üye olmadan önce, 7 Ocak 1952 tarihinde imzaladığı “Ortak Güvenlik Antlaşması”¹⁴⁹

---

menliği altında olan ve Yengeç Dönencesi’nin kuzeyinde yer alan adalara yapılan silahlı saldırı;

- Bu topraklarda ya da bu toprakların üzerindeki hava sahasında bulunan ya da antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte taraflardan herhangi birinin işgal kuvvetlerinin üslenmiş bulunduğu herhangi bir Avrupa toprağında veya Akdeniz’de, ya da Yengeç Dönencesi’nin kuzeyindeki Kuzey Atlantik bölgesinde bulunan tarafların herhangi birine ait kuvvetlere, gemilere, ya da uçaklara yapılan silahlı saldırı.

(*) 16 Ocak 1963 tarihinde Konsey, Fransa’nın Cezayir Bölgesi söz konusu olduğunda, bu Antlaşma’nın ilgili hükümlerinin 3 Temmuz 1962 tarihinden itibaren uygulanamaz hale geldiğini kaydetti

149 Antlaşma 10 Mart 1954’te TBMM’de onaylanmıştır. Antlaşmanın İngilizce adı “An Agreement Between the United States of America and Turkey Relating to Mutual Security” (ABD ile Türkiye Arasında Karşılıklı Güvenliğe İlişkin Antlaşma) olduğu halde, TBMM’ye antlaşmanın onanması için sunulan kanun “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile ABD Hükümeti Arasında Mün’akid Muaddel Ekonomik İşbirliği Antlaşması’nı Tadil Eden 7 Ocak 1952 Tarihli Antlaşmanın Onanmasına Dair Kanun” başlığını taşımaktadır. Fahir Armaoglu, antlaş-

Türkiye ile ABD arasındaki ikili askerî antlaşmaların ilkidir. Bu antlaşmanın 2/d maddesi ile Türkiye “ABD’nin dâhil bulunduğu çok taraflı veya iki taraflı antlaşmalar ile deruhte eylediği [üstlendiği] askerî mükellefiyetleri yerine getirmeyi” kabul etmiştir. Aynı antlaşmanın 2/e maddesi ise Türkiye’nin savunma kapasitesini artırmak için gerekli olabilecek bütün tedbirleri almasını öngörmektedir. Böylelikle Türkiye daha NATO’ya girmeden ABD’nin de dâhil olduğu çok taraflı antlaşmaların gerektirdiği askerî yükümlülükleri yerine getirme, girişimleri destekleme ve yardım etme mükellefiyeti altına girmiştir.¹⁵⁰

Türkiye, NATO üyeliğinin ardından, bütün üyeler tarafından imzalanmış olan NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi’ni (*Status of Forces Agreement-SOFA*) 25 Ağustos 1952’de imzalamıştır. Bu sözleşme ile ABD’nin Türkiye’de askerî üsler ve tesisler kurması ve askerî personel bulundurması hem kabul edilmiş hem de bunların tabi olacaklar kuralları belirlenmiştir. NATO’ya bağlı olarak görev yapacak personelin ve bu çerçevede kurulacak uluslararası askerî karargâhların statüsü ise ek protokoller ile ayrıca düzenlenmektedir.¹⁵¹ Bununla birlikte, NATO kuvvetlerinin tabi olacakları kuralları ve ayrıcalıkları, tesislerin kuruluş ve kullanımlarını düzenleyen tek belge SOFA değildir.

SOFA’nın girişinde, bu antlaşmada düzenlenmemiş olan hususların taraflar arasında, başka bir ifade ile gönderen ve kabul eden devlet arasında, yapılacak antlaşmalarla karara bağlanması için açık kapı bırakılmıştır. Genel bir çerçeve antlaşması olan SOFA’nın uygulanmasına yönelik olarak ABD, askerlerini gönderdiği ülkelerle bu nedenle ayrı ayrı uygulama antlaşmaları yapmıştır. Dolayısıyla yapılan antlaşmaların niteliklerine göre Amerikan kuvvetlerinin gittikleri ülkede tâbi oldukları kuralları, temel ilkeler aynı olmakla birlikte farklılıklar da gösterebilmektedir.

---

manın askerî niteliğinden bahsedilmemesinin nedenini meclisten geçirilmesini kolaylaştırma çabasına bağlamaktadır. Fahir Armaoglu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 184.

150 Erhan, “ABD ve NATO ile İlişkiler”, s. 555.

151 Antlaşmanın ve protokollerin tam metinleri için bakınız; Armaoglu, *a.g.e.*, s. 194-230.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı 12 Ağustos 1964'te Elçiliğe gönderdiği yazıda Türkiye ile üslere ilişkin yapılan temel antlaşmaları şu şekilde sıralamaktadır:¹⁵²

1. NATO-SOFA,

2. [23 Haziran 1954]¹⁵³ Türkiye'deki Amerikan Kuvvetleri'nin Statüsü Antlaşması [ekli nota ile bir bütün kabul edilmektedir],

3. Türkiye'ye Yardım Antlaşması,

4. 23 Haziran 1954 Askerî Tesisler Antlaşması,

5. Türkiye ile ABD arasında İzmir (Çiğli) Havaalanının Kullanılmasına İlişkin Teknik Antlaşma.

Türkiye ile ABD arasında 23 Haziran 1954 tarihinde hem Türkiye'deki Amerikan Kuvvetleri'nin Statüsü Antlaşması imzalanması, hem buna ekli bir nota verilmesi hem de Askerî Tesisler Antlaşması imzalanması literatürde bu metinlerin sıklıkla birbirlerine karıştırılarak yorumlanmasına sebep olmaktadır. Öncelikle bu metinlerin birbirinden ayırt edilmesi gerekir.

Türkiye ile ABD arasında SOFA'nın uygulanmasına ilişkin olarak imzalanan antlaşma "Türkiye'deki Amerikan Kuvvetleri'nin Statüsü Antlaşması" adını taşımaktadır.¹⁵⁴ Antlaşma metni TBMM'nin 30 Haziran'da onayına sunulurken 7 Temmuz 1954 tarihli *Resmî Gazete*'de yayınlanmıştır.¹⁵⁵ Amerikan Hükümeti aynı gün verdiği notayı antlaşmanın eki olarak kabul ettirmiştir; buna karşın söz konusu nota, antlaşma ile birlikte onaya sunulmamıştır. Bununla birlikte Amerikan arşiv belgelerinde antlaşma ile bir bütün olarak notanın metnine yer verilmektedir.¹⁵⁶

---

152 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, August 12, 1964.

153 Kare parantez içinde yer alan ifadeler yazar tarafından eklenmiştir.

154 Antlaşmanın tam adı: Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında, "Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasında, Kuvvetleri'nin Statüsüne Dair Sözleşme"nin Tatbikatına Müteallik Antlaşma (*Agreement Between the United States of America and the Republic of Turkey Relative to the Implementation of the "Agreement Between the Parties to the North Atlantic Treaty, Regarding the Status of Their Forces"*)

155 Antlaşmanın tam metni için bakınız; Armaoğlu, a.g.e., s. 194-231.

156 Nota'nın tam metni için; Exchange of Notes Embracing an Understanding Regarding the Status of Forces Agreement (No.630), NARA, RG 59 General

23 Haziran 1954 tarihinde ayrıca “Askerî Kolaylıklar Antlaşması” veya “Askerî Tesisler Antlaşması” olarak da bilinen bir antlaşma daha imzalanmıştır. 1954 Askerî Tesisler Antlaşması'nın ekleri olan Ek I v Ek II'deki düzenlemeler ise İncirlik Üsü'nün de dâhil olduğu Türkiye'deki üslerin kullanımına ilişkindir.¹⁵⁷ Antlaşma, Bakanlar Kurulu'na 27 Ağustos 1953'te verilen “evvelce onaylanmış bir antlaşmanın uygulamasına ilişkin antlaşmaların TBMM'nin onayına sunulmasına gerek olmadığı” yetkisine dayanılarak Meclis onayına sunulmamıştır.¹⁵⁸ Türkiye'de kurulan üs ve tesislere ilişkin temel belge niteliğindeki bu antlaşmanın içeriği hakkında en geniş bilgi Haydar Tunçkanat'ın aktardıkları ile sınırlıdır. Bununla birlikte antlaşmanın tam metnine ulaşmak mümkün olmamıştır.

Hükümetin, hem SOFA'ya ekli notayı hem de Askerî Tesisler Antlaşması'nı Meclis onayından kaçırarak gizli tutmasının nedeni sadece kamuoyu baskısından duyulan endişe değil, aynı zamanda Amerikan yönetiminin bu yöndeki talebidir. ABD Avrupa Başkomutanlığı (USCINCEUR-*United States Commander-in-Chief, Europe*), 22 Mayıs 1954'te Ankara Elçiliği'ne gönderdiği yazıda, yapılacak SOFA Uygulama Antlaşması'nın TBMM onayına sunulmadan bağlayıcı olmasını Türkiye'nin kabul etmeyeceği belirtilmekte, bu nedenle Ankara fikir değiştirmeden bir an önce diğer iki doküman üzerinde mutabakatın sağlanması istenmektedir. Başka bir ifade ile kamuoyunda ortaya çıkabilecek tartışmalardan çekinen USCINCEUR, TBMM onayı ile halka açık hale gelecek SOFA Uygulama Antlaşması'nda üs

---

Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, June 23, 1954.

157 Bu ekler antlaşmanın meclise sunulan şeklinde ve daha sonra Haydar Tunçkanat tarafından açıklanan gizli antlaşmaların yer aldığı İkili Antlaşmaların İçyüzü kitabında yer almaktadırlar. Amerikan Arşiv belgelerinde bahsi geçmekle birlikte metnin kendisi yoktur. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 26, 1957; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, September 17, 1958.

158 Çağrı Erhan, Türkiye ile ABD Arasında İkili Antlaşmalar Kutusu, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, der. Baskın Oran, cilt 1, 7. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 556.

programına veya tesis antlaşmasına dair bir ifadenin yer almasını istememiştir. Ayrıca TBMM getirilecek antlaşmanın sadece “o an Türkiye’de bulunan” Amerikan personeline ilişkin olarak sunulması ve daha sonra gelecek personele ilişkin herhangi bir ibarenin yer almaması için Elçiliğin Türkiye’yi ikna etmesi istenmektedir.¹⁵⁹ Kısacası Meclis’e oldukça sınırlı bir bilgi verilmesi istenirken, Amerikan personeli lehine ayrıcalıkların genişletilmesinin protokoller ve SOFA’ya ek antlaşmalar ile yapılması daha söz konusu antlaşmalar imzalanmadan planlanmıştır. İzleyen dönemde gerek Menderes Hükümeti’nin endişelerinden gerekse Amerikan yönetiminin taleplerinden dolayı pek çok ikili askerî antlaşma NATO Antlaşması’nın 3. maddesi gereği yapılan “uygulama antlaşması” olduğu gerekçesi ile benzer şekilde TBMM onayından kaçırılacaktır.¹⁶⁰

Aynı tarihli bu üç belge; Türkiye’deki Amerikan Kuvvetleri’nin Statüsü Antlaşması, buna ekli nota ve Askerî Tesisler Antlaşması, yaptıkları düzenlemeler ile öngördükleri bir takım hükümler, Türkiye’nin egemenlik haklarının ihlaline neden olmakta, SOFA’yı aşmakta ve Amerikalılara NATO çerçevesinde tanınan hakları genişletmektedir.¹⁶¹ Hukuki sorunların temelinde de bu yatmaktadır. Uygulama antlaşmaları sağladıkları ayrıcalıklar ile NATO Antlaşması ilkelerine aykırı olamayacakları halde, söz konusu belgelerde sağlanan ayrıcalıklar Türkiye’de üslerin kullanımında pek çok kez NATO Antlaşması ilkelerinin çiğnenmesine yol açmıştır.

Mesela, 23 Haziran 1954 tarihli notanın 2. maddesine göre Türkiye’ye giren ve çıkan Amerikan askerî personelinin giriş ve çıkışlarını Türk Hükümeti kontrol edemeyecektir ve müşekkel birliklerin Türkiye’ye gelişlerinde Türk Hükümeti’nden izin alınmayacak sadece birliklerin hareketine ilişkin tebliğde bulunulacaktır.¹⁶² Bu madde ile Türkiye’nin egemenlik hakları açık-

159 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, May 22, 1954.

160 Tunçkanat, a.g.e., s. 179; Türkkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, İstanbul, İleri Yayınları, 2006, s. 204.

161 Tunçkanat, a.g.e., s. 174, 179-180.

162 Exchange of Notes Embracing an Understanding Regarding the Status of For-

ça ihlal edilmektedir. Amerikan askerlerinin hangi amaçlarla ülkeye girdiği ve çıktığı konusunda Türk Hükümeti'nin yetkileri bu madde ile devredilmiştir.

Benzer bir duruma Askerî Tesisler Antlaşması'nda rastlamak mümkündür. Antlaşmada, Amerikalıların Türkiye'de uygun bulacakları yerlerde üs ve tesis kurmalarına izin verilmekte ve üs ve tesislerdeki personelin NATO'ya değil ABD'ye bağlı olmasına hükmedilmektedir. Amerikalı ve Türk komutanların müşterek yönetimi söz konusu olmakla birlikte, Amerikalı personelin üs ve tesisleri amaçları dışında kullanmaları durumunda bir yaptırım düzenlenmiş değildir.¹⁶³ Ayrıca bu antlaşmaya göre ABD'nin Türkiye'de uygun bulacağı yerlerde kuracağı üs ve tesislerin yerleri, mevcut tesisler ve geçiş hakları Türk Hükümeti tarafından ABD'ye bedelsiz olarak sağlanacaktır. Türkiye'de kurulmuş veya kurulacak Amerikan üs, tesis veya mevzilerinin genişletilebilecekleri de kabul edilmiştir. Kurulacak bu üs ve tesislere, Türk Hükümeti'nin müsaadesi alınarak, malzeme, teçhizat yerleştirilebilecek, akaryakıt, yağ, mühimmat ve ikmal maddeleri stokları yapılabilecek ve bunlar için gerekli güvenlik tedbirlerini Amerikan personeli alacaktır.¹⁶⁴

Türkiye'de bu dönemde ABD'nin kullanımına tahsis edilen üsler Askerî Tesisler Antlaşması çerçevesinde hayata geçirilmişlerdir. Bu anlamda NATO kapsamındaki ortak savunma tesislerinden farklıdırlar. NATO üs ve tesisleri ile Askerî Tesisler Antlaşması'na dayanılarak inşa edilen ve sadece Amerikan kuvvetleri tarafından işletilen söz konusu üs ve tesisler birbirine karıştırılmamalıdır.¹⁶⁵ Ancak Amerikan üssü olarak anılan tesisler de aslında tamamıyla mülkiyeti ve kullanımı Türkiye'ye ait olan ulusal askerî tesislerdir. Antlaşmalar, bu tesislerin

---

ces Agreement (No. 630); NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, June 23, 1954.

163 Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 217-220.

164 Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 220-221.; Bu hükümler antlaşmanın ana metninde ve ekli notada yer almamaktadır. Haydar Tunçkanat'ın antlaşmada geçtiğini söylediği bu hükümlerin antlaşmanın eklerinde yer alması muhtemeldir.

165 *A.g.e.*, s. 144.

Amerikan kuvvetlerince kullanımı için imtiyazlar sağlamaktadır. Nitekim Ankara'daki Elçiliğin bir sorusu üzerine konuya açıklık getiren Amerikan Dışişleri Bakanlığı Türkiye'de Amerikan tesislerinin bulunmadığını belirtmektedir.¹⁶⁶ Türkiye'deki Amerikan üslerinin gerek kamuoyunda gerekse TBMM'de tartışmaların merkezine oturduğu 1965 yılında Ankara'daki Amerikan Elçiliği, Türkiye'de Amerikalılar tarafından kullanılan sadece dört tesisin¹⁶⁷ resmi olarak NATO amblemi taşıdığı bilgisini vermektedir. Geriye kalan %75 (yani on iki üs) ise 1954'te imzalanan Askerî Tesisler Antlaşması'na dayanılarak kullanılmaktadır.¹⁶⁸

Ancak bu dönemdeki uygulamalara baktığımızda NATO üssü ve Amerikan üssü ayrımının net olmadığını ve Askerî Tesisler Antlaşması ile elde edilen ayrıcalıklardan NATO üslerinin kullanımında da faydalandığı görülmektedir. Pratikte bu ayrımın ortadan kalkması bir süre sonra üslerin NATO ve Amerikan üssü olarak hangi kritere göre sınıflandırıldığı sorusunu doğurmuştur.

Bu konuda Amerikalı yetkililerin kafasındaki cevap da net değildir. 23 Kasım 1965'te Ankara'daki Elçilikten Amerikan Dışişleri'ne gönderilen yazıda Elçilik, Incirlik Üssü'nün statüsünü sormakta ve Türkiye'de bir üssün "NATO üssü" olarak adlandırılırken diğerlerinin ulusal isimler taşımasının [ama Amerikan kuvvetlerince kullanılmasının] ardındaki gerekçenin kendileri için net olmadığını yazmaktadır. Elçilik, USRO'nun¹⁶⁹ kendilerine ölçüt olarak "inşaat maliyetinin ortak

---

166 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases Turkey, January 30, 1957.

167 Belgede tesislerin adı verilmemiştir.

168 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, November 13, 1965.

169 Amerika'nın NATO ve Avrupa Bölgesel Kuruluşları nezdindeki Misyonu (*United States Mission to the North Atlantic Treaty Organization and European Regional Organizations*). Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OECE) ortak üyesi (daha sonra OECD'ye tam üye) olarak ABD'nin Paris'te bulunan delegasyonu. USRO'nun öncelikli amacı Avrupa'da Marshall Planı'nın uygulanmasını ve bu ülkelerin ekonomik gelişmelerini takip etmek ve gelişmeleri ABD'ye bildirmektir. Bunun yanı sıra NATO misyonu olarak görev yapmak-

fonlardan karşılanması”nı getirdiğini; ancak Çiğli ve İncirlik örneklerini vererek bunu Türkiye için uygulamanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Çünkü ortak fonlar kullanılarak inşa edilen Çiğli Hava Üssü bir NATO üssü olmasına karşın, aynı ortak fonlardan yararlanan İncirlik Hava Üssü NATO amblemi taşımamaktadır.¹⁷⁰

Gerçekten de İncirlik Hava Üssü inşaatının tamamlanmasının ardından 27 Aralık 1954 tarihinde Türkiye’ye devredilmiş ulusal bir hava üssüdür.¹⁷¹ Ancak üssün Amerikalılar tarafından kullanımına ilişkin imtiyazlar 23 Haziran 1954 Askerî Tesisler Antlaşması ile bu devirden önce sağlanmıştır. Tesisler Antlaşması’nda Adana İncirlik Havaalanı müşterek kullanılacak üs olarak nitelendirilmektedir.¹⁷² Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından da Adana’daki üssün ulusal bir üs olduğu, bu tip üslerde sadece Türk bayrağının göndere çekilebileceği, ABD’nin sadece Tesisler Antlaşması çerçevesinde kullanım hakkına sahip olduğu kabul edilmektedir.¹⁷³ Nitekim Ankara’daki elçilikle, antlaşmalardaki tabirlere göre İncirlik’in ortak kullanımındaki “Türk Üssü” olduğu konusunda hassasiyet göstermekte, Dışişleri’nden “Amerikan Üssü” tabirinin kullanılmamasını istemektedir.¹⁷⁴

Bununla birlikte 6 Aralık 1954’te yayınlanan müşterek talimatta Türk Hava Kuvvetleri’nin İncirlik’i kullanımı ve kontrolü son derece sınırlandırılmıştır. Buna göre Türkiye buraya sadece eğitim birlikleri gönderebilecektir. Bu nedenle İncirlik’te görev yapan Türk komutanına “Atış Bombardıman Okul Komutanı” unvanı verilmiştir. Konya ve Diyarbakır’daki Av-

tır. Interview: Manuel Abrams, Interviewed by Charles Stuart Kennedy, *The Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project*, Initial interview date: January 16, 1990, Copyright 1998.

170 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, November 23, 1965.

171 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases & Turkey, January 5, 1955.

172 Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 221.

173 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases & Turkey, January 30, 1957.

174 *A.g.e.*, January 7, 1955.

cı Bombardıman Filoları bu kapsamda eğitim için geçici olarak Incirlik'e gidebilmektedirler. Türklerin ve Amerikalıların kullanacağı iniş pistleri, hangarlar ve uçaklar ayrılmıştır. Meydandan yapılacak Amerikan uçuşları için Türk makamlarından izin alınmamakta ve gelecek uçaklar hakkında bilgi verilmemektedir.¹⁷⁵

Incirlik örneğinde de görüldüğü gibi Amerikalılara sağlanan imtiyazlar o kadar geniştir ki bu durum, kâğıt üstünde Türkiye'ye ait olan, NATO üssü olmamakla birlikte, NATO amaçları kapsamında Amerika tarafından kullanımına izin verilen bu tesislerin hiç de haksız olmayan bir şekilde "Amerikan üssü" olarak adlandırılmalarına yol açmıştır. Nitekim konuya ilişkin İşçi Partisi Milletvekili iken yaşadığı bir anısını aktaran gazeteci Çetin Altan, Paris'te NATO'nun Başkomutanı Orgeneral Norstad'a neden Türkiye'deki üslere Türk bakanları, valileri sokmadıklarını sorduğunu ve Norstad'ın kendisine, "Onlar NATO'ya bağlı üsler değil, ABD'nin özel üsleri," yanıtı verdiğini aktarmaktadır.¹⁷⁶ Oysa Türkiye'de hukuki anlamda ABD'nin özel üssü yoktur. Ancak General Norstad'ın cevabı gerek Amerikan makamlarınca da ABD'ye tahsisli Türk Üssü olduğu kabul edilen Incirlik'in gerekse bir NATO üssü olan Çiğli'nin ve Türkiye'deki diğer üslerin kullanımı için çizilen hukuki çerçevenin ne kadar kâğıt üstünde kaldığını göstermektedir.

NATO savunması kapsamında kullanılması gereken Incirlik, NATO Antlaşması'na aykırı olmasına rağmen, 1958'de Lübnan Krizi'ne ABD'nin müdahalesi sırasında ilk defa bir harekât çerçevesinde kullanılmıştır. Üssün daha ilk kullanımında mevcut hukuki düzenlemelerin ihlal edilmesi ve Türkiye'den izin alınmamış olması Incirlik Üssü'nün hukuki statüsüne ilişkin bitmek bilmeyen bu kafa karışıklığının da başlangıç noktasıdır.

175 Tunçkanat, a.g.e., s. 230.

176 Çetin Altan, "İçinden Bulutların Geçtiği Kapı", *Milliyet*, 22 Şubat 2003.

ABD'nin Ortadoğu'da yeni yıldızı:

Adana Üssü

1952 yılı sona erdiğinde ABD, Türkiye'deki üs programını büyük ölçüde tamamlamıştı. Adana, Afyon, Ankara, Balıkesir, Bandırma, Diyarbakır, Eskişehir, Iskenderun, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Malatya, Merzifon, Samsun, Sinop ve Trabzon'da yeni tesisler kurulmuş, var olanlar iyileştirilmiş, istihbarat toplama cihazları yerleştirilmiş, yakıt ve mühimmat depoları inşa edilmişti. Kimi tesisler dinleme ve istihbarat toplama görevi üstlenirken, hava üsleri Amerika'nın muhtemel bombardıman saldırısına destek vermek veya kendi başına bir operasyonu yürütmek için tasarlanmıştı. Limanlara Amerikan askerî personelinin görev yapacağı binalar eklenmişti. Tüm bu tesisler yeni yollar açılarak birbirlerine bağlanmışlardı.¹⁷⁷ Böylelikle Türkiye, Truman Yardımı ve Marshall Planı ile içine dâhil olduğu Amerika'nın ekonomik sistemini koruma ve askerî gücünü yayma projesinde Ortadoğu ve Sovyet sınırına kurulmuş bir sınır kalesi haline dönüştü. Projelerin tamamlanması ile birlikte Amerikan kuvvetleri yeni karargâhlarına yerleşmeye başladılar.

Adana Üssü, Amerika'nın Türkiye'deki üs planının en önemli ayağını oluşturuyordu. Sovyetler'e karşı çok hızlı ve ağır bir darbe indirebilmek üzerine kurulu Amerikan savaş planında¹⁷⁸ Adana ana üslerden biri olarak tasarlanmıştı. Sovyetler Birliği'nin dikkatini çekmemek için üs inşaatı gizlilik içinde yürütülmesine rağmen daha faaliyete geçmeden Amerikalı mühendislerin Adana'da büyük bir hava üssü inşa ettikleri haberi basına sızmıştı.¹⁷⁹ Sovyetler'in, ABD'nin Türkiye'deki tüm bu faaliyetlerinden haberdar olmaması artık imkânsızdı. Durum değerlendirmesi için Dışişleri, Moskova'daki elçisi Charles E.

177 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, August 22, 1952.

178 Bkz.yuk. s. 96.

179 Daily Telegraf, 22 Ağustos 1952; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey. August 22, 1952.

Bohlen'den görüş istedi. Bohlen, Sovyetler'in bu antlaşma nedeniyle harekete geçmeyeceğini bu nedenle Türkiye için riskin küçük olduğunu düşünüyordu. Bununla birlikte, Moskova'nın tepkisinden korkmadıklarını belirten bir açıklamanın Ankara'yı rahatlatacağı kanaatindeydi. Bohlen'e göre kendileri için asıl sorun, bu antlaşmaları Sovyetler'in, Batı ittifakının saldırganlığına dair propaganda amaçlı kullanacak olmasıydı. Antlaşmaların varlığından çok, ağır bombardıman uçaklarının burada eğitim yaptığı öğrenilirse bu daha ciddi tepkilere yol açacaktı.¹⁸⁰ Washington bu nedenle Türkiye'deki üslerin kullanımına ilişkin antlaşmaların içeriğini mümkün olduğunca gizli tutmaya karar verdi.

Antlaşmaların gizli kalması konusunda Türk Hükümeti'ni ikna eden Amerikan yönetimi, 23 Haziran 1954'te yapılan antlaşmalar ile istediği hakları elde ettikten sonra 27 Aralık'ta Adana Üssü'nü Türkiye'ye resmen devretti.¹⁸¹ Türk Hava Kuvvetleri personeli zaten üssün inşaatının tamamlanmasından itibaren, yaklaşık iki senedir Adana'da görev yapmaktaydı.¹⁸² Bununla birlikte, operasyonel talimatların ve prosedürlerin oluşturulması bu devir sonrasında gerçekleşti. Antlaşmaların tamamlanması ile birlikte Stratejik Hava Komutanlığı (*Strategic Air Command-SAC*) yıllık olarak altıyı bulacak, rotasyon esasına dayanan talimlerine Adana'da başladı.¹⁸³ 20 Şubat 1955'te Libya'daki Wheelus Hava Üssü'nde bulunan 7216. Hava Üssü Filosu personelinin İncirlik'e transfer edilmesi ile birlikte üs resmi olarak Adana Hava Üssü adını aldı.¹⁸⁴ 1955'te Adana Hava Üssü'nde 199 askerî personel bulunmaktaydı. Yalnızca bir

---

180 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, December 24, 1953.

181 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, January 5, 1955.

182 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US Bases&Turkey, December 18, 1951.

183 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, July 2, 1957.

184 "USAF Operations in Turkey 1947-1959 Part II: The US-NATO Buildup in Turkey", Historical Service Directorate Office of Information Headquarters, United States Air Force in Europe, s. 21.

sene sonra bu sayı 361'e yükseldi.¹⁸⁵ Aynı sene üssün fonksiyonu jet uçuşlarını desteklemek ve hava atış okulu olarak hizmet vermekten çıkarak, uzun menzilli, orta ve ağır bombardıman hareketlarına acil destek ve Türkiye'nin güneyindeki tüm USAF faaliyetlerine yardım olarak genişletildi.¹⁸⁶

U-2 uçuşları başlıyor

Adana Hava Üssü'nden ilk etapta *Genetrix* projesi kapsamında yararlanılması düşünülmüştü. *Genetrix* projesi, kamera taşıyan balonların Doğu Avrupa, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti hava sahalarına girerek buralardan yüksek çözünürlüklü resimler çekmesini içeriyordu. Bu balonlar, resmi olarak "hava durumu takip balonları" olarak görev yapıyorlardı. 10 Ocak 1956'da *Genetrix* projesi kapsamında görev yapacak ilk dokuz balondan sekizi 1110. Hava Destek Grubu personeli ile birlikte Adana'ya indi. Diğeri ise Almanya'daki Giebelstad Üssü'ne yönlendirilmişti. ABD'nin bu girişimine karşı ilk protesto Sovyetler'den 4 Şubat 1956'da geldi. SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı Andrei Gromyko, Moskova'daki ABD Elçisi'ne bir nota vererek, Amerikan Hükümeti'ni Sovyet hava sahasını ağır şekilde ihlal etmekle suçladı ve bunun hemen sonlandırılmasını istedi.¹⁸⁷ Zaten balonları kontrol etmenin güçlüğü, sert hava şartlarının olumsuz etkisi gibi nedenlerle projeden istenilen netice alınamamıştı.¹⁸⁸ 6 Şubat 1956'da son balon gönderildi ve 6 yıllık bir çalışmanın ürünü olan proje başlamasından 28 gün

---

185 A.g.b., s. 31-32

186 Harry R. Fletcher, *Air Force Bases*, vol. II, Washington DC, Center for Air Force History United States Air Force, 1993, s. 49; NARA, RG 531, Records of US European Command Joint Construction Agency (1951), February 3, 1951, s. 49.

187 Charles Stephenson, "The Genetrix Balloons", *Osprey Military Journal*, May 1, 2001. http://www.ospreypublishing.com/articles/aviation/the_genetrix_balloons/, erişim tarihi: 08.09.2008.

188 *The Central Intelligence Agency and Overhead Reconnaissance; The U-2 and Oxcart*, CIA Released Documents, Created: 4/1/1992, <http://www.faq.s.org/cia/docs/9/0000192682/THE-CENTRAL-INTELLIGENCE-AGENCY-AND-OVERHEAD-RECONNAISSANCE;-THE-U-2-AND-OXCART.html>, erişim tarihi: 28.11.2008.

sonra sona erdirilmiş oldu.¹⁸⁹ *Genetrix* için Adana'ya gönderilen personel, Mart ayında geri çekildi.¹⁹⁰

Ancak havadan izleme projesi tamamen rafa kaldırılmamıştı, kamera taşıyan casus uçaklar için çalışmalar çok önceden başlatılmıştı. Eisenhower'ın Aralık 1954'te onay vermesi ile birlikte, Sovyet uçaklarından daha yukarıda ve uçaksavar menzilleri dışında uçabilen ve 80 bin *feet* yükseklikten, yüksek çözünürlüklü fotoğraf çekme özelliğine sahip bir kamera ile donatılmış U-2 casus uçaklarının üretimine geçildi.¹⁹¹ 4 Temmuz 1956'da Batı Almanya'daki Wiesbaden Üssü'nden havalanan ilk U-2 uçağı ile casus uçaklar resmen göreve başladılar.¹⁹²

26 Temmuz 1956'da Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdül-nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi ile çıkan kriz, bir anda Doğu Akdeniz'de istihbaratı öncelikli hale getirmişti. Kriz çıkmadan çok önce U-2 uçaklarını Sovyetler'i izleme amacıyla Türkiye'de konuşlandırmak isteyen CIA, bu planının hayata geçirilmesini istedi. O dönem Amerikan Elçisi yerine vekâlet eden Maslahatgüzar Foy D. Kohler U-2 uçaklarının konuşlandırılması konusunu Başbakan Adnan Menderes'e açtı.¹⁹³ Döneme ilişkin pek çok kaynakta, hükümetin uçuşların detayı hakkında bilgi sahibi olmadığı ve bunların Türkiye'ye bilimsel uçuşlar olarak sunulduğu söylene de¹⁹⁴ Başbakan Menderes'in uçuşların amacından bu kadar habersiz olması mümkün değildir. 1992'de açıklanan U-2 uçuşlarına ilişkin CIA belgesine¹⁹⁵ göre, Kohler 1 Mayıs 1956'da Başbakan Adnan Mende-

---

189 Stephenson, *a.g.e.*

190 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, March 9, 1956.

191 Jay Hannahs, "A New Look From Above: Eisenhower, the U-2, and Deterrence", *Journal of the Upsilon-Upsilon*, Chapter of Phi Alpha Theta, vol. 18 (2007), s. 2.

192 *A.g.e.*, s. 3.

193 "The CIA and Overhead Reconnaissance...", CIA Released Documents, Created: 4/1/1992.

194 Bakınız, Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara, 21.yüzyıl Yayınları, 2000, s. 182; Ataöv, *a.g.e.*, s. 205.

195 "The CIA and Overhead Reconnaissance...", CIA Released Documents, Created: 4/1/1992.

res'e *Genetrix* projesindeki balonların yerini Sovyet uçaklarından 10 bin *feet* daha yüksekten uçan uçakların alacağını söyleyerek, izin istemişti. *Genetrix* projesindeki Sovyet protestoları nedeniyle balonların hangi amaçla kullanıldığı biliniyordu. Bu nedenle, Menderes'in U-2'ların bilimsel amaçlarla uçuş yaptıklarını düşünmesi imkânsızdı.

Menderes uçuşların yapılabilmesi için hemen gerekli onayı verdi. Ancak Adana'da görev yapması planlanan U-2 müfrezesinin eğitimi hâlâ devam ediyordu ve Eylül başından önce Adana'da konuşlandırılmaları mümkün gözüküyordu. Oysa hızla tırmanan Süveyş Krizi nedeniyle, acil olarak Doğu Akdeniz'deki faaliyetler hakkında istihbarata ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu nedenle kriz sırasında ilk uçuşlar Wiesbaden'den gerçekleşti. Bu sırada Adana'da da hazırlıklar tamamlandı ve Eylül ayında uçuşlar başladı.¹⁹⁶ Hali hazırda USAF birlikleri Adana Üssü'nü Ortadoğu'ya uçuşlarda durak noktası olarak kullandıkları için U-2 müfrezesi (Müfrez B) kolaylıkla buraya gizlenebildi.¹⁹⁷ Ekim ayında her on U-2 uçuşundan dokuzu, Adana'da konuşlanan Müfrez B tarafından gerçekleştiriliyordu.¹⁹⁸

6 Kasım 1956'da ateşkesin sağlanması ile Süveyş Krizi son buldu ancak Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın hâkimiyetini sona erdiren bu olayın ardından ABD, Sovyetler'in bölgede artan etkisinden daha fazla endişe duymaya başlamıştı. 5 Ocak 1957'de Başkan Eisenhower, Kongre'ye yaptığı konuşmasında tüm dünyaya Ortadoğu'daki bu güç boşluğunun başkaları tarafından doldurulmasına izin vermeyeceklerini duyuruyordu. Eisenhower Doktrini, Amerika'nın Ortadoğu'daki yaşamsal çıkarlarını tanımlarken, gerekli gördüğü takdirde ABD'nin bölgeye askerî müdahalede bulunacağını da ilanıydı.¹⁹⁹

---

196 A.g.b.

197 Norman Polmar, *Spyplane: The U-2 History Declassified*, St Paul, Minnesota, Zenith Imprint, 2001, s. 96.

198 Gregory W. Pedlow, Donald E. Welzenbach, *The CIA and U-2 Flights 1954-1974*, History Staff Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency, 1998, s. 121.

199 Eisenhower Doktrini hakkında detaylı bilgi için bakınız; Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler", s. 564-568.

Eisenhower Doktrini'nin ilanı ile Ortadoğu'ya yakın üsler daha önemli hale gelmişti. Washington, Şubat 1957'de Almanya Wiesbaden Üssü'ndeki yarım filoya tekabül eden on iki adet F-86 avcı uçağını İncirlik'e kaydırmaya karar verdi.²⁰⁰ Türkiye, ABD'nin Ortadoğu ile ilgili yaptığı bu hazırlığa karşı olmak bir yana Menderes Hükümeti daha fazla uçağın Adana'da konuşlandırılması konusunda ısrarcıydı.²⁰¹ Uçaklarla birlikte radar üniteleri ve personel Haziran sonu itibari ile İncirlik'e ulaşmıştı.²⁰² Amerikan Dışişleri, uçakların basının gözünden kaçmama- cağını düşünüyordu. Ankara ile yapılan istişareden sonra basın duyurusunda bu rotasyondan, NATO eğitim operasyonu olarak bahsedilmesine karar verildi.²⁰³

Adana Üssü'ndeki filo büyürken, U-2 uçakları da görevlerine devam ediyorlardı. İzleyen 3,5 yıl içinde Adana, bölge istihbaratı açısından bir numaralı üs haline geldi. Adana'yı Atsuri-Japonya ve Peşmer-Pakistan'da kurulan U-2 üsleri destekliyordu. Bu uçuşlar, düzenli ve devamlı olmayan, dönem dönem ABD Başkanı'nın emri ile gerçekleşen gizli uçuşlardı. Daha çok sınır bölgelerde kalmaya ve Sovyet hava sahasına girmemeye özen gösteriyorlardı. Dönem içinde U-2 uçakları, Doğu Avrupa, Batı Sovyetler, Ukrayna, Sibirya, Kamçatka yarımadası, Sovyet Orta Asyası ve Kazakistan'daki Semey ve Töretam şehirlerinde bulunan füze test alanlarına kadar uzanan alanda aralıklarla bilgi toplamaya devam ettiler.²⁰⁴

Stratejik Hava Komutanlığı'nın, İncirlik Üssü'ne daha gerçekçi bir görev yüklemek ve buradaki bombardıman uçaklarının sayısını artırmak yönünde talepleri vardı. O zamana ka-

---

200 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, April 22, 1957; April 29, 1957.

201 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, April 26, 1957.

202 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, June 20, 1957.

203 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, April 29, 1957.

204 Hannahs, a.g.e., s. 4.; "The CIA and Overhead Reconnaissance...", CIA Released Documents, Created: 4/1/1992.

dar bir yıl içinde, her çeyrekte on beş adet B-47 bombardıman uçağı²⁰⁵ Adana'da talim yaparken, bu sayının otuza çıkarılması için Türkiye ile görüşülmesini istiyordu.²⁰⁶ Adana'da artan faaliyetlerin gözden kaçması mümkün değildi. Bu durum, üssün savunmasını bir saldırı karşısında zayıf bulan Türk Genelkurmayı'nı da endişelendirmeye başlamıştı. Yerden radar güdümlü hava savunma füzelerinin buraya yerleştirilerek, Sovyet bombardıman uçaklarının ve balistik füzelerinin muhtemel saldırılarına karşı önlem alınmasını istemekteydi. Amerikan askerlerinin kontrolünde olacak *Nike Hercules* hava savunma füzelerinin Adana'ya yerleştirilmesi fikri, dönemin Türk Dışişleri Bakanlığı NATO Dairesi Genel Müdürü Tahsin Mayatepek tarafından Amerikan Elçisi Fletcher Warren'a iletildi.²⁰⁷ Ancak yapılan değerlendirme sonucunda ABD, bu talebi NATO amaçları için gerekli olmadığı ve diğer ülkelerle problemler doğuracağı gerekçesi ile geri çevirdi.²⁰⁸ Ankara yüklendiği bütün risklere karşı olumsuz cevap alınca hayal kırıklığına uğramıştı. Özellikle Adana Üssü'nden kaynaklanan endişeleri giderilememişti, üstelik Ortadoğu'nun içinde bulunduğu durum düşünüldüğünde yeni sorunlar da kapıdaydı.

Lübnan İç Savaşı

Lübnan Cumhurbaşkanı Kamil Şamun'un, Eisenhower Doktrini'ni onayladıklarını duyurması ile birlikte Lübnan bir karmaşa sürecinin içine girmişti. O zamana kadar dış politikasında tarafsızlık politikasını izleyen Lübnan'ın, Batı ittifakına kayma-

205 Boeing tarafından üretilen 1947'de üretilen B-47 Stratojet, dünyanın ilk geriye doğru eğik kanatlı, çift motorlu orta bombardıman uçağıdır. 1952'den itibaren USAF tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Üretimine 1956'da son verilmiştir. <http://www.boeing.com/history/boeing/b47.html>; erişim tarihi: 27.01.2009.

206 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, May 31, 1957.

207 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 30, 1957.

208 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, December 5, 1957.

sı ülkede ciddi bir muhalefet ile karşılandı. Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (BAC) kuran Mısır ve Suriye'nin muhalefete destek vermesi ile siyasi kaos daha da derinleşti.²⁰⁹ ABD, hemen duruma müdahale etmemekle birlikte, yaşanan gerilime gerektiğinde askerî müdahalede bulunmak için hazırlıklara başladı.

Adana Üssü, Ortadoğu'ya düzenlenecek bir harekât için her anlamda en elverişli mevkiyi sunuyordu. USCINCEUR, Adana'nın, Amerikan kuvvetlerinin aşamalı sevkiyatı ve ön mühimmat stoğu yapması için en uygun üs olduğu kanaatindeydi. Bununla birlikte, muhtemel bir harekâta İncirlik üzerinden asker sevkiyatını ve kalkan uçakları, U-2 uçuşları gibi gizlemek mümkün gözüküyordu. Türkiye ile yapılan açık antlaşmalar ise üslerin "NATO amaçları" dışında kullanılmasına izin vermiyordu. ABD Genelkurmay Başkanlığı'nın bu yöndeki talebini Yakın Doğu Masası'na ileten Amerikan Dışişleri, Adana Üssü'nün NATO amaçları dışında askerî sevkiyat ve ön mühimmat stoğu yapmak için kullanımına ilişkin bir rapor hazırlanmasını istedi. Yakın Doğu Masası raporunda, mevcut antlaşmada bir değişiklik yapılmasının TBMM onayı gerektireceğini; NATO'yu Ortadoğu problemlerine karışıyor göstereceğini; içinde bulunduğu mevcut ekonomik dar boğaz göz önüne alındığında Türk Hükümeti'nin ek yardım taleplerine yol açacağını belirterek, ABD'nin Türkiye'deki üs haklarını NATO'ya dayandıran politik çizgiden ayrılması anlamına gelecek böyle bir adımın atılmasını tavsiye etmiyordu. Yakın Doğu Masası'nın önerisi, meselenin üst düzey Türk makamları ile gizli olarak görüşülmesi ve gayri resmi şekilde bir çözüm üretmesi yönündeydi. Raporda, Türk Hükümeti ile böyle bir görüşmenin sorunu çözeceği kanaati hâkimdi.²¹⁰

Adana'da yapılacak mühimmat stoku için, Askerî Tesisler Antlaşması'nın, ABD'nin askerî teçhizat ve mühimmatını Türkiye'de depolamasına izin veren 4. maddesinin, yeterince geniş bir kapsam sunduğu kanaatinde olan Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Elçiliğin konuyu Türk makamları ile görüşmesini iste-

209 Sever, *a.g.e.*, s. 217-219.

210 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, April 1, 1958.

di. ABD, Adana'da ilk etapta birkaç ton askerî teçhizatı ve daha sonra ilave olarak makul miktarda tank, top ve uçağı depolamayı planlıyordu. Depolanacak mühimmat konvansiyonel tipteydi, ancak Dışişleri kendi elini daha sonra bağlayacağı için Elçiliğin mümkün olduğunca bu noktayı belirtmekten kaçınmasını istiyordu. Bu stok aslında sadece Lübnan'daki veya Ortadoğu'daki herhangi bir krizle bağlantılı olarak planlanmamaktaydı, gelecekteki acil ihtiyaçlar için Adana'nın uzun vadeli bir depoya dönüştürülmesi düşünülüyordu.²¹¹

Öneri, 2 Temmuz 1958'de, Büyükelçi Warren tarafından Türk Dışişleri Bakanlığı NATO Dairesi Genel Müdürü Tahsin Mayatepek'e aktarıldı. Mayatepek, ilk başta, bu depolamanın Tesisler Antlaşması 4. paragrafına göre yapılması planlanıyor ise söz konusu maddedeki referansın yalnızca antlaşmada tanımlanan operasyonlar için olduğunu, oysa yapılan önerinin bu kapsama girmediğini hatırlattı. Mayatepek yorumunda haklıydı. Buna rağmen Elçinin gerekçelerinden ikna olarak, Genelkurmay'ın da kendisi ile aynı fikirde olacağı kanaatini taşıdığını belirtti ve öneriyi kabul etti. Mühimmatın türü hakkındaysa herhangi bir soru sormadı.²¹² Mayatepek'in konu üzerindeki yorumu önemliydi, çünkü kendisi Türk Dışişleri'nde Tesisler Antlaşması'nın yorumlanmasından doğan problemlere ilişkin en bilgili tek kıdemli memur olarak kabul edilmekteydi.²¹³ Türk Dışişleri Bakanlığı, 18 Temmuz 1958'de gönderdiği memorandum ile "NATO alanının etkin savunmasını gerçekleştirmek için" yapılan bu önerinin, Askerî Tesisler Antlaşması'nın 4. Paragrafına uygun olduğu konusunda Hükümet'in hemfikir olduğunu ABD Dışişleri'ne bildirerek, Adana Hava Üssü'nde askerî mühimmatın depolanmasını kabul etti.²¹⁴ Yakın Doğu

211 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, June 20, 1958.

212 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, June 3, 1958.

213 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, June 25, 1958.

214 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, July 18, 1958.

Masası kanaatinde haklı çıkmıştı. Antlaşmaları aşan bir uygulama için Türk makamlarını ikna etmek hiç de zor olmamıştı.

Lübnan'a müdahale için beklemede olan ABD, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta Nuri Said rejiminin darbe ile devrilmesinin ardından, bütün Ortadoğu'yu Sovyetler'e ya da Nasır milliyetçiliğine kaptırma gerçeği ile yüz yüze gelmişti. Washington için artık müdahale kaçınılmazdı. Irak darbesinin ertesi günü, Cumhurbaşkanı Şamun'un isteği ile ABD müdahaleyi başlattı ve Lübnan'a ilk etapta 15 bin deniz piyadesi gönderdi.²¹⁵

Menderes Hükümeti, başından beri Lübnan'a ABD'nin askerî müdahalede bulunması fikrini destekliyordu. Hatta hükümet yetkilileri buradaki duruma kendilerinin de müdahil olmalarına izin verilmediği için, ABD ve İngiltere'nin politikasından duydukları memnuniyetsizlikleri dile getirmekten çekinmiyorlardı.²¹⁶ Amerika Lübnan'a asker çıkarmaya başlar başlamaz, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Amerikan Elçisi'ne Hükümet'in, Türk Hava Kuvvetleri'ni kullanıma hazır kılmak suretiyle Washington'ı bu operasyonda desteklemeye hazır olduğunu bildirdi. Büyükelçi, "Bu güçler NATO'ya bağlıdır ve bu bir NATO operasyonu değildir," diyerek bu öneriyi geri çevirdi.²¹⁷

Amerika'nın Türkiye'den asıl beklentisi Incirlik Üssü'nü kullanımına açmasıydı. Bu destek de kolaylıkla sağlandı. 15 Temmuz günü, Türk Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Zorlu, ABD'nin Lübnan'daki kuvvetlerine destek vermek için Incirlik üzerinden yeni kuvvetlerin taşınmasına, operasyona katılacak yaklaşık yetmiş beş adet savaş uçağının üssü kullanmasına ve yedek mühimmatın ve malzemenin burada depolanmasına sözlü olarak izin verdi.²¹⁸ Hava yoluyla nakledilen ilk grup, 24. Tümen 187. Piyade bölüğü, Amiral Holloway'in komutanlığında görev yapmak üzere Almanya'dan Adana'ya gönderil-

215 Sever, *a.g.e.*, s. 226-227.

216 *A.g.e.*, s. 223.

217 *A.g.e.*, s. 228.'den The Ambassador in Ankara to the Secretary of State, 15 July 1958, DDRS DOS000339 (Washington DC: Carrolton Press, 1982)

218 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 4, 1958.

di.²¹⁹ O sene “İncirlik” adını alan Adana Üssü’nden harekâtın özellikle başında etkin şekilde yararlanıldı.²²⁰

Adana’daki üssün görevi bununla da bitmiyordu. U-2 uçuşları sayesinde yaz boyunca Sovyetler’den silah alan tüm Akdeniz ülkelerinin askerî kamplarına, havaalanlarına ve limanlarına ait fotoğraflar bu üs tarafından servis edildi. Ayrıca bir yandan Mısır sularında konuşlanan ve Amerika’nın 6. Filo’sunu tehdit eden Sovyet denizaltıları izleniyor, bir yandan Sovyet hava sahasına girmeden, sınırda ve Karadeniz’de istihbarat toplanıyordu. Gelen istihbaratın hızla okunması gerektiği için Lübnan Savaşı sırasında Fotoğrafik İstihbarat Merkezi Adana’da acil olarak fotoğraf tab birimi kurdu ve burada görev yapmak üzere laboratuvar teknisyenleri ve fotoğraf analistleri atadı.²²¹

Menderes Hükümeti, İncirlik Üssü’nün kullanımı hakkında kamuoyuna herhangi bir açıklama yapmadı ve konuyu gizlemeye çalıştı. 26 Temmuz tarihli oturumda, Lübnan’daki gelişmelere ilişkin Hükümet adına açıklama yapan İçişleri Bakanı Namık Gedik, Amerika’nın Lübnan harekâtından detayları ile bahsetmesine karşın, Adana Üssü’nün kullanımına ilişkin herhangi bir açıklama yapmadı.²²² Ancak haber hızlı bir şekilde yayıldı. Hükümet’in Amerika’nın Lübnan operasyonuna verdiği sınırsız desteğin aksine, muhalefet durumdan son derece rahatsızdı. Operasyonun, NATO ile bir ilgisi olmamasına rağmen İncirlik Üssü’nün kullanımına izin verildiği ve TBMM’nin onayı alınmadığı için Menderes Hükümeti, muhalefetin sert eleştirileri ile karşı karşıya kaldı. Muhalefet partisi CHP’nin başındaki İsmet İnönü, hükümeti bir NATO üssünü NATO amaçları dışında kullandırarak, Türkiye’yi savaş tehlikesi ile karşı karşıya bırakmakla suçluyordu. ABD’nin daha üssü kullanmak is-

219 Sever, *a.g.e.*, s. 228’den State Department to Embassy in Paris, 17 July 1958, Lot 59 D600.

220 “USAF Operations in Turkey...”, s. 33.

221 “The CIA and Overhead Reconnaissance...”, CIA Released Documents, Created: 4/1/1992; Pedlow; Welzenbach, *a.g.e.*, s. 153.

222 *TBMM Zabıt Ceridesi*, devre XI, cilt 4, içtima 1, seksenaltıncı inikat, 26 Temmuz 1958, s. 819-823.

terken bu operasyonun NATO dışı olduğu konusunda kendilerine zaten bilgi verdiğini söyleyen Dışişleri Bakanı Zorlu, buna karşın muhalefetin itirazlarını yersiz bulmakta ve durumu şu sözlerle izah etmekteydi:

“Bu hususta NATO kararı olmadan, herhangi bir NATO memleketinin, NATO namına, Lübnan’da harekât yapmasına imkân yoktur. Böyle bir şeye imkân olmayınca, o memlekete NATO dolayısıyla üs vermek imkânı da yoktur. Mesele bizim üs vermemiz, keyfiyetini demin arz ve izah ettim. Biz yardıma giden bir memlekete yardım ediyoruz.”²²³

Türkiye’deki bir üsün Amerika’nın düzenlediği bir operasyon sırasında kullanılması hem Sovyetler’i hem de Arapları rahatsız etmişti. SSCB Maslahatgüzarı, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri’ne sözlü olarak kendi hükümetinin Incirlik Üssü’nün kullanılmasından duyduğu rahatsızlığı ilettili.²²⁴ Ancak bu durum, Menderes Hükümeti’nin izlemekte olduğu politikada herhangi bir değişikliğe yol açmadı. Tam tersine, Başbakan Menderes, Amerikan Büyükelçisi ile 10 Kasım 1958’de gerçekleşen görüşmesinde SSCB ve BAC’i amaçlarından caydırdığı için, Amerika’nın Incirlik’i böyle etkili ve yoğun şekilde kullanmasından, mutlu olduğunu söyledi. Lübnan’daki harekât tamamlandıktan sonra da Incirlik’in yeni görevler üstlenmesinde bir sakınca görülüyordu.²²⁵

Ağustos sonlarında krizin sona ermesi ile birlikte ABD, birliklerini Lübnan’dan çekmeye başladı ve son Amerikan askeri Lübnan’dan 25 Ekim 1958’de ayrıldı.²²⁶ Çekilme sürecinde Lübnan’da kullanılmayan yakıt, malzeme ve mühimmatın da Incirlik’te depolanmasına karar verildi. Ancak zaten mevcut stok düşünüldüğünde Incirlik’in depo kapasitesi yetersiz kal-

223 TBMM Zabıt Ceridesi, devre XI, cilt 4, içtima 1, seksen yedinci inikat, 21 Ağustos 1958, s. 856.

224 Sever, a.g.e., s. 230’dan Warren to Secretary of States, 26 July 1958, 6 61.82/6-558.

225 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 10, 1958.

226 Pedlow; Welzenbach, a.g.e., s. 153.

maktaydı. ABD'nin önerisi Iskenderun, Mersin veya Adana şehir merkezinde yeni depolar kurmaktı ki bunun için de Türk Hükümeti'nin onayına ihtiyaç duyuluyordu.²²⁷ Mersin'de depo kurma fikri yeni bir üs gibi algılanacağından vazgeçildi. Adana şehir merkezi, hem halkla ilişkilerde sorun yaratacak hem de Türkiye'de siyasi gerilimlere yol açacaktı. Bu nedenle başka sorunlar taşımakla birlikte malzemenin bir kısmının geçici olarak Iskenderun limanında depolanmasına karar verildi.²²⁸ Dışişleri adına Mayatepek, Incirlik'te yapılacak depolama için gerekli talimatı verdi. Artan malzeme için ise CINCEUR'un Türk Genelkurmayı ile bağlantıya geçmesi ve bölgede Türk ordusu tarafından kontrol edilen tesislerin kullanılması önerisini getirdi.²²⁹ Böylelikle sadece Amerika'ya tahsisli üsler ve NATO üsleri değil, Türk ordusu tarafından kullanılan askerî üsler de Amerikan ordusunun hizmetine sunulmuş oluyordu.

Incirlik ve civarında yapılacak olan bu büyük depolama faaliyeti 15 Temmuz tarihinde Dışişleri Bakanı Zorlu'nun verdiği sözlü izne dayandırılıyordu. Faaliyetin büyüklüğü nedeniyle sorunlarla karşılaşma olasılığını düşünen Elçilik, böyle bir antlaşmanın, görev grubundaki Türk subaylar ve Dışişleri'ndeki konuyla ilgili yetkililer tarafından bilinmediği kanaatini taşımaktaydı. Bu nedenle Büyükelçi, Türkiye'ye konu ile ilgili bir nota göndererek ve bu ayrıcalıkların garanti altına alınması tavsiyesini ABD Dışişleri'ne bir telgraf ile ilettili.²³⁰ Bir sorun yaşanmaması için Dışişleri Bakanı Zorlu, Ağustos ayı başında, Adana'ya yönlendirilen Amerikan askerleri ve aynı zamanda malzemenin Iskenderun'a inmesi hakkında talimat yayınlayarak ilgili birimlerin bilgilendirilmesini sağladı. Durumdan haberdar

---

227 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 4, 1958.

228 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 5, 1958; August 7, 1958.

229 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 7, 1958.

230 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 7, 1958.

olan Türk Genelkurmayı'na nakil başlamadan kırk sekiz saat önce bilgi verilecekti.²³¹

Ağustos ayında malzemenin Iskenderun limanı ve Incirlik Üssü'ne nakliyesi başlatıldı.²³² Ancak Iskenderun'a gönderilen kamyonlar yüklerini boşaltmaya başlamasına rağmen, Türk makamları planlandığı gibi herhangi bir şekilde bilgilendirilmemişti. Amerikan kuvvetlerinin başına buyruk bu tavırları Büyükelçi Warren'ı da kızdırmıştı. Kendisi, 21 Ağustos'ta Dışişleri'ne gönderdiği notta, "Bütün bunlar yapılırken, benim ülkelerinde ne yapmayı planladığımıza dair Türklere önceden bildirimde bulunulmasını önemle vurguladığım pek çok mesajıma kulak asılmadığı görülüyor," sözleri ile şikâyetini dile getirmekteydi. ABD Ortadoğu Özel Başkomutanlığı'nın (*Commander in Chief, Specified Command, Middle East-CINCSPECOMME*) Türkiye'nin, kendi nüfuz bölgesinin bir parçası olmadığını anlaması gerektiğini, Türkiye'nin işgal altında bir ülke olmadığını ve Adana'nın da bir Amerikan Üssü olmadığını söyleyen Büyükelçi, ABD'nin burada sadece belirli hakları olduğu konusunda uyardı. Warren, zaten sorulduğu takdirde Türk Hükümeti'nin neredeyse her istediklerini vermeye hazır olduğunun altını çizerek, bu şartlar altında başına buyruk hareket eden Amerikan kuvvetlerinin tavrını Menderes Hükümeti'nden daha sert bir dil kullanarak eleştiriyordu.²³³

Menderes Hükümeti, Incirlik ile ilgili ABD ile sıkı bir işbirliği içine girdiği ve tam destek verdiği için muhalefetin ve muhalif basının eleştirileri gün geçtikçe daha da sertleşmeye başlamıştı. Buna rağmen Elçilik, bu ortamı izledikleri politika açısından endişe verici bulmuyordu. Türk Hükümeti'nin, %100 kendi yanlarında olduğundan emin olan ve mümkün olan her şekilde yardım etmeye hazır olduğuna inanan Büyükelçi, aslında muhalefetin de kendilerine karşı olmadığı düşüncesindey-

231 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 15, 1958.

232 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 21, 1958.

233 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 21, 1958.

di. Bu nedenle muhalefeti ikna etmek için herhangi bir girişimi gerekli görmüyordu. Bununla birlikte, Türk Hükümeti'ni daha fazla zor durumda bırakmamak için faaliyetler konusunda daha önceden bilgilendirmenin ve mümkün olduğunca askerî faaliyetleri kamuoyundan gizlemenin önemli olduğu kanaatindeydi.²³⁴ Türkiye'deki bütün şartlar, İncirlik Üssü'nün yeni görevler yüklenmesi için ABD açısından mükemmel bir ortam sunuyordu.

F-100'lerin İncirlik Üssü'nde konuşlandırılması

Süveyş Krizi ardından başlayan süreçte, Suriye ile Türkiye arasında yaşanan gerilim, BAC'ın kurulması, Irak'ta gerçekleştirilen darbe ve son olarak Lübnan Savaşı, Ortadoğu'da suların kolay kolay durulmayacağını gösteriyordu. Eisenhower Doktrini ile bölgede gelişmelere seyirci kalmayacağını gösteren ABD'nin krizin aşılması ile Lübnan'dan askerlerini çekmeye başlaması sadece geçici bir durumu ifade ediyordu. İncirlik'in ideal mevkisinin sunduğu avantajlara, Menderes Hükümeti'nin iki ülke arasındaki antlaşmaları aşar şekilde üssün kullanımı konusunda gösterdiği tolerans eklenince, üsse yeni görevlerin yüklenmesi kaçınılmazdı.

3 Ağustos'ta Sovyet-İran Saldırmazlık Paketi görüşmelerinin çökmesi üzerine, USAF ve Pentagon durumu değerlendirerek, CINCSPCOMME'un bir unsuru olarak on iki ila yirmi beş F-100'ün²³⁵ Adana'da görev yapmasına karar verdi.²³⁶ Sputnik füzesinin fırlatılmasının ardından, Amerikan kıtası doğrudan he-

234 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 7, 1958.

235 F-100 *Super Sabre*, USAF'ın ilk düz uçuşta sestten hızlı uçabilen uçağıydı. İlk prototip uçuşu 25 Mayıs 1953'te gerçekleşti. İmalat 1959'da durduruldu. Başlangıçta hava muharebesinde düşman uçaklarını yok etmek üzere tasarlanmış, daha sonraları av-bombardıman versiyonu da geliştirilmiştir. <http://www.tayyareci.com/amerikanucak/postww2/f100.asp>; erişim tarihi: 22.06.2008.

236 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 19, 1958; February 14, 1959.

def haline gelmişti. Ayrıca savaşı kıta topraklarından uzak tutmada etkin olabilecek bombardıman üsleri de artık Rusların orta ve uzun menzilli füzelerinin menzilindeydiler. Bu nedenle bombardıman üsleri güçlendirilecek, bunları Sovyet saldırılarından koruyacak denge ise Jüpiter ve Thor füzeleri ile sağlanacaktı. Nitekim Incirlik'te F-100'lerin konuşlandırılma projesiyle birlikte, Türkiye'de Jüpiterlerin konuşlandırılması aynı anda gündeme geldi.²³⁷

Ancak F-100'lerin Incirlik'te konuşlandırılması birkaç sorun içeriyordu. Öncelikle burada bulunan F-100'ler, Lübnan Savaşı öncesi Dışişleri Bakanı Zorlu ile yapılan sözlü antlaşma gereğince geçici olarak orada bulunduruluyorlardı ve daha fazla kalmaları mümkün değildi. Ayrıca, bu uçaklar NATO'ya tahsisli değillerdi ve üssün statüsü gereği bir an önce geri çekilmeleri gerekiyordu. Dolayısıyla burada bulundurulacak F-100 filosunun varlığı hem NATO esaslarına uygun hale getirilmeli hem de Amerika'nın kullanımına imkân sağlanmalıydı. Bu da yeni düzenlemeler anlamına geliyordu.

8 Kasım 1958'de Amerikan Elçisi Fletcher Warren, öncelikle Lübnan Savaşı'ndan kalan F-100'lerin bir süre daha Adana'da kalması konusunu Başbakan Adnan Menderes'e açtı. Menderes, Sovyetler'in ve BAC'ın cesaretini kıracak bu durumdan memnuniyet duyarak, Incirlik Hava Üssü'nün on iki F-100 tarafından sınırsız olarak kullanılmasının kesinlikle mümkün olduğunu söyledi. Incirlik'te F-100'lerin devam eden varlığına ilişkin soruların sorulması durumunda, bunun Türkiye'ye teslim edilecek F-100 programı kapsamında olduğunu söylemesini isteyen Büyükelçi'nin tavsiyesini de kabul etti. Büyükelçi aynı zamanda, önceden haber vermek kaydıyla, ileriki bir tarihte kendilerine tanınan rotasyon hakkı çerçevesinde Incirlik'i kullanabileceklerini söyledi.²³⁸ Amerikan kuvvetleri tarafından kullanılacak F-100'lerin Incirlik'te bu şekilde kalmaya devam etmele-

237 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, September 22, 1958.

238 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 10, 1958.

ri iki ülke arasında yapılan hiçbir antlaşmaya aslında uymuyordu. Bununla birlikte, antlaşmaların bu şekilde ihlal edilmesinden dolayı Türk tarafı bir rahatsızlık duymamaktaydı. Başbakan Menderes'in F-100'ler konusunda izin verdiğini ileten ABD Büyükelçisi'ne, Dışişleri Bakanı Zorlu, "İncirlik, kullanmak isteğiniz sürece, sizin için orada," sözleriyle cevap veriyordu.²³⁹

23 Haziran 1954 Askerî Tesisler Antlaşması'nın 2. maddesinin b bendi, Amerikan Hava Kuvvetleri'nin, Ek I'de belirtilen Türk topraklarında (İncirlik'te bunların arasında yer alıyordu) rotasyonel eğitimine ve düzensiz uçuşlarına, bu tip operasyonların çapı ve sıklığı, iki hükümet tarafından belirlenmek kaydıyla izin vermekteydi. F-100'lerin mürettebatı yaklaşık her altı günde bir yer değiştireceklerdi, bu nedenle Amerikan Savunma Bakanlığı kendilerine sağlanan rotasyon hakkının, bu durumu fazlasıyla karşılayacağını düşünüyordu. F-100'lerin konuşlandırılmasının rotasyonel eğitimin bir parçası olarak sunulmasına karar verildi. Başka bir ifade ile bu "geçici" bir konuşlandırma olacaktır. Türkiye'nin böyle bir teklife sıcak bakacağı konusunda hem Dışişleri hem Savunma hem de Elçilik neredeyse eminlerdi. Eğer bu kabul edilmezse ancak o zaman Tesisler Antlaşması'nın değiştirilmesi için teklif götürmeyi düşünüyorlardı.²⁴⁰

Ancak bir başka sorun daha vardı. Adana'da bulunan F-100'ler Amerikan Dışişleri'nin ifadesi ile "özel silahlarla" donatılmış değillerdi; ancak bunları kullanma yeteneğine sahiptiler.²⁴¹ Özel silahlar ifadesi yazışmalarda nükleer silahlar anlamına geliyordu ve F-100'lerin havadan havaya nükleer füze taşıma özelliği bulunuyordu.²⁴² Dolayısıyla bu silahların da İncir-

239 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 13, 1958.

240 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, October 9, 1958; November 19, 1958; November 24, 1958; December 1, 1958.

241 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, October 24, 1958.

242 Robert S. Norris, "U.S. Nuclear Weapons Accidents: Danger in Our Midst", The Defense Monitor, vol. X, no. 5 (1981), s. 1-12.

lik'te depolanması gerekecekti. 20 Kasım 1958'de bu silahların depolanması hakkında mutabık olunduğuna dair Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'a bir mektup gönderdi. Antlaşmanın detayları daha sonra belirlenecekti.²⁴³

Elde edilen bu ayrıcalıklara karşın Amerikalı yetkililerin talepleri tam olarak karşılanamamıştı. Savunmanın asıl istediği, sadece F-100'lerin konuşlandırılması değil, bu uçakların resmi olarak NATO'ya bağlı olmaması ve ABD'nin NATO'ya önceden bildirmeden bu uçakları Ortadoğu'da kullanabilmesiydi. Buna karşın, bu filonun "NATO Gücü" olarak görev yapması isteniyordu.²⁴⁴ Yapılan plana göre ilk etapta o anda üste bulunan on iki F-100'ün Adana'dan ayrılması ve kalan on iki F-100'ün ise daha sonra başka bir yere kaydırılması düşünüldü. Böylelikle Lübnan Savaşı için orada bulunan bütün F-100'ler gitmiş olacaktı. Taktik Hava Komutanlığı'nın NATO görevi çerçevesinde Almanya'da bulunan 353. Avcı Filosuna bağlı F-100'ler ise ayrılan uçakların yerini alacaktı.²⁴⁵ Böylelikle İncirlik'te bulunması istenen iki filodan birinin NATO filosu olması sağlanacaktı. 353. Filo Adana'da sabit kalacak ve her an bir operasyon için hazır tutulacaktı. İkinci filo olan Almanya'dan gelecek 428. Taktik Saldırı Filosu ise rotasyona tâbi olacaktı ki bu durumda Askerî Tesisler Antlaşması'na uygundu.²⁴⁶

Sovyetler'in tepkisinden endişelenen Amerikan Dışişleri, Moskova Elçiliği'nden görüş istedi. Büyükelçi Llewellyn E. Thompson, Sovyetler'in F-100'lerden haber alması halinde şüphesiz bunu propaganda malzemesi yapacağını ve Türkiye'de üzerin-

243 Antlaşmanın detaylarını içeren bir belge Amerikan Ulusal Arşivinde bulunmamıştır. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, January 6, 1959; March 20, 1959.

244 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, November 19, 1958; November 24, 1958.

245 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, October 9, 1958; November 24, 1958; December 1, 1958.

246 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, February 14, 1959.

deki baskıyı artıracığını düşünüyordu. Büyükelçiye göre, Sovyetler benzer bir girişimde bulunmak için aynı zamanda İran'a daha fazla yüklenecek ve Irak'taki faaliyetlerini de yoğunlaştıracaktı. Ancak Thompson, Sovyetler'le gerilime sebep olacak bu durumun, aynı zamanda Sovyet saldırganlığı karşından ABD'nin gösterdiği direncin bir ispatı olacağını ve İran gibi ülkelerde ABD'ye duyulan inancı artıracığına inanıyordu. Bu nedenle Elçinin tavsiyesi iki durum arasında dengenin sağlanarak bir politika izlenmesiydi.²⁴⁷ ABD Dışişleri Bakanlığı, Adana'da NATO'ya resmen bağlı olmayan yeni bir güç oluşturulması konusunda kesin çekinceler taşımasına rağmen, Savunma Bakanlığı, Avrupa Müttelik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı (SHAPE) ve USAF tarafından desteklenen projeye itiraz etmedi ve uçakların konuşlandırılması konusunda resmi görüşmelere başlanması yönünde Ankara'daki Elçiliğe talimat verdi.²⁴⁸

6 Ocak 1959'da ABD Elçiliği konuya ilişkin notasını Türk Dışişleri'ne iletti. Türk Dışişleri 31 Ocak 1959'ta verdiği cevabı notasında, NATO planları ve 23 Haziran 1954 tarihli nota değişimine uygun olarak, bir F-100 uçak filosunun Incirlik Hava Üssü'nde rotasyonel esasta konuşlandırılmasını uygun bulduğunu bildirdi.²⁴⁹

14 Şubat'ta Almanya'dan gelen rotasyonel F-100 filosu Incirlik'e vardı. Aynı gün *Associated Press*, Amerikan Taktik Hava Komutanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre 428. Taktik Saldırı Filosundan 18 F-100'ün *Cannon* Havaalanı'ndan, Adana'ya gitmek için ayrıldığını yazdı. Ankara'daki Elçilik bile kendilerinden en yüksek düzeyde gizlilik talep edilen bir konu hakkında böyle aleni bir açıklama yapılması karşısında şaşkıncıydı.²⁵⁰ Türk Hükümeti'nden gizlilik talep eden ABD'nin böy-

247 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, December 2, 1958.

248 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, January 6, 1959.

249 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, March 2, 1959.

250 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, February 17, 1959.

le bir duyuru yapması aslında çok da anlaşılabilir değildi. Moskova Elçisi Thompson'un tavsiyesine uyan Dışişleri, hem konunun detaylarını gizleyerek Moskova'yı doğrudan kışkırtmaktan kaçınmış hem de böyle bir haberin basında yer almasını sağlayarak müttefiklere destek Sovyetler'e ise gözdağı vermek istemişti.

Ancak asıl sorun, nükleer silahların depolanması konusunda nihai antlaşmanın oluşturulması aşamasında ortaya çıktı. Türk Hükümeti, 20 Kasım 1958'de nota teatisi ile varılan antlaşmanın TBMM'ye gitmesi gerektiği konusunu gündeme getirmişti. Askerî Tesisler Antlaşması bile Meclis onayından geçmemişken, bu antlaşmanın TBMM'ye sunulmak istenmesi, ABD Dışişleri'nde büyük panik yarattı. Antlaşma ile ilgili asıl sorun içeriği kadar İncirlik'te bu silahların bulundurulması için kullanılan NATO formülüydü. 1958'de Fransa'da Charles De Gaulle'nin iktidara gelmesi ile NATO kendi içinde sorunlar yaşamaya başlamıştı. Bir hafta kadar önce Fransa, NATO Komutanlığı'ndan Akdeniz filosunu çekmişti.²⁵¹ Böyle bir ortamda NATO'nun imkânlarını ABD'nin kendi çıkarları için kullandığının duyulması Dışişleri'nin elini daha da zora sokacaktı. Dışişleri Elçiliğe, antlaşmanın kesinlikle TBMM'ye sunulmaması için gerekenin yapılması yönünde talimat verdi.²⁵²

Aslında F-100'lerin Adana'ya ulaştığı konusunda basında haberlerin yer aldığı bir ortamda Türk Hükümeti'nin antlaşmayı TBMM'den gizlemek için elinde çok fazla seçenek kalmamıştı. Bu konuda öneri Mayatepek'ten geldi. Elçilik ve Türk Dışişleri arasında değişimi yapılan notalarda "NATO Atlantik Konseyi kararının uygulanması" şeklinde açık olmayan bir ifade bulunabilir ve TBMM'nin onayı da bu konuda bir nota değişimi için istenebilirdi. Böylelikle, 20 Kasım 1958 tarihli antlaşmanın içeriği gizli tutulacaktı. Mayatepek ikinci bir alternatif olarak ise 20 Kasım antlaşmasını sadece TBMM'nin askerî

251 François Le Blévenec, "The Big Move", NATO Review, Summer 2007 <http://www.nato.int/docu/review/2007/issue2/english/history.html>, erişim tarihi: 05.05.2008.

252 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, March 20, 1959.

ve dış ilişkiler komitesine açıklama önerisini sundu.²⁵³ Bu yollardan hangisi izlendiği bilinmemekle birlikte, antlaşma bir şekilde, TBMM'nin onayına sunulmadı. Böylelikle İncirlik, hem Sovyetler'e karşı hem de başta İran olmak üzere, muhtemel bir Ortadoğu operasyonu için Amerika'nın ana üssü haline getirilmiş oldu.

Yapılan değişiklikler sadece İncirlik Üssü'nü kapsamıyordu. Bu dönemde Türkiye'deki diğer üslerde de yeni tesisler kuruldu ve yüklendikleri görevlere bunlara göre yeni donanımlar ilave edildi. Bu hazırlıkların ardından, Amerikalı yetkililer üsleri kullanmada bir sıkıntı ile karşılaşmak istemiyorlardı. Bu nedenle, Hükümet'ten İncirlik Üssü'nün yanı sıra Malatya, Diyarbakır, Çiğli ve Eskişehir üslerinin kullanımına ilişkin ek haklar talepler ettiler. Bu haklar, hava haberleşme, düzensiz uçuşlar, rotasyonel eğitim uçuşları ve ön stok bulundurmak için üs desteğinin sağlanması, meteoroloji takip, hava ihtiyat birliklerinin görevlendirilmesi ve 1958'de Lübnan Savaşı'nda olduğu gibi önceden izin almadan fakat yetkili Türk makamlarına ön bildirim ile bu üslerde birliklerin konuşlandırılmasını kapsıyordu.²⁵⁴

ABD'nin Doğu Atlantik ve Akdeniz Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Amiral Robert L. Dennison'un 20 Kasım 1959'daki Türkiye ziyareti sırasında üs hakları konusu bir kez daha gündeme geldi. Toplantı sırasında Türkiye'deki hava tesislerinin ABD kuvvetlerince acil bir durum halinde yeniden kullanılıp kullanılmayacağı sorusu üzerine Genelkurmay Başkanı Mustafa Rüşü Erdelhun, başta İncirlik olmak üzere tüm tesislerin kullanılabilceğini söyledi. Bu izin, ABD'nin özel bir komutanlığı Ortadoğu'da konuşlandırması halinde, özellikle Türkiye'nin güneyindeki hava tesislerinin Amerikan kuvvetlerinin kullanımına acilen açılabilceği anlamına geliyordu.²⁵⁵

253 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, March 24, 1959.

254 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US Bases&Turkey, October 19, 1959.

255 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US Bases&Turkey, November 20, 1959.

İncirlik ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik bütün planlarında merkez üs haline gelmişti. Jüpiter füzelerinin Türkiye'de konuşlandırılması gündeme geldiğinde, bunun için ilk akla gelen üslerden biri de hiç şüphesiz İncirlik oldu. Ancak üssün yüklendiği görevlerdeki yoğunluk, diğer nükleer ve konvansiyonel silahların burada depolanmasının yarattığı yer sıkıntısı gibi nedenlerle bu fikirden çabuk vazgeçildi ve Jüpiterlerin konuşlandırılması için Çiğli Hava Üssü'nde karar kılındı.²⁵⁶ Acil savaş planında görevi İncirlik ile paylaşması planlanan Çiğli, İncirlik'ten sonra Amerika'nın Türkiye'deki ikinci önemli üssü olarak görülmeye başlandı.²⁵⁷

İncirlik, kuruluşunun üstünden çok kısa bir zaman geçmesine karşın Amerika'nın bölgedeki en gözde hava üssü haline gelmişti. İklimi uygun, limanlara ve ulaşım yollarına yakın bu üs, Ortadoğu ve Sovyetler'e yakınlığı ile eşsiz bir konumdaydı. Hava haberleşmeden, istihbarata, uçuş destekten, yakıt ve mühimmat depolamaya kadar pek çok farklı görevi aynı anda yerine getiriyordu. Ancak bu yoğunluk kaçınılmaz olarak, hem yurt içinde hem yurtdışında dikkatlerin İncirlik'in üstüne yönelmesine neden oldu. 1960'ların başından itibaren İncirlik'in adı sadece Amerika'nın operasyonları ile değil, krizlerle de anılmaya başlanacaktı.

Sorunların merkezinde İncirlik

U-2 kazası ve istihbarat uçuşları

1959'un Şubat ayında, ABD Savunma Bakanı Neil E. McElroy'un, Senato'ya yaptığı açıklama üyeler üzerinde şok etkisi yarattı. Savunma Bakanı, 1960'ın başında Sovyetler'in kendilerinden üç kat daha fazla ICBM'e sahip olacaklarını tahmin ettiklerini söylüyordu. Bunun üzerine, Savunma ve Kongre, Sovyetler

256 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, April 22, 1959; July 10, 1959.

257 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US Bases&Turkey, August 14, 1959.

Birliği'nin füze durumu hakkında daha detaylı bilgi sahibi olmak için yeni U-2 uçuşları başlatması yönünde Başkan Eisenhower'a baskı yapmaya başladı.²⁵⁸ Sovyetler'in nükleer programı ve füzeleri ile ilgili açıklamaları ABD cephesinde merakı artırmıştı. Eisenhower'ın onayı ile durum tespiti için yeni uçuşlar başladı. Ancak Sovyet topraklarının içlerine iyice girmeden çekilen bu fotoğraflarda tek bir füze mevzii bile görülmüyordu.²⁵⁹

1960'ların başından itibaren Sovyet hava savunma sisteminin geliştiğine dair CIA'in elinde güçlü bulgular vardı ve artık Sovyet hava sahasını ihlal eden U-2 uçuşları tehlikeli hale gelmişti.²⁶⁰ Buna rağmen, Nisan 1960'ta Büyük Vurgun Operasyonu (*Operation Grand Slam*) için onay çıktı. Bu operasyonun diğerlerinden farkı, ilk defa Sovyet topraklarının kuzeyden güneye boydan boya geçilmesinin hedeflenmesiydi.²⁶¹ Operasyona pilot olarak, programın en deneyimli pilotu Francis Gary Powers seçildi. 1 Mayıs 1960'ta Powers, U-2 uçağı ile İncirlik'ten havalandı, Pakistan Peşmer Üssü üzerinden Sovyet topraklarına girdi ve aynı gün Sovyetlerce düşürüldü.²⁶² Durumdan emin olmamakla birlikte, o yükseklikten düşen bir uçağın parçalanacağını ve pilotun öleceğini düşünen CIA, daha önceden bu durumlar için hazırlanmış hikâyesini kullanarak, uçağın hava gözlem görevi sırasında düşürüldüğünü açıklamaya karar verdi. İlk resmi açıklama Adana'daki Üs Komutanı tarafından yapıldı ve Pakistan'daki üs gizlenerek, uçağın doğrudan İncirlik'ten kalktığı söylendi. Ancak pilot sağ olarak ele geçirilmişti ve uçaktaki kamera donanımı parçalanmadığı için Sovyetler bunun bir casus uçağı olduğunu biliyorlardı. Kruşçev'in ABD'ye ait bir casus uçağını düşürdüklerini açıklamasının ardından, Amerikan yönetimi sorumluluğu kabul etmek zorunda kaldı.²⁶³

258 Pedlow; Welzenbach, *a.g.e.*, s. 161.

259 *A.g.e.*, s. 167.

260 *A.g.e.*, s. 168.

261 *A.g.e.*, s. 172.

262 "Bir Amerikan askeri uçağı kayboldu", *Hürriyet*, 3 Mayıs 1960.

263 Pedlow; Welzenbach, *a.g.e.*, s. 175, 177, 178.

Düşürülen U-2 uçağının Türk topraklarındaki bir üstün kalktığı öğrenilmesi, Sovyetler Birliği ile Türkiye'yi de karşı karşıya getirdi. 7 Mayıs 1960'ta bir açıklama yapan Kruşçev, Sovyetler Birliği'ne karşı Amerikan çıkarları için Incirlik Üssü'nün kullanılmasına izin veren Türkiye'nin suç ortağı olduğunu söylüyordu. Bu suçlamalara karşı basına bir açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı ise bu uçuşun kesinlikle Türkiye'nin bilgisi dâhilinde olmadığı konusunda ısrarlıydı:²⁶⁴

“Türk hükümeti tarafından hiçbir şekilde Amerikan uçağının Sovyet arazisi üzerinde istikşafı veya diğer herhangi bir maksatla uçuş müsaadesi verilmiş değildir. Böyle bir uçağın Türk hududunu aşarak Sovyet Rusya'ya geçmediği malumdur. Esasen Sovyet makamları da bunun hilafında hiçbir iddiada bulunmamıştır. Burası muhakkak ki Türkiye kendi hava sahası dışında ancak kendi uçaklarından mesul olabilir.(...)”

Ancak bu açıklama Sovyetler'i ikna etmeye yetmemişti. 13 Mayıs'ta bir nota veren SSCB, yabancı askerî uçakların Sovyet hava sahasını ihlal etmesine ve bu faaliyet için hazırlık yapılmasına izin verdiği gerekçesiyle Türkiye'yi sert bir dille uyardı.²⁶⁵

Powers'ın uçağının düşürülmesi, Incirlik'teki U-2 müfrezesinin de görevinin sonu oldu. Bütün bu U-2 tartışmaları devam ederken, 27 Mayıs 1960'ta bir darbe ile Türkiye'de asker yönetime el koydu. Türkiye'deki durumu da göz önüne alan U-2 proje merkezi, Incirlik'teki uçuşları devam ettirmeme kararı aldı. Buradaki U-2 müfrezesi, başta Almanya olmak üzere diğer U-2 üslerine kaydırıldı.²⁶⁶ Sene sonunda ise Almanya'daki diğer denizaşırı U-2 müfrezesi de kapatılarak, buradaki personel California'daki Edwards Hava Üssü'ne nakledildi.²⁶⁷

264 “Rusya'da düşürülen Amerikan uçağı için Hariciye bir tebliğ neşretti”, *Hürriyet*, 9 Mayıs 1960.

265 Uslu, *a.g.e.*, s. 182.

266 Pedlow; Welzenbach, *a.g.e.*, s. 181.

267 Frederick J. Ferrer, *The story of The Impact of U.S. Aerial Reconnaissance during the Early Cold War (1947-1962): Service & Sacrifice of the Cold Warriors*, Internet Book, <http://www.rb-29.net/html/77ColdWarStory/00.50intro.htm>, erişim: 25.09. 2008.

U-2 projesine son vermekle birlikte ABD'nin, Incirlik'ten istihbarat uçuşlarına devam etmekte olduğu 1965 sonunda yine bir kaza ile ortaya çıktı. 14 Aralık günü bir RB-57 casus uçağı Karadeniz üzerinde kaza sonucu düştü. Uçak ve mürettebatı Almanya Weisbaden Üssü'nde görev yapan 7407. Destek Filosu'na bağlıydılar. Ancak geçici görevle Incirlik'te bulunuyorlardı.²⁶⁸ Kaza hem Demirel Hükümeti'nde hem de Genelkurmay'da büyük endişe yaratmıştı. ABD Elçisi'ni arayarak konunun hassasiyetine değinen yetkililer, kazayla ilgili kesinlikle Incirlik'in adının geçmemesini istemekteydiler. Ancak gün içerisinde ABD Askerî Yardım Kurulu (*Joint United States Military Mission for Aid to Turkey-JUSMMAT*) Komutanı General Evans ile görüşen Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, uçuşun Incirlik'ten gerçekleştiğinin Amerikan basınına söylenmesine onay verdi; ancak Türkiye'deki açıklamada Incirlik'in adı geçmeyecekti. Kaybolan mürettebatı ve uçağı bulmak üzere bir Türk gemisi İstanbul'dan ayrılırken, Amerikan personelinin içinde bulunduğu bir diğer Türk gemisi ise Samsun limanından aramalara katıldı.²⁶⁹

Sovyet Hükümeti'nin tepkisi yine son derece sert oldu. Bu defa Türkiye'deki askerî yetkililer de uçuş kendilerinden habersiz gerçekleştirildiği için son derece rahatsızdılar.²⁷⁰ 28 Aralık 1965'te Türk Hava Kuvvetleri tarafından bilimsel uçuşların, Türk Hükümeti konu üzerinde bir karara varana kadar durdurulduğu, Amerikan makamlarına bildirildi.²⁷¹ Ancak ABD, kendisi için son derece önemli olan bu uçuşları kaybetmek istemiyordu. Türkiye'yi bunların "bilimsel uçuşlar" olduğu konusunda ikna etmek ve uzlaşma sağlamak için EU-

268 *Report of the US-Russia Joint Commission*, U.S. - Russia Joint Commission on Prisoners of War, Missing in Action (POW/MIAs), Joint Commission Support Directorate (JCSD), April 2001, http://www.dtic.mil/dpmo/sovietunion/0104_usrjc_apr_rpt.htm; erişim tarihi: 04.07.2008.

269 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, December 16, 1965; December 17, 1965.

270 Uslu, a.g.e., s. 182.

271 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, December 28, 1965.

COM'un başında bulunan General Jacob E. Smart Türkiye'ye geldi.²⁷² Görüşmelerde, Türkiye'nin de bu uçuşlardan fayda sağladığı ve Sovyetler'in de Türk topraklarında benzer uçuşlar yaptığını ifade eden General Smart, bu uçuşların devam etmesinin iki ülkenin de yararına olduğunu tekrarladı.²⁷³ Ancak Ankara'nın bu konuda fikrini değiştirmek için bu açıklamalar yeterli olmadı.

Başbakan Süleyman Demirel'in uçuşların devamı konusunda derin tereddütleri vardı. Kıbrıs olayları, Johnson mektubu ve U-2 kazası sonrasında Türk halkında ABD'ye karşı duyulan tepki artık hissedilir hale gelmişti. Türkiye'den habersiz Amerikalıların uçmaya devam ettiğinin duyulması hükümetin elini zora sokardı. Tek sorun bu da değildi. Amerikan Dışişleri, Demirel Hükümeti'nin önceki hükümetlere nazaran Sovyetler'in taktik oyunlarından daha fazla endişe duyduğunu düşünüyordu. Türkiye'nin Sovyetler'e karşı daha dikkatli hareket etmesinin nedenlerinden biri Kıbrıs'a müdahale ihtimaliydi. Böyle bir harekât durumunda Hükümet, Sovyetler'le uğraşmak istemiyordu. Ayrıca Amerikalılara göre TIP'in TBMM'de temsil ediyor olması, Sovyetler'e, Hükümete muhalefet etmek ve ülke içinde sorun yaratmak için fırsat sağlıyordu.²⁷⁴ Genelkurmay Başkanı Sunay ile yapılan öngörüşmede Sunay, uçuşların önemini ilgili makamlara anlatacağını fakat neticede uçuşların devam etmesine ilişkin kararı ancak Hükümetin verebileceğini ve şu anda onların da üstünde sol muhalefetin ve Sovyetler'in baskısının çok fazla olduğunu söyledi.²⁷⁵

General Smart, 15 Şubat sabahı Dışişleri Bakanı Çağlayan-gil ile bir araya geldi. Amerikalı yetkililerin uçuşların gerekliliğine ilişkin argümanlarına karşın Çağlayan-gil, NATO'ya kar-

272 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, December 29, 1965.

273 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, January 7, 1966.

274 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, January 9, 1966.

275 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, January 10, 1966.

şı yükümlülüklerinin farkında olduklarını ama aynı zamanda her ülkenin kendi askerî çıkarları olduğunu da söyleyerek, bu uçuşların Türkiye'yi bir savaşa sokabileceğine değindi. Bu uçuşların amaçları herkes tarafından artık biliniyordu. Türk toprakları kullanılarak elde edilen Sovyetler'e ilişkin bilgilerin kendileri ile paylaşılmadığı gibi Türkiye bir savaş durumunda NATO'nun yardıma gelmeyeceğini düşünüyordu. Çağlayangil, Jüpiter füzelerinin kaldırılmasını örnek vererek, o zaman kendilerine bunun NATO'yu ilgilendiren bir mesele olmadığını, Türkiye ve ABD'nin kendi aralarında sorunu çözmeleri gerektiğinin söylendiğini hatırlattı. Ayrıca muhalefetin, hükümeti bu uçuşların yasal zemini ile ilgili sıkıştırması da ellerini zora sokmaktaydı. Muhalefetin elinde yeterli bilgi varken, bu uçuşları NATO ile ilişkilendirmek de mümkün gözüküyordu.²⁷⁶

Buna karşın, Çağlayangil, herhangi bir kazaya mahal veremeyecek şekilde, Karadeniz üzerinden uçmayacak bir alternatif üzerinde düşünülmesi gerektiğini söyledi. U-2 kazasından bir yıl sonra istihbarat uçuşları yeniden başlatılabilmmişti. Ancak ortam şu anda yeni uçuşlar için uygun gözüküyordu. Çağlayangil'in sunduğu alternatifler sadece Türkiye'nin hava sahasının kullanılması veya bu uçuşların Türkiye tarafından yürütülmesiydi. Bir başka ciddi sorun ise bu uçuşlar için yasal bir dayanak sağlanmasıydı. Daha önce olduğu gibi sözlü bir antlaşma ile bunların yürütülmesinin mümkün olmadığını söyleyen Dışişleri Bakanı, iki taraflı bir antlaşma veya NATO bünyesinde bir antlaşma sağlanmasının zorunluluğuna değindi. Ancak Amerikalılar kendi ellerini kısıtlayacak NATO çatısından uzak durmak istiyorlardı.²⁷⁷

18 Şubat'ta Amerikan Büyükelçisi Parker T. Hart ile bir araya gelen Dışişleri Bakanı Çağlayangil, kendisine hükümetin bilimsel uçuşlara ilişkin çalışmalarını tamamladıklarını, buna göre uçuşların NATO Antlaşma'sının 3. Maddesine dayandırılması gerektiğini düşündüklerini ve taslak antlaşma üzerinde çalış-

276 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, January 17, 1966.

277 A.g.b.

tlarını aktardı. Elçilik, Türkiye'nin ikili bir antlaşma teklifinde bulunacağını düşünüyordu.²⁷⁸

Görüşmeler devam ederken Demirel Hükümeti, ABD'nin karşısına yeni taleplerle çıktı. Öncelikle, her ne sebeple olursa olsun Türkiye'ye bir saldırı durumunda Amerika'nın yardım desteği taahhüdünde bulunması isteniyordu. Ayrıca gelecek beş sene için ABD, 650 milyon dolar askeri yardım garantisinde bulunacaktı. İlk iki sene için ayrıca 2 milyar dolar ek hibe talep ediyordu.²⁷⁹ Bunlar ABD için yerine getirilmesi çok güç taleplerdi.

Türkiye'nin yeni taleplerinin görüşülmesine meydan kalmadan, 1 Nisan 1966'da *Hürriyet* gazetesinde çıkan Amerika'nın Türk üslerinden istihbarat uçuşlarının yasaklandığı haberi Amerikalılarda şok etkisi yarattı. Elçilik haberin Çağlayangil veya bizzat Demirel tarafından basına sızdırıldığını düşünüyordu. NATO Dairesi Genel Müdürü Şükrü Elekdağ ile yapılan görüşmede, Elekdağ kendi ofisinden herhangi bir bilgi sızmadığını, bunun kimin ne gibi bir işine yarayacağını anlamadığını söyledi. Bununla birlikte Elekdağ'ın, haberi yapan *Hürriyet* muhabirinin üstüne yeterince gitmediğini düşündüğü Çağlayangil'in yeniden Senato'ya seçilmeyi beklediğini ve böyle bir karara onay vererek "kasabanın delisi" olmak istemediğini söylemesi Amerikalılar için kendi şüphelerini destekler bir açıklama olmuştu.²⁸⁰

7 Nisan 1966'da Çağlayangil, Büyükelçi Hart'ı makamına çağırarak kendisine ikili antlaşmalar ve bilimsel uçuşlara ilişkin bir nota verdi. Hükümetin ikili antlaşmalar nedeniyle yoğun baskı altında olduğunu söyleyen Çağlayangil, iki ülke arasında yapılmış olan antlaşmaların gözden geçirilmesini, toparlanmasını ve basitleştirilmesini talep ettiklerini ilettiler.²⁸¹ Artık yeni

278 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, February 21, 1966.

279 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, April 2, 1966.

280 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, April 6, 1966.

281 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, April 7, 1966.

antlaşmanın kapsamında değerlendirilecek olan bilimsel uçuşların yeniden başlaması üzerine görüşmeler de böylece sona ermiş oldu.

1970 senesinde gerçekleştirdiği yeni imzalanan Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması (OSIA) hakkındaki basın toplantısında Başbakan Süleyman Demirel'in verdiği bilgi de 28 Aralık 1965 tarihinden sonra istihbarat uçuşlarının yapılmadığı yönündedir.²⁸² Bununla birlikte, Amerikalı yetkililer ile sürdürülen görüşme sürecine bakıldığında bu tarihin kesinliğinden emin olmak mümkün gözükmemektedir. 28 Şubat'tan sonra Sovyet hava sahası içinde ve Karadeniz üstünde bu uçuşların durdurulmasına karşın, Türk hava sahası dâhilinde ve Ortadoğu üzerinde uçuşların sürdürülmüş olma ihtimali de ayrıca vardır. Nitekim 3 Mart 1966'da Büyükelçi Hart ile yaptığı toplantıda Çağlayangil, üzerlerindeki baskıyı ve öncelikle temel antlaşmayı tamamlamaları gerektiğini söyledikten sonra, bilimsel uçuşlar gibi diğer alt konuların protokollerle düzenlenebileceğini iletmiştir.²⁸³ 7 Nisan 1966 tarihli antlaşmaların toparlanmasına ilişkin notada da bilimsel uçuşlara ilişkin yapılabilecek bir antlaşmanın bahsi geçmektedir. Bununla birlikte, erişilebilen kaynaklar böyle bir antlaşma veya protokolün varlığını göstermemektedir.

Antlaşmazlıklar baş gösteriyor

1960'ların ortalarından itibaren Türk dış politikasındaki köklü Batı yanlısı tutum yavaş yavaş değişmeye başladı. Bu değişimde, dış politikada yaşanan bir takım gelişmeler karşısında ABD'nin izlediği politika ve bunun yarattığı hayal kırıklığı kadar, darbe sonrası Türkiye'de oluşan yeni siyasi ortam da etkili oldu. Türk dış politikasındaki bu değişim, her ne kadar Küba Krizi²⁸⁴ ve Johnson mektubu ile anılır olsa da süreç aslında,

282 "Başbakanın İkili Antlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı", Dışişleri Bakanlığı Belletini, sayı 65, Şubat 1970, s. 101.

283 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, March 3, 1966.

284 1962 Ekim ayında SSCB'nin Küba'ya Jüpiter benzeri Sovyet yapımı SAM füzeleri yerleştirdiğinin Amerikan U-2 uçakları tarafından tespit edilmesi ile iki

1 Mayıs 1960'ta Incirlik'ten kalkan U-2 uçağının düşürülmesiyle başlamıştı.

ABD'nin Türk topraklarındaki faaliyetleri yüzünden Sovyetler karşısında güç durumunda kalınması, 27 Mayıs Darbesi ile yönetimin başına geçen kadro tarafından unutulmamıştı ve üslerin kullanımı ve antlaşmaların gözden geçirilmesi konuları ilk defa bu dönemde gündeme getirildi.²⁸⁵ Ancak Amerikalı yetkililerin sözlerine duyulan güvenin asıl sarsılmasına neden olan olay hiç şüphesiz 1962 Ekim'inde patlak veren Küba Krizi'ydi. Yaşanan kriz ile ABD'nin Türkiye'nin endişe ve çıkarlarını kolaylıkla göz ardı edebildiği gerçeğinin gün yüzüne çıkması, resmi çevrelerde ilk kez bir hayal kırıklığı yaşanmasına neden olurken, muhalif çevrelerde ise ilişkilerin açıkça sorgulanmaya başlamasına yol açtı.²⁸⁶ Her ne kadar bu durum Türk dış politikasında ani bir değişikliğe neden olmadıysa da, Türk-Amerikan ilişkilerinin dokunulmaz yapısı artık zarar görmüştü.

1963'ün son aylarında Kıbrıs'ta başlayan olaylar ve sonrasında ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektup dış politikanın gözden geçirilmesinin kaçınılmaz olduğu gerçeğini açıkça ortaya koydu. Türkiye, Batı ittifakının bir üyesi olarak her koşulda desteklenmeyeceğini, ABD'nin çıkarları doğrultusunda hareket ettiği müddetçe değerli bir müttefik

---

süper güç arasında kriz patlak verdi. Başkan Kennedy Küba'nın gemilerle abluka altına alınacağını açıkladı. Kısa bir süre içinde iki süper güç savaşın eşğine kadar geldiler. Sovyet lideri Kruşçev, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılması karşılığında Küba'dan füzeleri çekme önerisini getirdi. ABD zaten eskimiş olduğunu düşündüğü Jüpiterleri kaldırmak istiyordu. Ancak füzelerin Türkiye için hem sembolik önemi vardı hem de Amerikan füzelerinin Türk topraklarını kendi güvenliklerini sağlamak gerekçesi ile konulduğu yönünde halkı ikna etmişlerdi. Türkiye'nin tüm itirazlarına rağmen ABD, Jüpiterleri kaldırma kararı aldı. Nisan 1963'te ABD ve Türkiye Jüpiterlerin kaldırılması konusunda nota değişiminde bulundular. Jüpiter Krizi hakkında detaylı bilgi için bakınız; Ernest R. May, Philip D. Zelikov (der.), *The Kennedy Tapes: Inside the White House During the Cuban Missile Crisis*, New York: W.W. Norton & Company, 2002.

285 NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), February 2, 1963, Jeffrey C. Kitchen'dan Mr. McNaughton'a.

286 Melek Fırat, *1960-1971 Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997, s. 108.

olduğunu ve bu fedakâr dış politikanın bir karşılığı olmadığını görmüştü. Johnson mektubu, Türkiye'nin 1950'lerin başından beri kesin bir bağlılık içinde bulunduğu Batı ittifakının gerçek yararı üzerinde düşünölmeye başlanması bakımından bir dönüm noktası oldu.²⁸⁷

Artık Türkiye'de gerek kamuoyunda gerekse Meclis'te ABD ile ilişkiler yüksek sesle sorgulanır hale gelmişti. Bunda 1960 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü ortam da etkili oldu. Yeni Anayasa, 1960'tan önce sıkı denetim altında tutulan grupların, işçilerin ve radikal aydınların, yerleşik güçlere karşı siyasi mücadele yürütmesine izin veriyordu.²⁸⁸ Bu sayede, radikal ve solcu eğilimleri olan fikir kulüpleri özellikle üniversitelerde örgütlenerek Türkiye'nin sorunlarını tartışmaya başladılar.²⁸⁹ Tartışmaların merkezinde Amerika ve onun temsil ettiği her şey yer alıyordu. Basında Amerika aleyhtarları yazılar artarken, Hükümet ABD ile antlaşmaları gözden geçirerek, verilen imtiyazları kısıtlama yoluna gitti. Tüm bu süreç içinde yaşananların etkisi ile Ortadoğu ülkeleri ile ihmal edilen ilişkilerin sorgulandığı ve onarılmaya çalışıldığı yeni bir dönemin içine girildi. Her ne kadar bu dönem, Türkiye'nin Batı merkezli güvenlik anlayışından ve dış politika çizgisinden radikal bir sapma anlamına gelmese de Arap ülkeleri ile yakınlaşma çabaları kendisini alan kararlar üzerinde etkin şekilde gösterdi. Türkiye'nin ABD'den uzaklaşarak daha çok yönlü bir politika arayışına girmesi özellikle 1970'lerde Ecevit iktidarı ile birlikte daha somut bir hal aldı.

Türk-Amerikan ilişkilerinin, Millet Meclisi'nde sıklıkla sorgulandığı 1960'lı yıllar, sadece Türk siyasetine özgü koşulların etkisi altında şekillenmedi, büyük ölçüde bütün dünyayı etkisi altına alan Soğuk Savaş'ın yumuşayan söylemlerinden de etkilendi. 1965'te başlayan Vietnam Savaşı, ABD'nin zaten bir sü-

---

287 Ömer E. Kürkcüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, s. 138.

288 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980*, İstanbul: Hil Yayın, 2007, s. 235.

289 A.g.e., s. 237.

redir karşı karşıya olduğu ekonomik sorunları daha da körüklemişti. ABD Avrupalı müttefiklerinden beklediği desteği bulamadığı gibi, Vietnam Savaşı'ndan sadece bir yıl sonra Fransa NATO'nun askerî kanadından ayrıldı. 1960'lı yılların sonlarına yaklaşırken Atlantik'in iki yakasındaki ilişkiler, Soğuk Savaş'ın ilk zamanlarındaki birlik ruhundan oldukça uzaktı.²⁹⁰ Bütün bu gelişmelere paralel olarak ABD, Türkiye ile ilişkilerinde de sıkıntılı bir döneme girmişti.

Yükselen Amerikan karşıtlığı

ABD planlarında Türkiye yeni görevler yüklendikçe, Amerikalılar tarafından kullanılan ülkedeki üs ve tesis sayısı artıyor ve buna paralel olarak da daha fazla Amerikan personeli görev yapmak üzere Türkiye'ye geliyordu. 31 Mart 1957'de Türkiye'de 3.720 asker, 138 sivil ve 2.167 aile üyesi olmak üzere toplam 6.025 (muhtemelen bu sayıya Amerikalı müteahhitler de dâhildir) Amerikalı personel bulunmaktaydı. 15 Mayıs 1958'de bu sayı 6.449 asker ve sivil ile 4.124 aile üyesi olmak üzere 10.573'e çıkmıştı. Sadece altı ay sonraki, 15 Kasım 1958'deki rakamlar ise 8.418 asker ve sivil, 4.829 aile üyesi bulunduğunu, bu sayının toplamda 13.247'ye yükseldiğini göstermekteydi.²⁹¹ 1970 senesinde yakınları ile birlikte Amerikalı askerî ve sivil personelin sayısı 23 bine ulaşmıştı. Bu sayı Soğuk Savaş'ın zirveye ulaştığı dönemde 25 bine kadar çıktı.²⁹² Bu personel 1963 senesi itibari ile Türkiye'deki sayısı 101'e çıkmış olan Amerikan üs ve tesisinde görev yapıyordu.²⁹³ Bununla birlikte antlaşmaların çokluğu, belirsizliği ve gizliliği nedeniyle bu

290 Gültekin Sümer, *Amerikan Dış Politikasının Kilit İsmi: Kissinger*, İstanbul, Artus Yayınları, 2007, s. 95.

291 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, January 7, 1959.

292 "Başbakanın İkili Antlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı", Dışişleri Bakanlığı Belletini, sayı 65, Şubat 1970, s. 106; Carol Migdalovitz, "Iraq: Turkey, the Deployment of U.S. Forces, and Related Issues", CRS Report for Congress, May 2, 2003, s. 13.

293 Ataöv, a.g.e., s. 205'ten 23 Kasım 1963 tarihli (A.F.M 87-3) Amerikan Hava Kuvvetleri rehberi.

dönemin genelinde tam olarak hangi tesislerin ne şekilde kullanıldığını söylemek mümkün değildir.

Böylesine yoğun bir yabancı askerî varlığın tepki çekmesi kaçınılmazdı. Bu hızlı artışın halkla ilişkiler üzerindeki kötü etkisi özellikle Amerikan Dışişleri'ni fazlası ile endişelendiriyordu.²⁹⁴ Amerikan kuvvetleri başlarda Türkiye'de tepki ile karşılanmamışlardı. Ancak toplumsal hayatın içine fazlası ile girmeleri sorunları da beraberinde getirdi. Muhafız basın ve grupların Amerikan askerlerinin karıştıkları adli vakaların üzerine gitmesi, bu olayların gündemde kalmasını ve daha geniş kitlelerce duyulmasını sağladı. Bu da çok geçmeden Türk halkında güçlü bir karşıtlığın doğmasına yol açtı. Bu, sadece Türkiye'de değil, üslerin bulunduğu diğer ülkelerde de Amerikan kuvvetlerinin başını ağrıtan bir sorundu. ABD'nin dünyanın dört bir yanına dağılan üslerinin varlığını koruyabilmesi, benzeri sorunları aşabilmesi için bir politika geliştirmesi gerekiyordu. Amerikan askerlerinin eskisi gibi rahat olamayacakları artık belli olmuştu.

Başkan Eisenhower, Kasım 1956'da, ABD'nin operasyon tesislerine ve denizaşırı üsler sistemine ilişkin bir çalışma ortaya koyması ve önerilerde bulunması için Frank C. Nash'i Uluslararası Güvenlik İlişkilerinden Sorumlu Savunma Bakan Yardımcısı olarak resmen atadı. Nash'ten, ABD üs ve tesisleri karşısında pek çok ülkede güçlenen yerel muhalefeti sertleştiren unsurları detaylı şekilde ortaya koyması ve hayati önemdeki bir tesisin nasıl elde edileceği ve nasıl elde tutulacağına dair bir halkla ilişkiler stratejisi oluşturması bekleniyordu.²⁹⁵

Nash raporunu, 31 Mart 1957'de yayınladı. Çalışmanın Türkiye ile ilgili bölümünde, gümrüksüz olarak Amerikan personeli tarafından Türkiye'ye getirilen ürünler nedeniyle personel ile halk arasındaki refah seviyesinin açıldığına vurgu yapılmakta ve personelin yaşam standartları ile gösteriş yapmasının

294 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, June 26, 1958.

295 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases, Turkey, November 21, 1956.

dan kaçınması için çaba gösterilmesi tavsiye edilmekteydi. Türkiye'ye ilişkin diğer öneriler, otobüslerin ve binaların üzerinden "Amerikan varlığı"nı gösteren işaretlerin kaldırılması, yerleşimlerin ve araçların "Amerikan askerî varlığı" vurgusu yapmayacak şekilde boyanması yönündeydi.²⁹⁶

Raporu inceleyen Amerikan Elçiliği, bu konuda kendi görüşlerini Dışişleri'ne iletti. Elçilik, Türkiye'deki sorunlarla ilgili öncelikle, hızla artan Amerikalı personel sayısına dikkat çekmekteydi. Elçiliğin görüşü, eğer Türk toplumu ile Amerikan kuvvetleri arasında ilişkiler sıcak tutulabilirse eskisi gibi varlıklarının hoş karşılanacağı yönündeydi. Bunda en çok güvendikleri şey ise Türklerin geleneksel olarak askerlere karşı sıcak tutumuydu. Amerikan birlikleri, Türk savunmasının bir parçası olarak algılandığı için aslında tepki yaratmadığı, meselenin askerlerin ürettikleri bireysel sorunlardan kaynaklandığı kanaati hâkimdi. Elçilik öncelikle bunların kontrol altına alınmasını istiyordu.²⁹⁷

Türkiye'de karşılaşılan sorunlar ABD Dışişleri'ni de oldukça zor durumda bırakmaktaydı. Dışişleri, Genelkurmay'ın ve Savunma Bakanlığı'nın uygulamalarından rahatsızdı. Personel sayısının hızla arttığını, bu askerlerin bilmedikleri bir ülkeye, toplum hakkında bilgi sahibi olmadan acil olarak yollandıklarını söylüyordu. Dışişleri bu personelin gittikleri yerlerde toplu halde, aileleriyle kalacakları yerler olmadığından halk ile iç içe bulunmasından da şikâyetçiydi. Savunmanın ise yaptığı planlar, Türkiye'de daha fazla Amerikan personelinin görev yapmasını gerektiriyordu. Bu nedenle tek çözüm personeli oryantasyondan geçirmekti. Askerleri, Türkiye ve Türk toplumu hakkında hızlı bir bilgilendirme sürecine tâbi tutmanın sorunları aşılmasında yardımcı olacağı düşünülüyordu.²⁹⁸

Oysa sorun, Amerikan makamlarının o an için gördüğünden daha derindi. Askerlerin Türkiye'de görev yaptığı her ilde prob-

296 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, July 10, 1958.

297 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, July 10, 1958.

298 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, July 21, 1958.

lemeler yaşıyordu. Ancak personelin yoğun bulunduğu bölgelerde daha ciddi olaylar meydana gelmekteydi. Bu olaylardan basın yoluyla geniş kitleler haberdar olduğu için, kamuoyu üzerinde etkileri çok daha büyük oluyordu. Bu illerden biri de Adana'ydı. Incirlik Üssü, Türkiye'deki Amerikan tesislerinin ve burada yaşanan sıkıntıların sembolü haline gelmişti. 1958'de Temmuz ayının sonunda, Türk gazetecilerin Incirlik Üssü'ne alınmaması yeni bir krize yol açtı. Oysa Amerikalı gazetecilerin üssü ziyaretine izin veriliyordu. *Milliyet* gazetesi haberi "Adana Amerikalılara Ait Değildir" başlığı ile verirken, *Kim* dergisi "Amerikalı dostlarımız Türkiye'de bölgenin ortak savunulması amacıyla sadece misafir olarak bulduklarını unutmuş olmalı" sözleriyle tepkisini ortaya koyuyordu. Haberin kamuoyunda yankı bulmasıyla Elçilik, bir soruşturma başlattı. Elçiliğin, Amerikan Dışişleri'ne bildirdiği soruşturma sonuçlarına göre, Adana'ya Türk gazetecilerin girişini geri çeviren üssün Amerikan Komutanlığı değil, "daha üsten" gelen talimatları yerine getiren Incirlik Üssü'ndeki Türk Komutanlıktı. Türk Hükümeti ile yapılan görüşmenin ardından, Elçiliğin durumu açıklaması basında şok etkisi yarattı. *Peyami Safa*, 4 Ağustos 1958 tarihinde *Milliyet*'te yayınlanan yazısında Türk yetkilileri anlamsız davranışlarından dolayı eleştiriyordu.²⁹⁹

Ancak ABD'ye karşı duyulan tepki tek bir olaydan kaynaklanmıyordu. Bu nedenle gerek halkın gerekse basının tavrı yumuşamıştı. Görev belgesi sorunu ve yargılama usulündeki sıkıntılar³⁰⁰ nedeniyle halkın tepkisi her geçen gün daha da sertleşmekteydi. ABD için Türkiye'de yürütülecek halkla ilişkiler faaliyetleri öncelikli hale gelmişti. Hükümeti ikna ederek TRT üzerinden bir propaganda kampanyası yürütülmesi gündeme geldi. ABD'nin bir müttefik olarak özgür dünyanın Orta-doğu'daki kalesi olduğuna değinen ve Türkiye'ye verdiği desteği vurgulayan haberlerin halk üzerinde etkili olacağı düşünülüyordu. Basınla gerilen ilişkileri de düzeltmek için Türk haber-

299 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 8, 1958.

300 Bkz.aş. s. 281.

ciler uçakla alındılar ve kendilerine 7 Ağustos'ta bütün tesislerde üst düzey bir tur yaptırıldı.³⁰¹

ABD'nin imajını düzeltmeye yönelik yapılan girişimlere karşın Amerikan Elçisi Warren bunları yetersiz görüyor ve Adana'nın Amerikan planlarındaki konumu nedeniyle, halkla ilişkiler açısından özel öneme haiz olduğunu düşünüyordu. Incirlik, 2.284 asker ve 570 aile yakını ile Amerikan personelinin Türkiye'de en yoğun bulunduğu üstü.³⁰² Incirlik'in basında, olumsuz olarak yer alma sıklığı göz önüne alındığında, burada yürütülen halkla ilişkiler faaliyetleri son derece zayıf ve başarısızdı. Türk basını ile ilişkileri düzeltmek için ellerinden gelen çabayı gösterdiklerini söyleyen Büyükelçi, Incirlik'te basın ve halkla ilişkileri yürütecek profesyonel birine ihtiyaç duyduklarını söyleyerek, bu görevle bir subayın üsse atanması talebini Dışişleri'ne bildirdi.³⁰³

Büyükelçi tespitinde haksız değildi. Adana'da Amerikan karşıtlığı her geçen gün daha da yükseliyordu. Basın Incirlik'teki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. 11 Ağustos 1958'de *Yeni Adana* gazetesinde Amerikan varlığına karşı artan bu tepkinin sebeplerini analiz eden bir makale yayınlandı. Yapılan değerlendirmede kültürel uyumsuzluklar ve yaşam standartları arasındaki fark üzerinde duruluyordu. Makaleye göre, farklı eğlence anlayışı ve görgü kuralları olan iki toplumun bir arada geçinmesi zaten zorken, buna ekonomik sorunlar altında ezilen Türk halkının yüksek yaşam standardına sahip Amerikalılar karşısındaki psikoloji de eklenince çatışma kaçınılmaz oluyordu.³⁰⁴

Ancak ne Adana'da yoğunlaşan tepki ne de Büyükelçinin buraya acil olarak halkla ilişkiler subayı atanması yönündeki tekrar eden talepleri Amerikan makamlarını hemen harekete ge-

301 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 8, 1958.

302 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, January 7, 1959.

303 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, July 28, 1958.

304 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, August 19, 1958.

çirmeye yetmemişti.³⁰⁵ Ancak konunun yeniden gündeme gelmesinin ardından, Elçinin Temmuz ayındaki talebine Ekim 1958'de cevap geldi ve USAF'tan Binbaşı Roth'un İncirlik Üs-sü'ne halkla ilişkiler subayı olarak atanması sağlandı.³⁰⁶

Bu sırada Adana ile eş zamanlı olarak başta İzmir, Ankara ve İstanbul olmak üzere diğer illerde de Amerikan askerlerinin karıştığı olaylar yaşanıyor. Yerel ahalinin gösterdiği tepkilere, çıkan kavgalara her gün bir yenisi eklenerek basın gündemine taşınıyordu. Amerikan kuvvetine mensup personel, sadece trafik kazası, kavga, adam yaralama gibi suçlar işlemiyor, döviz kaçakçılığı, gümrüksüz malların el altından satışı gibi olaylara da karışıyordu. Örnekler o kadar çoktu ki ABD Dışişleri Bakanlığı birkaç sene içinde bu olaylarla uğraşmaktan yılmıştı. Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay'dan önlem almasını istiyordu. Baskılara dayanamayan Savunma, 12 Haziran 1959'da Genelkurmay'dan konuya ilişkin bir rapor hazırlamasını istedi.³⁰⁷ USCINCEUR'un Genelkurmay Başkanlığı'na verdiği cevapta, JUSMMAT'ın konuya gereken dikkati vermediği üzerinde duruluyor ve önerilen halkla ilişkiler faaliyetlerinden sorumlu olacak bir yarbayın JUSMMAT'a atanması isteniyordu.³⁰⁸ Bunun yanı sıra daha etkin bir halkla ilişkiler faaliyeti yürütmek için Ankara'daki mevcut ofise ek olarak Adana, İzmir, Karamürsel ve İstanbul'da halkla ilişkiler ofisi kurulması uygun görülüyordu.³⁰⁹

USCINCEUR, aslında İngiltere, Fransa gibi Avrupa'daki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oransal olarak Türkiye'de Amerikan askerlerinin karıştığı olay sayısının oldukça düşük olduğunu savunuyordu. Bununla birlikte, Türk basınının ciddi mu-

305 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, September 30, 1958;

306 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, October 9, 1958; October 29, 1958.

307 NARA, RG 218 Records of the U.S. Joint Chiefs of Staff, Central Decimal File, (1959), September 1, 1959.

308 NARA, RG 218 Records of the U.S. Joint Chiefs of Staff, Central Decimal File, (1959), June 24, 1959.

309 A.g.b.

halefeti halk üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle halka ilişkiler ofislerinin basının “yanlış” haberlerini düzelterek, ilişkileri iyileştirmede etkili olacağı düşünülüyordu.³¹⁰ Amerikan askerlerinin artışına paralel olarak tepkinin arttığı gerçeğinin farkında olunmasına rağmen, bu dönemde sorunları hafifletebilecek böyle bir azalmaya, askerî kanat kesinlikle sıcak bakmıyordu. Tam tersine 1960 için 400; 1961 için 1900; 1962 için 600 ek personelin daha Türkiye’de görev yapması öngörülmekteydi. Personeli ruhsal açıdan etkileyeceği ve daha saldırgan hale getireceği için aile mensupları yanlarında olmadan görev yapmaları da uygun bulunmuyordu. USCINCEUR, Türkiye’ye yapılan askerî yardımda bir azalma olmadan, personel sayısında bir azalmanın söz konusu olamayacağını açıkça ifade ediyordu.³¹¹

Genelkurmay bu görüşler doğrultusunda hazırladığı raporunda Türkiye’de Amerikalıların karıştığı olayların oranının aşırı olmadığını ve artmadığını ifade ederek, profesyonel olarak yürütülen bir halkla ilişkiler programının iki toplum arasındaki ilişkileri düzelteceğini Savunma Bakanlığı’na bildirdi.³¹²

Bununla birlikte, Türkiye’de görev yapan Elçilik yetkilileri USCINCEUR ile aynı kanaati taşımıyorlardı. Amerikan kuvvetlerinin sayısının doğrudan sorunla ilgili olduğunu düşünen İzmir Konsolosu, Amerikan personelinin sayısı azaldığında bu sorunların da azalacağına ve acil önemler almak gerektiğine inanıyordu.³¹³ Savunma Bakanlığı’nın Türkiye’de ciddi bir durum olmadığı yönündeki kanaatine karşın Dışişleri’nin çabaları sonucunda bir halkla ilişkiler bürosu açılmasa da en azından Adana’ya ek bir halkla ilişkiler personelinin daha atanmasına karar verildi.³¹⁴

---

310 NARA, RG 218 Records of the U.S. Joint Chiefs of Staff, Central Decimal File, (1959), July 25, 1959.

311 A.g.b.

312 NARA, RG 218 Records of the U.S. Joint Chiefs of Staff, Central Decimal File, (1959), September 1, 1959.

313 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US Bases&Turkey, August 10, 1959.

314 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US Bases&Turkey, October 31, 1959.

1960'ın başlarına kadar basının ciddi eleştirilerine ve halkın tepkilerine rağmen, Türkiye'deki Amerikan varlığı iktidar bir yana, muhalefet tarafından bile ciddi şekilde sorgulanmadı. 27 Mayıs Darbesi sonrasında Türkiye kendi iç sorunlarına gömülürken, Amerikan personelini doğrudan hedef alan eleştiriler bir süre hız kaybetti. Bununla birlikte bu ara dönemde yaşanan Küba Krizi, Kıbrıs sorunu, Johnson mektubu sonrasında Türkiye'deki Amerikan varlığı daha öncekilerden çok sert bir şekilde eleştirilir hale geldi. Seçimler sonrasında Türkiye'de yükselen Amerikan karşıtlığında ikinci bir döneme girildi. Artık tartışmanın alanı Meclis kürsüsüydü.

Türkiye İşçi Partisi ve Millet Partisi tarafından ülkedeki Amerikan varlığına karşı sert bir muhalefet yürütülmeye başlanmıştı. Amerika ile yapılan antlaşmalar meclis gündemine getirilerek, ülkedeki Amerikan askerlerinin statüsüne, üslerin varlığına ilişkin iktidardan hesap soruluyordu. O günlerde İşçi Partisi adına Meclis'te konuşan Behice Boran, üslerin Türkiye'yi savunmak için kurulduğuna dair açıklamaları şu sözlerle eleştiriyordu:

“Maksat bu üsler vasıtasıyla hem Sovyetler'de olup bitenlerden radar şebekeleriyle haberdar olmak ve hem de gerektiğinde bu üslerden kaldırılacak bombardıman uçakları ve füzelerle Sovyetler'i tahrip edebilmektir. O tarihlerde Amerika'nın elinde uzun menzilli, kıtalararası füzeler olmadığından bu üsler Sovyetler'e yakın memleketlerde kurulmuştur. Bu üslerin kurulduğu memleketler aynı zamanda Amerika'nın kabul ettiği kademeli harb stratejisine göre Sovyetler'le savaşın ilk yer alacağı ve bu suretle Amerika'nın kendisini savaş tahriplerinden mümkün mertebe tuzak tutmaya yarayacak sahalardır(...). Bizdeki üsler bu stratejinin bir parçası olarak kurulmuştur. Türkiye'yi savunmak için değildir.”³¹⁵

Muhalefetin dinmek bilmeyen eleştirileri, sadece iktidarı köşeye sıkıştırmamakta, ABD saflarında da kaygı yaratmak-

315 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, dönem 2, cilt 13, toplantı 2, 57. birleşim, 18 Şubat 1967, s. 396.

taydı. Hem meclis içinde hem de basın tarafından yürütülen muhalefet ile Amerikalılara verilen hakların sorgulandığı bu dönem, Vietnam Savaşı ile birlikte tüm dünyada Amerikan karşıtlığının yükseldiği bir döneme tekabül ediyordu. Tüm dünyadan yükselen bu sesleri dindirmek için bir çözüm üretmek gerektiği konusunda Amerikalı pek çok üst düzey yetkili hem fikirdi.

Ancak uzun süre, sorunun çözümü için hiçbir şekilde, Türkiye’de personel sayısını azaltma alternatifi düşünülmedi. Bunun çözüm getireceğine inanılmadığı gibi, öyle olsa bile, personel azaltmanın tek yolu yardımda ciddi bir kesintiye gitmek olarak görülüyordu. Öte yandan, bu yöntem de kendi içinde bir handikap barındırıyordu. Amerikalıların yardımda kesintiye gitmesi, Türk makamları tarafından Türkiye’nin Amerikan çıkarları açısından öneminin azalması olarak yorumlanacaktı. Bu durumda da, yapılan yardım ile üs ve tesislerdeki haklar arasında yakın bağlantı kuran Türkler tarafından, Amerikan varlığı daha çok sorgulanır hale gelecekti.³¹⁶ Ancak Vietnam Savaşı’nın baskısı artıkça ABD’nin bakış açısı değişti. Savaş ile birlikte ABD’de ekonomik sorunlar baş göstermeye başlamıştı. Johnson Yönetimi, 1967 yılında, Türkiye’ye yapılan askerî ve ekonomik yardımı aşamalı olarak sona erdirmeye kararı aldı.³¹⁷ Buna paralel olarak, 1968 senesi itibari ile Türkiye’de görev yapan 20 bin Amerikalı personel ve yakınında büyük ölçüde azalmaya gidilecekti.³¹⁸ Personel sayısında azalma ile birlikte Amerikan askerlerinin karıştıkları olaylarda da düşüş yaşanmaya başladı. Bununla birlikte, Türkiye’deki Amerikan varlığına karşı muhalefet sona ermedi. Bir dönem boyunca yürütülen uygulamaların yarattığı derin sorunların izlerini silmek kolay görünmüyordu.

316 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963), October 13, 1963.

317 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1967-69), Political & Defense, March 21, 1967.

318 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1967-69), Political & Defense, February 12, 1968.

Gizli antlaşmalar, gizli uygulamalar

Türkiye’de Amerikan kuvvetlerinin göreve başlaması ile birlikte hem uygulamalardan kaynaklanan, hem de kamuoyu tepkisinin neticesi ortaya çıkan bir takım sorunlar yaşanmaya başlamıştı. Bunun nedenlerinden biri, NATO ve SOFA Antlaşmalarını takiben Türkiye’de görev yapmaya başlayan Amerikan askerlerinin sayısında çok kısa süre içinde hızlı bir artış yaşanmasıydı. Bir diğeri ise bu hızlı artış karşısında temel antlaşmaların uygulanmasına yönelik talimat ve genelgelerin yayınlanma sürecinde yaşanan gecikmelerdi. Çoğu kez belli bir görevle Türkiye’ye gelen Amerikan askerlerinin o göreve ilişkin uya-cakları talimatların hazır olmaması anlaşmazlıkların yaşanmasına neden oluyordu. Bu gecikmelerden doğan sorunlara sadece Türk tarafı değil, aynı zamanda Amerikan makamları da tepki göstermekteydiler.³¹⁹

Ancak en büyük sorun, dönem içinde kısa sürede pek çok gizli antlaşmanın imzalanmış olması, hatta çoğu zaman bunların sözlü antlaşmalar olmasıydı. Bu durum uygulamaları iyice karmaşıktırılmış ve takibini güç hale getirmişti. Özellikle ilk dönemde antlaşmalar o kadar hızlı bir şekilde yapılmıştı ki Amerikan Dışişleri Bakanlığı bile bunların takibinde zorlanmaktaydı. 27 Temmuz 1954’te Elçiliğe bir yazı gönderen Bakanlık, o ana kadar pek çok antlaşma yapıldığını, ancak gönderilen telgraflardan bunların tam olarak dökümünün yapılmadığını belirterek, Elçilikten antlaşmaların detaylarını istiyordu.³²⁰

Türkiye’nin NATO’ya kabulünden 1960’lı yılların ortalarına kadar yapılan bu gizli antlaşmaların pek çoğu nota değişimi ile gerçekleştirildiği ve uygulama antlaşmaları oldukları gerekçesi ile TBMM onayına sunulmamışlardı.³²¹ Bu nedenle antlaşmalar-

319 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases Turkey, February 9, 1956.

320 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954), US-Bases Turkey, July 27, 1954.

321 Örnek olarak; Ankara’daki destek tesislerine ilişkin problemi aşmak için (detay verilmemiştir) 21 Kasım 1960 tarihinde nota değişimi ile 1954 Tesisler

rın sayısına ve detaylarına Türk makamları da tam olarak hâkim değildi. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, daha sonra yaptığı bir açıklamada içinde bulunulan durumu Cüneyt Arcayürek'e şu sözlerle izah ediyordu;

“Bir de baktık ki, Amerika ile yapılan gizli antlaşmaların tümünü kapsayan bir dosyamız yok. Küçük rütbeli bir subayın, yüzbaşı düzeyinde bir Amerikalının imzaladığı antlaşmalardan tutun da, Türkiye'nin ABD'ye neler verdiğini içeren önemli antlaşmaların hiçbirinin metni elimizde değil.”³²²

Bu nedenle, o dönem içinde yapılan antlaşmaların tam olarak sayısını ve çoğunun tam olarak ne tip hükümler içerdiklerini söylemek, bugün için bile mümkün değildir. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Amerikan Büyükelçisi ile Mart ayında bir araya geldiği görüşmede, 1954 Tesisler Antlaşması'na dayanılarak yapılan antlaşma sayısının 55 olduğunu söylemekte ve yasal geçerliliği çok net olmayan bazılarının askerî makamlarca imzalandığını, oysa içeriklerinin siyasi olduğunu belirtmektedir.³²³ Başbakan Süleyman Demirel'in Nisan 1966'da yaptığı ilk açıklamaya göre 1952-1965 yılları arasında Türkiye ile ABD arasında 54 ikili antlaşma imzalanmıştır.³²⁴ Ancak Demirel, 7 Şubat 1970'te düzenlenen basın toplantısında bu sayıyı 91 olarak düzelterektedir. Yapılan açıklamaya göre, antlaşmaların 16 tanesi kanunla onaylanmış ve yayınlanmıştır. 26'sı yardım antlaşmalarıdır. 6'sı yürürlükten kaldırılmıştır. 4 tanesi Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu ile ilgili, 12'si ise harita antlaşmasıdır. 14 adet NATO kararları gereğince yapılan antlaşma vardır. Geriye kalan 13 antlaşma 1954 Askerî Kolaylıklar Antlaşması'na dayandırılarak yapıl-

---

Antlaşması'nda değişiklik yapılmıştır. NARA, *RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963)*, June 5, 1963.

322 Mehmet Ali Aybar, “Gizli Protokollerle ABD'ye tanınan ayrıcalıklar”, *Milliyet*, 19 Nisan 1986'dan Cüneyt Arcayürek, *Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-5: Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985, s. 57-58.

323 NARA, *RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66)*, *Political & Defense*, March 3, 1966.

324 Çağrı Erhan, *Türkiye ile ABD Arasında İkili Antlaşmalar Kutusu*, s. 556.

mışlardır ve gizli tutulan bu antlaşmalar tartışmanın asıl gündemini oluşturmuşlardır.³²⁵

Antlaşmaların gerçek sayısının bunun da üzerinde olması muhtemeldir.³²⁶ Çünkü bu dönemde, yazılı bir antlaşma haline gelmeyen, sözlü sağlanan mutabakatlara dayanan ve bir süre sonra antlaşma şeklinde işlem gören uygulamalar mevcuttu. Örneğin Menderes döneminde, diplomatik temsilciliklerde görev yapan idari personelin ve diplomatik niteliği olmayan diğer destek personelinin, NATO-SOFA kapsamında olmamalarına rağmen, bu imtiyazlardan yararlanmaları sağlanmıştı. 1966 yılında, Türk Dışişleri'nin bu uygulamanın hangi antlaşmaya dayandığını sorması üzerine Amerikan Dışişleri konuyla ilgili Elçilikten bilgi istemiştir. Elçilik cevabında, 1960 Şubat-Mart aylarına kadar söz konusu personelin bu kapsamda olmadığı yazmaktadır. Elçilik personelinin yaptığı araştırmaya göre, 1960'ların başlarında Türk Dışişleri Bakanlığı ile ABD'nin Ankara Elçiliği arasında sözlü bir antlaşma ile bu personel de kapsam içine alınmıştı. Bunun tek kaydı ise 6 Mart 1960 tarihli Eylem Koordinasyon Kurulu (*Activities Coordinating Committee*) toplantı tutanakları ve Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından alt birimler için yayınlanan ilgili talimattı.

Bu şekildeki sözlü antlaşmaların çokluğu keyfi uygulamaların da doğmasına yol açmıştı. Emekli Orgeneral R. Tulga, 21 Ekim 1969 tarihinde *Devrim* gazetesine verdiği mülakatta şu çarpıcı açıklamayı yapmaktadır:

“Genelkurmay bir antlaşmaya dayanmadan kullanılan Sinop ve Yalova havaalanları için Amerikalılara ‘çıkın buradan’ diyordu. Amerikalıların karşılığı ‘bize müsaadeyi hükümet verdi’ oluyordu. ‘Peki, gösterin antlaşmayı’ denilince, Amerikalılar ‘antlaşma yok’ demekten başka çare bulamıyorlardı.”³²⁷

325 “Başbakanın İkili Antlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı”, Dışişleri Bakanlığı Belletini, sayı 65, Şubat 1970, s. 103.

326 Tunçkanat bu sayıyı “100’ün üzerinde” olarak tahmin etmektedir. Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 143

327 *A.g.e.*, s. 218-219.

1960 Darbesi sonrasında Türk Genelkurmay Başkanlığı tarafından iki ülke arasında yapılmış olan antlaşmalar mercek altına alındı. Antlaşmanın belli açılardan adil olmadığı sonucuna varan Genelkurmay, Hükümet aracılığı ile diplomatik kanalları kullanarak kesin değişiklik taleplerinin Amerikan makamlarına iletilmesini sağladı. Genelkurmay, özellikle suçluların yargılanması, tesisler için bedelsiz olarak arazi sağlanması ve Türk ordusunun Amerikalıların yürüttüğü faaliyetlerin dışında tutulmasından rahatsızlık duyuyordu ve istihbarat tesislerini ortak kullanmak istiyordu.³²⁸ Ancak, Türkiye'nin Askerî Tesisler Antlaşması'nı değiştirmeye yönelik bu taleplerine ABD pek de sıcak bakmamaktaydı.

Buna karşın Türkiye'de kamuoyunun tepkisi gün geçtikçe yükseliyordu. Bu güçlü muhalefette 1965 seçimleri sonrasında Meclis'e giren Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) çok önemli bir payı vardı.³²⁹ Darbe sonrası ordudan ihraç edilen 7 bin subayın içinden İşçi Partisi'ne katılanlar olmuştu. Bu kişiler tarafından sağlanan bilgi sayesinde Mehmet Ali Aybar liderliğindeki TİP o zamana kadar yapılan, çoğu gizli antlaşmanın detaylarını öğrenebilmişti. Bu da Hükümet üzerinde gerçekçi bir baskı kurabilmelerini sağlıyordu. İşçi Partisi'nin antlaşmalardan haberdar olması ABD'yi de endişelendirmekteydi.³³⁰ Pek çok soru önergesi vererek, Türkiye ile ABD arasında imzalanan ikili antlaşmaların dökümünü ısrarla isteyen TİP'in muhalefeti Washington açısından ciddi bir sorun oluşturmaktaydı.

9 Kasım 1965'te tamamlanan Hükümet programına ilişkin görüşmeler sırasında Amerikan ve NATO üslerinin boyutu, statüsü ve Türkiye'de oluş sebebinin gündeme taşınması büyük tartışmaları da beraberinde getirdi. TİP, Türkiye'nin NATO'ya

328 NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), 26-30 August, 1962.

329 TİP'in bu dönem yürüttüğü muhalefet hakkında detaylı bilgi için bakınız; Serpil Çelenk Güvenç, *İkili Antlaşmalardan Kıbrıs'a Solun Merceğinden Dış Politika: TİP Deneyimi 1960-1970*, İstanbul, Daktylos Yayınevi, 2008.

330 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, March 3, 1966.

askerî taahhüdünün çapı ve NATO Kuvvetler Statüsü Antlaşması'nın içeriği konusunda açıklama beklentisinden vazgeçmiyordu. TIP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın konuşması sırasında "35 milyon metrekare³³¹ Türk toprağı ABD'nin egemenliği ve işgali altındadır," demesi ve illegal şekilde yapılan ikili antlaşmalarla, ABD'ye Türkiye'de Amerikan üssü kurma izni verildiğini açıklaması tartışmayı daha da alevlendirdi. Aybar'ın muhalefeti CHP tarafından da destekleniyordu. Buna karşın Başbakan Demirel, özellikle CHP'nin tavrına kızgındı. Hukuka aykırı bir durum olmadığını, Türkiye'deki bütün üslerin NATO antlaşmasınının 3. maddesine uygun inşa edildiğini savunan Demirel, eğer hukuka aykırı bir durum söz konusuysa bunun daha önce iktidarda olan CHP tarafından niye düzeltilmediğini sorarak muhalefete karşı çıkıyordu.³³²

Başbakan Demirel muhalefeti Meclis'te yatıştırmaya çalışırken, bir yandan da antlaşmaların bilindiğinin farkında olan Hükümet, bu konuda çözüm üretmek için çalışmalara hız vermişti. Türk Dışişleri ile Amerikan Elçiliği arasında antlaşmaların toparlanmasına ilişkin görüşmeler yoğun şekilde sürdürülüyordu. Amerikalı yetkililer, Demirel'in Meclis içinde muhalefetin saldırılarına "başarılı" bir şekilde karşı koyduğunu düşünmekle birlikte, Amerikan kuvvetlerinin Türkiye'deki varlığının yeni Hükümet için büyük güçlük yarattığının farkındaydılar. Bu konunun gündemden düşmeyeceğini ve muhalefetin bitmeyen sorularını cevaplamakta gün geçtikçe daha da zorlanacaklarını görmüşlerdi.³³³

Karşılıklı olarak sürdürülen araştırmalarda, imzalanan ant-

331 Amerikan Elçiliği'nin Türkiye'de üsler tarafından kullanılan arazi için verdiği tahmin, 29,5 milyon metre karedir. Bununla birlikte, eldeki verilerin karmaşıklığı yüzünden ABD Dışişleri bu sayıyı doğrulayamaktadır. NARA, RG 59 *General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files* (1964-66), Political & Defense, November 13, 1965; November 16, 1965.

332 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Devre 2, Toplantı 1, cilt 1, 7 Kasım 1965, s. 176-178 ve 286-290; NARA, RG 59 *General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files* (1964-66), Political & Defense, November 12, 1965; December 9, 1965.

333 NARA, RG 59 *General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files* (1964-66), Political & Defense, November 23, 1965.

laşmaların nitelikleri, kaç antlaşmanın imzalandığı, askerî tesislerin hukuki dayanakları tespit edilmeye çalışılıyordu. Ankara'daki Amerikan Elçiliği ile USRO'nun Paris'teki Merkezi ve Washington'daki Dışişleri arasında bu tarihlerde yaşanan yoğun görüş alışverişi, Türkiye'deki hukuki duruma ilişkin, aslında Amerikan makamlarının da kafalarının karışık olduğunu gösteriyordu.³³⁴

Mart 1966'da Amerikan Büyükelçisi ile bir araya gelen Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken, İşçi Partisi'nin kesinlikle antlaşmalardan haberdar olduğunu belirterek artık bunları inkâr etmenin mümkün olmadığını, eğer varlıkları kabul edilirse bu sefer de yasal dayanak sağlamanın zorunlu olduğunu aktardı. Antlaşmaların içeriklerine de değinen Bayülken'e göre bazı antlaşmalarda herhangi bir değişiklik yapılmasına gerek olmasına karşın, bazılarında küçük değişiklikler gerekmekte, bazılarında ise geniş çaplı değişikliğe ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu şartlar altında Türkiye'nin önerisini geri çeviremeyen Amerikan Dışişleri, antlaşmaların tek bir genel antlaşma altında birleştirilmesini ve bu antlaşmaya eklenecek protokoller ile çeşitli düzenlemelerin yapılmasını kabul etti. ABD, temel antlaşmanın geniş bir kesim tarafından bilinmemesi ve gizli tutulmasını istemekle birlikte, antlaşmanın Anayasa'nın öngördüğü şekilde onay sürecinden geçmesi konusunda mutabık kalmıştı. Türkiye, NATO Antlaşması'nın 3. maddesine dayanacak olan Temel Antlaşma'nın taslak metnini hazırlayacak ve metin üzerinde mutabakat sağlandıktan sonra, nota değişimi ile antlaşma yapılacaktı.³³⁵

334 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 15, 1965; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 12, 1965, NARA; RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 13, 1965; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 16, 1965; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files (1964-66), Political & Defense, November 23, 1965.

335 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, March 3, 1966

7 Nisan 1966'da ABD Hükümeti'ne nota veren Türk Hükümeti bu antlaşmaların yeniden düzenlenmesi talebini resmen ilettili.³³⁶ Washington'ın 18 Nisan 1966'da cevabi bir nota ile bu teklifi kabul ettiğini bildirmesi ile Türkiye ile ABD arasında 3 Temmuz 1969 "Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması" (OSIA) imzalanması ile sonuçlanacak olan görüşme süreci başlamış oldu.³³⁷

Görev belgesi sorunu

Bu dönemde antlaşmaların gizliliğinden ve çokluğundan kaynaklanan bu karmaşıklığa, SOFA'nın uygulamasına ilişkin iki ülke arasında yaşanan fikir ayrılıklarının eklenmesi hukuki meselelere ilişkin açmazı daha da derinleştirmiştir. Özellikle "görev belgesi" uygulaması iki ülke arasında uzun süren yazışma ve tartışmalara neden olacak ve güçlükle çözülebilecektir.

SOFA'nın 7. maddesi, gönderen devlet personelinin, kabul eden devletin ülkesinde işleyecekleri suçlar karşısında tâbi olacakları cezai yargıyı tayin etmektedir. Bu maddeye ilişkin tartışmaların doğmasına neden olan ise, hem gönderen devletin (ABD) hem de kabul eden devletin (Türkiye) kanunlarınca suç olan bir fiilin, gönderen devlet mensuplarınca (Amerikalılarca) işlenmesi halinde yargı yetkisinin kimde olacağına ilişkin yapılan düzenlemedir.

SOFA'da bu konuda yapılan düzenlemeye göre resmi bir görevin ifası sırasında (*in the performance of official duty*) suçun işlenmesi halinde yargı yetkisi öncelikli olarak (*primary right*) gönderen devlete aittir. Kişinin resmi görevli olup olmadığını ise bağlı bulunduğu makamca verilen görev belgesi belirlemektedir. Eğer kişi resmi görevli değilse bu durumda yargı yetkisi ev sahibi devletindir. Ancak uygulamada ABD açısından sorunlar yaşanması ile birlikte, Amerikan makamları bu konuda da-

336 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, April 7, 1966.

337 Görüşme süreci hakkında detaylı bilgi için bakınız, Uslu, *a.g.e.*, s. 194-196.

ha kesin haklar getirecek düzenlemeleri elde etmek için Türk makamları ile pazarlığa oturacaklardır.

Amerikan makamlarının şikâyetleri Türkiye’de yargılanan Amerikan kuvvetleri mensuplarına ilişkin davaların yavaşlığı üzerine yoğunlaşmaktaydı.³³⁸ Bu nedenle mümkün olduğunca yargı yetkisini kendilerinde tutmak istiyorlardı. Bunun yolu ise Amerikan askerlerine görev belgesi verilmesi sürecini kolaylaştırmaktı. Adalet Bakanlığı ile yapılan görüşmelerde resmi görevin belirlenmesine ilişkin Türkiye’nin tavrı önceleri oldukça katıydı. Konuyu görüşmek üzere Amerikan Büyükelçisi ile bir araya gelen Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürü Hadi Taner, Türkiye’nin bu konuda belirleyici olmasını istiyordu. Bu nedenle belirli suçlarda Türk yargı yetkililerinin, Amerikan askerî personelinin başındaki görevli birlik komutanı tarafından verilen resmi görev belgesini tetkik ve belli koşullarda ise dikkate alınma hakkı olduğu fikrini yaptığı görüşme sırasında ısrarla savundu.³³⁹

Ancak Türkiye’nin bu tutumu uzun vadeli olmadı. Birkaç ay süren görüşmelerin sonunda Amerikalı yetkililer, Türk makamlarını SOFA’nın tadili konusunda ikna ettiler. Yapılan değişiklik TBMM’de sorunla karşılaşmamak için “önceki metinde tercüme yanlışlığı yapılmıştır” gerekçesi ile sunuldu.³⁴⁰ Buna uygun olarak “*in the performance of official duty*” cümlesinin tercümesi olarak “resmi bir görevin ifası sırasında” yeterli görülmeyerek, yanına “resmi bir görevin ifası dolayısıyla” ibaresi eklendi. Bu ifade ile kişinin görevli sayılacağı durumlar genişletiliyordu. Kanunda ek hükümlerle yapılan tadil, bir tercüme hatasını düzeltmenin ötesine geçmiş, aslında yeni bir ka-

338 Çavuş Joseph T. Lee ve Hava eri Augustus Roberson, Jr davaları ile birlikte Amerikan makamları Türkiye ile SOFA Antlaşması’nın uygulanmasına ilişkin olarak görüşmelerin aciliyetini gündeme getireceklerdir. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US National Security, December 7, 1955; February 8, 1956; February 26, 1956; March 23, 1956; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases Turkey, December 7, 1955.

339 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases Turkey, December 7, 1955.

340 Tunçkanat, a.g.e., s. 186.

nun maddesi ortaya çıkarılmıştı. Tadil kanunu ile ayrıca “vazife hususunun tayinine müteallik esaslar gönderen devlet ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında tespit olunur” kuralı getirildi.³⁴¹ Bu esaslar ise iki ülke arasında 28 Temmuz 1956 tarihinde yapılan nota değişimi ile belirlendi. Buna göre, Amerikan kuvvetlerinin Türkiye’de bağlı buldukları makamın en yüksek rütbeli komutanı [JUSMMAT Komutanı] tarafından, fiilin görev dolayısıyla veya görev sırasında işlendiğini bildiren belgenin imzalanması halinde bu belge, Türk resmi makamlarınca kabul edilecek ve bu belgenin Cumhuriyet Savcılığı’na ulaşması ile birlikte soruşturma hangi aşamada olursa olsun, dosya Amerikan makamlarına devredilecekti.³⁴² Böylelikle Türkiye, SOFA’nın öngördüğü şekli ile resmi bir görevin ifası sırasında işlenen suçlara ilişkin gönderen devletin “öncelikli olarak” (*priory*) sahip olduğu yargı yetkisini tamamen Amerikan makamlarına bırakmış oldu. Ayrıca Türk makamlarının görev belgesinin doğruluğunu inceleme veya buna itiraz etme hakkının olmaması ise başlı başına sorunlu bir düzenlemeydi.

Amerikan kuvvetlerine bağlı personelinin, karıştıkları pek çok suçta görev belgesi sayesinde Türk mahkemelerinde yargılanmaktan kurtulmaları, çok geçmeden kamuoyunda ciddi tepkilere yol açmaya başladı. Hiçbir şekilde resmi görevli oldukları yolunda kanaatin oluşmadığı, özellikle ölümle sonuçlanan olaylarda bu kişilerin Türk yargısı önüne çıkarılmamaları ve Amerikan askerî makamlarınca verilen düşük cezalarla kurtulmaları, adalete inancı sarsılan Türk halkının kızgınlığını daha da artırmaktaydı. Böyle pek çok olaydan biri Çavuş Frank R. Boston’ın karıştığı trafik kazasıydı. Çavuş Boston 11 Mayıs 1956’da askerî cip ile Eskişehir’den Ankara’ya giderken beş çocuğa çarparak, olay yerinden kaçmaya çalışmış ve çocuklardan üçünün ölümüne neden olmuştu. Bunun üzerine tutuklanarak Eskişehir’de hapishaneye gönderilen Çavuş Boston’ın da-

341 SOFA VII. Maddenin 3A (ii) bendi ile VIII. maddesini Tatbik ve Tadile dair 16.07.1956 tarihli 6816 nolu Kanun. Kanun metninin tamamı için bakınız; Tunçkanat, a.g.e., s. 187.

342 Nota metninin tamamı için bakınız, Tunçkanat, a.g.e., s. 190-191.

va dosyası, 1956 Temmuz ayında yapılan düzenleme ile görevli olma tanımının genişletilmesi sonrasında ABD'ye geçti. Amerikan makamlarının yaptığı yargılamada Çavuş Boston, ihmal sonucu adam öldürmekten ve suç mahallini terk etmekten "suçlu bulunarak" 6 ay boyunca ayda 100 dolar ödeme cezasına çarptırıldı. Ancak bu ceza da, USAF Adli İnceleme Kurulu'nun delil yetersizliği nedeniyle suçlamaları düşürmesi üzerine uygulanmadı. Sadece, Amerikan Hava Kuvvetleri tarafından ölen çocukların ailelerine 6.110 dolar tazminat ödendi.³⁴³

Buna benzer pek çok dava bu dönemde tartışma konusu olmakla birlikte, Albay Orion'un karıştığı trafik kazası, Türkiye'de görev belgesi sorununun sembolü haline geldi. 5 Kasım 1959'da Albay Morrison, Çankaya'da bir gece kulübünde içki içip eğlendikten sonra yolda yürüyen on bir askere arabası ile çarparak birinin ölümüne diğerlerinin ise yaralanmalarına neden olmuştu.³⁴⁴ Tutuklanan albay için bilgi istendiğinde, albayın olay sırasında görev başında olduğuna dair resmi belgenin verilmesi ile mahkeme sanığı Amerikan makamlarına teslim etmiş ve kendisi kazanın üstünden bir gün geçmeden serbest bırakılmıştı.³⁴⁵ Olay Türk basınının büyük bir tepki göstermesine neden oldu.³⁴⁶ *Yeni Gün* gazetesi davaya ilişkin haberinde, Türkiye NATO'ya girdiğinden beri Amerikalı personelinin işlediği suçların sayısının 320'yi bulduğunu ve Amerikalıların otuz Türk'ün ölümüne yol açtığını yazmaktaydı. Aynı haberde işlenen suçların Amerikan makamlarınca suç olarak görülmediği, bu suçlara karışanların çoğunun 30-40 dolar ödeyerek kurtulduğu söylenerek isyan ediliyordu.³⁴⁷

---

343 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US-Bases Turkey, September 12, 1957.

344 "Bir Amerikalı 11 eri yaraladı", *Ulus*, 6 Kasım 1959; "Türkiye'de ağlayan ilk Amerikalı: 1 erin ölümüne, 10 erin de yaralanmasına sebep olan yarbay basın toplantısı yaptı", *Ulus*, 10 Kasım 1959.

345 "11 eri yarlayan Amerikan yarbayı serbest bıraktı", *Ulus*, 7 Kasım 1959.

346 "Kanlı Tarlalar", *Dünya*, 9 Kasım 1959; "11 Türk Askerini Yaralayan Amerikalı Albay hâlâ tutuklanmadı", *Yeni Gün*, 7 Kasım 1959.

347 "11 Türk Askerini Yaralayan Amerikalı Albay hâlâ tutuklanmadı", *Yeni Gün*, 7 Kasım 1959.

Halkın büyüyen tepkisine paralel olarak dava, izleyen günlerde Meclis gündemine de taşındı. 13 Kasım'da TBMM'ye bir önerge veren CHP Mardin Milletvekili Kamil Boran, Morrison davasına değindikten sonra Türk Hükümeti'nin yasaları ihlal eden Amerikalılara ilişkin bir önlem alıp almayacağını soruyordu.³⁴⁸ Ancak bütün bu tepkiler Morrison'ı Türk yargısı önüne çıkarmaya yetmediği gibi Amerika'ya yollanan Morrison, olay nedeniyle sınırlarının bozulduğuna hükmedilerek bir adada tatile yollanacaktı.³⁴⁹

Görev belgesi sayesinde Türk yargısından kurtulan Amerikan askerlerinin haberleri izleyen günlerde de basında yer almaya devam etti. Mevzunun hukuki bir uyuşmazlığın ötesine geçmesi, ABD'nin Türk halkı gözünde imajını yıpratması Amerikan makamlarını da endişelendirmeye başlamıştı. Bu dönemde Ankara'daki Elçilik düzenli olarak her türlü davadan Amerikan Dışişleri'ni haberdar etmekte ve aynı zamanda halkın tepkisine dikkat çekerek, bozulan ilişkileri düzetmek için acil olarak yeni bir halkla ilişkiler programına duyulan ihtiyaçtan bahsetmekteydi.

Kamuoyundaki bütün bu tepkilere karşın, Menderes Hükümeti döneminde bu konuda ciddi bir girişimde bulunulmadı. Amerikan makamlarının çabası ise sadece artan Amerikan karşıtlığına karşı alınması gereken önlemler üzerine düşünmek ile sınırlıydı. 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında, ikili antlaşmaların gözden geçirilmesi sürecinde, görev belgesi sorunu öncelikli olarak ele alındı. Türkiye, 17 Ocak 1961'de Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na görev belgesi sorununa ilişkin bir nota verdi. Bu notada, Amerikan makamlarının yaptığı görev tanımını nihai kılan 28 Temmuz 1956 tarihli nota değişimi ile yapılan antlaşmanın, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na aykırı olduğu ifade edildikten sonra, Türkiye'nin ABD'ye nihai olarak bu hakkı devretmek durumunda bırakılarak ayrıncılığa uğrayan iki NATO ülkesinden biri olduğu [diğeri Yunanistan'dır] savunul-

348 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1955-1959), US Bases&Turkey, November 17, 1959.

349 Ataöv, a.g.e., s. 203; Çelenk, a.g.e., s. 79.

makta ve görev belgesinin düzenlenme şeklinin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki kapitülasyonları hatırlattığı vurgusu ile yeni bir düzenleme talep edilmekteydi.³⁵⁰

Washington bu konuda değişikliğe yanaşmak istemiyordu. Türkiye'nin talebinin üstünden bir seneden fazla zaman geçmesine rağmen bir ilerleme kaydedilememişti. Nisan 1962'de Türk Dışişleri tarafından konunun çözümüne ilişkin bir öneri hazırlanarak Amerikan makamlarına iletildi. Türkiye, öncelikle diğer NATO ülkelerindekine eşit bir uygulama talebinde bulunmaktaydı.³⁵¹

Ancak bu öneriye de olumlu veya olumsuz yönde bir cevap alamayan Ankara, bu sessizlikten rahatsızdı. Türkiye'nin görev belgesi sorununun çözülmesi konusundaki ısrarında ciddi olduğunu anlayan Amerikan yönetimi, Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları ile istişare ederek bir orta yol bulma çabası içine girdi.³⁵² Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ile anlaşmaya varmanın gerekliliğine inanmasına karşın Savunma, herhangi bir değişikliğin sahip oldukları haklardan feragat anlamına geleceği gerekçesi ile Dışişleri'nin bu konudaki düzenleme önerilerine karşı çıkıyordu.³⁵³ ABD'nin Ankara Elçisi Hare ise Türk makamlarının sabrının kalmadığı düşüncesindeydi ve eğer bu konu çözülmezse Türkiye'nin Amerika'nın yargı hakkını tanımaktan tamamen vazgeçebileceğinden, iki ülke arasındaki ilişkilerin bu nedenle bozulabileceğinden kaygılanıyordu. Türkiye'nin sunduğu öneriye karşı ABD'nin sessizliğini eleştiren Hare'e göre bu konuda samimi

---

350 NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), February 2, 1963.

351 NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), February 1, 1963 ve January, 1963.

352 NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), January 11, 1963.

353 NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), February 2, 1963.

bir çözüm sunmadıkça artık Ankara'yı ikna edebilmenin yolu kalmamıştı.³⁵⁴

Türkiye ile bir uzlaşuya varma fikrini paylaşan Amerikan Dışişleri bununla birlikte bu konuda çok fazla da taviz verme taraftarı değildi. Başından beri Ankara'nın önerisi ABD için kabul edilebilir bir seçenek oluşturmuyordu. Sürdürülen sessizliğin, Türkiye'nin taleplerine cevap vermekten kaçınılmasının, ardında yatan neden ise devam etmekte olan Jüpiter füzelerinin Türkiye'den kaldırılmasına ilişkin görüşmelerdi. ABD Dışişleri, Jüpiterlerin kaldırılmasına ilişkin nihai antlaşmaya varılana kadar elini zora sokacak bu konuyu mümkün olduğu kadar erteleme gayreti içindeydi.³⁵⁵ Bu nedenle, Türkiye'nin önerisine olumsuz cevabın Elçiliğe Şubat ayında bildirmesine karşın, Büyükelçi kararı Dışişleri Bakanı Erkin'e açmak için Jüpiterlere ilişkin nihai antlaşmanın yapıldığı Nisan ayına kadar bekleyecekti.³⁵⁶

Türkiye'nin önerisindeki kilit nokta görev tanımında nihai kararı verme yetkisinin Türk makamlarına devredilmesi idi.³⁵⁷ Hiçbir NATO ülkesinde böyle bir uygulama olmadığını savunan Amerikan Dışişleri ise, görev statüsünün nihai tanımı da dâhil olmak üzere Türkiye'deki NATO-SOFA'ya ilişkin bütün düzenlemelerin, diğer NATO ülkelerindeki prosedürler ve uygulamalarla paralellik gösterdiği gerekçesi ile bu öneriye karşı çıkmaktaydı. Amerikalı yetkililer mevcut uygulamada, (ev sahibi devletin diplomatik teamüllere uygun olarak hükümetler seviyesinde verilen belgeyi görüşme hakkı saklı kalmakla birlikte) Amerikan

---

354 NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), February 2, 1963.

355 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963), February 25, 1963.

356 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963), April 26, 1963.

357 NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), August 20, 1962; NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), April 30- May 1, 1963.

makamlarınca verilen görev belgesinin her ev sahibi ülke tarafından kabul edildiğini savunmaktaydılar.³⁵⁸ Açıklama tatmin edici değildi. Çünkü Türkiye'deki mevcut örneklerde hükümetler seviyesinde bile belgeyi görüşme diye bir uygulama yoktu. Ayrıca ABD Dışişleri yetkilileri tarafından savunulan, bazı NATO ülkelerinin teknik olarak son karara hakları olsa bile, bunun aslında "uygulamada kullanılmadığı" argümanı ise ikna edicilikten uzaktı. Çünkü Amerikan makamları Türkiye'ye "teknik olarak" bile bu hakkı tanımaktan kaçınıyorlardı. Burada dayandıkları gerekçe ise aslında uygulama farkının olmadığı, farkın kimi ülkede bu hakkın yazılı bir antlaşma ile kimisinde ise sözlü bir mutabakatla elde edilmesinden kaynaklanıyordu.³⁵⁹

5 Haziran 1964'te ABD Başkanı Johnson'ın Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektubun yarattığı gerilim, SOFA Antlaşması'nın gözden geçirilmesi konusunda Türkiye'nin daha katı bir tutum takınmasına yol açtı. Dışişleri Bakanlığı NATO Daire Başkanı Pertev Subaşı, 4 Eylül'de Amerikalılarla yapılan toplantıda, NATO-SOFA uygulamalarında yapılacak değişikliğin kâğıt üstünde değil, görülebilir olmasını istediklerini ve ortak kontrol hakkı talep ettiklerini Türk heyeti adına yaptığı konuşmada dile getirdi. Türkiye için tek sorun görev belgesi değildi. En temel şikâyetlerden bir diğerini mevcut uygulamaların detaylarına ilişkin bilgi sahibi olmayışları ve özellikle gümrüksüz mallardan dolayı oluşan ekonomik kayıp oluşturmaktaydı.³⁶⁰ Gümrüksüz olarak Amerikan mallarının satıldığı askerî mağazalara [PX mağazaları] giriş kartlarının kurallara uymayan şekilde dağıtılması ve yasağa karşın bu malların Türklere satılması sonucu doğan karaborsa sorunu devam ediyordu.³⁶¹ Top-

358 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963), February 25, 1963.

359 NARA, RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, Defense Affairs, Bases Turkey (1957-1963), April 30-May 1, 1963.

360 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, September 11, 1964.

361 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963), February 7, 1963.

lantıdan çıkan işbirliği kararına karşın, uygulamada değişiklik üzerine görüşme için taraflar ancak 1965'in Ocak ayında tekrar bir araya gelebildiler. Pertev Subaşı'nın yerine göreve gelen Şükrü Elekdağ'ın başkanlık ettiği Türk heyeti, benzer talepleri dile getirdi ve özellikle gümrüksüz mallar ve bunun yol açtığı ekonomik kayıplar üzerinde durarak, Türkiye'nin taleplerini tekrar hatırlattı. Ancak toplantıdan bir sonuç alınamamıştı.³⁶²

Görev belgesi, gümrüksüz mallar ve yargı feragati başta olmak üzere SOFA uygulamalarına ilişkin sorunlar, 1965'te Süleyman Demirel Başkanlığı'nda Adalet Partisi'nin (AP) iktidara gelmesi sonrasında Türkiye İşçi Partisi'nin muhalefeti ile birlikte ABD ile ilişkili diğer sorunlarla birlikte Meclis gündemine taşındı. Konuya ilişkin muhalefeti yatıştırmaya çalışan Demirel, 9 Kasım 1965'te Millet Meclisi'ne hitaben yaptığı konuşmada Amerikalı askerî personelin yargılanmasına ilişkin yeni kararnamenin yürürlüğe gireceğini belirterek şu açıklamayı yapıyordu:³⁶³

“Suça karışan NATO personelinin davaları yeni yasal maddelerle düzenlenmiştir. Bu sistem yürürlüğe girmiştir. NATO ülkelerinde görev yapan bizim askerlerimiz de aynı ayrıcalıklardan yararlanacaklar. Gümrük vergilerine ilişkin ayrıcalıklar da buna dâhil. Bu sistem karşılıklılık esasına göre uygulanacaktır.”

Ancak 12 Kasım'da Amerikan Elçiliği'nin Demirel'in konuşmasına ilişkin Washington'a gönderdiği yazıdan aslında konunun çözülmemiş olduğu anlaşılıyordu. Demirel'in yaptığı konuşmadan övgüyle söz eden ve muhalefetin tezlerini çürütmek için gösterdiği çabayı takdir eden Elçilik, NATO personelinin davalarına ilişkin Demirel'in hangi düzenlemeden bahsettiğinden habersizdi. “Karşılıklılık esasına” ilişkin kesinlikle herhangi bir fikirleri olmadığını söyleyen Büyükelçi, görev tanımı-

362 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, January 26, 1965.

363 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, November 12, 1965.

na ilişkin 1964 Ekim ayında başlayan görüşmelerin Mart ayına kadar devam ettiğini ancak bir sonuç alınmadığını hatırlatmaktaydı. O tarihten sonra ise yeni görüşmeler yapılmamıştı.³⁶⁴

Oysa 11 Kasım tarihli *Milliyet* gazetesinde yargılama usulünde değişiklik yapıldığı haberi yer alıyordu. Habere göre, kararname ile birlikte Türkiye’de görevli Amerikalı personel herhangi bir suç işlediği takdirde görev başında olup olmadığı bağlı olduğu Amerikan makamı tarafından tespit edilecekti. Ancak bu belgenin doğruluğunu kabul etmeme hakkı Türk makamlarına ait olacaktı. Belgenin kabul edilmemesi halinde ise sanık Türk mahkemelerinde yargılanacaktı. Yine bu haberde yer alan bilgiye göre bu antlaşma bir süredir uygulanmaktaydı.³⁶⁵

Demirel’in açıklamasının ardından yayılan bu haberler için Elçilik, “zor geçecek görüşmelerin habercisi” yorumu yapıyordu.³⁶⁶ Gerçekten de Elçilik bu görüşünde haklı çıktı. Görev belgesinin düzenlenmesine ilişkin prosedür konusunda ancak 24 Eylül 1968’de mutabakata varılabildi.³⁶⁷ Nota değişimi ile gerçekleştirilen yeni antlaşma, Türkiye’nin görev belgesi konusunda nihai karar merci olma ısrarından vazgeçtiğini gösteriyordu. Bununla birlikte bu antlaşma ile verilen belgenin “Türk Genelkurmay Başkanlığı tarafından kabule değer görülmesi şartı” getirilmişti. Buna göre, Türkiye’nin itirazı Amerikan makamlarınca da kabul edilirse dava Türk mahkemelerinde görülecekti. Ancak Türk Genelkurmay’ının bir görev belgesini kabul etmemesi ve Amerikan makamlarının buna karşı çıkması durumunda, müzakere yoluyla bir antlaşmaya varılacaktı. Türkiye’nin böyle bir hakkı elde etmiş olması ilk bakışta önemli gözükmekteydi. Bununla birlikte antlaşma, verilen görev belgesi konusunda iki ay içinde uzlaşma sağlanmasını istiyordu. Eğer bu süre zarfında uzlaşma sağlanamaz ise mesele görüşül-

364 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, November 12, 1965.

365 “Amerikalıları yargılama usulünde değişiklik yapıldı”, *Milliyet*, 11 Kasım 1965.

366 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1964-66), Political & Defense, November 12, 1965.

367 Antlaşmanın tam metni için bakınız; Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 192-195.

meye devam etmekle birlikte, SOFA hükümleri gereği bir davanın hızla görülmesi şartına uygun olarak, ilgili dava Amerikan makamlarına devredilecekti. Bu da aslında uygulamada çok büyük bir değişikliğin olmadığı anlamına geliyordu. Nitekim antlaşma sonrasında bu konuda itirazlar dinmeyecek, devam eden görev belgesi uygulamasına ilişkin olarak muhalefet tarafından “yasal kapitülasyon” benzetmesi yapılacaktı.³⁶⁸

Görev belgesine ilişkin bu antlaşma bugün de geçerliliğini korumaktadır.³⁶⁹ Meselenin taraflar arasında büyük bir sorun olmaktan çıkmasını sağlayan şey hukuki düzenlemeler değil, Türkiye’de görev yapan Amerikan askerlerinin sayısının ciddi şekilde azalmış olması, buna paralel olarak da bu tür adli vakaların sayısının düşmesidir.

1967 Arap-İsrail Savaşı: Hükümetin İncirlik sınavı

Türkiye’nin Amerikan askerlerinin ülkedeki varlığını ve ABD ile ilişkileri ateşli şekilde tartışmaya devam ettiği 1967 baharında, Ortadoğu’da gerilen siyasi ortam her an patlak verecek bir savaşın sinyallerini vermeye başlamıştı. Bu gerilim Türkiye’deki tartışmalara yeni bir boyut kattı. İsrail ile Arap ülkeleri arasında çıkacak bir savaşta İsrail’e yardım için Amerika’nın operasyon başlatacağına ilişkin söylentiler, İncirlik Üssü’nün Amerikan uçaklarınca kullanılacağına dair söylentilere neden olmuştu. Ancak ABD için 1958’de Lübnan Savaşı’nda yararlılığı kanıtlanmış İncirlik Üssü’nü kullanmak, Türkiye ile son dönemde yaşanan sıkıntılar ve ülkede yükselen Amerikan karşıtlığı göz önüne alındığında, bu sefer o kadar kolay gözüküyordu.

Ortadoğu’daki durumun endişe yaratmaya başladığı 1967 yılının başından itibaren hükümet yetkililerince yapılan açıklamalar, Türkiye’nin üslerin kullanımı konusunda hassasiyetinin

368 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 7, 1970.

369 Türkiye ile ABD arasında yürürlükte olan antlaşmaların listesi için bakınız: ABD Ankara Büyükelçiliği internet sitesi http://turkey.usembassy.gov/treaty_websites.html, erişim tarihi: 05.05.2007.

arttığını göstermekteydi. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Ocak ayında *Tercüman* gazetesine verdiği demeçte, söz konusu üslerin NATO çerçevesinde kolektif savunma amacına yönelik olduğunu belirterek hiçbirinin Türk Hükümetinin iradesi dışında kullanılamayacağını açıklamıştı.³⁷⁰ Aynı yıl Bakanlığın bütçe görüşmeleri sırasında Senato'da konuşan Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu, Türkiye'de NATO Antlaşması çerçevesinde kurulan tesis ve üslerin Türk Hükümeti'nin arzu etmediği doğrultuda kullanılamayacağını ve Türkiye'nin bu şekilde bir savaşa sürüklenemeyeceğini tekrarlıyordu.³⁷¹

Mayıs ayı sonunda Mısır devlet başkanı Nasır'ın Akabe Körfezi'ni İsrail'e giden gemilere kapatma kararının ardından bölgede gerilim iyice tırmanmıştı. 27 Mayıs'ta bunun üzerine bir açıklama yayınlayan Türk Dışişleri, Hükümet'in komşularla iyi dostluk ilişkileri çerçevesinde Türkiye ile Arap ülkeleri arasında mevcut yakın ilişkileri göz önünde bulundurduğunu hatırlatarak, barışa yönelik gayretleri desteklediğini duyurdu.³⁷² Türkiye kesinlikle bu savaşın dışında kalmak istiyordu. Ancak basında yer alan çok çeşitli haberler kafa karışıklığının devam etmesine yol açtı. Konunun gündeme oturması üzerine Meclis'te bir konuşma yapan Dışişleri Bakan Vekili ve İçişleri Bakanı Faruk Sükan, Türkiye'nin menfaatlerinin bölgenin sulh ve güvenlik içinde bulunması yönünde olduğunu tekrarladı ve hükümetin bu duruşu koruduğunu, bunun dışında basında yer alan açıklamaların gerçeği yansıtmadığını söyledi.³⁷³

Türkiye'nin Arap komşularını rahatlatan bu açıklamasına karşın, konuya ilişkin görüşü sorulan Amerikan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Robert McCloskey'in, basın toplantısındaki ifadeleri suları bir kez daha bulandırdı. Türkiye'deki üslerin Orta-

370 "Başbakanın *Tercüman* Gazetesine Demeci, 15 Ocak 1967", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, sayı 28, Ocak 1967, s. 74.

371 "Topaloğlu, Üslerin Arzu Etmediğimiz İstikamette Kullanılamayacağını Söyledi, 3 Şubat 1967" *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, sayı 29, Şubat 1967, s. 12.

372 "Hükümet Görüşünü Açıkladı", *Ulus*, 29 Mayıs 1967.

373 "Orta Doğu Buhranı Hakkında Dışişleri Bakan Vekilinin Millet Meclisinde Yaptığı Konuşma, 29 Mayıs 1967" *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, sayı 32, Mayıs 1967, s. 100-103.

doğu'da muhtemel bir harekât için kullanılamayacağına yönelik Türk Hükümeti'nin kendilerine bir açıklama yapmadığını söyleyen McCloskey'nin Washington'un böyle bir isteğinin olup olmadığı yolundaki soruları ise cevapsız bırakması kafalardaki soru işaretlerini daha da artırdı.³⁷⁴ Bu durumu, "Üslerin kullanılması meselesinde rivayet muhtelif" başlığı ile özetleyen 2 Haziran 1967 tarihli *Ulus* gazetesi, McCloskey'in açıklamasıyla, *el-Ahram* gazetesinin "Türkiye Mısır'a teminat verdi" haberini yan yana duyurarak, belirsizliği gözler önüne seriyordu.³⁷⁵

Aynı günlerde, Amerika'nın destek talebini iletmek üzere Amerika Büyükelçisi Parker T. Hart, Dışışleri Bakanı Çağlayan-gil ile bir araya geldi.³⁷⁶ Ancak bu görüşme Amerikalılar adına beklenen şekilde sonuçlanmadı. Türkiye, ABD'nin üslerin kullanımı talebini olumsuz yanıtlamıştı. Oysa aynı günlerde Sovyet gemilerine Boğazlardan geçiş izni verilmişti.³⁷⁷

5 Haziran 1967'de, İsrail uçaklarının Mısır'ı bombalaması ile birlikte altı gün sürecek olan Arap-İsrail Savaşı başladı. Savaş başlar başlamaz Türkiye Büyük Millet Meclisi acil olarak toplandı. Ortadoğu'daki gelişmeler ile ilgili Meclis'i ve Senato'yu bilgilendirmek amacıyla kürsüye çıkan Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayan-gil'in açıklamaları vekilleri tatmin etmemişti. Bakan, konuşması sonrasında, özellikle İncirlik Üsü başta olmak üzere Türkiye'deki üslerin kullanılıp kullanılmayacağı soruları ve izin verilmediğine yönelik garanti talepleri ile karşı karşıya kaldı. Çağlayan-gil'in Senato'da yaptığı "NATO Antlaşması'nın üçüncü maddesi uyarınca meydana getirilen tesislerin, Türk Hükümeti'nin arzusu hilafında bir olupbit-tiye getirilip kullanılmasına imkân yoktur," açıklaması da yetersiz kalmıştı.³⁷⁸

374 "Amerikan Dışışleri Bakanlığı Sözcüsünün Türkiye'deki Tesislerle İlgili Beyanı, 31 Mayıs 1967" *Dışışleri Bakanlığı Belleteni*, sayı 32, Mayıs 1967, s. 42.

375 "Üslerin Kullanılması Meselesinde Rivayet Muhtelif", *Ulus*, 2 Haziran 1967.

376 "Amerika'ya Görüşümüzü Bildirdik", *Ulus*, 3 Haziran 1967.

377 "İlk Rus Harb Gemisi Boğazlardan Geçti", *Milliyet*, 1 Haziran 1967.

378 "Dışışleri Bakanının Orta Doğu Olayları Hakkında Senato'da Yaptığı Konuşma, 6 Haziran 1967" *Dışışleri Bakanlığı Belleteni*, sayı 33, Haziran 1967, s. 37-38.

Ertesi gün gerçekleşen Dışişleri Bakanı'nın bulunmadığı Meclis oturumunda muhalefet itirazlarına devam etti. Güven Partisi adına konuşan Turhan Fevzioglu, Hükümet'in, Türkiye'de ittifaklara dayanarak kurulan üslerin Ortadoğu bölgesindeki savaşa müdahale amacıyla kullanılmasına müsait olmadığını müttefiklere resmen bildirmesini partisi adına talep etmekteydi. Benzer kaygıları dile getiren TIP'ten Çetin Altan ise konuşmasında, bu tesislerin, Ortadoğu krizinde Türkiye'nin inisiyatifi dışında ABD tarafından kullanılarak, Türkiye'nin bir oldubitti ile karşı karşıya bırakılmayacağı konusunda güven sahibi olmadıklarını belirtiyordu.³⁷⁹ Tüm bu şüphelere karşın, Hükümet üslerin kullanılmasının söz konusu olmadığını ısrarla vurgulamaya devam etti. 8 Haziran günü muhalefet partilerinden gelen soruları cevaplayan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türkiye'deki üslerin Ortadoğu'daki savaşla ilgili olarak kullanılmasının imkânsız olduğunu şu sözlerle dile getirmekteydi;³⁸⁰

“Bunlar müşterek üs ve tesislerdir ve Türkiye'nin iradesi dışında, Türkiye'nin menfaatleri ile politikası ile bağdaşmayacak şekilde kullanılmaları asla mevzu bahis değildir. Asla mümkün değildir.(...) Bir kere şu hususu tekrar ve kesinlikle belirtmek isterim. Bunlar NATO çerçevesinde kurulmuş müşterek tesislerdir ve biraz evvel belirttiğim gibi Türkiye'nin iradesi dışında kullanılmaları mümkün değildir.”

Çağlayangil sözlerinde haklıydı. 1967 Savaşında, ABD Türkiye'deki haberleşme istasyonlarından yararlanmakla birlikte Incirlik Üssü'nün de dâhil olduğu Türkiye'deki üslerin yakıt ikmali ve uçuşlara donanım desteği verilmesi kapsamında kullanımına dair izin almayı başaramadı.³⁸¹ Üslerin kurulmasından

379 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, cilt 18, Birleşim 114, Oturum 1, 6 Haziran 1967, s. 132-137.

380 “Orta Doğu Savaşı ile İlgili Olarak Millet Meclisinde Yapılan Konuşmalara Dışişleri Bakanının Verdiği Cevap, 8 Haziran 1967” *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, sayı 33, Haziran 1967, s. 39-41.

381 Bruce R. Kuniholm, “Turkey and the West”, *Foreign Affairs*, vol. 70, No. 2 (Spring, 1991), s. 40.

1960'ların sonuna kadar geçen yirmi yıllık süre zarfında bütün dünya değişirken, Türkiye'nin ABD'ye bakışında da değişiklikler meydana gelmişti. 1969'da OSIA'nın imzalanması ile birlikte, Türkiye'deki üslerin statüsü yeniden belirlenirken, ilişkilerde de yeni bir döneme girildi.

Ortak savunma tesisi

Vietnam Savaşı'nın getirdiği ekonomik yük ve yumuşama döneminin koşulları, Türkiye'nin antlaşmaların yenilenmesi yönündeki baskısı ile birleşince üslerin statüsüne değişiklik getirecek bir sürecin içine girildi. ABD içinde de bir süredir mevcut üs yapısı ile ilgili sorunlar dile getirilmekteydi. 31 Ekim 1966'da yayınlanan USAF Üslenme Çalışması (*USAF Basing Study*) başlıklı raporda, yeni opsiyonlar geliştirilirken "bağlantılı operasyonel üs" (*collocated operational base*) kavramı ortaya atılmıştı. Bağlantılı operasyonel üs, ev sahibi devlete ait olmakla birlikte, ana üslerdeki Amerikan kuvvetleri tarafından bu üsler ev sahibi devletle birlikte ortak olarak kullanılacaktı. Bağlantılı üsler büyük ölçüde ana üssün kaynaklarından yararlanacaktı. Bu sayede ABD üzerindeki yükü hafifletmeyi amaçlıyordu.³⁸² 1960'ların sonlarına doğru Amerikan ekonomisinde kritik noktaya gelen sorunlar yeni üs planının hayata geçirilmesini zorunlu kıldı.

Aynı günlerde Türkiye'de yükselen Amerikan karşıtlığı ve hükümetin üstünde oluşan kamuoyu baskısı ABD ile yeni bir antlaşma için masaya oturmayı kaçınılmaz hale getirmişti. Uzun süren görüşme ve çalışmaların sonucunda taraflar bir antlaşma metni üzerinde 1969 yılı yazında antlaşmaya varabildiler.

İncirlik Üssü'nün hukuki statüsü: OSIA

3 Temmuz 1969'da Türkiye ile ABD, iki ülke arasında daha önce yapılan antlaşmaları revize ederek bir çatı altında toplayan Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması'nı imzaladılar.

382 Bkz. yuk. s. 107.

Ocak 1970'te TBMM ile Senato'nun kapalı oturumlarında üyelerle açıklanan antlaşmanın, gizli olması nedeniyle kamuoyuna sadece temel prensipler hakkında bilgi verilmişti. Antlaşmanın içeriği hakkında halkın bilgisi ancak, 1974 Şubat'ında, ABD'nin Kıbrıs Harekâtı nedeniyle Türkiye'ye karşı silah ambargosu kararını almasından sonra oldu. 16-17 Mart 1975'te, *Hürriyet* gazetesi antlaşma metninin tamamını yayınladı.³⁸³

BM Antlaşması'nın 51. maddesi ve NATO Antlaşmasınının 3. maddesini temel alan OSIA'da, eski antlaşmalardan kaynaklanan pek çok sorun giderilmişti. Daha önce uygulama antlaşmaları nedeniyle ortaya çıkan ihlalleri peşinen aşmak için açık bir ifade ile "uygulama antlaşmalarının hiçbir hükmünün bu antlaşmanın metin ve ruhuna aykırı olamayacağı" hükmü getirilmişti.³⁸⁴ Bunun yansısı, OSIA ile Askerî Tesisler Antlaşması döneminde neredeyse tamamen Amerika'nın kontrolüne bırakılmış olan, ortak askerî tesislerin işleyişine ve burada görev yapan personele ilişkin kuralların belirlenmesi "önceden Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından tasvib olunması" şartına bağlanmıştı. Ayrıca yeni antlaşma ile ortak askerî tesislerin amaç, mahiyet ve faaliyetlerine etki edecek herhangi bir değişikliğin Türkiye'ye haber verilmeden gerçekleştirilmesinin de önüne geçiliyordu. OSIA yeni kurulacak tesislere ilişkin de hükümler içermekteydi. Buna göre, Türkiye tarafından tahsis edilen arazi üzerinde Amerikalılar tarafından kurulacak her türlü tesis, kuruluş tarihinden itibaren Türk Hükümeti'nin malı olacaktı. Antlaşma ile ayrıca, ortak tesislerin Türk Hükümeti'nin yetkili makamlarının denetimine tâbi olacağı ve Türkiye'nin sivil ve askerî personelini buralarda görevlendirme hakkı bulunduğu hükme bağlanmıştı.

Antlaşma Incirlik'le ilgili yeni düzenlemeleri de içeriyordu. Buna göre, NATO'ya tahsisli Amerikan uçakları Incirlik'te NATO'nun ortak savunma planları gereğince görev yapacaklardı. Bunun anlamı, Incirlik'in NATO Konseyi onaylı ortak savunma planlarında kullanılacağı başka bir ifade ile Türkiye'nin

383 Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 278.

384 OSIA'nın tam metni için bakınız; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 277-286.

de üye olduğu bu Konsey kararları olmadıkça veya TBMM'nin başka şekilde onayı olmadan, NATO dâhilinde bile olsa Incirlik'in kullanılamayacağı idi. Ayrıca NATO Antlaşması'nın, BM Antlaşması'nın hükümlerine uygun şekilde düzenlenmiş olması nedeniyle savunma amaçları dışında başka bir amaç için kullanılması da söz konusu değildi.³⁸⁵

1969 Antlaşması ile üslerin kullanımlarında ve statülerinde değişiklikler yapıldı. Yapılan antlaşma ile Diyarbakır (Pirinçlik), Kocaeli (Karamürsel) ve Adana (Incirlik) üslerine, Sinop'taki radar tesislerine ve Ankara Balgat'ta bulunan lojistik tesisler ile TUSLOG karargâhına "ortak savunma tesisi" statüsü verildi. Ayrıca bu statü verilmeyen İstanbul, İzmir ve İskenderun'da bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait tesislerde, takım-bölük büyüklüğünde Amerikan kuvvetlerine ait ulaştırma personelinin görev yapmasına izin verildi.³⁸⁶ Bu açık hükümlere karşın, İstanbul ve İzmir'deki tesislerin ve Balgat'taki Ankara Havaalanını da içeren Ankara'daki tesislerin statüleri iki ülke arasında daha sonra sorun yaratmıştır. Amerikalı personelin görev yaptığı bu tesislerin ABD tarafından ortak savunma tesisi statüsü içinde kullanılmak istenmesi Ankara tarafından kabul edilmeyecektir.³⁸⁷

Statüsü değişen beş tesisin yanı sıra geriye kalan tüm üs ve tesislerin tamamen Türkiye'ye devredilmesi konusunda mutabakata varılmıştı.³⁸⁸ Samsun, Trabzon ve Çiğli'deki askerî tesislerin 1 Temmuz 1970'te Türk Silahlı Kuvvetleri'ne devri tamamlandı.³⁸⁹ Çiğli'nin devredilmesiyle birlikte üstlendiği faaliyetler aşamalı olarak sona erdirilirken, buradaki hava birliği de

385 "Başbakanın İkili Antlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı", Dışişleri Bakanlığı Belletini, sayı 65, Şubat 1970, s. 103.

386 "Başbakanın İkili Antlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı", Dışişleri Bakanlığı Belletini, sayı 65, Şubat 1970, s. 103 ve 107.

387 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 22, 1972.

388 "Başbakanın İkili Antlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı", Dışişleri Bakanlığı Belletini, sayı 65, Şubat 1970, s. 103 ve 107.

389 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 7, 1970.

kalıcı olarak Incirlik'e nakledildi.³⁹⁰ Bu yeni durum ile birlikte Incirlik ek inşaatlar ile büyütüldü. Benzer şekilde Diyarbakır, Karamürsel, Sinop'taki tesisler de genişletildi.³⁹¹ Tüm bu sürecin sonunda Türkiye'deki Amerikan kuvvetlerine bağlı askerî personel sayısı altı bine indirildi.³⁹²

Yürürlüğe girmesi ile OSIA 23 Haziran 1954 Askerî Kolaylıklar Antlaşması'nın yerini aldı. Ancak OSIA kendinden önce yapılan bütün uygulama antlaşmalarını ortadan kaldırmış değildir. Mesela NATO kapsamında imzalanan 23 Haziran 1954 tarihli Türkiye'deki Amerikan Askerlerinin Statüsünü belirleyen SOFA uygulama antlaşması bugün hâlâ yürürlüktedir.³⁹³ Diğer kimi antlaşmalar ise OSIA çerçevesinde gözden geçirilmiştir. Yeni antlaşma pek çok açıdan Türkiye'nin üsler üzerinde kontrolünü genişletirken, Amerika'nın sahip olduğu hakları da sınırlandırmıştır. Bununla birlikte bu antlaşma, geçmişten kalan sorunların hepsine çözüm olmamıştır. Bunun sebeplerinden biri hukuki olarak bir takım eksiklikler kapatılmakla birlikte, uygulamada bunun her zaman karşılık bulmamasıdır. ABD ile Türkiye arasında OSIA öncesi yaşanan sorunlara baktığımızda bu sorunların her zaman antlaşmaların içeriğinden değil, kimi zaman mevcut antlaşmaların ihlalden kaynaklandığı açıktır.

Yeni antlaşma da eleştirileri tam anlamıyla dindirememiştir. ABD, Türkiye'deki üslerin bazılarında vazgeçse de bazılarını kullanmaya devam etmesi nedeniyle Türkiye'nin egemenlik haklarının ihlal edildiği yönündeki eleştiriler TIP tarafından

---

390 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 7, 1970.

391 Ömer Karasapan, "Turkey and US Strategy in the Age of Glasnot", Middle East Report, September-October 1989, s. 7.

392 "Başbakanın İkili Antlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı", Dışişleri Bakanlığı Belletini, sayı 65, Şubat 1970, s. 108.

393 Türkiye ile ABD arasında yürürlükte olan antlaşmaların listesi için bakınız; ABD Ankara Büyükelçiliği internet sitesi http://turkey.usembassy.gov/treaty_websites.html; CRS raporunda yer alan ABD ile NATO üyesi ülkeler arasındaki SOFA Antlaşmaları listesi. R.Chuck Mason "Status of Forces Agreement (SOFA): What Is It and How Might One Be Utilized in Iraq", CRS Report for Congress, June 16, 2008.

Meclis kürsüsünde seslendirilmeye devam etmiştir.³⁹⁴ Yükselen itirazlar karşısında, 7 Şubat 1970'te bir basın toplantısı düzenleyen dönemin başbakanı Süleyman Demirel, OSIA'nın imzalanmasıyla yeni bir dönemin başladığı, geçmiş uygulamalardan kaynaklanan hataların önlendiği ve 1954 Antlaşması'nın dezavantajlarının ortadan kaldırıldığını anlatarak kamuoyunu ikna etmeye çalışacaktır.³⁹⁵ Bununla birlikte, basında pek çok kalem Başbakan'ın açıklamalarından tatmin olmuş gözükmemektedir.³⁹⁶ Özellikle antlaşmanın içeriğinin kamuoyu ile tam paylaşılmaması ve Amerika'ya tanınan ayrıcalıklar eleştiri konusu olmaya devam etmiştir.

Öte yandan OSIA, Amerikalıları da tam anlamıyla mutlu eden bir antlaşma olmamıştır. Türkiye'ye tesislerin devredilmesi aslında ABD'nin o dönem uyguladığı denizaşırı bölgelerde yeniden yapılanma politikasına uygun olmakla birlikte geriye kalan tesislerin kullanımı konusunda sıkıntı içine girmiştir. OSIA'nın uygulama antlaşmalarına ilişkin görüşmeleri sırasında bu anlaşmazlık daha da belirginleşecek ve Amerikan makamlarının pek çok kez görüşmelerin yavaşlığından şikâyet etmesine yol açacaktır. Üzerinde anlaşılmaya çalışılan her konunun, siyasi gerginlik vesilesi olması başka bir güçlük olarak karşılımlarına çıkacaktır.³⁹⁷ Görüşmeleri hızlandırmak için uğraşıldıysa da istenilen sonuç elde edilemeyecektir. Nitekim 1974 yılında OSIA feshedildiğinde uygulama antlaşmaları henüz tamamlanmamıştır.

OSIA Antlaşması imzalanmasının, sadece Türkiye'nin ısrarcı taleplerinin ve kamuoyundaki tepkisinin sonucunda gerçek-

394 Uslu, *a.g.e.*, s. 196, Tunçkanat, *a.g.e.*, s. 243-259, Çelenk, *a.g.e.*, s. 94.

395 "Başbakanın İkili Antlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı", Dışişleri Bakanlığı Belletini, sayı 65, Şubat 1970, s. 98-140.

396 *Akşam*'dan İlhami Soysal, *Milliyet*'ten Kemal Bisalman, *Cumhuriyet*'ten İlhan Selçuk basın toplantısından sonra kaleme aldıkları yazıları ile OSIA'yı ve Başbakan Süleyman Demirel'in bu konudaki açıklamaları eleştiren basındaki isimlerden birkaçıdır. NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 10, 1970.

397 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 22, 1972.

leştigini söylemek doğru değildir. Tüm bunların etkisi yadsınmaz olmakla birlikte, ABD'nin dünyada denizaşırı üslerinde ve komutanlıklarında yapılanmaya gitmesinin büyük bir etkisi olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu dönemde dünyanın dört bir yanına dağılan Amerikan askerleri ile devasa hale gelen üs yapısının hantal bir hal aldığı, çoğu üssün işlevinin olmadığı gibi büyük bir maliyet getirdiği düşünülmektedir. Askerleri bu ülkelerde konuşlandırmak yerine belli hava üslerinin kullanımına ilişkin edinilecek haklarla hem daha esnek bir yapı elde edilecek, hem maliyet düşürülecek, hem de artık göze batan Amerikan yayılması gizlenmiş olacaktır.

Gerçekten bu dönemdeki üslerin çoğu için ciddi bir askerî yararlılıkları olduğu argümanı son derece yanıltıcıdır. On sekiz ilinde otuza yaklaşan tesis sayı ile Türkiye de bu durumun dışında değildir. OSIA imzalandıktan sonra bu tesislerin çoğu kapatılmasına karşın, geriye kalan üslere ABD'nin hangi gerekçelerle ihtiyaç duyduğu tartışmalıdır. Nitekim 5 Aralık 1970'te *Milliyet* gazetesinden Mehmet Ali Birand, yaptığı röportajda ABD eski büyükelçisi Robert Komer'in, Türkiye'de bazı "lüzumsuz" Amerikan üslerinin bulunduğunu ve bunların birer "sembol" olarak muhafaza edildiğini söylediğini yazmaktadır.³⁹⁸ Bu açıklama, üslerin varlığını Türkiye'nin ve "özgür dünyanın" güvenliği için komünist tehdit karşısında bir zorunluluk olarak açıklamaktan vazgeçmeyen Amerikan makamlarının tepkisine neden olacak ve ABD Dışişleri Komer'den savunmasını isteyecektir.³⁹⁹ Komer'in sözleri, Türkiye'de pek çok üssün Amerika'nın askerî planları açısından değerini kaybettiğini göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte üsler, Amerikan gücünün Türkiye'de devam eden varlığını ortaya koymak bakımından önem arz etmeye devam edeceklerdir.

---

398 "Komer: İlişkilerimizi En Zor Yürüttüğümüz Ülke Türkiye'dir", *Milliyet*, 5 Aralık 1970.

399 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, December 9, 1970.

Ortadoğu krizlerinin vazgeçilmez üssü

Libya'da devrim sonrası yeni görev

1960'ların sonunda Ortadoğu'da yaşanan bir dizi gelişme neticesinde Incirlik Hava Üssü yeni görevler yüklenmek zorunda kaldı. ABD, kuvvetlerini Vietnam'dan çıkarmaya çalışırken, Ortadoğu hâlâ 1967 savaşının gerilimini üstünde taşımaktaydı. Bu dönemde bölge ülkelerinin pek çoğunda Nasır'ın izlediği siyasi çizgiden etkilenen kişiler yönetime geldiler. Baas Partisi altında Suriye'de Hafız Esad, Irak'ta Saddam Hüseyin isimleri ön plana çıkmaktaydı. Güney Yemen'de iktidara katı Marksist bir grubun geldiği aynı tarihlerde, Sudan'da ise Anayasal rejim devrildi.⁴⁰⁰ Tüm bu hareketlenme Amerikalıları tedirgin etmeye fazlası ile yetmişti.

Incirlik Üssü açısından doğrudan sonuç doğuracak iktidar değişikliği ise Libya'da yaşandı. Eylül 1969'da Libya'da monarşiyi deviren Muammer Kaddafi, yönetime el koymasının ardından Amerikan ve İngiliz kuvvetlerinin ülkeyi terk etmesini istedi. Aralık 1969'da varılan antlaşma ile ABD, bölgedeki en önemli üslerinden biri olan Wheelus Hava Üssü'nü Haziran 1970'e kadar boşaltmayı kabul etti.

Ancak bu sefer de, Wheelus'un eğitim görevini hangi üsün yükleneceği sorusu ile karşı karşıya kalınmıştı. NATO'nun nükleer ve konvansiyonel silahlarla yapacağı taktik operasyonları koordine görevi ile İngiltere'deki Wethersfield Üssü'nde bulunan 20. Avcı Bombardıman Birliği,⁴⁰¹ 1958 senesinde Wheelus Üssü'nde operasyonel bir müfreze oluşturmuştu. Yıl boyunca taktik savaş uçağı filoları aylık rotasyon esası ile burada eğitim almaktaydılar. Kaddafi'nin başa geçmesinin ardın-

400 Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, (çev.) Yavuz Alogan, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 480-481.

401 Amerikan Hava Kuvvetleri 20. Avcı Bombardıman Birliği; Avrupa bölgesinde, NATO'yu desteklemek üzere konvansiyonel ve nükleer silahlarla yapılacak taktik operasyonlar için yeterliğin muhafaza edilmesi görevi ile 1952 senesinde İngiltere'deki Wethersfield Üssü'nde görev yapmaya başlamıştır. "The 20th Fighter Wing Fact Sheet", US Air Force Shaw Air Base, <http://www.shaw.af.mil/library/factsheets/factsheet.asp?id=4069>, erişim tarihi: 18.04.2009.

dan, Wheelus'taki atış eğitim müfrezesi (*weapons training detachment*) geçici olarak İspanya'ya kaydırıldıysa⁴⁰² da USAFE, pilotların atış eğitimi aldığı önemli bir sahayı yitirmişti. Bunun üzerine, mevcut talim alanlarını genişletmek veya yenilerini açmak üzere müttefik ülkelerde arayış içine girildi.⁴⁰³ Elde çok fazla alternatif yoktu. 1966'da Fas Hükümeti ülkedeki Amerikan üslerinin kapatılmasını istemiş, ardından Fransa NATO'nun askerî kanadından çekilince tüm Amerikan askerleri Fransız topraklarını terk etmek zorunda kalmıştı.

1969'da USAFE'nin Avrupa'da havadan karaya atış eğitimi için kullanabildiği dokuz üssü kalmıştı. Bunlardan üçü İngiltere'de, ikisi Almanya'da bulunuyordu. Birer üs ve atış eğitim sahası ise Hollanda, İspanya, İtalya ve Türkiye'deydi.⁴⁰⁴ Bu üslerin her biri başka görevler yerine getirdiklerinden tek başlarına bütün yükü üstlenmeleri mümkün değildi. Wheelus'a alternatif olarak hepsinden kısmen yararlanma yoluna gidildi. İspanya Zaragoza Hava Üssü, İtalya Aviano ve Decimomannu hava üslerinin yanında İncirlik Hava Üssü'nün eğitim için kullanılmasına karar verildi. İncirlik'te konuşlandırılan uçaklar, atış eğitimi için Konya'daki geniş araziyi kullanacaklardı.⁴⁰⁵

1970 Ocak ayında NATO Dairesi Genel Müdürü Şükrü Elekdağ ile bir araya gelen Amerikan Elçiliği yetkilileri, Türkiye'de bulunan F-100 uçaklarını geri çekmek ve buna karşılık İncirlik'te herbiri on sekiz uçaktan oluşan iki F-4⁴⁰⁶ filosu konuşlan-

402 "Wheelus Air Base, Libya", Global Security, <http://www.globalsecurity.org/wmd/facility/wheelus.htm>; erişim tarihi: 23.04.2009.

403 "İncirlik Air Base", Global Security, <http://www.globalsecurity.org/military/facility/incirlik-history.htm>; erişim tarihi: 23.04.2009.

404 David A. Dellavolpe, *History of Bardenas Reales Air to Ground Range (1970-1985)*, Maxwell AFB: Air Command and Staff College, Report no. 88-0720, June 07, 1988, s. 2-4.

405 A.g.e., s. 7.

406 McDonnell Douglas tarafından üretilen iki kişilik (tandem), süpersonik, uzun menzilli, her türlü hava şartlarında görev yapabilen bir av-bombardıman uçağıdır. Görev yetenekleri arasında temel silah olarak havadan havaya füzeleeri, ikincil silah olarak 20mm topunu kullanan av-önleme, konvansiyonel veya nükleer bombalarla uzun menzilli saldırı ve roket, füze, bomba karışımı ile yakın destek bulunmaktadır. F-4C diye adlandırılan USAF'ın ilk Phantom II'si ilk uçuşunu 27 Mayıs 1963'te yaptı. Havadan karaya görevlerde F-4 İkin-

dırmak için izin istediklerini söylediler. Elekdağ, bunun Wheelus Hava Üssü'nün kapatılması ile ilgili olup olmadığını öğrenmek istedi. Bu noktaya önem veriliyordu çünkü Wheelus bir NATO üssü olmadığından onun görevinin Incirlik tarafından üstlenilmesi eleştirileri de beraberinde getirecekti. Amerikan heyeti, Elekdağ'a bunun Wheelus'un kapatılması ile bir ilgisi olmadığı garantisini verdi. Yapılan açıklamada, İngiltere Bentwaters ve Almanya Bitsburg'daki üslerde konuşlanan uçakların acil alarm halinde ihtiyacı karşılamadığı ve ileride meydana gelebilecek bir olaya karşı NATO bölgesinde belli sayıda uçağı bulundurma zorunluluğu olduğu söylendi. Buna göre gerek uçaklar, gerekse personel rotasyona tabi olacaktı ve bu kapsamda 550 kişinin daha Incirlik'te konuşlandırılması planlanmaktaydı. Türk Hava Kuvvetleri ile önceden görüşülerek, Konya'nın kullanım çizelgesinin uygunluğunun teyit edildiğini söyleyen heyet, eğitim için Incirlik'in faaliyetlerinin yoğunlaşacağını belli etmişti.⁴⁰⁷

5 Ocak'ta Ankara'dan onayın alınması ile Çiğli ve Incirlik'te bulunan on sekiz F-100'ün geri çekilmesi süreci başlatıldı.⁴⁰⁸ İki yıllığına Incirlik'te maksimum 36 F-4 bulundurulmasına izin veren Hükümet onayı ise 15 Ocak'ta çıktı.⁴⁰⁹ Ancak F-4'lerin gelmesi ve Türkiye'deki bütün taktik hava birimlerinin yeniden düzenlenmesi ile birlikte yaşanan hareketlenme halkın dikkatini çekmeye başlamıştı. Özellikle bir Amerikan üssü olan Wheelus'un kapanmasının ardından NATO'ya tahsisli Incirlik'in onun görevini üstlendiğine dair söylentiler çok geçmeden yayıldı. 7 Ocak'taki basın toplantısında konuya ilişkin so-

---

ci Dünya Savaşı'nın meşhur B-17'sinin iki misli bomba yükü taşıyabilmektedir. F-4'ler aynı zamanda foto-keşif ve "Wild Weasel" uçaksavar füze sistemlerini yok etme görevlerini yerine getirmişlerdir. Phantom II üretimi 1979 sonunda durdurulmuştur. <http://www.tayyareci.com/amerikanucak/postww2/f4.asp>; erişim tarihi: 28.04.2009.

407 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 1, 1970.

408 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 3, 1970.

409 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 3, 1972.

ruyu cevaplayan Başbakan Süleyman Demirel böyle bir transferin olduğunu yalanlayacaktı:

“Libya’daki üssün kalkmasından sonra oradaki uçakların buraya gelmesi şeklindeki haber, yanlıştır. Incirlik tesislerinde NATO planlarına göre ne kadar uçak olması lazımsa, bu zaman zaman azalmakta veya artmaktadır. Binaenaleyh, Libya’dan buraya uçak geldi meselesi doğrudan doğruya Incirlik kadrosunun bizatihi NATO planları içerisindeki meselesidir.”⁴¹⁰

Yaşanan bu gelişmeler üzerine Ankara Elçiliği’ne, Savunma Bakanlığı ile ortak bir mesaj gönderen Amerikan Dışişleri gerek duyulması halinde kamuoyuna yapılacak açıklamada bunun olağan bir değişiklik olduğunun söylenmesini istedi. Avrupa’da bulunan Amerikan kuvvetlerinin yeniden donatılması programı kapsamında, diğer NATO ülkelerinde olduğu gibi F-100’lerin F-4 uçakları ile değiştirildiği, bütün yıl sürebilecek değişimin birebir esası ile yapıldığı ve uçak sayısının artmayacağı söylenecekti. Ayrıca, Wheelus’un kapatılmasının bu konuyla ilgili olmadığı, Incirlik ve Konya’nın Libya’daki üs açırken de eğitim için NATO uçakları tarafından kullanıldığı bilgisi verilecekti.⁴¹¹

Amerikalılar tarafından hazırlanan basın açıklaması, kamuoyunu doğru şekilde bilgilendirmekten uzaktı. Çünkü hem asker, hem uçak sayısı artıyor hem de aslında Incirlik Wheelus’un bir kısım eğitim faaliyetini üstleniyordu. Ancak bu yumuşatılmış açıklama Ankara’nın endişelerini gidermemişti. Hükümet yetkilileri konu hakkında herhangi bir açıklama yayınlamak istemediklerini bildirdiler. Basının sorularını geçiştirmekten yanaydılar. Washington’a konunun fazlasıyla askerî bir mesele olduğu, düşmanların böyle bir konunun detayları hakkında bilgilendirilmesinin doğru olmayacağı söylendi.⁴¹²

410 “Başbakanın İkili Antlaşmalar ve NATO Konusundaki Basın Toplantısı”, Dışişleri Bakanlığı Belletini, sayı 65, Şubat 1970, s. 136.

411 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 8, 1970.

412 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 10, 1970.

Hükümet, operasyonel nitelikleri etkilemeyen rutin bir teknik iyileştirme olarak sunulamayacak bu yeniden yapılandırma karşısında hem halkın hem de Sovyetler'in tepkisinden çekiniyordu. Ayrıca büyük tartışmalar sonunda hazırlanmış olan OSIA Antlaşması henüz Meclis onayına sunulmamıştı. Meclis'te sert muhalefetle karşı karşıya olan Demirel Hükümeti, Amerikan varlığına ilişkin haberlerin manşetlerden inmediği bir dönemde İncirlik'in yeni görevi kapsamında artan uçak ve personel sayısı nedeniyle zor durumda kalmak istemiyordu. OSIA'nın ülkedeki Amerikan varlığını azaltına vaadine karşılık, antlaşma sonrası İncirlik için durum tersine bir seyir izlemekteydi. Tüm bunların yanı sıra, NATO ile ilişkisi olmayan bir üsün görevinin İncirlik tarafından yüklenildiğine ilişkin haberler, İncirlik'in NATO kapsamındaki "ortak savunma tesisi" statüsünü daha yürürlüğe girmeden zedeleyecekti.

Başbakan Süleyman Demirel'in OSIA'yı kamuoyuna duyurmasından iki gün sonra, 9 Şubat'ta, Genelkurmay İncirlik'te bulunan sekiz adet F-100 uçağının çekilmesi için yetki verdi.⁴¹³ Ancak yerlerine F-4'lerin konuşlandırılması planlandığı kadar hızlı olmadı. Türkiye'nin verilen onayın F-4C ve F-4D serilerini kapsadığı yönündeki ısrarı, F-4E serisini konuşlandırmak isteyen Amerikalıları zora sokmuştu.⁴¹⁴ F-4 serisinin son modeli olan F-4E'ler bütün seri gibi nükleer silah taşıma kapasitesinin yanı sıra, 50 deniz mili daha uzun menzile, daha güçlü bir motora sahiptiler ayrıca üzerinde mitralyöz bulunmaktaydı.⁴¹⁵ Amerikalı yetkililerin OSIA'nın bu konuşlandırmaya imkân verdiği yönündeki ikna çabalarına karşın NATO Dairesi Genel Müdürü Elekdağ, yeniden izin alınması gerektiği yönündeki kanaatinden vazgeçmedi.⁴¹⁶ Bunun üzerine, yeni seri uçağın

413 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 16, 1970.

414 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 19, 1970.

415 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, March 3, 1970.

416 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, March 7, 1970.

özelliklerini gösterir bilgi ile birlikte Mart ayında Türk Hükümeti'ne tekrar başvurularak yeni izin alınmasının ardından değişim yıl içinde tamamlandı.⁴¹⁷

USAFE'nin 1970 yılı içinde dört eğitim bölgesinde gerçekleştirdiği konvansiyonel ve nükleer silahların kullanımına dair 39.464 atıştan 8.080'i Incirlik'te konuşlanan uçaklar tarafından Konya bölgesinde gerçekleştirildi.⁴¹⁸ Bununla birlikte Konya ile Incirlik arasındaki uzaklığın fazla olması ve Konya'daki yetersiz eğitim koşulları gibi dezavantajlar nedeniyle bu eğitim faaliyetinde Incirlik, İspanya ve İtalya'daki üslere göre daha az görev üstlendi.⁴¹⁹

Kara Eylül'de Incirlik'in rolü

1948 Arap-İsrail Savaşından sonra yurtlarından edilen Filistinlilerin büyük bir kısmı Ürdün topraklarına sığınmışlardı. El-Fetih başta olmak üzere pek çok Filistinli gerilla hareketi burada kurulan mülteci kamplarında giderek güç kazandılar. Gerillaların sınırdaki kamplardan İsrail'e saldırıda bulunması ve İsrail'in bunlara karşılık vermesi Ürdün topraklarına ve burada yaşayan halka zarar veriyordu. Ürdün Kralı Hüseyin, ülkesini İsrail ile savaşın eşiğine getiren bu durumdan endişe duymaktaydı. Bununla birlikte asıl sorun, ülke içinde gittikçe ayrı bir güce dönüşen Filistinli grupların, otoritesini tehdit etmesiydi. Kontrolü kaybetmeye başladığını gören Kral Hüseyin, 1969 yılı biterken Filistinli gerillaların ülkeden çıkarılması gerektiğine artık karar vermişti. Bu konuda en büyük destekçisi de ABD olacaktı.⁴²⁰

Ocak 1970'te Kral Hüseyin'e bağlı kuvvetleri desteklemek için üç bin hafif silah ve yaklaşık bir milyon hafif silah mü-

417 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, March 13, 1970.

418 Dellavolpe, *a.g.e.*, s. 10.

419 *A.g.e.*, s. 7.

420 Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası, s. 173; "İsrail Tankları Ürdün'e Girdi", *Milliyet*, 22 Ocak 1970; "İsrail Uçakları Ürdün'e Akın Yaptı", *Milliyet*, 30 Ocak 1970.

himmattı ABD tarafından İncirlik üzerinden Ürdün'e sevk edildi. Türkiye'den önceden izin alınmamıştı. 21 Ocak 1970'te Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu ve Afrika Masası Genel Sekreteri Fahir Alaçam ile bir araya gelen Amerikan Elçiliği Siyasi Ataşesi teslimat hakkında bilgi vererek, sevkiyatın ay sonuna kadar tamamlanmasının planlandığını bildirdi. Alaçam'ın konu hakkında bilgisi yoktu. Ürdün'deki istikrarın Türkiye için önemnin devam ettiğini söyleyerek, asıl konuya geldi ve NATO Dairesi'nin sevkiyattan haberdar olup olmadığını sordu. Ataşe, kargo ve yolcu uçaklarını kapsayan standart Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı izin prosedürünün işleme konulduğunu söyledi. Alaçam'ın onay olup olmadığına dair sorusu ise olumsuz anlama gelecek şekilde havada bırakılmıştı. Türkiye, OSIA'nın onaylanmasının üstünden bir sene geçmeden yine bir emrivaki ile karşı karşıyaydı. Elçilik ise ABD Dışişleri'ne gönderdiği bilgi notunda Alaçam'ın görüşmeye ilişkin sunacağı raporla nasılsa Türk Dışişleri'nin konudan haberdar olacağını düşünüyordu.⁴²¹ Daha fazlasına ise gerek görülmemiştir.

Haziran 1970'te Filistinli gruplar ve Kral Hüseyin'in ordusu arasında çatışmalar sertleşti. *Filistin Halk Kurtuluş Cephesi* (FHKC) pek çok Batılı turisti otellerde rehin aldı.⁴²² Çatışmalar devam ederken, 6 Eylül'de FHKC tarafından New York'a gitmek için Amsterdam, Zürih ve Frankfurt'tan havalanan üç uçak, taşıdıkları altı yüz yolcu ile birlikte kaçırıldı. Uçaklardan biri yolcular serbest bırakıldıktan sonra indirildiği Mısır'da havaya uçuruldu. İkisi ise Ürdün'deki Dawson Havaalanı'na indirildi. Bazı yolcular serbest bırakılmakla birlikte üç yüze yakın yolcu rehin alınmıştı.⁴²³ Rehinelerin pek çoğu Amerikan vatandaşlarıydı. Nixon yönetimi rehine krizini aşmak için yol ararken, ABD Hükümeti, acil durum için tıbbi malzeme taşıyan altı adet C-130 kargo uçağını İncirlik'te konuşlandırdı. ABD Dış

421 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 21, 1970.

422 Charles D. Smith, *Palestine and the Arab-Israeli Conflict*, New York: St. Martin's Press, 1996, s. 223.

423 Jeffrey D. Simon, *America's Experience with Terrorism: The Terrorist Trap*, Bloomington: Indiana University Press, 2001, s. 98-99.

şişleri Türkiye ile daha fazla sorun çıkmasını istemiyordu. Bu nedenle kargonun içeriği konusunda yapılacak bilgilendirmeye ilişkin hassasiyet gösteriyordu. Ürdün'de bulunan Uluslararası Kızılhaç Komitesi Delegasyonu Başkanı André Rochat ile temasa geçilerek, bu uçakların tamamen insani gayelerle, rehinele- re acil tıbbi yardım sağlamak için bulunduğu konusunda kendisine de bilgi verildi.⁴²⁴

İnsani yardım malzemesinin ulaştırılmasında bir şekilde uzlaşa sağlanmıştı. Rehinelerin nasıl kurtarılacağı konusu ise hâlâ sorunluydu. Ankara'daki Elçilik, rehineleri kurtarmak için İncirlik üzerinden düzenlenecek bir askerî operasyonun kriz yaratacağından endişe duyuyordu. 10 Eylül'de Dışişleri'ne gönderdiği telgrafta Büyükelçi William Handley, Türk Hükümeti'nin rehinelerin kurtarılmasına yardımcı olmak için gerekli olması halinde askerî uçakların İncirlik'i kullanmasına sıcak baktığını söylüyor, ancak buradaki mutabakatın sadece "insani" amaçlı bir operasyon için olduğunu özellikle vurguluyordu. Handley, 1958 Lübnan operasyonundan beri Amerikan askerî operasyonlarına karşı Türkiye'nin gösterdiği hassasiyetin devam ettiğini hatırlattıktan sonra, bir askerî operasyon planlanacak ise bunun mutlaka göz önüne alınmasını istemekteydi. Büyükelçi askerî bir operasyonunun yaratacağı kriz konusunda Dışişleri'ni kesin bir dille uyarıyordu. İncirlik'in kullanılmasının zorunlu görülmesi halinde Türk Hükümeti'ni ikna etmek için maksimum zaman talep etmenin yanı sıra, izinsiz şekilde İncirlik'i kullanılmaya kalkışmanın Türkiye'deki tesislere ilişkin bütün hakların kaybedilmesi ile sonuçlanabileceğini yazmıştı.⁴²⁵

Bu sırada Ürdün'de yaşanan olayları Türk basını yakından takip ediyordu. İncirlik'in askerî bir operasyonda kullanılacağı yönünde haberler artmıştı. C-130 uçaklarının İncirlik'te konuşlandırıldığıнын basında yer alması söylentileri daha da kö-

---

424 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 9, 1970.

425 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 10, 1970.

rükledi.⁴²⁶ Bunun üzerine Türk Dışişleri 10 Eylül'de resmi bir açıklama yapmak zorunda kaldı:

“Söz konusu nakliye uçakları, Ürdün'e kaçırılmış uçaklarda bulunan ve gittikçe artan sıkıntı ve perişanlığa duçar olan yolculara, serbest bırakıldıklarında veya müsaade edildiğinde gerekli gıda ve sağlık yardımı yapabilmek ve gerektiğinde yolcuları süratle nakletmek üzere yetkili makamlarımızın müsaadesi ile Incirlik'e inmiş bulunmaktadır.

Tamamen insani gayeler için ve Milletlerarası Kızılhaç Teşkilatı ile işbirliği halinde gelen ve bu maksatla kullanılacak malzemeyi taşıyan uçakların Filistinli gerillalara karşı veya başka askerî maksatlar için kullanılacağı yolundaki haberler gerçeklere tamamen aykırıdır.”⁴²⁷

Kamuoyunu rahatlatmaya çalışan Ankara aslında ABD'nin istekleri karşısında sıkıntılı günler geçiriyordu. Askerî bir operasyona karşı olunmakla birlikte ABD'nin isteklerine tamamen hayır da denmemişti. Önceden izin alınması şartıyla 15 Ekim'e kadar Incirlik üzerinden Ürdün'e mühimmat taşınmasına izin verildi.⁴²⁸ Bu izin sayesinde Amerikalılar, Incirlik üzerinden sadece Ürdün'e değil, izin kapsamında olmamasına rağmen Tel Aviv'de bulunan askerî hava ikmal komutanlığına da mühimmat taşıdılar. Sevkiyat, Ankara'daki elçilikten ve Adana'daki konsolosluktan da gizlenmekteydi. Incirlik'te görev yapan bir Albaydan, üssün içinde tellerle çevrilmiş bir alanda, sadece Amerikalı personel tarafından taşınmasına izin verilen “özel kargo” hakkında haber alan Adana Konsolosu, konu hakkında acil olarak Elçiliği bilgilendirdi. Daha önce durumun hassasiyeti ve izinlere uyulması konusunda ABD Dışişleri'ni uyarayan Büyükelçi Handley'in sevkiyat konusunda bilgisi yoktu. Elçi, Türk Hava Kuvvetleri hangarına bitişik bir alanda, tel bir kafesin içinde, kutuların içinde olmasına karşın “kolayca niteliği

426 “Amerikan Taşıt Uçakları Adana'ya Gelmeye Başladı”, *Milliyet*, 10 Eylül 1970.

427 *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, sayı 72, Eylül 1970, s. 16-17.

428 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 18, 1970.

seçilen” bu kargo yüzünden Amerikan çıkarlarının onarılmaz şekilde zarar göreceği kanaatindeydi. Elçi, bu kanaatini Dışişleri’ne şu satırlarla aktarıyordu:

“...Türkler şu anda yapıldığı gibi Incirlik üzerinden yapılacak her türlü tekrar ediyorum her türlü nakliyenin mesela Ürdün ve İran’a silah nakliyatı gibi, kendilerine danışılarak yapılması konusunda ısrarcılar. Eğer Türk Hükümeti, Türkiye’deki üsler üzerinden İsrail’e kargo kaçırdığımızı keşfederse çok sert ve dostane olmayan bir tepki ile karşılaşacağımızı tahmin ediyorum... Eğer gerçekten bu güzergâhı İsrail’e malzeme taşımak için kullanıyorsak bunun acilen sona erdirilmesi gerekiyor.”⁴²⁹

Elçiliğin uyarılarına karşın, Amerikan uçakları Türkiye’nin ön bildirim şartlarına dahi uymadan Incirlik üzerinden nakliye uçuşlarına devam ettiler. Bu hareketlilikten çok geçmeden Türkiye’nin haberi oldu. Incirlik’te bekleyen C-130’ların yer değiştirdiği bilgisi üzerine Türk Dışişleri adına Elçiliği arayan NATO Dairesi Genel Müdürü Şahinbaş, uçuşlarla ilgili ön izin alınması ve bilgilendirme yapılması kurallarına riayet edilmesi için uyarıda bulundu.⁴³⁰ İzin prosedürünün çıkaracağı güçlükler, gecikme ve taşınacak kargonun niteliğine ilişkin gizlilik nedeniyle Amerikan makamlarınca bu uyarılar kulak ardı edilmekteydi. Türk Dışişleri tarafından 18 Eylül’de bir uyarı daha yapıldı. Dışişleri yetkilisininin 48 saat önce bildirim istedikleri, olay gerçekleşikten sonra kendilerine haber verilmesinin tatmin edici olmadığını iletmesine karşın durum değişmedi. Uçakların gidiş gelişinden Ankara’daki Elçilik dahi ya son anda haberdar ediliyor ya da Büyükelçi üssü arayarak kendi çabaları ile bilgi alıyordu.⁴³¹

12 Eylül’de pazarlıklar sonucu uçaklardan yolcuları indiren

429 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 12, 1970.

430 A.g.b.

431 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 18, 1970.

Filistinli gerillalar, uçakları havaya uçurdu. Elli altı rehin dışında, tüm yolcular serbest bırakıldı.⁴³² Rehine krizi henüz tam olarak aşılamamışken, 16 Eylül 1970'te Ürdün Kuvvetleri ile Filistinli gruplar arasındaki çatışmalar daha sonra "Kara Eylül" olarak anılacak bir iç savaşa dönüştü. Suriye birliklerinin Filistinli gruplara destek olmak üzere kuzeyden Ürdün topraklarına girmesi ile savaş daha da büyüdü. Ürdün ile yakın ilişkilere sahip olan Türkiye, Ürdün Hükümeti'nin gerillalar karşısında bir savaşı kaybetmesini istemiyordu. Bununla birlikte Araplar arası bir savaşta taraf olmaktan da kaçınmaktaydı.⁴³³ Ancak Şam Radyosu'nun Amerikan uçaklarının İncirlik üzerinden Ürdün'e silah taşıdığına dair haberleri nedeniyle Türk Dışişleri için durum iyice içinden çıkılmaz bir hal almıştı.⁴³⁴

17 Eylül'de Başbakan Süleyman Demirel ile görüşen Büyükelçi Handley, ertesi gün Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Orhan Eralp, NATO Dairesi Genel Müdürü Şükrü Elekdağ, Dışişleri Sözcüsü Oktay İşcen, Ortadoğu ve Afrika Masası Direktörü Fahir Alaçam ile bir araya geldi. Görüşmede Şam Radyosu'nun yayınları nedeniyle zor durumda kaldıklarına değinen İşcen bu hikâyeyi yalanlayacaklarını söyledi. Ayrıca kendilerine Genelkurmay tarafından verilen bilgiye göre uçakların sadece Beyrut'a inmediğini, birinin Tel-Aviv'e diğer ikisinin ise muhtemelen Ürdün'e devam etmek üzere Tahran'a ve Dahran'a indiğinden haberdar olduklarını açıkladı. Buna karşın Eralp, Türk Hükümeti'nin Kral Hüseyin'i desteklediği için Ürdün'e transit silah taşınması konusunda 15 Ekim'e kadar tanıdığı hakkı geri çekmediğini ifade etti.⁴³⁵

Bu arada Ürdün'e gerçekleştirilen uçuşlar üzerinde şüpheleri biraz dağıtmak amacıyla Ürdün Hükümeti, resmi olarak Türkiye'den ilaç yardım talebinde bulundu.⁴³⁶ Ancak bu, İn-

432 Simon, Jeffrey D., *a.g.e.*, s. 100.

433 Kürkçüoğlu, *a.g.e.* s. 178.

434 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 18, 1970.

435 *A.g.b.*

436 "Ürdün Hükümetinin İlaç Yardımı İsteği", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, sayı 72, Eylül 1970, s. 24.

cirlik'in askerî amaçlı kullanıldığına dair haberler engellemedi.⁴³⁷ Türkiye'nin diğer Ortadoğu ülkeleri ile bozulmakta olan ilişkilerinde dengeyi sağlamak için bir açıklama yapması zorunluluk haline gelmişti. Yapılan açıklamada, Ürdün'deki olayların bu ülkenin kendi meselesi olduğu belirtilerek, dış müdahalelerin durumu daha da ağırlaştırdığı söyleniyordu.⁴³⁸ Buradaki "dış ülkeler" vurgusu ile sadece Suriye eleştirilmiyor, duruma müdahil olan ABD'nin politikasından da duyulan rahatsızlık da üstü kapalı olarak ifade edilerek, Türkiye'nin bunun tamamen dışında olduğu izlenimi verilmeye çalışılıyordu.

Üzerindeki baskıyı bertaraf etmeye çalıştığı bu günlerde Türkiye, *Associated Press* haber ajansı tarafından verilen bir haber yüzünden kendini daha zor bir durumun içinde buldu. 22 Eylül'de yayınlanan habere göre, Amerikan paraşütçü birlikleri Ürdün'e müdahale için Almanya'ya gelmiş ve Almanya'daki Rhein-Main Hava Üssü'nden kalkan on sekiz nakliye uçağı Ortadoğu'daki harekâta katılmak için "bölgeye yakın bir üsse" inmişlerdi.⁴³⁹ Yakın üs olarak İncirlik'in adı geçiyordu. İncirlik'in operasyon sırasında kullanıldığı iması nedeniyle Türk Dışişleri hemen bir tezkip yayınlayarak haberleri yalanladı. Yapılan açıklamada, haberlerin asılsız olduğu ve bu konuda Amerikan hükümeti tarafından yapılan herhangi bir müracaatın dahi olmadığı söylendi.⁴⁴⁰

Ankara artık kendini iyice köşeye sıkışmış hissediyor ve Ürdün'e yapılan sevkiyat nedeniyle daha fazla sorun yaşamak istemiyordu. Ancak C-130 uçuşlarını daha sıkı takibe almaya başladığında zaten savaşın sonuna da gelinmişti.⁴⁴¹ Girişimler sonucunda Ürdün'de 25 Eylül'de ateşkes sağlandı. Ateşkesin ardından 29 Eylül'de İsviçre, Batı Almanya ve İn-

437 Ali Sirmen, "Savaşın Gösterdikleri", *Akşam*, 20 Eylül 1970.

438 *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, sayı 72, Eylül 1970, s. 27.

439 "Amerikan Paraşütçü Birlikleri Alarmda", *Milliyet*, 23 Eylül 1970.

440 "Amerika'nın İncirlik'e Paraşütçü Birliği Gönderdiği Haberinin Tekzibi", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, sayı 72, Eylül 1970, s. 28.

441 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 21, 1970.

giltere'deki hapishanelerde bulunan Filistinli bazı tutukluların tahliye edilmesi karşılığında yabancı rehinelere serbest bırakıldı.⁴⁴²

Savaşın sona ermesine karşın İncirlik'in görevi henüz bitmemişti. Amman'daki Elçiliğin talebi üzerine İncirlik'te geriye kalan son C-130 uçağının 4 Ekim'de Ürdün'e bir nakliye daha gerçekleştirmesine, Ürdün'deki ihtiyaçların tespit edilerek ek seferler yapılmasına karar verildi.⁴⁴³ Bunun üzerine Türkiye'den alınan izin ile 10-15 Ekim 1970 tarihleri arasında düzenlenen yirmi ek sefer ile Ürdün'e mühimmat taşınması ile birlikte İncirlik'in Ürdün İç Savaşı boyunca üstlendiği görev sona ermiş oldu.⁴⁴⁴ Bununla birlikte Türkiye süreci iyi yönetmeyi başarmıştı, bu nedenle Ürdün'deki olayların tamamen dışında kaldığı izlenimini vermeyi başarmıştı.⁴⁴⁵

İncirlik'in kapasitesi azaltılıyor

Ürdün Savaşı'nın sona ermesinin ardından Amerikalı yetkililer, bir süredir planlanmakta olan İncirlik'teki kuvvetlerin indirimi konusunun Türkiye ile görüşülmesine karar verdiler. Geniş askerî yapılanmanın getirdiği mali sorunları aşamayan ABD, kuvvetlerini pek çok yerden çekmek zorunda kalmıştı. Ortak üs kullanım antlaşmaları ile hem mali yükü hafifletmeyi hem de görünürlüğü azaltarak varlığını devam ettirmeyi hedefliyordu. Bu kapsamda Türkiye'de de yeniden yapılanmaya gidildi. 1969 Antlaşması ile Türkiye'deki pek çok üs ve tesis

---

442 Simon, Jeffrey D., *a.g.e.*, s. 102.

443 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October 2, 1970.

444 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October 9, 1970.

445 Baskın Oran'ın editörlüğündeki Türk Dış Politikası kitabının Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu tarafından kaleme alınan "Ortadoğu ile ilişkiler" bölümünde Türkiye'nin İncirlik Üssü'nün ABD tarafından kullanımına izin vermediği, dış müdahaleyi eleştirdiği dile getirilir. Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu ile ilişkiler", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (der.) Baskın Oran, cilt 1, 7. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 790.

devredilerek, aralarında Incirlik'in de bulunduğu üç üsse ortak savunma tesisi statüsü verildi.

Incirlik'te görev yapan kuvvetlerde indirim gidilmesi konusu ilk defa 1970'in Temmuz ayında gündeme geldi. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, konunun Dışişleri Bakanı Çağlayangil'e açılmasını Elçilikten istemekle birlikte, üst makamlarda kararın yaratacağı tepkiden endişe duymaktaydı. Henüz OSIA'nın uygulama antlaşmalarına ilişkin görüşmelerin devam ettiği bir ortamda, Wheelus'un kapanması ile ilgisi olmadığı söylenen ve NATO savunması için önemli olduğuna ikna edilerek konuşlandırılan uçaklar, senesi dolmadan geri çekilmek isteniyordu. Amerikan çıkarları açısından Türkiye'nin öneminin kalmadığı psikolojisini kuvvetlendirecek bu durum, daha sonraki pazarlıklarda sorun yaratabilirdi. Üstüne üstlük ABD, 1970 senesi için Türkiye'ye yapılacak mali yardımda 8-10 milyon dolar kesintiye gidileceğini açıklamaya hazırlanıyordu ve 1971 için vaat edilen yardımda da indirim planlamaktaydı. Amerikalı yetkililer, Türklere Incirlik'te kuvvet indirimini açıklamak için uygun bir zaman olmadığını farkındaydılar, ancak çok fazla bekleyebilmeleri de mümkün gözüküyordu.⁴⁴⁶

Ağustos ayında Ankara'daki TUSLOG merkezinden ve diğer tesislerden askerler çekilmeye başladı. Bu indirimin izleyen birkaç yıl içine yayılması planlanmıştı. Değişiklik Türkiye'de de basının dikkatinden kaçmadı. Amerikan makamları, basına yapılacak açıklamalarda Türkiye'ye verilen güvencelerde bir değişiklik olmadığı konusunun vurgulanmasını özellikle istiyordu. Gerek duyulması halinde bunun tüm dünyada Amerikan askerî yapısının yeniden planlaması kapsamında bir kesinti olduğu, ani bir adım olmadığı yönünde bir açıklama yayınlanmasına karar verildi.⁴⁴⁷ Ancak patlak veren Ürdün'deki iç savaş, Incirlik'in eğitim üssü olarak üstlendiği rol ve henüz pek çok NATO üyesi ile üs kullanımına ilişkin görüşmelerin sürüyor olma-

446 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, July 2, 1970.

447 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, July 27, 1970.

sı Incirlik'in plana dâhlini erteledi. 1970'in ikinci yarısında imzalanan ortak üs kullanım antlaşmaları sayesinde, USAFE Avrupa bölgesinde altı yeni eğitim alanı ve üssünde daha kullanım iznine kavuştu. Böylelikle Incirlik'te bulunan F-4 filosunun küçültülmesinin de yolu açılmış oldu.⁴⁴⁸

Uçak sayısının indirilmesine karar verilmekle birlikte, Ortadoğu'daki mevcut durum, ABD'nin Doğu Akdeniz'deki Sovyet kuvvetlerinden duyduğu kaygı, 'bağlantılı üs sistemini'⁴⁴⁹ kurma hazırlıklarının ve bunun bir parçası olarak F-111'lerin konuşlandırılmasına ilişkin çalışmaların devam ediyor olması nedeniyle, Türkiye ile planlanan görüşmeler biraz daha ertelendi. Üs planının nihai hali almasından sonra mevcut durum doğrultusunda konu gündeme tekrar alınacaktı.⁴⁵⁰

Yaklaşık bir sene sonra Amerikalılar görüşme için uygun zamanın geldiğine karar verdiler. Haziran 1971'de Incirlik'te 4 adet F-111'in rotasyonel filoya katılması konusu Türk yetkililere açıldı. Ancak Amerikan Dışişleri'nin isteği üzerine bu uçakların ileride F-4'lerin yerini alacağına değinilmedi.⁴⁵¹ Görüşmede bu uçağın NATO yükümlülüğü altında olacağı ve rutin navigasyon eğitim uçuşları yapacağı belirtildi. Ayrıca Askerî Hava İkmal Komutanlığı (*Military Airlift Command-MAC*) kargo uçakları sürekli konuşlandırılmak üzere Incirlik'e getirilecekti. Amerikan makamları mevcut antlaşma ve izinler çerçevesinde konuşlandırmayı gerçekleştirerek, başlarını ağrıtabilecek bir Meclis onay sürecinden kaçınmaya çalışıyorlardı.⁴⁵² Hükümet'in beklenen onayı verdiği resmi olmayan şekilde 20 Temmuz 1971'de Amerikan Elçiliği'ne bildirildi.⁴⁵³ Ancak Türk Ge-

448 Dellavolpe, *a.g.e.*, s. 11

449 Bkz. yuk. s. 107.

450 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October 31, 1970.

451 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, June 26, 1971; June 29, 1971.

452 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, July 16, 1971.

453 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, July 20, 1971.

nelkurmayı yeni MAC kargo uçakları için yeni bir uçak tipi olduğu ve rutin uçuş kapsamına girmediği gerekçesiyle yeniden TBMM'den izin alınması gerekçesiyle buna itiraz etti.⁴⁵⁴

Amerikan Dışişleri F-4'lerin indirimi konusunu açmak için Türkiye'nin verdiği izin süresinin dolmasını beklemeye karar verdi. Maksimum otuz altı adet F-4 için iki yıllığına verilen izin süresi 15 Ocak 1972'de sona eriyordu. Nota ile sürenin uzatımına gidilirken sayı on iki-on dört seviyesine çekilecekti. Bu indirim birkaç aya yayılacak ve on sekiz uçak kaldığında bir ara verilecekti. Bu aşamalı indirimin F-4'lerin sayısının en yüksek olduğu dönemde yapılması planlıyordu. Böylelikle uçak sayısındaki düşüş çarpıcı olmayacak ve ABD'nin Türkiye'ye verdiği güvenceleri azalttığı yönündeki söylentilerin de önüne geçilmiş olacaktı.⁴⁵⁵ Ancak Ankara Elçiliği ve NATO'daki ABD Temsilciliği özellikle aynı dönemde Yunanistan'a verilecek ileri taktik uçakları nedeniyle, Yunanistan'ın ABD'nin Doğu Akdeniz'deki yeni yıldızı olduğu izleminin doğacağını düşünüyorlardı. Nitekim Türk basınında, Yunanistan'ın Amerika ile hava kuvvetlerini güçlendirmek için antlaşmaya vardığı ve bunun kuvvet dengesini değiştireceği yönünde yorumlar çıkmaya başlamıştı bile.⁴⁵⁶ Ankara'nın sert tepkisinden çekinen Amerikan Dışişleri, bu sorunu aşacak bir yol bulana kadar İncirlik'teki kapasite indirimini bir kez daha erteleme kararı aldı.⁴⁵⁷

ABD'yi bu sıkıntıdan kurtaracak yol, Türkiye'nin modernleşen Yunanistan Hava Kuvvetleri'ne karşı kendi F-4 uçaklarına sahip olmak istemesiyle açıldı. Böylelikle ABD, bu uçakları Türkiye'ye satarak hem kendi uçaklarının getirdiği ekonomik bir yükten kurtulacak, hem Türkiye'deki uçak seviyesi belli bir düzeyde kalacak hem de böylelikle Türkiye'ye verdiği desteğin devam ettiğini gösterecekti. 20 Şubat 1972'de TBMM'deki büt-

454 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, July 24, 1971.

455 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 3, 1972.

456 Abdi İpekçi, "Yerli Savaş Sanayii", *Milliyet*, 01 Şubat 1972.

457 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, January 12, 1972; January 20, 1972.

çe görüşmeleri sırasında Savunma Bakanı Ferit Melen, Hükümetin F-4 alma isteğini ilk defa açıkladı. Ancak bu sırada henüz Amerikan makamlarına resmi bir şekilde bu konu iletilmemişti.⁴⁵⁸ Nisan ayında Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın, elli dört adet F-4 ve bu uçakların ihtiyaç duyduğu donanımın alım talebini iletmesi ile süreç başlamış oldu. 17 Mayıs'ta toplanan Meclis Savunma Komitesi, Türk Hava Kuvvetleri'nin, izleyen on yıl içinde modernleştirilmesi projesi kapsamında, on altı milyar liralık bütçeyi onaylayarak altmış uçaktan oluşan üç adet F-4 filosunun siparişinin verilmesine karar verdi.⁴⁵⁹

Karar, özellikle dönemin muhalefet lideri Bülent Ecevit tarafından sert dille eleştirildi. ABD ve Sovyetler'in silah kısıtlamasına gittiği ve ekonomik sorunların devam ettiği bir dönemde Türkiye'nin bu pahalı alışverişini eleştiren Ecevit, bölgedeki sorumluluğun Türkiye'nin omuzlarına yüklendiğini ifade ediyordu.⁴⁶⁰ Bu eleştirilere karşın hükümet F-4 alma kararından vazgeçmedi ve 10 Ağustos'ta iki ülke arasında anlaşmaya varıldı.⁴⁶¹

Türkiye ile F-4'lerin satışına ilişkin görüşmeler sürerken, Temmuz ayında, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Güvenlik İş-

458 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, February 24, 1972.

459 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, April 25, 1972; NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, May 18, 1972.

460 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, August 11, 1972.

461 "Phantom Antlaşması dün imzalandı", *Milliyet*, 11 Ağustos 1972; Türkiye 1973 yılında ilk 40 adetlik F-4E Phantom siparişini vermiştir. Bu 40 adet yeni üretim F-4E Phantom II (Fantom) uçakları, Peace Diamond I programı kapsamında 30 Ağustos 1974 tarihinde teslim alınmaya başlanmıştır. Ancak TSK'nın 1974 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında iki kademedede gerçekleştirdiği Kıbrıs Harekâtı'na tepki olarak, Türkiye, ABD'nin askerî ambargosuna maruz kalmış ve hesapta olmayan bir şekilde, diğer askerî projelerde olduğu gibi Peace Diamond I projesi de bundan nasibini alarak toplam 40 uçaklık ilk paketin yarıya yakınının teslimatı aksamıştır. Geri kalan Fantom'ların teslim alınması 1978 yılında tamamlanabilmiştir. Teslim edilen ilk F-4E'lerle birlikte, ilk Türk Fantom filosu olan Eskişehir 1. Ana Jet Üssü'ndeki 113. Filo (av/bombardıman) 1974 yılında kurulmuştur. Feridun Taşdan, Özge Kılınç, "Türk Hava Kuvvetleri'nin F4-E Serüveni ve F4-E 2020 'Terminatör'", *Turkish Defence*, sayı 2, 2004, s. 34-35.

leri Genel Müdürü Erdoğan Sanalan ile bir araya gelen Büyükelçi *Handley*, Incirlik'teki F-4'lerin azaltılmasını planladıklarını açıkladı. Detaylar hakkında bilgi veren Büyükelçi, bu durumun ekonomik ve operasyonel gerekçelerden kaynaklandığı ve bu azalışın hiçbir şekilde muhtemel bir savaş sırasında ihtiyaçları karşılama konusunda bir boşluk yaratmayacağını söyledi. Sanalan haberden hoşnut kalmamıştı. F-4'lerin bu bölgedeki NATO planlarında anahtar caydırıcı unsur olduğunu ve bu kesintinin USAF'ın kapasitesini etkilemeyeceğini umduğunu söyleyen Sanalan'ı asıl meraklandıran, bu kararın sadece mali gerekçelere dayanıp dayanmadığıydı. Sanalan, Türkiye durumu değerlendirene kadar konunun NATO'ya getirilmemesini talep etti ki ABD'nin böyle bir niyeti zaten bulunmamaktaydı. Kamuoyundan konunun gizli tutulması konusunda ise aynı görüşü paylaşıyorlardı.

Toplantı, Amerikalıların planladığı senaryodaki ilk adımdı. Büyükelçi bu ilk adımın tamamlandığını açıkça ifade ediyordu. Türkiye'ye bilgi verilmişti. Şimdi bir süre hükümetin tavrını ölçmek için beklenilecek eğer aşırı tepki ile karşılaşılırsa Incirlik'teki F-4 operasyonlarında herhangi bir değişikliğe gidilmeyecekti.⁴⁶² Ancak F-4 satışları konusunda antlaşmaya varılması Türk Silahlı Kuvvetleri'nde olumlu bir hava yaratmıştı ve Amerikalılar bunu kullanmak istiyorlardı. Türkiye'den Incirlik'teki indirimle ilişkin bir cevap gelmemesine karşın, tepki de gelmemişti. Uçak satış anlaşmasının resmi imza töreni ile aynı tarihlerde indirim sürecinin başlatılması planlanıyordu. Türkiye, hem Sovyetler'in bu durumdan haberdar olmasından çekindiği, hem de yüksek sayıda F-4 aldığı bir ortamda Incirlik'teki azalışı açıklamada zorlanacağı için kamuoyuna herhangi bir duyuru yapılmayacaktı.⁴⁶³ Türklerin endişelerini gidermek için Incirlik üzerinden Tahran'da konuşlandırılacak olan F-111'lerin eğitim uçuşları da aynı tarihlere getirildi. 19-21 Eylül tarihleri arasında ger-

⁴⁶² NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, July 22, 1972.

⁴⁶³ NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, September 12, 1972; October 8, 1972.

çekleştirilen bu eğitim uçuşları ile ABD'nin desteğinin devam ettiği sembolik olarak gösterilirken, F-4 filosunun çekilme süreci de başlatıldı.⁴⁶⁴ Böylelikle, İncirlik'in büyük filoların konuşlandırıldığı ana bir üsten, rotasyonel ve operasyonel destek sağlayan bir üsse dönüşmesinde önemli bir karar hayata geçirilmiş oldu.

1973 Arap-İsrail Savaşı: İncirlik'ten destek talebi

İncirlik'in geçirdiği değişim gerçekten ekonomik zorunlulukların bir sonucu olarak doğan askerî stratejilerdeki değişimin bir uzantısıydı. Ancak bu operasyonel anlamda ABD'nin beklentilerinin azaldığı anlamını taşııyordu. Nitekim 6 Ekim 1973'te Mısır'ın İsrail'e saldırmasıyla başlayan savaş bunu doğruluyordu. Bölgede gerilim 1967 Savaşı'ndan beri dinmemiş olsa da savaş beklenmedik şekilde patlak vermişti. Ne İsrail ne de Amerikan istihbarat servisleri hazırlıkları fark edebilmişlerdi.⁴⁶⁵ ABD desteği olmadan İsrail'in uzun süre bir savaşı yürütecek askerî donanımdan yoksun olduğu gerçeği, çok geçmeden ortaya çıktı. Bununla birlikte, savaşın ilk günlerinde İsrail'in savaşı kazanacağını düşünen Amerikan yönetimi, Arap ülkelerinin tepkisini artırmamak için yardımı sınırlı tuttu ve sevkîyat için Amerikan uçaklarını kullanmaktan kaçındı.⁴⁶⁶ Ancak birkaç gün içinde İsrail'in ağır kayıplar vermesi ile birlikte önemli miktarda mühimmat ve askerî malzeme ikmalinin gerekli olduğuna karar verildi. Yeni plana göre, C-130 kargo uçakları doğrudan İsrail'e uçarken, Portekiz'deki Azores üsündeki on beş C-141 ve üç C-58 de sevkîyata destek verecekti. Ayrıca, ilk etapta on dört F-4'ün de İsrail'e gönderilmesi planlanıyordu.⁴⁶⁷ F-4 bombardıman uçaklarının kendi hava sahasından uçmasına hiçbir ülkenin izin vermeyeceği düşüncesiyle, bunların büyük kargo uçaklarına yerleştirilerek sevk edilmesi-

464 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, August 30, 1972.

465 Henry Kissinger, *Kriz: İki Büyük Dış Politika Krizinin Anatomisi*, (çev.) Beyza Sümer Aydaş, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004, s. 12.

466 A.g.e., s. 85.

467 A.g.e., s. 128 ve 185-191.

ne karar verildi. Sevkiyat, 13 Ekim'de başlatıldı. Dışişleri Bakanını Kissinger, İsrail'e gerçekleştirilen ikmalin büyüklüğünü Başkan Nixon'a "uçaklar her on beş dakikada bir inecek," sözleri ile açıklamaktaydı.⁴⁶⁸

Savaşı bir an önce sona erdirmenin İsrail'e yüklü miktarda askerî malzeme sağlamaktan geçtiğini düşünen ABD'nin ihtiyaç duyduğu lojistik destek gün geçtikçe artıyordu. İncirlik, bu noktada ABD'nin planlarına dâhil oldu. Aslında Türkiye'deki ortak savunma tesislerin sevkiyat için kullanılacağına ilişkin söylentiler savaşın başından beri devam etmekteydi. Ancak artık Türkiye'deki üsleri kullanmanın kolay olmadığı ortadaydı. Afyon ekiminin yasaklanması⁴⁶⁹ nedeniyle son dönemde ABD ile yaşanan sıkıntılar bir yana, Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini dengeleme gayreti içinde olan Ankara, Arap ülkelerini doğrudan karşısına alacak böyle bir izni vermeye yanaşmamaktaydı. 9 Ekim 1973'te bir basın açıklaması yapan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Semih Akbil'in "Türkiye (...) kuvvet kullanılarak işgal edilen Arap ülkelerinin topraklarının tahliye edilmesini adil, devamlı ve barışçı bir çözümün en önemli unsurlarından biri olarak görmektedir ve bu ülkelerin bu konudaki meşru taleplerini desteklemeye devam edecektir,"⁴⁷⁰ sözleri Türkiye'nin Ortadoğu Savaşı karşısındaki tutumunu net bir şekilde ifade etmekteydi. Aynı basın toplantısında Akbil, İncirlik'in de aralarında bulunduğu ortak tesislerin Ortadoğu'daki savaşta kullanımına ilişkin sorular karşısında bunun mümkün olmadığını net bir şekilde açıkladı.⁴⁷¹

Türkiye, üslerin kullanımına izin verinemeye kararlıydı ve üslerin izinsiz şekilde kullanılmayacağı yönünde Washington'dan garanti alınmıştı.⁴⁷² Yabancı bazı radyo ve ajanslar-

468 Kissinger, *a.g.e.*, s. 223.

469 Türk-Amerikan ilişkilerinde afyon sorunu hakkında detaylı bilgi için bakınız, Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.

470 "Dışişleri Bakanlığının Ortadoğu Savaşı ile İlgili Açıklaması", Dışişleri Bakanlığı Belleteni, sayı 101, Ekim 1973, s. 97.

471 *A.g.b.*, s. 79.

472 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October [17], 1973.

da yayınlanan yirmi F-4 uçağının Incirlik'ten kalkarak "bilinmeyen bir yöne" uçtukları yolundaki haberler üzerine Dışişleri Bakanlığı 16 Ekim'de bir kez daha açıklama yapmak zorunda kaldı:

"Bu tesisler, Kuzey Atlantik Antlaşması bölgesinin güvenlik ve savunması ile ilgilidir ve münhasıran Türkiye'nin savunma işbirliği amaçları için kurulmuştur. Bu bakımdan Incirlik'in de bu amaçlara aykırı olarak kullanılması söz konusu olamaz."⁴⁷³

Türkiye'nin kararlı açıklamalarına karşın ABD, artan sevk-yat sorunlarını çözebilmek için Incirlik seçeneğini tekrar gözden geçirmeye karar verdi. Ana ikmal noktası olarak seçilen Portekiz'in desteklenmesi gerekiyordu. İsrail'e verilen lojistik destekte topraklarını kullanmak için İspanya, İtalya, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye ile görüşülmesi bir kez daha gündeme geldi. ABD Dışişleri Bakanlığı, özellikle acil iniş ihtiyacı durumunda Amerikan uçaklarının kendi topraklarındaki üsleri kullanmasına bu ülkelerin nasıl tepki vereceklerini öğrenmek istiyordu.⁴⁷⁴ Ankara'daki Elçiliğin kanaati Türk Hükümeti'nin, ortak savunma üslerinin ikmal veya destek için kullanılmasına kesinlikle izin vermeyeceği yönündeydi. Hatta büyükelçi, İsrail'e giden bir uçağın acil inişine dahi izin almayı mümkün görmüyordu. Ancak, Türkiye kendine verilen garantinin ihlal edildiği izlenimine kapılmazsa, gerçek bir acil inişin ciddi bir probleme neden olmayacağını düşünüyordu. Türkiye'deki üslerin izinsiz kullanılmaları ise Ankara ile yaşanacak ciddi siyasi sorunlar anlamına geliyordu.⁴⁷⁵

Büyükelçinin bu notunun Dışişleri Bakanlığı'na ulaştığı 17 Ekim tarihi itibarı ile İsrail'e askerî malzeme indirmiş bir uçak, dönerken Incirlik'e acil iniş gerçekleştirmiş durumdaydı ve hâlâ üste bulunuyordu. Türkiye'nin de durumdan haberdar ol-

473 Dışişleri Bakanlığının Ortadoğu Savaşı ile İlgili Açıklaması", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, sayı 101, Ekim 1973, s. 80.

474 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October [17],1973.

475 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October 18,1973.

duğunu düşünen Amerikan makamları, bu sorunu çözebileceklerine inanıyorlardı. Bununla birlikte İsrail'e gitmekte olan bir uçağın İncirlik'e inmesi halinde ciddi bir tepki ile karşılaşacaklarının farkındaydılar; tersinin olması en azından bir şanstı. Uçağın tamir edildikten sonra İsrail güzergâhında uçmaması gerekiyordu. Ankara'nın İncirlik'teki faaliyetlerini yakından takip ettiği yönünde Amerikan Dışişleri'ni uyaran Elçiliğin tavsiyesi, İncirlik konusunda Türkiye'ye verilen garantiler çerçevesinde hareket edilmesi ve mecburi durumlar dışında üssün kullanılmaması yönündeydi.⁴⁷⁶

23 Ekim'de taraflar arasında ateşkes sağlandı. 26 Ekim'de gerçekleştirilen NATO Konseyi toplantısı sırasında soruları cevaplayan, NATO Genel Sekreteri Luns bir kez daha İsrail'e silah sevkiyatında Türkiye'deki üslerin kullanılmadığını, Sovyetler Birliği'ne yakın ve Müslüman bir ülkedeki üsleri kullanmanın sakıncalarına değinerek teyit etti.⁴⁷⁷ Bu süreç içinde İncirlik'e başka acil inişlerin de gerçekleşmiş olması ihtimaline karşın, Türkiye kendi topraklarındaki üslerin operasyon sırasında ve lojistik destek amacıyla kullanımına izin vermeyerek bu savaşın dışında kalmayı başarmıştı. Bununla birlikte, 1967 Savaşı'nda olduğu gibi Türk hava sahası ve Türkiye'deki haberleşme istasyonları bu savaş sırasında da aktif olarak ABD kuvvetlerince kullanıldı.⁴⁷⁸

Kıbrıs Harekâtı ve OSIA'nın feshi

1973 Savaşı boyunca Türkiye'nin tavrı aslında 1960'ların ortalarında başlayan ve esas sonuçlarını '70'li yıllarda vermeye başlayan dış politikadaki değişimin bir yansımasıydı. Bu dönemde Türkiye artık daha bağımsız ve çok yönlü bir dış politika izleme gayreti içine girmiş ve bu da peşi sıra ABD ile çatışan

476 NARA, RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73), Political & Defense, October [17], 1973.

477 "Luns: İsrail'e Silah Yollamak için ABD, Türkiye'deki üsleri kullanmadı", *Milliyet*, 26 Ekim 1973.

478 Kuniholm, *a.g.e.*, s. 40.

adımlar atmasına, bu yönde kararlar almasına neden olmuştu. Bunun zirvesi ise hiç şüphesiz Kıbrıs Harekâtı'ydı.

Soruna taraf olduğu 1950'li yıllardan beri Kıbrıs Sorunu, Türkiye'nin gündemini meşgul ediyordu. Kamuoyu bir yandan gittikçe artan hassasiyetle adada yaşanan gelişmeleri izliyor, öte yandan hükümete soruna bir çözüm bulması yönünde baskı yapıyordu. 1974 yılına gelindiğinde Kıbrıs'ta olaylar tamamen kontrolden çıkmıştı. Ankara bir süre diplomatik kanallardan sorunu çözmeye çalıştıysa da bir sonuç elde edemedi. Başbakan Ecevit'in ABD ile yaptığı görüşmeden de eli boş dönmesi üzerine, Türkiye 20 Temmuz sabahı adaya tek başına bir harekât başlattı. İlk harekâtın sonra sürdürülen diplomatik görüşmelerin sonuç vermeyeceğinin belli olması üzerine 14-16 Ağustos'ta gerçekleştirilen ikinci bir harekât ile adanın %37'si Türk kuvvetlerinin kontrolü altına girdi.⁴⁷⁹

ABD'nin karşı çıkmasına rağmen, Türkiye'nin Kıbrıs'a harekât düzenlemesine Amerikan Kongresi'nin cevabı sert oldu. Başkan Ford'un iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğini düşünerek önleme çabalarına rağmen, Kongre bu konudaki tavrından caymayarak 5 Şubat 1975'ten itibaren Türkiye'ye silah ambargosu uygulanmasına karar verdi.⁴⁸⁰ Kongre'nin kararı Türkiye'de hem şaşkınlık hem kızgınlık yaratmıştı. Ambargo kararının ardından hükümet adına açıklama yapan Sadi İrmak'ın sözleri Türkiye'nin bu durum karşısında sessiz kalmayacağını ortaya koyuyordu:

“(...) Yardımın kesilmesinin asıl etkisi ittifakın savunması çerçevesindeki ikili işbirliği üzerinde olacaktır. Bu suretle Kongre, bu işbirliğine, dengeye ve karşılıklı yardımlaşma ilkesine zarar vermektedir. Bu durumda mevcut savunma işbirliğinin bu yeni koşullara göre yeniden düzenlenmesi zorunluluğunun sorumluluğu tamamen ABD Kongresi'ne raci olacaktır.

Bu koşullar altında ortak savunma işbirliği çerçevesinde yü-

479 Bostanoğlu, a.g.e., s. 454.

480 Faruk Sönmezoglu, *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, İstanbul: Der Yayınları, 1995, s. 286.

rütûlmekte olan uygulama antlaşmaları müzakerelerinde artık bir yarar görmemekteyiz. Mevcut işbirliğinde yeni gelişmelerin gerektirdiği düzenlemelere gidilecektir. Ayrıca bu yeni durum ittifak savunmasına olan katkımızın yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmasını da gerektirecektir.”⁴⁸¹

Türkiye son derece sert tedbirler alma konusunda kararlıydı. Girişimlere karşın ambargonun kalkmaması üzerine, 25 Temmuz 1975’te Türk Hükümeti OSIA’yı ve ilgili bütün uygulama antlaşmalarını feshetti. Bakanlar Kurulu kararı, ABD Hükümeti’ne bir nota ile bildirildi:

“1- Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında ortak savunma ve işbirliğini düzenleyen 3 Temmuz 1969 tarihli Savunma ve İşbirliği Antlaşması ve bununla ilgili diğer antlaşmalar hukuki geçerliliğini kaybetmiştir.

2- Bu durumun muvacehesinde Türkiye’deki bütün ortak savunma tesislerinin faaliyeti, Incirlik ortak savunma tesisinin münhasıran NATO görevi mahfuz kalmak kaydıyla, yarından yani 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren durdurulmuştur.

3- Faaliyeti durdurulan tüm tesisler Türk Silahlı Kuvvetleri’nin tam kontrol ve gözetimine devredilecektir.”⁴⁸²

Kararda da görüldüğü üzere, Türkiye’deki ortak savunma tesislerinin faaliyetleri durdurulmuş ve bunlar Türk Silahlı Kuvvetleri’nin denetimine girmişti. Burada geçen “Incirlik ortak savunma tesisinin münhasıran NATO görevi mahfuz kalmak kaydıyla” ibaresini Incirlik’teki Amerikan kuvvetlerinin diğer faaliyetlerinin durdurulması, ancak NATO görevleri için istisna oluşturulması olarak okumak yanlış olacaktır. Incirlik aslında, bu durdurma kararının tamamen dışındaydı. Çünkü OSIA’daki statüsü bakımından Incirlik zaten, sadece NATO amaçları için tahsis edilmiş bir üs konumundaydı. ABD’nin bu kapsam dışında kullanımını ancak TBMM’nin iznine bağlıydı ve bu dönemde bu kapsamda bir izin bulunmuyordu. Burada-

481 “Amerikan Kongresi her bakımdan çok ağır bir yanılığ içersindedir,”*Milliyet*, 5 Şubat 1975.

482 Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 287.

ki ifade OSIA'nın ortadan kalkması ile birlikte Incirlik'in NATO kapsamındaki kullanımına dair hukuki bir boşluğun oluşmasını önlemek için eklenmişti. Başka bir ifade ile ambargo kararı ile kararın kaldırıldığı 1978 senesine kadar geçen süre zarfı içinde adı "ortak savunma tesisi" olmamakla birlikte Incirlik'in faaliyetleri devam etti.

OSIA'nın feshinden kısa bir süre sonra, Ekim 1975'te Temsilciler Meclisi'nin alınan ambargo kararını yumuşatması üzerine Türkiye ve ABD arasında yeni bir antlaşma için müzakereler başlatıldı ve Mart 1976'da üzerine mutabakata varılan antlaşma metni Washington'da Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil tarafından imzalandı. Ancak bu sırada Türkiye'de Hükümet değişikliği gerçekleşti ve Süleyman Demirel başbakanlıktan istifa etti. Yeni Hükümet'i kuran CHP lideri Bülent Ecevit, imzalanan antlaşma şartlarını uygun bulmayarak Meclis onayına sunmaması nedeniyle bu antlaşma hiçbir zaman yürürlüğe girmedi.⁴⁸³

İki ülke arasında yeni bir antlaşma için görüşmeler, 26 Temmuz 1978'de Amerikan Senatosu'nun Türkiye'ye uygulanan ambargo kararını lağvetmesi üzerine yeniden başladı. 1 Ağustos'ta Temsilciler Meclisi aynı yönde kararının ardından Başkan Carter ambargoyu kaldıran kararı, 26 Eylül 1978'de imzaladı. Buna karşılık olarak 9 Ekim'de, Türk Hükümeti faaliyeti durdurulan ortak savunma tesislerindeki faaliyetlerin yeniden başlamasına izin verdi.⁴⁸⁴ Ocak 1979'da yeni antlaşma konusunda görüşmeler resmen başladı.

İran Devrimi ve rehine krizi

ABD ile Türkiye arasında görüşmeler sürerken, Amerikan yönetimi bir yandan İran'daki krizle uğraşıyordu. 1978 yılının ikinci yarısından itibaren İran'da Şah karşıtı gösteriler hız kazanmıştı. Gün geçtikçe artan şiddet, ülkede sayıları askerî ve diplomatik personel dâhil olmak üzere 44 bine ulaşan Amerikan vatandaşını tehdit eder duruma gelmişti. ABD Genel-

483 A.g.e., s. 288.

484 Uslu, a.g.e., s. 201.

kurmay Başkanlığı'nın İran'dan gönüllü olarak ayrılmak isteyen Amerikalıların nakil edilmesi için Askerî İkmal Komutanlığı'na talimat vermesi üzerine Aralık ayında Tahran'daki Mehrabad Havaalanı üzerinden 903 kişi ABD ve Almanya'daki üs- lere taşındı.⁴⁸⁵ Diğer Amerikan vatandaşları ise ülkede kalma- ya devam ettiler.

Ancak Ocak ayına gelindiğinde İran'da olaylar tamamen kontrolden çıkmıştı. Şah Rıza Pehlevi'nin ülkeyi terketmesinin ardından Şubat ayında ülkeye dönen Humeyni, rejim değişik- liğini ilan etti. Humeyni'nin başa geçmesi ile birlikte ABD Dı- şışleri, İran'dan Amerikan vatandaşlarını çıkarmak için çabala- rını hızlandırdı.

11 Şubat'ta ABD Genelkurmay Başkanlığı, Askerî İkmal Ko- mutanlığı Hava Kurtarma Birimi'nden (*Air Rescue and Recovery Service*) İngiltere'de Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne ait Woodbri- dge Üssü'nde bulunan altı HH-53 helikopterini ve beş C-130 askerî kargo uçağını İncirlik'e yönlendirmesini istedi. Ayırı- ca ABD Atlantik Komutanlığı'na, tahliye sırasında Tahran'da- ki ABD Elçiliği'ne destek vermesi planlanan tam donanımlı bir deniz piyadesi müfrezesini İncirlik'te konuşlandırması talima- tını verdi.⁴⁸⁶ Birkaç gün içinde deniz piyadesi müfrezesi alarm durumunda İncirlik'e geçmek üzere Portekiz'deki Lajes Ha- va Üssü'ne, Hava Kurtarma Birimi görev gücü uçakları ise İtal- ya'da Sigonella Üssü'ne geldiler.⁴⁸⁷

Bu konuşlandırma, daha Türkiye ile görüşmeler sonuçlan- mamışken, 12 Şubat'ta, ABD Savunma Bakanlığı'nın erken bir açıklama yapmasına yol açtı. Basın bülteninde, Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin korumasını güçlendirmek için İn- cirlik'e altmış dokuz kişiden oluşan bir deniz piyade müfreze- si ile Amerikan vatandaşlarını acilen nakletmek için gerektiğin- de kullanılacak altı helikopterin gönderildiği belirtilmektey-

485 Edward T. Russell, "Crisis in Iran: Operation Eagle Claw", A. Timothy War- nock, Short of War: Major USAF Contingency Operations 1947-1997, Air For- ce History and Museums Program, Air University, Maxwell Air Base, AL, 2000, s. 125.

486 Russell, a.g.e., s. 126.

487 A.g.e., s. 127.

di.⁴⁸⁸ Ancak söz konusu açıklama ertesi gün, deniz piyadelerinin Türkiye'ye gelmesinin söz konusu olmadığı vurgulanarak, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından tekzip edildi. Bakanlık sadece helikoptere izin verildiğini, bunun ise şartlara bağlandığını söylüyordu.⁴⁸⁹

“İran'a gönderilmek üzere Amerikan deniz piyadelerinin Türkiye'ye gelmesinin ve buna Türk Hükümeti'nce müsaade edilmesinin kesinlikle söz konusu olmadığı Türk kamuoyuna açıklıkla duyurulur. İran'daki Amerikan personeli ve ailelerinin tahliyesi için ve tamamıyla insancıl amaçlarla altı adet nakliye helikopterinin gereğinde kullanılmak üzere İncirlik Havaalanı'na intikal etmesi hususundaki Amerikan Hükümeti'nin talebi, İran makamlarının bunlara giriş izni vermesi, bu helikopterlerde normal uçuş personelinin dışında personel bulunmaması, yalnızca Amerikan personeli ile ailelerinin nakledilmesi, Türkiye'den İran'a ve İran'dan Türkiye'ye hiçbir askeri teçhizat taşınmaması koşuluyla uygun görülmüştür.”

Pentagon'un erken açıklaması ile zor durumda kalan Amerikan Dışişleri, muhtemelen durumun daha da içinden çıkılmaz bir hal almasını önlemek ve sağlanan antlaşmanın tehlikeye girmesini engellemek için Ankara Elçiliği'nden bir açıklama yapmasını istedi. Türk Dışişleri'nin ardından açıklama yapan, ABD'nin Ankara Büyükelçisi de haberlerin doğru olmadığını ve böyle bir iznin kendilerine verilmediğini söyleyerek Dışişleri'nin açıklamasını destekledi.⁴⁹⁰

14 Şubat sabahı Tahran'daki ABD Elçiliği'ne düzenlenen saldırı tüm dünyada şok etkisi yarattı. Elçiliğe saldıran silahlı gerillalar görevli yüz iki kişiyi rehin almışlardı. Rehineleri, ancak İran güvenlik güçlerinin destek vermesi ile kurtarabilen ve Elçiliği tekrar kontrolü altına alan ABD için yaşananlar, durumun

488 “ABD, İran'daki Amerikalıları boşaltmak olasılığına karşı, Türkiye'ye deniz piyadesi ve helikopter gönderiyor”, *Milliyet*, 12 Şubat 1979.

489 “İran'a gönderilmek üzere ABD deniz piyadelerinin gelmesine izin vermedik”, *Milliyet*, 13 Şubat 1979.

490 “ABD Elçiliği deniz piyadeleri haberini yalanladı”, *Milliyet*, 14 Şubat 1979.

vahametini ortaya koymaya yetmişti. Bu olayın ardından Amerikan Genelkurmayı, Hava Kurtarma Birimi Görev Gücü'nün İtalya'dan ayrılarak İncirlik'e geçmesi talimatını verdi.⁴⁹¹ 16 Şubat'ta konuyla ilgili açıklama yapan Türk Dışişleri, İran'daki ABD personelini ve ailelerini gerektiğinde tahliye için kullanılmak üzere beş helikopter ve altı kargo uçağının İncirlik havaalanına gönderilmesi yönündeki ABD'nin talebinin kabul edildiğini duyurdu. Ancak bu izinin "İran makamlarının bu helikopterlerin ve uçakların İran'a gitmeleri için uçuş müsaadesi vermesi, bunların silahsız olması, askerî hiçbir malzeme veya silah taşımaması, normal personelden başka personel bulunmaması ve sadece Amerikan personeli ve ailelerini tahliye etmesi" koşullarına bağlanıldığı özellikle vurgulanmaktaydı.⁴⁹²

225 kişiden oluşan Hava Kurtarma Birimi personeli, acil bir kurtarma durumunda destek vermek üzere 15 Şubat'tan 11 Mart'a kadar İncirlik'te görev yaptılar. Ancak İran Hükümetinin Mehrabad Havaalanı'nı açması ve olağanüstü bir durumun yaşanmaması nedeniyle Amerikan vatandaşlarının çoğunun nakli ticari uçaklarla gerçekleştirildi.⁴⁹³ Her ne kadar Amerikan yönetimi önemli bir eşiği aştığını düşünse de asıl kriz henüz başlamıştı.

4 Kasım 1979'da İranlı öğrenciler, Tahran'daki Amerikan Elçiliği'ni işgal ederek Elçilik personelini rehin aldılar. 444 gün süren rehine krizin ilk evresinde Carter yönetimi, rehinelelerin serbest kalmasını sağlamak için İran'la diplomatik ilişkileri kesti, petrol ithalatını durdurdu ve müttefik devletlere İran'a uyguladığı ambargoya katılmaları için çağrıda bulundu. Askerî harekât başından beri bir seçenek olarak düşünülmesine karşın, strateji uzmanları uygulaması çok güç olduğu ve başarı şansının düşük olduğu gerekçesi ile operasyona itiraz ediyorlardı. Tüm diplomatik girişimlere rağmen beş ayın sonunda

491 Russell, *a.g.e.*, s. 127.

492 "İncirlik'te hazırlık", *Milliyet*, 16 Şubat 1979; Russell, *a.g.e.*, s. 127.

493 Donald D. Little, *Aerospace Rescue and Recovery Service, 1946-1981: An Illustrated Chronology*, Scott Air Force Base, III: Military Airlift Command Historical Office, 1983, s. 55; Russell, *a.g.e.*, s. 127.

hiçbir sonuç elde edilmemesi üzerine Başkan Carter, kurtarma operasyonunun hayata geçirilmesine karar verdi.⁴⁹⁴

CIA Başkanı Stansfield Turner'ın önerisi, operasyon için açık denizdeki bir uçak gemisi yerine, yakıt ikmali ve diğer lojistik sorunlara büyük kolaylık getirecek İncirlik Üssü'nün ve Kars'taki havaalanının kullanılmasıydı. Turner'ın daha sonra yaptığı açıklamaya göre önerisi, Amerikan Dışişleri tarafından Müslüman bir ülkenin diğer bir Müslüman ülkeye saldırmasının yaratacağı sıkıntılar nedeniyle geri çevrildi.⁴⁹⁵ Öte yandan birkaç ay önce Amerikan vatandaşlarının İran'dan çıkarılmasında Ankara'nın kapısını çalan Washington, görüşmelerden edindiği izlenim ile Türkiye'nin herhangi bir askerî operasyonda İncirlik'in kullanımına izin vermeyeceğini biliyordu. Nitekim deniz piyadelerinin konuşlandırılmasına dahi izin alınmamıştı. Devrimden iki gün sonra yeni rejimi resmen tanıyan Türkiye, ilişkilerini bozmak istemediği İran'a karşı uygulanan ambargoya da katılmamıştı.

Buna karşın Kasım 1979'da iktidara gelen Başbakan Süleyman Demirel'in rehine krizini o zamana kadar Humeyni rejimi ile yürütülen ilişkilere ters bir şekilde "tarihte az rastlanan insanlık dışı bir olay" olarak nitelendirmesi⁴⁹⁶ ve Türkiye'nin ABD ile yeni bir antlaşma için masada olması söylentilerini de beraberinde getirdi. Hükümet vakit geçirmeden Türkiye'deki üslerin kullanılacağı yolundaki haberleri yalanladı. Dışişleri Bakanlığı adına açıklama yapan Sözcü Büyükelçi Savlet Aktuğ'un Türkiye'deki üslerin sadece NATO amaçları ve çerçevesinde kullanılacağını, ABD'nin Basra Körfezi'ne yapacağı bir müdahalede Türkiye'nin katkıda bulunmayacağına ilişkin sözleri bu konudaki söylentilerin daha fazla büyümesini önlemişti.⁴⁹⁷

494 David Patrick Houghton, *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis*, Cambridge Studies in International Relations, no. 75, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, a.g.e., s. 2.

495 "CIA'nın Türkiye Pazarlığı", *Milliyet*, 3 Ekim 1987.

496 Akdevelioğlu, Kürkcüoğlu, "İran'la İlişkiler", s. 806.

497 "Dışişleri Sözcüsü Aktuğ: Türkiye'deki üsler İran'a karşı kullanılmayacak", *Milliyet*, 11 Nisan 1980.

Bu sırada ABD'nin operasyonu gerçekleştirmek için transit ülke arayışları sürüyordu. İhtiyaç duyduğu desteği NATO müttefikleri arasından bulamayan Washington,⁴⁹⁸ planlama sürecinin sonlarına doğru, Umman'dan Masirah adasında hava üssünü kullanma iznini aldı.⁴⁹⁹ 24 Nisan 1980'de Kartal Pençesi Operasyonu (*Operation Eagle Claw*)⁵⁰⁰ başlatıldı. Ancak çıkan kum fırtınası ile iki helikopterin havada çarpışması sonucu operasyon başlamadan başarısızlıkla sonuçlandı. Sekiz Amerikan askerinin öldüğü olayı ertesi gün tüm dünya duymuştu.⁵⁰¹ Operasyonun ortaya çıkması, Incirlik'in ABD uçakları tarafından kullanılıp kullanılmadığını bir kez daha Meclis gündemine taşıdı. Başbakan Süleyman Demirel yaptığı açıklamada uçakların kesinlikle Türkiye'den hareket etmediği konusunda güvence vermekteydi. Meclis'i bilgilendirmek için yaptığı konuşmada Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen de Incirlik'in kullanılmadığını tekrarladı. Bu konuda bir talebin olmadığı gibi, bir emrivakinin de söz konusu olmadığını söyleyen Erkmen'in açıklamalarının muhalefetçe kabul görmesinin yanı sıra olayın detaylarının da ortaya çıkması ile birlikte Incirlik'in kullanıldığı yolundaki iddialar gündemden düştü.⁵⁰² Böylelikle OSIA'nın imzalandığı 1969'dan itibaren her yılını Ortadoğu'daki bir krizle geçiren Incirlik için on yıllık dönemin sonu, yeni bir antlaşma ile birlikte yeni görevler anlamına geliyordu.

---

498 "ABD bir buhran durumunda birliklerini Basra Körfezi'ne kaydıracak", *Milliyet*, 15 Nisan 1980.

499 Joe E. Tyner, *AF Rescue & AFSOF: Overcoming Past Rivalries for Combat Rescue Partnership Tomorrow*, Research Report, Air University, United States Postgraduate School, Monterey, Ca, (Tarih yok), s. 13.

500 Charles Tustin Kamps, "Operation Eagle Claw: The Iran Hostage Rescue Mission", *Air & Space Power Journal*, volume XVIII, no. 3, 2006; <http://www.au.af.mil/au/cadre/aspj/apjinternational/apj-s/2006/3tri06/kampseng.html>, erişim: 25.06.2008.

501 A.g.e., s. 2.

502 "Demirel: ABD uçakları kesinlikle Türkiye'den hareket etmedi", *Milliyet*, 26 Nisan 1980; "TBMM'de dış politika tartışıldı: Erkmen: ABD-Iran anlaşmazlığında görev düşerse yardıma kararlıyız", *Milliyet*, 27 Nisan 1980.

SEIA çatısında Incirlik'te yeni dönem

İncirlik Üssü'nün hukuki statüsü: SEIA

SEIA'da Incirlik Üssü

OSIA'nın yerini alacak yeni antlaşma konusunda Ocak 1979'da resmen başlayan görüşmeler 29 Mart 1980'de sonuç verdi. İmzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEIA), bugün hâlâ Amerikan kuvvetleri tarafından kullanımına izin verilen Türkiye'deki üs ve tesislerin statüsünü belirleyen antlaşmadır. NATO Antlaşması çerçevesinde, üyeler arasında savunma işbirliğini geliştirme ilkesi kapsamında hayata geçirilen SEIA'da, kendinden önce yapılan ikili askerî antlaşmalarda olduğu gibi BM Antlaşması'nın amaç ve ilkelerine bağlılık temel olarak alınmıştır. Dolayısıyla daha önceki antlaşmalar için ifade edilen BM ve NATO antlaşmalarının ilkelerinin bağlayıcılığı SEIA için de geçerlidir.

Ana antlaşmanın 5. maddesi, Türkiye'deki askerî tesislerin ABD tarafından kullanılmasına izin veren temel maddedir. Burada, ortak savunma tedbirleri kapsamında, karşılıklı mutabık kalınmış amaçlara ve programlara uygun olarak, bu tesislerin işletileceği ve faaliyetlerinin yürütüleceği karara bağlanmıştır. Antlaşmanın girişindeki "NATO ve BM antlaşmaları ilkelerine bağlılık" ifadelerinin bağlayıcılığını pekiştirme maksadı ile ayrıca, 5. maddenin 4. fıkrasında "öngörülen savunma işbirliğinin şümulünün Kuzey Atlantik Antlaşması'ndan doğan yükümlülükler ile sınırlı olacağı" hükmüne yer verilmiştir.

Beş yıllık bir dönem için yürürlüğe konulan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması, bu sürenin dolmasının ardından yenilenmektedir. SEIA, bir ana antlaşma ile üç tamamlayıcı antlaşmadan oluşmaktadır. Tamamlayıcı antlaşmaların birincisi savunma desteği, ikincisi savunma sanayinde işbirliği konusundadır. 3 numaralı tamamlayıcı antlaşma ise askerî tesislerin ortak kullanımına ilişkin düzenlemeleri içermektedir.⁵⁰³ Ana antlaşmanın ve eklerinin bazı maddeleri gizli tutulmakta-

503 Bkz. EK 2.

dır. Bu gizli maddelerin varlığı zaman zaman, antlaşmanın NATO taahhütleri kapsamında tanımlanan işlevinin genişletildiği ve ABD'ye tanınan hakların kapsamının görünenden daha geniş olduğu yolunda eleştirilere neden olmaktadır.⁵⁰⁴

3 numaralı Tesisler Tamamlayıcı Antlaşması'nda hem tesislere ilişkin genel hükümler yer almakta, hem de hangi tesisin ne şekilde kullanılacağı düzenlenmektedir. Antlaşmada adı geçen üs ve tesisler ve üstlendikleri görevler şunlardır: *Elektromanyetik izleme*: Sinop; *radar uyarı uzay izleme*: Pirinçlik; *hava harekât ve destek*: Incirlik; *muhabere yerleri tesisleri*: Yamanlar (İzmir), Şahintepe (Gemlik), Elmadağ (Ankara), Karataş (Adana), Mahmurdağ (Samsun), Alemdağ (İstanbul), ve Kürecik (Malatya); *sismik bilgi toplama*: Belbaşı; *Radyo seyrüseferi*: Kargaburun. Bahsi geçen üs ve tesisler için kullanımlarına ilişkin alt seviyede uygulama antlaşmaları, 3 numaralı Tesisler Antlaşması'nın ekinde yer almaktadır.

Tüm bu tesisler, Türkiye Cumhuriyeti'nin malıdır; Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde dirler; SEIA ile ABD'nin kullanımına NATO amaçları çerçevesinde tahsis edilmişlerdir. Bunun yanı sıra, antlaşmada Türkiye tarafından tahsis edilen arazi üzerinden ABD tarafından inşa edilen veya kurulan her türlü tesisin kuruluş tarihinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin malı olacağı hükme bağlanmıştır.

Bu akla Amerikan kuvvetlerinin görev yaptığı Türkiye'deki diğer üslerin statüsünü getirmektedir. ABD'nin 2010 Üs Yapısı Raporu'na göre Amerikan kuvvetlerinin görev yaptığı Türkiye'deki üs ve tesisler: Ankara Yönetim Ofisi, Batman Hava Üssü, Çiğli Hava Üssü, Incirlik Hava Üssü, İzmir Hava İstasyonu, İzmir Depo, Muş Hava Üssü, Yumurtalık Yakıt Deposu ve adı tek tek sayılmayacak kadar küçük 9 üs ve tesisten oluşmaktadır.⁵⁰⁵ Burada ortak adı geçen tek tesis Incirlik'tir. Bu raporda, SEIA'da adı geçen diğer tesislerin ise bir kısmı kapatıldığı için yoktur, bir kısmı ise rapordaki adı sayılmayan 9 küçük tesisin içinde yer almaktadır. Dolayısıyla sorulması gereken so-

504 Strok, a.g.e., s. 7.

505 *Base Structure Report Fiscal Year 2010 Baseline*, Department of Defense, 2009.

ru, SEIA dışında kalan üslerin hangi statüde olduğudur. Çiğli, Batman ve Muş hava üslerinin içinde olduğu diğer tesisler, her NATO üyesinin NATO Antlaşması gereğince ittifaka sağlaması gereken tesisler kapsamındadır, bu yüzden kullanımlarını sağlayan yasal statü farklıdır,⁵⁰⁶ buradaki kuvvetler NATO'ya bağlıdır. Bu üs ve tesislerin hepsi Türkiye Cumhuriyeti'nin malıdır. Bunların dışında gereklilik duyulması halinde Türkiye'deki bir üssün bir NATO operasyonu kapsamında geçici olarak kullanılmasına TBMM kararı ile izin verilebilmektedir, ancak bu durumdaki üsler yukarıdaki iki kategorinin dışındadır.

Daha önceki dönemlerdeki eleştiriler ve anlaşmazlıklar da göz önüne alınarak SEIA'da özellikle komuta ve denetime ilişkin esaslar açık şekilde hükme bağlanmıştır. Tesisler Tamamlayıcı Antlaşması'na göre, Incirlik'in de dâhil olduğu antlaşmaya konu olan tüm tesisler bir Türk komutanın kontrolü altında bulunmaktadır. Ancak Amerikan Hükümeti, her tesise, "Birleşik Devletler Kuvvetleri'nin Komutanı" sıfatı ile bir subay atayacaktır. Komutanlar arasında işbirliği esastır. Tesislere giriş, "Tesis Komutanı" sıfatı ile Türk Komutanın yetki ve denetimi altındadır. Antlaşma uyarınca tesislerde görev yapacak Amerikalı personelin sayı ve kadro miktarlarındaki artışlar, yetkili Türk makamlarının ön iznine tabi kılınmıştır.

Incirlik Üssü'ne ilişkin düzenlemeler "Incirlik Tesisi Uygulama Antlaşması" adını taşıyan 3 numaralı ek protokol ile yapılmıştır.⁵⁰⁷ Burada tanımlanan "Incirlik Tesisi" sadece Incirlik Hava Üssü'nü değil, Yumurtalık akaryakıt tesisini ve boru hattını, Iskenderun limanındaki kolaylıkları, Adana su kuyusunu ve boru hattını ve üs ile Ceyhan nehri arasındaki kanalizasyon sistemini de kapsamaktadır. Hava harekât ve destek üssü olarak tanımlanan Incirlik'te ABD askerlerinin ve uçaklarının, NATO savunma planları çerçevesinde, destek ve eğitim faaliyetleri için konuşlandırılması öngörülmüştür. Buna göre,

506 Bunlar NATO Antlaşması ile birlikte imzalanan "Kuzey Atlantik Antlaşması Mucibince Kurulmuş olan Milletlerarası Askeri Karargâhların Statüsüne Müteallik Protokol" uyarınca düzenlenmişlerdir. Antlaşmanın tam metni için bakınız; Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, s. 223-230.

507 Bkz. EK 3.

onaylanmış NATO planları çerçevesinde iki filo bunların destek personeli İncirlik'te rotasyon esasına göre görev yapacaklardır. Ayrıca eğitim için Avrupa'daki diğer ABD Hava Kuvvetleri birliklerine ait uçaklar belirli dönemlerde İncirlik'teki faaliyetlere katılacaklardır. Antlaşma kapsamında öngörülen destek faaliyetleri kapsamında İncirlik'te ABD uçaklarının bulundurulmasına izin verilmiştir. Ancak üste kalıcı olarak bir filo konuşlandırılmamaktadır.

Bugün İncirlik, NATO savunma planları kapsamında SEİA ile belirlenen şekilde ABD kullanımına tahsis edilmiş Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait bir üstür. Üssün bu statüsü gerek Türk gerek Amerikalı resmi makamlar tarafından yapılan açıklamalarda da desteklenmektedir. Antlaşmanın yeni yürürlüğe girdiği dönemde ABD'nin Ankara Büyükelçisi olarak görev yapan Strausz Hupe, yeni antlaşmanın tanımladığı üslere ilişkin statüyü şu sözlerle açıklamaktadır:

“Türkiye ile imzalamış olduğumuz Savunma İşbirliği Antlaşması uyarınca Türkiye'de Amerikan üssü yoktur. (...) Antlaşmaya göre, bazı Türk üslerinde Amerikan tesisleri vardır. Gene anlaşmaya göre Türkiye'deki Amerikan askerî varlığı ve faaliyeti tamamen NATO savunma görevleri çerçevesinde kalmaktadır.”⁵⁰⁸

1987'de yılında *Milliyet* gazetesine bir değerlendirme yapan İncirlik Üssü'nün Türk Komutanı Albay Taner Engin, Türk ve ABD hükümetleri arasında imzalanan ikili antlaşmalar sonucunda, Türkiye'nin ABD Hava Kuvvetleri'ne İncirlik'te müşterek savunma faaliyetlerine katılma hakkı verdiğini hatırlatarak, İncirlik için “İncirlik Üssü, hiç tartışmasız bir Türk Silahlı Kuvvetleri tesisidir” tanımlamasını yapmaktadır.⁵⁰⁹ 2004 yılında İncirlik'e ilişkin tartışmalar üzerine konuya ilişkin açıklamada bulunan dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Org. İlker Başbuğ, Türkiye'de hiçbir yabancı üssün bulunmadığını ve

508 “Hupe: ‘Savunmasını planlamak sadece Türklerin sorumluluğundadır’, *Milliyet*, 29 Ekim 1982.

509 “Türk üssü mü, ABD üssü mü?” *Milliyet*, 28 Haziran 1987.

İncirlik Üssü'nün hukuki olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait 10. Tanker Üs Komutanlığı olduğunu söylemiş ve Türkiye'de NATO veya ABD'nin üssü bulunmadığını açıklamıştır.⁵¹⁰

İncirlik'in hukuki statüsüne ilişkin antlaşmalardaki net ifadelere ve bunu destekleyen resmi açıklamalara karşın, üssün statüsüne ilişkin tartışmalar devam etmektedir. Antlaşmanın NATO perdesi altında İncirlik'i ABD'nin kullanımına sunmasının yarattığı rahatsızlıklar bir yana, antlaşmaya uygun olması halinde bile bu sefer üssün NATO amaçlarından çok Amerikan çıkarlarına hizmet eder şekilde kullanılması İncirlik'e ilişkin sorunun devam etmesine neden olmaktadır.

İncirlik'in statüsüne ilişkin eleştiri getiren isimlerden biri olan Emekli Amiral Sezai Orkunt, bu üslerin Türk Hükümeti tarafından tahsis edilmiş araziler üzerinde, Amerikan parasıyla, ABD'nin plan ve tekniği ile onun çıkarlarına göre kurulmuş ve yönetilmekte olduğundan hareketle bunların "Amerikan üssü" olduğunu savunmaktadır. Orkunt'a göre "ortak savunma tesisi" tanımlaması ise bir aldatmacadır.⁵¹¹

"Ortak savunma tesisi denildiği zaman bunlardan herhangi birinde faaliyetin durması halinde, Türkiye'nin savunmasında boşluk doğması gerekir. Oysa Türkiye'deki bazı ortak savunma tesisleri kapatıldıktan sonra Türkiye bunların yerini başka tesislerle doldurma ihtiyacını hissetmemiştir. Üstelik bu tesisler ABD'nin tek yanlı kararı ile Türkiye'ye danışılmadan kapatılmıştır."

Orkunt tespitinde haksız değildir. Bugün hukuki anlamda Türkiye'de bir Amerikan üssü olmamasına rağmen ve İncirlik NATO bünyesinde tahsis edilmiş bir üs olmasına rağmen üssün kuruluşundan, kullanımına ABD hâkimiyeti açıktır. Nitekim ortak savunma tesisi tanımı zaten dünyada üs kavramının kazandığı olumsuz anlamdan kaçınmak için yaratılmış-

510 Genelkurmay II nci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'un Konuşması, TSK Basın Yayın Faaliyetleri: Basın Toplantısı, 16 Ocak 2004, http://www.tsk.tr/10_AR-SIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_6_Toplantilar/ocak2004/ana.html; erişim tarihi: 08.09.2009.

511 "Türk üssü mü, ABD üssü mü?" Milliyet, 28 Haziran 1987.

tır. Türkiye her ne kadar üssün kullanımı konusunda yetkiyi elinde bulunduruyor görünürse de, antlaşmalara uygun olmayan durumlarda ABD'nin kullanımına itiraz etmesi iki ülke arasındaki ilişkilerde krizlere neden olmaktadır. Bugün Incirlik'in Amerikan hâkimiyetinde bir üs olduğunu söylemek haksızlık olacaktır; bununla birlikte hukuki statüden hareketle, siyasi kararları göz ardı ederek Incirlik'in "Türk üssü" olduğunu söylemek de gerçekçi değildir. Üssün statüsüne kafa karışıklığının var olması bile üssün üzerinde ABD'nin kontrolünü göstermektedir. Nitekim sadece Amerikan ve Türk medyasında değil, kimi zaman Amerikan yetkili makamlarınca da Incirlik'ten halen "Amerikan üssü" olarak bahsedildiğini görmek mümkündür.⁵¹²

SEIA, Türkiye'deki askerî tesislerin Amerikan kuvvetlerince kullanımına ilişkin geçmiş dönemlerden kaynaklanan bir takım hukuki sorunları çözmüş ve özellikle komuta ve denetime ilişkin Türkiye'nin yetkilerini artırmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin kendi topraklarında bir üssü kapatma konusunda yaşadığı tereddütler ve ABD'nin planlarına uygun şekilde üssün kullanımına izin vermediğinde ortaya çıkan krizler, Incirlik Üssü üstünde Türkiye'nin haklarını gölgelemektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından NATO'nun içine girdiği değişim süreci de Incirlik'in kullanımına ilişkin değişiklikler yaratmıştır. 1991, 1999 ve 2010 yıllarında benimsenen stratejik konsept belgeleri ile NATO bünyesinde tehditler yeniden tanımlanırken örgütün görev alanı genişletilmiştir. Artık, ittifak açısından tehditler sadece üyelerin toprak bütünlüklerine, siyasi bağımsızlıklarına ve güvenliklerine yönelik durumlar veya sadece doğrudan saldırılarla sınırlandırılmamaktadır. Belirsizlikler, istikrarsızlık, etnik ve dinsel rekabet, bölgesel uyuşmazlıklar, insan hakları ihlalleri, devletlerin dağılması, kitle imha silahlarının yayılması, organize suçlar, terörizm, yaşamsal kaynakların kesilmesi yeni konsept belgeleri ile

512 *U.S. Air Base in Incirlik*, US Department of State Office of the Spokesman Daily Press Briefing, Washington D.C., January 14, 2004, <http://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2004/28178.htm>, erişim tarihi: 10.10.2009.

birlikte ittifakın tehdit tanımlaması kapsamına alınmıştır.⁵¹³ Her ne kadar stratejik konsept belgeleri ile temel antlaşmanın maddelerinin değiştirilmesine ilişkin hukuki itirazlar varlığını korusa da bu durum yeni sorumluluklar doğurmuştur. Bugün NATO söz konusu tehditler nedeniyle de harekete geçebilecek bir örgüt haline gelmiştir. Tehditlerin bu şekilde genişletilmiş olması NATO'nun 6. maddede tanımlanan alanını da geçersiz kılmıştır. Bununla birlikte 5. maddenin, terörizmden enerji güvenliğine; iklim değişikliğinden organize suçlara kadar daha tanımlanmasında sıkıntılar olan bu yeni tehdit unsurlarına karşı ittifakın nasıl işletileceğine ilişkin belirsizlikler varlığını korumaktadır.

Tüm bu konsept belgeleri Türkiye tarafından da desteklenmiştir. Bu durum İncirlik Üssü'nün kullanım alanını da genişletmiştir. SEIA'nın imzalandığı dönemde NATO Antlaşması çerçevesinde tanımlanan belirli bir alanda, belirli bir amaç için ittifaka tahsis edilen İncirlik Üssü'nün kullanımını düzenleyen SEIA'da herhangi bir değişiklik yapılmadan üssün kullanım amacı ve alanı genişlemiştir. Üstelik bu yeni bir antlaşma ile değil, hukuki açıdan tartışmalı olan stratejik konsept belgeleri ile yapılmıştır. Bu durum İncirlik'in kullanımını düzenleyen hukuki belgeler açısından da sakatlık doğurmaktadır.

İncirlik Üssü'nün kapatılmasına ilişkin düzenlemeler

İncirlik Üssü, kuruluşundan itibaren pek çok siyasi tartışmanın merkezinde yer almıştır. Bu yönüyle kimi zaman ABD'ye karşı bir koz olarak, kimi zaman Amerikan karşıtlığı nedeniyle İncirlik'in kapatılmasına yönelik istekler, siyasi gündemi meş-

---

513 *The Alliance's New Strategic Concept*, Meeting of North Atlantic Council, 7-8 November 1991, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23847.htm; erişim tarihi: 25.06.2008; *The Alliance's New Strategic Concept*, Meeting of North Atlantic Council, 29 April 1999, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm; erişim tarihi: 25.06.2008; *Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation*, 19 November 2010, <http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf>; erişim tarihi: 10.08.2011.

gul etmiştir. Hatta geçmişte, OSIA'nın feshinde olduğu gibi kullanımında sınırlandırmaya gidildiği de olmuştur.

Bugün Incirlik Üssü'nün kullanımına ilişkin kuralları belirleyen SEIA, aynı zamanda üssün ABD tarafından kullanımının ne şekilde sona erdirileceğine dair düzenlemeleri de içermektedir. Incirlik'in kapatılmasının ve kullanımının sınırlandırılmasının ne şekilde mümkün olduğunu söylemek için hukuki statüsüne bakmak gerekir. Öncelikle antlaşmada açık şekilde ifade edildiği gibi Türkiye topraklarında mülkiyeti ABD'ye ait herhangi bir üs veya tesis bulunmamaktadır. Dolayısı ile üssün millileştirilmesi, mülkiyetinin Türk Hükümeti'ne devredilmesi gibi bir süreç söz konusu olamaz.

ABD kuvvetlerinin antlaşmada bahsi geçen tesislerin kullanımına ilişkin sınırları SEIA'nın 5. maddesi belirlemektedir. Buna göre tesislerdeki faaliyetler karşılıklı mutabık kalınan amaçlara ve programlara uygun olarak yürütülecek ve ayrıca buradaki işbirliği NATO yükümlülükleri ile sınırlı olacaktır. Yine Incirlik'e ilişkin ek antlaşmada tesisin görevi NATO savunma planları çerçevesinde tanımlanmıştır. Kısacası üste bulunan Amerikan kuvvetleri NATO savunma planlarıncı ordadılar ve TBMM onayı olmadan başka bir görevle Incirlik'te faaliyet gösteremezler. Sürekli bir filo bulunmamakta, rotasyon esasına göre eğitim için uçaklar Incirlik'te geçici şekilde konuşlandırılmaktadır.

Bu görev tanımından da anlaşıldığı gibi, Incirlik'in "kapatılması"ndan kasıt, üssün NATO faaliyetleri kapsamında ABD kuvvetleri tarafından kullanılmasının sona erdirilmesidir. NATO dışındaki faaliyetler zaten TBMM'nin onayına bağlıdır. NATO savunma planları kapsamına girmeyen her türlü kullanım için de bu şart geçerlidir. Türkiye böyle bir karar verirse, burada bulunan Amerikan personeli ile birlikte üste bulunan teçhizat ve donanımın gitmesini ve depoların da boşaltılması isteyebilir. Bununla birlikte Türkiye, daha sınırlı bir düzenlemeyi de tercih edebilir. Mesela Incirlik'in her türlü eğitim ve rotasyon faaliyetlerine son vererek, sadece NATO savunma planlarında yer almasını saklı tutabilir.

Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde yaşayacağı herhangi bir kriz neticesinde SEIA'yı feshetmesi de Incirlik Üssü'nün kullanımını hukuki zeminden yoksun bırakacaktır. Bununla birlikte, OSIA'nın feshinde olduğu gibi, SEIA sona erdirilse bile bu Incirlik'in kullanımını sona erdirmeyebilir; Türkiye isterse buna istisna yaratabilir. Aksi takdirde Incirlik, Amerikan kuvvetlerinin kullanımına kapatılmış olacaktır. SEIA'nın tamamen sona erdirilmesine veya tamamlayıcı antlaşmalardan birinin feshine karar verilirse, bu antlaşmanın 7. maddesindeki düzenlenmelere uygun şekilde yapılacaktır. Geçerlilik süresi dolmadan 3 ay önce yapılan bir ihbar ile ana antlaşma veya ekleri feshedilebilir. Incirlik'e ilişkin antlaşmanın sona erdirilmesi ana antlaşmanın yürürlükte kalması önünde engel değildir.

Geçerlilik süresi dolmadan önce de, antlaşmanın hükümlerine uyulmadığı gerekçesi ile ana antlaşmanın veya tamamlayıcı antlaşmaların sona erdirilmesi mümkündür. Mesela Türkiye, Incirlik'in NATO amaçları dışında kullanıldığını öne sürerek antlaşmanın sona ermesini talep edebilir. Bu durumda istişare süreci başlar. Otuz gün içinde bir sonuca varılmazsa, otuz günlük sürede bir yazılı bildirim ile antlaşma sona erdirilebilir. Tesisler Tamamlayıcı Antlaşması'nın 13/2 maddesine göre, bu antlaşma sona erdirildiği takdirde, ABD Hükümeti, hukuken sona erme tarihini takip eden bir yıl içinde, geri çekme ve tasfiye işlemlerini tamamlayacaktır. Geri çekme işlemi boyunca antlaşma yürürlükte kalacaktır.

Yeniden yakınlaşma dönemi: 1980'ler

ABD ile yeni antlaşmanın yürürlüğe girdiği 1980 yılı aynı zamanda ilişkilerde de yeni bir dönemin habercisiydi. Türk-Amerikan ilişkilerinde asıl düzelme süreci, askerî darbenin hemen sonrasında yaşanmaya başladı. Bu hem Türk hem Amerikan siyasetinde yaşanan değişikliklerin, hem de bölgesel gelişmelerin bir sonucuydu. Darbe yönetiminin ABD ile kurduğu yakın ilişkiler ve daha sonra Başbakan olan Turgut Özal'ın izlediği dış politika, ilişkileri olumlu yönde etkiledi. Nitekim Tür-

kiye'deki askerî darbe karşısında, ABD'nin ilk baştaki tepkisi ve yaptığı açıklamalar son derece yumuşaktı.⁵¹⁴ Ancak bu ılımlı hava Türkiye'nin beklenen demokratikleşme adımlarını atmaması ile dağılmaya başlarken, Avrupa'nın tavrı da giderek sertleşti. Bu tecrit karşısında ekonomik sorunlar yaşayan ve savunma alanında sıkıntılarla karşı karşıya kalan Türkiye çıkışı ABD ile ilişkileri düzeltmekte buldu.⁵¹⁵ Türkiye, Özal hükümeti ile birlikte 24 Ocak 1980 kararlarını uygulamaya başlayarak, hem uluslararası kapitalist sisteme eklemlenme sürecine girdi, hem de bu çerçevede ABD ile ilişkileri daha fazla önem kazandı.⁵¹⁶ Bu dönemde, IMF ile yapılan anlaşmalar ve ekonomide serbestleşme çabalarını destekleyecek bir dış politika çizgisi oluşturuldu.

1980'ler ile birlikte Amerikan dış politikası da bir değişim süreci içine girdi. 1970'lerin özellikle ikinci yarısında yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler hem değişimi zorunlu kılmış hem de yeni dönemin bakış açısını hazırlamıştı. Türkiye'nin ambargoya karşı kullandığı "tesisleri kapatma" kozunu etkisiz hale getirmek için İran'da Hazar kıyısında yeni askerî tesisler kuran Washington'ın, 1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi ile elinde Türkiye'den başka seçenek kalmamıştı.⁵¹⁷ Ambargo kararından sonra üç yıl kapalı kalan üslerin işlevlerini başka imkânlarla yerine getirmek zorunda kalan ve bunun için on milyar dolar harcayan ABD için Türkiye'deki üsler artık daha da değerliydi.⁵¹⁸ Aralık ayında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı

---

514 Sedat Laçiner, "Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası", A.Çaylak, C. Göktepe, M.Dikkaya, H. Kapu (eds), Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi, Ankara: Savaş Yayınevi, 2009, s. 621.

515 A.g.e., s. 559 ve 619.

516 İlhan Uzgel, "ABD ve NATO ile İlişkiler", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, der. Baskın Oran, cilt II, 7. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 34.

517 Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkcüoğlu, "İran'la İlişkiler", Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (der.) Baskın Oran, cilt I, 7. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 803

518 Emekli Büyükelçi ve milletvekili Kamran İnan, 1987 bütçe görüşmeleri sırasında Meclis'te yaptığı konuşmasında bu bilgiyi vermektedir. "ABD Türkiye'ye 8 trilyon borçlu", *Milliyet*, 11 Aralık 1986.

işgali ile birlikte bölgedeki Amerikan çıkarları iyice tehdit edilir hale geldi. 1980 Eylül ayında İran ile Irak arasında savaşın başlaması yeni bir petrol krizinin patlak vermesi endişesini doğurarak, durumu daha kritik bir seviyeye taşıdı. ABD'yi endişelendiren sadece Ortadoğu'daki gelişmeler de değildi; aynı dönem içinde Sovyetler Birliği'nin yeni nükleer sistemler geliştirmesi de NATO'nun Avrupa'daki gücünü zayıflatıyordu.

Jimmy Carter'ın Başkanlığı'nın son döneminde yaşanan bu olaylar 1980 seçimlerinde Ronald Reagan'a galibiyet getiren dış politika söyleminin altyapısını hazırladı. Ekonomik açıdan 1970'lerin ikinci yarısından itibaren hissedilen durgunluk, Sovyetler karşında ABD'nin güç ve mevki kaybettiği yönündeki eleştiriler, müttefiklerin desteklerinin zayıflaması ve hatta bazılarının tamamen kaybedilmesi ABD'ye eski konumunu tekrardan kazandıracak tepkisel bir siyasal söylemin destek bulmasına yol açtı.⁵¹⁹ 1981'de Başkanlık koltuğuna oturan Reagan ABD'ye eski konumunu kazandırma vaadi ile yoğun bir silahlanma süreci başlattı. Bu yeni silahlanma politikasının bir parçası olarak Türkiye'nin, topraklarında üslerin kullanımı için ikna edilmesi gerekiyordu.

Yaşanan gelişmelerin getirdiği değişim ile birlikte Türkiye'nin stratejik önemi artmıştı. Türkiye, İran Devrimi ile birlikte doğrudan bir tehdit haline gelen radikal İslam'ın Ortadoğu'da yayılmasının önünde bir engel olarak görülüyordu. Rekabetin doğrudan Ortadoğu'ya kaydığı bu dönemde Türkiye, bölgeye bu kadar yakın tek NATO ülkesiydi ve 770 bin askeri ile ABD'den sonra örgüt içindeki en büyük orduya sahipti.⁵²⁰ 1978 senesinde Temsilciler Meclisi'nde dış yardım yasası görüşmelerinde konuşan, Müşterek Kurmay Heyeti Başkanı Orgeneral George S. Brown, Türkiye'nin önemini şu sözlerle açıklıyordu:⁵²¹

519 Uzgel, "ABD ve NATO...", s. 35.

520 Karasapan, *a.g.e.*, s. 9.

521 "1978 Dış Yardım Yasası, Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komisyon Tutanakları" aktaran Örsan Öymen, "İncirlik Köprüsü", *Milliyet*, 10 Aralık 1983.

“Ortadoğu’da akla gelebilecek herhangi bir şart altında Amerika’nın doğrudan müdahalesini gerektiren bir olayda, Türkiye’nin desteği olmaksızın ve bu üsleri kullanmaksızın bir ses getirmek mümkün değildir. Ortadoğu’da İsrail ile ilgili olsun veya olmasın herhangi bir bunalım halinde Amerikan Silahlı Kuvvetleri’nin kullanılmasını gerektiren bir durum meydana geldiği zaman, Türkiye’deki üsler büyük önem arzeder. Sovyetler Birliği’nin Suriye ve Irak’a yardım edeceği ve muhtemelen askerî destek sağlayacağı ve bunun da Ortadoğu’da yapılmakta olan petrol sevkiyatına bir tehdit teşkil edeceği ve dolayısıyla Birleşik Amerika’nın buna karşı koyacağı düşünülebilir. Bu gibi şerait altında Türkiye’deki üs desteği (İncirlik) olmadığı takdirde karşılık verme imkânına sahip olamayız.”

Nükleer silahların kullanımını ikinci planda bırakarak konvansiyonel savunmaya ağırlık veren NATO planları ile paralel olarak Reagan’ın uygulamaya koyduğu askerî plan sadece savunmaya yönelik bir savaşı hedeflemiyordu, saldırıya hazır olmaya da önem veriliyordu. Yeni askerî strateji, doğrudan Sovyetler’e karşı savaşabilecek bir deniz gücünün ve Varşova Pak-tı topraklarının içine kadar karşı saldırı düzenleyebilecek hava ve kara kuvvetlerinin oluşturulmasına dayanıyordu.⁵²² Bu planın hayata geçirilmesinde Türkiye kilit konumdaki ülkelerden biriydi. Afganistan’daki belirsizlik, İran’ın Batı ile işbirliğinden vazgeçmesi, Yunanistan’da NATO’yu eleştiren bir yönetimin iktidara gelmesi ile yükümlülüklerini yerine getirip getirmeyeceği konusunda doğan tereddüt, Türkiye’yi Ortadoğu’nun kuzey kuşağında tek güvenilir ülke haline getirmişti.⁵²³ Dönemin Güney Avrupa Müttefik Kuvvetler Başkomutanı Amiral William Crowe, Türkiye’nin önemini şu sözlerle özetlemekteydi:

“Türkiye, İran’a veya Körfez’e yönelik bir Sovyet taarruzunun kanat bölgesinde yer alıyor ve coğrafi olarak Ortadoğu’da

522 Tom Donnelly “NATO Üzerine Düşünceler”, NATO Dergisi, sayı 2, Yaz 2003, http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/art2_pr.html, erişim tarihi: 12.12.2007.

523 George McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, Londra: MacMillan, 1990, s. 177.

yer alan ve Müslüman olan tek müttefik ülke. Batılı veya Sovyet hiçbir planlamacı Türkiye'nin eğilimini, topraklarını, hava kuvvetlerini ve üslerini göz önüne almadan Ortadoğu'da meydana okuyamaz."⁵²⁴

Türkiye'nin, Amerika'nın Ortadoğu'daki çıkarları için vazgeçilmez bir ülke haline geldiği dönem, aynı zamanda Ankara'nın da Washington ile ilişkileri geliştirme yolları aradığı bir dönemdi. Darbenin ardından izolasyon yaşayan Türkiye, serbest piyasa ekonomisine geçişte başarılı olabilmek için ABD desteğine ihtiyaç duyuyordu. Ortadoğu'daki çalkantılı hava bu anlamda beklenen fırsatı yarattı. Belirsizliğin hüküm sürdüğü Ortadoğu'da Türkiye'nin bir istikrar adası olduğunu söyleyen Başbakan Turgut Özal, Washington'dan bu yolla askerî ve ekonomik destek alabilmeyi umuyordu.⁵²⁵ Örtüşen çıkarlar ile Türk-Amerikan ilişkilerinde 1950'lerden beri yaşanmamış bir yakınlık dönemine girildi. Yeni savaş planlarına göre, Türk ordusunun güçlendirilmesi ve Türkiye'deki üs ve tesislerin modernizasyonu gerekiyordu. 1983 Haziran ayında gerçekleştirilen NATO toplantısında, "Çift Yol" politikasını⁵²⁶ hayata geçirmede önemli görülen Portekiz, Yunanistan ve Türkiye'ye etkin bir şekilde yardım yapılması kararı alındı.⁵²⁷

524 Karasapan, *a.g.e.*, s. 8-9.

525 George S. Harris, "Turkish-American Relations Since the Truman Doctrine", Mustafa Aydın, Çağrı Erhan (ed), *Turkish-American Relations: Past, Present, Future*, London: Routledge, 2004, s. 66.

526 12 Aralık 1979'da NATO'nun benimsediği Çift Yol (*dual track*) politikası ile Sovyetler'in üzerinde orta menzilli nükleer silahlarını azaltmak veya tamamen kaldırmak yönünde baskı kurmak amaçlanmaktaydı. Buna göre, öncelikle eski füzeler sökülerek, Avrupa'ya orta menzilli 108 adet *Pershing II* ve 464 adet karadan atılan *Cruise* füzeleri yerleştirilmesine karar verildi. Ancak konuşlandırma başlamadan önce Sovyetler'e SS-20 füzelerini çekmesi karşılığında bu karardan vazgeçebileceği söylenecekti. Başka bir deyişle, bir yandan yeni füzelerle baskı kurulurken, öte yandan müzakere kapısı açık tutulacaktı. *Special Meeting of Foreign and Defence Ministers (The "Double-Track" Decision on Theatre Nuclear Forces)*, NATO, December 12, 1979, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27040.htm, erişim tarihi: 10.08.2009.

527 *Final Communiqué Chairman: Mr. J. Luns*, NATO, June 1-2, 1983 http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23209.htm?selectedLocale=en, erişim tarihi: 30.04.2009.

ABD ile güçlü ilişkiler, NATO'nun yeni planları ile birlikte Türk topraklarında Amerikan askerî tesislerinin genişlemesini ve nükleer silahların saklanacağı mühimmat depolarının kurulmasını beraberinde getirdi. Aynı zamanda, Carter'ın başkanlığının son günlerinde kurulan ve Reagan döneminde CENTCOM adının alan Çevik Kuvvet'in bölgede etkinlik gösterebilmesi için yeni üslere ihtiyaç duyuluyordu. Ortadoğu'da bir komutanlık çatısı altında sürekli varlık göstermek isteyen Amerikan kuvvetleri için ideal mevkideki ülkelerden biri Türkiye'ydi. 1980 yılının son aylarında Türkiye'yi ziyaret eden bir Amerikan askerî misyonu, Batman'daki küçük havaalanının NATO için modernleştirilmesini ve Muş'a ise yeni bir hava üssü kurulmasını önerdi. Muş ve Batman'dan kalkacak savaş uçakları bütün Kafkasya'nın yanı sıra Basra Körfezi'ne kadar erişebileceklerdi.

29 Ekim 1982'de Türkiye ile ABD arasında bir mutabakata varıldı.⁵²⁸ SEIA Antlaşması uyarınca imzalanan memorandum Türkiye'deki on hava üssünün daha modernizasyonunu onaylarken, Muş ve Batman'da yeni hava üslerinin inşa edilmesine izin verildi. Ancak Washington tam olarak istediğine de kavuşmadı. Çünkü bu üslerin NATO amaçları dışında kullanımı mümkün olmayacaktı. Türkiye Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerine hem siyasi hem de ekonomik açıdan zarar vereceği için bölgeye gerçekleştirilecek bir müdahalede Amerikan kuvvetlerinin bu üsleri kullanmasına müsaade etmemişti. Antlaşmada Ortadoğu'ya gerçekleştirilecek bir müdahalede bu üslerin kullanılmayacağı ve üslerde depolanan her türlü cephane, silah ve malzemenin ancak Türkiye'nin onayı ile ülke dışına çıkarılabileceği belirtiliyordu. Dolayısıyla Çevik Kuvvet'in Ortadoğu'ya yapacağı herhangi bir müdahalede bu üslerden yararlanması söz konusu olmadığı gibi, Türkiye'nin onayı olmadan buradaki mühimmatı kullanması da mümkün değildi.

Türk Hükümeti yetkililerince kamuoyuna yapılan açıklamalarda özellikle, bu üslerin NATO amaçları dışında kullanılmayacağı ve Türkiye'de Çevik Kuvvet'in konuşlandırılmasının

528 "ABD Antlaşması NATO yükümlülüğü ile sınırlandı", *Milliyet*, 26 Nisan 1983.

mümkün olmayacağı vurgulanmaktaydı.⁵²⁹ Tartışmaları sona erdirmek için Ankara'nın açıklamaları Amerikalı yetkililerce desteklenmekteydi. Bugünlerde konuşan ABD Savunma Bakanı Yardımcısı Richard Perle, Türkiye'den Çevik Kuvvet'e kolaylık sağlaması veya destek olması konusunda herhangi bir talepte bulunmadıklarını, Türk Hükümeti'nin bu konudaki tutumunun ABD tarafından iyi bilindiğini söylüyordu. Perle, Türkiye'deki bazı havaalanlarının genişletilmesi ve modernleştirilmesinin tamamen NATO amaçlarına hizmet etmeyi öngördüğünü ileri sürmekteydi.⁵³⁰ ABD Büyükelçisi Robert Strausz-Hupe, memorandumun kapsamına ilişkin bir soruya verdiği cevapta, dinleme ve gözetleme aletlerinin kurulduğu Diyarbakır ve İncirlik dışında yeni tesislerde, geniş çapta bir modernleştirme söz konusu olmadığını söylüyordu:

"(...) Bu alanların modernleştirilmesi, alandaki pistlerin modern ve büyük uçakların kalkıp inmesine uygun şekilde genişletilmesi her türlü hava şartında kullanmaya elverişli hale getirilmesi ve buna göre çalışacak aletlerle donatılması öngörülmektedir. Bunun dışında bu üslere yeni tesisler inşa edilmesi veya bunların niteliğinin değiştirilmesi söz konusu değildir."⁵³¹

Türkiye, NATO dışında, üslerin kullanmasına izin vermemişti. Buna rağmen üslerin modernizasyonu, depolama tesislerine nükleer silahların konuşlandırılmasına ilişkin elde edilen ayrıcalıklar ABD için son derece önemli kazanımlardı. Bu şekilde hem Sovyetler'in nükleer üstünlüğü kırmak anlamında, hem de antlaşmalar o an için müsaade etmese de doğrudan bir Ortadoğu müdahalesinde önemli avantaj elde edilmişti. Nitekim Körfez Savaşı sırasında bu doğrulanacaktır. Ortadoğu'da kullanılmayacağı söylenen üsler için Türkiye'den

529 "Özal: İncirlik Antlaşmasından her an vazgeçebiliriz", *Milliyet*, 11 Ocak 1984.

530 "Perle: Suriye'de artan Sovyet askerî varlığı Türkiye ve NATO için tehlike yaratıyor", *Milliyet*, 22 Mayıs 1983.

531 "Hupe: Savunmasını planlamak sadece Türklerin sorumluluğundadır", *Milliyet*, 29 Ekim 1982.

izin alan ABD, Incirlik'ten kalkan ve Batman, Muş ve Diyarbakır'daki havaalanlarından yakıt ikmali yapan uçakları ile Irak'ı bombalayacaktır.⁵³²

ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulama kararı alıp, Türkiye'nin üslerini Amerikan kuvvetlerine kapatmasının üstünden daha on sene bile geçmeden iki ülke arasındaki ilişkiler hızlı bir şekilde yeni bir evreye girmişti. 1983 yılından ABD Savunma Bakan Yardımcısı Richard Perle, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri "Güney Avrupa'daki en büyük, en üretken ve en az değeri anlaşılmış program" olarak tanımlıyordu.⁵³³ Türkiye sunduğu avantajların karşılığı olarak, 1980'li yıllar boyunca İsrail ve Mısır'dan sonra ABD'den en yüksek yardımı alan üçüncü ülke oldu.⁵³⁴ Bu dönemin Türk-ABD ilişkileri arka planda ekonomik bir dönüşüm sürecine dayanırken, ön planda 1950'lerden bu yana görülmemiş şekilde askerî bir yakınlaşma üzerinden kurgulanmıştı. İlişkilerin bu yapısı, her dönem değerli bir stratejik konuma sahip Incirlik Üssü üzerinden pazarlıkları artırdı. 1980'lerin başında statüsü yeniden tanımlanan Incirlik, bu dönem boyunca önemini korurken, gerek donanım, gerekse üstlendiği görevler açısından değişiklikler geçirdi.

1983 Lübnan: Çok uluslu güce Incirlik desteği

Türkiye için ABD ile yeniden yakınlaşma döneminin ilk sınavı, Lübnan İç Savaşı'na İsrail'in müdahil olmasıyla patlak gösteren kriz sırasında oldu. Lübnan'da 1975'te patlak veren iç savaş ülkeyi gün geçtikçe daha büyük bir kargaşanın içine sürüklemekteydi. Bu ortamdan yararlanarak FKÖ'nün Lübnan'daki hem siyasi, hem askerî gücünün yok edilmesini amaçlayan İsrail, 6 Haziran 1982'de "Galile'ye Barış Operasyonu" nu başlatarak, Beyrut'a giden tüm yolları tuttu ve bölgedeki Filistinli direnişçileri ve sivil halkı kuşatma altına aldı. BM Güvenlik

532 Uzgel, "ABD ve NATO", s. 48.

533 William M. Arkin, "Playing Chicken in Turkey", Bulletin of the Atomic Scientists, vol. 41, no. 9, October 1985, s. 4.

534 Laçiner, *a.g.e.*, s. 621.

Konseyi kararı ile İsrail'in Lübnan'dan çekilmesi sağlandıysa da ateşkesin ardından Cumhurbaşkanı olarak seçilen Beşir Cemayel'in bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine İsrail kuvvetleri Batı Beyrut'u işgal ettiler. Ortamdan yararlanan Falanjistler, İsrail'in desteğiyle Sabra ve Şatilla'daki mülteci kamplarında bulunan iki bine yakın Filistinli sivili katlettiler.⁵³⁵ 17 Mayıs 1983'te Lübnan devleti, İsrail ve ABD arasında imzalanan antlaşmayla İsrail'in bir kez daha geri çekilmesi sağlandı.⁵³⁶

Ancak yeni antlaşma da Lübnan'a istikrar getirmek için yeterli olmadı. Sabra ve Şatilla katliamından sonra bölgeye geri dönen, ilk BMGK kararı ile oluşturulan Çokuluslu Güce, özellikle ABD askerlerine yönelik saldırılar, Hizbullah'ın adını duyurmaya başladığı bu dönemde artarak devam etti. ABD bölgedeki kuvvetlerini destekleyecek yeni kuvvetlerin sevkıyatı için Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyuyordu. Ancak Ankara, bu amaçla İncirlik Üssü'nün kullanılması talebini, Lübnan'daki çatışmalı ortam içinde Amerikan kuvvetlerinin varlığının ihtilafli bir hale geldiği gerekçesi ile geri çevirdi.⁵³⁷ Ankara'nın bu cevabının üstünden çok geçmeden, 23 Ekim'de eş zamanlı olarak Amerikan deniz piyadelerinin Beyrut'taki ana karargâhına ve Fransız askerlerinin bulunduğu üsse düzenlenen bombalı saldırılarda 241 Amerikalı, 58 Fransız asker hayatını kaybetti.⁵³⁸ Bu gelişme üzerine Ankara, İncirlik Üssü'nün öncelikle saldırıda yaralanan ve ölen askerlerin taşınması için kullanılmasına izin verdi.⁵³⁹

ABD için bu destek anlamlı olmakla birlikte yetersizdi. Beklenen İncirlik desteği, Türk ordusunun modernizasyonu kapsamında yüz altmış adet F-16 uçağının ortak üretimine ilişkin antlaşmanın⁵⁴⁰ iki ülke arasında imzalanması ile eş zaman-

535 John Laffin, *The War of Desperation: Lebanon 1982-1985*, London: Osprey Publishing, 1985, s. 169-170.

536 A.g.e., s. 182.

537 "Türkmen: 'Lübnan'a asker göndermek hassas konudur'", *Milliyet*, 6 Ekim 1983.

538 Laffin, a.g.e., s. 186-187.

539 "Yaralıları taşımak için İncirlik'ten uçak gitti", *Milliyet*, 28 Ekim 1983.

540 Ekim 1983'te Türkiye ile ABD arasında Türk ordusunun modernleştirilmesi kapsamında 160 adet F-16 uçağının ortak üretimine dair antlaşmaya varıldı.

lı olarak elde edildi. 29 Kasım 1983'te ABD ile antlaşmaya varan Ulusu Hükümeti, Çokuluslu Güç kapsamında Lübnan'da görev yapan Amerikan kuvvetlerinin İncirlik Üssü'nü sınırlı şekilde kullanımına izin verdi.⁵⁴¹ Antlaşmayı 8 Aralık'ta kamuoyuna duyuran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Nazmi Akıman, destek için İncirlik'te transit terminali kurulacağını, ancak antlaşmada İncirlik'ten transit olarak geçecek kargonun cins ve miktarı ile personelin sayısının sınırlandırıldığını söylüyordu.⁵⁴² Varılan mutabakata göre, Çokuluslu Güçteki dört ülkeden (ABD, İngiltere, İtalya ve Fransa) birinin ayrılması halinde Türkiye göstereceği kolaylıkları durduracak, İncirlik üzerinden silah ikmali yapılmayacak, Türkiye üzerinden gidecek personelin sayısı ayda beş yüzü geçmeyecekti. Hükümet özellikle Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkilerinde ve Lübnan politikasında bir değişiklik olmadığını vurgulamaktaydı. Ancak Ulusu Hükümeti'nin istifa ettiği ve yeni hükümetin kurulma arifesinde olduğu bir dönemde böyle bir kararın alınması muhalefetin eleştirilerine neden oldu. SODEP Genel Başkanı Cezmi Kartay ve Halkçı Parti Genel Başkanı Necdet Calp tarafından antlaşmanın TBMM'ye getirilmemesine yönelik eleştirilere rağmen antlaşma yürürlüğe kondu.⁵⁴³

Lübnan'da devam eden saldırılar ve iç karışıklıklar karşısında ABD, 1984 Şubat'ında askerlerini bölgeden tamamen çekti. Türkiye'nin Lübnan'daki Çokuluslu Güce ilişkin tanıdığı ayrıcalıkların süresinin Haziran ayında dolacak olmasına karşın, askerlerin çekilmesi ile birlikte İncirlik'in kullanımına ilişkin antlaşma fiili olarak sona erdi.⁵⁴⁴

---

9 Aralık'ta Savunma Bakanı Haluk Bayülken tarafından imzalanan antlaşmayı, yeni hükümeti kuran Başbakan Turgut Özal 15 Aralık'ta kamuoyuna açıkladı. Rachel Simon, "Turkey", Middle East Contemporary Survey, (ed.) Haïm Shaked, Daniel Dishon, vol. VIII (1983-84), Tel Aviv: Tel Aviv University, 1986, s. 740-741.

541 Simon, Rachel, *a.g.e.*, s. 741.

542 "Türkiye, Lübnan'daki Barış Gücü için transit terminal açıyor", *Milliyet*, 8 Aralık 1983.

543 "ABD İncirlik'ten Lübnan'a silah ikmali yapmayacak", *Milliyet*, 10 Aralık 1983.

544 "Lübnan'daki Barış Gücü'ne Türkiye'nin sağladığı kolaylıklar sona erdi", *Milliyet*, 29 Şubat 1984.

Nükleer dengeler ve İncirlik

Reagan dönemi ile birlikte ABD'nin yeni bir nükleer silahlanma yarışı başlatması dünyadaki bütün müttefikleri ile birlikte Türkiye'yi de etkiledi. ABD ilk nükleer silahı Avrupa kıtasına Eylül 1954'te İngiltere'ye ulaşan ilk mühimmat ile birlikte göndermişti. İzleyen on yıl içinde nükleer silahlar Türkiye'nin de aralarında bulunduğu müttefik ülke topraklarında hızlı şekilde yayıldılar. 1971'de 7.300 nükleer savaş başlığı ile bu sayı Avrupa'da zirveye ulaşmıştı.⁵⁴⁵ 1972 Mayıs'ında imzalanan SALT I Antlaşması ile ICBM ve SLBM'lerin sayılarının dondurulması ve anti balistik füzelerin sayısının indirilmesi konusunda mutabakata varıldıysa da antlaşmanın etkisi sınırlı kaldı. SALT II görüşmeleri devam etmekteyken, ABD'nin geniş nükleer silah ağına karşın 1970'lerde füze geliştirme programlarını bir yandan sürdüren Sovyetler Birliği, izleyen birkaç sene içinde Avrupa için ciddi bir tehdit oluşturabilecek orta menzilli füzeler geliştirmeyi başardı.⁵⁴⁶ Özellikle, 1976'da sisteme sokulan SS-20 füzeleri, ABD'nin Avrupa'da bulunan orta menzilli füzelerinden daha üstün özelliklere sahipti. Sovyet topraklarına 1978-1986 yılları arasında Batı Avrupa ve Asya'yı hedef haline getiren 441 adet SS-20 füzesi yerleştirildi.⁵⁴⁷

Washington, Avrupa topraklarındaki dengeyi kendi lehine döndürmek istiyordu. 12 Aralık 1979'da NATO'nun benimsediği Çift Yol (*dual track*) politikası ile Sovyetler'in üzerinde orta menzilli nükleer silahlarını azaltmak veya tamamen kaldırmak yönünde baskı kurmak amaçlanmaktaydı. Buna göre, öncelikle eski füzeler sökülerek, Avrupa'ya orta menzilli 108 adet *Pershing II* ve 464 adet karadan atılan *Cruise* füzeleri yerleştirilmesine karar verildi. Ancak konuşlandırma başlamadan önce Sovyetler'e SS-20 füzelerini çekmesi karşılığında bu karar-

545 Hans M. Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe: A Review of Post-Cold War Policy, Force Levels and War Planning*, Natural Resources Defense Council, February 2005, s. 24.

546 Pavel Podvig (der.), *Russian Strategic Nuclear Forces*, Massachusetts: MIT Press, 2001, s. 11-12.

547 A.g.e., s. 224-226.

dan vazgeçilebileceği söylenecekti. Başka bir deyişle, bir yandan yeni füzelerle baskı kurulurken, öte yandan müzakere kapısı açık tutulacaktı.⁵⁴⁸ Tam bu sırada Sovyetler'in Afganistan'ı işgal etmesi yumuşama döneminin sonunun geldiğini ilan ediyordu. Kasım 1978'de imzalanan SALT II Antlaşması onaylanmayarak resmen yürürlüğe girmedi, bununla birlikte her iki taraf da antlaşmaya uyulup uyulmadığını gözlemlediğinden antlaşmanın nispeten yararlı sonuçları oldu.

ABD'de Reagan'ın iktidara gelmesi ile birlikte yeni bir silahlanma yarışı başlamış oldu. Reagan döneminde benimsenen politika konvansiyonel güce dayalı bir savaşa göre hazır olmayı öngörmekle birlikte nükleer caydırıcılığın da artırılmasını hedefliyordu. Ekim 1981'de yeni yönetim stratejik modernizasyon programını ilan etti. Buna göre, bütün nükleer kapasite artırılacak, Avrupa'da kurulacak olan depolara nükleer silahlar yerleştirilecek, stratejik bombardıman uçakları yenilenecek, SLBM ve havadan atılan Cruise füzelerinin üretimine hız verilecekti. Ayrıca nükleer bir harekâtı yürütmek için gerekli olan komuta, kontrol, haberleşme ve istihbarat kapasiteleri iyileştirilecekti.⁵⁴⁹ Nükleer caydırıcılığın bir blöf olmaktan çıkarılması amaçlanıyordu. Eğer caydırıcılık başarısız olursa ve SSCB ile nükleer bir savaş başlarsa ABD'nin en kısa süre içinde Sovyetler'in bütün askerî ve politik gücünü çökertecek kapasitede olmasının gerekli olduğu düşünülüyordu.⁵⁵⁰

Bu kapsamda, 1982 yılında Türkiye'deki üslerin, özellikle Incirlik'in, teknik anlamda güçlendirilmesi gündeme geldi. Görüşmeler neticesinde 29 Ekim 1982'de Ankara, Washington ile mutabakata vararak on hava üssünün modernizasyonunu onayladı ve Muş ve Batman'da yeni hava üslerinin inşa edilmesine izin verdi. Türkiye'nin yeni nükleer planlara uyumlu hale getirilmesi için öncelikle söz konusu üslerde pistler genişletil-

548 *Special Meeting of Foreign and Defence Ministers (The "Double-Track" Decision on Theatre Nuclear Forces)*, NATO, December 12, 1979, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27040.htm, erişim tarihi: 10.08.2009.

549 Lawrence Freedman, *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York, Palgrave MacMillan, 2003, s. 387.

550 *A.g.e.*, s. 388.

di ve büyük mühimmat depoları inşa edildi. Ekim 1983'te yayınlanan Avrupa'daki ABD Hava Kuvvetleri'nin yayını *The Munitions Bulletin*, Türkiye'deki nükleer silah misyonunun hızlı bir büyüme evresi içinde olduğunu ve nükleer silahlardan sorumlu dört Mühimmat Destek Filosu'nun (MUNSS)⁵⁵¹ alarm durumunda tutulduğunu yazmaktaydı.⁵⁵² NATO Askerî Komitesi'nde ABD temsilcisi olarak görev yapmış Emekli General T. R. Milton, *Air Force Magazine*'de Mayıs 1983'te yayınlanan makalesinde Türkiye'nin bu rolünü doğruluyordu ve Türkiye'deki askerî tesislerin bu amaçla yenilendiğinden, havaalanı pistlerinin iyileştirildiğinden ve bunun tamamlanması ile İncirlik'in NATO alarm üssü olarak görevini sürdüreceğinden bahsediyordu. Alarm durumunun anlamı, bu üslerde nükleer bombaların yüklü olduğu uçakların barış zamanında bile her an havalanmaya hazır şekilde bekletilmeleri demektir.⁵⁵³

Plan içinde, İtalya'dan Güney Kore'ye kadar uzanan bölge içinde sahip olduğu stratejik konum ve donanım ile en önemli üs olan İncirlik Üssü'nün ayrı bir önemi vardı. Ankara'yı ikna etmek için Suriye'de artan Sovyet askerî varlığının Türkiye ve NATO için yarattığı tehlikeye vurgu yapan ABD Savunma Bakan Yardımcısı Richard Perle, 1983 yılında *Milliyet* gazetesine verdiği demeçte, bu yeni durum karşısında İncirlik Üssü'nde bazı "tek-

551 Mühimmat Destek Filosu (*Munitions Support Squadron-MUNSS*), Avrupa kıtasına yayılmış şekilde görev yapmaktadır. Bugün, bu filolar Yunanistan Araxos Hava Üssü, İtalya Ghedi Hava Üssü, Almanya Buechel Hava Üssü, Hollanda Volke Hava Üssü ve Belçika Kleine-Brogel Hava Üssü'nde görev almaktadırlar. Diğer NATO ana operasyon üslerinde ise ev sahibi ülkenin hava kuvvetleri ile birlikte bulunur ve ortaklaşa çalışırlar. Bu ülkelerde [Türkiye'de olduğu gibi] Mühimmat Destek Filosunun görevi, ABD tarafından NATO'ya tahsis edilmiş olan mühimmatın gözetimini ve denetimini yapmaktır. Normal bir mühimmat destek filosu yaklaşık 125-150 kişiden oluşur. Mühimmat Destek Filosu, ABD'den mühimmatı teslim almak, depolamak, bakımını yapmak, raporunu tutmak ve emir verildiğinde bu mühimmatı NATO Avcı Kanat Komutanlığı'na temin etmekle görevlidir. Nükleer silahların konuşlandırılması ile ilgili bilgilerin çok gizli olması nedeniyle görevi son derece kritiktir. United States Air Forces in Europe - Munitions Support Squadron (MUNSS), *Global Security*, <http://www.globalsecurity.org/wmd/agency/usafe-munss.htm>, erişim tarihi: 17.05.2008.

552 Arkin, "Playing Chicken in Turkey", s. 4.

553 A.g.e., s. 4.

nik düzenlemeler”in yapılmasının düşünöldüğünü açıkladı. Bu kapsamda, sadece donanım yenilenmeyecekti; öste bulunan F-4 uçaklarının da nükleer silah taşıma kapasiteleri daha yüksek ve daha güçlü olan F-16’lar ile değıştirilmesi planlanıyordu.⁵⁵⁴

İncirlik’ten toplam otuz altı uçaktan oluşan iki F-4 filosunu çeken ABD, F-16 uçak filolarının yirmi dörder uçaktan oluştuğu gerekçesi ile İncirlik’te konuşlandırılan uçak sayısını kırk sekize çıkarmak için talepte bulundu. Ankara ilk başta buna direndiyse de SEIA yenilenirken bu şartı kabul etti.⁵⁵⁵ İncirlik’te yapılması düşünölen başka bir yenilik, Türkiye’deki nükleer silahların modernleştirilmesi kapsamında Honest John füzelerinin kaldırılmasıydı. Bunların yerini İngiltere’den alınan Rapier füze sistemleri aldı.⁵⁵⁶ Kaldırılan Honest John’ların boşluğunu doldurmak için Rapierlerin yanı sıra 1985’ten itibaren nükleer bomba atabilen Howitzer topları da İncirlik’in de aralarında bulunduğu üslere yerleştirildi.⁵⁵⁷

Bu dönemde sadece nükleer silahlar değil, Türkiye’deki üslerdeki radar sistemleri de yenilendi. Richard F. Grimmett tarafından Aralık 1984’te Kongre’ye sunulan “Türkiye’deki Amerikan Askerî Tesisleri” başlıklı rapora göre o tarihte Türk topraklarında İncirlik’in de aralarında bulunduğu on öste on altı erken uyarı radar sistemi bulunmaktaydı. Raporda tesislerden, Doğu Akdeniz ile Ortadoğu bölgesindeki askerî faaliyetlerin izlenmesi; Sovyetler’in güneybatı bölgesindeki askerî hareketliliğin saptanması; Karadeniz bölgesindeki silah sistemlerinin tespiti ve Sovyetler Birliği’nin SALT I çerçevesinde deneme yapıp yapmadığının takip edilmesi amacıyla yararlanıldığı belirtiliyordu.⁵⁵⁸

554 “Perle: Suriye’de artan Sovyet askerî varlığı Türkiye ve NATO için tehlike yaratıyor”, *Milliyet*, 22 Mayıs 1983; Arkin, “Playing Chicken in Turkey”, s. 4.

555 “Gizli Türk-ABD Antlaşması”, *Milliyet*, 26 Aralık 1986.

556 “Rapier füzeleri üç yıl içinde teslim edilecek”, *Milliyet*, 1 Mart 1984; “Perle: Türkiye’ye yardım miktarını artıracamız”, *Milliyet*, 15 Kasım 1984.

557 Nuclear Notebook, Bulletin of the Atomic Scientists, vol. 5, no. 2, March 1988, s. 55; “Milli Savunma Bakanı Yavuztürk Türkiye’nin nükleer silah politikasını açıkladı: ‘Tırmanmaya yol açmoyalım’”, *Milliyet*, 3 Nisan 1987.

558 Diğerleri; Sinop istihbarat toplama, radar Dinleme ve Haberleşme tesisi, Diyarbakır-Pirinçlik Hava Üssü, Radar ve Haberleşme Merkezi, Belbaşı Sismografik Dinleme Merkezi, Iskenderun ve Yumurtalık Malzeme Depolama Tesisle-

1986 yılı Temmuz ayında Temsilciler Meclisi'nin Ödenekler Alt Komitesi'nde yapılan gizli bir oturumun tutanakları basına sızınca, Pentagon'un Avrupa ve Güney Kore'deki yirmi altı hava üssünde nükleer silahların saklanması için özel depolar kurmayı planladığı ortaya çıktı. Söz konusu depolar, hâlihazırda Cruise füzelerinin konuşlandırıldığı altı üs ile ABD savaş uçakları tarafından kullanılan yirmi üste kurulacaktı.⁵⁵⁹ Böylelikle Türkiye ile yapılan gizli antlaşmanın detayları hakkında bilgi edinmek de mümkün oldu. Nükleer silahlarla donatılmış uçakların alarm durumunda tutulduğu yirmi üssün arasında Türkiye'den Malatya-Erhaç, Eskişehir, Ankara-Mürted, Balıkesir ve Adana-İncirlik üsleri yer almaktaydı. Amaç, "Silah Depolama Güvenlik Sistemi" (*Weapons Storage Security System-WS3*) ile donatılacak bu üslerde, nükleer silah kullanabilen uçaklar ile birlikte bu uçakların kullanacağı nükleer bombaları bir arada bulundurabilmektir. Daha önceleri hedef dağıtmak için bombalar uçakların bulunduğu üslerden ayrı depolanmaktaydı. Şimdi uçakların bulunacağı üslere bombaların taşınması ile herhangi saldırı durumunda, alarmda bekletilen yüklü uçaklar hemen havalandıktan sonra diğerlerine bombaları yükleme süresi kısaltılacak ve daha hızlı karşılık vermek mümkün olacaktır.⁵⁶⁰ *Milliyet* gazetesinin, 14 Temmuz 1986 tarihli Amerikan Savunma Bakanlığı kaynaklarına dayandırdığı haberine göre, Türkiye'de, Balıkesir, Erhaç, Eskişehir, İncirlik, Mürted (Akıncı) hava üslerinde toplam elli dört adet yeraltı nükleer depolama istasyonu inşa edilecek, bu depolardan ilk otuz tanesi İncirlik Üssü'nde kurulacaktı. Diğer dört üsse ise altışar depo yapılacaktı. Projenin on bir milyon dolara mal olması öngörülmekteydi.⁵⁶¹

---

ri, Marmara-Kargaburun Sahil Koruma ve Radyo Haberleşme Üssü, Konya Erken Uyarı Üssü, Muş, Batman ve Erzurum Hava Üsleri. Richard F. Grimmert, *US Military Installations in Turkey, Greece, Italy and Spain*, CRS Report, 1984.

559 "ABD'nin Türkiye'de nükleer üs planı", *Milliyet*, 10 Temmuz 1986.

560 William M. Arkin, "Flying in the face of arms control", *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 40, no. 2, February 1984, s. 6. "ABD'nin yeni nükleer planı", *Milliyet*, 11 Temmuz 1986.

561 "İşte 54 nükleer depo", *Milliyet*, 14 Temmuz 1986; Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s. (Appendix 3).

Türkiye'yi NATO planları açısından böylesine kritik bir konuma getiren ve dev bir nükleer silah deposuna dönüştüren süreç, her ne kadar nükleer bir savaş senaryosuna dayandırıl-
sa da, rekabet alanının kaymasının bir sonucuydu. İstikrar ve güvenliğe kavuşan Avrupa'nın doğrudan hedef olmaktan çık-
ması ve Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler, petrolün artan öne-
mi ile birlikte, bölgedeki istikrarsızlığın doğrudan diğer ülke-
lerin ekonomileri üzerinde sonuçlar doğurması, iki güç ara-
sındaki muhtemel savaş alanını değiştirmişti. ABD'nin değişen politikası NATO'nun askerî stratejisini doğrudan etkilerken,
bu durum Türkiye'yi topraklarında Amerikan nükleer silah-
larına izin veren ülkeler arasında 485 nükleer silahla dünyada
dördüncü sıraya yükseltti.⁵⁶² Bunların iki yüzünün İncirlik Üs-
sü'ndeki depolarda korunduğu ileri sürülmekteydi.⁵⁶³ Kristen-
sen'a göre ise bu dönemde İncirlik'te kurulmuş bulunan otuz
WS3'ün maksimum nükleer silah kapasitesi yüz yirmi idi.⁵⁶⁴

8 Aralık 1987'de nükleer silahsızlanma adına önemli bir adım atıldı. ABD ve Sovyetler Birliği uzun süren görüşmelerin sonucunda Orta Menzilli ve Kısa Menzilli Nükleer Silahların Sınırlandırılması (INF Antlaşması) konusunda antlaşmaya vardılar. Karşılıklı olarak 500-5.500 km menziline sahip karadan atılan füzeler üç yıl içinde kaldırılacaklardı. Bu antlaşma, ABD ve Sovyetler Birliği'nin nükleer kuvvet yapısını doğrudan etki-
ledi. ABD, 120 Pershing II füzesi ile 309 karadan atılan Cruise füzesini imha edecek, yaklaşık olarak 520 nükleer savaş başlı-
ğını etkisiz hale getirecekti. Antlaşma 1 Haziran 1988'de yürür-
lüğe girecek ve imha süresi Haziran 1991'de sona erecekti. Bu-
na karşın, söz konusu antlaşma ABD'nin Avrupa'daki konuş-
landırdığı bütün füzeleri kapsamıyordu. 1992'de antlaşma kap-
samındaki füzeler çekildikten sonra bile ABD'nin Avrupa'da
3.250 nükleer başlığı kalmıştı.⁵⁶⁵

INF Antlaşması'nın imzalanması Türkiye'ye biçilen rolü de

562 Karasapan, a.g.e., s. 5.

563 "Türkiye'de 500 nükleer silah var", *Milliyet*, 23 Kasım 1987.

564 Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s. (Appendix 3).

565 *SIPRI Staff*, a.g.e., s. 24 ve 28; Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s. 27.

doğrudan etkiledi. Öncelikle Orta Avrupa'da nükleer füzelerin çekilmesi ile yakalanan denge, Avrupa'nın güvenliğini sağlarken, konvansiyonel kuvvetlere ve stratejik bombardımana duyulan ihtiyacı ve kanatlar üzerindeki baskıyı artıyordu. ABD, füzelerin çekilmesi ile kaybettiği gücünü dengelemek istiyordu. Sovyetler'e yakın konumunu değerlendirmek için Türkiye'ye daha fazla nükleer sorumluluk yüklemek istediye de hali hazırda beş yüze yakın nükleer silahı topraklarında bulunduran Türkiye, yeni nükleer silahların konuşlandırılmasını kabul etmedi.⁵⁶⁶ Bununla birlikte, SEIA müzakereleri sırasında kabul edildiği şekilde Incirlik ve Pirinçlik üsleri genişletilecekti. Washington, Incirlik'in genişletilmesi için 1988-1989 askerî imar bütçesinden kırk üç milyon dolarlık bir bütçe ayırdı.⁵⁶⁷

10 Aralık 1987'de İspanya'nın ABD'ye *Torrejon* Hava Üsü'nde bulunan yetmiş iki F-16 uçağını 3,5 sene içinde kaldırmasını söylemesi, Incirlik'in önemini daha da artırmıştı. İspanya'da bulunan kuvvetler, İtalya *Aviano* ve Incirlik Üssü arasında rotasyona tâbi olarak görev yapıyorlardı ve INF Antlaşması sonrası savaş planlarında en önemli kuvvetler arasındaydılar. Füzelerin kullanımının kısıtlanması ile nükleer güç, F-111, F-16 ve F-4 gibi nükleer silah kullanabilen uçakların sırtına yüklenmişti. Uçaklar, hem kısa hem de uzun menzilli nükleer füzeler gibi hareket edebildiklerinden askerî planlamacıların istedikleri esnekliği sağlayabiliyorlardı. Nükleer bomba taşıyabilen savaş uçaklarının kapasitesini ve sayısını artırarak Sovyetler karşısında üstünlük elde etmek isteyen ABD, bu kapsamda Avrupa'daki uçakları değiştirmeye başlamıştı.⁵⁶⁸ İspanya'nın kararı ABD'nin elini zayıflatıyordu. İlk başta İspanya'dan çekilecek F-16'ların Incirlik'te sürekli konuşlandırılması düşünüldüyse de Türkiye bunu kabul etmedi.⁵⁶⁹

Buna karşın Incirlik zaten sahip olduğu teknik donanım ve

566 "Türkiye'de 500 nükleer silah var", *Milliyet*, 23 Kasım 1987.

567 "Amerikan üsleri büyüyor", *Milliyet*, 2 Şubat 1987.

568 SIPRI Staff, *a.g.e.*, s. 29; "INF delindi", *Milliyet*, 12 Mayıs 1988.

569 "ABD'ye Türk tokadı", *Milliyet*, 11 Ocak 1988; "Türkiye F-16'ları kabul etmez", *Milliyet*, 3 Şubat 1988.

burada konuşlandırılan nükleer ve konvansiyonel silahlarla yeterince güçlü bir konumdaydı. ABD küresel üs ağının kontrol noktalarından biri olan İncirlik, aynı zamanda Sovyetler üzerinde doğrudan baskı kurmayı sağlıyordu. Moskova'nın İncirlik konusunda duyduğu rahatsızlık INF Antlaşması'nda kapsam dışında kalan üssü, Avrupa'daki Konvansiyonel Kuvvetlerin İndirimi'ne ilişkin görüşmeler sırasında pazarlığın ana maddelerinden biri haline getirdi.

SSCB'nin yeni lideri Mihail Gorbaçov, başlattığı *Glasnost* ve *Perestroika* politikaları kapsamında 18 Nisan 1986'da Atlantik'ten Urallar'a kadar uzanan sahada kara kuvvetlerini ve taktik hava kuvvetlerini kapsayan bir silahsızlanma çağrısında bulunmuştu.⁵⁷⁰ NATO'nun Gorbaçov'un bu çağrısına 11 Aralık 1986'da "Brüksel Deklarasyonu" yayınlamak üzere olumlu cevap vermesi ile taraflar arasında resmi olmayan görüşmeler 17 Şubat 1987'de başladı.⁵⁷¹ Tartışmanın ana konularından biri indirime dâhil olacak coğrafi bölgenin belirlenmesiydi. Ortadoğu'da devam eden istikrarsızlık, PKK ile sürdürülen mücadele nedeniyle Güneydoğu bölgesinde kuvvet indirimine gitmek istemeyen Türkiye, aynı zamanda İncirlik'in kapasitesini de korumaya çalışıyordu. Bu nedenle Ankara'nın önerisi Mersin limanını içine alacak şekilde ülkenin güneyini antlaşma dışında tutmak yönündeydi.

NATO, Türkiye'nin yaklaşımını destekliyordu ancak, Kıbrıs'a yapılabilecek bir müdahale nedeniyle Yunanistan, İncirlik nedeniyle ise Sovyetler Birliği buna karşı çıkmaktaydılar.⁵⁷² Moskova İncirlik'in müzakere kapsamına alınmaması halinde Transkafkas askerî bölgesinin indirim alanı içine girmesini kabul etmeyeceğini duyurdu.⁵⁷³ Sovyetler'in ilk önerisi, bütün Türkiye toprakla-

570 Richard A. Falkenrath, *Shaping Europe's military order: the origins and consequences of the CFE Treaty*, Cambridge, MA: Harvard University Center for Science and International Affairs, 1995, s. 27.

571 *Brussels Declaration on Conventional Arms Control*, North Atlantic Council, 11 December 1986, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23337.htm?selectedLocale=en, erişim tarihi: 30.07.2009.

572 Falkenrath, a.g.e., s. 27-30; "Moskova'dan uyarı", *Milliyet*, 30 Ağustos 1988.

573 "İncirlik'e karşı Kafkasya", *Milliyet*, 4 Kasım 1988.

rına karşı Transkafkasya'nın anlaşmaya dâhil edilmesiydi.⁵⁷⁴ Ankara'nın itirazı, Transkafkas bölgesinin yanı sıra Avrasya'da bulunan diğer dört askerî bölgenin de kapsam içine alınmasını isteyen NATO üyelerince desteklenince, Moskova geri adım atmak zorunda kaldı. Müzakereler sonucunda Sovyetler Birliği, İncirlik ve Avrupa bölgesindeki tüm adalara karşılık, Avrasya'daki iki askerî bölgenin silahsızlanma kapsamına alınmasını kabul etti.⁵⁷⁵ Öngörüşmelerde uygulama alanı üzerine anlaşma sağlanması üzerine 9 Mart 1989'da konvansiyonel silahların indirimine ilişkin resmi görüşmelere geçildi ve 19 Kasım 1990'da Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA)⁵⁷⁶ imzalandı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, 1991 yılının ortalarında Erhaç Malatya ve Eskişehir'deki MUNSS müfrezelerinin görevlerine son verilerek, depolar kaldırıldı. Nisan 1995'te Avrupa'daki kuvvetlerin azaltılması kapsamında ABD'nin Avrupa Hava Kuvvetleri Komutanlığı bazı askerî üslerin kapanacağını açıkladı. 1996'da, Mürted (Akıncı) Üssü'ndeki ve Balıkesir'deki MUNSS müfrezelerinin görevleri sona erdirildi ve buradaki nükleer silahlar İncirlik'e taşındı. Ancak her iki üsteki altı depo iptal edilmeyerek yedek konumuna alındı.⁵⁷⁷

ABD'nin tam olarak nerelerde ve hangi sayılarda nükleer silah konuşlandırdığı konusu hiçbir zaman kesin olarak bilinmemiştir. Tahminler ancak, eski raporlara, gizliliği kalkan belgelere, yetkililerin kısmi açıklamalarına, kapatılan üslerin durumuna ve dışarı sızan bilgilere dayanılarak yapılmaktadır.

2008 yılı itibarı ile İncirlik Üssü'nde bulunan depo (WS3) sayısının tahmini olarak yirmi beş olduğu ve yüz nükleer silah depolayacak kapasitede olduğu ileri sürülmektedir. Bu depo-

574 "İncirlik'e karşı Kafkasya Projesi son aşamada: Ruslarla üs pazarlığı", *Milliyet*, 17 Kasım 1988.

575 Falkenrath, *a.g.e.*, s. 35-36.

576 *Agreement on Adaption of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe*, November 19, 1999, http://www.osce.org/documents/doclib/1990/11/13752_en.pdf, erişim tarihi: 12.02.2009.

577 Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe....*, s. 28; "Additional U.S. Overseas Bases to End Operations", U.S. Department of Defense, Office of the Assistant Secretary of Defense News Release, April 27, 1995, <http://www.defenselink.mil/releases/release.aspx?releaseid=473>, erişim tarihi: 28.02.2009.

Incirlik Üssü uçak barınakları ve nükleer silah depoları
(Kaynak: Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s. 83).

larda elli-doksan arasında nükleer silah (B61 nükleer bomba) depolanmış olduğu yönündeki tahminler,⁵⁷⁸ 2010 yılının sonlarına doğru wikileaks kapsamında yayınlanan Almanya'daki ABD Büyükelçisi tarafından Washington'a gönderilen 12 Kasım 2009 tarihli gizli rapordaki ifadelerle tasdiklenmiştir. Bu raporda Büyükelçi, ABD Dışişleri Bakanlığı Bakan Yardımcısı Philip Gordon'un, Alman muhatabına Türkiye'deki Incirlik Üssü'nde ABD'nin nükleer silahlarının mevcut olduğunu açıkladığını yazmaktadır.⁵⁷⁹

Incirlik Üssü'nde kalıcı olarak bulunan bir avcı filosu yoktur. Başka bir deyişle Incirlik'te B61 bombalarını kullanma kapasitesine sahip filolar sürekli olarak konuşlandırılmamaktadır. Barış zamanı Incirlik, eğitim amacıyla hizmet verirken, operasyonel üs statüsünü de korumaktadır. Bunun anlamı, bir

578 Bkz. aş. Tablo-8, s. 369; 2005 verileri için ayrıca Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s. 13.

579 TBMM Genel Kurul Tutanağı, 23. dönem, 5. yasama yılı, 37. birleşim, 20 Aralık 2010, s. 8-13.

TABLO 8
Avrupa'daki ABD Nükleer Silahları
(26 Haziran 2008 itibarı ile)

Ülke	Hava Üssü	Sorumlu	Taşıyıcı	Depo sayısı	Nük. silah sayısı (tahmini)
Belçika	Kleine Brogel	701 MUNSS	Belçika F-16'ları	11	10-20
Almanya	Büchel	702 MUNSS	Alman Tornadoları	11	10-20
Hollanda	Volkel	703 MUNSS	Hollanda F-16'ları	11	10-20
İtalya	Aviano	31. Avcı kanadı	Amerikan F-16'ları	18	50
	Ghedi	704 MUNSS	İtalyan Tornadoları	11	20-40
Türkiye	İncirlik	39. Hava Üssü kanadı	İhtiyaç halinde diğer Kanatlardan rotasyonel olarak gelen ABD uçakları	25	50-90
Toplam					150-240

Kaynak: Hans M. Kristensen, "Status of U.S. Nuclear Weapons in Europe", Federation of American Scientists, June 26, 2008, http://www.fas.org/programs/ssp/nukes/_images/Euro-Nukes.pdf, erişim tarihi: 15.03.2009.

NATO harekâtı için konuşlandırılacak ABD uçaklarının ihtiyaç halinde üste depolanan nükleer silahları kullanabilmeleridir. Kristensen'in Avrupadaki ABD Nükleer Silahları (*US Nuclear Weapons in Europe*) Raporu'na göre; İncirlik'te bulunan doksan B61 bombasının elli tanesi İncirlik'teki 39. Avcı Kanadı tarafından kullanılacak Amerikan F-16C/D uçakları için, kalan kırk tanesi ise Akıncı 4. Hava Üssü'ndeki ve Balıkesir 9. Hava Üssü'ndeki Türk F-16'ları tarafından kullanılmak için ayrılmıştır.⁵⁸⁰

ABD'nin 2007 yılında Almanya Ramstein⁵⁸¹ ve 2008 yılında İngiltere Lakenheath⁵⁸² üslerinden nükleer silahlarını çekmesi

580 Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s. 83.

581 Hans M. Kristensen "United States Removes Nuclear Weapons From German Base, Documents Indicate", Federation of American Scientists, June 9, 2007, http://www.fas.org/blog/ssp/2007/07/united_states_removes_nuclear.php, erişim tarihi: 15.03.2009.

582 Hans M. Kristensen, "U.S. Nuclear Weapons Withdrawn From the United Kingdom", *Federation of American Scientists*, June 26, 2008, <http://www.fas.org>.

ile Incirlik, Avrupa'da en çok nükleer silahın bulunduğu üs haline gelmiştir ve İtalya Aviano Üssü ile birlikte Amerikan Hava Kuvvetleri tarafından kullanılacak nükleer silahları depolayan Avrupa'daki iki üstün biridir. Incirlik'i nükleer saldırı açısından önemli kılan bir diğer nokta, Incirlik dışında Avrupa'daki diğer üslerde bulunan bomba taşıma kapasitesine sahip uçakların yakıt ikmali yapmadan Rusya veya Ortadoğu içlerine ulaşamayacak olmalarıdır.⁵⁸³

8 Şubat 2008'de ABD Hava Kuvvetleri tarafından hazırlanan ve dışarı sızan rapora göre, yapılan incelemenin sonucunda Avrupa'da nükleer silahların konuşlandırıldığı alanların çoğu ABD Savunma Bakanlığının güvenlik kriterlerini karşılamamaktadır. Pek çoğunda güvenlik prosedürlerinde aksamlar bulunmakta veya protokoller personel tarafından ihlal edilmektedir. Söz konusu üslerin bina, ışıklandırma ve güvenlik sistemlerinde sorunlar vardır.⁵⁸⁴ Üslerin isimleri verilmediği için Incirlik'te ne tip sorunların bulunduğu söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, 2003 yılının sonunda Incirlik'te yapılan denetimlerde WS3 sisteminin güvenliğinin standartların altına düştüğü tespit edilmiş ve USAFE tarafından verilen direktif ile oluşturulan özel bir mühendis ekibi tarafından üs incelemiden geçirilmiştir. yirmi beş depo denetlenerek, tamir edilmiş ve yeniden operasyonel hale getirilmiştir.⁵⁸⁵

ABD'nin kendi isteği dışında bir ülkeden nükleer silahlarını çekmesi çok kolay değildir. Amerikan yönetimlerince nükleer silahların varlığı, bu silahların bulunduğu ülkeler için Amerika'nın savunma taahhüdünün bir göstergesi olarak savunulmaktadır. Aynı bakış açısı ile bu yapının NATO'nun üyeleri arasındaki bağlantıyı güçlendirdiği ileri sürülmekte, silahların kaldırılmasının NATO müttefiklerinin kafasında "Washington bizi nasıl savunacak?" sorusunu doğuracağı id-

org/blog/ssp/2008/06/us-nuclear-weapons-withdrawn-from-the-united-kingdom.php, erişim tarihi: 15.03.2009.

583 Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s. 41.

584 Polly A. Peyer, *Air Force Blue Ribbon Review of Nuclear Weapons Policies and Procedures*, US Air Force Report, 8 February 2008, s. 44 ve 52.

585 Kristensen, *U.S. Nuclear Weapons in Europe...*, s. 65.

dia edilmektedir.⁵⁸⁶ Oysa Türkiye'nin NATO ile ilişkilerinin tarihine baktığımızda NATO'nun bu taahhütlerinden şüphe duymak için çok daha somut gerekçeler mevcuttur. Johnson mektubundan Körfez Krizi'ne kadar yaşanan olaylar hatırlatıldığında NATO üyelerinin Türkiye'nin savunulmasına ilişkin gösterdikleri isteksizliği görmek mümkündür. Bu çerçeveden bakıldığında, Incirlik'te bulunan nükleer silahların Türkiye savunmasına katkı sağlayacağını söylemek gerçekçi olmayacaktır.

Soğuk Savaş'ın ardından

Silahlanma yarışı ile başlayan 1980'ler, kuvvet indirim anlaşmaları ile sona ererken, Sovyetler Birliği'nin çözülme süreci de tamamlanmış oldu. Soğuk Savaş'ın iki gücünden birinin tarih sahnesinden çekilmesi yeni dönemde dengelerinin değişeceğinin habercisiydi. Soğuk Savaş'ın son döneminde yaşanan gelişmeler, ABD'nin üs politikasını da doğrudan etkiledi ve denizaşırı üsleri yeniden yapılandırma kararının bir parçası olarak pek çok üs bu dönemde kapatıldı. Türkiye'de Erhaç Hava Üssü ve Eskişehir Ana Mühimmat Deposu 1991 Mart ayında kapatılırken, buradaki nükleer silahlar da geri çekildi ve Türkiye'deki nükleer yetenekli dört uçak filosu, ikiye indirildi.⁵⁸⁷ Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye'deki tüm üslerden vazgeçilmesi anlamına gelmediği gibi Yeni Dünya Düzeni⁵⁸⁸ içinde Incirlik'in yıldızı bir kez daha parlayacaktı.

586 Alexandra Bell, Benjamin Loehrke "The status of U.S. nuclear weapons in Turkey", Bulletin of the Atomic Scientists, 23 November 2009.

587 "ABD üsleri 1991'de kapatılacak", Milliyet, 31 Ocak 1990; NATO'da sürpriz karar", Milliyet, 7 Nisan 1990.

588 Bu adlandırma Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından ABD'nin tek süper güç olduğu yeni dönemi tanımlamak için ABD başkanı George Bush tarafından kullanıldı. Bununla birlikte "yeni dünya düzeni" tanımlaması, 20. yüzyıl boyunca iki kez daha, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ardından ABD başkanları tarafından ortaya çıkan yeni uluslararası ortamı adlandırmak için kullanılmıştır. Çağrı Erhan, "ABD'nin ulusal güvenlik anlayışı", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt 56, sayı 4, 2001, s. 82.

Körfez Savaşı: Yeni dünya düzeninde eski bir üs

2 Ağustos 1990'da Saddam Hüseyin liderliğinde Irak, kendisine ait petrolü çaldığı, üretimi yüksek tutarak petrol fiyatlarının düşmesine neden olduğu ve Irak'ı zarara uğrattığı gerekçesi ile Kuveyt'i işgal etti. İşgal tüm dünyada şaşkınlık yaratmıştı. Saddam Hüseyin, Birleşmiş Milletlerin çağrısına⁵⁸⁹ karşılık olarak Kuveyt'ten askerlerini geri çekmek bir yana, Kuveyt'i Irak'ın 19. ili olarak ilhak ettiğini açıkladı. Irak'ın Körfez Bölgesi petroleri üzerinde kurduğu bu hâkimiyet, ABD tarafından kabul edilemezdi. İran'daki devrim ve Afganistan'ın işgali sonrasında petrol akışı üzerinde tehdit hisseden Washington, 23 Ocak 1980'de Carter Doktrini ile bölgeye yapılacak bir müdahalenin Amerika'nın hayati çıkarlarına bir saldırı olarak görüleceğini ve buna karşı askerî güç de dâhil olmak üzere her türlü şekilde karşı konulacağını ilan etmişti. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyet tehdidin ortadan kalkması ile birlikte, ABD için artık düşman enerji yollarına hâkimiyete rekabet üzerinden tanımlanıyordu. Batı'nın Körfez petrolüne bağımlılığı nedeniyle küresel hâkimiyetin yolu, enerji kaynaklarını ve bu kaynakların Batı'ya erişim rotalarını kontrolden geçmekteydi. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesini izleyen saatlerde Başkan Bush, Irak'a karşı ekonomik ambargoyu başlatmakla kalmadı, Hint Okyanusu'nda bulunan Amerikan uçak gemisi *Independence*'in İran Körfezi'ne hareket etmesini de emretti.⁵⁹⁰ Amerika, Irak'a müdahale için ilk adımı atmıştı.

Irak'a yapılacak askerî bir müdahale Türkiye'yi de önemli hale getiriyordu. Körfez Savaşı'nın patlak vermesi, Soğuk Savaş'ın ardından ABD'nin bölgedeki çıkarları açısından Türkiye'nin eski değerini taşımayacağı yönündeki öngörülerini boşa çıkarmıştı. Bölge petrolünün korunması açısından Türkiye'nin kritik bir konumda olduğu savunanlar yanılmamışlardı. Aslında bu fikirler yeni değildi. Soğuk Savaş döneminde, neo-con'ların fikir babalarından, Amerikalı askerî strateji uzmanı Prof. Albert Wol-

589 UN Security Council Resolution 660 (1990) of 2 August 1990.

590 Uslu, a.g.e., s. 285.

hstetter tarafından, Sovyetler'in Körfez Bölgesi'ne gerçekleştireceği bir saldırının sonuçlarının Avrupa'dan daha vahim olacağı ve bunu önleme açısından Türkiye'nin önemi dile getirilmişti. Sovyetler açısından, NATO toprağı olmayan ama NATO'nun ve Japonya'nın bölge petrolüne hayati bağımlılığı nedeniyle can damarı olan Körfez Bölgesi'ne saldırı, daha az riskli ve maliyetli olmasının yanı sıra sonuçları açısından son derece yıkıcıydı. Bu nedenle Wolhstetter, NATO'nun sınırları dışında kalan bölgenin hesaba katılmasının zorunlu olduğunu söylüyordu. Ortadoğu ve Körfez petrolünün savunması bir şekilde NATO şemsiyesi altına sokulmalıydı.⁵⁹¹

Wolhstetter'a göre bu açıdan en avantajlı ülke Türkiye idi. Türkiye NATO üyesi olduğundan NATO garantilerinin genişletilmesine ihtiyaç yoktu. Bölgeye yakın bir NATO ülkesi olarak Türkiye'deki üsler, bölgeye yapılacak bir müdahale açısından en uygun konumdaydılar. Transkafkaslar ve Hazar Denizi çevresindeki Sovyet üsleri ile yukarı Körfez ülkeleri Türkiye'den kalkacak F-111'lerin menzili dâhilindeydiler. Umman, Somali ve Kenya'daki üsleri NATO standartlarına yükseltmek için milyonlarca dolar gerekirken, Türkiye'deki üsler hali hâlihazırda Amerikan fonları ile modernize edilmekteydi. Ayrıca en büyük avantajları ise buradan kalkacak uçakların NATO ile açıklanabilecek olmasıydı. Körfeze yakın başka üslerde asker konuşlandırmak siyasi sorunlara sebep olacakken, Türkiye'nin kendisi "üs" olacağından bu sorun da aşılmış olacaktı.⁵⁹²

Wolhstetter, Türk Dışişleri ve Genelkurmay'ının bu üslerin sıçrama tahtası olarak kullanılması fikrine karşı çıkacaklarını, ancak bölgede istikrarın bozulması halinde bu yaklaşımlarının değişeceğini söylemekteydi. Türkiye, böyle bir durumda beyan ettiği gibi müttefikler ile birlikte harekete hazır olacaktı ve bu Türk topraklarını Körfezi savunmak bakımından ideal kılmak için yeterliydi. Tek sorun bölgenin NATO alanı dışında kalmasıydı. Wolhstetter bu konuda "Türkler Avrupalı-

591 Ufuk Güldemir, *Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980-1984)*, 2. Basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1987, s. 40-48.

592 Güldemir, a.g.e., s. 40-48.

ların NATO'nun sorumluluk alanının sınırlandırılması akımına katılmakta nasıl geç kaldırsa, NATO'nun sorumluluk alanının genişletilmesine itiraz etmekte de o kadar geç kalacaklardır," diyordu.⁵⁹³ Başka bir ifade ile Türkiye NATO alanını bir kez genişlettikten sonra buna zaten itiraz edemeyerek, NATO kapsamında üstlendiği yükümlülükleri taşımaya devam edecekti. Wohstetter'ın görüşleri ifade edildikleri dönemde Washington'da doğrudan bir politika haline dönüştürülmemiş olsa da Körfez Savaşı ile birlikte kendisine uygulama alanı buldu.

Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin 6 Ağustos'ta aldığı Irak'ın abluka altına alınmasına ve bu ülkeye ambargo uygulaması kararına⁵⁹⁴ ilk destek veren ülkelerden biri oldu. 8 Ağustos 1990'da Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Irak petrollerinin ihracında kullanılan iki boru hattından biri olan Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapattığını açıkladı. Irak'ın en büyük ikinci ticari ortağı olan Türkiye'nin ambargoya katılması Irak ekonomisine büyük bir darbe vurdu.⁵⁹⁵ Ancak ABD, Türkiye'den bundan daha fazla destek bekliyordu. ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Türkiye'nin ambargo kararını açıklamasından bir gün sonra askerî müdahale ihtimalinin detaylarını görüşmek üzere Ankara'daydı.⁵⁹⁶ Özellikle muhtemel bir müdahale için hava sahasının yanı sıra, Türkiye'nin başta İncirlik olmak üzere ülkedeki üsleri Amerikan kuvvetlerinin kullanımına açması harekâtın başarısı açısından önemli görülüyordu.

Ankara'nın Körfez Krizi sırasında nasıl bir politika izleyeceği siyasi ve askerî elit içinde bölünmelere yol açtı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın başını çektiği grup, değişen konjonktüre, ülkenin Soğuk Savaş sonrası azalan stratejik önemini arttırmaktan, yeni toprak kazanımları elde etmeye kadar varan fırsatlar demeti olarak bakıyordu. Buna karşı çıkan siyasi ve askerî bürokratlar içinse bu tür planlar, Türkiye'yi geleneksel dış

593 A.g.e.

594 UN Security Council Resolution 661 (1990) of 6 August 1990.

595 Meltem Müftüler-Bac, "Turkey and the United States: The Impact of the War in Iraq", *International Journal*, vol. 61, no. 1, Turkey: Myths and Realities (Winter, 2005/2006), s. 64.

596 "ABD lojistik destek peşinde", *Milliyet*, 8 Ağustos 1990.

politika seçeneklerinin dışına çıkararak, bir maceraya sürüklemek demektir.⁵⁹⁷

Bu bölünme ilk işaretini, işgal üzerine gerçekleştirilen 3 Ağustos'taki Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrasında gösterdi. Toplantıda, petrol boru hattını kapatmama kararı alınmasına karşın, Turgut Özal 8 Ağustos'ta boru hattının kapatıldığını basına açıkladı.⁵⁹⁸ Açıklama kriz yaratmıştı. ABD Dışişleri Bakanı Baker'ın ziyareti öncesinde, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Yıldırım Akbulut başkanlığında yapılan bir dizi üst düzey toplantı sayesinde sorun nispeten çözümlenerek, ortak bir kararın çıkması sağlandı. Körfez'e gerçekleştirilecek bir askerî müdahaleye katılınama konusunda prensip kararı alınmış ve şimdilik Incirlik Üssü'nün askerî bir operasyon için lojistik amaçlı olsa dahi kullanılmasına müsaade edilmemesi yönünde mutabakata varılmıştı.⁵⁹⁹ Bununla birlikte, alınan kararlar Türkiye'nin ABD'ye destekten tamamen vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. Irak Savaşı'na destek vermenin Türkiye'nin yararına olduğu yönündeki inancını koruyan Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Meclisi ve kamuoyunu ikna etmek için sadece daha sağlam bir yasal zemine ihtiyaç duyuyordu. Nitekim aynı tarihlerde BBC'ye verdiği mülakatta, Türkiye'nin nihai kararının Brüksel'deki NATO toplantısından sonra şekilleneceğini, bölgede askerî bir müdahaleye Türkiye'nin destek olması için Birleşmiş Milletler kararının gerekli olduğunu söylüyordu.⁶⁰⁰

ABD'nin 11 Ağustos'ta Irak'a müdahale kararını almasının ardından, 12 Ağustos'ta kapalı oturumda toplanan TBMM, bir saldırı halinde, anında karşılık verilebilmesi amacıyla hükümette, savaş hali ilanı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılması ve

---

597 Meliha B. Altunışık, "Güvenlik Kısılacında Türkiye Ortadoğu İlişkileri", (der.)Gencer Özcan, Şule Kut, En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, s. 330.

598 İlhan Uzgel, "Türk Dış Politikasında 'Sivilleşme' ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt 53, no 1, 1998, s. 322.

599 "Ankara'da savaş alarmı", *Milliyet*, 9 Ağustos 1990.

600 A.g.e.

yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'ye kabulü konularında yetki verdi.⁶⁰¹ Kararda, Türkiye'deki üslerin kullanımına ilişkin bir ifade yer almadığı gibi, oturum sırasında da bu konu gündeme gelmedi.⁶⁰² Bununla birlikte, İncirlik'teki hareketlenme kamuoyunun dikkatini çekiyordu. Her ne kadar F-111 filolarının geliş gidişleri rutin eğitim kapsamında açıklansa da özellikle CENTCOM'un ana karargâhının Florida'dan Suudi Arabistan'a kaydırılmasının ardından İncirlik'in kullanımına ilişkin tartışmalar hız kazandı.⁶⁰³ NATO'ya tahsisli bir üs olan İncirlik'in, Irak gibi alan dışı bir bölgede hangi koşullar altında kullanılabileceği kafa karışıklığına neden olmaktaydı. Müşterek kullanıma ilişkin kuralları belirleyen SEIA, barış koşullarında üssün yabancı birlikler tarafından sadece eğitim uçuşları ve tatbikatlar için kullanımına izin vermektedir. Bir kriz durumunda caydırıcı amaçla dahi olsa, yabancı birliklerin harekât hazırlığı şeklinde yorumlanabilecek intikalleri mevcut antlaşmayı aşıyordu. İnsani amaçlar da bu konuda bir istisna getirmiyordu; yine Türkiye'nin izni gerekliydi.

Ankara'nın, üs kullanımı konusunda ABD'ye bir söz vermediğini söylemesi kamuoyunu ikna etmeye yetmemişti. İncirlik'te artan asker sayısı ile birlikte füze rampalarının kurulduğu ve uçaklara nükleer bombaların yerleştirildiğine ilişkin iddialar basında sıklıkla yer alıyordu.⁶⁰⁴ Eylül başından itibaren Amerikan Kuvvetleri, Körfez Bölgesi'ne yerleşmeye başladılar. Cumhurbaşkanı Özal'ın ABD'ye destek verileceğine dair açıklamalarına karşın, TBMM'nin aldığı 107 sayılı kararda yer alan "Türkiye'nin bir saldırıya maruz kalması halinde" şartı, hükümeti sınırlandırmaktaydı. Verilen yetkiyi genişletmek maksadıyla, Yıldırım Akbulut Başbakanlığı'nda Hükümet, Meclis'e yeni bir tezkere sundu. Yeni tezkerede Türkiye'nin saldırıya uğra-

601 Karar no: 107, karar tarihi: 12.8.1990, *Resmi Gazete*: 14.8.1990-20605.

602 *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem 18, cilt 46/1, yasama yılı 3, birleşim 126 (olağanüstü), kapalı oturum, 12 Ağustos 1990.

603 "14 F-111 Uçağı İncirlik'te", *Milliyet*, 08 Ağustos 1990; "Askerî ilk aşama tamam", *Milliyet*, 28 Ağustos 1990.

604 "İncirlik'te savaş hali", *Milliyet*, 11 Ağustos 1990; "Üs'ler kargaşası", *Milliyet*, 11 Ağustos 1990.

ması şartı kalkarken, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması konusunda hükümete verilen yetki "lüzum, hudut ve şümulü Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde" ifadesi ile genişletildi. Tezkere bu haliyle, Türkiye'yi saldırgan bir konuma sokacağı ve Irak'ın saldırması için gerekçe yaratacağı nedeniyle muhalefetin sert eleştirilerine neden oldu. Üslerin kullanımına ilişkin ise belirsizlik devam etmekteydi. Görüşmeler sırasında söz alan SHP milletvekili İsmail Cem, üsleri kullandırmanın Türkiye'yi savaşa sokabileceğine dikkat çekiyordu:

"(...) Türkiye'yi bu kadar çürük bir zemin üzerinde, uzlaşma olmayan bir ortamda bir dış müdahaleye götürmenin, Türkiye'ye yabancı asker davet etmenin, Türk askerini yabancı toprağa yollamanın çok büyük tehlikesi vardır.(...) Eğer biz o Körfez'e bir gemi yollamışsak ve Irak saldırısı sonucunda o gemi batacak ise, kendi irademizin dışında olarak biz o savaşın içindeyiz yahut biz Amerikalıların Incirlik'i, Pirinçlik'i bir üs gibi, bir savaş üssü gibi kullanmasına burada izin vermiştik, yabancı askerleri davet ederek, o takdirde, bir savaş halinde Irak elbette o iki üssü vuracaktır ve biz kendi irademiz dışında kendimizi bu savaşın içinde bulacağız."⁶⁰⁵

Muhalefetin itirazlarına rağmen 5 Eylül 1990'da TBMM 108 sayılı kararı alarak hükümetin asker gönderme ve yabancı asker kabul etme konusunda yetkilerini genişleten tezkereyi onayladı.⁶⁰⁶ Tezkerelerin onaylanması hükümet içindeki çatlağı daha da derinleştirdi. Türk askerinin Irak'a gerçekleştirilecek bir askerî müdahalenin içinde yer almasını istemeyen Dışişleri Bakanı Ali Bozer ve Milli Savunma Bakanı Safa Giray Ekim ayında istifa ettiler. Bu istifaları Aralık ayında Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın istifasının takip etmesi, askerinin de Özal'ın Irak politikasına karşı olduğunu gösteriyordu. Torumtay, Türkiye'nin savaşta bir Kuzey cephesi açmasına karşı olmanın yanı sıra Tür-

605 TBMM *Tutanak Dergisi*, dönem 18, cilt 47/1, yasama yılı 4, birleşim 3 (olağanüstü), kapalı oturum, 5 Eylül 1990.

606 Karar no. 108, karar tarihi 5.9.1990, *Resmi Gazete*: 7.9.1990-20628.

kiye'deki üslerin hukuki statüleri ve Amerikan kuvvetlerince kullanılmalarna ilişkin de Özal ile ters düşmüştü.⁶⁰⁷

Özal ile Torumtay arasındaki gerilim, 29 Kasım'da BM Güvenlik Konseyi'nin, Irak'ın 15 Ocak 1991'e değin Kuveyt'ten çekilmemesi halinde askerî müdahale de dâhil gerekli her türlü yola başvurulmasını öngören 678 sayılı karar⁶⁰⁸ alması ile birlikte patlak verdi. ABD artık gerçekleştireceği müdahale için meşru bir zemin kazanmıştı. Türkiye'nin acil olarak savaşta izleyeceği politikayı belirlemesi gerekiyordu. ABD'nin Türkiye'deki üsleri kullanma talebi ise ciddi şekilde tartışma konusuydu. Özal, konuyu tekrar Meclis'e taşımadan, hükümete verilen izin çerçevesinde çözüme ve üslerin kullanımına izin verme taraftarıydı. Ancak hem Dışişleri hem de Genelkurmay, mevcut hukuki düzenlemeler çerçevesinde Türkiye'deki üslerin muhtemel bir Körfez Savaşı'nda kullanılamayacağını savunmaya devam ettiler. Hükümete verilen izin yabancı topraklara asker gönderme ve yabancı kuvvetleri Türkiye topraklarında bulundurmaya kapsadığı halde, üslere ilişkin bir ibare içermiyordu. Türkiye ile ABD arasındaki Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması ise antlaşmada adı geçen üslerin, ortak kullanımını NATO amaçları ve alanı ile sınırlandırmaktaydı. Bu nedenle Dışişleri ve Genelkurmay, Türkiye'ye doğrudan bir saldırı olmaksızın başta İncirlik olmak üzere, talep edilen üslerin kullanılması için ek bir antlaşmanın gerekliliği savunuyorlardı. Bu ek antlaşmanın ise TBMM tarafından onaylanması gerekiyordu.⁶⁰⁹ Asker ile bu konuda ters düşen Cumhurbaşkanı Özal, 1 Aralık'ta Irak'ta beklenen bir savaşa ilişkin politikanın görüşüleceği Çankaya'daki zirveye Genelkurmay Başkanı Torumtay'ı davet etmedi. Aynı gün içinde randevu alarak Cumhurbaşkanlığına giden Torumtay ile Özal arasındaki görüş ayrılığının giderilememesi, Genelkurmay Başkanı'nın istifası ile sonuçlandı.⁶¹⁰

607 "Org.Torumtay'dan şok karar", *Milliyet*, 4 Aralık 1990.

608 UN Security Council Resolution 678 (1990) of 29 November 1990.

609 "İncirlik'e karşı ek antlaşma", *Milliyet*, 3 Aralık 1990.

610 Can Dündar, *O gün Belgesel Dizisi: Körfez Savaşı (17 Ocak 1990)*, Yapım yılı 2004.

14 Ocak 1990'da ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın ziyaretinin ardından Türkiye'nin Irak'a karşı yürütülecek bir askerî operasyonda üslerin kullanımına izin vereceği açıklandı. Ortada ne bir antlaşma ne de TBMM onayı vardı. Karar üzerinde Cumhurbaşkanı Özal'ın etkisi *Milliyet* gazetesinin o günkü manşetine "Özal ile Baker Anlaşması" satırları ile yansiyordu.⁶¹¹ Açıklamanın ardından İspanya'daki *Torrejon* Hava Üssü'nde bulunan otuz altı F-16 uçağı İncirlik'e gönderilirken, bunları yetmiş nakliye uçağı izledi.⁶¹² İncirlik'teki bu yoğun hazırlıklara karşı, Ankara'daki tartışmalar son bulmamıştı. 108 sayılı karara dayandırılarak İncirlik'in yabancı kuvvetlere açılması sadece muhalefetin eleştirilerine neden olmuyordu; bizzat Başbakan Yıldırım Akbulut tarafından da söz konusu tezkere üslerin kullanımı konusunda yetersiz görülmekte ve yeni bir Meclis onayının gerekli olduğu kabul edilmekteydi.⁶¹³

ABD öncülüğünde müttefik kuvvetlerin Irak'ı bombalamaya başladığı 17 Ocak gecesi, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Morton Abramowitz, Çankaya Köşkü'nü arayarak, telefonu açan Cumhurbaşkanı Danışmanı Engin Güner'e, İngiltere'den kalkan B-52'lerin Türkiye'den geçmesi için izin istediklerini ilettiler. Turgut Özal iznin verilmesi taraftarıydı. Ancak hem Genelkurmay Başkanlığı'na yeni atanan Doğan Güreş, hem de Başbakan Yıldırım Akbulut buna karşı çıktılar. Akbulut, Meclis'ten izin alınmasını gerekli görüyordu. Bunun üzerine o gece ABD uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasına ve üslerden yararlanmasına izin verilmedi.⁶¹⁴ Ertesi gün hava sahasının açılmasını ve üslerin kullanılmasına gerekli izni sağlamak için Genel Kurul'da oylamaya yeni bir tezkere daha sunuldu. Kabul edilen 126 sayılı karar metni şu şekildeydi:

"Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi sonucu ortaya çıkan Körfez Krizi sebebiyle öncelikle Ortadoğu'da barışın ve istik-

611 "Özal-Baker anlaşması", *Milliyet*, 14 Ocak 1991.

612 "Türkiye'ye İspanyol yığınağı", *Milliyet*, 15 Ocak 1991.

613 "108 sayılı karar tartışılıyor", *Milliyet*, 14 Ocak 1991.

614 Can Dündar, *O gün Belgesel Dizisi: Körfez Savaşı (17 Ocak 1990)*, Yapım yılı 2004.

rarın yeniden tesisi için 678 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararını desteklemek ve ülkemizin muhtemel tehlikelere karşı güvenliğinin idame ettirilmesini sağlamak, kriz süresince ve sonrasında hâsıl olabilecek gelişmeler istikametinde Türkiye'nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde korumak ve kollamak, hadiselerin seyrine göre ileride telafisi güç bir durumla karşılaşmamaya yönelik süratli ve dinamik bir politika izlenmesine yardımcı olmak üzere; lüzum, hudut, şumul ve zamanı Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı Silahlı Kuvvetler'in Türkiye'de bulunmasına, bu kuvvetlerin kullanılmalarına Anayasa'nın 92. maddesi uyarınca izin verilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 17.1.1991 tarihli 66. Birleşiminde kararlaştırılmıştır.”⁶¹⁵

Böylelikle 108 sayılı karar ile ülkeye davet edilen Amerikan kuvvetlerinin, 126 sayılı karardaki “bu kuvvetlerin kullanılmaları” ibaresine dayanılarak Türkiye'deki üslerden yararlanmalarına izin verildi.⁶¹⁶ Kararın alınmasından sonra Hükümet, bu Meclis kararının yerine getirilmesi konusunda zaman ve gereğini belirleme yetkisinin Genelkurmay Başkanı'na verildiğini açıkladı. Böylelikle TBMM'ye ait savaş yetkisi, Genelkurmay'a Hükümet eliyle devredilmiş oluyordu.⁶¹⁷ Bu karar ile birlikte 18 Ocak'ta, kırk bir Amerikan savaş uçağı daha İncirlik'e inerken, aynı gün Pentagon İncirlik'ten kalkan yirmi beş savaş uçağının Irak'taki hedefleri bombaladığını açıkladı.⁶¹⁸ Üsler, Irak bombardımanına

615 Koyu yazılan yerler yazara aittir. Karar no: 126, karar tarihi: 17.1.1991, *Resmi Gazete*: 17.1.1991-20758m.

616 126 sayılı karar ve daha önce TBMM tarafından alınan 107 ve 108 sayılı kararların hukuksal sakıncalarına ilişkin olarak bakınız, Baskın Oran, “Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Gücün Yasal Dayanak Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 50, no. 3 (1995), s. 264; Turgut Tarhanlı, “Çöl Fırtınası Harekatı ve Türkiye”, T. Z. Tunaya'ya Armağan, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 1992, s. 259-276.

617 Baskın Oran, bu durumu bir Anayasa ihlali olarak değerlendirmektedir. “Uluslararası ve İç Hukukta...”, s. 263.

618 Ali Günay, DSP Hatay Milletvekili, *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem 21, yasama yılı I, birleşim 20, 23 Haziran 1999, s. 25; Yılmaz Usluer “Krizde Türkiye'nin rolü”, *Milliyet*, 8 Mart 1991.

katılan Amerikan uçaklarına sadece lojistik destek vermemekte, bu tesislerde yakıt ikmalinin yanı sıra uçaklara cephane ve mühimmat yüklenmesi de yapılmaktaydı. Aynı gün basının karşısına geçen Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye'deki üslerin bombardımanın ilk günü kullanılmadığını ancak bundan sonra Amerikan kuvvetlerinin üsleri kullanabileceğini ve üslerle birlikte Türk hava sahasının da açıldığını kamuoyuna açıkladı.⁶¹⁹

Incirlik'ten kalkan uçakların Irak'taki hedefleri bombalaması ile birlikte Türkiye içindeki tartışma daha da alevlendi. Muhalefet tarafından ANAP hükümeti, Türkiye'yi savaşa itmekle suçlanıyordu.⁶²⁰ Türkiye'nin savaşa girebilme ihtimali sadece muhalefeti değil, NATO üyesi pek çok ülkeyi de rahatsız etmekteydi. Her ne kadar Türkiye'nin talebi üzerine NATO kapsamındaki Çevik Kuvvet'in Malatya Erhaç Hava Üssü'ne kaydırılması kabul edildiyse de daha ileri seviyede bir destek tartışma konusuydu.⁶²¹ Incirlik'in kullanımına izin vererek, Irak'ı bir saldırı için kışkırttığı gerekçesi ile bazı NATO üyeleri bir savaş halinde Türkiye'ye destek verme konusunda tereddüt içindeydiler. Fransa Almanya, Danimarka ve Belçika'nın da dâhil olduğu bu ülkeler, böyle bir durumda Türkiye'nin Irak'ın saldırısına uğramasının NATO antlaşmaları çerçevesinde öngörülen savunma dayanışması kapsamına girmeyeceğini düşünüyorlardı.⁶²² Nitekim bu ülkeler, Ortadoğu'daki bir savaşa bulaşmak istemediklerinden, ABD tarafından meşruiyet zemini NATO çatısı altında değil BM'de aranmıştı. ABD ve İngiltere ise, Türkiye'nin Incirlik Üssü'nü açarak BM Güvenlik Konseyi kararına uyduğu gerekçesi ile bir kışkırtma içinde olmadığını ve desteklenmesi gerektiğini savunuyorlardı. ABD'nin bastırması

619 "Özal: Üsler ABD'nin emrinde", *Milliyet*, 18 Ocak 1991.

620 "Halktan saklamayın", *Milliyet*, 21 Ocak 1991; "Meclis'te Körfez Savaşı tartışıldı", *Milliyet*, 21 Ocak 1991.

621 NATO, Çevik Kuvvet'in 42 uçaktan oluşan filosunu yaklaşık 500 personeli ile birlikte Türkiye'nin isteği üzerine 6-10 Ocak 1991 tarihlerinde Türkiye'ye getirerek Erhaç Üssü'nde konuşlandırdı. Yılmaz Usluer "Krizde Türkiye'nin rolü", *Milliyet*, 8 Mart 1991.

622 "Almanya'da Incirlik gerginliği", *Milliyet*, 14 Ocak 1991; "3 havaalanı tartışılıyor", *Milliyet*, 22 Ocak 1991; "NATO'da Incirlik sancısı", *Milliyet*, 23 Ocak 1991.

ile 25 Ocak'ta Brüksel'de daimi temsilciler düzeyinde toplanan NATO Savunma Planlama Komitesi tarafından, Irak'tan gelecek her türlü saldırıya karşı antlaşmanın 5. maddesi devreye sokularak Türkiye'nin savunulacağı açıklandı.⁶²³ Bununla birlikte, birkaç hafta sonra NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner tarafından yapılan açıklama, ittifak içinde Türkiye'nin savunulmasına ilişkin sorunun tam olarak çözülmediğini gösteriyordu. Wörner, Türkiye'ye saldırı durumunda ittifakın otomatik olarak harekete geçmeyeceğini ve kararın NATO Konseyi'nde oybirliği ile alınacağını ifade ederken, NATO'nun Türkiye'ye destek vermeme konusunda direneceğinin de işaretini veriyordu.⁶²⁴ Kısacası NATO'ya tahsisli bir üs olan Incirlik'in savaşta kullanılması, diğer üyeler tarafından ABD ve Türkiye arasındaki bir antlaşmanın sonucu olarak görülüyor, bunun sonuçlarının NATO'ya sirayet etmesi istenmiyordu.

NATO'nun garanti vermekten kaçınan belirsiz tutumuna karşın, ABD'nin verdiği vaatleri yeterli bulan Akbulut Hükümeti, Incirlik Üssü'ndeki faaliyetleri durdurmadı. Tam tersine Incirlik'teki yoğunluk artarken, Batman Havaalanı da Amerikan uçaklarının kullanıma hazır hale getirildi.⁶²⁵ Incirlik'e yerleştirilen yeni Patriot füzelerinin yanı sıra Rapier füzelerinin sayısı da artırılmış, ayrıca üssün hedef haline gelmesi nedeniyle bazı füzeler üs alanı dışına kaydırılarak Adana'daki çeşitli kritik noktalara füze rampaları yerleştirilmişti.⁶²⁶ Şubat ayı başında Incirlik'teki Amerikan askeri sayısının on bine ulaştığı tahmin edilmekteydi.⁶²⁷

Hava harekâtı sırasında koalisyon kuvvetleri tarafından yoğun şekilde kullanılan Incirlik, 24 Şubat'ta başlatılan kara savaşına da hava desteği verdi.⁶²⁸ Yüz saatlik çatışmanın sonunda Kuveyt, müttefik kontrolüne geçmişti. Saddam'ın geri çekilme-

---

623 "NATO'dan destek sözü", *Milliyet*, 25 Ocak 1991.

624 "NATO yan çiziyor", *Milliyet*, 4 Şubat 1991.

625 "Batman vuruşa hazır", *Milliyet*, 26 Ocak 1991.

626 "Adana'ya füze rampası", *Milliyet*, 31 Ocak 1991.

627 "Incirlik asker kayıyor", *Milliyet*, 2 Şubat 1991.

628 "Kara savaşına hava desteği", *Milliyet*, 25 Şubat 1991.

yi kabul etmesi üzerine, Başkan Bush 28 Şubat'ta ateşkes ilan etti. BM Güvenlik Konseyi 3 Nisan 1991 tarihinde aldığı ateşkes şartlarını belirleyen 687 sayılı kararının Irak tarafından kabul edilmesiyle, Körfez Savaşı Nisan ayı başında resmen sona erdi. Ancak İncirlik için görev son bulmamıştı.

Huzur Harekâtı - I

Ateşkesin sağlanmasının hemen ardından Saddam Hüseyin, savaşı fırsat bilerek ayaklanan güneyde Şiileri, kuzeyde ise Kürtleri bastırmak için harekete geçti. Kuzey Irak'ın bombalanmaya başlaması ile birlikte, 1988'de üzerlerinde zehirli gaz kullanılmış olan Kürtler, panik halinde Türkiye ve İran sınırına doğru yöneldiler. Kısa bir süre içinde sınırdaki yığılma Ankara'yı endişelendirecek boyuta ulaşmıştı.⁶²⁹ Milli Güvenlik Kurulu'nun 2 Nisan'da acil olarak düzenlediği toplantıya sunulan rapor, mülteci sayısının en iyimser tahminle bile ikiyüzbini aştığını gösteriyordu. 1988'de sınırı açarak altmış bin Kürt mülteciyi kabul eden Türkiye, tekrar aynı sorunları yaşamak ve ayrıca Avrupa ile Irak arasında bir tampon bölgeye dönüşmek istemiyordu.⁶³⁰ Bu endişeler sınırların kapatılması kararına ve uluslararası destek arayışına neden oldu. Türkiye Körfez Savaşı'ndaki katkılarından dolayı, ABD'nin kendisine sorunun çözümünde yardımcı olmasını bekliyordu. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile Başkan Bush arasında bu dönemde yoğun bir görüşme trafiği yaşandı. Türkiye'nin ısrarlarının da etkisi ile BM Güvenlik Konseyi'nde 5 Nisan 1991'de alınan 688 sayılı karar ile mevcut durumun uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği tespiti yapılarak, Irak'tan bu duruma son vermesi ve insani yardım çabalarına kapılarını açması istendi. Ayrıca bu karar ile, bütün üye devletler sorunun çözümüne katkıda bulunmaya çağırılıyordu.⁶³¹

629 Oran, "Uluslararası ve İç Hukukta...", s. 259.

630 Bakınız, Kemal Kirişçi, "Huzur mu Huzursuzluk mu: Çekiç Güç ve Türk Dış Politikası", (çev.) Ahmet K. Han, Faruk Sönmezoglu (der.) Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul: Der Yayınları, 1994, s. 275-277.

631 UN Security Council Resolution 688 (1991) of 5 April 1991.

Acil yardım sağlamak ve Kuzey Irak'ta güvenli bir bölge yaratarak mültecileri evlerine dönmeye ikna etmek için hazırlıklara başlandı. 36. paralelin kuzeyinden itibaren bölgeyi uçuşa kapatarak güvenli bir bölge yaratılması amaçlanıyordu. 6 Nisan 1991'de Kuzey Irak'a gerçekleştirilecek insani yardım operasyonlarını yürütecek bir Huzur Ortak Görev Gücü'nün (*Joint Task Force Provide Comfort*) oluşturularak İncirlik'in ana kargah olmasına karar verildi.⁶³² Türkiye ile ABD arasında varılan anlaşma gereği, ABD'nin Avrupa'daki üsleri ile Türkiye'deki İncirlik ve Batman üsleri arasında kurulacak hava köprüsü ile sınıra yardım malzemesi ve mültecilerin güvenliğini sağlamak üzere mühimmat taşınacaktı.⁶³³

Türk ve Amerikan Dışişleri Bakanlarının diğer ülkelere ortak çağrısı üzerine oluşturulan güce, İngiltere ve Fransa'dan destek geldi. İngiliz ve Fransız kargo uçaklarının katılması ile İncirlik'teki birliğin adı Birleşik Görev Gücü'ne (*Combined Task Force*) dönüştürüldü. 7 Nisan'da İncirlik'ten kalkan uçaklar, mültecilere ilk yardım kargosunu ulaştırdılar.⁶³⁴ Nisan ayının ortasından itibaren İncirlik'teki uçak ve personel sayısı artmaya başladı. Üste bulunan on tanker uçağı, dört AWACS erken uyarı uçağı ve F-15, F-16, F-111 filolarına ek olarak, Suudi Arabistan'dan A-10 bombardıman uçakları da İncirlik'e kaydırıldı.⁶³⁵ Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra sekiz ülkenin daha katılımı ile görev gücündeki asker sayısı otuz bine ulaşırken, otuz ülke tarafından da operasyona malzeme desteği verilmeye başlandı.⁶³⁶ Yardım malzemelerinin mültecilere ulaştırılmasında yo-

632 Operation Provide Comfort, *Global Security*, http://www.globalsecurity.org/military/ops/provide_comfort.htm, erişim tarihi: 28.11.2009.

633 "Sınıra 8.500 ABD askeri", *Milliyet*, 13 Nisan 1991.

634 Operation Provide Comfort, *Global Security*, http://www.globalsecurity.org/military/ops/provide_comfort.htm; erişim tarihi: 28.11.2009.

635 "Rahatlatma Operasyonu", *Milliyet*, 14 Nisan 1991.

636 Koalisyonda yer alan ülkelerin asker sayıları şu şekilde dağılmaktaydı: Türkiye: 1.160, ABD: 18.285, İngiltere: 4.192, Fransa: 2.141, İtalya: 1.183, Hollanda: 1.020, İspanya: 602, Almanya: 221, Kanada: 120, Avustralya: 75, Lüksemburg: 43, Belçika: 155. Bruce A. Weber, *Combined Task Force Provide Comfort: A New Model For "Lead Nation" Command?*, Unpublished report submitted to Joint Military Operations Department, Naval War College, Newport, R.I., 16

ğun şekilde görev alan Incirlik'ten Nisan sonuna kadar beş yüz sortide, yedi bin beş yüz ton gıda yardımı taşınmıştı.⁶³⁷ Incirlik'in yanı sıra Diyarbakır Pirinçlik Hava Üssü'nden ve Batman Havaalanı'ndan operasyon boyunca yararlanıldı.⁶³⁸

Operasyon sırasında, sınırda kampların kurulması, yardım malzemesinin organizasyonu ve dağıtımı amacıyla Silopi'de kara birlikleri için bir karargâh merkezi oluşturularak, burada Birleşik Destek Komutanlığı kuruldu.⁶³⁹ Haziran başında tamamen kontrol sağlanmıştı. Mültecilerin evlerine dönmeleri ile birlikte sınır kampları kapatılarak, mültecilere ilişkin yürütülecek çalışmalar BM Mülteci Komiserliği'ne devredildi. Silopi'deki Birleşik Destek Komutanlığı 17 Haziran'da feshedildi.⁶⁴⁰

Huzur Harekâtı - II ve Çekiç Güç

Koalisyon mensup askerlerin ülkelerine dönmeye başladıkları günlerde Amerikan yönetimi, çekilme sonrası bölgedeki Kürtleri yeni bir saldırıdan korumak ve tekrarlayacak bir mülteci sorununun önüne geçmek için bir kuvvet oluşturularak hava birliklerinin Incirlik'te, kara birliklerinin ise Silopi'de konuşlandırılması fikrini Ankara'ya ilettili.⁶⁴¹ Temmuz ayında bütün kuvvetler çekildikten sonra bu kuvvet, Kuzey Irak'ta uçuşa yasak bölgenin denetimini sürdürecekti. Washington'ın önerisi, Incirlik Üssü'nün görevi alanını SELA'nın süresi uzatılırken genişletmek ve böylelikle ileride Ortadoğu'da yeni bir kriz patlak verdiğinde zaman kaybetmeden müdahale edebilmek yönündeydi. Yeni bir göç dalgasından çekinen hükümet bir kuvvetin geçici olarak kalmasına sıcak bakınakla birlikte, Incirlik'e NATO dışı sorumluluklar yükleyecek değişiklik teklifini geri çevirdi.⁶⁴²

May 1994, s. 39.

637 "Incirlik yardım üssü", *Milliyet*, 29 Nisan 1991.

638 Weber, *a.g.e.*, s. 8.

639 *A.g.e.*, s. 9 ve 38.

640 Weber, *a.g.e.*, s. 38;

641 "Türkiye'de üs", *Milliyet*, 21 Haziran 1991.

642 "Sıçrama tahtası görevi", *Milliyet*, 21 Temmuz 1991.

Bu gücün Incirlik'te konuşlandırılacak hava birimine Çekiç Güç (*Poised Hammer Force*) adı verilmişti.⁶⁴³ 18 Temmuz'da Türkiye, Çekiç Gücün oluşum esaslarına ilişkin bir notayı güce asker tahsis edecek Belçika, Fransa, İtalya, Hollanda, İngiltere ve ABD'ye bildirdi. Notada Çekiç Güç'ün amacı, Kuzey Irak'taki halkın göç etmesine neden olacak koşulların yeniden ortaya çıkmasını engellemek olarak belirtilirken, geçici olarak Türkiye'de kalacak olan gücün görev süresi 30 Eylül 1991 olarak tespit edilmişti. Huzur Harekâtı II'nin başlaması ile Huzur Harekâtı I son bulacağından bu harekâta tahsis edilmiş kuvvetler ve mühimmat Türkiye'den çekilecekti.⁶⁴⁴

Çekiç Güç kapsamında, kırk sekiz adet savaş uçağının Incirlik'te, kara birliklerinin Silopi'de, ikmal unsurlarının ise Batman'da konuşlandırılması planlanmıştı. Yabancı bir kuvvetin Türkiye topraklarında konuşlandırılacak olması, kamuoyunda özellikle Türkiye'nin egemenlik haklarına ilişkin rahatsızlık yaratmıştı. Biraz da bu rahatsızlığı gidermek maksadı ile Genelkurmay tarafından kamuoyuna yapılan açıklamada özellikle bu konu üstünde durulmaktaydı:

“TC Hükümetinin izni olmadıkça Birleşik Görev Kuvvetleri'ne mensup hiçbir unsurun Irak'a müdahalesi söz konusu değildir. Birleşik Görev Kuvvetinin en üst kademesinde başlamak üzere gerekli bütün komuta ve karargâh kademelerinde ABD'li komutan ve Birleşik Görev Kuvveti ülkelerine mensup karargâh personeli ile eşit yetkilere haiz Türk komutanlar ve karargâh personeli, verilecek her türlü karara özellikle ülkemizin hükümlerlik hakları başta olmak üzere yetkili makamlarımızca belirlenen temel prensipler ve esaslar çerçevesinde katılacaklardır.

Bu komutanlığın karargâhında verilecek her türlü karar ve emirler ancak Türk karargâh ve Türk generalin uygun görmeleri halinde uygulamaya konabilecektir. Incirlik'te görevli general doğrudan Türk Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak görev yapacaktır.

643 Oran, “Uluslararası ve İç Hukukta...”, s. 258.

644 “Çekiç Güç denetimi Genelkurmay'da”, *Milliyet*, 24 Temmuz 1991.

Söz konusu kuvvetin tüm faaliyetleri mutlak suretle Türk yetkililerinin kontrolünde olacak, Türk Cumhuriyeti Devletinin hükümlerini haklarını zedeleyecek hiçbir harekete izin verilmeyecektir.

Birleşik Görev Kuvveti bünyesindeki bütün Türk birlik ve personeli milli emir ve komutaya bağlıdır.”⁶⁴⁵

Ankara'nın “yalnızca insani yardım amacıyla” ve “otuz gün için” izin verdiği birlikler Eylül ayında Türkiye’de göreve başladılar.⁶⁴⁶ Ancak birliklerin Türkiye’den kısa süre içinde çekilmeyeceği verilen iznin süresi dolduğunda ortaya çıktı. İlk etapta Çekiç Güç’ün süresi TBMM tarafından doksan gün uzatılırken, Birleşik Görev Gücü’nün yapısında da değişikliğe gidiliyordu. Bu kapsamda Silopi ve Batman’daki kara birlikleri Türkiye’den ayrılacaktı. Incirlik’teki A-10 savaş uçakları ise F-111’ler ile değiştirilecekti.⁶⁴⁷ ABD talebine karşın Türkiye uçak sayısında artışı kabul etmemişti. Dışişleri sözcü vekili Ferhat Ataman, Incirlik’teki bu değişikliğin amacını “caydırıcılığın sırf hava unsurlarıyla da olsa en etkin şekilde sürdürülmesi” olarak açıklıyordu.⁶⁴⁸

Yeni şekli ile Amerikan, İngiliz, Fransız ve Türk personelden oluşan güçte, Türkiye’ye ait herhangi bir savaş uçağı yer alıyordu. Incirlik’in yanı sıra Diyarbakır Pirinçlik Hava Üssü de Çekiç Güç kapsamındaydı. Kara gücü ve karargâhlar tümüyle feshedilmekle birlikte Zaho’da Askerî Koordinasyon Merkezi adı altında küçük bir irtibat bürosu bırakılmıştı. Bu haliyle toplam yetmiş yedi helikopter ve uçaktan oluşan Çekiç Güç personelinin dağılımı bin dört yüz on altı Amerikalı, yüz seksen üç

645 “Genelkurmay’dan Çekiç Güç açıklaması”, *Milliyet*, 27 Temmuz 1991.

646 Oran, “Uluslararası ve İç Hukukta...”, s. 259.

647 Bu dönemde üst tavan 48 olmakla birlikte, Incirlik’te 40 savaş uçağı konuşlandırılmıştı. Bunların dağılımı: 8 adet Fransız Miraj, 8 adet İngiliz Jaguar, toplam 24 adet Amerikan F-16 ve A-10 şeklindedir. Kara birliklerinin çekilmesi ile birlikte, çok yavaş uçan ve kara savaşında tanklara karşı piyadeleri koruma işlevi gören A-10'lara ihtiyaç kalmaması üzerine bunların değiştirilmesine karar verilmiştir. ABD Savunma Bakanlığı Sözcüsü Peter Williams tarafından yapılan basın açıklaması, “Çekiç Güç’te değişiklik”, *Milliyet*, 28 Eylül 1991.

648 “Çekiç Güç’e 90 gün uzatma”, *Milliyet*, 25 Eylül 1991.

İngiliz, yüz otuz dokuz Fransız ve yetmiş dört Türk şeklindeydi. Bu personelin bin sekiz yüz üçü İncirlik'te görev yaparken, kırk dokuz kişi Pirinçlik'te, ikisi Türk olmak üzere on kişi de Zaho'da bulunmaktaydı.⁶⁴⁹

Çekiç Güç'ün süresinin uzatılması, yabancı birliklerin Türkiye'de konuşlandırılması nedeniyle zaten var olan rahatsızlıkları daha da artırmıştı. Çekiç Güç'ün fonksiyonu uluslararası hukuk açısından da problemliydi. BM Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararına dayanılarak kurulmasına karşın, bu karar sadece 'insani yardımı' öngörmekteydi ve buna dayanılarak Türkiye üzerinden Irak'a karşı kuvvet kullanılması gayri meşruydur.⁶⁵⁰ Ancak sorunlar bunlarla sınırlı değildi. Çekiç Güç'e bağlı yabancı birliklerin Kuzey Irak'ta Türk makamlarından izinsiz faaliyetleri sıkıntı yaratıyordu. ABD, Fransa, İngiltere ve Türkiye'den temsilcilerin yer aldığı, Irak'ın kuzeyindeki durumu denetlemekle görevli askerî koordinasyon grubu Türk temsilciden habersiz Irak'la temaslar kuruyor ya da İncirlik'ten kalkıp Kuzey Irak'ta keşif uçuşu yapan helikopterler, Türk makamlarının bilgisi dışında hareket edebiliyorlardı.⁶⁵¹ Yaratılan güvenli bölge, Kuzey Irak'ta bir otorite boşluğunun oluşmasına yardımcı olurken, bundan yararlanan PKK, bölgede rahatlıkla üslenme imkânına kavuşmuştu. Çekiç Güç aracılığı ile Kuzey Irak'ta 36. enlemin kuzeyinde Bağdat'ın egemenliğinin tamamen dışında "güvenli bölge" adı altındaki otonom bir Kürt bölgesi yaratılıyor olması ciddi bir rahatsızlık sebebiydi.⁶⁵² Buna karşın, Aralık 1991'de Çekiç Güç'ün süresi dolduğunda, süre altı aylığına bir kez daha uzatıldı. Başbakan Süleyman Demirel, uzatma gerekçesini şu sözlerle açıklıyordu:

"Sınırimıza yeniden yığılma olsa, dünyayı nasıl çağıracağız?
Batı'yı bilhassa ABD'yi yanımızdan fazla uzaklaştırmamamız

649 Oran, "Uluslararası ve İç Hukukta...", s. 258-259.

650 Çekiç Gücün hukuki dayanağı ile ilgili tartışmalarla ilgili olarak bakınız Oran, "Uluslararası ve İç Hukukta...", s. 269.

651 "Ankara'da İncirlik sıkıntısı", *Milliyet*, 6 Ekim 1991; "Helikopter kaçak uçuyor", *Milliyet*, 4 Kasım 1992.

652 Altunışık, "Güvenlik Kısılcığında...", s. 335-336; Müftüler-Bac, a.g.e., s. 65.

lazım. Batı'ya elli milyar dolar borcum var. Ya 'öde' diye üzerime gelirlerse? O zaman ne yaparım?"⁶⁵³

Altı aylık dönemin sonunda Çekiç Güç'ün çekileceğine ilişkin açıklamalara karşın, izleyen dönemlerde sürenin uzatılmasına devam edildi. Çekiç Güç'ün işlevi ve görev süresi Türkiye açısından bir siyasi soruna dönüşmüştü. Muhalefetteyken Çekiç Güç'ü eleştiren ve süresinin uzatılmasına red oyu veren bütün partiler, iktidar olduklarında, gücün bir süre daha devam etmesini savunmaktaydılar.⁶⁵⁴ Türkiye içinde bu gücün varlığına ilişkin taşınan endişeler yersiz değildi. Saddam karşıtı Kürt grupları yanına çekmek ve güçlendirmek için Çekiç Güç'ü kullanan ABD, yaratılan güvenli bölgede PKK'nın da güçlenmesine imkân sağlıyordu. Türkiye'nin artan terör ile birlikte sınır ötesi operasyonları yoğunlaştırdığı bir dönemde, Incirlik Üssü'ndeki Çekiç Güç helikopterleri ile yaralı PKK'lıların taşındığı iddiaları, ABD'nin tüm yalanlamalarına rağmen ciddi şüphelere ve beraberinde tartışmalara neden oldu.⁶⁵⁵ Buna karşın Aralık ayında süresi dolan Çekiç Güç'ün süresi muhalefetin itirazlarına ve kamuoyunun gittikçe artan baskısına karşın bir kez daha uzatıldı.

Saddam Hüseyin'in ateşkes antlaşmasını ihlal ederek, füzeler ve rampalar yerleştirdiğinin tespit edilmesi üzerine, 13 Ocak 1993'te Koalisyon uçaklarının Güney Irak'taki hedefleri vurmaları Incirlik ve Çekiç Güç'ün varlığını tekrar gündeme taşıdı. Amerikan makamları tarafından uçakların Suudi Arabistan'daki Dahran Hava Üssü'nden kalktığı duyurulmuştu. Ancak Beyaz Saray Sözcüsü Max Marlin Fitzwater'ın, CNN televizyonuna verdiği mülakatta, operasyon sırasında Incirlik'in de kullanıldığını söylemesi ortalığı bir anda karıştırdı.⁶⁵⁶ Çekiç Güç için yapılan görev tanımı gereği buradaki uçakların görevi sadece keşif ve insani yardım ile sınırlandırılmıştı. Uçakların

653 "Demirel'de öde korkusu", *Milliyet*, 9 Aralık 1991.

654 Altunışık, "Güvenlik Kışkacında...", s. 336-337.

655 "Çekiç Güç'ten Savunma: 'Yaralı taşınması söz konusu değil'", *Milliyet*, 31 Ekim 1992; "Incirlik'te gerginlik", *Milliyet*, 4 Kasım 1992.

656 "Incirlik bulaştı", *Milliyet*, 19 Ocak 1993.

Irak'ın bombalanması için kullanılması, Türkiye ile anlaşmaların ihlali anlamına geldiği gibi, bu şekilde kuvvet kullanımı Irak'ın meşru müdafaada bulunmasının da yolunu açıyordu. Yapılan her uçuştan haberdar edilmesi gereken Türk makamlarının, konu hakkında herhangi bir bilgisi yoktu. Ankara'yı paniğe sürükleyen bu durum karşısında Washington'u arayan Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, kamuoyunun yeniden bilgilendirilmesini istedi. İkinci bir açıklama yapan Fitzwater, Incirlik'in doğrudan harekâta katılmadığını, keşif için kalkan iki uçağa ateş açılması üzerine, Incirlik'ten kalkan uçakların karşılık verdiklerini söyleyerek düzeltmeye gitti. Düzeltme sonrası basına aktarılan detaylara göre, Kuzey Irak'ta keşif uçuşu yapan iki İngiliz Jaguar uçağına Irak uçaksavar bataryalarından ateş açılmış, bunun üzerine yine Incirlik'ten havalanan Amerikan F-16 uçakları bu bataryaları bombalamıştı.⁶⁵⁷ Çekiç Güç adına açıklama yapan Basın Sözcüsü Binbaşı Mike Water da eylemin bir hava saldırısı olmadığını, açılan ateş üzerine bir meşru müdafa olduğunu söylüyordu.⁶⁵⁸

Yapılan açıklamalar kamuoyundaki şüpheleri sona erdirmek için yeterli olmamıştı. Muhalefet, Hükümeti Incirlik Üssü'nü kullanarak vatana ihanet etmekle suçlarken, hem CHP hem de Refah Partisi tarafından TBMM Başkanlığı'na konuya ilişkin gensoru verildi.⁶⁵⁹ Başbakan Süleyman Demirel ise Incirlik'in harekât sırasında kullanılması için kendilerinden izin istendiğini ancak bu iznin verilmediğini söylüyordu. Demirel'in talimatı "Normal görev uçuşlarını yapın, eğer size bir tecavüz olursa gereğini yaparsınız." olmuştu. Başbakan, bu talimata uygun hareket edildiğini savunuyordu.⁶⁶⁰

Çekiç Güç'ün varlığı Türkiye için gün geçtikçe daha büyük bir sorun olmaya başlamıştı. Güce bağlı uçakların antlaşmaları ihlal ettiği yönündeki şüpheler rahatsızlığın bir kaynağı iken, diğer neden Bosna'da patlak veren savaşı. Bosna'daki etnik te-

657 "Irak'a üçüncü saldırı", *Milliyet*, 19 Ocak 1993.

658 "Incirlik bulaştı", *Milliyet*, 19 Ocak 1993.

659 "Incirlik için 2 gensoru", *Milliyet*, 22 Ocak 1993.

660 "İzin istediler, vermedik", *Milliyet*, 22 Ocak 1993.

mizlik karşısında sessiz kalan ABD'nin, Irak'ı bombalamaya devam etmesi ve Incirlik'in bu harekât kapsamındaki rolü kamuoyunda tepkilere neden oluyordu. Cumhurbaşkanı Özal, ABD'nin önde gelen düşünce kuruluşlarından *Brookings Institution*'da yaptığı konuşmasında, bu hassasiyetleri göz önüne alarak, BM ve dünya kamuoyu Bosna'da yaşananlar karşısında bir şey yapmazlarsa, Incirlik'in Amerika tarafından kullanımına ilişkin Haziran'da süresi dolan antlaşmanın yenilenmeyeceğini açıkladı.⁶⁶¹ Bu sözlere karşın, Bosna'da savaş devam etmekteyken Çekiç Güç'e verilen iznin süresi bir kez daha uzatıldı. Değişen iktidarlara karşın Çekiç Güç varlığını sürdürmeye devam etti. Muhalefette iken bu izne karşı çıkan partiler, iktidara geldiklerinde toplu göç hareketinin önüne geçmekten, bölgesel barış ve istikrara katkı yapmaya kadar çeşitli gerekçelerle olumlu oy kullanmaktan çekinmediler.

Kuzeyden Keşif Harekâtı

Mayıs 1994'ten beri Kuzey Irak'ta Celal Talabani liderliğinde Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ile Mesud Barzani liderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) arasında bölge hâkimiyeti için aralıklarla devam çatışmalar, 1996 Ağustos ayında yeniden patlak verdi. İran'a yaslanan Talabani karşısında, yeniden bölgede güç kazanmak isteyen Saddam Hüseyin'in Mesud Barzani'ye verdiği destek, Kuzey Irak'taki mücadeleyi daha da ateşlemişti. ABD'nin ve Türkiye'nin arabuluculuğu ile ateşkes sağlandıysa da bu çatışmalar Çekiç Güç'ün varlığını daha da sorgulanır hale getirmişti. Çekiç Güç, eğer Kuzey Iraklı Kürtleri Saddam yönetimine karşı koruma amacı taşıyorduyorsa, en azından Kürtlerin yarısının onunla işbirliği yaptığı bir ortamda böyle bir gücün anlamı kalmıyordu. Bu, Kürtleri Saddam'a karşı birleştirerek, ona karşı kullanmak isteyen ABD'nin politikasının da sonu demekti.⁶⁶² Bu ortamdan yararlanan Tür-

661 "Angry Over Bosnia, Turks May Halt Use of Air Base", Los Angeles Times, January 28, 1993.

662 Uzgel, "ABD ve NATO ile İlişkiler", s. 265.

kiye, ABD ile Çekiç Güç'ün işlevi ve fonksiyonunu değiştirmek üzere anlaşmaya vardı.⁶⁶³ 13 Aralık'ta Başbakan Necmettin Erbakan tarafından Aralık ayında süresi dolan Çekiç Güç'ün süresinin uzatılmayacağı açıklandı.⁶⁶⁴

Çekiç Güç'ün görevine son verilmesi ile birlikte Türkiye kendisi için temel sıkıntı kaynaklarından biri olan Kuzey Irak'taki Askerî Koordinasyon Merkezi'nden kurtulmuş oluyordu. Bununla birlikte ABD, Irak'ın denetiminden vazgeçmek niyetinde değildi. Kuzey Irak'ın izlenmesine "Kuzeyden Keşif Harekâtı" (*Operation Northern Watch*) adı altında devam edilmesi konusunda Türkiye ikna edildi. Fransa yeni oluşturulan güçten çekiliyordu. 25 Aralık'ta, Amerikan ve İngiliz hava kuvvetlerine bağlı uçakların katılımı ile sadece keşif ve gerektiğinde önleme uçuşlarıyla sınırlı bir hava harekâtının başlatılması için Bakanlar Kuruluna yetki tanıyan tezkere, TBMM'ye sunuldu. Yeni oluşturulacak kuvvet, Türkiye tarafından belirlenecek ilke ve kurallara bağlı olacak ve bu gücün süresi ve kapsamı Hükümetçe belirlenecekti. Muhalefetin Çekiç Güç'ün sadece adının değiştirildiği, başka bir değişikliğin olmadığı yönündeki eleştirilerine rağmen tezkere Meclis'ten gerekli onayı almıştı.⁶⁶⁵

Muhalefet tarafından yapılan eleştiriler yersiz değildi. Keşif Güç, gerçekten de yapı ve işlev olarak Çekiç Güç'ün revize edilmiş haliydi. Sadece bir hava gücü olan Keşif Güç üzerinde, Türkiye'nin denetimi nispeten artırılmıştı. Türkiye toprakları ve hava sahasının Irak'a herhangi bir şekilde saldırı için kullanılması yasaklanmıştı. İhlalleri önlemek isteyen Ankara harekâtların eş komuta altında, ortak karar ve emirlerle gerçekleştirilmesini karara bağlamıştı. Harekâtın günlük işleyişinin, her bir uçuşun bildirilmesi veya her bir uçuşa bir Türk temsilcinin de katılması zorunlu hale getirilmişti. Zaho'daki Askerî

663 Uzgel, "ABD ve NATO ile İlişkiler", s. 266.

664 TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 33. Birleşim, 14 Aralık 1996, s. 16.

665 TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 2. Yasama Yılı, 40. Birleşim, 25 Aralık 1996, s. 14.

Koordinasyon Merkezi Silopi'ye taşınırken, yeni gücün de merkezi olan Incirlik, önemini koruyordu. Bu harekât bünyesinde ABD'nin, azami bin üç yüz yirmi personel ve otuz iki savaş uçağı, İngiltere'nin ise iki yüz on personel ve sekiz savaş uçağı bulundurmasına izin verilmişti.⁶⁶⁶ Yapılan bu değişikliklere rağmen, temelde iki kuvvetin işlevleri arasında bir fark yoktu.

Irak'ın silah denetimi konusunda çıkardığı güçlükler, Keşif Güç'ün varlığının devamı için geçerli bir sebep yaratıyordu. Kasım 1997'de Saddam Hüseyin'in BM silah gözlemcilerini ülkeden uzaklaştırması ile birlikte ABD, Türkiye'den Incirlik Üssü'nde Keşif Güç bünyesinde görev yapan savaş uçakları için belirlenen azami sayının artırılmasını istedi. ANA-SOL-D Hükümeti tarafından talebin olumlu karşılanması üzerine, uçaklar ile birlikte Incirlik'te iki yüz yeni Amerikalı personel daha göreve başladı.⁶⁶⁷ Bununla birlikte, Türkiye ABD'nin Irak'a herhangi bir müdahalesine karşı olduğu gibi, keşif fonksiyonu dışında Incirlik Üssü'nün kullanılmasına da sıcak bakmıyordu. ABD'nin izlediği politikaların Türkiye'nin bölgesel çıkarlarına zarar verdiği inancı, Körfez Savaşı'ndan bu yana gittikçe güçlenmişti. Hükümet'in "askerî müdahale kaçınılmaz hale gelinceye kadar diplomasi" kararı alması ve bu çerçevede kriz esnasında İsmail Cem'i Bağdat'a göndermesi Ankara'nın yeni bir savaşta ABD'nin yanında olmasının eskisi gibi kolay olmadığını gösteriyordu.⁶⁶⁸ Ancak Keşif Güç bünyesinde Amerikan uçakları da hâlâ Incirlik'teki varlıklarını sürdürüyorlardı.

16 Aralık 1998'de başlayan ve dört gün süren Çöl Tilkisi Harekâtı (*Operation Desert Fox*), Irak'a karşı ABD ile İngiltere'nin 2003'teki savaşa kadar gerçekleştirdikleri son ağır bombardıman operasyonu oldu.⁶⁶⁹ Incirlik'ten kalkan İngiliz ve Amerikan uçakları Irak'taki hedefleri vurmaya başlamadan birkaç saat

666 TBMM Tutanak Dergisi, 21. Dönem, 2. Yasama Yılı, 43. Birleşim, 25 Aralık 1999, s. 14.

667 "ABD F-16'ları Incirlik'te", *Hürriyet*, 15 Kasım 1997.

668 Altunışık, "Güvenlik Kışkacında...", s. 347-348.

669 Mark Conversino, "Operation Desert Fox: Effectiveness with Unintended Effects", *Air & Space Power Journal*, 13 July 2005.

önce, gece yarısı, harekât ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright tarafından Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e telefonla bildirildi.⁶⁷⁰ Ankara, böyle bir emrivaki ile karşı karşıya kalmaktan son derece rahatsızdı. 17 Aralık 1998 sabahı, ABD Büyükelçisi Parris ile bir araya gelen Dışişleri Bakanı İsmail Cem, bu rahatsızlığı aktardı ve İncirlik'i saldırı operasyonlarında kullanmak istiyorlarsa bunun için izin almaları gerektiği uyarısında bulundu. Cem, mevcut düzenlemelerin uçakların sadece keşif yapmasına izin verdiğini hatırlattı. Parris'e göre ise böyle bir izne gerek yoktu. Büyükelçi, Kuzeyden Keşif Harekâtı kapsamında Türkiye'nin gösterdiği işbirliğinin devamını istediklerini ve buna büyük önem verdiklerini söylemekle yetindi.⁶⁷¹

Çöl Tilkisi Harekâtı'nı izleyen dönemde, İncirlik Üssü'nün Irak'ı bombalamak için kullanıldığı yönündeki iddialar TBMM gündemine taşındı. Fazilet Partisi Konya Milletvekili Veysel Candan ve yirmi sekiz arkadaşının TBMM'ye verdiği önergede, Irak'ın bombalanmasında İncirlik Üssü ve Türk hava sahasının kullanıldığı ileri sürülmekteydi. Hükümet bu iddiaları hiçbir zaman kabul etmedi. İncirlik'ten kalkan uçakların sadece meşru müdafaa çerçevesinde ateş açtıkları yönündeki açıklama her seferinde tekrar edildi.⁶⁷² Fazilet Partisi Hatay Milletvekili Mehmet Silay tarafından konuya ilişkin verilen başka bir soru önergesine cevap veren DSP Hükümeti Savunma Bakanı Hikmet Sami Türk, kamuoyunda ve basında "İncirlik'ten havalandıran ABD uçaklarının Irak'taki hedefleri bombaladığı veya hava savunma sistemlerine taarruz ettiği" şeklinde yer alan ifadelerin gerçekleri yansıtmadığını söylüyordu. Uçaklar sadece Irak topraklarında kendilerine atılan füzelere karşılık olarak ateş açmışlardı.⁶⁷³ Muhalefet iddialarında, hükümet ise savunmasında ısrarlarını sürdürdü.

670 Murat Yetkin, *Tezhere: Irak Krizinin Gerçek Öyküsü*, 2. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004, s. 24.

671 A.g.e., s. 27.

672 TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 4. Yasama Yılı, 51. Birleşim, 9 Şubat 1999, s. 15.

673 TBMM Tutanak Dergisi, 20. Dönem, 4. Yasama Yılı, 54. Birleşim, 13 Mart 1999.

İncirlik, bu dönemde Amerikan operasyonları açısından Irak'ın bombalanmasından daha önemli başka bir fonksiyonu daha yerine getirmekteydi. Önce Çekiç Güç, sonra Keşif Güç'e ev sahipliği yapan İncirlik Üssü çatısı altında görev yapan uçaklar, Irak'ın bütün savunma sistemlerinin durumu hakkında detaylı bilgiye sahip olunmasını mümkün kılmışlardı. Çöl Tilki-si sırasında ve izleyen dönemde sınınanarak kullanılan bu bilgi birikimi, Irak'a karşı ciddi ve daha büyük bir saldırıya geçmek için Amerikan ordusunun ihtiyaç duyduğu yetenek ve kapasiteyi belirlemesine yardımcı oldu. Ağustos 2002'de Washington Post'ta yayınlanan bir haberde Keşif Harekâtının bu yönü üzerinde duruluyordu:

“Bush yönetimi Irak'ı işgal edip etmemeyi tartarken Pentagon'un Kuzey ve Güney Irak'ta 'uçuşa yasak' bölgeler uygulamasına devam etmesi, savunma yetkililerine zengin bir istihbarat sağlaması ve Irak'ın savunmasını zayıflatmaya yardımcı olması nedeniyle daha da önem kazandı. Bazı hava kuvvetleri subayları 2001 baharında saldırı amaçlı devriye uçuşlarını sona erdirmeyi tavsiye ettiler ancak şimdi üst düzey savunma yetkilileri görev uçuşlarını bölgedeki anahtar müttefikler olan Suudi Arabistan ve Türkiye ile askerî işbirliği için bir dayanak olarak değerlendirmektedirler. Savunma yetkilileri, on yıldan fazla süredir devam eden uçuşa yasak bölge uygulamasının, askerî planlamacılar Irak'a olası bir askerî harekât için strateji geliştirirken paha biçilmez bir istihbarat sağladığını söylemektedirler.”⁶⁷⁴

Keşif Güç'ün, PKK'nın Kuzey Irak'ta daha da güçlenmesini sağladığı yönündeki eleştirilere rağmen, tıpkı Çekiç Güç döneminde olduğu gibi, iktidara gelen partiler tarafından gücün süresi uzatılmaya devam etti. Son uzatma Aralık 2002'de AKP Hükümeti tarafından yapıldı. 2003 yılına girildiğinde ABD'nin Irak'a karşı bir savaş başlatması artık an meselesi haline gelmişti. İlk başlarda kesin kullanılacağı gözıyla bakılan İncirlik'in

674 Vernon Loeb, “No Fly' Patrols Praised: U.S. says efforts pressures Iraq, yields intelligence”, Washington Post, 26 Temmuz 2002.

kullanımına, 1 Mart 2003'te, beklenmedik şekilde TBMM'den onay çıkmayacaktı. Altışar aylık sürelerle uzatılan Kuzeyden Keşif Harekâtı'nın görev süresi, Irak Savaşı'nın başlaması neticesinde, Bakanlar Kurulu'nun 21 Mart 2003 tarihinde aldığı karar uyarınca sona erdirildi. Harekâtın devam ettiği beş senelik süre zarfında İncirlik'ten kırk bin asker geçti ve buradaki uçaklar otuz altı bin sorti gerçekleştirdiler.⁶⁷⁵ Son olarak bin beş yüz otuz personel ve altmış üç uçak ve helikopterin faaliyet gösterdiği misyon kapsamındaki son uçak 2003 Nisan'ı başında İncirlik'ten ayrıldı.⁶⁷⁶

11 Eylül ve Afganistan Savaşı: Yeni görev terörle mücadele

11 Eylül 2001 sabahı eş zamanlı olarak Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a düzenlenen terör saldırıları bütün dünyada şok etkisi yarattı. Bu şokun ardından gelen kararlar ve uygulamaya konan politikalar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana uluslararası sistemde kendini hissettiren değişimi büyük bir dalga ile tamamladı. Saldırıların ertesi günü toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde, uluslararası terörizmin bütün çeşitleriyle mücadele etmek için, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne uygun olarak gerekli her türlü tedbirin alınması yönündeki karar, üye ülkeler tarafından oybirliğiyle kabul edildi.⁶⁷⁷ Aynı gün NATO'da, eğer saldırı dışarıdan kaynaklanmış ise, Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5. maddesinin yürürlüğe konulması yönünde karara varıldı. Bu karar ile stratejik konsept belgeleriyle görev tanımı zaten genişletilmiş olan NATO, ilk defa Avrupa dışında bir bölgeye müdahale etmeye hazır hale getirilmişti. Ayrıca, o güne kadar İkinci Dünya Savaşı'ndan hareketle biçimlendirilen ve bir ülkenin toprağına yapılan saldırı şeklinde ka-

675 Tammy Brubaker, "Operation Northern Watch fighters say final goodbye to Incirlik", Airman Magazine, 01 June 2003.

676 "Kuzeyden Keşif Harekâtı'nın görev süresi 6 ay uzatıldı", Radikal, 25 Aralık 2002

677 United Nation Security Council Resolution 1368 (12 September 2001).

bul edilen 'saldırı' tanımının kapsamı, bir ülkeye yapılan terör saldırısına indirgenmiş oluyordu. BM'de ABD'ye karşı gerçekleştirilen terörist saldırının bütün ülkeler için uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği yönünde karar alınarak, Antlaşmanın öngördüğü şartları karşılamamasına karşın, BM Antlaşmasında kuvvet kullanmaya istisna oluşturan meşru müdafaa gerekçesine dayanak oluşturuldu. Gerek BM'de gerekse NATO'da alınan kararlar, kuruluş antlaşmaları ile çelişir şekilde her iki örgütün de işleyişlerinde önemli değişiklikleri ifade ediyordu ki bu uluslararası hukuk açısından tartışmaları da beraberinde getirdi.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, konuya ilişkin ikinci kararını 28 Eylül 2001 tarihinde aldı. 1373 sayılı karar terörün finans kaynaklarının güç kullanılarak yok edilmesini ve uluslararası işbirliğinin geliştirilmesini öngörüyordu.⁶⁷⁸ Bu karar terör örgütlerinin diğer ülkelerde barınmasını, örgütlenmesini ve faaliyette bulunmasını yasaklarken, her türlü mal varlığına ve ekonomik kaynaklarına el koymayı da mümkün kılmaktaydı. Uluslararası barış ve güvenliğe karşı yaptığı tehdit nedeniyle Birleşmiş Milletler Sözleşmesince tanınan şahsi ve toplu halde meşru müdafaa hakkı terörist eylemlere karşı da kullanılacak, teröre karşı her türlü vasıtayı kullanarak mücadele edilecekti.

Türkiye bütün bu kararlara ilk destek veren ülkelerden biri oldu. 15 Eylül 2001'de Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay arasında gerçekleştirilen üst düzey toplantıda ABD, NATO'ya başvurarak girişeceği bir operasyon için Türkiye'den yardım isterse olumlu yanıt verilmesi yönünde karar alındı.⁶⁷⁹ 21 Eylül 2001'de ABD, Ankara Büyükelçiliği aracılığı ile Dışişleri Bakanlığına bir nota vererek, Sonsuz Adalet (*Infinite Justice*)⁶⁸⁰ operasyonu çerçevesinde, tehlikeli madde de taşıma ihtimali olan ABD nakliye uçaklarının, Türkiye'de İncirlik de dâhil bütün havaalanlarına inmesi ve Türk hava sahasını kullanması için

678 UN Security Council Resolution 1373 (28 September 2001).

679 "Türkiye'den tam destek", Sabah, 15 Eylül 2001.

680 25 Eylül 2001'de ABD, Afganistan'a gerçekleştirilecek olan operasyonun adının Sonsuz Özgürlük Operasyonu (Operation Enduring Freedom) olarak değiştirdi. "Infinite Justice out, Enduring Freedom in", BBC News, 25 September 2001.

resmen izin istedi. Ankara konuya sıcak bakıyordu. Ancak öncelikle bazı noktaların açıklığa kavuşturulması gerekmekteydi. Kafalardaki en önemli soru işareti, uçakların taşıyacağı söylenen tehlikeli maddenin içeriğine ilişkindi. Aynı gün ABD Büyükelçisi Pearson ile bir araya gelen Dışişleri Müsteşarı Uğur Ziyal, bu uçakların nükleer ya da biyolojik herhangi bir malzeme veya silah taşıyıp, taşımayacaklarını sordu. Bu konuda kendisine verilen bir talimat olmadığını söyleyen Büyükelçi, kendi kanaatini iletmekle yetindi. Pearson'a göre nükleer veya biyolojik silah taşıma ihtimalleri bulunmuyordu.⁶⁸¹

22 Eylül'de Başkan Bush'a bir mektup yazan Başbakan Bülent Ecevit, ABD'nin terörizm ile mücadelesine Türkiye'nin destek vereceğini resmen bildirdi.⁶⁸² Dört gün sonra, 26 Eylül 2001 tarihinden itibaren Türk hava sahası, Amerikan uçaklarına açıldı. Türkiye, hava sahasını açmakla kalmamış, aynı zamanda havaalanları, limanlar ve karayollarının kullanılması, yakıt ikmali, istihbarat desteği, lojistik destek, Incirlik Üssü'nde yakıt ikmali ve yer hizmeti verilmesi maksadıyla görevli personel bulundurulması gibi geniş bir yelpazede taahhütlerde bulunmuştu.⁶⁸³

2 Ekim 2001 tarihinde düzenlenen Kuzey Atlantik Konseyi toplantısında saldırının Usame Bin Ladin tarafından yönetildiği, Afganistan Taliban yönetimi tarafından korunan El-Kaide örgütüne yapıldığı ve saldırının dışarıdan geldiği konusunda üyeler arasında görüş birliği sağlanması ile birlikte, operasyonun hedefi de netlik kazanmış oldu.⁶⁸⁴ Hemen ardından Amerikan hükümeti, operasyonu gerçekleştirebilmek için Konsey'den bir dizi talepte bulundu. İstihbarat paylaşımı, Amerikan askerî uçaklarının tüm NATO hava sahasında uçabilmesi için kapsamlı uçuş müsaadesi sağlanması, yakıt ikmali, limanlara ve havaalanlarına erişim yetkisi verilmesi ve NATO Akde-

681 Yetkin, *a.g.e.*, s. 34-35.

682 *A.g.e.*, s. 35.

683 Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoglu'nun Konuşması, *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem 21, cilt 71, yasama yılı 4, birleşim 5, 10 Ekim 2001.

684 Invocation of Article 5 confirmed, *NATO Update*, Week of 1-7 October 2001, <http://www.nato.int/docu/update/2001/1001/e1002a.htm>, erişim tarihi: 21.12.2009.

niz Daimî Deniz Kuvvetleri'nin Doğu Akdeniz'de konuşlandırılmasını kapsayan bu talepler NATO Konseyi'nde kabul edildi. Diğer kararlarda olduğu gibi Ankara bu karara da katılarak gerekli yardımlarda bulunmayı kabul etti.⁶⁸⁵

Türkiye, ABD'nin terörizme karşı savaşında tam destek veren ülkelerin başında geliyordu. Afganistan'daki savaşa asker gönderilmesi için TBMM'den yetki istenen tezkerede “*Terörizm karşısında Türkiye'yi her zaman desteklemiş olan Amerika Birleşik Devletleri'nin, çağdışı Taliban yönetimine karşı açtığı savaşta, Türkiye'yi yanında bulması doğaldır*” ifadesi ile böyle bir durumda Türkiye'nin müttefikine destek vermesinin gerekliliği vurgulanmaktaydı.⁶⁸⁶ Oysa bir sene önce Ekim ayında, on yedi Amerikan askerinin hayatını kaybettiği, Yemen'deki *USS Cole* gemisine gerçekleştirilen saldırı karşısında Türkiye, aynı tutumu takınmamıştı. Ankara o günlerde, Afganistan'daki Taliban rejimine karşı girişilecek bir saldırıda ABD'ye Incirlik Üssü'nü kullanma izni vermeyeceğini açıklamıştı. Incirlik'in bir NATO üssü olduğunu ve Türkiye'nin izni olmadan kullanılmayacağını söyleyen Kabul'deki Büyükelçilik müsteşarı Ramiz Şen, basın sorularına verdiği cevapta “Usame ABD'nin sorunu, Türkiye'nin değil” şeklinde sert bir ifade kullanıyordu.⁶⁸⁷ Bir sene sonra ise Usame hem NATO'nun hem de böylelikle Türkiye'nin sorunu haline gelmiş ve bir NATO üssü olan Incirlik'i kullanmanın yolu da açılmıştı.

Kamuoyunun Afganistan Savaşı'na karşı tepkilerine rağmen, Incirlik'in yanı sıra Türkiye'deki yedi hava üssü daha ABD'nin kullanımına açıldı. Amerikan uçaklarının hava sahasını ve üsleri kullanmasını mümkün kılacak genel bir izin yayınladı.⁶⁸⁸

685 Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoglu'nun Konuşması, *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem 21, cilt 71, yasama yılı 4, birleşim 5, 10 Ekim 2001.

686 Karar no: 722, karar tarihi: 10.10.2001, *Resmi Gazete*: 12.10.2001-24551; *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem 21, cilt 71, yasama yılı 4, birleşim 5, 10 Ekim 2001.

687 “Bin Ladin için ABD'ye izin yok”, *Milliyet*, 16 Kasım 2000.

688 David J. Gerleman, Jennifer E. Stevens, Steven A. Hildreth, “Operation Enduring Freedom: Foreign Pledges of Military & Intelligence Support,” *CRS Report for Congress*, October 17, 2001, s. 9.

Ayrıca, operasyonun başlamasından birkaç gün sonra Ecevit Hükümeti, talep edilmesi halinde Afganistan'a asker göndermek için gereken tezkereyi Meclis'ten çıkarttı.⁶⁸⁹

7 Ekim 2001 tarihinde Amerikan ve İngiliz kuvvetlerince yürütülen Sonsuz Özgürlük Operasyonu (*Operation Enduring Freedom*) Afganistan'a hava saldırısı ile başladı. Operasyona, ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı'nın (CENTCOM) Tampa'daki ana karargâhından komuta edilmekteydi.⁶⁹⁰ Washington'un elde ettiği üs antlaşmalarına karşın Afganistan'a yakın ülkelerdeki üslerin teknik donanımları yetersizdi ve ülkedeki bütün üsler Taliban kontrolünde olduğu için uçakların bombardımandan sonra mevzilerine geri dönmeleri gerekmektedir. Bu nedenle savaşın ilk aşamasında Amerikan donanmasından ve uçak gemilerinden etkin şekilde yararlanıldı. Umman Denizi'ndeki gemiler, üs sağlayan pek çok ülkeden daha yakın bir mevzi oluşturuyorlardı. 7-28 Ekim tarihleri arasında süren hava harekâtı boyunca ABD, ilk defa denizden bu kadar içerdeki bir ülkeye gemilerinden kalkan uçaklarla hava harekâtı düzenledi ve Tomahawk füzeleri ile Afganistan'ı vurdu.⁶⁹¹ Buna karşın, uçak gemilerinin sınırlı miktarda filoyu barındırması nedeniyle duyulan destek ihtiyacı, Diego Garcia Üssü'nden ve kıtadan kalkan uçaklardan sağlandı. ABD Missouri'deki Whiteman Hava Üssü'nde konuşlanan B-2 Spirit bombardıman uçakları, Amerika'dan kalkıp kırk dört saat gidiş dönüş uçuşla, Afganistan civarındaki herhangi bir üssü kullanmadan Taliban'ın hava gücünü, iletişim sistemlerini savaşın daha başında yok ettiler.⁶⁹²

Bombardıman devam ederken oluşturulan hava köprüleri,

689 Karar no: 722, karar tarihi: 10.10.2001, *Resmi Gazete*: 12.10.2001 - 24551; *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem 21, cilt 71, yasama yılı 4, birleşim 5, 10 Ekim 2001.

690 *Operation Enduring Freedom and the Conflict in Afghanistan: An Update*, International Affairs & Defence Section, House Of Commons Library, Research Paper 01/81, 31 October 2001, s. 16

691 Norman Friedman, *Terrorism Afghanistan and America's New Way of War*, Annapolis: Naval Institute Press, 2003, s. 159; *Operation Enduring Freedom...*, s. 17.

692 Calder, a.g.e., s. 211, Friedman, a.g.e., s. 160; John A. Tirpak, "Enduring Freedom", *Air Force Magazine*, February 2002, s. 32-39,

lojistik destek sorununun çözülmesini sağladı. Bu aşamada Incirlik Üssü'nden etkin şekilde yararlanıldı. Savaşın başında Afganistan'da iniş yapacak bir noktanın yokluğu nedeniyle, Almanya Ramstein Hava Üssü'nden kalkan C-17 (Globemaster III) kargo uçakları, iniş yapmadan malzemeyi havadan Afganistan'a bırakıyorlardı. Kandahar ve Bagram hava üslerinin ele geçirilmesi ile birlikte askerlerin, mühimmatın, gerekli donanım, yiyecek ve yardım malzemelerinin taşınması için iki hava köprüsü oluşturuldu. Biri doğu yönünde; İspanya Moron Hava Üssü, Almanya Ramstein ve Rhain hava üsleri ve Incirlik Üssü'nden oluşuyordu. Batı yönünde ise; Pasifik'teki Guam Andersen Hava Üssü ve Hint Okyanusu'ndaki Diego Garcia üsleri kullanılıyordu. Kandahar ve Bagram hava üsleri, büyük uçaklar için gerekli donanıma sahip olmadıkları için, diğer üslerde kargolar, büyük uçaklardan küçük uçaklara naklediliyordu. Incirlik'in ana nakil noktalarından biri olduğu bu zincirde yer alan üsler, aynı zamanda yakıt ikmaline, mürettebat değişimine ve uçakların bakımına imkân sağlıyorlardı.⁶⁹³

Operasyon boyunca Incirlik'te konuşlandırılmış olan F-16 ve F-15 bombardıman, EA6B Prowler elektronik harp istihbarat, KC-135 havada yakıt ikmal, E3B/C havadan erken uyarı ve kontrol (AWACS) uçaklarından yararlanıldı.⁶⁹⁴ Amerikan uçakları Afganistan'daki operasyon sırasında Incirlik'ten sekiz binden fazla uçuş gerçekleştirdiler.⁶⁹⁵ Türkiye'nin Afganistan Savaşı'nda ABD'ye verdiği destek, Taliban'ın 2001 sonlarında Kabil'den çıkartılması sonrasında da devam etti. Aralık ayında düzenlenen Bonn Zirvesi'nde, Afganistan'da yeni yönetimi desteklemek amacıyla BM çatısı altında oluşturulması kararlaştırılan Uluslararası Güvenlik Destek Kuvveti'ne (*International Security Assistance Force-ISAF*) Türkiye ilk etapta yüz asker gönderdi. ISAF'ın kurulmasının ardından NATO tarafından Incir-

693 Daniel L. Haulman, "Intertheater Airlift Challenges of Operation Enduring Freedom", Air Force Historical Research Agency Short Studies on Recent Operations, 12 September 2007, s. 6-9.

694 *Operation Enduring Freedom...*, s. 101.

695 Carol Migdalovitz, "Turkey: Update on Selected Issues", CRS Report for Congress, August 12, 2004, s. 24.

lik, Afganistan'daki operasyonları desteklemek amacıyla kullanılmaya başlandı.⁶⁹⁶

ABD'nin, önce Afganistan'da daha sonra Irak'ta⁶⁹⁷ yürüttüğü operasyonlarda Incirlik Üssü'nden lojistik aktarma harekâtı kapsamında yararlanmasına Bakanlar Kurulu Kararları ile (2001/3240 ve 2003/5755)⁶⁹⁸ izin verilmiş durumdadır. Ayrıca Türk hava sahasının kullanımı için ABD'ye "daimi diplomatik uçuş izni" tanınmıştır. Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül tarafından 13 Ocak 2009 tarihinde yapılan açıklamaya göre, bu kapsamda ABD tarafından Türk hava sahası ve Incirlik Üssü, 2001-2008 yılları arasında, Afganistan bağlantılı rotalarda on üç bin beş yüz, Irak bağlantılı rotalarda ise seksen dört binden fazla uçuş için kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu izin kapsamına girmeyen münferit uçuş talepleri çerçevesinde de 2001-2008 yılları arasında ABD'ye altı bin münferit uçuş izni verilmiştir.⁶⁹⁹ Ayrıca Amerikalı askerî yetkililerinin verdiği bilgiye göre, 2004-2010 yılları arasında Incirlik Üssüne ABD'nin Avrupa'daki üslerinden aralarında C-5, Galaxi gibi nakliye uçaklarının da yer aldığı 39 bin 90 uçuş gerçekleştirilmiştir. Bu uçaklarla Incirlik Üssüne 302 bin 734 ton gıda ve çeşitli eşya taşınmıştır.⁷⁰⁰ Amerikan kuvvetleri tarafından, Afganistan'da ISAF bünyesinde yürütülen faaliyetler kapsamında, Incirlik Üssü'nden yararlanılmaya devam edilmektedir.

---

696 A.g.e

697 Irak Savaşı ardından, Incirlik Üssü'nün kullanımına ilişkin 23 Haziran 2003 tarihinde alınan 5755 sayılı gizli Bakanlar Kurulu kararına Irak Savaşı bölümünde değinilecektir.

698 2001'de Afganistan için alınan kararın yerini Irak'ı da kapsar şekilde 2003'te 5755 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı almıştır. 1 sene izin tanıyan bu BKK her sene otomatik olarak yeni bir karar ile uzatılmaya devam etmektedir.

699 Giresun Milletvekili Murat Özkan tarafından TBMM Başkanlığına 22 Aralık 2008 tarihinde verilen 7/6141 sayılı yazılı soru önergesine Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül tarafından verilen 13 Ocak 2009 tarihinde verilen yazılı cevap; *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem 23, cilt 38, yasama yılı 3, 45. birleşim, 15 Ocak 2009.

700 Taşınan malzemenin yıllara göre dağılımı: 50.349 ton (2005); 57.277 ton (2006); 66.673 ton (2007); 40.616 ton (2008); 56.232 ton (2009); 31 bin 557 ton (2010-Ocak-24 Ağustos); İsmail Başkan, "Incirlik Lojistik Destek Üssü", Adana Ulus Gazetesi, 23.09.2010.

Ankara-Washington pazarlıkları

2002 yılı sonlarında her yerde, ABD'nin Irak'a ne zaman saldıracağına yönelik tahminler yürütülmesine karşın aslında ABD'nin Irak ile 1991'de başlayan savaşı hiç bitmemişti. Körfez Savaşı'nı izleyen dönem boyunca Amerikan ve İngiliz uçakları Irak'ı vurmaya devam ettiler. 1999 sonuna kadar ABD ve İngiltere güçleri Irak'a altı binden fazla sorti yaptı, bin sekiz yüzden fazla bomba bıraktı ve buradaki dört yüz elliden fazla hedefi vurdu.⁷⁰¹ Ancak ABD'nin artık daha kesin bir çözüme ihtiyacı vardı. 11 Eylül sonrasında Amerikan hegemonyasına karşı herhangi bir tehdidin varlığına izin verilmeyeceğini göstermek ve Amerikan gücünün önündeki engelleri kaldırmak için kurulan yeni doktrine göre, sistem ile bağdaşması mümkün olmadığı kesin olan Irak'taki Saddam rejimine son verilmesi gerekiyordu. Müdahaleye karar veren Amerikan yönetimi, ihtiyaç duyduğu destek için müttefiklerini ikna etmeye yöneldi.

Körfez Savaşı'nda geniş çaplı destek veren ilk ülkelerden biri olan ve halen Kuzeyden Keşif Harekâtı'na ev sahipliği yapan Türkiye, Irak'a gerçekleştirilecek bir operasyonda kilit konumda görülüyordu. Bu konuda ilk talep aslında çok erken bir tarihte 6 Kasım 1998'de Amerikan Savunma Bakanı William Cohen'in Ankara ziyareti sırasında yetkili makamlara iletilmişti.⁷⁰² Cohen, bu ziyaretinde İncirlik ile ilgili özel bir talep olmadığını söylemesine karşın, olası bir operasyonda Türkiye'nin desteğini beklediklerini ilişkin basına üstü kapalı bir açıklama yapmayı tercih etmişti.⁷⁰³ O gün için yapılan savaş planlarında Türkiye'nin desteği aslında vazgeçilmez görülüyordu. O kadar ki gazeteci Murat Yetkin'in iddiasına göre, 17 Ağustos 1999'da gerçekleşen deprem sonrasında Türkiye'nin böyle bir savaşta yer alamayacak olması ve üslerin kullanılmama ihtimali nede-

701 Armove, a.g.e., s. 34.

702 Yetkin, a.g.e., s. 14.

703 "Vurmadan her yolu dene", *Milliyet*, 7 Kasım 1998.

niyle ABD, 1999-2000 kışında gerçekleştirmeyi planladığı Irak operasyonunu erteledi.⁷⁰⁴

2002'nin başından itibaren ABD'nin artık Irak'ı vurmaya kesinlikle karar vermesi ile birlikte Ankara ile Washington arasında trafik hızlandı. Ankara, özellikle Başbakan Bülent Ecevit, mümkün olduğunca bu savaşı engellemek istiyordu, ancak müdahalenin kaçınılmaz olması halinde de savaşın dışında kalmak istemiyordu. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde ise aktif davranma, hatta Kuzey Irak'a girme eğilimi hâkimdi.⁷⁰⁵ Haziran ayında durum daha netlik kazandı. Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'nden Dışişleri'ne gelen mesajda ABD'nin Irak'a kesinlikle müdahale edeceği ve Türkiye'yi yanında istediği yazıyordu⁷⁰⁶ Durumu müzakere eden Ankara'daki çalışma grubunun toplantısından böyle bir müdahaleye karşı olunduğu kararı çıktı.⁷⁰⁷

Ancak Washington'daki yetkililerde Türkiye'nin ikna edilebileceği görüşü hâkimdi. ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz, Irak konusunu görüşmek üzere 16-17 Temmuz tarihlerinde Ankara'ya geldi. Kendisine Dışişleri Bakan Yardımcısı Marc Grossman ve ABD Avrupa Kuvvetler Komutanı ve aynı zamanda NATO Avrupa Komutanı olan Orgeneral Joseph Ralston eşlik ediyordu. Ankara'daki görüşmelerde heyete, başta bölgede bir Kürt devleti kurulması olmak üzere Türkiye'nin endişeleri ve ekonomik kaygıları iletildi. Wolfowitz, Türkiye katılsın katılmasın Irak'a yönelik bir operasyonun düzenleneceğini söyledi, bununla birlikte Türkiye'nin desteği önemliydi.⁷⁰⁸ Öncelikle Incirlik'te konuşlu Keşif Güç'ün yeni tip uçak ve mühimmatla ve daha fazla uçuşla güçlendirilmesi için izin verilmesi isteniyordu.⁷⁰⁹ Türkiye'nin hassasiyetlerinden dolayı

704 Yetkin, a.g.e., s. 29-30.

705 Fikret Bila, *Sivil Darbe Girişimi ve Gizli Belgelerde 1 Mart Tezkeresi: Anlılara'da Irak Savaşları*, 6. basım, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007, s. 47 ve 102-103.

706 Yetkin, a.g.e., s. 51.

707 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 141-142 ve 283 (EK 3, Dışişleri Bakanlığı Raporu: Irak'a İlişkin İhtimaller ve Türkiye'nin Konumu); Yetkin, a.g.e., s. 52.

708 "Wolfowitz: Irak'a operasyon konusunda kararlıyız", *Hürriyet*, 16 Temmuz 2002.

709 Ziyaretin detayları için bakınız, Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 143-145 ve EK

cevap vermede taşıdığı tereddütlere karşın, Wolfowitz bu endişelerin giderilebileceğini ve ABD'nin isteklerine karşın olumlu yanıt vereceğini düşünüyordu.

Bu sırada yabancı basında, Amerika'nın olası bir Irak operasyonunda güney ve kuzey cephelerden saldıracağı ve bölgedeki üslere ihtiyaç duyacağına ilişkin haberler çıkmaya başlamıştı. Bu haberlerde, Ürdün ve Körfez ülkelerinin yanı sıra, Türkiye'deki üslerin de Pentagon'un planlarında adlarının geçtiği yazılıyordu.⁷¹⁰ ABD'nin planlarının son şeklini aldığı bugünlerde sıra, Türkiye'nin dâhil olduğu destek beklenen ülkelere detayların iletilmesine gelmişti. 30 Temmuz sabahı Dışişleri'ne giderek Müsteşar Uğur Ziyal ile görüşen ABD'nin Ankara Büyükelçisi Mark Pearson, ilk defa isteklerin neler olabileceği konusunda bilgi verdi. Hava ve kara harekâtı için İncirlik, İstanbul Sabiha Gökçen, Muş, Batman, Diyarbakır, Malatya ve Silopi'deki üs ve tesislerin yanı sıra İskenderun ve Mersin limanlarına ihtiyaç duyuluyordu.⁷¹¹

Durumun ciddiyeti ile karşı karşıya kalan Ankara'da artık gündemin ana maddesi muhtemel Irak Savaşı'ydı. Her an ABD'nin bir müdahalede bulunması beklenirken, Washington'dan gelen taleplerin baskısı hükümeti, acil olarak bir plan yapma zorunluluğuna itti. Öncelikle Dışişleri ve Genelkurmay temsilcilerinden oluşan çalışma grubuna, Irak'taki duruma ilişkin muhtemel senaryoları tartışan, Türkiye'nin ABD talepleri karşısında benimseyeceği pozisyonu ve kırmızı çizgilerini ortaya koyan bir rapor hazırlatıldı.⁷¹² 14 Ağustos tarihli raporda, ABD'nin böyle bir müdahaleye kalkışması durumunda Türkiye'den en azından üs kullanmayı talep edeceği ve "iki ülke arasındaki yoğun ilişki doku-

---

1 (Görüşmeye ilişkin MGK'ya Sunulan Dışişleri Bakanlığı Raporu, Temmuz 2002)

710 "U.S. Considers Wary Jordan As Base for an Attack on Iraq", The New York Times, July 10, 2002; "Crisis over over Iraq: War clouds gather as hawks lay their plans", The Guardian, July 14 2002; "U.S. Plan for Iraq Is Said to Include Attack on 3 Sides", The New York Times, July 5, 2002.

711 Yetkin, *a.g.e.*, s. 68.

712 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 283-289 (EK 3, Dışişleri Bakanlığı Raporu: Irak'a İlişkin İhtimaller ve Türkiye'nin Konumu).

su göz önüne alındığında” Ankara’nın bunu reddetmesinin pek de mümkün olmadığı dile getiriliyordu. Ayrıca raporda, Türkiye’nin böyle bir müdahalede meydanı boş bırakıp duruma seyirci kalmak gibi bir lüksünün olmadığı da vurgulanmaktaydı.⁷¹³ Ankara, Kuzey Irak’a ilişkin kendi hesaplarını yaparken, ilk talep olarak masaya gelmesi beklenen Incirlik’in de dâhil olduğu üslerin kullanımına şimdiden razı gözüküyordu.

26 Ağustos 2002’de Washington’a giden Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Uğur Ziyal ve beraberindeki heyet, üslerin Amerikan kuvvetlerine açılmasından daha ciddi bir taleple karşı karşıya kaldılar. Pentagon, heyete ilk defa muhtemel bir Irak Savaşı’nda “Kuzey Cephesi” seçeneği üzerinde durduklarını açıkladı. ABD’nin stratejisi güneyden Kuveyt, kuzeyden Türkiye üzerinden girerek Bağdat’ta buluşmak ve Saddam Hüseyin’i devirmekti. Türkiye toprakları üzerinden Irak’a cephe açmak istiyorlardı. Amerikalı yetkililer Türkiye’nin hassasiyetlerinin gözetileceğini ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanacağını söylüyorlardı.⁷¹⁴ Bu Türkiye’nin beklediğinden çok daha büyük bir talepti.

Dışişleri Bakanı Şükrü Sina Gürel, Başkan Bush’un, yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi⁷¹⁵ ile Irak’ın kitle imha silahlarına ve biyolojik silahlara sahip olduğunu, dünya barışını tehdit ettiğini ve terörist saldırılara karşı önleyici tedbirler alacaklarını açıkladığı Eylül ayında, muhtemel operasyona ilişkin görüşmek üzere Washington’a gitti. Bakan geziden ABD’nin tekrarlayan talepleri ile döndü. Kısa sürede gerçekleştirilmesi istenenler, Incirlik’in de dâhil olduğu bazı Türk havaalanları ve limanlarında keşif yapılması ve Kuzeyden Keşif Harekâtı kapsamındaki muhtat uçuş sayısının, süresinin ve sahasının genişletilmesi şeklindeydi. Aynı ay içinde EUCOM’dan, Türk Genelkurmayı’na hitaben gönderilen bir mesajda ilk defa bu talepler yazılı ve resmi

713 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 287 (EK 3, Dışişleri Bakanlığı Raporu: Irak’a İlişkin İhtimaller ve Türkiye’nin Konumu).

714 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 166.

715 *The National Security Strategy of the United States of America*, The White House, Washington, September 2002, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/index.html>, erişim: 09.08.2008.

bir şekilde iletildi.⁷¹⁶ ABD, Irak harekâtına yönelik olarak Türkiye'den tam ve sonuna dek işbirliği (*full and complete cooperation*) çerçevesinde destek bekliyordu. Bunun anlamı, seksen bin Amerikan askeri ve iki yüz elli savaş uçağının Türkiye'de konuşlandırılmasına ve İncirlik başta olmak üzere talep edilen askerî üs ve tesislerin ve sivil liman ve havaalanlarının kullanımına izin verilmesiydi.⁷¹⁷

Hükümet için bir politika oluşturmak artık acil bir hal almıştı. 26 Eylül'de MGK'ya bir rapor⁷¹⁸ sunan Dışişleri, ABD'nin beklentileri ışığında Türkiye'nin seçenekleri şu şekilde sıralanmıştı:

1. Harekâta hiçbir şekilde taraf olmamak, hatta Kuzeyden Keşif Harekâtını (KKH) harekât süresince askıya almak,
2. KKH'nı durdurup sadece üst uçuşlara izin vermek (başka ülkelerdeki üslerden veya Akdeniz'deki uçak gemilerinden kalkacak uçaklar için),
3. Harekâta sadece KKH'nın belirlenmiş parametreleri çerçevesinde destek olmak, bir başka deyişle KKH'nın gerektirdiği koşullar dışında ABD harekâtına izin vermemek,
4. Üçüncü şıkka üst uçuşları eklemek,
5. Genişletilmiş KKH + üst uçuşlara izin vermek,
6. Genişletilmiş KKH + üst uçuşlar + özel kuvvetler harekâtına izin vermek,
7. Hava harekâtı açısından tam destek özel kuvvetler harekâtına izin vermek,

716 ABD makamları, böyle bir konunun Dışişleri Bakanlıkları kanalı ile Hükümetler arasında görüşmesi gerektiğini bildikleri halde, taleplerini askerî teknik bir yazışma gibi askerden askere iletiyorlardı. Yetkin'e göre bunda Başbakan Ecevit'in o güne kadar Irak'ta bir savaşa karşı çıkması kadar DSP-MHP-ANAP koalisyonunun geleceğine duyulan güvensizliğin payı vardı. Irak operasyonu gerçekleşene kadar hükümet değişse bile asker kalıcıydı. Yetkin, *a.g.e.*, s. 45 ve 81.

717 Bu mesajda adı geçenler, İstanbul Sabiha Gökçen Havaalanı, Batman, Antalya, Diyarbakır, Gaziantep Hava Üsleri. Ayrıca destek tesisler olarak Afyon, Balıkesir, Erzurum, Erzincan, Muş, İzmir-Çiğli, Konya, Malatya havaalanları. Ana ikmal hattı için kullanılmak üzere Iskenderun, Mersin ve Samsun limanları, operasyona destek amaçlı yararlanmak için Trabzon ve İzmir limanları. Yetkin, *a.g.e.*, s. 80-81.

718 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 170-171 ve 297-301 (EK 4 Siyasi Karar Hazırlığı, 26 Eylül 2002).

8. Gerek hava, gerek kara harekâtı açısından sınırsız destek (özel kuvvetler+kara birlikleri) vermek,

9. Sekizinci şıkka Türkiye'nin kara harekâtına katılmasını eklemek,

10. ABD'nin yanı sıra Türkiye'nin kendi harekâtını yapması,

11. Kuzey Irak'ta sadece Türkiye'nin kendi milli harekâtını yapması.

Raporda, ABD kara birliklerinin Türkiye'de konuşlandırılması ve buradan Irak'a girmesine, koşullarda çok dramatik değişiklik olmadıkça izin verilmemesi öneriliyordu. Öte yandan seçeneklerin yarısından çoğunda, hava sahasının açılmasından ve Incirlik merkezli yürütülen KKH bünyesinde destekten bahsedilmesi, bunun daha olası bir ihtimal olarak düşünüldüğünü göstermekteydi. Nitekim bu aşamada Washington'a verilecek cevapta, istihbarat ekiplerinin geçişleri, Türk havaalanları ve limanlarında keşif yapılması ve KKH çerçevesindeki mutat uçuşların sayı ve kapsamının genişletilmesi konularının iki ülke arasında yapılacak askerî görüşmelerde ele alınmasının Ankara tarafından teklif edilmesi tavsiye edilmekteydi.

Ancak karar ne yönde olursa olsun hükümetin bu seçeneklerden birini hayata geçirmesi için öncelikle Meclis'ten yetki alınması gerekiyordu. Raporda Meclis'ten alınacak yetkinin kapsamı şu şekilde tanımlanmaktaydı:⁷¹⁹

1. ABD'ye verilecek destekle ilgili konular (KKH'nın yetki ve kapsamının genişletilmesi, Türkiye'nin üslerinin ve hava sahasının ABD ve/veya müttefiklerince kullanılması, yabancı güçlerin, Türkiye'de geçici konuşlanması),

2. Türkiye'nin yurtdışına, Irak'a asker göndermesi,

3. Savaş yetkisi.

11 Ekim 2002'de Amerikan Kongresi'nin Başkan Bush'a "BM desteğini beklemeden savaş ilan etme yetkisi" vermesi ile Irak Savaşı için artık geri sayım başlamış oldu. 12 Ekim'de diğer NATO ülkeleri gibi Türkiye'ye de muhtemel bir Irak harekâtı-

719 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 297-301 (EK 4 Siyasi Karar Hazırlığı, 26 Eylül 2002).

na ilişkin beklentiler içeren Washington'un mesajı ulaştı. Mesaj yine askerî kanalla gelmiş, EUCOM vasıtası ile Genelkurmay'a gönderilmişti.⁷²⁰ Bir takım değişiklikler ve eklemelerle birlikte Amerika'nın Türkiye'den istekleri son şeklini almıştı:⁷²¹

1. Türkiye'de seksen bin Amerikan askerinin konuşlandırılması,
2. Türkiye'deki havaalanlarında iki yüz elli uçağın konuşlandırılması,
3. ABD'nin altı ana havaalanı (Batman, Incirlik, Antalya, Sabiha Gökçen, [Diyarbakır, Afyon]) ve sekiz yedek havaalanından (Muş, Balıkesir, Konya, Van, Erzurum, Erzincan, Çiğli, [Malatya]) yararlandırılması,
4. Limanlarda tam kolaylık sağlanması (üç ana liman, Mersin, Iskenderun, Samsun; iki yedek liman Trabzon, İzmir),
5. Bu havaalanları ile limanlar arasında tüm karayolları, demiryolları ve suyollarının serbestçe kullanılması,
6. Türkiye'de konuşlanacak Amerikan kuvvetlerine harekât eğitimi için alan tahsis edilmesi,
7. Amerikan kuvvetlerinin Türkiye'ye intikali sırasında destek ve güvenlik hizmetlerinin sağlanması,
8. Amerikan tanklarının taşınmasında intikal desteği sağlanması,
9. Amerikan kuvvetlerinin intikal edeceği-konuşlanacağı havaalanları, limanlar ve yolların keşfinin yapılması,
10. Amerikan kuvvetlerinin intikal ve konuşlanmasında her türlü güvenlik ve emniyetin sağlanması,
11. Amerikan kuvvetlerine ilk aşamada dört milyon galonluk akaryakıt desteği temin edilmesi,
12. Irak'a yapılacak harekâta Türk topraklarının kullanılmasına izin verilmesi.

Amerikalılar, bu isteklerle de yetinmemişler ayrıca bütün Anadolu'yu bir üs haline getirecek izinsiz geçiş, süresiz kullanım gibi

720 Yetkin, a.g.e., s. 84-85.

721 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 302-307 (EK 5 Dışişleri Bakanlığı Belgesi: ABD'nin Yeni Talepleri, 15 Ekim 2002).

aynıcılıkları da ikili görüşmelerde gündeme getirmişlerdi.⁷²² Dışişleri Bakanlığınca yapılan ilk değerlendirme, ABD'nin isteklerinin ilk başlardaki taleplerini fazlası ile aştığı, hiçbir NATO ülkesinin seksen bin askeri kabul edemeyeceği, üslere ve limanlara ilişkin sağlanması istenen kolaylıkların bir açık çek olduğu ve Türkiye'ye itibar kaybettireceği yönündeydi.⁷²³

Amerikalı yetkililer de Türkiye'yi bu konularda ikna etmenin kolay olmayacağını biliyorlardı. Kongre'ye sunulan raporda, hava sahası ve Incirlik Üssü başta olmak üzere Türkiye'nin sağlayacağı imkânların Irak'a gerçekleştirilecek bir operasyonda hayati önemde olduğu söylendikten sonra, Ankara'yı ikna etmenin zorluğuna dikkat çekilmekteydi. Ayrıca raporda, Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğü, Kürt devletinin kurulma ihtimali, Türkmenler, savaşın doğuracağı ekonomik yükler, bölgesel istikrar ve muhtemel göç hareketleri konusunda endişeler taşıdığına değiniliyordu.⁷²⁴ Bununla birlikte, ABD'nin Türkiye'ye ilişkin umutları sona ermemiştir. Türkiye'nin ABD ile ittifakına zarar vermemek, Irak'ın geleceğinde belirleyici olmak için, en azından üs ve tesislerin kullanımına izin vereceğine inanılıyordu. Türkiye'nin seçim sürecine girmiş olması da bu iyimser havayı dağıtmamıştı. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyaset ve dış politika konusunda etkin konumu sayesinde, Kasım ayında seçimleri hangi parti kazanırsa kazansın, Türkiye'nin bu desteği vereceği düşünülüyordu.⁷²⁵

Kasım 2002'de gerçekleştirilen genel seçimleri, seçime ilk kez katılan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) kazandı. Daha önce aldığı hapis cezası nedeniyle Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan milletvekili olamazken Hükümet'i, partinin deneyimli ismi Abdullah Gül kurdu. Hükümet'in güvenoyu almasının üstünden daha bir hafta geçmeden, 3 Aralık'ta Wolfowitz ve Grossman Türkiye'yi ziyaret ettiler. Yeni hükümete

722 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 180.

723 A.g.e., 302-307 (EK 5 Dışişleri Bakanlığı Belgesi: ABD'nin Yeni Talepleri, 15 Ekim 2002).

724 Carol Migdalovitz, "Iraq: The Turkish Factor", CRS Report for Congress, October 31, 2002, s. 5.

725 Migdalovitz, "Iraq: The Turkish Factor", s. 6.

taleplerin bir kez daha tekrarlanması ile artık iki ülke arasında pazarlık süreci başlamıştı. Wolfowitz'in Gül'e sunduğu resmi teklife göre eğer Türkiye kabul ederse, Irak Savaşı'nın ana ikmal ve tali harekât üssü olacaktı. CENTCOM'un Katar'daki ana harekât üssünden sonra ikinci büyük komuta merkezi Incirlik'te kurulacak, Türkiye'deki bazı üs ve limanlar hem ikmal hem operasyon amacıyla kullanılacak, Kuzey cephesi askerleri Türkiye'de konuşlanacak, Diyarbakır tali koordinasyon merkezi, Silopi taktik harekât merkezi olacak, Türk sınırları ABD ve İngiltere birliklerine açılacaktı. İşbirliğinin üç aşamalı olarak yürütülmesi teklif ediliyordu.⁷²⁶

1-Üs inceleme (site inspection): ABD Türkiye'de kullanacağı üslerde incelemelerde bulunacak.

2- Üs hazırlama (site preparation): İlk aşamada saptanan eksiklikler giderilecek. Bu amaçla yabancı askerî personelin Türkiye'ye gelişine izin verilmesi gerekiyordu.

3- Harekât: altmış bin Amerikan ve İngiliz askeri, bunların kullanacağı araçlar, savaş uçak ve helikopterleri, silahları Türkiye'ye nakledilecek, üslenecek ve gerektiği zaman Irak'a girecek.

Yeni göreve gelen AKP Hükümeti bu çapta geniş taahhütler vermeye hazır değildi. Başbakan Gül, bu durumu dile getirerek, ayrıca bu izinler için Meclis onayının gerekli olduğunu, ama TBMM kararı gerektirmeyen ve Hükümet'in yetkisine giren konularda kolaylık gösterilebileceğini belirtti. Bunun üzerine Wolfowitz, hiç değilse üs incelemesinin başlatılması için yüz elli kişilik bir istihkâm birliğine izin verilmesini talep etti. Başbakan Gül, üslerin incelemesi için Türk subayların eşlik etmesi ve Incirlik'te konuşlu Amerikan askerlerinin kullanılmasını şartıyla bunu kabul edebileceklerini, bu çerçevede zaten NATO'da bilgileri bulunan havaalanları için keşif izni verilebileceğini, aksi takdirde TBMM onayının şart olduğunu söyledi. Bununla birlikte, görüşme sırasında üslerin incelenmesi için verilen bu iznin, üslerin hazırlanması veya harekâta kullanılması için izin verileceği anlamına gelmediği Türk yetkililer tara-

findan özellikle vurgulandı. Ancak bu hatırlatma, Wolfowitz ve ekibinin görüşmeyi, gelecekte verilecek izinlerin bir işareti olarak görmesini engellememişti. Nitekim o sırada AKP Genel Başkanı sıfatı ile bir araya geldikleri Recep T. Erdoğan, kendilerine taslak da olsa bir takvim bile vermişti. Bu takvime göre, 15 Aralık'ta üslerde keşif çalışmalarına başlanacak, Ocak ayında ise inşaaata geçilecekti.⁷²⁷

Toplantının ardından açıklama yapan Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış'ın "Irak'a operasyonu arzu etmeyiz, ama kaçınılmaz olursa hava sahamızı ve askerî tesislerimizi müttefikimiz ABD'nin kullanımına açarız," sözleri gündeme bomba gibi düştü. Bu açıklama ile birlikte Türkiye'nin vereceği desteğe karşılık, doğacak yirmi-yirmi beş milyar dolarlık yükün savaş bütçesinden karşılanmasını talep ettiği, ayrıca beş milyar dolarlık askerî borcun silinmesini ve Kerkük petrollerinden pay istediği basına yansımıştı.⁷²⁸ Bu kesin açıklama, Washington için olduğu kadar, Ankara için de sürpriz olmuştu. Aynı gün ilerleyen saatlerde Başbakanlık'tan yapılan yazılı açıklama ile Hükümet'in böyle bir taahhütte bulunmadığı söylenerek, Bakan'ın açıklaması yalanlandı. Yakış da sözlerinin ütöpik olduğunu, olası senaryolar üzerine konuştuğunu söyleyerek, kendi açıklamasını geri aldı.⁷²⁹

ABD'ye hareketinden önce basınla bir araya gelen Wolfowitz, Irak'a karşı olası askerî operasyon konusunda planlamanın tamamlanmış olduğunu açıkladı. Wolfowitz, ilk hesaplamalara göre üç yüz milyon dolara yaklaşacak Türkiye'deki altyapı çalışmalarına başlamadan önce Ankara'dan artık kesin bir cevap beklediklerini şu sözler ile dile getiriyordu:⁷³⁰

"Türkiye'deki hava üslerini, harekâtın ihtiyacını karşılayacak düzeye getirmek için yüz milyonlarca dolarlık yatırım yapmaya hazırız. Hangi üsleri istediğimize dair henüz bir talepte bu-

727 *A.g.e.*, s. 101; *Bila, a.g.e.*, s. 187.

728 "Yakış: Üslerimiz ABD'ye açılacak", *Milliyet*, 4 Aralık 2002; "Saddam'a karşı caydırıcı işbirliği", *Milliyet*, 4 Aralık 2002.

729 "Başbakanlık: ABD'ye üs sözümüz yok", *Hürriyet*, 4 Aralık 2002.

730 "Wolfowitz: Sıra üs seçiminde", *Hürriyet*, 4 Aralık 2002; "ABD'den Türk üslerine yatırım", *Milliyet*, 5 Kasım 2002.

lunmadık. Yakında yeni Türk Hükümeti ile ayrıntılı görüşmeler başlatılacak... Şu anki planlama hedefimiz değişik hava üslerine, eğer bunları kullanacaksak, ne kadar yatırım yapmamız gerektiğini saptamak. Şimdi hangi tesislerin kullanılabileceği gibi daha somut konulara gireceğiz. Hangi kuvvetler oralarda konuşlandırılabilir ne kadar yatırım gerekir bunları konuşacağız... Askerî planlamada mevcut aşama tamamlandı ve bir sonraki aşamaya geçildi. Türkiye'den spesifik taleplerde bulunmak ve spesifik yanıtlar alma aşamasındayız.”

Wolfowitz'in ziyaretinden sadece bir hafta sonra bu kez Erdoğan, AKP Genel Başkanı sıfatı ile yanındaki heyetle birlikte Washington'a gitti. Burada Türkiye'deki üslerin Amerikan kuvvetlerine açılması konusu bir kez daha gündeme geldi. Ancak taahhütte bulunması istenilen Erdoğan, henüz Başbakan bile değildi. Ayrıca bunun için kesinlikle TBMM'nin onayı gerekiyordu. Bu koşullar altında Erdoğan Washington'a herhangi bir söz vermekten kaçındı.

Aralık ayına gelindiğinde, konuşulan takvime göre başlaması gereken üs denetimleri konusunda hâlâ bir adım atılmamıştı. ABD'nin rahatsızlığı giderek artmaktaydı. 17 Aralık'ta Wolfowitz tarafından Pentagon'a davet edilen Washington Büyükelçisi Loğoğlu'na bu konu iletildi. Aynı gün Başbakan Abdullah Gül, AKP Başkanı Recep T. Erdoğan, Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış, Savunma Bakanı Vecdi Gönül, Hazine Bakanı Ali Babacan, Dışişleri Müsteşarı Uğur Ziyal toplanarak, ABD'nin üs talebi üzerine çalışmaya başladılar. Toplantının ertesi günü üs inceleme izni için gerekli formaliteler tamamlanarak, iznin verildiği ABD Büyükelçiliği'ne resmi yollardan bildirildi. Gelecek askerlerin statüleri, hukuki ve teknik detaylar komiteler tarafından belirlenecekti.⁷³¹

Ancak Washington'un istekleri bitmemişti. Artık asker sevkıyatı konusunda da bir karara varılması gerektiği, Irak operasyonu için askerî hazırlıkların hızlandırıldığı 20 Aralık günü Büyükelçi Pearson tarafından Başbakan Gül'e iletildi.⁷³² Bunun

731 Yetkin, *a.g.e.*, s. 112.

732 *A.g.e.*, s. 115.

üzerine, 23 Aralık'ta Başbakanlık'ta geniş katılımlı bir Irak Zirvesi toplandı.⁷³³ Genelkurmay, hükümetin önüne ABD'ye hiç destek vermemekten, tam ve koşulsuz destek vermeye kadar uzanan çeşitli seçenekleri ayrıntıları ile sundu. Askerler doğrudan dâhil olalım demeseler de yapılan yorumlar bu operasyonun dışında kalmamak yönündeydi.⁷³⁴ Zirveden çıkan sonucu Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, şu cümlelerle özetliyordu: "Ortak görüş, Türkiye'nin bu işin içinde olması gerektiği biçiminde oluştu. Dışında kalmamızın Türkiye'nin çıkarları lehine olmadığı kanaatine vardık."⁷³⁵ Bu durumda, Türkiye "işin içinde" hangi derecede olacaktı? Bu dönemde basına yansıyan, Ankara'nın hava üslerinin kullanımına ve ikmal desteğine evet dediği yönündeydi. Incirlik'in yanı sıra Diyarbakır, Malatya, Batman ve Muş'taki hava üslerinin kullanımına izin verilecekti. Türkiye'den cephe açacak şekilde binlerce Amerikan askerinin Türkiye'de konuşlandırılması ise kabul görmemişti. Ancak küçük ölçekli birliklerin Türkiye üzerinden operasyona katılmasına gelişmelere göre onay verilecekti.⁷³⁶

Zirvede görüşülen konular 27 Aralık'ta toplanan MGK'da bir kez daha ele alındı ve aynı çizgi benimsendi. Buna göre, öncelikle barışçıl çözüm yollarının denenmesi, sonuç alınamaması halinde operasyonun BM kararları ve uluslararası hukuka uygun şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği yönünde prensip kararına varıldı.⁷³⁷ Ankara, kaçınılmaz olarak gözükten operasyona dâhil olacaksa, bunun için hiç değilse sağlam bir hukuki zemine ihtiyaç duyuyordu. Aynı gün, 27 Aralık'ta, ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, Irak harekâtına katılmak üzere Basra Körfezi'ne gidecek ABD birliklerine yola çıkma talimatının verildiğini açıkladı.⁷³⁸ Zaman daralırken, Türkiye'den beklenen cevap hâlâ belirsizliğini koruyordu.

---

733 "Gözler Irak Zirvesinde", *Hürriyet*, 23 Aralık 2002.

734 Yetkin, *a.g.e.*, s. 115-117.

735 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 190.

736 "Kırmızı çizgi çekildi", *Milliyet*, 24 Aralık 2002.

737 "Esnek hareket kararı", *Milliyet*, 28 Aralık 2002.

738 Yetkin, *a.g.e.*, s. 121.

Aralık sonunda oluşturulan ekonomik, askerî ve siyasi komiteler üzerinden iki ülke arasında görüşmeler başladı. Görüşmeler son derece gergin bir atmosferde devam ediyordu. Bunun bir nedeni, daha önceki Körfez Savaşı tecrübesinden hareket eden hükümetin verilen sözlerin tutulmamış olduğunu akıldan çıkarmamasıydı. Bu nedenle Kongre onayı ve yazılı garantiler isteniyordu. ABD tarafı ise tüm istekleri yerine getirilmeden, bu garantileri vermeye yanaşmıyordu. Bir diğer mesele, Türkiye’de bulunacak kuvvetlerin statüsü konusuydu. Bunun bir NATO operasyonu olmadığı gerekçesi ile gelecek askerler için Türkiye’de hâlihazırda bulunmakta olan Amerikan kuvvetlerinin statüsünü belirleyen SOFA şartlarının uygulanması, Büyükelçi Deniz Bölükbaşı’nın başkanlık ettiği komite tarafından kabul edilmemekteydi. Uzun pazarlıklar sonucunda Türkiye’nin lehine olacak şekilde bu kuvvetlerin statüsü yeniden saptandı.⁷³⁹

8 Ocak’ta Türk ve ABD heyetleri arasında ilk mutabakat sağlandı. Amerikan yönetiminin acil ihtiyaçlar arasında saydığı, Türk havaalanları ve limanlarında keşif yapacak yüz elli kişilik heyete izin verilmesine ilişkin görüşmeler olumlu sonuçlanmıştı.⁷⁴⁰ Başbakan Gül 10 Ocak’ta, konuya ilişkin mutabakat zaptının imzalandığını açıkladı. Buna göre, keşif 13 Ocak’ta başlayacaktı. Mutabakat zaptı sadece keşif yapacak yüz elli Amerikan askeri için geçerli olurken, daha sonra asker gönderilmesi durumunda bunların durumu ayrıca görüşülecekti. Ekibe Türk subayların da eşlik etmesi ve çalışmaların on gün sürmesi kararlaştırılmıştı. Amerikalı uzmanların çalışmaları sırasında bir zararın oluşması durumunda, ABD tazminat ödeyecekti. Yine SOFA’dan farklı olarak, Amerikalı askerler, “karargâh dışında” veya “karargâh içinde” Türk tarafını ilgilendiren bir suç işlendiğinde, Türk hukukuna göre işlem yapılacaktır.

739 Varılan mutabakat metni için bakınız, Bila, *a.g.e.*, s. 311-328 (EK 7 Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Amerika Birleşik Devletleri arasında Irak’a Karşı Türkiye’de Geçici Olarak Konuşlandırılacak Kuvvetlerin Durumunu Saptamak ve Temel Politika, Prensipler ve Sürecin Oluşturulması Hakkında Antlaşma Metni)

740 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 194-195.

ti. Bununla birlikte Amerikalı askerlerinin birbiriyle olan ihtilafında Amerikan hukuku geçerli olacaktı.⁷⁴¹

Keşiflerin başlaması ABD'nin Türkiye üzerindeki baskısını hafifletmemiştir. Türkiye'nin karar vermesine yönelik çağrılar zaman daraldıkça daha da artmaktaydı. Gerek kamuoyunun savaşa tepkisi, gerekse Meclis'teki olumsuz hava hükümeti acele hareket etmekten alıkoyuyordu. En azından savaş için kamuoyuna açıklanabilecek bir sebebin olması gerekiyordu. Bu nedenle hükümet, 27 Ocak'ta BM Silah Denetçileri Raporu açıklanana kadar bir karar almaktan kaçındı.

19 Ocak'ta Amerikan Genelkurmay Başkanı Myers, Genelkurmay Başkanı Özkök ile görüşmek için Ankara'ya geldi. Myers, görüşmede keşif ekibinin çalışmalarını tamamlamak üzere olduğunu ve inşaata geçmek istediklerini ilettiler. Ayrıca Akdeniz'de gemilerde beklemekte olan 4. Tümen için geçici de olsa izin talep edilmekteydi. Özkök, her iki konuda da Meclis izninin gerekli olduğunu, ayrıca taleplerin yüksek olduğunu, on dört havaalanı ve beş liman yerine ancak üç havaalanı ve iki liman talebinin makul karşılanabileceğini söyledi.⁷⁴² Bu, ABD'nin beklediği cevap değildi.

Beklenen BM Silah Denetçileri Raporu 27 Ocak'ta açıklandı.⁷⁴³ Denetçiler, Irak yönetiminin kayıp kitle imha silahlarının ne olduğunu ikna edici biçimde kanıtlayamadığını, ancak Bush yönetiminin öne sürdüğü gibi Irak'ın yeniden silahlandığı yolundaki iddiaları doğrulayacak kanıtlara da ulaşamadıklarını söylüyorlardı. Rapor net bir yargı içermemekteydi. Denetçilerin kararına göre kendine pozisyon belirlemeyi düşünen Ankara beklediği cevabı alamamıştı. Artık bir karar vermesi gerekiyordu. 31 Ocak'ta gerçekleşen MGK toplantısında birer rapor sunan Dışişleri ve Genelkurmay'ın görüşü aynı doğrultuydu; Türkiye'nin bu savaştan en az zararla çıkması için

741 "150 ABD'li uzman geliyor: Keşif Pazartesi başlıyor", *Hürriyet*, 10 Ocak 2003; "Modus operandi'de uzlaşma sağlandı", *Hürriyet*, 10 Ocak 2003.

742 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 198-199; Yetkin, a.g.e., s. 134-135.

743 Hans Blix, *The Security Council, 27 January 2003: An Update on Inspection*, <http://www.un.org/Depts/unmovic/Bx27.htm>; erişim tarihi: 27.11.2009.

ABD liderliğinde koalisyona katılmasının doğru olacağı düşünülüyordu.⁷⁴⁴ MGK toplantısı sonunda, bu değerlendirmelere paralel olarak, Anayasa'nın 92. maddesinin⁷⁴⁵ işletilmesi konusunda hükümete tavsiye kararı alındı.⁷⁴⁶ Artık karar Meclis oylamasına kalmıştı.

AKP hükümeti, ABD'nin taleplerini tek bir tezkere çatısı altında bir seferde Meclis'e sunmak yerine bölmeyi tercih etti. Bila'ya göre, bu tercihte tepkiler karşısında tezkerenin tamamını aynı anda geçiremeyeceğini düşünen hükümetin Washington'ın artan baskısını hafifletme gayreti etkili oldu.⁷⁴⁷ Yetkin'e göre ise Muhalefet lideri Deniz Baykal'ın asker göndermeyi onaylayan, ancak Amerikan askerini kabul etmeyen tutumu nedeniyle tezkere bölünmüştü.⁷⁴⁸ Calder ise AKP Hükümeti'nin, Bush yönetimi karşısında manevra alanını genişleterek, daha sıkı bir pazarlıkla ek imtiyazlar elde etmek için cevabı ağırdan aldığını ve tezkereyi parçalara ayırdığını savunmaktadır.⁷⁴⁹ Aslında bu etkenlerin hepsi tezkerenin bölünmesinde etkili oldu. Hükümet, hem muhalefetin, hem de kendi milletvekillerinin daha kolay destek vereceği bir konuda onay alarak Washington'ın baskısını hafifletmeyi amaçlıyor, bu arada sağlanan süre içinde de ABD ile daha sıkı bir pazarlıkla tatminkâr bir anlaşmaya varmayı ve bu yolla yeni tezkere için ikna zeminini yaratmayı umuyordu.

744 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 201; Yetkin, *a.g.e.*, s. 141-142.

745 Madde 92: Savaş hali ilanı ve silahlı kuvvet kullanılmasına izin verme: Milletlerarası hukukun meşrû saydığı hallerde savaş hali ilânına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası antlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılmasına karar verebilir.

746 Milli Güvenlik Kurulu Basın Bildirisi, MGK, 31 Ocak 2003; <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basimbildiri2003/31ocak2003.html>; erişim tarihi: 27.11.2009.

747 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 204.

748 Yetkin, *a.g.e.*, s. 145.

749 Calder, *a.g.e.*, s. 144.

6 Şubat'ta ilk tezkere Meclis'e sunuldu. "Türkiye'deki askerî üs ve tesisler ile limanlarda gerekli yenileştirme, geliştirme, inşaat ve tevsi çalışmaları ile altyapı faaliyetlerinde bulunmak amacıyla, Amerika Birleşik Devletleri'ne mensup teknik ve askerî personelin üç ay süreyle Türkiye'de bulunmasına, Anayasa'nın 92. maddesi uyarınca izin verilmesine dair Başbakanlık tezkeresi" yüz doksan üç ret, dokuz çekimser oya karşı, üç yüz sekiz oyla kabul edildi.⁷⁵⁰ 8 Şubat'ta hukuki ve teknik çerçeveyi belirleyen mutabakat muhtırası imzalandı. Buna göre, üs ve limanlarda modernizasyon çalışmalarına katılmak üzere yaklaşık dört bin Amerikan askerî Türkiye'ye gelecekti. Bu askerler, daha önce üs incelemesi için gelen askerler için geçerli olan kurallara tâbi olacaktardı. Türkiye, modernizasyon çalışmalarından kaynaklanan hiçbir mali yükümlülüğün altına girmezken, modernizasyon çalışmaları için kullanılacak araç gereçler Türkiye'den sağlanacaktı. Üs ve limanlarda hasar ortaya çıkması durumunda da bunlar, ABD tarafından karşılanacaktı.⁷⁵¹ Mutabakat muhtırasının ardından ABD, 13 Şubat'ta modernizasyon kapsamında yapılacak işler için Türk firmalarına ihale açtı.⁷⁵²

Bu sırada Ankara ile Washington arasında ekonomik yardım üzerine pazarlıklar devam etmekteydi. İlk verilen teklif Türkiye tarafından az bulununca uzun bir pazarlık sürecinin içine girilmişti. Görüşmelerin sonunda, her ne kadar Türkiye açısından yetersiz bulunsa da, Amerikan yönetimi ticari krediyi dört milyar dolardan altı milyara çıkarmayı kabul etti. Bunun yanı sıra iki milyar dolar askerî hibe yapılacaktı. Bu da uygun geri ödeme ve dönem faizleri ile yaklaşık yirmi altı milyar dolarlık bir kredi anlamına geliyordu.⁷⁵³ Başkan Bush'un "at pazarlığı"na döndüğünü söylediği bu pazarlık süreci, hem Türk kamuoyunda hem de TSK içinde ciddi bir hoşnutsuzluk

750 *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem 22, cilt 4, yasama yılı 1, 32. birleşim, 6 Şubat 2003.

751 "Pazarlığın kilidi Kuzey Irak", *Radikal*, 9 Şubat 2003.

752 Migdalovitz, "Iraq: Turkey, the Deployment of U.S. Forces..", s. 13-14.

753 Calder, *a.g.e.*, s. 144; Yetkin, *a.g.e.*, s. 155-158; Bila, *a.g.e.*, s. 209.

nedeni olmuştu.⁷⁵⁴ Benzer şekilde milletvekillerinin pek çoğu da yabancı basında yer alan yorumlardan ve Türkiye'yi aşagılıyan, biraz daha para için ABD'nin karşısında "göbek atan dansöz" gibi gösteren karikatürlerden dolayı rahatsızlık duymaktaydılar.⁷⁵⁵

Öte yandan Washington da gidişattan hoşnut değildi. Tankları ve diğer ağır donanımını ile 4. Piyade Tümenini taşıyan beş Amerikan gemisi, tezkerenin onaylanmasını bekleyerek, Türk kıyılarında seyirlerine devam ediyorlardı. Bu sırada otuz Amerikan gemisi daha aynı noktaya varmak için hızlı şekilde yol almaktaydılar.⁷⁵⁶ Ankara'nın, üzerinde zorla uzlaşmaya varılan muhtabakat muhtırası konusunda, Başkan Bush'un sözünü yeterli görmemesi ve Kongre onayı istemesi iki ülke arasındaki ip-leri iyice germiştir. Washington karşısında daha fazla direnemeyen hükümet, 24 Şubat'taki Bakanlar Kurulu toplantısında Türk topraklarına Amerikan askerlerini kabul edecek tezkereyi imzaya açtı.⁷⁵⁷

1 Mart 2003'te "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının altı ay süreyle Türkiye'de bulunmasına ve muharip unsurların Türkiye dışına intikalleri için gerekli düzenlemelerin yapılmasına Anayasa'nın 92. maddesi uyarınca izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi" oylamaya sunuldu.⁷⁵⁸ Hükümet "gereği, kapsamı, sınırı ve zamanı" hükümetçe belirlenecek şekilde kullanılmak üzere, aşağıdaki konularda yetki talep ediyordu:

"1- Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılması,

754 Bila, *Sivil Darbe Girişimi...*, s. 210.

755 Bu dönem yabancı basında çıkan karikatürler için bakınız; Sinan Erensü, Yaşar A. Adanalı, "Turkey in the Eye of the Beholder: Tracking Perceptions on Turkey through Political Cartoons", KONTUR: Tidskrift for Kulturstudier (Denmark), no. 10, 2004, s. 61-65.

756 Calder, *a.g.e.*, s. 144.

757 Yetkin, *a.g.e.*, s. 159-163; Bila, *a.g.e.*, s. 213.

758 TBMM *Tutanak Dergisi*, dönem 22, cilt 6, yasama yılı 1, 39. birleşim, 1 Mart 2003.

2- Uluslararası meşruiyet kuralları çerçevesinde, en fazla altmış iki bin askerî personelin ve hava unsurları olarak iki yüz elli beş uçak ve altmış beş helikopteri aşmamak kaydıyla yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının, hükümetin tespit edeceği mücavir bölgelerde geçici olarak konuşlandırılmak üzere altı ay süreyle Türkiye’de bulunması; bu amaçla Türkiye’ye gelecek yabancı kara kuvvetlerinden destek unsurları dışındaki muharip unsurların geçici olarak konuşlandırıldıkları bölgelerden Türkiye dışına intikallerinin en kısa sürede tamamlanması ve yabancı hava ve deniz kuvvetleri ile özel kuvvetler unsurlarının muhtemel bir harekâta kullanılmalarını sağlayacak şekilde konuşlanmaları ve yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını üst uçuş amacıyla kullanmaları için gerekli düzenlemelerin yapılması; bu yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’ye gelişiyle ilgili hazırlıkların yürütülmesi, Türkiye ülkesinde tabi olacakları statü ve Türk Silahlı Kuvvetleri’yle işbirliği esas ve usullerine ilişkin düzenlemelerin hükümetin belirleyeceği esaslar çerçevesinde yapılması.”

Tezkere konusunda CHP’nin muhalefetinin yanı sıra, AKP içinde de rahatsızlık yüksekti. Tezkereyi imzalayan Bakanlar içinde bile Irak’taki bir savaşa destek vermeyenler vardı. AKP’nin dindar, milliyetçi çizgisinin getirdiği manevi iç baskının üstüne, yabancı basınında yer alan rencide edici yazılar ve kamuoyunun savaşa karşı gösterdiği tepki eklenmişti. Washington-Ankara hattındaki tüm bu pazarlık süreci boyunca, Türkiye’de savaş karşıtlarının sesi gittikçe daha fazla yükselmeye başlamıştı.

Savaş sadece marjinal grupların protestolarına sahne oluyordu, Türk kamuoyunun büyük çoğunluğu da Türkiye’nin Irak’a karşı bir savaşta ABD’ye destek vermesini istemiyordu. *Pew Reseach Center* tarafından Kasım 2002’de yapılan bir kamuoyu yoklaması, Türklerin %83’nün Irak’a gerçekleştirilecek bir askerî harekâta Türkiye’deki üslerin ABD kuvvetleri tarafından kullanımına karşı olduğunu, sadece %13’nün bunu desteklediğini gösteriyordu. Araştırmaya göre, 1999-2000

döneminde %52 olan ABD'ye duyulan sempati, 2002 yazında %30'a düşmüştü. Genel anlamda ise Türklerin %58'i ABD'nin teröre karşı savaşına karşıydı.⁷⁵⁹ 25-26 Ocak 2003 tarihlerinde Barış Girişimi tarafından organize edilen eyleme on beş bin kişi katılmıştı. Pek çok grup ve aydın, savaş karşıtı girişimleri destekliyor ve Türkiye'nin bu savaş dışında kalmasını savunuyordu.⁷⁶⁰ Oylama zamanı yaklaştıkça halkın muhalefeti daha da yükseldi. Ocak ayında yapılan bir başka araştırmaya göre savaşa karşı olanların sayısı %90'na çıkmıştı. Türk halkının %83'ü ise bu savaşta Türkiye'nin ABD'ye destek olmasını istemiyordu. Oylama günü, yüz binden fazla savaş karşıtı gösterici TBMM'nin biraz ilerisinde toplanmıştı ve Türkiye'nin bu savaşın dışında kalması için kalabalıktan yükselen sesler Meclis'e kadar ulaşıyordu.⁷⁶¹

Bu baskı altında toplanan Meclis'teki kapalı oturuma, beş yüz otuz üç milletvekili katıldı. Tezkere, iki yüz altmış dört kabul, iki yüz elli ret, on dokuz çekimsiz oy aldı. Kabul oylarının fazla olmasına rağmen, kararın çıkması için oylamaya katılanların salt çoğunluğu gerekiyordu; böylelikle Türkiye tarihinin belki de en kritik tezkeresi TBMM'de reddedildi. Bu, Washington için olduğu kadar, AKP Hükümeti üzerinde de şok etkisi yaratmıştı. AKP'den yüz milletvekili, Genel Başkan Erdoğan ve Başbakan Gül'ün konuşmalarına rağmen kendi Hükümetlerinin tezkeresinde aleyhte oy kullanmışlardı.

1 Mart tezkeresinin reddedilmesiyle Türkiye'ye personel ve malzeme gönderen ABD'nin yaptığı hazırlıkların tamamı boşa gitti. Modernizasyon çalışmalarının başladığı ilk günlerde, varılan antlaşmaya uygun olarak askerî araç ve malzemeler Amerikan kuvvetleri tarafından önce Incirlik ve diğer üslere, Mersin ve Iskenderun limanlarına indirilmiş, daha sonra buralardan Güneydoğu'ya, Irak sınırının yakınındaki depo alanlarına taşınmışlardı. Kuzey cephesi için yapılan bu hazırlığın artık bir

759 Migdalovitz, "Iraq: Turkey, the Deployment of U.S. Forces...", s. 5.

760 Türkiye'de bu konuda yapılan protestolara ilişkin ayrıntılar için bakınız Altınay, Homes; *a.g.e.*, s. 281-289.

761 Altınay, Homes; *a.g.e.*, s. 282-283.

anlamı kalmamıştı. Kiralanan alan ve binalar boşaltıldı, getirilen araç, gereç ve malzeme ise geri götürüldü.⁷⁶² Malzemeler ile birlikte üs ve tesislerin modernizasyonu için gönderilen Amerikan askerleri de birliklerine geri döndüler.

TBMM'nin tezkereye onay vermeyerek, Kuzey cephesini kapatması hem Türk halkı hem de tüm dünyadaki savaş karşıtlarınca coşku ile karşılandı. Biraz da bu nedenle pek çok kişinin hafızasında 1 Mart tezkeresi, Türkiye'nin Irak Savaşı'nın tamamen dışında kalması olarak kaldı. Oysa Ankara, tüm kapıları henüz kapatmadığı gibi ABD'nin B Planı da tamamen Türkiyesiz değildi. Şimdi gündemde Türk hava sahası ve Incirlik Üssü vardı.

Irak Savaşı

Tezkerenin TBMM'nce reddinden sonra Pentagon, Türkiye üzerinden Kuzey cephesi açma seçeneğini tamamen elledi. Savaş uçaklarının Türkiye'deki üslerden kalkmasından da vazgeçmişti. Irak, ABD'den ve İngiltere'den kalkan bombardıman uçakları ve Akdeniz'deki savaş gemilerinden fırlatılacak Tomahawk füzeleri ile vurulacaktı. Ancak bunun için Türk hava sahasını kullanım iznine ihtiyaç duyuluyor, gerekirse yaralı tahliyesi için de Incirlik kullanılmak isteniyordu. ABD'nin hava sahası isteğine Türk Genelkurmayı olumlu yanıt vermişti ancak hava sahasının açılması için Meclis kararı gerekliydi ve Recep Tayyip Erdoğan'ın milletvekili seçilmesinin ardından yeni hükümet henüz kurulmamıştı.⁷⁶³

Erdoğan'ın başbakanlığındaki 59. Hükümet, güvenoyu almasının ertesi günü, yeni bir tezkereyi Meclis Başkanlığına gönderdi. Tezkerede, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'a gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını kullanmalarına altı ay süreyle izin verilmesi için yetki talep ediliyordu. 20 Mart günü beş yüz otuz beş milletvekilinin katılımı ile yapılan oturumda, tezkere üç

762 Migdalovitz, "Iraq: Turkey, the Deployment of U.S. Forces...", s. 14.

763 Yetkin, *a.g.e.*, s. 188-193.

yüz otuz iki kabul, iki yüz iki ret, bir çekimser oyla kabul edildi.⁷⁶⁴ Aynı gün sabaha karşı Türk hava sahasını kullanan Amerikan ve İngiliz kuvvetleri, uçaklar ve füzeler ile Irak'ı vurmaya başladılar. Savaş boyunca Türkiye, ABD'ye pek çok açıdan destek verdi. Hava sahasını açması başlı başına operasyonun hayata geçmesinde etkili oldu. İncirlik Üssü'nün bombardıman amacıyla kullanılamayacağı kesinleşmesi üzerine Nisan ayında ABD, burada bulunan F-15, F-16, EA-6B ve AWACS'lerden oluşan elli savaş uçağını geri çekmişti,⁷⁶⁵ bununla birlikte acil ihtiyaç durumunda uçakların İncirlik Üssü'ne inmesine izin verildi. Yaralıları taşıyan uçaklar savaş boyunca İncirlik Üssü'nü kullandılar. Tüm bu desteğin karşılığında Bush yönetimi, 25 Mart'ta savaş bütçesine Türkiye için 1 milyar dolar yardım veya bunun karşılığında 8,5 milyar dolar kredi kullanma hükmü koydu.⁷⁶⁶

2 Nisan 2003'te Dışişleri Bakanı Powell'ın Ankara'ya gerçekleştirdiği ziyaret, işbirliğinin yalnızca hava sahası ile sınırlı kalmayacağını gösteriyordu. Powell'ın iki mesajı vardı; öncelikle, hava sahasının kullanımına izin veren tezkerede, Türk askerinin yurtdışına gönderilmesi maddesinin bulunması Washington'ı rahatsız etmişti. Kuzey Irak'ta kendileri için karşıklığı daha da artıracığı gerekçesi ile Türk askerinin bulunmasını istemiyorlardı.⁷⁶⁷ Bununla birlikte Kuzey'de açılan küçük cephe- de görev yapan askerlerin ihtiyaçlarını Türkiye üzerinden sağlama talebi vardı. Ankara, Kuzey Irak'taki durumun tamamen dışında bırakılmaktan rahatsız olmakla birlikte, askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması talebine olumlu yaklaştı.⁷⁶⁸ Savaşta görev alan koalisyon gücü askerleri için su ve yakıt başta olmak üzere, temel ihtiyaç malzemeleri Türkiye tarafından sağlandı. Ayrıca Türkiye'deki üsleri kullanmamakla birlikte Ame-

764 TBMM Tutanak Dergisi, dönem 22, cilt 8, yasama yılı 1, 51. birleşim, 20 Mart 2003.

765 "U.S. Pulls Planes From Turkey for Gulf", *Associated Press*, April 1, 2003.

766 Bila, *a.g.e.*, s. 230-231.

767 "Powell Visits Turkey, Seeks to Patch Rift", *Associated Press*, April 2, 2003.

768 Yetkin, *a.g.e.*, s. 205.

rikan uçakları savaş boyunca Türk hava sahası üzerinden dört bin uçuş gerçekleştirdiler.⁷⁶⁹

9 Nisan'da Bağdat düştü. Bombardımanın başlamasından yaklaşık 6 hafta sonra, 2 Mayıs'ta ABD Başkanı George Bush savaşın sona erdiğini ilan etti. Artık Irak'ta yeni bir dönem başlıyordu.

Savaş sonrası: Yine yeni yeniden Incirlik

Incirlik ABD'nin lojistik üssü oluyor

Mayıs ayında Irak'ta yoğun sıcak çatışma sona ermiş, Saddam Hüseyin kaçmış, kontrol tamamen koalisyon kuvvetlerinin eline geçmişti. Ancak ABD'nin Irak'taki asıl mücadelesi şimdi başlıyordu. Amerika ile ilişkileri bozulmuş Türkiye, Irak'ta düzenin yeniden kurulduğu bu sürecin dışında kalmak istemiyordu. 1 Mart tezkeresinden bu yana pek çok geri adım atmış olan hükümet, ABD için sağlayacağı yeni kolaylıklarla ilişkileri düzeltme çabasındaydı. 17 Haziran'da Washington'a giden Dışişleri Müsteşarı Uğur Ziyal, Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Armitage ve diğer yetkililer ile yaptığı görüşmelerde Türkiye'nin asker gönderme talebinin yanı sıra Irak'ın yeniden yapılandırılması çerçevesinde Incirlik Üssü'nün yeniden canlandırılmasını teklif etti.⁷⁷⁰

Ziyal'in dönüşünün ardından Incirlik'in rolü netlik kazandı. 23 Haziran 2003 tarihinde 5755 sayılı gizli Bakanlar Kurulu Kararı ile ABD'ye, Irak'ın yeniden inşasına ilişkin faaliyetler kapsamında kullanılması şartıyla, askerî malzeme, teçhizat ve personel nakli de dâhil olmak üzere lojistik maksatlı olarak Incirlik Üssü ile Mersin ve Iskenderun limanlarını 1 yıl süre ile kullanım izni verildi. Üzerindeki gizlilik tasnifi 13 Kasım'da kaldırılan kararname, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 22 Mayıs 2003 tarihinde aldığı ve üye ülkeleri, Irak'ta barış ve güvenliğin yeniden tesis edilmesi yönündeki uluslararası çaba-

769 Carol Migdalovitz, "Turkey: Update on Selected Issues", CRS Report for Congress, August 12, 2004, s. 24.

770 Yetkin, a.g.e., s. 218.

lara katkıda bulunmaya ve bu ülkedeki kurumların yeniden inşa sürecine yardımcı olmaya çağırın 1483 sayılı karara dayanılarak çıkarılmıştı.⁷⁷¹

28 Kasım'da Amerikan makamlarından İncirlik'le ilgili ikinci bir talep geldi. Irak'ta konuşlu altmış bin Amerikan askerinin 01 Ocak-30 Nisan 2004 tarihleri arasında dört ay sürecek rotasyonunun İncirlik üzerinden yapılması yönündeki istek, ABD Avrupa Kuvvetler Komutanlığı tarafından Türk Genelkurmay Başkanlığı'na iletildi. Talebin Hükümet'e aktarılmasının ardından, 23 Haziran 2003 tarihli 5755 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çerçevesinde talep edilen iznin verilmesine karar verildi. Başbakanlık tarafından 16 Aralık 2003 tarihinde yayınlanan talimat ile rotasyon faaliyetinin Dışişleri Bakanlığı'nın koordinatörlüğünde, Genelkurmay Başkanlığı tarafından belirlenecek ilkeler ve usullere uygun olarak, yürütülmesi direktifi verildi.⁷⁷² Varılan mutabakata göre, İncirlik ayrıca, terörizme karşı mücadelede kriz operasyonlarının gerçekleştirilmesinde kullanılacak ve anti-terör üssü olarak hizmet verecekti.⁷⁷³

23 Haziran 2003 tarihli kararnamenin açıklanması ve ardından Ocak 2004'ten itibaren Amerikan askerlerinin rotasyonu için İncirlik'in devreye girmesi, TBMM onayının gerekip gerekmediği noktasına kilitlenen tartışmaları da beraberinde getirdi. Ocak ayında arka arkaya İncirlik Üssü'nün kullanımına ilişkin

771 5755 sayılı Kararname; "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, Irak'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü teyit eden, istikrar ve güvenliğinin sağlanması, yeniden yapılandırılması ve bu ülkeye insani ve diğer yardımların ulaştırılabilmesine ilişkin 22/5/2003 tarihli ve 1483 (2003) sayılı Kararının uygulanmasına ilişkin faaliyetler kapsamında, Genelkurmay Başkanlığı'nca belirlenecek ilkeler ve usuller ile tespit edilecek liman, havaalanı, tesis ve üslerin, söz konusu kararda öngörülen amaçlar doğrultusunda, dost ve müttefik ülkelerce, askerî malzeme/teçhizat ve personel nakli de dahil lojistik destek maksadıyla 1 yıl süre ile kullanılmasına izin verilmesi" şeklindedir. ABD'nin İncirlik Üzerinden Gerçekleştireceği Rotasyon Hakkında Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu, no. 12; 14 Ocak 2004; http://www.mfa.gov.tr/no_12--_14-ocak-2004__abd_nin-incirlik-uzerinden-gerceklestirecegi-rotasyon-hk_.tr.mfa, erişim tarihi: 08.02.2010.

772 Genelkurmay İl. Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'un Konuşması, 16 Ocak 2004.

773 Müftüler-Bac, a.g.e., s. 75; "İncirlik Üssü geri mi dönüyor", Kanal D Haber, 10 Ocak 2004.

basın toplantısı yapan Dışişleri ve Genelkurmay, verilen izinin dayanağı ve sınırları nedeniyle, Meclis onayı olmadan çıkarılmış olmasının uygunluğunu savundular.

Konuyu, Genelkurmay Başkanlığı ile beraber değerlendiren Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamasına göre, BM Güvenlik Konseyi'nin 1483 ve 1511 sayılı kararlarına dayanılarak verilen izin, Anayasa'nın 92. maddesi kapsamına girmediği için TBMM onayına gerek yoktu. Çünkü burada, geçici bir süre için öngörülen bir rotasyon faaliyeti söz konusuydu ve talep edilen izin, Türkiye'den transit geçişle sınırlıydı. Başka bir ifade ile transit maksatla, uçak değiştirilmesinin gerektirdiği süre kadar Türkiye'de bulunacak yabancı kuvvetlerin bulunuş gerekçesi, klasik anlamda silahlı kuvvet mevcudiyeti olarak değerlendirilmemişti.⁷⁷⁴ Genelkurmay adına konuşan İlker Başbuğ, rotasyonun Irak-İncirlik-Avrupa/Amerika istikametinde olmak üzere tek yönlü olduğunu vurgulayarak, Irak'a asker taşınmasının söz konusu olmadığını söylüyordu. Ayrıca İncirlik'e inen transit personelin burada en fazla yirmi dört saat kaldığı, İncirlik dışına çıkışlarının söz konusu olmadığı bilgilerini veren Başbuğ, bunun Genelkurmay denetiminde gerçekleştiğini belirtmekteydi.⁷⁷⁵

AKP hükümeti, Dışişleri ve Genelkurmay'ın açıklamalarını temel alarak, 23 Haziran 2003 tarihli kararname ile izin verilmesinin hukuki olduğunu savunmaktaydı. Dönemin Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül, BM'nin 1483 ve 1511 sayılı kararlarını hatırlatarak, üye ülkelerin güvenlik, istikrar ve insani yardımlar açısından "mecburi işbirliğine" davet edildiği üzerinde durmaktaydı. Bu kararların bazı maddelerinin BM Anayasası'nın 7. maddesine göre düzenlendiğini belirten Gül, "Bu madde, üye ülkelere mecburi kılınan görevleri içeriyor, yani zorunludur" diyerek, Türkiye'nin bu izni vermek zorunda olduğunu ileri sürüyordu. İncirlik'in bu şekilde kullanımına izin vermenin 1 Mart tezkeresinin ka-

774 ABD'nin İncirlik üzerinden gerçekleştireceği rotasyon hakkında Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu, no. 12, 14 Ocak 2004.

775 Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'un Konuşması, TSK Basın Yayın Faaliyetleri: Basın Toplantısı, 16 Ocak 2004.

bulünden bir farkı olmadığı yolundaki eleştirilere Adalet Bakanı Cemil Çiçek “Çok fark var. O gün, 1483 sayılı karar yoktu. O [1 Mart tezkeresi], TBMM’nin yurt dışına asker göndermesi, yabancı ülke askerlerinin başka ülkelere Türkiye üzerinden geçmesiydi. O zaman BM kararı yoktu,” sözleriyle cevap vermekteydi.⁷⁷⁶

Bu açıklamalara karşı çıkan muhalefetteki CHP’ye göre ise Incirlik Üssü’nün kullanılması ile ilgili kararnamenin Anayasal dayanağı bulunmamaktaydı. Muhalefet ve sivil toplum kuruluşlarından gelen çeşitli itirazlara karşın, 23 Haziran 2003 kararnamesinin süresi dolmak üzere iken yeni bir kararname ile uzatılacağı ve ABD’nin ek talepleri olduğu haberleri basına yansdı. Haberlere göre ABD, SEİA’nın kapsamını aşan şekilde, Incirlik’teki asker ve uçak sayısını artırmak ve buradaki filoları sınırsız ve bildirimsiz olarak kullanmak istiyordu. Bunun yanı sıra Irak ve Afganistan operasyonlarına destek vermek amacıyla Incirlik Üssü’nün kargo transit geçişleri için kullanılacaktı. Ancak haberler Ankara’nın, SEİA aşan istekler için TBMM onayına ihtiyaç olduğu konusunda Washington’u bilgilendirdiğini aktarmaktaydı.⁷⁷⁷ Buna karşın, Incirlik’in rotasyon ve lojistik destek için kullanım süresi 22 Haziran 2004’te 7515 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile bir yıl daha uzatıldı. Kararname kamuoyuna açıklanmadığı için ABD’nin isteklerinin ne ölçüde karşılandığı ise sır olarak kalacaktı.

Benzer bir süreç kararnamenin süresi dolmak üzereyken bir kez daha yaşandı. Ankara-Washington arasında pazarlıkları, yeni istekleri basın sayfalarına taşırken, 18 Nisan 2005 tarihinde 8712 sayılı kararname ile 23 Haziran kararnamesi bir sene daha uzatıldı. Bu sefer Incirlik’in kapsamlı şekilde lojistik amaçlı kullanımına ilişkin Türk ve ABD’li makamların mutabakata vardığı ve bir antlaşma imzaladıkları iddiaları gündemdedeydi.⁷⁷⁸ Her ne kadar bu haberler, aynı gün ABD Ankara Bü-

776 “Ankara’da ‘Incirlik Üssü’ tartışılıyor”, *Haberanaliz*, 13 Ocak 2004.

777 “İşte ABD’nin yeni talepleri: Incirlik’e 600 Ranger”, *Milliyet*, 5 Haziran 2004; Fikret Bila, “ABD ve Güven”, *Milliyet*, 6 Haziran 2005.

778 “ABD’nin Incirlik mutabakat belgesi”, *Hürriyet*, 22 Nisan 2005.

yükelçiliği tarafından yalanlandıysa da Elçilik, İncirlik'te bir lojistik merkez oluşturulması yönünde uzun süre önce yapılmış olan bir talebin varlığını doğruluyordu.⁷⁷⁹ Bir gün sonra Elçiliğin internet sitesinde talebin içeriğine dair detayları veren bir bilgi notu yayınlandı. Notta, isteklerine ilişkin henüz bir müzakereye ya da anlaşma bulunmadığı vurgulanırken, ABD Hükümeti'nin, Irak ve Afganistan'a yönelik operasyonlara destek sağlamak amacıyla kargo transit geçişleri için Haziran 2004'te Türk Hükümeti'nden İncirlik'i kullanma yetkisi istediği doğrulanmaktaydı. Diğer ayrıntılar şu şekilde sıralanıyordu:⁷⁸⁰

– Mevcut düzenlemeler çerçevesinde yapılan teklif, destek malzemesi taşıyan ticari uçakların İncirlik'e inmesine izin verilmesi şeklindedir. Bu malzeme daha sonra askerî kargo uçaklarıyla ABD operasyonlarını desteklemek amacıyla Irak ve Afganistan'a taşınacaktır.

– Operasyon bölgelerinden askerî uçaklarla İncirlik'e getirilen kargonun da ticari uçaklarla taşınmasına izin verilmesi teklif edilmiştir.

– Bu uçuşlarda asker, mühimmat ya da mürettebat dışında personel taşınmayacaktır.

– Kargo, Irak ve Afganistan'da devam eden operasyonları yürüten koalisyon güçlerine destek sağlayacak malzeme ve donanımla sınırlıdır.

– Üste herhangi bir değişiklik yapılması gerekmemektedir.

– ABD'nin önerilen kargo merkezini İran ve Suriye'ye karşı operasyonlar için kullanmayı planladığı yolundaki iddialar asılsızdır.

– Üsse iniş ve kalkış yapacak uçaklar için blok izin talep edilmiştir.

Her ne kadar bir anlaşmaya varılmadığı söylene de aslında 2005 yılı içinde İncirlik'in kullanımına ilişkin belirli kolaylıklar zaten sağlanmıştı. 12 Mayıs 2005 tarihinde Dışişleri Bakanlığı

779 ABD Ankara Büyükelçiliği Basın Açıklaması, 22 Nisan 2005, http://turkish.turkey.usembassy.gov/pr_04222005tr.html; erişim tarihi: 08.02.1010.

780 "İncirlik, İran ve Suriye için yok", *Milliyet*, 23 Nisan 2005

internet sitesinde “Karar Metni ve Bilgi Notu” başlığı ile yayınlanan metinde Incirlik’in kullanımında ABD, İngiltere ve Kore’ye verilecek destek şu şekilde açıklanıyordu.⁷⁸¹

“İngiltere uçuş ekiplerinin konaklaması ile yakıt ikmali ve uçak bakım imkânlarından yararlanmak amacıyla 10. Tanker Üs Komutanlığı/Incirlik’i kullanma talebinde bulunmuştur.

Irak’ta barış ve istikrarın tesis edilmesi amacıyla Çokuluslu Güç’e katkıda bulunmakta olan Kore Cumhuriyeti ise, Irak’taki birliğin acil bir durum halinde Türkiye üzerinden tahliyesini talep etmiştir.

ABD ise kargo uçaklarıyla Incirlik’e getireceği lojistik malzemeyi C-17 tipi nakliye uçaklarıyla Irak’a ve Afganistan’a taşımayı talep etmiştir. Söz konusu talep silah, mühimmat ve personel taşınmasını öngörmektedir. Kargo sadece çadır, yiyecek, içecek, kıyafet ve yedek parça gibi lojistik ikmal malzemesi ile sınırlı olacaktır. ABD tarafınca bu kapsamda yapılması öngörülen uçuşlara ilişkin bilgiler mevcut uygulamalar çerçevesinde bir ay önceden ilgili birimlerimize ulaştırılacak ve uçuş izinleri gerekli incelemeyi müteakip verilecektir. Söz konusu uçuşlar ile ilgili muhtemel değişiklikler ABD tarafınca zamanında ilgili makamlarımıza iletilecek ve uygun görülecek düzenlemeler yapılacaktır.

Bu kapsamda gerçekleştirilecek uçuşlarla ilgili olarak uçuşların tipi, kalkış ve varış mahalleri, uçuşların tarih ve saatleri ile kargonun muhteviyatı yetkili Türk makamlarının bilgisi ve denetimi dâhilinde olacaktır. ABD’nin halen gündemde olan Incirlik Üssü’nden yararlanma talebi Irak ve Afganistan’a yönelik sadece lojistik destek faaliyetleri ile sınırlıdır. Bu faaliyetler uluslararası hukuka uygun olarak ve Türk makamlarıyla tam bir işbirliği ve koordinasyon içinde gerçekleştirilecektir.”

781 Söz konusu açıklama Dışişleri Bakanlığı web sitesinde yer alan basın açıklamaları bölümünden kaldırılmıştır. Açıklama metni için bakınız: Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu, http://www.kureselbarisveadalet.org/index.php?Itemid=58&id=157&option=com_content&task=view&month=9&year=2015, erişim tarihi: 27.01.2010; Elekdag, “Incirlik Üssü’nün...”.

Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, verilen izne 23 Haziran 2003 tarihli 5755 sayılı ilk kararname dayanak olarak sunulmaktaydı. Bu kararnamenin 18 Nisan 2005 tarihinde alınan 8712 sayılı kararname ile uzatıldığı ve uzatmaya ilişkin kararnameler ile hiçbir ek düzenleme getirilmediği kaydedilmekteydi. Açıklamada verilen iznin gerekçesi şu şekilde açıklanıyordu:

- Teröre karşı savaşta uluslararası toplumla birlikte BM ve NATO Kararları doğrultusunda üstlendiğimiz sorumluluklar,
- Irak'ın toprak bütünlüğü ve siyasi birliğinin korunması ile istikrar ve güvenliğe kavuşmasının ülkemiz için olduğu kadar bölgesel ve global barış açısından taşıdığı önem,
- Dostumuz ve komşumuz Irak ile mevcut iyi ilişkilerimiz ile Irak halkıyla dayanışmamız, Afganistan'ın istikrarı ve iç barışının temininin taşıdığı önem,
- Dostumuz Afganistan ile mevcut iyi ilişkilerimizin yanı sıra Afgan halkıyla dayanışmamız,
- Dostumuz ve müttefikimiz İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'yle, gerek ikili ilişkilerimiz gerek bölgesel ve uluslararası ilişkileri ilgilendiren konularda paylaştığımız evrensel değerler ve dayanışma,
- Kore ile yakın ilişkilerimiz ve dostluğumuz göz önüne alınmıştır.⁷⁸²

2004 Haziran'ında Türk makamlarına sunulan taleplerin ne ölçüde karşılandığı bilinmemekle birlikte, mevcut durum dâhilinde İncirlik Üssü, TBMM kararı olmadan, gizli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile lojistik merkez (*hub*) haline getirilmiş oldu. Antlaşmanın uygulamaya konması ile birlikte, kargo dağıtım merkezi görevi Almanya'daki *Rhein* Hava Üssü'nden İncirlik'e geçti. Irak operasyonunu desteklemek maksadı ile İngiltere *Charleston* üssünden gelen kargolar, İncirlik üzerinden Irak'taki pek çok noktaya taşınmaya başladı. İki haftalık rotasyon esasına göre görev yapan uçuş mürettebatının yanı sıra, otuz ila yüz yirmi gün arasında değişen sürelerle görev ya-

782 "Dışişleri Bakanlığının İncirlik Açıklaması", *Vatan*, 12 Mayıs 2005.

pan kargo misyonu destek personeli de Incirlik'te konuşlandırıldı.⁷⁸³ Gerektiğinde Afganistan'a da kargo naklinde kullanılan Incirlik, bölgeye yakın konumu ile Amerikan kuvvetleri için önemli bir zaman ve yakıt tasarrufu anlamına geliyordu.

2007 Mayıs ayında Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesinde konuşan ABD'nin Avrupa ve Avrasya'dan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Daniel Fried'in verdiği bilgilere göre, daha önce Almanya Rhein Hava Üssü'nden dokuz on uçakla taşınan kargo, Incirlik sayesinde 6 uçakla Irak'a ulaştırılabilmekteydi. Bu ABD için yılda yüz altmış milyon dolar tasarruf anlamına geliyordu. Türkiye'nin sağladığı kapsamlı uçuş izni (*blanket over-flight clearances*) sayesinde kargo naklinin hızlı bir şekilde gerçekleşmesi de sağlanmıştı. Bu açıklama 24 Nisan 2005 günü, dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül tarafından yapılan, Incirlik Üssü'nün Afganistan ve Irak operasyonlarına lojistik destek amacıyla kullanımının bir yıl daha uzatılması öncesinde yapılan "Bir uçağın her iniş ve kalkışında, ne taşıdığı en ince detaylarına kadar tarafımızdan kaydedilir. Yani 'kapsamlı bir izin' söz konusu değildir" açıklaması ile çelişmekteydi.⁷⁸⁴

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Daniel Fried'in açıklamasına göre, 2007 yılı itibarı ile Irak'a gönderilen tüm kargonun %74'ü Incirlik üzerinden gönderilirken, Incirlik'ten kalkan KC-135 kargo uçakları, üç bin dört yüz sorti yaparak Irak'ta ve Afganistan'da görev yapan Amerikan kuvvetlerine kırk milyon galon yakıt taşımışlardı.⁷⁸⁵ 2010 Mart ayında, ABD Temsilciler Meclisi Silahlı Hizmetler Komitesi'nde konuşan ABD Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Duncan McNabb, ABD'nin bölgedeki hava desteğinin %46'sının Incirlik üzerinden sağlandığı yönün-

783 Jessica Switzer, "New mission arrives at Incirlik", Incirlik Air Base 39th Air Base Wing Public Affairs, 15 June 2005, <http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2005/06/mil-050615-afpn01.htm>, erişim tarihi: 21.01.2010.

784 "Gül: Incirlik'te blok izin yok", NTV, 24 Nisan 2005; Ruşen Çakır, "Incirlik'ten esir turları", Vatan, 31 Ekim 2007

785 *Testimony for Daniel Fried: U.S.-Turkish Relations and the Challenges Ahead*, U.S. House Of Representatives, House Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe, March 15, 2007.

de verdiği bilgi, Incirlik'in Afganistan ve Irak'ta yürütülen savaşlardaki kritik rolünün altının çizilmekteydi.⁷⁸⁶

Incirlik-Guantanamo hattı

Incirlik'in ABD için bir kargo merkezi haline gelmesi, TBMM'de yeni rahatsızlıkların doğmasına yol açarken, asıl tartışmayı 2005 yılı sonlarında üssün CIA'nin terör zanlılarını taşıyan gizli uçuşlarında rol oynadığı iddiası alevlendirdi. İddialar üzerine basına açıklama yapmak zorunda kalan dönemin Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım söz konusu iddialara ilişkin olarak, CIA'ya ait iki uçağın 30 Ekim ve 15 Kasım 2005'te İstanbul Sabiha Gökçen Havaalanı'na iniş yaptığını ancak, uçağın sadece mürettebat taşıdığını ve yakıt ikmali yapmak amacıyla Sabiha Gökçen'e indiğini söylüyordu.⁷⁸⁷ Bir sene sonra Incirlik'in ismi bu sefer, benzer iddialar taşıyan iki raporla birlikte gündeme geldi. İlki 7 Haziran'da yayınlanan, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Raportörü Dick Marty tarafından kaleme alınmış "Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerin dâhil olduğu iddia edilen gizli gözaltılar ve yasadışı ülkeler arası transferler" başlıklı rapordur.⁷⁸⁸ İkincisi ise bir hafta sonra Uluslararası Af Örgütü'nün yayınladığı "Suç Ortakları: ABD'nin Nakil Uçuşlarında Avrupa'nın Rolü" başlığını taşımaktaydı. Her iki raporda da 17-18 Ocak 2002 tarihinde Bosnalı (6) zanlıların Guantanamo'ya yasadışı naklinde Incirlik'in kullanıldığı iddiasına yer verilmekteydi.⁷⁸⁹ Incirlik'in, ABD'nin işkence üssü olarak Guantanamo ile anılması kamuoyunda ciddi bir rahatsızlık yaratmıştı. 14 Haziran'da olağan basın toplantısında gazetecilerin konuyla ilgili soruları cevaplayan Dışişleri Sözcüsü Namık Tan, tüm iddiaları "Türkiye Cumhuriyeti Hü-

786 "ABD Incirlik için malumu ilan etti", *Hürriyet*, 18 Mart 2010.

787 "Incirlik-Guantanamo arasında 24 sefer", *Star*, 13 Kasım 2007.

788 Dick Marty, Alleged secret detentions and unlawful inter-state transfers involving Council of Europe member states, Council of Europe Committee on Legal Affairs and Human Rights, 7 June 2006.

789 *Partners in crime: Europe's role in US renditions*, Amnesty International, EUR 01/008/2006, 14 June 2006, s. 10.

kümeti'nin de halkının da devletinin de... Bu sürecin hiçbir aşamasında asla bir rolü olmamıştır. Bundan sonra da olmayacaktır." sözleri ile kesin bir dille reddediyordu.⁷⁹⁰

Tan'ın kesin ifadeleri iddiaların arkasını kesmeye yetmemişti. Birkaç ay geçmeden, Kasım ayında, Alman ARD televizyonu Incirlik-Guantanamo hattına ilişkin benzer iddiaları haberlerine taşıdı. Verilen bilgiye göre, 2002 Ocak ayında Cezayirli altı zanlı Bosna'dan Incirlik'e getirilmiş ve buradaki Afganistan'ın Kandahar kentinden getirilen diğer yirmi sekiz zanlı ile birlikte gizli bir CIA operasyonu ile Guantanamo'ya götürülmüşlerdi. ARD kanalı, haberini ABD'nin Avrupa Kuvvetleri Komutanlığı'nın (EUCOM) gizli bir raporuna dayandırmakta ve söz konusu operasyonun EUCOM'un Stuttgart'taki merkezinden koordine edildiğini ileri sürmekteydi.⁷⁹¹

2007 Ekim'inde Ruşen Çakır'ın *Vatan* gazetesinde yayınlanan özel haberi ile Guantanamo üssüne yapılan zanlı sevkiyatlarında Incirlik'in merkez üs gibi kullanıldığı iddiası bir kez daha gündeme taşındı.⁷⁹² Çakır haberinde ABD askerî nakliye uçaklarının "global terör" zanlılarını Guantanamo Adası'na nakletmek için yaptıkları kırk üç uçuştan yirmi beşinde aktarma için Incirlik Üssü'nü kullandıklarını ileri sürmekteydi. Habere göre, bu uçuşlarda altı yüz yirmi sekiz kişi, yani toplamda nakledilen zanlıların %86'sı, Incirlik üzerinden Guantanamo'ya götürülmüştü. 11 Ocak 2002 günü faaliyete geçen Guantanamo'ya Incirlik üzerinden son sefer, Çakır'ın haberine göre 8 Şubat 2006'da gerçekleştirilmişti. Haberde yer alan bilgilere Türk makamlarından herhangi bir doğrulama gelmedi. Ancak bu iddialar, Kasım ayında, İspanya'da, CIA'nin Guantanamo'ya yaptığı uçuşlarda Mallorca havaalanını kullandığının ortaya çıkmasından sonra Mallorcalı bir grup vatandaşın suç du-

790 Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan'ın Haftalık Olağan Basın Toplantısı, 14 Haziran 2006, http://www.mfa.gov.tr/14-haziran-2006_-disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-haftalik-olagan-basin-toplantisi-.tr.mfa, erişim tarihi: 02.07.2010.

791 "Incirlik'ten Guantanamo'ya terörist transferi iddiası", *Hürriyet*, 28 Kasım 2006.

792 Ruşen Çakır, "Incirlik'ten esir turları", *Vatan*, 31 Ekim 2007.

yurusunda bulunması ile başlatılan soruşturma kapsamında bir adım öteye taşındı. İspanya Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı Havaalanları ve Havacılık Merkezi'nin (AENA), Ulusal Mahkeme'ye sunduğu raporda, 2002-2007 yılları arasında İspanyol hava sahası kullanılarak, İncirlik'ten Guantanamo'ya sekiz, Guantanamo'dan İncirlik'e on altı olmak üzere, İncirlik ile Guantanamo arasında toplam yirmi dört uçuş yapıldığı ileri sürülmekteydi. AENA'nın kayıtlarına göre, bu seferlerin ilki 2 Mayıs 2002'de, sonuncusu ise 18 Kasım 2006'da gerçekleştirilmişti.⁷⁹³ İspanyol Dışişleri gibi Türk Dışişleri tarafından da çoğu zaman bu iddialar reddedildi veya konuya ilişkin herhangi bir açıklama yapılmadı.

2011 Ocak ayında iddiaları doğrulayacak önemli bir gelişme yaşandı. Wikileaks kapsamında yayınlanan, ABD'nin eski Türkiye Büyükelçisi Ross Wilson'ın bugün ABD Hava Kuvvetleri Komutanı olan Norton A. Schwartz'a 8 Haziran 2006'da gönderdiği rapor, Türkiye'nin bu uçuşlara izin verdiğini ortaya koyuyordu. Norton A. Schwartz'ın Türkiye seyahati öncesinde kaleme aldığı raporda Wilson, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 2002'de Afganistan'da yürütülen operasyon çerçevesinde kendilerine tutuklu nakillerinde yakıt ikmali yapma izni verdiğini ve CIA'in bu çerçevede yirmi dört iniş yaptığını aktarıyordu. 2006 Şubat ayında Türkiye bu izni kaldırmıştı. Wilson raporunda, ABD Genelkurmay Başkanlığı'nın böyle bir izni yeniden alabilmek için neler yapılması gerektiği konusunda düşündüğünü, ancak bu konunun Schwartz'ın 14 Haziran 2006'da yapması planlanan Ankara ziyareti sırasında ele alınmasının uygun görülmediğini belirtmişti.⁷⁹⁴ Oysa ziyaretin gerçekleştiği tarihlerde, iddiaların yöneltildiği Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan İncirlik-Guantanamo seferlerini kesin bir dille yalanlamıştı.

İncirlik'in Guantanamo'ya nakillerde kullanıldığına ilişkin Amerikan belgeleriyle gelen doğrulama ile birlikte konunun bir

793 "İncirlik-Guantanamo arasında 24 sefer", Star, 13 Kasım 2007.

794 "WikiLeaks cables: Turkey let US use airbase for rendition flights", Guardian, 17 Ocak 2011; "Önce Vatan, Sonra Wikileaks", Vatan, 17 Ocak 2011.

kez daha TBMM'ye taşınmasına,⁷⁹⁵ basında çıkan yorumlara ve tartışmalara karşın Türk makamları bu konuda sessizliklerini bozmamışlardır. CIA'in Incirlik üzerinden yasadışı zanlı transferlerine başladığı öne sürülen tarih, iznin DSP-MHP-ANAP koalisyon Hükümeti tarafından verildiğini, buna karşın AKP Hükümeti tarafından da 2006 yılına kadar iptal edilmeyerek tolere edildiğini göstermektedir. Yapılan açıklamalardaki çelişkiler karşın, uçuşların içeriğinin bu dönem içinde Türk makamları tarafından bilinmediğini söylemek ise mümkün değildir.

Hukuki bir tartışma

ABD'nin Incirlik'i sadece Guantanamo seferleri için değil, aynı zamanda lojistik bir merkez olarak kullanımı da hukuki açıdan sakatlıklar barındırmaktadır. Incirlik'in bu şekilde kullanımına imkân veren 2003 yılında çıkarılan 5755 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi izleyen yıllarda da aynı şekilde uzatılmaya devam etmiştir.⁷⁹⁶ TBMM'nin onayı olmadan sağlanan bu imkân beraberinde pek çok hukuki tartışmayı getirmiştir. Hâlâ yürürlükte olan kararnameye ilişkin olarak, uzatma kararnamelerinin kamuoyuna açıklanmadığı ve kararın alınış şeklinde ve gerekçesinde hukukun çiğnendiği iddiası ile Küresel Barış ve Adalet Koalisyonu, 23 Haziran 2007 tarihli kararnamenin iptali için Danıştay'a dava açmıştır. 3 Kasım 2009'da gerçekleştirilen ilk duruşmada Danıştay savcısı da Anayasa'nın 92. maddesinin ihlal edildiği ve alınan kararın dayanak olarak sunulan BM kararını aştığı ileri sürülerek, kararın iptalini talep etmiştir.⁷⁹⁷ İtirazı değerlendiren Danıştay İdari Dava Daireleri Kuru-

---

795 MHP Mersin Milletvekili Mehmet Şandır, Incirlik Üssü'nün CIA tarafından kullanıldığı iddialarına ilişkin olarak 26 Ocak 2011 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na yazılı bir soru önergesi vermiştir.

796 22.06.2004 tarihli 7515 sayılı, 18.04.2005 tarihli 8712 sayılı, 09.06.2006 tarihli 10568 sayılı, 17.05.2007 tarihli 12189 sayılı kararnameler ile üssün kullanımı bir yıl uzatılmıştır. 2008, 2009, 2010 yıllarında da gizli kararnameler ile süre birer yıl uzatılmaya devam etmiştir.

797 "Incirlik kararnamesi iptal yolunda", Akşam, 4 Kasım 2009; "Uras: Incirlik Kararnamesi halka açıklanmalı", Milli Gazete, 3 Kasım 2009.

lu 8'e karşı 13 oy ile iptal talebini reddetmiştir. Karar temyize giderken, temyiz incelemesinde iptal edilmesi yönünde görüş bildiren üyelerin sayısının artmasına karşın on beşe karşı on dört oy ile talep bir kez daha reddedilmiştir. Ancak bu noktada karnamenin hukuka aykırı olduğu yönünde oy kullanan on dört üyenin görüşü önemlidir. Bu üyeler, kararlarını şu şekilde gerekçelendirmişlerdir:⁷⁹⁸

“BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'ın toprak bütünlüğünü teyit eden, istikrar ve güvenliğinin sağlanmasını, yeniden yapılandırılmasını ve ülkeye insani ve diğer yardımların ulaştırılmasına ilişkin kararında yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulundurulmasını öngören bir ifade yer almamaktadır, kararnamede ise tespit edilecek liman, havaalanı, tesis ve üslerde yabancı silahlı kuvvetlerin bulundurulmasına izin verilmektedir, Başbakanlık savunmasında da kararname ile yabancı silahlı kuvvetleri Türkiye'de bulundurulmasına izin verildiği kabul edilmektedir, bu nitelikteki bir izin milletlerarası nezaket kurallarının gereği olarak da görülemez, dolayısıyla Anayasa'nın 92. maddesine aykırı olarak, yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulundurulmasına izin verme yetkisinin Bakanlar Kurulu'nca kullanılmasında hukuka uygunluk bulunmamaktadır.”

Aynı dayanaklardan hareketle Anayasa'nın çiğnendiğini savunan CHP Milletvekili, emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ, kararnamenin çıkarılmasında sunulan gerekçeleri benzer şekilde gerçekçi bulmamaktadır. Elekdağ öncelikle, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin barışın kurulmasına katkı yapılması yönünde bir karar almasının, bu kararın üye devletler tarafından otomatik olarak uygulanacağı anlamına gelmediğini dile getirerek, Türkiye'nin bu izni vermeye zorunlu olduğu iddialarına karşı çıkmaktadır. Ayrıca Elekdağ, Hükümetin bu konuda karar vermesi durumunda dahi, söz konusu iznin asker konuşlandırma kapsamına girdiğini, bu iznin Anayasa'nın 92.

798 Arif Ali Cangı, “İncirlik kararnamesi uzatılacak mı?” *Radikal*, 20 Haziran 2010.

maddesi uyarınca TBMM'ye onaylatılmasının zorunlu olduğunu savunmaktadır.⁷⁹⁹ Çağrı Erhan da konuya ilişkin yaptığı değerlendirmede Güvenlik Konseyi'nin kararlarının, TBMM onayına dair zorunluluğu ortadan kaldırmadığını tekrarlamaktadır. Körfez Savaşı sırasında ve daha sonra Çekiç Güç'ün Türkiye'de konuşlandırılması öncesinde de, BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarıyla yetinilmediğini belirten Erhan, hükümetlerin bu dönemlerde TBMM'den ayrıca tezkere çıkarttığını hatırlatmaktadır.⁸⁰⁰

İncirlik'in, Irak Savaşı'nın ardından lojistik maksatla ve Amerikan askerlerinin rotasyonu için yabancı kuvvetlere açılması'nın hukuki açıdan uygun olup olmadığına bakmak için öncelikle hükümetin dayanak olarak sunduğu 1483 ve 1511 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına bakmak yerinde olacaktır. 1483 sayılı karar, 22 Mayıs 2003 tarihinde Irak Savaşı'nın sona ermesinin ardından kabul edilmiş ve Irak'ın yeniden imarı ve inşasına yönelik bir karardır. Bu amaçla çıkarılan kararın ilk maddelerinde "Üye ülkelerden, kurumlarını yenileme ve ülkelerini yeniden inşa etme konularında Irak halkının çabalarını desteklemeleri ve bu karara uygun olarak Irak'ta istikrar ve güvenlik koşullarına katkıda bulunmaları" istenmektedir. Ayrıca tüm üye ülkelerden, "BM'nin ve diğer uluslararası kuruluşların Irak için insani yardım çağrılarına acil olarak olumlu cevap vermeleri ve ülkeye gıda, tıbbi malzeme ve Irak'ın ekonomik altyapısının inşası için gerekli olan kaynakları sağlayarak, Irak halkının insani ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaya yardım etmeleri" talep edilmektedir. Yirmi yedi maddeden oluşan kararın diğer maddelerinde ise Irak'ın yeniden kılınılması ve inşasına ilişkin Irak halkına yapılacak yardım-

799 Şükrü Elekdag, "İncirlik Üssü'nün ve Türkiye'deki Diğer Üs ve Tesislerin Hukuk Dışı Kullanımına İlişkin Uygulamalar" *Bakış*, 15 Kasım 2005, <http://sukruelekdag.wordpress.com/2005/11/15/incirlik-ussu%E2%80%99nun-ve-turkiye%E2%80%99deki-diger-us-ve-tesislerin-hukuk-disi-kullanimina-iliskin-uygulamalar/> erişim tarihi: 09.09.2009.

800 Çağrı Erhan, "Yine İncirlik", *Haber Analiz*, 13 Ocak 2004 <http://www.haberaliz.com/detay.php?detayid=817>, erişim tarihi: 03.05.2007; Çağrı Erhan, "İncirlik İleride de Sorun Olacak", *Panorama Dergisi*, Mayıs 2005.

lar detaylandırılmaktadır.⁸⁰¹ Kısacası bu karardan hareketle, Incirlik'in kararda geçen malzemelerin aktarılması için kullanımına izin vermek söz konusu olabilirken, askerlerin rotasyonu, askerî malzeme nakli gibi konular bu kapsama dâhil edilemez.

Rotasyon izninin verilmesinden kısa süre önce, 16 Ekim 2003 tarihinde kabul edilen 1511 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararına bakarsak, bu kararda, Irak'ın egemenlik ve toprak bütünlüğü ile Irak halkının kendi siyasi geleceğini özgürce belirleme ve kendi doğal kaynakları üzerindeki denetim hakkı teyit edilmekte; Irak'ta güvenlik ve istikrarın korunmasına katkıda bulunacak gerekli tüm tedbirleri almak üzere çok uluslu bir gücün kurulmasına yetki verilmekte ve üye ülkelere bu güce katkıda bulunma çağrısı yapılmaktadır.⁸⁰² Başka bir ifade ile üyelerden Irak'ta görev yapan çok uluslu güce asker gönderilmesi istenmektedir. ABD askerlerinin rotasyonu için Incirlik'in açılması, çok uluslu güce katkı kapsamında açıklanabilir. Bu sefer sorulması gereken soru, Türkiye'nin bunu yapmaya, yani BM kararına uyup uymamaya ne kadar zorunlu olduğudur.

Gerek 1483 gerekse 1511 sayılı karar BM Sözleşmesi'nin VII. Bölümü çerçevesinde alınmıştır. BM Antlaşması'na göre, Güvenlik Konseyi'nin barışa yönelik tehdit, barışın bozulması veya saldırı eylemlerine ilişkin konularda VII. Bölüm gereği bağlayıcı karar verme yetkisi vardır. Güvenlik Konseyi VII. Bölümden kaynaklanan yetkilerini kullanma yoluna gittiğinde, artık tek tek devletler bu kararlara uymak zorundadırlar.⁸⁰³ Ancak BM Antlaşması imzalandığı sırada, Birleşmiş Milletlerin kendi ordusuna sahip olması öngörülmemiştir. Buna göre, ülkelerle önceden yapılan antlaşmalarla, bu orduya ne kadar ve ne şekilde destek vereceklerini belirlenecek ve Güvenlik Konseyi 39. maddeye göre barışın bozulduğuna dair karar aldığı anda ise üye

801 Resolution 1483 (2003) adopted by the Security Council at its 4761st meeting, 22 May 2003.

802 Resolution 1511 (2003) adopted by the Security Council at its 4844th meeting, 16 October 2003.

803 Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Tezler Dizisi: 4, 1998, s. 140.

lkeler bu yükümlülüklerini yerine getireceklerdir. Ancak bu sistem hayata geçirilememiştir. BM ne kendi ordusuna, ne de devletlerin denetiminde olan ve istediğinde çağırabileceği glere sahip olamamıştır. Bu nedenle bugün, Güvenlik Konseyi halen uluslararası barışın bozulduğu veya tehdit altında olduğu tespitini yapabilir ancak ye devletler, olası bir askerî operasyona katılmak zorunda değildirler. BM, katılmanın üyeler için zorunlu olduğu hiçbir zorlama eylemine girişemez.⁸⁰⁴

Dolayısıyla BM kararlarına rağmen, Türkiye'nin Incirlik s-sn yabancı kuvvetlere açma gibi bir zorunluluğu olamaz. Bununla birlikte, Güvenlik Konseyi'nin çağrısına cevap verme yönünde karar alınabilir. Ancak bu durumda da yabancı askerlerin Türk topraklarında konuşlandırılması için TBMM onayı zorunludur. Anayasa'nın bu konuyu düzenleyen "Savaş hali iln ve silahlı kuvvet kullanılmasına izin verme" başlıklı 92. maddesine göre, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir." Bu maddede ayrıca "Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası antlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında" ifadesi ile bu durumun istisnası da açıklanmıştır. Başka bir ifade ile SEIA Antlaşması kapsamına giren durumlarda, Incirlik ssnn kullanımına izin verilmesi için Meclis onayına gerek yoktur. Ayrıca nezaket ziyareti denilebilecek ziyaretlerde bu onay aranmaz. Incirlik'in kullanımını düzenleyen SEIA Antlaşması, s-sn kullanımını NATO Antlaşması'nın amaçları, alanı ve planları ile sınırlandırmıştır. Dolayısıyla bu izin SEIA'ya dayandırılarak verilemez. Altmış bin Amerikan askerinin rotasyonunda Incirlik'in kullanılması nezaket ziyareti kapsamına da girmemektedir. Her ne kadar Dışışleri ve Genelkurmay yaptıkları açıklamalarda süre üzerinde durarak, "sadece uçak değiştirmeye yetecek süre", "24 saat için" gibi ifadeler kullanmış olsalar da, Anayasa'nın yabancı askerlerin kabulüne ilişkin maddesinde böyle bir süre tanımlaması da yapılmamaktadır. Dolayı-

sıyla TBMM'nin onayı zorunludur ve Şu anda Incirlik'in bu Şekilde kullanılması hukuka aykırıdır.

II. Irak Savaşı'nın gündeme geldiği andan itibaren TŒrkiye ile Washington arasındaki pazarlığın temel maddelerinden biri olan Incirlik Üssü, 1 Mart tezkeresi sonrasında TŒrkiye'nin ABD'ye bu savaşta verdiği desteğin de kanıtı olmuştur. Halen Irak'taki ABD kuvvetlerine destek amacıyla kullanılan Incirlik'in yakın gelecekte de ABD'nin Ortadoğu planları aÇısından önemini koruyacağını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, özellikle Irak'ta kurulan yeni üslerin ardından Incirlik'in operasyonel değerinin Soğuk Savaşın zirvede olduğu yıllara nazaran düŐtüĐünü söylemek mümkündür. Ancak, Incirlik Üssü'nün Türk-Amerikan ilişkilerindeki yerini sadece üssün operasyonel önemi ile değerlendirmek, Amerikan üslerinin taşıdıkları sembolik değerleri ve yerine getirdikleri işlevleri göz ardı etmek anlamına geldiğinden eksik bir okuma olacaktır. Incirlik'in iki ũlke arasındaki ilişkilerdeki yerini aÇıklamak için ABD'nin tüm dünyada izlemekte olduğu ũs politikasının temellerine bakmak gerekmektedir.

ABD'NİN ÜS POLİTİKASI VE İNCİRLİK

Amerikan üsleri, tüm dünyada buldukları ülkelerin askeri, ekonomik ve siyasi anlamda Amerikan hegemonyasına entegrasyonunda önemli bir işlev üstlenmişlerdir. Türkiye'nin NATO'ya girmesinden itibaren ülkedeki en önemli üs olması nedeniyle bu süreç İncirlik Üssü üzerinden okunabilmektedir. Bu çerçevede İncirlik Üssü, sadece çevre ülkeler üzerinde ABD'nin hegemonyasını kurmasında aracı olmamış, bizzat Türkiye'nin bu hegemonyaya dâhilinde ekonomik, askerî ve siyasi dönüşüm sürecinin bir parçası olarak hizmet vermiştir.

Türkiye'nin, NATO'ya üyelik pazarlığının bir sonucu olarak, 1951 baharında Adana'da inşaatına başlanan İncirlik Üssü, Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD için bölgenin en önemli hava üslerinden biri olmuştur. Üs, hem NATO'nun kanat ülkesinde yer alarak Sovyetler'e yakınlığı ile hem de Ortadoğu bölgesine en hâkim mevzideki hava üssü olması bakımından dönem boyunca değerini korumuştur. İncirlik havzasının ılıman iklimi ve yılın çoğu zaman açık gökyüzü her mevsim uçuşları mümkün kılarken, bölgenin kara ve demiryolları ile bağlantısı ve Türkiye'nin en büyük limanlarından olan Mersin limanına yakın konumu, İncirlik'i stratejik açıdan eşsiz hale getirmiştir.

Bu durum İncirlik'i her zaman ABD'nin bölgesel hesaplarında kritik bir konumda tutmuştur. İstihbarattan, eğitim faaliyetlerine, depolamadan, harekât noktası olarak hizmet vermeye pek çok fonksiyonu aynı anda yerine getirmiştir. Bu nedenle, Türkiye'de Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında yaklaşık otuz üs ve tesis kurulmasına ve yirmi beş bin Amerikan askeri Türk topraklarında bulunmasına karşın, Türkiye'deki Amerikan gücünün sembolü İncirlik olmuştur. Türkiye'deki üslerden bahsetmek çoğu zaman İncirlik'ten bahsetmek demektir. Soğuk Savaş içinde yıllar ilerledikçe Türkiye'deki diğer üslerin kapanmaya başlaması ile birlikte İncirlik doğrudan, ülkedeki Amerikan varlığı ile özdeş hale gelmiştir. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin inşa ettiği hegemonyayı Türkiye özelinde İncirlik Üssü üzerinden okumak mümkündür.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD, Kuzey Atlantik'ten Avrupa'ya, Pasifik'ten Latin Amerika'ya ve oradan Kuzey Afrika'ya, Hindistan'dan Güney Çin'e uzanan bir üs ağı oluşturmuştur. Savaşın ardından ABD ile Sovyetler arasında yeni dönemin düzeni üzerine rekabetin doğması ile birlikte Washington savaş sırasında sahip olduğu bu üslerin çoğundan Amerikan kuvvetlerini çekmeyerek, bu ülkeleri kendi hegemonik sistemi içinde tutmaya yönelmiştir. Savaşın yıkımı altında ezilmiş Avrupa ülkeleri, ABD'nin ekonomik yardımları ile toparlanırken, askerî ve ekonomik ittifaklar ile sisteme bağlanmışlardır. ABD'nin kendini sistem içinde eşit konumda göstermesi ve "özgür dünyanın" her ülkesinin dışarıdan saldırılara karşı Batı ittifakının, en önemlisi ABD'nin, garantisi altında olduğuna dair yarattığı inanç, diğer ülkelerin kendi hegemonyası dâhilinde rıza göstermelerini ve böylelikle sistemin sağlam bir temele oturmasını sağlamıştır.

Hegemonyanın temel ayaklarından birini, hegemonun sistem dışında çıkanlar üzerinde güç kullanma potansiyelini somut şekilde gösteren üsler oluşturmaktadır. Komünizm tehdidi, Batı Bloku içinde binlerce askerî üssün ev sahibi ülkelerin rızası ve hatta isteği ile kurulmasına olanak vermiştir. Buralarda görev yapan askerler, buldukları toprakların ser-

maye, mallar ve hizmetler için devasa bir pazara dönüşmesinde rol oynamakla kalmamışlar, aynı zamanda Amerikan askerî gücünün gölgesini hissettirerek kapitalist ekonominin sağlıklı bir şekilde işleminde etkili olmuşlardır. Çoğu zaman üslerin bu değerleri, gücün doğrudan kullanımında sağladıkları avantajdan çok daha önemlidir. Bir örnekle açıklamak gerekirse, ABD'nin üs sisteminin iki ana ayağını oluşturan Japonya ya da Almanya'daki gibi büyük üsler Soğuk Savaş boyunca gerçek bir askerî harekâtın içinde hiç kullanılmamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'na dâhil olmamayı başaran Türkiye, ABD'nin savaş sonrası ortama ilişkin kararsızlıklar taşıdığı dönemde, Amerikan planlarının tamamen dışında kalmıştır. ABD'yi Avrupa rekabetinin dışında tutan politik geleneğin getirdiği baskı ve dünya meselelerine ilişkin küresel anlamda politik tecrübesizliği, diğer ülkelerin savunulmasına dair taahhütlerin daha önce görülmemiş bir coğrafyaya genişletilmesinde tereddütlerin doğmasına neden olmuştur. Ayrıca ABD'nin ilk dönemde Sovyetler Birliği ile bir uzlaşmaya varabileceği düşüncesine sahip olması da bu tavırda etkilidir. Sovyetler'le rekabetin kaçınılmazlığının görülmesi ile birlikte ABD, kendi pazarı olarak gördüğü coğrafyayı, ekonomik sistemine ve değerlerine sıkıca bağlayacak şekilde dönüştürme süreci içine girmiştir. Türkiye, ancak bundan sonraki süreç içinde ABD için anlam kazanmaya başlamıştır.

1949 Ağustos'unda Sovyetler Birliği'nin ilk atom bombasını başarı ile patlatması üzerine yakalanan nükleer denge, konvansiyonel bir savaş ihtimalini doğururken, stratejik bombardıman önemli hale gelmiştir. Türkiye'nin hem sağlayacağı üsler, hem de bir kara savaşında Sovyetler'e göstereceği dirençle önemli bir avantaj sağlayabileceğine ilişkin görüşler bu dönemde kendine daha fazla taraftar bulmaya başlamıştır. Bununla birlikte Washington, Türkiye'ye herhangi bir savunma garantisi vermeden, taleplerinin yerine getirilmesi beklentisi içindedir. Bu nedenle ilk başlarda, buralarda üsler kurarak bunları kullanmak için Türkiye ile antlaşma yapma arayışı içine girmiştir. Ancak görüşmeler, Ankara'nın bir savunma ittifakına

dâhil olmadan, her zaman bu üsleri kullandıracağıının hiçbir garantisi olmadığı gerçeği ile Washington'ı karşı karşıya bırakmıştır. Tarafsızlığın bile ABD için maliyetinin büyük olacağıının ortaya çıkmasının ardından Türkiye NATO üyeliğine, ABD ise istediği üslere kavuşmuştur.

Bu büyük bir dönüşüm sürecini de beraberinde getirmiştir. ABD, Türkiye'nin stratejik avantajlarından yararlanmak istiyorsa, tarafsızlığı seçemeyecek şekilde hegemonyaya dâhil edilmelidir. Sovyet tehdidi karşısında NATO sayesinde rahat nefes alacağını düşünen Ankara, bu sürece gönüllü katılacaktır. Türkiye'nin dört bir yanında bir anda askerî üs ve tesisler inşa edilmeye başlanması ile birlikte Türk ordusu bir modernizasyon, yeniden organizasyon ve eğitim süreci içine sokulmuştur. Binlerce Amerikan askeri aynı dönemde, bu sürecin bir parçası olarak Türkiye'de görev yapmaya başlamışlardır. Türk ordusunu NATO'ya uyumlu hale getirmek için yapılan çalışmalar, askerî yardımlar, eğitimler ve tüm diğer eşgüdüm faaliyetleri aynı zamanda Türkiye'yi ekonomik ve siyasi anlamda dönüştüren sürece paralel olarak ilerlemiştir.

Türkiye'deki üsler, dünyadaki diğer Amerikan üsleri gibi, bu ekonomik ve askerî değişimin önemli parçaları olmuştur. Her şeyden önce şunu unutmamak gerekir ki bir üssün etki sahası kapladığı alanın; varlık sebebi ise açıklanan gerekçenin çok ötesindedir. Bir ülkede bir Amerikan üssünün varlığı, Amerikan çıkarlarının o ülkede korunduğunun en önemli göstergesidir. Türkiye'deki üslerin faaliyete geçmesi ile birlikte, Ankara'da liberal ekonomiye geçiş için adımlar daha cesurca atılmaya başlamıştır. Her ülkede bulduğu itaatkâr elitler vasıtasıyla hegemonyasını koruyan ABD, Türkiye'de yeni zenginleşerek iktidara gelen sınıfın liberal ekonomiden beklentileri sayesinde Demokrat Parti döneminde, büyük bir rahatlıkla Türkiye'nin ekonomik ve askerî entegrasyonunu tamamlamıştır. Bundan sonra Türkiye, ABD için en sadık müttefiklerden biri haline gelmiştir.

Soğuk Savaş döneminde Sovyetler'i çevreleme politikasının bir parçası olarak sunulan ittifaklar, sistem içindeki ülkeleri

ekonomik, askerî ve siyasi açıdan birbirlerine bağımlı kılmiştir. Paylaşılan ideolojik söylem ve tek tipleştirilen kültürel değerler ile kurulan hâkimiyetin kökleri daha da sağlamlaştırılmıştır. Bu sistemi tarih boyunca görülen örneklerle daha güçlü kılan ise, ortak rızaya dayalı şekilde oluşturulan çok sayıda uluslararası kurum sayesinde sistemin işleyişinin bozulmasının önüne geçilmiş olmasıdır. ABD, kurduğu bu güç konfigürasyonunu sayesinde Washington'un merkezde olduğu küresel bir ekonomiyi yaymayı başarmış ve sistem bir kez işlemeye başladık-tan sonra çok az müdahalede bulunması gerekmiştir.

Ülkeler arasında bu çoklu karmaşık bağlardan birini de Amerikan üs ağı oluşturmaktadır. Aynı zamanda, askerî ittifakların parçası halinde olan bu üsler, ittifaka dâhil tüm ülke ordularını dönüştürmede ve tek tipleştirmekte önemli rol oynamaktadırlar. ABD tarafından inşa edilen ve Amerikan askerî sistemini doğrudan yansıtan üslerin, NATO askerî planlarında yer almaları ve bazılarının bir süre sonra buldukları ülkelerin ordularına devredilmeleri bu dönüştürme işlevlerini kolaylaştırmaktadır. Dönüştürme sadece askerî boyutuyla sınırlı kalmamakta, ülkenin bütün kararları üzerinde etkili olacak sonuçlar doğurmaktadır. Bir ülkede Amerikan üslerinin açılması beraberinde o ülkenin Amerikan şirketlerine ve sermayesine açılmasını getirmektedir. Üs Kapatma ve Düzenleme Raporu'nda yer alan ifadedeki gibi "Bir üs yapısı, askerî düşüncenin ötesinde anlam taşır. Her şeyden önce ikili, uluslararası, kültürel ve ekonomik sonuçları olan siyasi bir düzenlemedir."¹

Türkiye'deki üslerin açılmasını takip eden birkaç yıl içinde Menderes Hükümeti önce petrol gibi yaşamsal kaynakların işletilmesindeki devlet tekeli kaldırılmış, aynı yıl bir California firması ile petrol rafineleri inşa etme antlaşmasını varılmıştır. Bunu bir yıl sonra Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun değişmesi izlemiş ve yabancı sermaye üzerindeki kısıtlamalar kaldırılarak, yerli sermaye ile eşit şartlar getirilmiştir.² Sadece Menderes dönemi için değil, izleyen hükümetlerin dönem-

1 *Base Realignment and Closure Report*, May 2005.

2 Ahmad, a.g.e., s. 170-171.

lerine dair de bu ekonomik dönüşümün pek çok örneğini vermek mümkündür. Üslerin varlığı sadece askerî değil aynı zamanda ekonomik anlamda da dost ve müttefiklerin belirleyicisidir. Başka bir ifade ile Amerikan üssüne sahip olan iki ülke birbiri ile ticaret yaparlar, aynı ortak değerler üzerinden konuşurlar ve birbirleri ile savaşa girmezler. Bunun dışında hareket etmek isteyen olduğunda ve ABD, uluslararası kurumlar çerçevesinde sorunlu ülkeyi yola getiremediğinde, askerî yaptırımlarını “sadık müttefiki” üstünde kullanmaktan çekinmeyecektir. Türkiye’nin 1974’te Kıbrıs Harekâtı sonrasında yaşadığı da bunun bir örneğidir.

İncirlik, kuruluşundan itibaren, Türk-Amerikan ilişkilerindeki havayı doğrudan yansıtan bir platform niteliğinde olmuştur. Türkiye’nin Batı ittifakına dâhil olma heyecanı taşıdığı ilk yıllar, Amerikan kuvvetlerinin tartışma doğuracak pek çok geniş kullanım ayrıcalıkları olmasına rağmen İncirlik’in kullanımını sorun yaratmamıştır. Bu bahar havasında, İncirlik’in dâhil olduğu Türkiye’deki üslerin tabi oldukları antlaşmaların çoğunun TBMM onayına sunulmaması ve kamuoyundan gizlenmesi de etkili olmuştur. 1960’lı yıllarla birlikte muhalefetin sesinin yükselmesi, Amerikan askerlerinin karıştığı olayların kamuoyunda infial yaratması ile birlikte İncirlik’in hukuki statüsü sorgulanır hale gelmiştir. Tartışmaların sembol söylemi hiç şüphesiz, İşçi Partisi’nin İncirlik için “Amerikan üssü” tanımlamasına karşılık dönemin Başbakanı Demirel’in “Türkiye’de üs yoktur, tesis vardır” sözleridir. O dönemden bugüne İncirlik üzerine sorulan soruların merkezinde statüsüne ilişkin bu tartışma varlığını korumaktadır. Gerçekten de özellikle ilk dönem için İncirlik bir NATO üssü mü, Amerikan üssü mü, Türk üssü mü yoksa bir tesis mi cevabını vermeyi zorlaştıracak kadar karmaşık bir durum söz konusudur. İncirlik inşaatının tamamlanmasının ardından 27 Aralık 1954 tarihinde Türkiye’ye devredilmiş ulusal bir hava üssüdür. Ancak bu dönemde, 23 Haziran 1954 Askerî Tesisler Antlaşması ile Amerikalılar tarafından kullanımına ilişkin imtiyazlar sağlanmış ve müşterek kullanılacak üs olarak nitelendirilmiştir. İncirlik’teki Amerikan asker-

leri ise NATO'ya değil Amerikan kuvvetlerine bağlı personel olarak görev üstlenmişlerdir. Ancak ABD'nin kullanımı NATO amaçları ile sınırlandırılmıştır.

NATO amaçları doğrultusunda kullanılmasına izin verilmesine karşın İncirlik Üssü, Soğuk Savaş dönemi boyunca istihbarat faaliyetleri dışında hiçbir NATO faaliyetinde kullanılmamıştır. Bununla birlikte İncirlik'ten, 1958'de Lübnan'ın bombalanmasında, Kara Eylül'de Ürdün'e silah sevkiyatında, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında acil inişlerde, İran Devrimi'nde Amerikan vatandaşlarının ülkeden çıkarılmasında yararlanılmıştır. Bu dönemde üssün kullanımı konusunda ABD'nin sahip olduğu geniş imtiyazlar ve Türkiye'nin sınırlı kontrolü haksız olmayan biçimde İncirlik'in Amerikan üssü olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.

1960'lı yıllarla birlikte ülkede yükselen Amerikan karşıtlığının hedefi haline gelen İncirlik'in hangi şekilde kullanıldığı sorusu TBMM gündemine taşınmıştır. Bu soru, ABD ile Türkiye arasındaki bütün antlaşmaların tek bir çatı altında toparlanarak OSIA'nın imzalanmasına giden sürecin başlangıcıdır. Demirel'in "üs yok, tesis var" açıklaması bu döneme rastlamaktadır. Bu açıklama ABD'nin üs ve tesis kavramlaştırmasına dayanmaktadır. Buna göre üs, kullanıcı ülkenin erişiminde sınırlama olmadığını ve operasyon serbestliğine sahip olduğunu ifade eder. Tesis kavramı ise ev sahibi ülkenin tam egemenliğinin söz olduğunu ve kullanıcı ülkenin erişiminin antlaşmalarla belirlendiği durumlar için kullanılır. Bu kavramlaştırmaya göre İncirlik gerçekten de ABD'nin kullanımı açısından üs değil, tesis statüsündedir. Ancak bu yeni kavram üretiminin, ABD tarafından üslerin çağrıştırdığı olumsuz anlamlardan uzaklaşma çabasının bir sonucu olduğu göz önünde tutulmalıdır.

Önce 1969 yılında imzalanan OSIA daha sonra 1980'de imzalanan SEIA ile İncirlik'in statüsü yeniden tanımlanarak, üs üzerinde Türkiye'nin kontrolü artırılmıştır. Bugün İncirlik, NATO savunma planları kapsamında, SEIA ile belirlenen koşullar çerçevesinde ABD kullanımına tahsis edilmiş Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait bir hava üssüdür. Üssün bu statüsü gerek

Türk gerek Amerikalı resmi makamlar tarafından yapılan açıklamalarda da teyit edilmektedir. Dolayısıyla bu sınırlar dışında üssün kullanımı için TBMM'nin özel iznine gerek vardır. 1991 yılında Körfez Savaşı sırasındaki kullanımı buna örnek olarak gösterilebilir. Incirlik'in, 2003 Irak Savaşı sonrasında bölgeye asker rotasyonu ve malzeme taşınması için ana sevkiyat noktası olarak kullanımı ise SEIA kapsamına girmediği ve TBMM onayı olmadığı için hukuki açıdan uygun değildir.

Bugün ABD'nin kullandığı dünyadaki en büyük on üç üs arasında yer alan Incirlik, Orta Asya ve Ortadoğu bölgesinde Amerikan kuvvetlerine açık olan en büyük hava üssüdür. Türkiye'de görev yapan bin altı yüz Amerikan askerinin yaklaşık bin beş yüzü Incirlik Üssü bünyesinde görev yapmaktadır.³

TABLO 9
ABD'nin Denizaşırı Büyük* Üsleri
(2009)

	<i>Adı</i>	<i>Sınıfı</i>	<i>Ülkesi</i>	<i>Değeri</i> <i>(milyar dolar)</i>
1	Kadena	Hava	Japonya	5.316,7
2	Misawa	Hava	Japonya	4.479,8
3	Yokosuka	Donanma	Japonya	3.923,1
4	Yokota	Hava	Japonya	3.768,7
5	Ramstein	Hava	Almanya	3.000,1
6	Diego Garcia	Donanma	Hint Okyanusu toprakları	2.665,4
7	Guantanamo	Donanma	Küba	2.619,9
8	Thule	Hava	Yunanistan	2.582,6
9	Osan	Hava	Güney Kore	2.434,0
10	Kwajalein Atolü	Kara	Marshall Adaları	2.427,3
11	Camp Foster	Deniz Piyade	Japonya	1.953,5
12	Lankenheath	Hava	İngiltere	1.975,2
13	Incirlik	Hava	Türkiye	1.743,8

(* ABD Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan Üs Yapısı Raporlarında (*Base Structure Report*) üs sınıflandırmasında tesis ikame değeri (*plant replacement value-PRV*) kısıtası kullanılmaktadır. Buna göre toplam PRV'si 1.690 milyar dolar üzerinde olan üsler büyük (*large sites*); PRV'si 1.690 milyar dolar ile 910 milyon dolar arasında olanlar orta (*medium sites*), 910 milyondan az olanlar ise küçük (*small sites*) olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre ABD'nin 2009 yılı itibari ile yabancı ülkelerde 13 büyük, 19 orta ve 620 küçük olmak üzere toplam 716 adet üssü bulunmaktadır.

Kaynak: *Base Structure Report Fiscal Year 2009 Baseline*, Department of Defense, 2009.

Askerî personel sayısının azlığı, sabit bir filonun görev yapmamasından kaynaklanmaktadır ve üssün stratejik öneminin bir göstergesi değildir. Incirlik Üssü, ABD planları açısından hâlâ değerlidir ve Irak ve Afganistan başta olmak üzere bölgede sahip olunan diğer üslere rağmen önemini yakın gelecekte de koruyacaktır. Bu durum Türkiye'nin yeni dönemde daha ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmasına sebep olabilir. Her şeyden önce her ne kadar Incirlik bir NATO üssü olsa da, geliştirilen konsept belgeleri ile ittifakın görev alanının ve tehdit tanımlamasının genişletilmiş olması üssün kullanım alanını da doğrudan etkilemektedir. Ayrıca sorun sadece NATO operasyonlarından kaynaklanmamaktadır. ABD'nin terörizme karşı savaş söylemi adı altında tek taraflı politikalarını devam ettirmesi halinde, ekonomik kırılganlığın getirdiği baskı ile birlikte diğer devletlerle ilişkilerinde daha militarist bir dil benimsemesi kaçınılmazdır. NATO veya BM kararları olmadığı durumlarda da ABD'nin uluslararası hukuku çiğneyerek savaş açabileceğini ve Incirlik Üssü'nü kullanmak isteyeceğini Irak Savaşı sürecinde yaşananlar ortaya koymuştur.

Bush dönemi ile ciddi bir sarsıntı geçiren Amerikan hegemonyasının yerini sağlamlaştırması küresel ve bölgesel güçlerin giderek artan baskısı altında kolay görünmemektedir. Sistemin işleyişi üzerindeki bu rekabetin giderek kızıştığı bir dönem içinde ABD için iki seçenek söz konusudur; hegemonyası üzerindeki ülkelerin rızasını yenileme veya askerî gücü daha çok kullanarak imparatorluğa dönüşüm evrimini tamamlama. Her iki durumda da ABD'nin tüm dünyaya yayılan üs ağından yararlanma beklentisi içinde olacağı açıktır. Türkiye'de ise bu süreç yansımalarını Incirlik Üssü üzerinden gösterecektir. Türkiye'nin en tartışmalı üssü, varlığını koruduğu süre boyunca Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde etkisini sürdürecektir.

Arşiv Kaynakları

ABD Ulusal Arşivi, *National Archives and Records Administration* (NARA), College Park, Maryland, USA

- RG 59, Records of the Policy Planning Staff, Country Area Files (1947-1953)
- RG 59, Records of the Policy Planning Staff, General Files (1947-1953)
- RG 59 General Records of the Department of State, Central Decimal Files (1950-1954) (1955-1959) (1960-1963)
- RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Under Secretary for Political Affairs, (1957-1963)
- RG 59 General Records of the Department of the State, Deputy Assistant Secretary for Political Military Affairs (1961-1968)
- RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy File (1963) (1964-66) (1967-69)
- RG 59 General Records of the Department of State, Subject Numeric Files, (1970-73)
- RG 531 Records of U.S. European Command Joint Construction Agency (1950) (1951) (1952) (1953) (1954)
- RG 218, Records of the US Joint Chief of Staff (1948-1950) (1959)

ABD Hava Kuvvetleri Tarih Araştırmaları Ajansı, *Air Force Historical Research Agency* (AFHRA), Maxwell AFB, Alabama

Army Air Forces, Army Airways Communications Systems (1945)

Seriler

Dışişleri Bakanlığı Belleteni (1965-1973)

Foreign Relations of the United States (FRUS) Washington D.C: US Government Printing Office, 1943-1960.

TBMM Zabıt Ceridesi (1958)

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1960-1980)

TBMM Tutanak Dergisi (1980-2004)

Antlaşma, Rapor ve Basın Açıklamaları

2004 Defense Installations Strategic Plan, Office of the Deputy Undersecretary of Defense (Installations and Environment), September 2004,

ABD'nin Incirlik Üzerinden Gerçekleştireceği Rotasyon Hakkında Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu, no. 12; 14 Ocak 2004; http://www.mfa.gov.tr/no_12--_14-ocak-2004__abd_nin-incirlik-uzerinden-gerceklestirecegi-rotasyon-hk_.tr.mfa, erişim tarihi: 08.02.2010.

Active Duty Military Personnel Strengths by Regional Area and by Country (309A), Department of Defense, December 31, 2007.

Additional U.S. Overseas Bases to End Operations, Department of Defense News Release, April 27, 1995.

Agreement on Adaption of the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, November 19, 1999, http://www.osce.org/documents/doclib/1990/11/13752_en.pdf, erişim tarihi: 12.02.2009.

Base Realignment and Closure Report, Commission on Review of Overseas Military Facility Structure of the United States, May 9, 2005.

Base Structure Report Fiscal Year 2001 Baseline, Department of Defense, 2001.

Base Structure Report Fiscal Year 2007 Baseline, Department of Defense, 2007.

Base Structure Report Fiscal Year 2009 Baseline, Department of Defense, 2009.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları, www.un.org

Brussels Declaration on Conventional Arms Control, North Atlantic Council, 11 December 1986, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23337.htm?selectedLocale=en, erişim tarihi: 30.07.2009.

Dwight D. Eisenhower Military-Industrial Complex Speech, Public Papers of the Presidents, Dwight D. Eisenhower, 1960, p. 1035- 1040; <http://www.h-net.org/~hst306/documents/indust.html>, erişim tarihi: 11.11.2007.

Final Communiqué Chairman: Mr. J. Luns, NATO, June 1-2, 1983 http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23209.htm?selectedLocale=en, erişim tarihi: 30.04.2009.

Final Communiqué of the North Atlantic Council, NATO, Ottawa, 15-20 September 1951, <http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c510920a.htm>, erişim tarihi: 28.03.2008.

FY 2004 Budget Military Construction Program, North Atlantic Treaty Organization Security Investment Program, Department of Defense, January 2003.

- Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ'un Konuşması, TSK Basın Yayın Faaliyetleri: Basın Toplantısı,, 16 Ocak 2004, http://www.tsk.tr/10_AR-SIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_6_Toplantilar/ocak2004/ana.html; erişim tarihi: 08.09.2009.
- Milli Güvenlik Kurulu Basın Bildirisi, MGK, 31 Ocak 2003; <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/basimbildiri2003/31ocak2003.html>; erişim tarihi: 27.11.2009.
- NATO's role in Afghanistan, NATO, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_8189.htm#evolution, erişim tarihi: 06.10.2009.
- Operation Enduring Freedom and the Conflict in Afghanistan: An Update*, International Affairs & Defence Section, House Of Commons Library, Research Paper 01/81, 31 October 2001
- Peyer, Polly A., *Air Force Blue Ribbon Review of Nuclear Weapons Policies and Procedures*, US Air Force Report, 8 February 2008.
- President Bush Delivers Graduation Speech at West Point*, The White House News Release, June 2002
- President George W. Bush: Address to a Joint Session of Congress and the American People*, White House News Release, September 20, 2001, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>; erişim tarihi: 08.08.2008
- Reagan Doctrine*, 1985, Department of State Office of the Historians, <http://history.state.gov/milestones/1981-1989/ReaganDoctrine>, erişim tarihi: 12.8.2008.
- Report of the US-Russia Joint Commission*, U.S.-Russia Joint Commission on Prisoners of War, Missing in Action (POW/MIAs), Joint Commission Support Directorate (JCSJ), April 2001. http://www.dtic.mil/dpmo/sovietunion/0104_usrjc_apr_rpt.htm; erişim tarihi: 04.07.2008.
- San Francisco Peace Treaty*, Ministry of Foreign Affairs of Japan, <http://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/edition92/period4.html>, erişim tarihi: 25.05.2008.
- Secretary of Defense William S. Cohen, Quadrennial Defense Review: The Secretary's Message*, May 1997.
- Special Meeting of Foreign and Defence Ministers (The "Double-Track" Decision on Theatre Nuclear Forces)*, NATO, December 12, 1979, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27040.htm, erişim tarihi: 10.08.2009.
- Testimony for Daniel Fried: U.S.-Turkish Relations and the Challenges Ahead*, U.S. House Of Representatives, House Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe, March 15, 2007.
- The Central Intelligence Agency and Overhead Reconnaissance; The U-2 and Oxcart*, CIA Released Documents, Created: 4/1/1992, <http://www.faqs.org/cia/docs/9/0000192682/THE-CENTRAL-INTELLIGENCE-AGENCY-AND-OVERHEAD-RECONNAISSANCE;-THE-U-2-AND-OXCART.html>, erişim tarihi: 28.11.2008.
- The National Security Strategy of the United States of America*, September, 2002, <http://www.comw.org/qdr/fulltext/nss2002.pdf>, erişim: 21.12.2008.
- The National Security Strategy of the United States of America*, August 1991, <http://www.fas.org/man/docs/918015-nss.htm>, erişim tarihi: 28.04.2008.
- Turkey's Contributions to International Peace Keeping Activities*, Turkish Ministry of Foreign Affairs, http://www.mfa.gov.tr/ii_---turkey_s-contributions-to-international-peace-kceping-activities.en.mfa, erişim tarihi: 06.10.2009;

U.S. Air Base in Incirlik, US Department of State Office of the Spokesman Daily Press Briefing, Washington D.C., January 14, 2004, <http://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2004/28178.htm>, erişim tarihi: 10.10.2009.

Kitap, Makale ve Raporlar

- Ada, Serhan, "Nötron Bombası: Askerî ve Politik Sorunlar" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 34, sayı 1, 1979, s. 323.
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, İstanbul: Hil Yayınları, 2007.
- Akdevelioglu, Atay; Kürkcüoğlu, Ömer, "İran'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, der. Baskın Oran, cilt 1, 7. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 784-808
- Alston, Richard; *Aspects of Roman History AD 14-117*, Londra, Routledge, 1998.
- Althusser, Louis, *Essays in Self Criticism, Translated by Grahame Lock*, London, New Left Books, 1976.
- Altınay, Ayşe Gül; Holmes, Amy, "Opposition to the US Military Presence in Turkey in the Context of the Iraq War", Catherine Lutz (der.), *The Bases of Empire: The Global Struggle against U.S. Military Posts*, New York: New York University Press, 2009.
- Altunışık, Meliha B., "Güvenlik Kısılacında Türkiye Ortadoğu İlişkileri", Gencer Özcan, Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.
- Anderson, Jack, "Special Report from Washington", *Special for Weekly Papers*, November 24, 1969, Courtesy of American University Library, Special Collections, Washington, D.C.
- Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2006
- Arkin, William M. "Playing Chicken in Turkey", *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 41, no. 9, October 1985, s. 4-5.
- Arkin, William M., "Flying in the face of arms control", *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 40, no. 2, February 1984, s. 5-6.
- Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Arrove, Anthony "Amerika'nın Irak Savaşı", Anthony Arrove (der.), *Amerika'nın Irak Savaşı*, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2003.
- Aruri, Naseer, "Amerika'nın Irak'a Karşı Savaşı:1990-1992", Anthony Arrove (der.), *Amerika'nın Irak Savaşı*, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2003, s. 55.
- Ataç, C. Akça, "Bağımsızlık Savaşçılığında Dünya Hükümdarlığına: Amerikan İmparatorluk Anlayışının Tarihsel Gelişimi", *Doğu-Batı, Bir Zamanlar Amerika II*, vol. 10, sayı 42 (Ağustos, Eylül, Ekim 2007), s. 111-127.
- Ataöv, Türkkaya, *Amerika, NATO ve Türkiye*, İstanbul, İleri Yayınları, 2006.
- Athanassopoulou, Ekavi, *Turkey: Anglo-American Security Interests 1945-1952*, Londra, Frank Cass Publishers, 1999.
- Atsız, Nihal (haz.), *Aşıkpashaoğlu Tarihi*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Aydın, Mustafa, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *SBF Dergisi*, cilt 51, sayı 1, 1996, s. 71-114.

- , "Uluslararası İlişkilerin 'Gerçekçi' Teorisi: Kökeni, Kritiği, Kapsamı", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt 1, sayı 1, Bahar 2004, s. 33-61
- Baker, Anni P., *American Soldiers Overseas: The Global Military Presence*, Westport, CT, Praeger, 2004.
- Bell, Alexandra, Loehrke, Benjamin, "The status of U.S. nuclear weapons in Turkey", *Bulletin of the Atomic Scientists*, 23 November 2009.
- Beisner, Robert L., *Dean Acheson: A Life in the Cold War*, New York, Oxford University Press, 2006, s. 39-40.
- Bila, Fikret, *Sivil Darbe Girişimi ve Gizli Belgelerde 1 Mart Tezkeresi: Ankara'da Irak Savaşları*, 6. basım, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2007.
- Black, Jeremy, *Savaş ve Dünya: Askeri Güç ve Dünyanın Kaderi 1450-2000*, Ankara, Dost Kitabevi, 1998.
- Blaker, James, R. *United States Overseas Basing: An Anatomy of the Dilemma*, New York, Praeger, 1990.
- Bostanoğlu, Burcu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
- Bostanoğlu, Burcu; Okur, Mehmet Akif, *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2008.
- Bottomore, Tom, *Frankfurt Okulu*, Ankara, Vadi Yayınları, 1997.
- Bowen, H.V., *Enterprise and the Making of the British Overseas Empire 1688-1775*, Londra, Macmillian Press, 1996.
- Brubaker, Tammy, "Operation Northern Watch fighters say final goodbye to Incirlik", *Airman Magazine*, 01 June 2003.
- Brunt, Peter Astbury, *Roman Imperial Themes*, Oxford, Clarendon Press, 1990.
- Brzezinski, Ian, "NATO: Bir Dönüşüm İttifakı", *ABD Dış Politika Gündemi*, ABD&NATO: Bir Amaç İttifakı (Haziran 2004), s. 8-11.
- Burchill, Scott; Linklater, Andrew vd., *Theories of International Relations*, New York, St. Martin's Press, 1996.
- Calder, Kent E., *Embattled Garrisons: Comparative Base Politics and American Globalism*, Princeton: Princeton University Press, 2007.
- Campbell, Brian, "The Roman Empire", Kurt A. Raaflaub, Nathan Rosenstein (der.), *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds*, Washington DC, Harvard University Press, 1999.
- Cassaboom, Robert; Leiser, Gary, "Adana Station 1943-45: Prelude to the Post-war American Military Presence in Turkey", *Middle Eastern Studies*, vol. 34, Issue 1 (January 1998), s. 73-86.
- Chun, Clayton K.S., *Aerospace Power in the Twenty-First Century*, Colorado&Alabama: United States Air Force Academy Air University Press, 2001.
- Claussen, Martin P.; Claussen, Eveyln Bills (der.), *State-War-Navy Coordinating Committee and State-Army-Navy-Air Force Coordinating Committee Files, 1944-1949*, Scholarly Resources, Inc., Wilmington, 1978.
- Cole, Ronald H.; Poole, Walter S.; Schnabel, James F.; Watson, Robert J.; Webb, Willard J., *The History of the Unified Command Plan, 1946-1993*, Washington, DC: Joint History Office, Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, 1995.

- Conversino, Mark, "Operation Desert Fox: Effectiveness with Unintended Effects", *Air & Space Power Journal*, 13 July 2005.
- Cooley, Alexander, *Base Politics: Democratic Change and the U.S. Military Overseas*, New York, Cornell University Press, 2008.
- Cox, Robert W.; Schechter, Michael G., *The Political Economy of Plural World: Critical Reflections on Power, Morals and Civilisation*, London, Routledge, 2002.
- Cox, Robert W., "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", (eds) Richard Little, Michael Smith, *Perspectives on World Politics*, London, Routledge, 1991.
- , "Beyond Empire and Terror: Critical Reflections on the Political Economy of World Order", *New Political Economy*, vol. 9, no. 3, September 2004, s. 307-323.
- , "Sosyal kuvvetler, devletler ve dünya düzenleri: Uluslararası İlişkiler Teorisinin Ötesinde", (*Millenium*, 10:2, 1981, 126-155), Howard Williams, Moorhead Wright, Tony Evans (der.), *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, çev. Asena Günalp Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.
- , "Thinking about Civilizations", *Review of International Studies*, vol. 26, Special Issue, December 2000, s. 217-234.
- , *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, New York, Columbia University Press, 1987.
- Çobanoğlu, Selçuk, "Asya-Pasifik'te Amerika: ABD'nin 'Batı'ya Açılma Macerası", *Doğu-Batı*, yıl 8, sayı 32 (Mayıs, Haziran, Temmuz 2005), s. 181-195.
- Dalgıç, Gökçe, "Soğuk Savaşın Bugüne ABD ve 'Petrolcü' Müttelikler", *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, Kış 2002, cilt 8, sayı 4, s. 270-293.
- Dellavolpe, David A., *History of Bardenas Reales Air to Ground Range (1970-1985)*, Maxwell AFB: Air Command and Staff College, report no. 88-0720, June 07, 1988.
- Demircioğlu, Halil; *Roma Tarihi: Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar*, cilt I, I. kısım, 2. baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1987.
- Deringil, Selim, *Denge Oyunu: II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Doğan Nejat, "NATO'nun Örgütsel Değişimi, 1949-1999: Kuzey-Atlantik İttifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütüne", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 60, sayı 3, 2005, s. 69-108.
- Donnelly, Tom, "NATO Üzerine Düşünceler", *NATO Dergisi*, sayı 2, Yaz 2003, http://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/turkish/art2_pr.html, erişim tarihi: 12.12.2007.
- Eaker, Ira C., "Hava Gücü Hakkında Bazı Gözlemler", Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (ed.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Elekdag, Şükrü, "İncirlik Üssü'nün ve Türkiye'deki Diğer Üs ve Tesislerin Hukuk Dışı Kullanımına İlişkin Uygulamalar" *Bakış*, 15 Kasım 2005, <http://sukruelekdag.wordpress.com/2005/11/15/incirlik-ussu%E2%80%99nün-ve-türkiye%E2%80%99deki-diğer-us-ve-tesislerin-hukuk-disi-kullanimina-ilisk-in-uygulamalar/> erişim tarihi: 09.09.2009.

- Emme, Eugene M., "Amerika'nın Boyutları", Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (ed.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Eralp, Atilla "Hegemonya", Atilla Eralp (der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul, İletişim, 2005.
- Erensü Sinan, Adanalı Yaşar A., "Turkey in the Eye of the Beholder: Tracking Perceptions on Turkey through Political Cartoons", *KONTUR: Tidsskrift for Kulturstudier (Denmark)*, no.10, 2004, s. 58-72.
- Erhan, Çağrı "ABD ve NATO ile İlişkiler" *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran (der.), cilt I, 7. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 522-575.
- , "ABD'nin ulusal güvenlik anlayışı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 56, sayı 4, 2001, s. 77-93.
- , "İncirlik İleride de Sorun Olacak", *Panorama Dergisi*, Mayıs 2005.
- , *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- , *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- , Türkiye ile ABD Arasında İkili Antlaşmalar Kutusu, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran (der.), cilt I, 7. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 556.
- Falkenrath, Richard, A. *Shaping Europe's military order: the origins and consequences of the CFE Treaty*, Cambridge, MA, Harvard University Center for Science and International Affairs, 1995.
- Ferrer, Frederick J., *The story of The Impact of U.S. Aerial Reconnaissance during the Early Cold War (1947-1962): Service & Sacrifice of the Cold Warriors*, Internet Book, <http://www.rb-29.net/html/77ColdWarStory/00.50intro.htm>, erişim: 25.09. 2008.
- Fırat, Melek, *1960-1971 Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997
- , Kürkcüoğlu, Ömer, "Ortadoğu ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, der. Baskın Oran, cilt I, 7. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 784-796.
- Fletcher Harry R., *Air Force Bases: Air Bases Outside the United States of America*, vol. II, Washington D.C., United States Air Force Center for Air Force History, 1993.
- Freedman, Lawrence, *The Evolution of Nuclear Strategy*, New York, Palgrave MacMillan, 2003.
- Friedman, Norman, *Terrorism Afghanistan and America's New Way of War*, Annapolis: Naval Institute Press, 2003.
- Gaddis, John Lewis, *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005
- Gat, Azar, *A History of Military Thought from Enlightenment to the Cold War*, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Gerleman, David J.; Stevens, Jennifer E.; Hildreth, Steven A.; "Operation Enduring Freedom: Foreign Pledges of Military & Intelligence Support," *CRS Report for Congress*, October 17, 2001

- Gerson, Joseph, "'Enduring' U.S. Bases in Iraq: Monopolizing the Middle East Prize", *Common Dreams*, March 19, 2007, <http://www.commondreams.org/veews07/0319-26.htm>; erişim tarihi: 28.04.2008.
- , "U.S. Foreign Military Bases & Military Colonialism", *Zspace*, December 05, 2003, <https://www.zcommunications.org/zsustainers/signup>, erişim tarihi: 19.06.2008.
- Gibbon, Edward; *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, cilt I, Çev. Asım Baltacıgil, Basım yeri yok, Tuba Matbaacılık, 1988.
- Gönlübol, Mehmet, Ülman, A.Haluk, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1943-1963", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt XXI, no. 1 (1966), 143-182.
- Gramsci, Antonio, *Hapishane Defterleri* [1947], 5. baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 2007.
- Greenwood, John T., "Harp Sonrası Stratejik Hava Kuvveti'nin Doğuşu (1945-1953)", Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (der.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Grimmett, Richard F., "US Military Installations in Turkey, Greece, Italy and Spain", *CRS Report for Congress*, 1984.
- Grossman, Zoltan, "New US Military Bases: Side Effects Or Causes Of War?", *Znet*, February 05, 2002, <http://www.zcommunications.org/new-us-military-bases-side-effects-or-causes-of-war-by-zoltan-grossman>, erişim tarihi: 12.12.2007.
- Güldemir, Ufuk, *Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980-1984)*, 2. basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1987.
- Güvenç, Serpil Çelenk, *İkili Anlaşmalardan Kıbrıs'a Solun Merceğinden Dış Politika: TIP Deneyimi 1960-1970*, İstanbul, Daktylos Yayınevi, 2008.
- Hackemer, Kurt H., "The US Navy, 1860-1920", *A Companion to American Military History*, vol. I, James C. Bradford (der), West Sussex, Wiley-Blackwell, 2010,
- Hannahs, Jay "A New Look from Above: Eisenhower, the U-2, and Deterrence", *Journal of the Upsilon-Upsilon*, Chapter of Phi Alpha Theta, vol. 18 (2007), s. 1-11.
- Hardt, Michael; Negri, Antonio, *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2008
- Harkavy, Robert E., *Bases Abroad: The Global Foreign Military Presence*, New York, Oxford University Press, 1989.
- , *Great Power Competition for Overseas Bases: The Geopolitics of Access Diplomacy*, New York, Pergamon Press, 1982.
- Harris, George S., "Turkish-American Relations Since the Truman Doctrine", Mustafa Aydın, Çağrı Erhan (der.), *Turkish-American Relations: Past, Present, Future*, London, Routledge, 2004, s. 66-88.
- Hart, Liddell, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, cilt I-II, çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul, YKY, 1998.
- Haulman, Daniel L., "Intertheater Airlift Challenges of Operation Enduring Freedom", *Air Force Historical Research Agency Short Studies on Recent Operations*, 12 September 2007.

Hearn, Kelly, "US military presence in Paraguay irks neighbors", *The Christian Science Monitor*, December 02, 2005.

Heywood, Andrew, *Siyaset*, Çev.Atilla Yayla, M. Bahattin Seçilmişoğlu, Bekir B. Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Ankara, Liberte Yayınları, 2006.

Higham, Robin, *100 Years of Air & Aviation*, Texas, A&M University Press, 2003.

Homze, Edward "Kıtasal Tecrübeler", Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (ed.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979.

Houghton, David Patrick, *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Hovgaard, William, *Modern History of Warships*, London, Conway Maritime Press, 1971.

Interview: Manuel Abrams, Interviewed by Charles Stuart Kennedy, *The Association for Diplomatic Studies and Training Foreign Affairs Oral History Project*, Initial interview date: January 16, 1990, Copyright 1998.

Invocation of Article 5 confirmed, *NATO Update*, Week of 1-7 October 2001, <http://www.nato.int/docu/update/2001/1001/e1002a.htm>, erişim tarihi: 21.12.2009.

Johnson, Chalmers, "737 U.S. Military Bases=Global Empire", *Information Clearing House*, February 02, 2007, <http://www.informationclearinghouse.info/article17123.htm>, erişim tarihi: 10.09.2007

—, "America's Empire of Bases", *TomDispatch*, January 15, 2004; http://www.tomdispatch.com/post/1181/chalmers_johnson_on_garrisoning_the_planete erişim tarihi: 10.09.2007.

—, *Amerikan Emperyalizmin Sonbaharı*, İstanbul, Küre Yayınları, 2005.

Jones, Martin; Jones, Rhys; Woods, Michael, *An Introduction to Political Geography: Space, Place and Politics*, London, Routledge, 2004.

Kamps, Charles Tustin, "Operation Eagle Claw: The Iran Hostage Rescue Mission", *Air & Space Power Journal*, volume XVIII, no. 3 (2006), <http://www.au.af.mil/au/cadre/aspj/apjinternational/apj-s/2006/3tri06/kampseng.html>, erişim: 25.06.2008.

Karaosmanoğlu, Ali L., "Nükleer Stratejinin İlk On Yılı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt 51, sayı 1 (1996), s. 323-346.

Karasapan, Ömer, "Turkey and US Strategy in the Age of Glasnot", *Middle East Report*, no.160, (September-October 1989), s. 4-22.

Keegan, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, İstanbul, Doruk Yayınları, 2007.

—, *2500 Yıllık Savaş Tarihi*, Tarih Dizisi 6, İstanbul, Aykırı Yayıncılık, 2001.

Kelly, Fred G., *The Wright Brothers*, New York, W.W. Norton & Co, 1989.

Kennan, George F. "Containment: 40 Years Later: Containment Then And Now", *Foreign Affairs*, vol. 65, no. 4, (Spring 1987), <http://www.foreignaffairs.com/articles/42034/george-f-kennan/containment-40-years-later-containment-then-and-now>, erişim tarihi: 21.12.2007.

- Keohane, Robert E., "The Theory of Hegemonic Stability and Changes in International Economic Regimes, 1966-77", Ole Holsti, Randolph Siverson ve Alexander George (der.), *Change in the International System*, Boulder Colorado, Westview Press, 1981.
- Keskin, Funda, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Tezler Dizisi:4, 1998.
- Kirişçi, Kemal, "Huzur mu Huzursuzluk mu: Çekiç Güç ve Türk Dış Politikası", çev. Ahmet K. Han, Faruk Sönmezoglu (der.) *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994.
- Kissinger, Henry, *Kriz: İki Büyük Dış Politika Krizinin Anatomisi*, çev. Beyza Sümer Aydaş, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004.
- Klaus, Jon D., "U.S. Military Overseas Basing: Background and Oversight Issues for Congress", *CRS Report for Congress*, November 17, 2004.
- Kristensen, Hans M., "Status of U.S. Nuclear Weapons in Europe", *Federation of American Scientists*, June 26, 2008, http://www.fas.org/programs/ssp/nukes/_images/EuroNukes.pdf, erişim tarihi: 15.03.2009.
- , "U.S. Nuclear Weapons Withdrawn From the United Kingdom", *Federation of American Scientists*, June 26, 2008, <http://www.fas.org/blog/ssp/2008/06/us-nuclear-weapons-withdrawn-from-the-united-kingdom.php>, erişim tarihi: 15.03.2009.
- , "United States Removes Nuclear Weapons From German Base, Documents Indicate", *Federation of American Scientists*, June 9, 2007, http://www.fas.org/blog/ssp/2007/07/united_states_removes_nuclear.php, erişim tarihi: 15.03.2009.
- , *U.S. Nuclear Weapons in Europe: A Review of Post-Cold War Policy, Force Levels and War Planning*, New York, Natural Resources Defense Council, February 2005.
- Kuniholm, Bruce R., "Turkey and the West", *Foreign Affairs*, vol. 70, no. 2 (Spring, 1991), s. 34-48.
- Kürkçüoğlu, Ömer E., *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.
- Laçiner, Sedat "Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası", A.Çaylak, C. Göktepe, M.Dikkaya, H. Kapu (der.), *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2009
- Laffin, John, *The War of Desperation: Lebanon 1982-1985*, London: Osprey Publishing, 1985.
- Le Blévenec, François, "The Big Move", *NATO Review*, Summer 2007 <http://www.nato.int/docu/review/2007/issue2/english/history.html>, erişim tarihi: 05.05.2008.
- Leffler, Melvyn P. "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey and NATO, 1945-1952", *The Journal of American History*, cilt LXXI, no. 4 (Mart, 1985), s. 807-825.
- Lewis, Donald E.; Don, Bruce W.; Paulson, Robert M., Ware, Willis H., *A Perspective on the USAF Collocated Operating Base System*, RAND, report no. N-2366-AF, July 1986.
- Little, Donald D., *Aerospace Rescue and Recovery Service, 1946-1981: An Illustrated Chronology*, Scott Air Force Base, III. Military Airlift Command Historical Office, 1983.

- Livingston, Craig, "One Thousand Wings: The US Air Force Group and the American Mission for Aid to Turkey, 1947-1950", *Middle Eastern Studies*, vol. 30, no. 4, 1994, s. 778-825.
- Lutz, Catherine, "Introduction: Bases, Empire and Global Response", Catherine Lutz (der.), *The Bases of Empire: The Global Struggle against U.S. Military Posts*, New York, New York University Press, 2009.
- Magdoff, Harry; Foster, John Bellamy; McChesney, Robert W., Sweezy, Paul (Monthly Review Editors), "U.S. Military Bases and Empire", *Monthly Review*, vol. 53, no. 10, 2002, <http://www.monthlyreview.org/0302editr.htm>, erişim tarihi: 01.02.2007.
- Mahan, Alfred Thayer, *Deniz Gücünün Tarih Üzerinde Etkisi*, Çev. Kerem Fındık, Melahat Fındık, İstanbul, Q-Matris, Eylül 2003.
- Mason, John W., *The Cold War 1945-1991*, London and New York, Routledge, 1996.
- Mason, R.Chuck, "Status of Forces Agreement (SOFA): What Is It and How Might One Be Utilized in Iraq", *CRS Report for Congress*, June 16, 2008.
- May, Ernest R.; Zelikov, Philip D. (der.), *The Kennedy Tapes: Inside the White House During the Cuban Missile Crisis*, New York, W.W. Norton & Company, 2002.
- McFarland, Stephen L., *A Concise History of the U.S. Air Force*, (b.y.y.), Air Force History and Museums Program, 1997.
- McGhee, George, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, Londra, MacMillan, 1990.
- Migdalovitz, Carol "Iraq: The Turkish Factor", *CRS Report for Congress*, October 31, 2002
- , "Turkey: Updated on Selected Issues" *CRS Report for Congress*, August 12, 2004.
- , "Iraq: Turkey, the Deployment of U.S. Forces, and Related Issues", *CRS Report for Congress*, May 2, 2003.
- Moriarty, J.T., *Manifest Destiny: A Primary Source History of America's Territorial Expansion in the 19th Century*, New York, Rosen Publishing, 2005.
- Miller, Nathan, *The US Navy: A History*, Washington DC, US Naval Institute Press, 1997
- Morris, Ellen Fowles, *The Architecture of Imperialism: Military Bases and the Evolution of Foreign Policy in Egypt's New Kingdom*, Leiden & Boston, Brill, 2005.
- Murphy, Rhoads, *Ottoman Warfare 1500-1700*, New Jersey, Rutgers, 1999.
- Müftüler-Bac, Meltem, "Turkey and the United States: The Impact of the War in Iraq", *International Journal*, vol. 61, no. 1, Turkey: Myths and Realities (Winter, 2005/2006), s. 61-81.
- Nelson, Richard W. "Multinational Peacekeeping in the Middle East and the United Nations Model", *The Multinational Force in Beirut 1982-1985*, Anthony McDermott and Kjell Skjelsbaek (der.), Florida, The Florida International University Press, 1991 s. 3-37.
- Neşri, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1949.
- Noble, Dennis L. (der.), *Gunboat on the Yangtze: The Diary of Captain Gleen F. Howell of USS Palos, 1920-1921*, North Carolina, McFarland, 2002.

- Norris, Robert S., "U.S. Nuclear Weapons Accidents: Danger in Our Midst", *The Defense Monitor*, vol. X, no. 5 (1981), 1-12.
- Nuclear Notebook, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 5, no. 2, March 1988.
- Operation Provide Comfort, *Global Security*, http://www.globalsecurity.org/military/ops/provide_comfort.htm, erişim tarihi: 28.11.2009.
- Oran, Baskın, "Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Gücün Yasal Dayanak Sorunu" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 50, no. 3 (1995), s. 307-326
- , "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt XXV, no. 1 (Mart 1970), s. 41-93.
- Özen, Çınar, "Neogramşiyen Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica'daki Büyük Dönüşüm", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, cilt 2, sayı 8, Kış 2005-2006, s. 3-31.
- Parker, Geoffrey, *Askeri Devrim: Batt'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler*, İstanbul, Küre Yayınları, 2006.
- Pedlow, Gregory W., Welzenbach, Donald E., *The CIA and U-2 Flights 1954-1974*, History Staff Center for the Study of Intelligence, Central Intelligence Agency, 1998.
- Podvig, Pavel (der.), *Russian Strategic Nuclear Forces*, Massachusetts, MIT Press, 2001.
- Polmar, Norman, *Spyplane: The U-2 History Declassified*, St Paul, Minnesota, Zenith Imprint, 2001.
- Posen, Barry R., "Command of the Commons: The Military Foundation of U.S. Hegemony", *International Security*, vol. 28, no. 1 (Summer 2003), s. 5-46.
- Potter, E.D. (ed), *Sea Power: Naval History*, 2. Baskı, Maryland, United States Naval Institute, 1986.
- Reed, Valerie, "U.S. Military Bases in Foreign Nations: A Summary of the Pentagon's Data", *Center for Defense Information Straus Military Reform Project*, November 16, 2007, http://www.cdi.org/program/document.cfm?documentid=4140&programID=37&from_page=../friendlyversion/printversion.cfm erişim tarihi: 01.09.2008
- Richardson, James D., *A Compilation of the Messages and Papers of the Presidents - James Monroe*, Charleston, BiblioLife, 2008.
- Rosenberg, David Alan, "Savaş Sonrası Amerikan Hava Doktrini ve Teşkilatı: Deniz Kuvvetleri Tecrübesi", Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart (der.), *Hava Gücü ve Savaş: ABD Sekizinci Tarih Sempozyumu*, Ankara, Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Rubin, Barry, *Istanbul Intrigues*, Boğaziçi University Press, İstanbul, 2002.
- Russell, Edward T., "Crisis in Iran: Operation Eagle Claw", A. Timothy Warnock, *Short of War: Major USAF Contingency Operations 1947-1997*, Alabama, Air Force History and Museums Program, 2000.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 12. Baskı, Ankara, Imge Kitabevi, 2004.
- Schroeder, John H., "Expanding and Defending a Maritime Republic, 1816-95", *A Companion to American Military History*, vol. II, James C. Bradford (der), West Sussex, Wiley-Blackwell, 2010.

- Schwalbe, Stephen, "Overseas Military Base Closures", *Air & Space Power Journal*, January 04, 2005, <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/cc/schwalbe2.html>, erişim tarihi: 15.07.2008.
- Sever, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958*, İstanbul, Boyut Yayınları, 1997.
- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) Staff, *SIPRI Yearbook 1988: World Armaments and Disarmament*, London, Oxford University Press, 1988.
- Simon, Jeffrey D., *America's Experience with Terrorism: The Terrorist Trap*, Bloomington: Indiana University Press, 2001.
- Simon, Rachel "Turkey", *Middle East Contemporary Survey*, Haim Shaked, Daniel Dishon (der.), vol. VIII (1983-84), Tel Aviv: Tel Aviv University, 1986.
- Slater, Phil, *Frankfurt Okulu*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1998.
- Smith, Charles D., *Palestine and the Arab-Israeli Conflict*, New York: St. Martin's Press, 1996.
- Smith, Daniel, "'US military on the scent of oil", *Global Policy Forum*, November 19, 2004, <http://www.globalpolicy.org/component/content/article/153/26174.html>, erişim tarihi: 19.04.2008.
- Smith, Gene Allen, "Foreign Wars of The Early Republic, 1798-1816", *A Companion to American Military History*, vol. I, James C. Bradford (der), West Sussex, Wiley-Blackwell, 2010
- Sönmezoglu, Faruk (der.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Der Yayınları, 2000.
- Sönmezoglu, Faruk, *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, İstanbul: Der Yayınları, 1995.
- Stephenson, Charles, "The Genetrix Balloons", *Osprey Military Journal*, May 1, 2001. http://www.ospreypublishing.com/articles/aviation/the_genetrix_balloons/, erişim tarihi: 08.09.2008.
- Stork, Joe, "The Carter Doctrine and the US Bases in the Middle East", *MERIP Reports*, no. 90, The Vietnam Syndrome (September 1980), s. 3-14+32.
- Symonds, Craig L. *The Naval Institute Historical Atlas of the U.S. Navy*, Annapolis, MD, Naval Institute Press, 1995.
- Sunar, İlkay, *Düşün ve Toplum*, Ankara, Doruk Yayınları, 1999.
- Sümer, Gültekin, *Amerikan Dış Politikasının Kilit İsmi: Kissinger*, İstanbul, Artus Yayınları, 2007.
- Tarhanlı, Turgut, "Çöl Fırtınası Harekatı ve Türkiye" *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul, İstanbul Barosu Yayınları, 1992, s. 259-276.
- Taşdan, Feridun; Kılınç, Özge, "Türk Hava Kuvvetleri'nin F4-E Serüveni ve F4-E 2020 'Terminatör'", *Turkish Defence*, sayı 2 (2004), s. 34-45
- Tellal, Erel "SSCB ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, der. Baskın Oran, cilt I, 7. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 499-521.
- Tirpak, John A., "Enduring Freedom", *Air Force Magazine*, February 2002.
- Todd, Emmanuel, *İmparatorluktan Sonra: Amerikan Sisteminin Çöküşü*, çev. Gülseren Çetin, Ankara, Dost Kitabevi, Aralık 2004.

Toynbee, Arnold, *America and the World Revolution*, Oxford, Oxford University Press, 1962.

Tunçkanat, Haydar *İkili Antlaşmaların İçyüzü*, 3. baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001, s. 179.

Tyner, Joe E., *AF Rescue & AFSOF: Overcoming Past Rivalries for Combat Rescue Partnership Tomorrow*, Research Report, Air University, United States Postgraduate School, Monterey, Ca, (Tarih yok),

United States Air Forces in Europe - Munitions Support Squadron (MUNSS), *Global Security*, <http://www.globalsecurity.org/wmd/agency/usafe-munss.htm>, erişim tarihi: 17.05.2008.

Uslu, Nusuh, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara, 21.Yüzyıl Yayınları, 2000.

Uzgel, İlhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler" *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Baskın Oran (der.), cilt II, 7. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 34-81.

—, Çevik Kuvvet kutusu, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt II, 6. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 46.

—, "Doksanlarda Türkiye için İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar", Gencer Özcan, Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998.

—, "Türk Dış Politikasında 'Sivilleşme' ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt 53, no. 1 (1998), s. 307-326.

—, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

—, Yıldız Savaşları (SDİ; Stratejik Savunma Girişimi) kutusu, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt II, 6. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Ulman, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, 1923-1968", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt XXIII, no. 3 (Eylül 1968), s. 241-273.

Veillette, Connie, "Plan Colombia: A Progress Report," *CRS Report for Congress*, May 9, 2005.

Viotti, Paul; Kauppi, R. Mark V., *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Second Edition, New York, MacMillian Publishing Company, 1993.

Weber, Bruce A., *Combined Task Force Provide Comfort: A New Model For "Lead Nation" Command?*, Unpublished report submitted to Joint Military Operations Department, Naval War College, Newport, R.I., 16 May 1994.

Weigley, Russell F., *The American Way of War: A History of United States Military Strategy and Policy*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1977.

Yetkin, Murat, *Tezkere: Irak Krizinin Gerçek Öyküsü*, 2. basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004

Zinn, Howard, *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

Gazete ve Haber Siteleri

Akşam

Associated Press

BBC News

CNN

Dünya

Haber Analiz

Hürriyet

International Herald Tribune

Los Angeles Times

Milli Gazete

Milliyet

PBS News

Radikal

Sabah

Star

The Guardian

The New York Times

Today's Zaman

Ulus

USA Today

Vatan

Washington Post

Yeni Gün

Zaman

Diğer Kaynaklar

Dündar, Can, O gün Belgesel Dizisi: Körfez Savaşı (17 Ocak 1990), Yapım yılı 2004.

11 Eylül 52, 57, 65, 132, 136, 137,
144, 356, 363

ABD Afrika Komutanlığı (AFRICOM)
143

Abramowitz, Morton 339

Acheson, Dean 171, 415

Adalet Partisi 259

Adana Üssü 180, 205, 206, 209-212,
215

Afganistan Savaşı 136, 137, 356, 359,
361

Akbulut, Yıldırım 335, 336, 339, 342

Akdeniz Paktı 168, 171, 190

AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) 355,
370-373, 377, 380, 381, 386, 395

Alaçam, Fahir 277, 281

Albay Morrison (davası) 254

Almanya 21, 38, 43, 59, 76, 82, 85, 86,
89, 97, 99, 100, 106, 111, 124, 134,
141, 149, 151, 155-157, 207, 208,
210, 214, 222, 223, 228, 229, 272,
273, 282, 296, 321, 328, 329, 341,
344, 361, 390, 391, 403, 408

Amerika Hava Ulaştırma Komutanlığı
(ATC) 153-155

Amerikan İç Savaşı 71, 73

ANAP (Anavatan Partisi) 341, 367,
395

Atlantik 72, 85-88, 90-92, 108, 126,
167, 196, 198, 224, 225, 236,
291, 296, 301, 303, 326, 356,
358, 402

Atom bombası 97, 98, 100-104, 107,
149, 159, 174, 182, 185, 403

Aybar, Mehmet Ali 246, 248, 249

Baker, James 334, 339

Balistik füze (ICBM) 109, 110, 211,
319

Balta, Tahsin 167

Baykal, Deniz 377

Bayülken, Haluk 250, 318

Berlin Ablukası 101

Berlin Antlaşması 76

Birinci Dünya Savaşı 37, 38, 81, 82

Birleşmiş Milletler 56, 92, 93, 126,
158, 187, 332, 335, 340, 356, 357,
384, 385, 396-398

Boran, Behice 243

Bush Doktrini 137

Bush, George W. 137, 332

Carter Doktrini 120, 332
Carter, Jimmy 113, 119-121, 295, 298,
299, 311, 314, 332
Cem, Ismail 337, 353, 354
CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) 181,
215, 249, 255, 295, 350, 380, 387,
396
Churchill, Winston 92, 150
Cohen, William 135, 363
Cox, Robert W. 44-53, 55-57, 61, 66
Çağlayangil, Ihsan Sabri 230-233, 246,
263, 264, 284, 295
Çekiç Güç 340, 343, 346-352, 355,
397
Çetin, Hikmet 350
Çevik Kuvvet 119-122, 314, 315, 333,
341
Çevreleme stratejisi 102, 105, 106,
108
Çiçek, Cemil 387
Çift sütun politikası 119
Çift yol politikası 313, 319
Çöl Tilkisi Harekâtı 353, 354
Demirel, Süleyman 229, 230, 232,
233, 246, 249, 259, 260, 262, 269,
274, 275, 281, 295, 299, 300, 348-
350, 354, 406, 407
Demokrat Parti 182, 404
Denizaltı balistik füzeler (SLBM) 109,
116, 122, 319, 320
Ecevit, Bülent 235, 287, 293, 295, 358,
360, 364, 367
Eden, Anthony 151
Eisenhower Doktrini 118, 209-211,
219
Eisenhower, Dwight 107, 108, 111,
112, 118, 208-211, 219, 227, 237
Elekdag, Şükrü 232, 259, 272, 273,
275, 281, 389, 396, 397
Eleştirel Kuram 43-45
Erbakan, Necmettin 352
Erdelhun, Mustafa Rüştü 225
Erdoğan, Recep T. 370, 372, 373, 381,
382

Erkin, Feridun C. 177, 257
Esnek karşılık (stratejisi) 59, 112

Fevzioglu, Turhan 264
Ford, Gerald 293
Forrestal, James 99, 100, 167

Gedik, Namık 215
Gönül, Vecdi 362, 373, 374
Grossman, Marc 364, 370
Guantanamo 77, 127, 392-395, 408
Gül, Abdullah 370, 371, 373, 375,
381, 386, 391
Güney Kore 105-107, 124, 138, 141,
142, 321, 323, 408
Gürel, Şükrü Sina 366
Güreş, Doğan 339
Güven Partisi 264

Hart, Parker T. 231-233, 263
Hegemonik düzen 62
Hegemonya 47-49, 51, 62, 65, 402
Henderson, Loy 158

Irak Savaşı 131, 335, 362, 363, 365,
366, 368, 371, 382, 397, 400, 408,
409

Irmak, Sadi 293

İkinci Dünya Savaşı 19, 23, 27, 29, 38,
43, 49, 54-55, 58, 59, 61, 63, 65,
66, 86, 91, 94, 96, 98, 102, 103,
106, 109, 123, 125, 129, 130, 143,
144, 149, 156, 157, 163, 172, 180,
185, 356, 402, 403

İmparatorluk 53-57, 69, 74, 91

İngiltere (İngiliz İmparatorluğu) 35-
38, 49, 67, 68, 71, 72, 76, 80, 81,
83-87, 90, 94, 95, 98, 99, 101, 105,
106, 109, 110, 150, 157, 160, 161,
187, 188, 209, 214, 241, 271-273,
291, 296, 318, 319, 322, 329, 339,
341, 344, 346, 348, 353, 363, 371,
382, 389, 390

İnönü, İsmet 178, 215, 234, 258
İran Devrimi 118, 295, 310, 311,
407

İspanyol-Amerikan Savaşı 43, 77, 78, 80, 84

JAMMAT (Amerikan Askeri Yardım Kurulu) 162, 185, 186

Japonya 21, 29, 58, 80, 83, 84, 88, 90, 97, 103, 106, 107, 111, 121, 129, 130, 138, 140-143, 210, 333, 403, 408

Jefferson, Thomas 69, 70

Jeopolitik (teori) 42

Johnson Mektubu 230, 233, 235, 243, 331

Johnson, Louis 174

Jüpiter füzeleri 226, 231, 234, 257

Kennan, George F. 104, 125, 158

Kennedy, John F. 112, 234

Kıbrıs Harekatı 266, 287, 292, 293, 406

Kissinger, Henry 116, 290

Kitlesel karşılık 108, 109

Komer, Robert 270

Kore Savaşı 102, 105-108, 123, 182, 186, 190

Kosova 132, 133, 148

Körfez Savaşı 121, 130, 131, 315, 332, 334, 335, 338, 341, 343, 353, 363, 375, 397, 408

Kruşçev, Nikita 227, 228, 234

Küba Krizi 110, 112, 233, 234, 243

Lovett, Robert A. 167

Mahan, Alfred T. 43, 76-78

Marshall Planı 93, 99, 103, 162, 176, 202, 205

Mayatepek, Tahsin 211, 213, 217, 224

McElroy, Neil E. 226

McGhee, George C. 190, 191

Menderes, Adnan 182, 183, 200, 208-210, 214-216, 218-222, 247, 255, 405

Menemencioglu, Numan 151

Mitchell, Billy 82, 83, 89

Monroe Doktrini 80

Moskova Konferansı 150, 158

Nash, Frank C. 237

Nixon, Richard 113, 116, 119, 120, 277, 290

NSC 68 (Ulusal Güvenlik Konseyi 68 nolu raporu) 104-106, 108, 125, 174, 175, 182, 185, 187, 189

Nükleer caydırıcılık 109

Okinawa Üssü 29

Orta menzilli füzeler (IRBM) 98, 109, 110, 319

OSS (Amerika Stratejik Hizmet Ofisi) 152-154

Özal, Turgut 309, 310, 313, 318, 334-339, 341, 343, 351

Özkök, Hilmi 376

Pakistan 136, 210, 227

Panama Kanalı 77, 79, 87

Pasifik 70-73, 75-78, 80, 83-85, 87, 88, 90, 91, 105, 106, 126, 142, 143, 188, 361, 402

Pearl Harbor 76, 80, 83, 85, 88

Pearson, Mark 358, 365, 373

Perle, Richard 315, 316, 321, 322

PKK 326, 348, 349, 355

Powers, Gary 227, 228

Reagan, Ronald 121-123, 135, 311, 312, 314, 319, 320

Realist teori (Realizm) 41-43, 45, 47

Roosevelt Gerekçesi 80

Roosevelt, Theodore 78-80, 85, 89, 90, 92, 150

Rountree, William M. 191

Rumsfeld, Donald 138, 139, 374

SAC (Stratejik Hava Komutanlığı) 98, 100, 105, 106, 206, 210

Sadak, Necmettin 171

SALT I-II antlaşmaları 116, 117, 319, 320, 322

SOFA (NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi) 197-200, 245, 247, 251-253, 257-259, 261, 268, 375

Sonsuz Özgürlük Operasyonu 140,
357, 360
Steinhardt, Lawrence 151, 154
Stratejik İnkâr 110
Stratejik konsept belgeleri 133, 306,
307, 356
Strausz-Hupe, Robert 315
Subaşı, Pertev 258, 259
Sunay, Cevdet 229, 230

Truman, Harry 93, 98, 101, 102, 104,
106, 108, 159, 161, 182, 205
TUSAFG (ABD Hava Kuvvetleri
Grubu) 13, 162, 165, 185, 188,
194
TUSEG (Amerikan Mühendislik
Grubu) 181, 186, 194
Türk, Hikmet Sami 354
Türkiye İşçi Partisi (TİP) 230, 243,
248, 249, 259, 264, 268

Ulusal Güvenlik Konseyi 104, 163,
164, 166, 168, 171, 187, 188, 193
USAFE (ABD Avrupa Hava
Kuvvetleri) 112, 165, 272, 276,
285, 327, 330

Üs Kapatma ve Düzenleme Raporu
146, 148, 405

Vietnam Savaşı 113-116, 121, 133,
235, 236, 244, 265

Wadsworth, George 167, 175, 178
Warren, Fletcher 211, 213, 216, 218,
220, 240
Washington Konferansı 84
Washington, George 68
Wilson, Edwin C. 163
Wilson, Ross 394
Wilson, Woodrow 82
Wolfowitz, Paul 137, 364, 365, 370-
373
Wolhstetter, Albert 333
Woods, Bretton 50, 64, 92, 121

Yakış, Yaşar 372, 373
Yıldırım, Binali 392
Yıldız Savaşları 122

Ziyal, Uğur 358, 365, 366, 373, 384
Zorlu, Fatih Rüşdü 214, 216, 217,
220, 221

kinci Dünya Savaşı bittiğinde Amerika, hemen tüm dünyada sempatiyle anılıyor; iyiliksever, koruyucu ve kurtarıcı bir imgeyle hatırlanıyordu. Farklı bölge ve ülkelerde, Amerikan askerî üsleri hızla kurulup yaygınlaştı. Amerika, büyük tehlike Sovyetler'e karşı küçük kardeşlerinin yanındaydı. Soğuk Savaş'la birlikte başkalaşan global siyaset dengesi, bu imgeyi aşamalı olarak değiştirdi. Denizaşırı Amerikan üslerinin çoğalması, altmışlı yıllardan itibaren yerel ve milliyetçi tepkiler yarattı oldu. Üslerin başlangıçta belli noktalardaki askerî kuvvetlere lojistik destek vermekten ve kuvvetlerin yeni bölgelere erişiminde yardımcı olmaktan başka bir rolü olmadığı iddia ediliyordu. Sonraları aynı üslerin, özellikle anlaşmazlık hallerinde ve siyasi tansiyon yükseldiğinde ev sahibi hükümetlere yönelik baskı araçlarına dönüştüğü anlaşıldı. Amerikan üsleri siyasi tartışmaların merkezine taşındı, sol ve milliyetçi politikaların hedeflerine dönüştü. Vakti zamanında Demirel, "Türkiye'de üs yok, tesis var," açıklamasını yaparken, tam da böylesi bir noktada konuşuyor, kendini savunmak zorunda kalıyordu.

İncirlik Üssü, Türkiye'deki Amerikan karşılığının, dış politika tartışmalarının kritik bir vechesi olmuş ve açıkça ülkedeki Amerikan varlığıyla özdeşleşmiştir. Selin M. Bölme, İncirlik Üssü'nü anlatırken, değişen siyasi dönemleri, Türkiye tarihini ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin inşa ettiği hegemonyayı irdeliyor. Titiz, sabırlı, mesafeli bir tutumla yanı başımızdaki Amerika'yı, Türk-Amerikan ilişkilerini tartışıyor. İddialı, iddiasının hakkını veren değerli bir çalışma. ■

